

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

128. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2015. 2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bálint Ferenc, főmuzeológus (Hadtörténeti Múzeum); *Demmel József*, PhD, tudományos munkatárs (Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete); *Farkas Katalin*, PhD, középiskolai tanár; *Glaub Krisztián*, PhD-hallgató (KGRE); *Hermann Róbert*, az MTA doktora, a parancsnok tudományos helyettese (Hadtörténeti Intézet és Múzeum); *Illésfalvi Péter*, főtanácsos (HM Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kegyeleti Főosztály); *Kemény Krisztián*, levéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Kovács István*, kandidátus, történész; *László Bernát*, egyetemi hallgató (KGRE); *Lenkefi Ferenc*, kandidátus, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Mende Balázs Gusztáv*, PhD, osztályvezető (MTA BTK Régészeti Intézet); *Merényi-Metzger Gábor*, PhD, történész; *Michaud, Claude* professzor emeritus, Université de Paris 1 (Panthéon-Sorbonne); *Pásztai László*, PhD, osztályvezető (OSZK Térképtár); *Polgár Balázs*, régész-történész (Hadtörténeti Múzeum); *Pollmann Ferenc*, PhD, tudományos főmunkatárs (Hadtörténeti Intézet); *Rosonczy Ildikó*, szerkesztő (Magyar Napló); *Réfi Attila*, PhD, tudományos munkatárs (MTA BTK Történettudományi Intézete); *Sípos Ferenc*, újságíró; *Solymosi József*, PhD, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Süli Attila*, PhD, őrnagy, tudományos munkatárs (Hadtörténeti Intézet); *Tulipán Éva*, PhD, tudományos munkatárs (Hadtörténeti Intézet); *Veszprémy László*, az MTA doktora, alezredes, igazgató (Hadtörténeti Intézet)

Az abstractokat *Bognár Katalin*, a tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Lehoczy Viktória* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Hausner Gábor*
Felelős szerkesztő: *Kíncses Katalin Mária*
Szerkesztő: *Schubert Katalin*
A Szemle rovat vezetője: *Tulipán Éva*

Szerkesztőbizottság:

Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kovács Vilmos, Lenkefi Ferenc, Markó György, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, M. Szabó Miklós, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Hajdu Tibor, Okváth Imre

Kiadja: a HM Hadtörténeti
Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-04, e-mail: hkszerk@gmail.com
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000,- Ft, negyedévre 1000,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél,
az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és
a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.,
postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben

A SZIBÉRIAI PETŐFI-MÍTOSZ ÉS A TUDOMÁNYOS KUTATÁS

HERMANN RÓBERT

VITTEK VAGY NEM VITTEK? AZ 1849. ÉVI ERDÉLYI HADJÁRAT HADIFOGLYAINAK SORSA*

Did They Take or Did They Not? POWs of the Transylvanian Campaign in 1849

The paper seeks the answer to the question if there is any evidence at all that the Russian Army transported Hungarian POWs to Russian territory with the consent of the Austrian party or by outwitting the Austrians in summer 1849.

The first chapter gives an overview of the handling of POWs in 1848–1849. The last time Hungary had seen a great number of POWs was during the Napoleonic Wars. Then in autumn 1848 many POWs – mainly Croats – were captured by Hungarians. Some of them were set free, the others were used to do different public works. The Austrians were a lot less gentle with the POWs. Former Imperial–Royal officers were court-martialed, and sentenced to imprisonment in a fortress and degradation. The men were examined: those found fit were enlisted to the Imperial–Royal Army, the others were released home.

On 14 May 1849 the Austrian government decided to ask permission from Russian Czar Nicholas I to guard the most dangerous Hungarian ‘rebels’ who will be captured in the future by Austrian guards in the Asian areas of Russia. Although Franz Joseph I agreed to this demand, the request was not put in the final agreement signed in Warsaw on 10 June 1849. It is only the last article of the agreement that speaks about the POW situation, saying, ‘If any subject of the two allied powers is found among the captured rebels, they are mutually transferred to the other party. The same procedure is to be followed with deserters.’

This wording is clear, and to our knowledge the two great powers kept this agreement. Namely, the POWs from the Polish areas under Russian occupation, mainly members of the Polish Legion, were handed over by the Austrians to the Russians; and the Russians handed over the formally Austrian subject Hungarian POWs to the Austrians.

The last chapter of the paper explores the route of the Hungarian POWs transported from Transylvania in mid-August 1849, using the survived diplomatic- and army-reports. In mid-August the Russians actually took about two thousand POWs to Wallachia, planning to transport them through Moldova to the Austrian-ruled Bukovina. The authorities in Bukovina were prepared to receive them but following the end of the operations the POWs were transported back to Transylvania. This means that we have no data about a single Hungarian POW who was transported by the Russians to Russian territory in summer 1849.

Keywords: campaign of the Russian Army in 1849, Hungarian POWs, Polish Legion, Jan Szydlowski, Czar Nicholas I, Franz Joseph I

* Az alábbi három tanulmány a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2015. május 7-én rendezett, „Hol sírjaink domborulnak.” Megismerhető adatok Petőfi eltűnéséről című műhelykonferencián tartott előadáson alapul.

Amióta az 1980-as években a hazai tömegkommunikációban ismét fölröppent a hír: Petőfi nem esett el az 1849. július 31-i segesvár-fehéregyházai ütközetben, hanem az oroszok fogolyként magukkal hurcolták, s Szibériában élte le hátralévő napjait, a történészek időnként már-már reménytelennek tűnő küzdelmet folytatnak ez ellen a rémtörténet ellen.¹

Hiába derült ki, hogy a Barguzinba kutatóexpedíciót szervezők nem mondtak igazat, amikor azt állították, hogy dokumentumok sora bizonyítja, miszerint az oroszok 1849-ben magyar hadifoglyokat vittek volna el magukkal Oroszországba; hiába nem került elő azóta egyetlen erre vonatkozó dokumentum sem: a legenda tartja magát. Egyre képtelenebb és képtelenebb magyarázatok születnek annak érdekében, hogy a közvélemény végre elhiggye: ha senki mást, de Petőfi Sándort biztosan magukkal vitték az oroszok.

Az alábbiakban áttekintjük az ezzel kapcsolatos „bizonyítékokat”, s választ próbálunk adni arra a kérdésre, van-e egyáltalán bármi nyoma annak, hogy az oroszok – az osztrák fél beleegyezésével vagy kijátszásával – magyar hadifoglyokat hurcoltak ki orosz területre?

Amíg ugyanis nincs adatunk akár egyetlen kihurcolt magyarországi illetőségű hadifoglyról, addig teljesen értelmetlen Petőfit akár Szibériában, akár máshol keresgélni: nagyjából ugyanakkora valószínűséggel találhatjuk meg a földi maradványait Afrikában, Ausztráliában, az Antarktison vagy a dél-amerikai őserdőben is.

A hadifoglyok ügye 1848–1849-ben²

Magyarországon utoljára a napóleoni háborúk idején volt jelentős számú hadifogoly. 1848 őszén azonban nagy számban kerültek magyar kézre – főleg horvát – hadifoglyok. A Székesfehérvárnál, Nagykanizsánál, Ozoránál és a Muraköz visszafoglalásánál, illetve egyéb kisebb rajtaütések során ejtett foglyok teljes létszáma kb. 12–13 000 fő lehetett. Egy részüket, miután esküt tettek arra, hogy nem harcolnak Magyarország ellen, szabadon engedték. A többieket is vissza akarták indítani Szlavóniába, ám az Országos Honvédelmi Bizottmány olyan tudósításokat kapott, hogy a visszatérőket a hatóságok ismét besorozták.³

Az információ helyes volt. Amikor Jellačić megtudta, hogy a megegyezés értelmében Karl Roth vezérőrnagy október 7-én Ozoránál lefegyverzett csapatait úgy bocsátották haza Szlavóniába, miszerint nem harcolnak többé a magyarok ellen, utasította helyettesét, Franz Dahlen altábornagyot, hogy a haza bocsátott alakulatokat a megfelelő felszereléssel ellátva, Laibachba vezényeljék. A zászlóaljak jövőendő alkalmazásánál figyelni kell arra, írta, hogy a konvenció azon pontja, miszerint a magyarok ellen nem harcolnak, érvényben maradjon. A bán ugyanakkor két zászlóaljat Szlavóniában hagyott azzal a megjegyzéssel, hogy ezek saját területüket védik, s a magyar támadás esetére a konvenció nem terjed ki.⁴

¹ *Fekete Sándor: A szibériai mészár. Egy Petőfi-legenda feltámadása és újbóli elhantolása.* Budapest, 1990.; szerk. *Kovács László.* Nem Petőfi! Budapest, 1992.; *Kovács László: Csalóka lidércfény nyomában. A szibériai Petőfi-kutatás csődje.* (Irodalomtörténeti Könyvtár) Budapest, 2003.; *Uő: Petőfi Sándor fehérégyszíri sírhelyének legújabb meghatározásáról.* HK 124. (2011) 4. sz. 1118–1128. o.

² A kérdésnek nincs újabb magyar nyelvű összefoglaló irodalma. A korábbi irodalomból máig a legjobb: *Gyalóczy Jenő: A világháború előtti korszakok.* In: *Hadifogly magyarok története.* Szerk. *Baja Benedek, Lukinich Imre, Pilch Jenő és Zilahy Lajos.* Budapest, é. n. [1931.] I. k. 22–39. o.

³ A hadifoglyok ügyére lásd: *Úrbán* 2010. 487–519. o.

⁴ KA AFA Karton 1885. 2. Reservekorps unter Nugent. 1848-10-163.; uo. Karton 1912. Kroatisch-slovenisches [sic!] Armeekorps unter Dahlen. 1848-10-161.

Mindezek miatt az Országos Honvédelmi Bizottmány a közrendű foglyokat a Tisza-szabályozási munkákhoz irányította.⁵ Ezek számát szaporították a cs. kir. 5. tüzérezred szolgálatmegtagadó tagjai. Őket a lőszergyártó üzemekben alkalmazták, de megbízhatóságukhoz sok kétség fért. 1849 tavaszán a nagyváradai lőszergyárban egy lőszerhamisítási ügy is kipattant (puskapor helyett homok került egy töltényszállítmányba), de a vizsgálat során a bűnösöket nem találták meg.⁶

A hadifogságból úgy lehetett a legegyszerűbben szabadulni, ha az illető fegyveres szolgálatra jelentkezett. Az ezt vállalók egy része – főleg a szabadságharc végén – viszszaeszközt a cs. kir. hadseregbe. A lengyel és olasz hadifoglyok főleg a külföldi légiókba jelentkeztek.

A hadifoglyok elhelyezése különösen 1849 telén jelentett problémát. Egy-egy faluba nem volt tanácsos túl sokat elhelyezni közülük, hiszen ha fellázadtak, rövid időn belül elérhették a cs. kir. hadsereg vonalait. Ezért január végén 884 horvát foglyot (népfelkelőket) szabadon engedtek és átküldtek a cs. kir. csapatok által megszállt területre. Hasonló biztonsági rendszabály volt az is, hogy a hadifogoly tiszteket és legénységet nem szállásolták el együtt. Ugyanakkor a foglyul ejtett tisztek a fogságuk helyéül kijelölt településen lényegében szabadon mozoghattak, tisztí ellátmányt kaptak, azaz, nemigen érezték a fogság nyomorúságait, még ha utóbb emlékirataikban az ellenkezőről is panaszkodtak.⁷

1849. június 26-án a minisztertanács a hadifoglyok ügyeit a belügyminisztériumra bízta.⁸ Az ügyek azonban ekkor már leszűkültek a hadifoglyok elszállítására. Ennek során, június 30-án a Debrecenből elszállítandó foglyokat a népfelkelők megtámadták; négyet agyonvertek, 23 főt megsebesítettek (két fő később behalt sérüléseibe).⁹

Az 1848. december első felében megindult általános támadás során jellemzően a cs. kir. csapatok ejtettek foglyokat. December 14-én Arad felmentésénél 200, 16-án Nagyszombat elfoglalásánál közel 800, 28-án Bábolnánál 700, 30-án Móránál 2100–2200, január 4-én Kassánál 500, 21–22-én Szélnakna és Selmezbánya mellett 500, február 2-án Lipótvár bevételénél 1300, 4-én Vizaknánál 1000, február 6-án Marosénynél 500, 14-én Eszék kapitulációjánál 4500 fő volt a számuk. A kisebb összecsapásokat ideszámítva, a december eleje és február közepe között fogságba kerültek száma meghaladta a 13 000 főt.

Az osztrák fél sokkal kevésbé volt kíméletes a hadifoglyokkal. A volt cs. kir. tiszteket haditörvényszék elé állították, várfogságra és rangfosztásra ítélték. 1849 telén a honvédtisztek egy részét is bebörtönözték Königrätzbe.¹⁰ A legénységet megvizsgálták: az

⁵ Urbán 2010. 513–505. o.

⁶ Rácz Attila: Lőszerhamisítás a nagyváradai hadianyaggyárban 1849-ben. *Fons*, 1998. 1. sz. 91–106. o.

⁷ Urbán 2010. 509–517. o. Az emlékiratokra lásd *Aufzeichnungen aus der Gefangenschaft 1849*. Aus den hinterlassenen Papieren des weiland regierenden Grafen Alfred zu Erbach-Fürstenau. Als Manuscript gedruckt. Darmstadt, 1876.; *Eduard Freiherr Inkey von Pallin*: Meine Rückerinnerungen an den Feldzug 1848 und 1849. Wien 1858.; *Uő*: In ungarischer Kriegsgefangenschaft 1848/49. Wien, 1910.

⁸ Lásd erre Szemere Bertalan 1849. június 26-i és 28-i rendeleteit és átiratait, közi őket *Szemere Bertalan*: Politikai jellemrajzok. – Okmánytár. S. a. r. Hermann Róbert és Pelyach István. Budapest, 1990. 532–533., 537–539. o.

⁹ A vonatkozó iratanyagot ismerteti *Bóhm Jakab*: A Hadtörténelmi Levéltár őrizetében levő cs. kir. eredetű fondok az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc, illetőleg az abszolutizmus idejéből. HK 93. (1980) 2. sz. 277–278. o.

¹⁰ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Oct. Hung. 433. A szabadság harc első hadi foglyai. 53 honvéd tiszt Königrätzben 1849.; *Ivánka Imre*: Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben 1848 június végétől október végeig. Budapest, 1881. 46. o.; *Török Zsigmond*: Emlékek. Szabadka, 1882. 102–109. o.; *Molnár András*: Árvay Sándor emlékirata. Részletek egy negyvennyolcas honvédtiszt önéletrajzából. HK 102. (1989) 1. sz. 109. o.

alkalmasakat újoncként besorozták, s Itáliába vagy az örökös tartományokba küldték, a többieket hazaengedték. Kivételt képeztek az eszéki várórség tagjai: őket a kapitulációs szerződés értelmében – miután esküt tettek, hogy nem harcolnak a cs. kir. csapatok ellen – szabadon engedték.¹¹ (Egy részük ennek ellenére visszatért a honvédseregbe; illetve 1849 tavaszán és nyarán a magyar hatóságok ismét besorozták őket.¹²) De tudunk más, hasonló esetekről is.¹³

Szibéria, Kamcsatka

Az osztrák kormány 1849. május 14-én – immáron az orosz segítség biztos tudatában – tárgyalta meg a magyar „lázadás elfogott vezetőivel úgyszintén közelebbi és távolabbi résztvevőivel szemben foganatósítandó eljárást”. Alexander Bach belügyminiszter a halál-, a börtön- és pénzbüntetést, vagyonelkobzást, sőt, még az, egy Európán kívüli országba való elszállítását is javasolta, „minthogy a bűnösök nagy száma azok őrzését nehezé tenné”. Ezt a hadijog és a szükséges védelem állása is igazolná. Schwarzenberg úgy vélte, a bűnösök Amerikába szállítása sem nyújtana számára biztosítékot azok rövidesen történő visszatérése ellen, ezért az Észak-Ázsiába: Kamcsatkára vagy Szibériába történő szállítást tartotta egyedül megnyugtatónak. Bach és Krauss pénzügyminiszter ehhez a javaslathoz hozzáfűzték, miszerint osztrák bűnösök orosz büntetőtelepekre szállítása sok szempontból „nem lenne aggályok nélküli”, s ezért – még ha az oroszok erre netán hajlandóak is lennének – jobb lenne Oroszországtól megfelelő területet kérni, hogy ekképp a magyar száműzöttek „osztrák területen és osztrák csapatok őrzete alatt tartózkodjanak ott”. Krauss pénzügyminiszter ugyanakkor kijelentette, hogy az osztrák kormány szelíd szellemének jobban megfelelné, ha a kevésbé büntetendő esetekben, ahol vagyonelkobzást nem lehet alkalmazni, felfüggesztett börtönbüntetést szabnának ki. A minisztertanács jegyzőkönyvét Schwarzenberg május 16-án terjesztette fel Ferenc Józsefnek, az pedig május 19-én jóváhagyta.¹⁴

Június 3-án a Magyarországra cs. kir. minisztériumi biztосként kiküldendő Karl Geringernek adandó utasítás kapcsán, amelyben szintén szerepelt a deportálási büntetés kiszabása, ismét szóba került a dolog. „Őfelsége [azaz I. Ferenc József] kegyeskedett rámutatni annak szükségességére, hogy meg kell keresni az erre alkalmas földterületet.”¹⁵

¹¹ A szerződést közli: Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearbeitet von Róbert Hermann, Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi. Herausgegeben von Christoph Tepperberg und Jolán Szijj. Wien – Budapest, 2005. 217–221. o.

¹² KLÖM XV. 98. o. (Kossuth nyílt rendelete Mandl Mihály honvédszázadosnak, az Eszék feladásakor felbomlott honvédszázlójak újból való összeszedésére); Andrassy Antal: Noszlopy Gáspár 1820–1853. (Somogyi Almanach 43–44.) Kaposvár, 1987. 85. és 89. o.

¹³ A különböző típusokról a december 30-i móri ütközet hadifoglyainak sorsán keresztül áttekintést ad Hermann Róbert: A honvesztéstől a honmentésig. Perczel Mór téli hadjárata, 1848. december 14–1849. január 27. (48-as Könyvtár) Budapest, 2015. 215–219. o. Vö. még Darnay (Dornay) Béla: Szekovics Pál keszthelyi georgiconi hallgató és honvéd naplója 1848. május 16-tól–1849. december 9-ig. (Balatoni Múzeumi Füzetek 7.) Keszthely, 1948. In: *Uő*: Keszthely és az 1848–49-es szabadságharc. Keszthely, 1948. 7–13. o.

¹⁴ Közli: *Kletečka* 2002. 294–295. o. és *Andics* 1965. III. 234–235. o. Ismerteti Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon. Budapest, 1922. I. k. 124. o.; *Károlyi Árpád*: Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Iratok) Budapest, 1932. I. k. 546. o.; *Andics* 1961. 146–147. o.; *Antonio Schmidt-Brentano*: Die Armee in Österreich. Militär, Staat und Gesellschaft 1848–1867. (Militärgeschichtliche Studien 20) Boppard am Rhein, 1975. 360. o.

¹⁵ *Kletečka* 2002. 356. o. és *Andics* 1965. III. 289–290. o.

Ugyanakkor nincs nyoma annak, hogy akár az orosz területre történő deportálás, akár az Észak-Ázsiában orosz felségterületté alakítandó büntetőtelep ötletét az orosz–osztrák tárgyalásokon hivatalosan felvetették volna.

Bach a május 14-i minisztertanácsi határozat alapján, június 28-án terjesztette elő közvetlenül az uralkodónak azt a proklamációt, amely a magyar felkelőkkel szembeni rögtönítélő és haditörvényszéki eljárások szabályairól intézkedett. A császár július 2-án vette tudomásul a szöveget, amely egy nappal korábban, Julius Haynau tábornagy, a magyarországi és erdélyi cs. kir. hadsereg parancsnokának aláírásával, 1849. július 1-jei dátummal jelent meg. A kiáltvány értelmében gyakorlatilag mindenki, aki nem segítette a cs. kir. és orosz intervenció erőket, vagy nem húzódott teljes passzivitásba, büntethető volt. A kiáltvány célja a lakosság elrettentése, a forradalom közizgazgatásának megbénítása volt, s Haynau és beosztott parancsnokai a továbbiakban ebben a szellemben cselekedtek.¹⁶

A fentebb idézett minisztertanácsi jegyzőkönyvek alapján született, *osztrák jóváhagyással, sőt, kérésre* végrehajtott szibériai deportálási verzió bizonyítékaul szolgálhatna Haynau kiáltványa is. Ennek 1.§ b. pontjában ugyanis a haditörvényszékek által hozható ítéletek között a deportáció (hazán kívüli helyekre szállítás) szerepel. Ezt egészíti ki a haditörvényszékek számára július 2-án kiadott utasítás 24. §-a, amely b. pont alatt a büntetések között sorolta fel a fogságba szállítást (deportáció).

A kérdés az, hogy a két dokumentumnak van-e bárminemű jelentősége a szibériai hadifoglykérdéssel s általában, Petőfivel kapcsolatban? Véleményem szerint nincs. Az osztrák miniszterek ugyanis a császár távollétében és jelenlétében egyaránt „ötletelhettek” a magyar rebellek Szibériába vagy Kamcsatkára szállításáról, ám a szándék csak akkor válhatott valósággá, ha maga a cár is rábólintott, azaz, ha az osztrák felvetésből közös megegyezés lett.

Erre viszont nem került sor. Miután a bécsi Staatsarchivban az 1849-es osztrák Külügyminisztérium anyagában módomban állt átnézni az 1849-es orosz intervencióra vonatkozó jelentéseket, határozottan állíthatom: az iratokban nincs nyoma annak, hogy osztrák részről ez az igény felvetődött volna.¹⁷ De ha fel is vetődött – aminek, ismétlem, nincs nyoma –, a június 10-én Varsóban megkötött végleges egyezménybe *nem került bele*.

A 31 cikkelyből álló egyezménynek csupán az utolsó cikkelye foglalkozik a hadifogly-kérdéssel, s így szól: „Ha a foglyul ejtett lázadók között a két szövetséges hatalom alattvalói találtnának, kölcsönösen kiadják őket egymásnak. Ugyanez történik a hadiszökevényekkel is.”¹⁸ (A korábbi szakirodalomban szereplő azon állítás, amely szerint Auszt-

¹⁶ Kletečka 2002. 295. o. 14. jz. A kiáltványt közli: Andics 1965. III. 319–321. o. és Katona é. n. 285–287. o.

¹⁷ HHStA, Wien. MA PA Russland. Karton 28–29. Russische Intervention in Ungarn. 1849.

¹⁸ Varsó, 1849. május 29. / június 10. Másolat. HHStA PA MA X. Russland. Karton 28. RIU 1849. I. Teil. No. 1. Rapporte de Mr. Buol. Ad 1849. június 15/27. Az egyezmény ennek az egy passzusnak a kivételével már 1849-ben nyomtatásban (belső terjesztésű nyomtatványként) megjelent. „Auszug aus der zwischen Oesterreich und Rußland in Betreff der Verpflegung der russischen Hilfstruppen auf österreichischen Gebiete abgeschlossene Convention. Unterzeichnet zu Warschau den 29. Mai / 10. Juni 1849.” H. és d. n. Egy példányát lásd uo. Karton 92. Konsulate. Generalkonsulat Warschau. – Ez megfelelt Miklós cár nézeteinek, lásd erre 1849. április 25-én Paszkevicshoz intézett levelét, közli Alekszandr Petrovics Scserbatov: Paszkevicz Magyarországon. Ford. *Gerencsér Zsigmond*. S. a. r. *Katona Tamás*. (Bibliotheca Historica) Budapest, 1984. 268. o. Az „őnapár” szerinti május 24-i (azaz június 5-i) dátummal kivonatolva közöl egy félig-meddig fiktív szöveget Pázmány Dénes: Az orosz beavatkozás okai és története. In: Politikai Magyarország II. Szerk. Szász József. Magyarország története Ferencz császár korától 1910-ig. Budapest, 1913. 152. o.

ria valamennyi foglyul ejtett lengyel kiszolgáltatását megígérte Oroszországnak, nem állja meg a helyét.¹⁹⁾

Ez a megfogalmazás egyértelmű, s tudomásunk szerint a két nagyhatalom tartotta is magát ehhez. Azaz, az orosz megszállás alatti lengyel területekről származó hadifoglyokat, többnyire a lengyel légió tagjait, az osztrákok átadták az oroszoknak; az oroszok pedig a kezükre került s osztrák alattvalónak minősülő magyarországi foglyokat kiadták az osztrákoknak.²⁰ Ennek ékes bizonyítéka Stanisław Jan Szydlowski lengyel honvédszázados ügye, amelyet moszkvai kutatásai alapján Rosonczy Ildikó tárt fel.

Szydlowski nyugállományú cs. kir. századosként teljesített szolgálatot Brassó várában 1848–1849-ben. Amikor Bem csapatai elfoglalták a várost, a tábornok választás elé állította: vagy folytatja tovább – immár honvéd századosként – hivatalát, vagy hadifogoly lesz. Szydlowski az előbbi választotta. Amikor az oroszok 1849. június 22-én elfoglalták a várat, a százados is kihallgatták, aki azt vallotta, hogy Oroszország egyik nyugati kormányzóságából (azaz az egykori Lengyelország területéről) származik. Szydlowski nyilván attól tartott, hogy az oroszok átadják az osztrákoknak, s mint „esküszegő” cs. kir. tiszt semmi jóra nem számíthat egykori kenyéradótól; míg Oroszországban valahogy megúszhatja a dolgot. Az oroszok annak rendje és módja szerint ki is vitték Havasalföldre, majd onnan egészen Kijevig szállították. Útközben már kiderült számára, hogy orosz alattvalóként is valamilyen büntetőszázadba történő besorozás vár rá, ezért amikor 1849. augusztus 21-én az izmaili várban kihallgatták, azt vallotta, hogy Franciaországban született és osztrák alattvaló. Ennek ellenére továbbvitték egészen Kijevig, de Szydlowski nyilatkozata szöveget ütött a fejükbe. Végül Nesselrode külügyminiszter megkereste a szentpétervári osztrák követséget, és felvilágosítást kért Szydlowskiról. Az osztrák hatóságok utánanéztek Szydlowski állításainak, s közölték, hogy valóban osztrák alattvaló, és kérték a kiadatását. Végül 1849. október 31-én adták át az osztrák hatóságoknak. Szydlowskit Nagyszebenben hadbíróóság elé állították, s 1850 júliusában hat, majd az ítéletet enyhítve, két év várfogságra ítélték. Fogságát Gyulafehérvárott töltötte le, s 1863-ban Borbándon hunyt el.²¹

¹⁹ Az egyezmény állítólagos szövegét – forrásmegjelölés nélkül – közli: *Horváth Mihály* III. 132–133. o. Ennek nyomán *Gelich Rikárd*: Magyarország függetlenségi harcza 1848–49-ben. Budapest, é. n. III. k. 354–355. o.; *Breit József*: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. Budapest, 1930.² III. k. 38–39. o. és *Gracza György*: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története Budapest, é. n. V. k. 457. o. Ez a szöveg azonban – ha egyáltalán hiteles – még az 1849. május 2-i pozsonyi találkozón keletkezett, amelyen Ludwig Welden tábornagy, fővezérén kívül jelen volt Felix Schwarzenberg miniszterelnök, Cordon hadügyminiszter és Berg altábornagy és az orosz összekötő. A végleges egyezményben már csak azért sem lehetett szó minden lengyel kiszolgáltatásáról, mert Schwarzenberg június 14-én arra utasította Hammerstein-Ecquord tábornagyot, a galíciai főhadparancsnokot, hogy az oroszok kérésére szolgáltatssa ki nekik az orosz és lengyel alattvalókat. A szövegben korábban „orosz–lengyel menekültek” (russisch–polnische Flüchtlinge) szerepeltek, amiből egyértelmű, hogy az orosz fennhatóság alatti lengyel területek menekültjeiről van szó. Közli: *Andics* 1961. 408–409. o.

²⁰ Lásd erre pl. Antoni Piotrowski ezredes esetét, akit a szabadságharcot követően Galíciában fogtak el, s mint orosz alattvalót, átadták az oroszoknak. *Kovács István*: „...mindvégig veletek voltunk”. Lengyelek a magyar szabadságharcban. Budapest, 1998. 221–222. o.; *Kovács István*: A lengyel légió lexikona, 1848–1849. Az 1848–1849. évi magyar forradalom és szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzai. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 10.) Budapest, 2007. 401–402. o.

²¹ *Rosonczy Ildikó*: Egy honvédtiszt oroszországi fogságának története 1849-ből. HK 126. (2013) 1. sz. 149–166. o.

Az oroszok csupán annyiban tértek el ettől az egyezménytől, hogy – főleg a magyarországi hadszíntéren – 1849 augusztusában nem őrizték kellő gondossággal a hadifoglyokat, s így azok százas, sőt ezres nagyságrendben szöktek meg a fogságból.²²

Az oroszok – tudomásunk szerint – egyetlen egyszer próbálkoztak meg az egyezmény „kreatív” értelmezésével – de akkor sem a magyarokkal szemben. A Galíciába bevonuló orosz csapatok 1849. június 19-én elfogták és orosz területre hurcolták Józef Zaluski grófot, aki az orosz fennhatóság alatti Lengyel Királyság szülötteként és I. Miklós hadsegédjeként 1830–1831-ben részt vett a lengyel szabadságharcban, majd Galíciába menekült és ott települt le. Az orosz fél arra hivatkozott, hogy Zaluski orosz alattvaló. Az osztrák kormány azonban nem fogadta el ezt az érvelést, és követelte Zaluski szabadon bocsátását, mondván, hogy a gróf 1831 óta osztrák alattvaló. (Zaluski egyébként a korábban Ausztriához tartozó nyugat-galíciai Ojcówban született, s a bécsi Theresianumban végezte tanulmányait.)²³

S noha az osztrák fél láthatólag igen hálás volt a magyar szabadságharcnak véget vető, 200 000 főnyi orosz hadseregért a cárnak, s azt gondolhatnánk, hogy ennek fejében szívesen lemondtak volna egy (korábban a cár ellen lázadó) lengyel alattvalójukról, nem ez volt a helyzet. Az osztrák kormány következetesen ragaszkodott Zaluski „visszaadásához”, s azt röviddel a magyarországi hadjárat lezárása után el is érte.²⁴ Az osztrák fél csak arra volt hajlandó, hogy orosz követelésre eltávolította Galíciából Zaluskit, s Meranban jelölt ki számára kényszerlakhelyet.²⁵

Megjegyzendő, hogy a szibériai deportálással történő ijesztgetést a magyar fél is használta, éppen az ország harcokészségének erősítése végett. Kossuth és a kormány 1849. június 27-én a nemzethez intézett kiáltványában így fogalmazott: „Akarjátok-e, hogy a lakosság egy része a távoli Szibériába vagy a zsarnokok külháborújába elhurcoltassék, más része járomba görnyedjen a muszka kancsuka alatt? Ha nem, védjétek magatokat!”²⁶

Bem pedig az 1849. július 10-én Marosvásárhelyen a székelyekhez intézett kiáltványában a következőket írta:

„Első kötelességemnek tartom nektek nyíltan megmondani mi várand reátok, ha le hagyjátok magatokat győzetni.

A muszka cár bír Ázsiában határtalan pusztaságokat, hol szinte szünetlen tél uralkodik; s melyekbe az ember növényeknek, annál kevésbé lakosoknak, nyomára sem talál. Ezen Szibériának nevezett tartományban gazdag arany- s ezüstbányák vannak, de nincsenek elég emberek, hogy ezen nemes érceket napvilágra hozzák. A zsarnok orosz kormány tehát a hadi foglyokat, valamint a legyőzött tartományokból az erős s ép embereket Szibériába küldi, a bányákba. De mivel az ottani munka felette terhes és az egészségre nézve igen ártalmas, a legerősebb s legegészségesebb emberek is egy pár évig alig állhatják ki. Annál fogva az elhaltak mindég új s számos emberszállítmányokkal pótoltnak.

Reátok is ezen sors vár, székelyek, ha a muszka berontását vissza nem veritek.

²² Legalábbis Haynau emiatt panaszkodott 1849. augusztus 24-én Karl Schönhals altábornagynak, és augusztus 25-én Joseph Radetzky tábornagynak. Magyar fordításban közli: *Katona* é. n. 330–332., 334–335. o.

²³ Lásd erre az 1849. július 10-i minisztertanács határozatát, közli: *Kletečka* 2002. 482. o.

²⁴ HHStA, Wien. PA MA Karton 27. Russland. 1849. Varia. No. 13. Akten betreffend den Grafen Joseph Zaluski. Dessen Auslieferung an Russland, – und Wiederauslieferung an Österreich.

²⁵ *Kletečka* 2002. 652. o.

²⁶ Közli: KLÖM XV. 602–606. o., az idézet a 604. oldalon.

Bárki egyszer a muszka fogságába esik, az soha életben, sem anyját, sem nőjét, sem gyermekeit nem fogja többé meglátni; – azt több hónapokig botolva kergetik, míg rendeltetése helyét eléri, melyet többé elhagyni neki nem lehet. Szibéria azon tágos sír, melybe úgyszólván az emberiséget elássák, hol a földalatti üregekbe száműzöttek, addig kéntelenek dolgozni, a legerhesebb munkát, míg csak erejük ki nem fogy.”²⁷

Ugyanezért Dániel Imre cs. kir. hadseregi biztos 1849. augusztus 16-án Kézdivásárhelyen kiadott kiáltványában hivatalosan is cáfolta, hogy „a közrend és közcsend helyreállítására idejött egyesült csász. kir. Ausztriai és csász. orosz seregek az itteni fiatal népet katonáskodásra kényszeríteni, vagy éppen Szibériába elküldeni akarnák...”²⁸

Deportálás – már 1848 előtt

Ezek után már csak az a kérdés marad: mire vonatkozik a Haynau július 1-jei kiáltványában és 2-i rendeletében említett deportálás? Az adott időszakban nem voltak olyan nemzetközi egyezmények, amelyek a hadifoglyokkal való bánásmódot szabályozták volna. Az első ilyen nemzetközi egyezményt csak 1864-ben, tehát 15 évvel a szabadságharc után kötötték meg. Volt ugyan egyfajta nemzetközi szokásjog, de miután a magyarokat sem az osztrák, sem az orosz fél nem ismerte el „szabályos” hadviselő félként (ti. lázadóknak tekintették őket), ezt a szokásjogot csak nem kötelező jelleggel alkalmazták. Haynaunak tehát aligha lehettek aggályai a deportálással kapcsolatban.

S már csak azért sem voltak, mert a deportálás vagy transzportáció intézményét 1848–49 előtt is ismerték a Habsburg-birodalomban. Az észak-itáliai „rendzavaróknak” éppen Magyarországra történő deportálását 1830-ban javasolta Rainer itáliai alkirály, s 1831. február 18-án rendelte el I. Ferenc császár és király. 1831–1847 között *bírói ítélet nélkül*, összesen kilenc szállítmányban 854 főt szállítottak Magyarországra, 1848 márciusában a szegedi erődben összesen 403 deportáltat őriztek. Az ő szabadon bocsátásukat a magyar rendi országgyűlés ellenzéki követői többször is követelték, sikertelenül; végül Kossuth Lajos teljhatalmú országos biztos 1848. október 5-én rendelte el a még Szegeden lévő 389 fő szabadon bocsátását.²⁹

Mi történhetett tehát? Miután az orosz–osztrák tárgyalásokon a szibériai–kamcsatkai deportálás felvetése „nem ment át”, az osztrák hatóságok megmaradtak a bevált formulánál, a birodalmon belüli deportálásnál. Hozzáteendő, hogy a Haynau-féle okmányok alapján magyar hadifoglyok titokban történő elhurcolását semmi esetre sem lehetne bizonyítani, hiszen a deportálás mindkét okmányban mint cs. kir. hadbíróóság által kiszabadító büntetés szerepel. Eszerint tehát minden állítólag elhurcolt magyar hadifoglyot cs. kir. haditörvényszéknek kellett volna elítélnie, márpedig semmifajta adatunk nincs arról, hogy ilyen tesztetek működtek volna az orosz csapatok mellett. Ha viszont – mint ezt a „barguzinisták”

²⁷ Közli: Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. *Farkas Gyöngyi*. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította *Böhm Jakab*. A bevezető tanulmányt írta *Csikány Tamás*. Budapest, 1998. 185. o.; Marosszék és Marosvásárhely az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok. Közli *Pál Antal Sándor*. (Múzeumi Füzetek 19.) Székelyudvarhely, 2001. 452–454. o.

²⁸ Közli: *Andics* 1965. III. 384–386. o.

²⁹ *Urbán Aladár*: Kossuth Lajos és a szegedi olasz foglyok kiszabadítása 1848 októberében. In: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára) Budapest, 2009. 252–266. o.

feltételezik – az oroszok titokban vittek volna el hadifoglyokat, akkor ebből a szempontból a május 14-i és június 3-i minisztertanácsi határozatot, illetve a Haynau-féle okmányok nem szolgálhatnak a bizonyítás alapjául.

Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a cs. kir. hatóságok végül nem alkalmazták a deportálást, mint büntetést. Legalább is a két legnagyobb, a pesti és az aradi hadbíróság anyagában nincs nyoma ilyen ítéletnek. Miután pedig I. Ferenc József 1849. augusztus 20-án a magyar hadsereg legénységi állományát kegyelemben részesítette (ami nem mentesített a besorozás alól), a honvédsereg tagjainak tömeges deportálásáról sem beszélhetünk.³⁰

Petőfi, a kollaboráns?

A barguzinisták másik fő érve I. Miklós cár 1849. június 9-i utasítása, amelyet Józsa Antal közölt Vadász Sándorral közös kötetében. Józsa szerint a foglyok elhurcolására ez a direktíva adott lehetőséget, amely még az orosz–osztrák egyezmény előtt született. Miután fontos okmányról van szó, érdemes itt is közreadni:

„A Cár őfelsége ezennel kegyeskedett megparancsolni:

1. Azon esetekben, amikor magyar tiszteket ejtenek fogságba, vagy azok önszántukból átjönnek hozzánk, abban az esetben, ha megbánást tanúsítanak, mert részt vettek a saját kormányuk elleni lázadásban, valamennyitől meg kell követelni, hogy megbánásukat bizonyítsák be azzal, hogy azonnal a magyarok ellen indulnak harcolni.

2. A megbánás bizonyítékeként szolgálhat olyan kötelezettségvállalás, hogy más tiszteket is átcsal az ellenség táborából.

3. Ezen esetekben Ő Cári Felsége megengedi fenséges [recte: felséges] nevében kinyilvánítani a kegyelmet.

4. Ha viszont az Osztrák Kormány megtagadná a kegyelem megerősítését, akkor Ő Cári Felsége kegyeskedik megengedni, hogy az ezen kegyelemben részesült magyar tiszteket magunkhoz vegyük”.³¹

Józsa szerint a direktívát nem vonták vissza, tehát a kölcsönös segítségnyújtási egyezmény után is életben maradt. Mindez értelmezés kérdése, csakhogy ez az utasítás egyértelműen az *árulókra és kollaboránsokra* vonatkozik, s nem lehet hivatkozási alap arra, mintha az oroszok több ezer hadifoglyot vittek volna ki. Ha valaki ezzel az okmánnyal véli bizonyítani Petőfi kihurcolását, az nem kevesebbet állít, mint hogy Petőfi áruló vagy kollaboráns volt.

Galícia vagy Oroszország – az Erdélyből kiszállított magyar foglyok útvonala

Tudomásunk szerint összesen két olyan magyar hadifogoly-szállítmány volt, amely a nyári hadjárat folyamán orosz kísérettel elhagyta Erdély területét. Ezek útja azonban a dokumentumok alapján jól követhető.

³⁰ Lásd erre az osztrák minisztertanács aznapi határozatát, ill. Schwarzenberg levelét Haynauhoz. Az előbbi közli: *Kletečka* 2002. 609–610. o. és *Andics* 1965. III. 390–391. o. Magyar fordításban közli őket: *Katona* é. n. 320–322. o. Egyébként itt is szerepel a külföldi alattvalók átadása szülőhazájuk hatóságainak.

³¹ *Józsa – Vadász* 2001. 121–123. o.

Az első ilyen szállítmány a brassói fellegrvár védőiből állt. Őket június 23-án, a vár feladását követően Havasalföldre, Ploiești-be küldték, s állítólag csak novemberben hozták vissza őket Erdélybe, amikor is egy részüket besorozták a cs. kir. hadseregbe.³²

Poujade bukaresti francia konzul 1849. augusztus 14-én jelentette Alexis Tocqueville külügyminiszternek, hogy az Erdélyben ejtett hadifoglyokat Havasalföldön és Moldván keresztül Csernovicba kísérik.³³ Timoni bukaresti osztrák konzul augusztus 17-én a következőket tudatta Schwarzenberg osztrák miniszterelnökkel: „Háromezer fogoly felkelőt fognak Brassóból Havasalföldön és Moldván keresztül Bukovinába szállítani.”³⁴

Augusztus 24-én Dworzak iasi-i ügynök jelentette Schwarzenbergnek hogy „Moldván át folyamatosan szállítanak fogoly felkelőket Bukovinába. Éppen most kísérik háromezer erdélyi fogoly felkelőt Havasalföldről Moldván át – anélkül, hogy Jassit érintenék – orosz őrizet alatt Bukovinába; tegnap [azaz augusztus 23-án] Bem két segédtisztjét Czernowitzba szállították, és az erdélyi határon elfogott kisebb felkelőcsapatokat folyamatosan hozzák be. Ghica kormányzó fejedelem alkalmilag közölte velem, hogy Dannenberg orosz tábornok igénylésére, miszerint a 3000 felkelőt ideiglenesen a moldvai hatóságok lássák el áthaladásuk időszakában, az osztrák hatóságok általi majdani megtérítés fejében, máris megtették az ehhez szükséges intézkedések; s hogy egyébként a moldvai kormányzat a költségtérítést, amely körülbelül 10 000 pengőforintra rúghat, a számára az orosz tábornok által kijelölt úton kérni fogja.”³⁵

Augusztus 28-án Poujade bukaresti francia konzul már azt jelentette Alexis Tocqueville külügyminiszternek, hogy 2500 hadifogoly és 36 család haladt át Bukaresten, akik Erdélyből jöttek, és Galíciába tartanak; a foglyok között van Batthyány Kázmér gróf is.³⁶ Ugyanezen a napon Huber galaci osztrák ügyvivő azt jelentette Schwarzenberg osztrák miniszterelnöknek, hogy a hírek szerint „a magyar nemzetiségű felkelőket – fegyvereik leadása után – hazaengedik, míg a felkelő seregben található németeket és lengyeleket hadifogolyként visszatartják, és Oroszország belsejébe viszik. A moldvai helyi hatóságok arra kaptak utasítást, hogy biztosítsanak szállást és ellátást 3000 hadifogoly számára, akiket Erdélyből Oroszországba szállítanak”. Az utóbbi jelentésnél azonban nem egyértelmű, hogy az első mondat az 1849 augusztusában oszmán fennhatóság alatti szerb és román (havasalföldi) területre menekültekre vagy az Erdélyben ejtett hadifoglyokra vonatkozik-e, ugyanis a megelőző bekezdésben az előbbiekről (azaz az augusztus folyamán dél felé kimenekültekről) van szó; s a lengyelekre és németekre vonatkozó rész alapján is inkább rájuk vonatkoztatható. A dolog magyarázata az, hogy augusztus végén még fennállt a lehetőség, hogy az oszmán felségterületre menekülteket kiadják Ausztriának és Oroszországnak.³⁷

³² Herendy Vilmos: Adatok és helyreigazítások a brassói fellegrvár 1849- évi ostromának leírásához. 1848–49. *Történelmi Lapok*, 3. (1894) 121. o. *Nyepokojcsickij* 1999. 179. o. szerint a foglyok száma 10 tiszt és 185 legényégi állományú volt. A 178. oldalon közölt táblázat szerint július 2-én Brassóban 185 főt adtak át az osztrákoknak. Nem egyértelmű, hogy ugyanarról a szállítmányról van-e szó.

³³ Közli: *Hurmuzaki* 1916. 191. o.

³⁴ HHStA PA MA Karton 90. K. K. Agentia Bukarest. A vonatkozó részt magyar fordításban idézi *Józsa – Vadász* 2001. 111. o.

³⁵ HHStA PA MA Karton 92. Agentie Jassy. Jellemző, hogy ezt a jelentést a *Józsa – Vadász* páros kötete nem idézi.

³⁶ Közli: *Hurmuzaki* 1916. 191. o. – Batthyány Kázmér gróf ekkor már Vidinben volt.

³⁷ HHStA PA MA. Karton 91. Consulate Galatz. Csak a foglyokra vonatkozó részt idézi: *Józsa – Vadász* 2001. 111. o.

Hangsúlyoznunk kell, hogy az öt idézett diplomáciai jelentés közül egyedül Huberében szerepel a fogolyszállítvány végcéljaként Oroszország, de, mint láttuk, ez nem feltétlenül az erdélyi hadifoglyokra vonatkozik. Poujade első jelentése, Timoni és Dworzak jelentése az osztrák fennhatóság alatti Bukovinát jelöli meg, Poujade második jelenésében pedig nincs szó a célállomásról. De Huberében is sok a bizonytalanság, hiszen az eredetiben is a bizonytalan értesülésre vonatkozó „Es verlautet...” (úgy hírlik) olvasható. Az is figyelemre méltó, hogy a Huber által említett fogolyszállítványnak nincs nyoma a későbbi konzuli és ügyvivői jelentésekben, holott a hadifoglyokra vonatkozó adatokat a korábbi jelentések igen részletesen közlik.

A szállítmányról az orosz és osztrák katonai források már jóval konkrétabb adatokat tartalmaznak, s ezek egybevágnak a diplomáciai jelentésekből kibontakozó képpel.

Lüders gyalogsági tábornok az augusztus 6-i nagyszeben–nagycsúri ütközet után intézkedett arról, hogy az elmúlt időszakban (azaz a Fehéregyházánál/Segesvárnál és Nagyszebennél) ejtett hadifoglyokból egy legalább 2000 főnyi szállítmányt a Tömösi-szoroson keresztül Havasalföldre, Ploieştibe küld, ahol Pjotr Andrejevics Dannenberg altábornagy, a moldvai és havasalföldi orosz megszálló erők parancsnoka veszi át őket, s továbbkísérteti Havasalföldön és Moldván át a bukovinai Csernovicba.³⁸ (A Segesvárnál, Szerdahelynél és Nagyszeben–Nagycsúrnál ejtett foglyok teljes száma 2554 fő volt.³⁹) Ugyanakkor a foglyok egy részét hátrahagyták Nagyszebenben, s csak augusztus közepén szállították át Vöröstoronyra, majd onnan vissza Nagyszebenbe.⁴⁰

Augusztus 16-án Pjotr Andrejevics Dannenberg altábornagy, a moldvai és havasalföldi orosz megszálló erők parancsnoka közölte Karl Fischer See vezérőrnaggyal, a bukovinai cs. kir. dandár parancsnokával, hogy Lüders gyalogsági tábornok július 28-án (azaz augusztus 9-én) arról értesítette őt, miszerint egy kb. 3000 főnyi magyar hadifogoly-szállítványt küld Erdélyből a fejedelemségeken át Galícia felé. A szállítvány Brassónál (azaz a Tömösi-szorosnál) lépte át a határt, s az egy zászlóalj gyalogságból és 50 kozákból álló kíséret Gherzáig, Moldva határáig kíséri őket, ahová körülbelül szeptember 20-án érnek. Dannenberg kérte Fischert, tegye meg az intézkedéseket a foglyok átvételére.⁴¹

Fischer ezt augusztus 26-án jelentette a galíciai főhadparancsnokságnak, azzal, hogy miután alig van a szolgálat ellátására elegendő katonája, s a foglyok nem a magukat (önként) megadókat, hanem a Segesvárnál és másutt fogságba esettek közé tartoznak,⁴² a főhadparancsnokság küldjön számára elegendő számú gyalogságot és lovasságot a foglyok kísérésére. Emellett utasítást kért, hogy a foglyokat – ahogy az eddig érkezetteket – beavatva és felruházva a magyar gyalogezerdek kiegészítésére Bécsbe küldje-e, avagy

³⁸ *Nyepokojcsickij* 1999. 133. o.

³⁹ Uo. 179. o.

⁴⁰ A régi Erdély. Bisztray Károly negyvennyolcas honvédtiszt emlékirata. S. a. r. és bev. *Bisztray Gyula*. Budapest, é. n. 369–376. o.

⁴¹ Eredeti tiszttázat. 985/p. [No. 175.] „Praesent Czernowitz am 25. August 1849. D. Bro. 4378. Fischer”. KA AFA Karton 3288. Akten des Generalkommando Lemberg. – Lüders eredetileg kétezer főt jelentett Paszkevicznek. A jelentést – dátum nélkül – idézi Alekszandr Gerskovics: Petőfi halhatatlansága. (Egy legenda nyomában). (In:) Az én Petőfim. (Cikkek és tanulmányok). Budapest, 1979. 53–54. o. Szintén 2000 főt ír *Nyepokojcsickij* 1999. 133. o. – A szállítmányhoz hozzácsapták a Fogarasnál ejtett, ekkor már osztrák őrizet alatt álló foglyok (412 fő) egy részét is. Kelemen György visszaemlékezése. In: A Barcaság 1848–1849-ben. Szerk. *Hochbauer Gyula*. 1998. 63–64. o.; *Nyepokojcsickij* 1999. 179. o.

⁴² A létszám alapján az augusztus 6-ig ejtett foglyok voltak ott a szállítmányban, a betegen és sebesülten hátramaradtak nélkül. *Nyepokojcsickij* 1999. 179. o.

hova és milyen módon küldje, valamint mit tegyen a honvédtisztekkel és az alkalmatlannokkal.⁴³

A főhadparancsnokság mindezt augusztus 28-án jelentette a cs. kir. hadügyminisztériumnak, Fischerrel pedig közölte, hogy amint a hadügyminisztériumtól a kért utasítások megérkeznek, közölni fogja vele a teendőket.⁴⁴ A hadügyminisztérium szeptember 2-án küldte meg az utasításokat, azzal, hogy a 3000 hadifoglyot, valamint az esetleg később még érkezőket 3-400 fős csoportokban kíséret mellett Morvaországba kell szállítani, ahol be fogják őket osztani a cs. kir. hadsereg egységeibe. A nem osztrák alattvalókat – kivéve a magyar hadseregben törzstisztként és tábornokként szolgáltakat – kíséret mellett hazájukba kell küldeni. Akiknek átadása akadályokba ütközik, azokat be kell osztani a büntetőszázadokba.⁴⁵

A galíciai cs. kir. hatóságoknak azonban végül mégsem kellett foglalkozniuk az ügygel, mert Fischer vezérőrnagy szeptember 20-án jelentette, hogy Moller altábornagy, a 14. orosz gyaloghadosztály parancsnoka szeptember 14-én közölte vele: az említett 3000 hadifoglyot nem Moldván át Galíciába, hanem a közben kötött megállapodás szerint Erdélybe és pedig Brassóba kísérik.⁴⁶ A foglyokat tehát nem kísérték sem Bukovinába, sem Szibériába, hanem a Tömösi-szoroson keresztül tértek vissza Erdélybe, s augusztus 31-én itt adták át az osztrákoknak.⁴⁷ Azaz, ezek a hadifoglyok sem léptek orosz területre.

Mit mondanak (vagy nem mondanak) az iratok?

Az 1849. évi orosz intervencióra vonatkozó osztrák iratanyag nagy része a bécsi Hadilevéltárban (Kriegsarchiv), illetve a Házi, Udvari és Állami Levéltárban (Haus-, Hof-, und Staatsarchiv) található. Az előbbi, mint a nevéből is látszik, a Habsburg-monarchia hadtörténeti jellegű forrásanyagát (pontosabban, annak nagyobb részét) őrzi, az utóbbiban pedig – sok más iratanyag mellett – a külügyi és központi kormányzati iratok találhatók, többek között 1848–1849-ből is. Ha tehát magyar hadifoglyok kerültek volna ki az orosz birodalom területére, annak e levéltárak anyagában valamilyen nyoma maradt volna. Az orosz hadoszlopok mellé ugyanis a cs. kir. hadügyminisztérium osztrák összekötő tiszteket rendelt ki, akik legalább hetente, de időnként sűrűbben jelentettek a hadügyminisztériumnak, Felix Schwarzenberg miniszterelnöknek, illetve Julius Haynau fővezérnek. A két román fejedelemség területén pedig osztrák diplomáciai képviselvek működtek, amelyek egyik fő feladata éppen az erdélyi hadszíntérről érkező hírek begyűjtése és továbbítása volt.

Az oroszoknak – ha esetleg akartak volna – Erdélyből valóban lett volna esélyük magyar hadifoglyok kihurcolására, hiszen az Erdéllyel határos, az Oszmán Birodalomhoz tartozó Moldvában és Havasalföldön 1848 nyara óta orosz megszálló csapatok állomásoztak. Erdély volt az egyetlen olyan területe Magyarországnak, ahol lényegében megvalósult az „egyenjogú” orosz–osztrák katonai együttműködés, hiszen mind a Lüders gyalogsági tá-

⁴³ Eredeti tisztázat. Uo. [No. 4378.]

⁴⁴ Fogalmazvány. No. 985/p.

⁴⁵ Gyulay Ferenc – galíciai főhadparancsnokság. Eredeti tisztázat. 1023/p. [6794-6950-6961/M.K.R.] KA AFA Karton 3288. Akten des Generalkommando Lemberg.

⁴⁶ Eredeti tisztázat. 1038p. [No. 4319.] AFA Karton 3288. Akten des Generalkommando Lemberg.

⁴⁷ *Nyepokojsickij* 1999. 178. o. Eszerint a szállítmány 22 tisztből és 2043 legénységi állományúból állt.

bornok vezette V. orosz hadtest, mind az Eduard Clam-Gallas altábornagy vezette cs. kir. hadtest részt vett a hadműveletekben, s egyik sem került a másik alárendeltségébe.

Jómagam végignéztam az erdélyi cs. kir. hadtest teljes iratanyagát, de bizony, nyomát sem leltem egyetlen magyar hadifogoly kihurcolásának sem.⁴⁸ Pedig, ha lett volna ilyen, arról az orosz csapatok mellé kirendelt összekötő tisztek nyilván jelentettek volna, hiszen többek között azért rendelték ki őket, hogy az osztrák kormányzatot minden fontos eseményről tájékoztassák. Átnéztem a cs. kir. főszereg teljes 1848–1849-es iratanyagát, hiszen az összekötőktől, illetve Clam-Gallastól ide is futottak be jelentések; ezekben sincs nyoma kihurcolt hadifoglyoknak.⁴⁹

Végignéztam a lembergi (galíciai) főhadparancsokság 1849–1850. évi iratait (ekkortájt ide tartozott Bukovina is); itt sincsen semmilyen forrás magyar hadifoglyok Oroszországba hurcolásáról.⁵⁰ Megtalálható az 1850-es években az erdélyi orosz intervenció költségeivel és egyéb anyagi vonatkozásaival kapcsolatban lezajlott orosz–osztrák bizottsági tárgyalások jegyzőkönyvi anyaga is, ebben sincs szó kihurcolt magyar hadifoglyokról, pedig ekkortájt a krími háborúban tanúsított rosszindulatú osztrák semlegesség miatt igencsak feszült volt a két állam viszonya.⁵¹

Átnéztem a cs. kir. hadügyminisztérium 1849-es elnöki iratait,⁵² ott sincs erre utaló nyom, akárcsak az Őfelsége katonai irodája 1849–1850. évi iratai között sem.⁵³ Megnéztem a Lüders tábornok hadosztalánál összekötő tisztként szolgáló August Heydte őrnagy két helyen őrzött hagyatékát, semmi nyom.⁵⁴

A Haus-, Hof-, und Staatsarchivban átnéztem az 1849 végéig terjedő minisztertanácsi jegyzőkönyvi anyagot, a minisztertanács irattárát, Felix Schwarzenberg miniszterelnök hagyatékát,⁵⁵ a külügyminisztérium anyagából a moldvai és havasalföldi kirendeltségek (Bukarest, Galac/Galaț, Jászvásár/Iași) anyagát,⁵⁶ az 1849. évi, négydoboznyi (Karton 26–29) oroszországi diplomáciai iratanyagot, közte azt a két dobozt, amely kimondottan az orosz intervencióval foglalkozik.⁵⁷

Na már most, ha ekkora iratanyagban nincs nyoma annak, hogy akár egyetlen magyar hadifogoly is orosz területre került volna, akkor

1. vagy csupa alkalmatlan diplomata, hírszerző, tisztviselő és összekötő tiszt szolgált ezen a területen,

2. vagy megsemmisítették a vonatkozó iratokat,

3. vagy – s ez a legvalószínűbb – nem volt ilyen eset.

⁴⁸ KA AFA 1918-1925. Armeekorps in Siebenbürgen unter Puchner, Clam-Gallas und Gedeon. 1848. V. – 1849. XIII.

⁴⁹ KA AFA Karton 1834-1844. Hauptarmee unter Haynau 1849. VI-XIII.; Karton 1845-1855. Hauptarmee, Detailakten.

⁵⁰ KA AFA Karton 3287-3288. Generalkommando Lemberg, 1848–1850.

⁵¹ KA AFA Karton 1926-1927. Commission Verhandlungsprotokolle.

⁵² KA Kriegsministerium, Präsidiale.

⁵³ KA Militärkanzlei Seiner Majestät.

⁵⁴ KA Nachlässe, B/639. Nachlaß Heydte; Hofkriegsrat-Akten, Varia. 3. doboz.

⁵⁵ HHStA, Ministerratsprotokolle 1849.; Ministerrats-Akten 1849; PA MA Nachlaß Schwarzenberg.

⁵⁶ Uo. PA MA Karton 90. Consulate. K. K. Agentie Bukarest; Karton 91. Galatz; Karton 92. Agentie Jassy.

⁵⁷ Uo. PA MA X. Russland. Karton 26. Berichte. Karttron 27. Weisungen, Varia. Karton 28-29. Russische Intervention in Ungarn 1849. 1-2. Teil.

BIBLIOGRÁFIA ÉS RÖVIDÍTÉSEK

- AFA
Andics 1961.
Andics 1965. III.
 HHStA
 HK
Hurmuzaki 1916.
Józsa – Vadász 2001.
 KA
Katona é. n.
Kletečka 2002.
 KLÖM XV.
 MA
Nyepokjcsickij 1999.
 PA
Urbán 2010.
- KA Alte Feldakten
Andics Erzsébet: A Habsburgok és Romanovok szövetsége. Budapest, 1961.
Andics Erzsébet: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. III. k. Budapest, 1965.
 Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien
 Hadtörténelmi Közlemények
Eudoxiu Hurmuzaki: Documente privitoare la istoria românilor 1847–1851. XVIII. k. București, 1916.
 Az 1849-es cári intervenció Magyarországon. Szerk. *Vadász Sándor*. A bevezető tanulmányokat írta *Vadász Sándor* és *Józsa Antal*. Budapest, 2001.
 Kriegsarchiv, Wien
 Az aradi vértanúk. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, é. n. 4.
 Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg. Band 1. 5. Dezember 1848 – 7. Jänner 1850. Bearbeitet und eingeleitet von *Thomas Kletečka*. Wien, 2002.
 Kossuth Lajos összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. *Barta István*. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai) Budapest, 1955.
 Ministerium des Äusseren.
Artur Adamovics Nyepokojcsickij: Az erdélyi hadjárat orosz szemmel 1849. Ford. és s. a. r. *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 1999.
 Politisches Archiv
Urbán Aladár: Hadifoglyok Magyarországon 1848 utolsó negyedében. HK 123. (2010) 3. sz. 487–519. o.

CSATATÉRKUTATÁS ÉS RÉGÉSZETI PERSPEKTÍVÁK

Battlefield Archaeology and Perspectives of Archaeology

Military archaeology is a research area using work methods from archaeology, military history and forensic anthropology. Military archaeology has a number of main branches: battlefield archaeology, wreck exploration, the exploration of defence installations, and war grave exploration. In the terms of military archaeology two main auxiliary fields have to be emphasized: landscape archaeology and military terrain analysis. The reconstruction of military history events and the projection of these events to the terrain is based on the analysis of the written and image sources, and of the objects found at the location. In the case of Middle-Age battlefield explorations, the localization of the terrain is hindered by the lack of authentic images from the period and by the taciturn nature and religious view of the written sources. It was basically the Early Modern Age that brought about an increase in the number of historical sources which can factually help the identification and exploration of battlefields. From the Early Modern Age onwards, research can count on draft drawings made at the location of the fightings, and on battle images of pamphlets and newspapers, drawn after the accounts of eyewitnesses. These drawings record battle events that actually took place (verified by written sources, too) and the actual landscape characteristics which can sometimes be identified even today. The Battle of Segesvár has major importance in the military history of the 1848-1849 Hungarian Revolution and War of Independence, because this is where the poet and revolutionary Sándor Petőfi died. The conference in the Petőfi Museum of Literature on 7 May 2015, discussing topics of literature history, military history and archaeology, proves that scholars are open to new explorations in connection with the Battle of Segesvár. If an opportunity presents itself in the future for the complex terrain analysis of the battle, it will be of major importance to define the realistic goals and to choose the appropriate work methods.

Keywords: military archaeology, battlefield archaeology, Battle of Segesvár (Sighişoara, AD 1849)

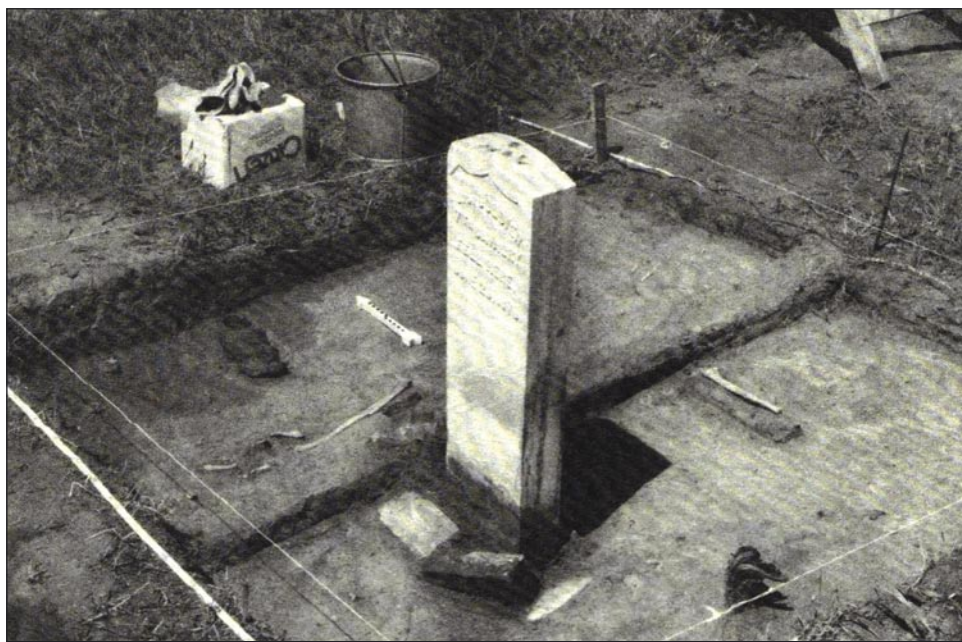
A hadirégészet

A régészetnek két ága lép túl a tradicionális régészeti korszakok kronológiai záróhatárán: az iparrégészet és a hadirégészet (*Archaeology of War, Military Archaeology*). A hadirégészet időbeli keretei tágak, a prehistorikus korszaktól a modern korig vezet; interdiszciplináris mivoltát tekintve pedig egyszerre merít a klasszikus régészet, a tájrégészet, a hadtudomány (különösen a hadtudományi terepelemzés) és az igazságügyi antropológia módszertanából.¹ A hadirégészet négy fő ággal rendelkezik: a harcterékutatás, a hadisírkutatás, a védelmi létesítménykutatás és a roncskutatás.² A második világháború és az 1980-as évek közti időszakban még nem beszélhetünk modern értelemben vett

¹ Tim Sutherland – Malin Holst: Battlefield Archaeology – a Guide to the Archaeology of Conflict. *British Archaeological Jobs Resource*, 2005. 20–23. o.; Peter Bleed – Douglas D. Scott: Contexts for Conflict: Conceptual Tools for Interpreting Archaeological Reflections of Warfare. *Journal of Conflict Archaeology*, 6. (2011) 1. sz. 47–53. o.; Carman 2013. 13–16. o.; Susa Éva – Molnos Mária: Az igazságügyi antropológia szerepe a jeltelen eltemetések (1945–1962) kutatásában. In: Hőseink nyomában. 2013. 305–306. o.

² Négyesi 2010. 31–32. o.

hadirégészetről, ebben a korszakban főként tudományos igényű militaria-gyűjtéssel számolhatunk.³ A modern hadirégészet szemléleti és módszertani alapjait Richard A. Fox és Douglas D. Scott fektette le az 1984–1985. évi Little Bighorn-i csata (1876, Montana, USA) helyszínének terepkutatása során. Az amerikai lovasság története legnagyobb vereségének tartott összecsapás rekonstruálását és eseményeinek lokalizációját alapvetően megnehezítette a hiteles források hiánya. A csata menetéről nem maradt fenn megbízható beszámoló, a hadtörténeti kérdésekre csak a régészeti módszerekkel történő terepkutatás tudott válaszokat adni. A régészeti kutatás (szisztematikus fémkereső műszeres terepbejárás, a csatatéren kialakított katonai temető sírjainak feltárása és az emberi maradványok antropológiai vizsgálata) jelentős mértékben árnyalta a hadtudomány összecsapásról alkotott képét. (1. kép.) A tárgyi emléanyag leletmintázata alapján pontosan rekonstruálhatóvá váltak a csata történései, a terepen és az antropológiai vizsgálatok révén számos új információval sikerült kiegészíteni a George Custer katonáinak végóráira vonatkozó ismereteket.⁴ A Little Bighorn-i terepkutatás régészeti módszertani alapelveit Amerikában és Nyugat-Európában hamar alkalmazni kezdték. Észak-Amerikában az angol–francia gyarmati há-

1. kép: A Little Bighorn-i csatatér területén kialakított katonatemető egyik sírjának feltárása (Scott – Fox – Connor 1989. 58. o., Fig. 12.)

³ Szemléletes példák lehetnek erre John Laffin (ausztrál író és régész) kutatásai, 1987-ben megjelent *Battlefield Archaeology* című könyve is elsősorban gyűjtőknek szánt munka. Laffin „régészeti” szemléletére jellemző, hogy a legtöbb esetben a „relic” és a „souvenir” kifejezést használta a terepen talált tárgyi leletekre vonatkozóan. John Laffin: *Battlefield Archaeology*. London, 1987.

⁴ Scott – Fox – Connor 1989.

borúk, a függetlenségi háború, az amerikai polgárháború és az indián háborúk régészete, Európában a világháborús régészet (különösen a *Great War Archaeology*) és a történelmi csataterkek kutatása lendült fel.⁵ Magyarország esetében a modern konfliktusrégészet közel egy évtizedes múltra tekint vissza, a konfliktusrégészet nemzetközi eredményeit és munkamódszerét bemutató első magyar nyelvű monográfia Négyesi Lajos tollából született meg *Csaták néma tanúi* címmel 2010-ben.

Módszertan, forrásbázis és forráskritika

A középkori csataterkek kutatását alapvetően nehezíti a hiteles képi ábrázolások hiánya és az eseményekről beszámoló írásos források vallásos szemlélete, szűkszavúsága. A középkori híradások szerzői gyakran istenítéletként értelmezték a csaták végkifejletét, isteni segítségre vagy egy patrónus szent közbenjárására vezették vissza az eseményeket.⁶ Egy összecsapás eseményeinek rekonstruálhatóságát alapvetően a rendelkezésre álló hiteles írásos és képi források határozzák meg. Döntően a kora újkorban szaporodnak meg azok a történeti források, amelyek ténylegesen segíthetik a csataterkek terepi vizsgálatát és azonosítását. A kora újkortól már számolhat a kutatás az összecsapások helyszínén készített vázlatrajzokkal, illetve szemtanúk elbeszélésére épülő, röplapokban és újságokban megjelenő csataképekkel, amelyeken a küzdelem valóban megtörtént (az írásos forrásokkal is összevethető) eseményei és valódi, akár napjainkban is visszaazonosítható tájelemek kerültek megjelenítésre.⁷ A csataleírások forrástípusai is bővültek: a korabeli hadjáratok nagyobb eseményeiről hadinaplók, hivatalos jelentések, magán levelek, memoárok, röplapok és újsághírek informáltak egyszerre. G. Etényi Nóra a hadszínterek nyilvánosságával kapcsolatban 2003-ban a következőket írta: „Ugyanannak a hadszíntérnek többféle nyilvánossága is létezett, sőt ugyanaz a nyilvánosság többféle »szerkesztésben« is olvashatta az adott hadszíntér eseményeit.”⁸ Egy csata eseményeinek a szemtanúktól származó beszámolók alapján való megismerhetőségét már a XIX. században is megkérdőjelezték. Victor Hugo *A nyomorultak* (*Les misérables*) című regényében az 1815. évi waterlooi csata eseményeinek megérthetőségéről a következőképp emlékezett meg: „A waterlooi ütközet talány. Éppoly homályos azok szemében, akik megnyerték, mint annak szemében, aki elvesztette.

⁵ A témához lásd: *David R. Starbuck*, *The Great Warpath. British Military Sites from Albany to Crown Point*. Hanover, London, 1993.; *David R. Starbuck*, *The Archaeology of Forts and Battlefields*. Gainesville, 2012.; *Clarence R. Geier – Stephen R. Potter*. Ed. by, *Archaeology Perspectives on the American Civil War*. Gainesville, 2003.; *Historical Archaeology of Military Sites: Method and Topic*. *Clarence R. Geier – Lawrence E. Babits, Douglas D. Scott – David G. Orr*. Ed. by, (Kiadási hely nélkül) 2011.; *Tony Pollard – Neil Oliver*: *Two Men in a Trench*. I–II. London, 2002–2003.; *Birger Stichelbaut*, *The Application of Great War Aerial Photography in Battlefield Archaeology: the Example of Flanders*. In: *Past Tense. Studies in the Archaeology of Conflict*. Ed. by *T. Pollard – I. Banks*. Leiden, Boston, 2006. 235–243. o.; *Andrew Robertshaw – David Kenyon*, *Digging the Trenches. The archaeology of the Western Front*. Barnsley, 2008.; *Nicholas J. Saunders*: *Killing Time. Archaeology and the First World War*. Stroud, 2010. A téma magyarnyelvű historiográfiái áttekintéséhez lásd: *Négyesi Lajos*: *Hadirégészet. Hadtörténelmi Közlemények*, 121. (2008) 1. sz. 160–181. o.

⁶ *Jan Frans Verbruggen*: *The Art of Warfare in Western Europe during the Middle Ages*. Woodbridge, 1997. 5. o.

⁷ *Négyesi Lajos*: *Henrik Ottendorf szentgotthárdi csatát ábrázoló metszetének hitelessége a terepen végzett kutatások tükrében. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 1998. 1. sz. 40–42. o.

⁸ *G. Etényi Nóra*: *Hadszíntér és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban*. Budapest, 2003. 12. o.

Napóleon szerint pánik, Blücher⁹ nem érti az egészet; Wellington¹⁰ nem ért semmit belőle. Nézzük meg a tudósításokat. A jelentések zavarosak, a magyarázatok homályosak... A többi történetíró bizonyos mértékben mind a káprázat rabja ...”¹¹ Az *Annales* történeti iskola meghatározó tagja, Marc Bloch a csak jóval halálát követően megjelent *A történész mestersége* (*Apologie pour l'histoire ou le métier de l'historien*) című monográfiájában jelentős forráskritikai észrevételeket adott közre a történeti események lejegyzésére vonatkozóan: „... a tanúságok tulajdonképpen emlékek felidézéséből állnak, s az észlelés eredendő hibáihoz még az emlékezet hibái is hozzájárulnak ... számos történelmi eseményt csak erős érzelmek alatt álló emberek figyelhettek meg, vagy olyan tanúk, akiknek figyelme, amely vagy túlságosan is későn ébredt fel, ha meglepetés érte, vagy a közvetlen cselekvés gondja tartotta fogva, nem tudott kellő erővel azokra az elemekre koncentrálni, amelyeknek a mai történész, nem ok nélkül, alapvető jelentőséget tulajdonít.”¹² John Keegannek, a sandhursti Királyi Akadémia iskolateremtő tanárának 1976-ban megjelent *A csata arca* (*The Face of the Battle*) című könyve Bloch gondolatát jelentős mértékben kiegészítette és tovább árnyalta az 1811. évi albuerei (Spanyolország), 1854. évi balaklavai (Oroszország) és az 1807. évi eylaui (Lengyelország) csata egy-egy írásos forráspéldáján keresztül. Keegan forráselemzés alapján a csataleírások három jellegzetességét határozta meg: az emberi viselkedés uniformizálódását, a történetek gyors, egyszersmind szaggatott ábrázolását és a kollektív képalkotást.¹³

A csataterек speciális lelőhely-mivolttal rendelkeznek, hiszen a lelőhely néhány óra vagy néhány nap alatt jön létre és az összezúszást követően azonnal pusztulásnak indul.¹⁴ Egyrészt a csataterén az értéket képviselő, elejtett vagy eldobott tárgyakat a győztes fél vagy a helyi lakosság összeszedi, másrészt a természet és az ember tájformáló tevékenysége (erózió, mezőgazdasági művelés, erdőirtás, folyószabályozás) következtében a történeti táj arculata megváltozik az évszázadok folyamán.¹⁵ Az emberi tevékenységek vizsgálható nyomot hagynak a történeti tájban,¹⁶ Jay Appleton (University of Hull) meghatározása szerint „a táj egyfajta háttérdíszlete az emberi tevékenység színpadának”.¹⁷ A táj és a felszín fizikai aspektusai jelentős mértékben kihatnak az alkalmazható katonai stratégiára és taktikára.¹⁸ A terepviszonyoknak a hadjáratokra és a csatákra gyakorolt hatásának kér-

⁹ Gebhard Leberecht von Blücher herceg (1742–1819) porosz vezértábornagy, a lipcsei és a waterlooi csata résztvevője.

¹⁰ Arthur Wellesley herceg (1769–1852) brit tábornok, a Franciaország elleni koalíciós csapatok parancsnoka a waterlooi csatában.

¹¹ Victor Hugo: A nyomorultak. Ford. Lányi Viktor, Révay József. Budapest, 1956. 385. o.

¹² Marc Bloch: A történész mestersége. Ford. Babarczy Eszter, Kosáry Domokos, Pataki Pál. Budapest, 1996. 74–75. o.

¹³ John Keegan: A csata arca. A közkatónák háborúja, 1415–1976. Agincourt, Waterloo és a Somme. Ford. Kőrös László. Debrecen, 2000. 41–52. o.

¹⁴ Martin Brown – Richard Osgood: Digging up Plugstreet. The Archaeology of a Great War Battlefield. Sparkford, 2009. 21. o.; Négyesi Lajos: A mohácsi csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 107. (1994) 4. sz. 75. o.

¹⁵ William George Hoskins: The Making of the English Landscape. Singapore, 1985. 10–16., 298–303. o.; Négyesi 1994. 75. o.

¹⁶ Johnson 2007. 3–4. o.

¹⁷ Idézi Johnson 2007. 3. o.

¹⁸ Peter Doyle – Matthew R. Bennett: Terrain in Military History: an Introduction. In: *Fields of Battle. Terrain in Military History*. Ed. by Peter Doyle, Matthew R. Bennett. Dordrecht, Boston, London, 2002. 1. o.

désköre az ókortól kezdve témája a katonai teoretikus műveknek.¹⁹ Carl von Clausewitz a következőket írta a táj jelentőségéről *A háborúról (Vom Kriege)* című nagyhatású elméleti munkájában: „... a táj és a terep igen közeli és mindig is meglévő kapcsolatban áll a háborús tevékenységekkel, ugyanis döntő hatással bír az ütközet előkészítésére, lefolyására és kiaknázására egyaránt.”²⁰ Clausewitz a terepviszonyok hadjáratokra kiható hármas hatásaként a megközelítés és az áttekintés akadályozását, illetve a fedezék-mivoltot különítette el, majd a táj három fő jellegzetességéként a domborzatot, a természetes képződményeket (mocsarak, folyók, tavak, erdők) és a „kultúra létesítményeit” (mesterséges tájelemek) határozta meg.²¹ A történeti táj rekonstruálásának alapvető módszere az angolszász gyökerekkel rendelkező tájrégészet (*landscape archaeology*). A tájrégészet a lelőhelyet mindig tágabb környezeti, illetve kulturális összefüggéseivel vizsgálja alapvetően non-destruktív kutatási módszereket (archív térképek és légi fotók elemzése, írásos forrásokban fellelhető tájtörténeti adatok gyűjtése) alkalmazva.²²

A csaták leletképződésre is kiható dinamikáját Clausewitz a következőképp írta le: „A katonák nagytömegekben, egymás mellé és mögé rendezve, nyugodtan felsorakoznak, majd a nagy egészen egy viszonylag csekély része felfejlődik, és órákon át tartó tűzharcba bocsátkozik, amelyet olykor kisebb szurony- és lovasrohamok szakítanak meg, így a harc ide-oda hullámzik.”²³ Az összecsapás során elejtett vagy eldobott tárgyak leletmintázata (speciális lelettípusok koncentrációja vagy teljes hiánya) segítheti a történések rekonstruálását és terepi kivetítését.²⁴ Az 1415. évi agincourti csata esetében a negatív régészeti megfigyelések tették lehetővé egy alternatív lokalizációs lehetőség kialakítását. A csatateret a Sir Woodford által 1818-ban feltárt, a csatához köthető tömegsír közelében feltételezték hosszú ideig. (2. kép.) A csatater belső küzdőterének vélt lelőhelyen Tim Sutherland és Simon Richardson 2002-ben kezdeményezett szisztematikus fémkereső műszeres lelőhelyfelderítést. A régészek a fémhulladékkal, recens tárgyakkal jelentős mértékben szennyezett lelőhelyen, az Agincourt–Tramcourt-út északi és déli térségében megközelítőleg száz régészeti korú tárgyat találtak, biztosan a csatához köthető lelet azonban nem került elő. A talált 32 pénzérem közt sem volt a középkorra keltezhető darab. A csatater újabb lokalizációjára az írásos források áttekintése nyújtott lehetőséget: számos történeti forrás ugyanis a Ruisseauville-i jelzővel illette a csatát, illetve több forrás a Ruisseauville és Maisoncelle közti területet jelölte meg a küzdelem helyszínéül.²⁵

A csataterек terepi lehatárolását középkori összecsapások esetében főleg nyílhegyek, a kora újkori újkori csaták esetében az elejtett (ép) vagy kilőtt (deformálódott) muskéta-, illetve puska- és tüzpáncélok és tüzériák lövedékek segíthetik.²⁶ A kézi tüzfegyverekhez tartozó

¹⁹ A csataterек térszemléletéhez lásd: Patricia Carman – John Carman: Bloody Meadows. Investigating Landscape of Battle. Thrupp, 2006. 19–22. o.

²⁰ Clausewitz 2013. 368. o.

²¹ Clausewitz 2013. 368–369. o.

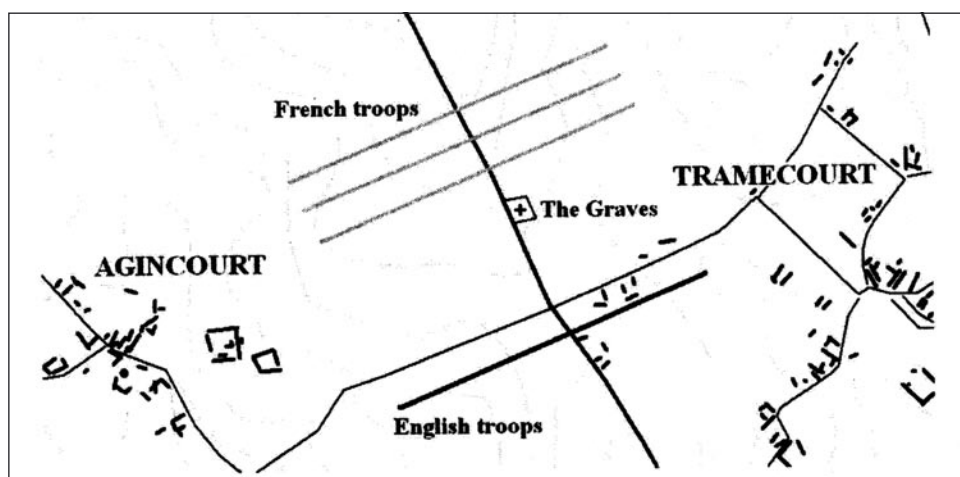
²² Tom Williamson: Questions of preservation and destruction. In: The archaeology of landscape. Ed. by. Paul Everson, Tom Williamson. Manchester, New York, 1998. 1. o. A tájrégészet módszertanához lásd még: Unravelling the Landscape. An Inquisitive to Archaeology. Ed. by. Mark Bowden. Stroud, 1999.; Johnson 2007.

²³ Clausewitz 2013. 228. o.

²⁴ Sivilich 2005. 75. o.

²⁵ Sutherland 2006.

²⁶ Glenn Foard: The Investigation of Early Modern Battlefields in England. In: Schlachtfeldarchäologie / Battlefield Archaeology. Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle. Band 2. 2009. Hrsg. von Harald Meller. Halle, 2009. 121–122. o.; Sivilich 2009. 86. o.; Négyesi 2010. 95. o.

2. kép: Az agincourti csata egyetlen, a XIX. században feltárt tömegsírja és a hadrendek korai rekonstrukciója (Sutherland 2006. 249. o., Fig. 3.)

lövedékek terepmintázatán alapuló lokalizáció és eseményrekonstrukció különösen azon korok összecsapásai esetében eredményes, amikor az egymással szembenálló hadseregek már egységesített löfegyvereket használtak. Az 1746. évi cullodeni csata (Skócia) helyszínének fémkereső műszeres bejárása során a kutatók által talált ólomgolyók nagy általánosságban két puskatípushoz tartoztak: a brit hadsereg által 1742-től használt, 19,05 mm-es Brown Bress-puskákhoz és a jakobiták által használt 17,5 mm-es, francia gyártmányú Charleville-puskákhoz.²⁷ Az amerikai függetlenségi háború összecsapásainak kutatásakor szintén jelentős segítséget nyújtott a jelentősebb összecsapások terepkutatásakor, hogy a szembenálló felek eltérő kézi tűzfegyvereket, a brit erők Brown Bress-puskákat, a kontinentális hadsereg katonái pedig a francia Charleville-puskákat használtak.²⁸ A terepen talált ólomlövedékek interpretálásakor a korabeli pisztolyok, karabélyok, muskéták és pusák kaliberadatait veszik a leggyakrabban alapul.²⁹ Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a lövedék mérete sosem volt azonos a fegyvercső tényleges kaliberével, továbbá a nagyobb muskéta- vagy puska golyó mellé több kisebb méretű golyót (*buck and ball*) is tölthettek a tüzérő hatékonyságának fokozása céljából.³⁰ A kora újkori, illetve újkori kézi tűzfegyver-

²⁷ Tony Pollard: Capturing the Moment: The Archaeology of Culloden Battlefield. In: Culloden. The History and Archaeology of the Last Clan Battle. Ed. by. Tony Pollard. Barnsley, 2009. 144–145. o.; Harold L. Peterson – Paul Hamlyn: The Book of the Gun. London, New York, Sidney, Toronto, 1969. 96–97. o.

²⁸ Sivilich 2005. 83–84. o.

²⁹ Adrian Mandzy: Tatars, Cossacks, and the Polish Army: the Battle of Zboriv. In: Field of Conflict. Battlefield Archaeology from the Roman Empire to the Korean War. Ed. by. Douglas Scott – Lawrence Babits – Charles Haecker. Washington, DC., 2009. 200. o.; Glenn Foard: The Battle of Edgehill: History From the Field. *Battlefield Annual Review*, 2005. 52. o.

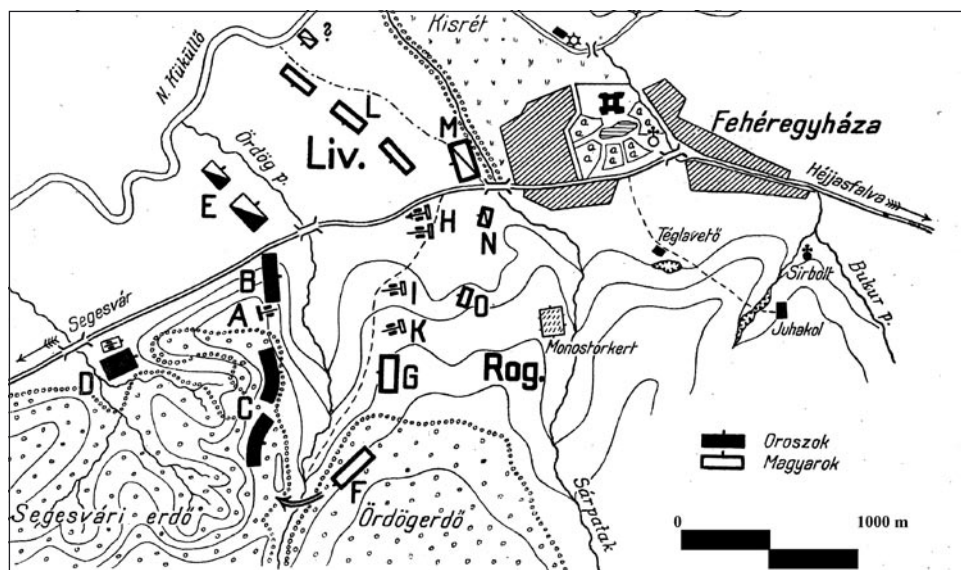
³⁰ Sivilich 2009. 86. o.; Steven D. Smith – James B. Legg – Tamara S. Wilson: The Archaeology of the Camden Battlefield: History, Private Collections and Field Investigations. Washington DC., 2009. 56. o.; Kelenik József: A kézi löfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 104. (1991) 3. sz. 98. o.

lövedékek régészeti interpretálásával kapcsolatban Daniel M. Sivilich 2009-ben írt alapvető jelentőségű tanulmányt a Monmouth Battlefield State Park (New Jersey, USA) területén talált, függetlenségi háború korabeli puskagolyók feldolgozása alapján.³¹

A segesvári ütközet (1849) régészeti kutatásának lehetőségei

Az 1849. július 31-én vívott segesvári ütközetről Gyalókey Jenő a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain 1932-ben jelentetett meg a témában máig alapmunkának számító tanulmányt.³² Az ütközetről beszámoló forrásokkal szemben Gyalókey és később Hermann Róbert is jelentős kritikát fogalmazott meg: az összecsapás nem rendelkezik „egykorú és szakszerű” magyar nyelvű leírással, és a fennmaradt beszámolók nem egyszer jóval az eseményeket követően kerültek csak lejegyzésre.³³ Gyalókey orosz és osztrák jelentésekre, illetve forrásmunkákra (különösen az 1849. augusztus 2-án, Segesváron kelt Lüders-jelentésre és az 1849. augusztus 1-jén, Segesváron datált Dorsner-jelentésre)³⁴ támaszkodott az események rekonstrukciójakor, illetve azok terepi kivetítésekor.³⁵ (3. kép.)

Alekszandr Nyikolajevics Lüders orosz gyalogsági tábornok 1849. augusztus 2-i jelentésében a következőket írta a csatáról: „Állásunkat szemből egy patak védte, amelyen gázlón csak a gyalogság és a lovasság tudott átkelni; balszárnyunk teljesen sík területen

3. kép: Gyalókey Jenő vázlata a segesvári összecsapásról (Gyalókey 1923. 218. o., 6. vázlat)

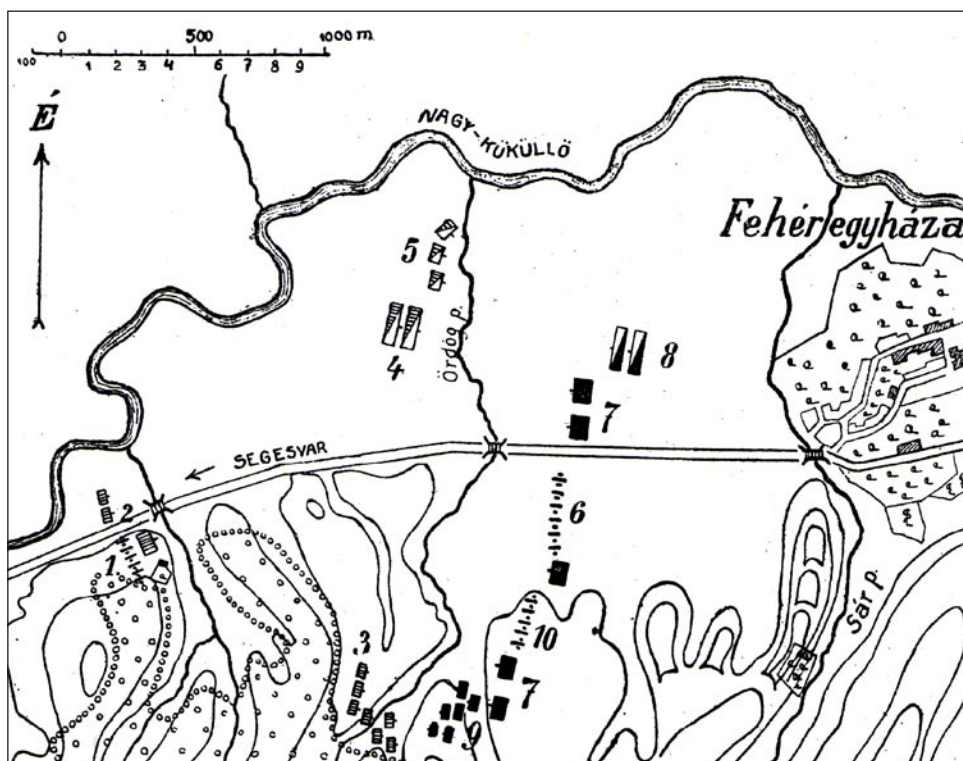
³¹ Sivilich 2009. 94. o.

³² Gyalókey 1932.

³³ Gyalókey 1932. 210–211. o.; Hermann 2012. 438. o.

³⁴ A moszkvai Orosz Állami Hadtörténeli Levéltárban őrzött, eredetileg orosz nyelven íródott, 1849. augusztus 2-i és augusztus 9-i Lüders-jelentések újabb forráskiadását lásd: Rosonczy 2013. 740–744. o.

³⁵ Gyalókey 1932. 211–212. o.

4. kép: Szentgáli Antal vázlatrajza a segesvári útközetről (Szentgáli 1922–1923. 283. o.)

a Küküllő nevű folyóhoz csatlakozott, amelyen csak egy gázló volt az állás mögött... A jobbszárny egy meredek hegynek támaszkodott, amelynek csúcsát erdő borította, s amely előtt az említett, a Küküllőbe torkolló patak kanyargott.”³⁶ Az összecsapás helyszínének hasonló leírásával találkozhatunk a Lüders-jelentésekre és az orosz V. hadtest hadművelési naplójának információira épülő Ivan Ivanovics Oreusz 1880-ban közölt híradásában:³⁷ „A Segesvár és Fehérjegyháza közötti terület, melyen az ellenséggel valószínűen találkozunk kellett egy kisebb völgy, melyet északról a Nagyküküllő-folyó, délről pedig erdős hegyek határoltak... A völgyet, csaknem középen, egy meredek partú, de azért mindenhol átgázolható patak szeli át.”³⁸

Az útközet eseményeinek rekonstrukcióját segítő korabeli térképvázlattal nem számolhat a kutatás. Oreusz 1880-ban kiadott könyve tartalmaz egy térképvázlatot az eseményekre vonatkozóan,³⁹ s Szentgáli Antal 1923-ban megjelent tanulmányában ezt felhasználva készített vázlatot az összecsapás első fázisához.⁴⁰ (4. kép.) Gyalóky munkájában az út-

³⁶ Rosonczy 2013. 740. o.

³⁷ Oreusz hadtörténeti munkájának a segesvári csatára vonatkozó részét először Szentgáli Antal ültette át magyar nyelvre a *Hadtörténelmi Közlemények* 1922–1923. évi számában. Az Oreusz-mű magyar nyelvű kiadását lásd: *Ivan Ivanovics Oreusz* 2003.

³⁸ Szentgáli 1922–1923. 282. o.

³⁹ *Ivan Ivanovics Oreusz* 2003. XII. térképvázlat.

⁴⁰ Szentgáli 1922–1923. 283. o.

5. kép: A harmadik katonai felmérés térképszelvénye az összecsapás területével (HM HIM, Térképtár)

közet helyét a rendelkezésre álló írásos források segítségével, az orosz kútfők által pontosan nem említett vizek megnevezésével jelölte már meg: „a harc színhelye ... a Segesvár és Fehéregyháza közötti terület, pontosabban szólva, annak a Nagyküküllőtől délre eső része lett. Ezt, délről északfelé, két vízér vágja át; az egyik, Fehéregyháza nyugati szélén, a Sárpatak, a másik, ettől az országúton mérve 1¼ kilométernyire az Ördögpaták.”⁴¹ Az összecsapás helyszínének azonosítását később Kovács Endre, Hermann Róbert és Kedves Gyula is elfogadta.⁴²

A fennmaradt írásos források segítségével az ütközet eseményei jól rekonstruálhatók. Míg Józef Bemnek az összecsapás kezdetekor 3100-3200 katonája és 16 lövege volt, addig Lüdersnek 9100-9200 katonája és 32 lövege. Az ütközet elején az orosz túlerő nem érvényesülhetett, ugyanis ekkor Lüders Segesvártól északra és keletre megosztva állomásoztatta erőit. Lüders 4500-4600 katonája és két ütege az Ördögpataktól nyugatra foglalt állást (az orosz hadrend legsebezhetőbb pontja a Segesvári-erdőben elhelyezkedő jobbszárny volt). Bem erői a Sárpataktól nyugatra, az Ördög-erdő és a Nagy-Küküllő közt sorakoztak fel. (5. kép.) Az összecsapás során mindvégig Bem volt a kezdeményező fél, és több alkalommal intézett vakmerő támadást a Segesvári-erdőben levő orosz jobbszárny ellen. Bem balszárnyának a Segesvári-erdő ellen intézett utolsó, délután 4 és 5 óra közötti támadása végül pánikszerű menekülésbe fulladt, és ezzel párhuzamosan az orosz sereg balszárnya elsöprő erejű lovasrohamot intézett a magyar sereg jobbszárnya ellen. A megvert magyar sereg üldözésének a 7 órakor kezdődő eső vetett véget a Fehéregyházától ke-

⁴¹ Gyalóky 1932. 216. o.

⁴² Kovács Endre: Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979. 302–304. o.; Hermann 2001. 370. o.; Hermann Róbert: Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. Budapest, 2004. 343. o.; Kedves Gyula – Ratzky Rita: Csataterek Petőfije. Dokumentumok, Petőfi-művek hadtörténeti és irodalomtörténeti-poétikai elemzéssel. Gyomaendrőd, 2009. 157. o.

6. kép: Petőfi Sándor elképzelt halála
(HM HIM, 2006.184.1/Kp., fotó: Szikits Péter)

letre levő Héjjasfalvánál. Az orosz erők vesztesége 246 fő (41 halott) volt, a magyar sereg veszteségei elérték az 1300 főt (441 halott).⁴³

A segesvári ütközet kiemelt jelentőséggel rendelkezik az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc hadikronikájában, mivel ebben az összecsapásban esett el a költő és forradalmár Petőfi Sándor.⁴⁴ (6. kép.) A Petőfi Irodalmi Múzeum által 2015. május 7-én megrendezett irodalomtörténeti, hadtörténeti, illetve régészeti vonatkozású műhelykonferencia is mutatja, hogy a tudományos közvélemény nyitott a segesvári ütközzettel kapcsolatos újabb kutatásokra. Ha a jövőben kedvező lehetőség adódik az összecsapás terepkutatására, mindenképpen nagy jelentőségű lesz a reális célok megjelölése és a munkamódszerek helyes megválasztása.

Még a kutatási célok meghatározása előtt fel kell tennünk a kérdést, hogy a kutatók „lelőhelyén” milyen új- és modern kori tájhasznosítási módszerrel számolhatunk, illetve, hogy az ütközet helyszínének ma milyen topográfiai jellemzői vannak? Az ütközet területének jelentős része már a XIX. században mezőgazdasági művelés alatt állt: Lüders 1849. augusztus 2-i jelentésében külön megemlíti, hogy a magas kukorica akadályozta a hadrend kialakítását.⁴⁵ A rendelkezésre álló felmérések (a második és a harmadik

⁴³ Szentgáli 1922–1923. 280–286. o.; Hermann 2001. 369–372. o.

⁴⁴ A jelen munkának nem tárgya a tévútra tévedt szibériai „Petőfi-kutatás” problematikája. A barguzini temető 7-es számú sírjában talált emberi maradványokkal kapcsolatos hipotézist a tudományosság teljesség igényével cáfolták. Kovács László: Csalóka lidércfény nyomában. Budapest, 2003.; Hermann 2012.

⁴⁵ „... a csapatok elhelyezésére is igen kevés a megfelelő hely, mert minden kis sík terület kukoricával van bevetve ...” Rosonczy 2013. 740. o. (Oreusz ugyanerről: „A Nagy-Küküllő, a patak és az országút közti egész területet olyan magas kukorica borította, hogy a dzsidást lándzsástól elnyelte ... Az országtúltól a hegyekig terjedő rész pedig gabonakeresztekkel volt tele.” Szentgáli 1922–1923. 282. o.; Ivan Ivanovics Oreusz 2003. 298–299. o.)

7. kép: Szkarjatyin orosz vezérőrnagy segesvári síremléke
(HM HIM, 1423/Kp., fotó: Szikits Péter)

katonai felmérés térképszelvényei) szerint a történeti táj arculata korunkra jelentős mértékben megváltozott. A Segesvár és Fehéregyháza között vívott összecsapás területének egy részét a két település elhódította. Az orosz jobbszárny felállításának helyét is képező Segesvári-erdő területének lecsökkenését jól szemlélteti például, hogy az 1852-ben emelt Szkarjatyin-emlékművet (7. kép.) ma a település házai határolják.

A terepkutatást három tényező nehezíti:

- a történeti táj átformálódása,
- az intenzív mezőgazdasági művelés,
- a lelőhely (fém)hulladékkal való szennyezettsége.

Egy kiterjedt kutatás kapcsán két fő irányt határozhatunk meg:

1. az összecsapás egyes fontos helyszíneinek fémkereső műszeres terepbejárása,
2. a hadisírokkal kapcsolatos, a történeti hagyományban megmaradt topográfiai ismeretek régészeti hitelesítése.

A fémkereső műszeres terepkutatás legnagyobb sikere feltételezhetően a Sárpataktól nyugatra lokalizálható magyar hadrend felállításának helyénél várható. A harcok legnagyobb jelentőséggel rendelkező helyszínének vizsgálata esetében a Segesvári-erdő területének lecsökkenése és a területrészt szennyezettsége alapvető akadályát jelentheti a hatékony fémkereső műszeres kutatómunkának.

A hadisírok hitelesítő vizsgálatát Kovács László 2011-ben közölt értékes adatgyűjtése segítheti. Kovács tanulmányában ugyanis a segesvári ütközethez köthető egyéni sírokra, illetve tömegsírokra (összesen tizenegy sírhelyre) vonatkozó topográfiai információt összegez.⁴⁶ A történeti emlékezetben megőrződött legnagyobb temetkezés – amely gróf Haller József adatai alapján mintegy 400 honvéd végső nyughelye – a Fehéregyházától délre, a volt „téglavető közelében” lokalizálható úgynevezett „nagy hármás tömegsír”.⁴⁷ A történeti hagyomány megőrizte a Bem menekülését segítő Daczó Zsigmond őrnagy és Zeyk Domokos százados (Bem segédtisztje) sírhelyének emlékét is. A Kolozsváron kiadott *Ellenzék* című lap nagy alapossággal írt a sírhelyről 1901-ben: „... Zeyk Domokos, Daczó és még négy hősi halált halt honvéd holttestét a tudat szerint Héjasfalván hantolták el. Közös sírjuk a keresztúri országút közelében, Héjasfalva község szélén, a vasúti sínektől 155 lépés távolságban van. E sírhelyt a nagy hazafi, néhai Haller József megvásárolta, körülkerítette, keresztet állított fölé, és haláláig gondozta.”⁴⁸ Mind a „nagy hármás tömegsír”, mind Daczó és társainak nyughelyében közös, hogy a valódi sírhelyeknek (!) tartott helyszíneken állítottak emlékművet (1887–1888 és 1901).⁴⁹ Mind a két emlékmű környezetében érdemes lenne geofizikai felmérést, illetve majd a felmérés eredményeire támaszkodó szondázó jellegű régészeti kutatást kezdeményezni.⁵⁰

Zárásként Kovács László 2011-ben megjelentetett tanulmányának befejező mondatát idézném: „Ennél többet egy budapesti íróasztal mellől jelenleg mondani aligha lehet.”⁵¹

⁴⁶ Kovács László Török Aurél (1885), Dienes András (1958) és Papp Kálmán (1986) adatgyűjtésének információit összesítette és vetítette ki az összecsapás helyszínére. Kovács 2011. 1122–1126. o.

⁴⁷ *Gyalóky* 1932. 230. o.; Kovács 2011. 1122. o.

⁴⁸ Honvédemlék Héjasfalván. *Ellenzék*, 1901. V. 21. 114. sz. 3. o.

⁴⁹ Kovács 2011. 1122., 1124. o.

⁵⁰ Honvédemlékmű melletti hadisír-feltárássra az elmúlt évek szolgáltattak hazai példát. Az 1904-ben emelt, hatvani (Radnóti téri) emlékműnél az 1849. április 5-én, a Zagyától nyugatra vívott lovassági összecsapásban elesett 9 honvédhuszár földi maradványait tárták fel régészek 2010-ben. (Az emlékműnél folytatott 2009–2010. évi próbafeltárás és a földradaros terepkutatás negatív eredménnyel zárult, az emberi maradványokra végül építkezéskor találtak rá.) Nagy Nándor: A hatvani 1849-es honvédemlékmű múltja. In: Hőseink nyomában. 2013. 45–46., 56–57. o.

⁵¹ Kovács 2011. 1128. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Carman* 2013. *John Carman: Archaeologies of Conflict. Debates in Archaeology.* London–New Delhi–New York, 2013.
- Clausewitz* 2013. *Carl von Clausewitz: A háborúról.* Ford. Szabó Júlia. Budapest, 2013.
- Gyalókay* 1932. *Gyalókay Jenő: A segesvári ütközet. (1849. július 31.) Hadtörténelmi Közlemények*, 33. (1932) 1–2. sz. 186–235. o.
- Hermann* 2001. *Hermann Róbert: 1848–1849 – A szabadságharc hadtörténete.* Budapest, 2001.
- Hermann* 2012. *Hermann Róbert: A fehéregyházi (segesvári) ütközet és Petőfi halála – a kutatás kérdőjelei. Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 2. sz. 437–462. o.
- Hőseink nyomában. 2013 *Hőseink nyomában. Tanulmánykötet a hadisírok kutatásáról.* Szerk. Tóth Zsolt. Budapest, 2013.
- Ivan Ivanovics Oreusz* 2003. *Ivan Ivanovics Oreusz: Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben.* Ford., s. a. r. és bev. Rosonczy Ildikó. Budapest, 2003.
- Johnson* 2007. *Matthew Johnson: Ideas of Landscape.* Malden, Oxford, Carlton, 2007.
- Kovács* 2011. *Kovács László: Petőfi Sándor fehéregyházi sírhelyének legújabb meghatározásáról. Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 4. sz. 1118–1128. o.
- Négyesi* 2010. *Négyesi Lajos: Csatak néma tanúi.* Budapest, 2010.
- Rosonczy* 2013. *Rosonczy Ildikó: A segesvári ütközet és Lüders orosz tábornok újraolvasott jelentései. Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 3. 719–748. o.
- Scott – Fox – Connor* 1989. *Douglas D. Scott – Richard A. Fox – Jr. Melissa A. Connor – Dick Harmon: Archaeological Perspectives on the Battle of the Little Bighorn.* Norman, 1989.
- Sivilich* 2005. *Daniel M. Sivilich: Evolution of Macro-Archaeology of the Battle of Monmouth – 1778 American Revolution War. Battlefields Annual Review*, 2005. 73–85. o.
- Sivilich* 2009. *Daniel M. Sivilich: What the Musket Ball Can Tell: Monmouth Battlefield State Park, New Jersey.* In: *Field of Conflict. Battlefield Archaeology from the Roman Empire to the Korean War.* Ed. by. Douglas Scott – Lawrence Babits – Charles Haecker. Washington, DC., 2009. 84–101. o.
- Sutherland* 2006. *Timothy Sutherland: The Battle of Agincourt: an Alternative Location: In: Past Tense. Studies in the Archaeology of Conflict.* Ed. by. T. Pollard – I. Banks. Leiden, Boston, 2006. 245–263. o.
- Szentgáli* 1922–1923. *Szentgáli Antal: A segesvári ütközet (1849. július 31.) orosz forrás nyomán. Hadtörténelmi Közlemények*, 23–24. (1922–1923) 279–289. o.

KRITIKAI MEGJEGYZÉSEK A SZIBÉRIAI „PETŐFI-CSONTVÁZ” AZONOSÍTÁSÁNAK KÍSÉRLETÉHEZ

Some Critical Remarks on the Identification Attempt of the Siberian Petőfi Skeleton

In 1989 the Megamorv-Petőfi Expedition claimed to have identified the skeleton they had found during their excavations in Barguzin, Siberia, with Sándor Petőfi, the Hungarian poet whom the historical sources recorded as a soldier disappeared in the Battle of Fehéregyház. A number of examinations were carried out with the skeleton by Soviet (Russian) and Hungarian researchers, and the unanimous opinion of their examinations state that the skeleton cannot be identified as the remains of Sándor Petőfi, for it is a female's skeleton. The examination results were later joined by the data of molecular genetics, too, which confirmed the earlier scientific position. The people who believe that the skeletal remains are identical with Sándor Petőfi, however, have been stuck to their opinion in a decade-long catatonia, without having been able to or wanting to confute, with any kind of scientific method, the claim that the skeleton is a female one. The debate flared up again recently, about the expertise of Chinese researchers claiming to have found evidence to prove the identity, and as a consequence, about the social demand to bury the skeletal remains as Sándor Petőfi.

The paper gives a short summary of the scientific data published as the results of the examinations carried out so far, and presents the reasons why the skeletal remains are evidently not identical with the late poet and Honvéd major. In addition, the author describes the criteria of a biological examination which can provide the authentic identification of a historical person.

Keywords: the legend of Petőfi in Siberia, biological reconstruction, gender determination, identification, examinations of molecular genetics

Prológus

Sok oka van annak, hogy a társadalmi emlékezet erőteljesen ragaszkodik a történeti korok nagyjai életének-halálának megfogható bizonyítékaihoz. A történeti alakok köré szőtt, illetve szövődött kultuszok gyakran felvetik a jelenkor emberének a történeti személy fizikai megjelenésének/megjelenítésének igényét. A rendelkezésre álló források, illetve azok megbízhatósága széles körű elfogadtatásának sikere nagyban összefügg azzal, hogy sikerül-e a történeti múlt tudományos igényel feltárt forrásait a vizsgálatba vont történeti személy konkrét fizikai valójával összhangba hozni. Gyermekkorom egyik meghatározó emléke a nagycenki Széchenyi-kastélyban tett látogatás, az ottani, gyermekfejjel is élvezhető kiállítás megtekintése. Mégis, Széchenyi István, mint a magyar nemzeti emlékezet egyik központi figurájának személye, úgy volt igazán átéltető és hiteles, amikor a kastélyhoz közeli kriptában láthattam nemzeti színű szalagos koszorúkkal elhalmozott sírját. Ugyan magától a porhüvelytől a sírt záró, a betemetett nevét feltüntető kőlap elválasztott, a test maradványai ottlétének legközvetlenebb bizonyítékát jelentős mértékben pótolta az ugyancsak ebbe a kriptába temetett Szécsényi Pál kalocsai érsek részben mumifikálódott testének látványa. Ezt az emlékezetem azért idézem elő, hogy ha nem is elfogadhatóvá, de

legalább valamely fokban megérthetővé váljék számomra az a se Istent, se embert nem ismerő ügybuzgalom, amellyel néhány honfitársunk a nemzet Petőfi Sándorhoz való viszonyát a néhai honvéddőrnagy költő földi maradványai meglétéhez, azok eltemetési helye bizonyosságához kívánja kötni.

Bevezetés

1989 nyarán a Morvai Ferenc vállalkozó és Kiszely István antropológus nevével fémjelzett úgynevezett Petőfi expedíció tudatta az MTI-vel, hogy a szibériai Barguzinban folytatott ásatásuk folyamán sikerült megtalálni és minden kétséget kizáró módon azonosítani Petőfi Sándor földi maradványait. A barguzini „Petőfi-csontváz” története ez elmúlt 25 év során nem került nyugvópontra, dacára annak, hogy mind történeti, mind biológiai hitelességét egybehangzó módon sikerült megcáfolni.¹ A csontváz Petőfi Sándorral való azonosságába vetett patológiás hit azonban a cáfolatok ismételt elősorolását teszi szükségessé.²

Hagyományos, a kriminalisztika és az elemi logika szabályait betartó vizsgálat esetében az adott személlyel azonosítani kívánt biológiai maradványok felkutatása a kutatói gárda számára elsődlegesen hitelesnek minősíthető kiindulópont meghatározásával indul. Ez a nyom kedvező esetben elvezet a feltételezett emberi maradványokhoz. Esetünkben ezt a nyomot az a kiindulópont töltötte be, hogy Petőfi Sándor a segesvári (fehéregyházi) csatát túlélve, orosz fogságba esett és a szibériai Barguzinba került, ahol később elhalt, eltemették és sírjára magyar nevének szabályos (illetve csak szabályosnak gondolt) orosz fordításával ellátott sírkeresztet állítottak. Ennek a nyomnak hitelességét magam nem tartom célszerűnek e hasábokon cáfolni, megtették azt tiszteletreméltó kollégáim és más, saját szakterületükön elismert tudású szakemberek.³ Mindenesetre célszerűnek látszik megemlíteni, hogy a természettudományos bizonyítékok (értsd: a csontváz Petőfi Sándorral való azonossága) előtérbe toléása nagyrészt a történeti alapokat nélkülöző kiindulópontból következő *ab ovo* kudarc elhallgatására szolgált. Ez a „logika” köszön vissza azokból a reakciókból, amelyek ugyan néha elfogadni látszanak a szibériai tartózkodás történeti tarthatatlanságát, mégis a *természettudományi érvek* – a farkasfogtól a mellkaskerületig minden bizonyítja a csontváz „Petőfiséget” – meggyőzik az esetleges kételkedőket.⁴

Mivel a csontváz előkerülésénél és elsődleges vizsgálatánál jelen sorok írója nem volt jelen, a csontokat saját kezébe nem vette, ezért nem lenne célszerű az ezen lépések során felmerülő hitelességi problémák listászerű felsorolása.⁵ Azért az alábbi levezetésben egy csontmaradvány vizsgálatának elméleti modelljét vázolom fel, és csak a konkrét kérdések kapcsán utalok a barguzini csontvázat érintő problémákra.

¹ Összefoglalóan: Kovács 2007.

² Kovács 2012.

³ Összefoglalóan: Kovács 1992.; Kovács 2003.

⁴ Mende 2001a.

⁵ Mende 2001b.

A biológiai maradványok vizsgálata

A vizsgálatok objektuma elméleti síkon az összes olyan biológiai maradvány, amely az emberi test fel/le-, illetőleg elbomlása (ún. *dekompozíciója*) során a különböző kutatási módszerekre alkalmas vagy éppen alkalmatlan állapotban visszamarad. A dekompozíció mértékének két legfontosabb faktora az abszolút időtényező, valamint a temetkezés módja és a temetés mikro/makrokörnyezete.⁶ Befolyásolhatja a dekompozíciót az elhalt egyén betegsége, halálának oka és módzata is. Az élő embert alkotó és fenntartó különböző szöveti elemek halál beálltával kezdődő pusztulási folyamata egy idő után az ún. *szekeletonizáció* fázisába kerül: esetünkben ez konkrétan azt jelenti, hogy a betemetés abszolút időtényezője miatt bárhol is találjuk meg Petőfi Sándor földi maradványait, azok minden valószínűség szerint csontokból, illetve fogakból állnak – természetesen abban az esetben, ha nem feltételezzük, hogy elhamvasztották vagy éppen mesterséges módon mumifikálták a holttestét.

A vizsgálhatóságot és az abból kapott adatok megbízhatóságát azonban nem kizárólag csak a dekompozíció mértéke határozza meg. A megtartási állapot, az úgynevezett *prezerváció* – amely nem független a dekompozíció körülményeitől – és a maradványok *reprezentációja* legalább olyan fontos tényező az adatolhatóságban, mint a lebomlási folyamatok előrehaladottsága. Példaként említhetjük, hogy hiába teljes morfológiailag egy csontváz, hiába találjuk meg minden egyes apró anatómiai alkotórészét, ha más tulajdonságai alkalmatlanná teszik például biokémiai vagy éppen molekuláris biológiai vizsgálatokra. Ez az állítás fordítva is igaz: hiába alkalmas a maradvány a DNS-analízisre, ha adott esetben a hosszúcsonatok valamely okból származó hiányában nem tudjuk a testmagasságát meghatározni. A régészeti korok temetkezéseinek vizsgálatán felnőtt antropológus szakemberek ennek a problémának számtalan variációjával szembesülnek munkájuk során (sírbrálások, mezőgazdasági munkák által bolygatott temetkezések, a főként az úgynevezett templom körüli temetőkre jellemző, a másik sírt vágó, részben vagy teljesen megsemmisítő temetkezések, talajvíz alatt fekvő temetkezések, tömegsírba temetés stb.). Mindezekből következik, hogy a csont- és fogmaradványok vizsgálata tekintetében a vizsgálatok elvégezhetősége, a várható eredmények pontossága, reprezentativitása nagyon széles skálán helyezkedik el.

Tekintsük át, milyen lehetőségeink vannak egy másfél évszázada, hagyományos módon (ún. *korhasztásos* módszerrel) eltemetett egyén jó megtartású és a vizsgálataink metodikája szempontjából reprezentatívnak nevezhető csont- és fogmaradványainak olyan célú analízisére, amellyel összefüggésbe hozhatjuk egy történeti személy történeti forráskritika szempontjából hiteles adataival. A vizsgálati módszereket több szempont alapján csoportosíthatjuk, morfológiai–metrikus és anyagvizsgálati módszerekre. Ez a kettős besorolás a „metodikai zoom” szempontjából nagyjából lefedi a makro/mikroszkópos, illetve szubmikroszkópos jellegű vizsgálatokat. Azt, hogy mely módszereket részesítjük előnyben a munkánk során, a fent vázolt problémák mellett a kérdésfeltevés dönti el. Az általában néhány mintával és kevés kiinduló anyaggal, modern metodikákkal dolgozó igaz-

⁶ Lengyel – Nemeskéri 1964.

ságügyi–kriminalisztikai megközelítés az anyagvizsgálatokat részesíti előnyben, míg a régészeti kontextusú, egyedi azonosításra általában nem törekvő paleoantropológia kutatás a morfológiai–metrikus módszereket választja elsődleges vizsgálati irányként. Kezdjük az utóbbival. A morfológiai és metrikus vizsgálatok az esetek döntő többségében úgynevezett non-invazív, roncsolásmentes vizsgálatok, amelyek a csont- és fogmaradványok alaki és méreti adataiból következtetnek a maradvány nemére, individuális elhalálózási (biológiai) életkorára, a test háromdimenziós kiterjedésére (például testmagasság), egyedi jellegzetességeire, betegségeire, a *post mortem* sérülésekre.

A vizsgálatok során felhasznált metódusokat jól ismerő és felhasználó szakember teljesen ép és jó állapotú csontmaradványról rendkívül pontos képet tud adni. De a még olyan pontos adatolás sem jelenti azt, hogy az adatok pontossági szintje megfelel a személy szintű azonosítás feltételeinek, hiszen a kapott adatok sok esetben –től/ig jellegűek, mint például a biológiai életkor meghatározása esetében. Ezért azt mondhatjuk, hogy a morfológiai jellegű vizsgálatok leginkább az azonosság *vélelmezésére*, illetve adott esetben annak egyértelmű *kizárására* alkalmasak. A „lehetséges” és a „biztosan nem” kategóriák közötti mezsgye szélessége azonban nem minden vizsgálati irány, metodika esetében ugyanakkora, különösen akkor, ha a keresett, azonosítani kívánt történeti személyről hiteles adataink szintén bizonytalanok (például testmagasság esetében). Szükséges megjegyezni, hogy a kapott adatok összegzése nem aritmetikai elven működik: azaz hiába szól rendkívül sok morfológiai módszerrel előállított adat egy feltételezett azonosság mellett, ha egy, az azonosítási munka hierarchiájában feljebb álló adat azokat felülírja. A barguzini csontváz esetében ez a hierarchizálható adat a maradványok (elsőként) morfológiai módszerekkel megállapított neme (sexusa).

A nem meghatározása, mint az azonosítási protokoll egyik első lépése

Az igazságügyi orvostani vizsgálatok és a régészeti korú maradványok esetében (is) rutinszerűen használt morfológiai alapú nemmeghatározás az emberi faj ivari kétalakúságán alapszik. Ez a jelenség még akkor is lehetőséget ad a nem meghatározására, ha a vizsgálat tárgya már csak a csontváz vagy akár annak valamely része. Általánosságban elmondható, hogy a medence és a koponya csontjainak vizsgálata, valamint az abszolút testméretek, a csontozat robusztussága az elsődleges kiindulópont a nem morfológiai alapú meghatározása szempontjából. A vizsgálatok eredményességét befolyásolja az egyén individuális kora, a csontozat megtartási állapota, illetve földrajzi értelemben vett populációhoz való tartozása. A szakértők által alkotott vélemény alapvetően három kategóriát állapít meg: női, férfi és indifferens morfológiai nemet. Más elbírálás alá esik a „nem meghatározható nemű” kategória, amely a csontozatnak valamely okból a vizsgálatokra való alkalmatlan voltára vezethető vissza (például nagyon fiatal egyén esetében a nemet jelző morfológiai tulajdonságok nem adóttak). Az igazságügyi és paleoantropológiai kutatásban használatos módszerek között vannak olyanok, amelyek matematikai érték létrehozásával adnak lehetőséget a nem meghatározására, illetve a nemi kifejezettség erősségének bemutatására. Az MTA részéről a csontváz vizsgálatába 1990-ben bekapcsolódott magyar paleoantropológusok egy –2, –1, 0, +1, +2 ötfokozatú skálán – ahol a mínusz előjelű értékek a női, a + előjelűek a férfi hovatartozást jelzik – értékelték az egyes, nemi jellegzetességeket mutató anatómiai helyek és kiterjedések (abszolút méretek, számított indexek)

tulajdonságait, ún. *szexualizáltsági index* számításával.⁷ A barguzini csontváz esetében számított index $-0,71$ -es értéket, azaz egyértelműen női értéket mutatott.⁸ Más módszerrel jutottak a csontváz egyértelműen női nemű megállapítására szovjet (orosz) igazságügyi antropológusai.⁹

A csontbiokémiai ismeretek történeti korú maradványok vizsgálatában való adaptálásában nemzetközi hírnevet szerzett Lengyel Imre professzor az anyagcsere számos biokémiai folyamatában szereplő, citrát nevű vegyületnek férfi és női nemi hormonok (*androgének* és *ösztrogének*) eltérő élettani hatására eltérő mértékű kumulációját vizsgálta régészeti korú maradványokon. A barguzini csontváz egy csigolyadarabján elvégzett vizsgálatai azt mutatták, hogy a csontozat egyértelmű ösztrogén-túlsúlyú, női egyén maradványa.¹⁰

A genetikai vizsgálatok

A molekuláris genetika rohamléptékű fejlődése – köszönhetően a technológiai háttér jelentős bővülésének – lehetővé tette, hogy az 1990-es évek elejére nagyon kis mennyiségű és rossz állapotú örökítőanyag (DNS) is analizálható legyen. Ez egyrészt az igazságügyi szakértői munkák és a kriminalisztikai eljárások terén vezetett változáshoz, másrészt lehetővé vált, hogy történeti korú biológiai maradványok esetében is vizsgálhatók legyenek a DNS-állományban rögzített információk. Jelenleg olyan érzékenységsű vizsgálati eljárások és műszerek állnak a kutatók rendelkezésére, amelyekkel több tízezer éves emberi maradványokból lehet információt szerezni azok egyes genetikai tulajdonságaira vonatkozóan.¹¹

A történeti korú személyek maradványainak azonosításában szerepet játszó genetikai vizsgálatok – hasonló kriminalisztikai célú azonosításokhoz – a vizsgálandó örökítőanyag-állomány hozzáférhetősége és tulajdonságai, de legfőképpen annak informativitása alapján többféleképpen lehetnek. A kapott vizsgálati eredménynek és az örökítőanyag szerkezetének tulajdonságainak ismeretében lehetőség nyílik populáció szintű rokonság vagy, szerencsés esetben, közvetlen vérségi kapcsolat kimutatására, esetleg cáfolatára.¹²

A DNS az emberi sejtekben két helyen található meg: a sejt energetikai szervecskéiben, az úgynevezett *mitokondriumokban*, illetve a sejt magjában, a *nukleuszban*. A feltalálási hely adja az elnevezést is, az előbbi DNS-állományt mitokondriális DNS-nek (mtDNS), a másikat nukleáris, magi DNS-nek nevezzük. Nagyságrendi értelemben a két hely közötti megoszlás rendkívül aránytalan, ugyanis a sejtmagban helyezkedik el a teljes DNS-állomány mintegy 99%-a, a testi tulajdonságokat tartalmazó kromoszómákkal, (úgynevezett autoszómákkal), illetve a nemet genetikai alapon meghatározó nemi kromoszómákkal (úgynevezett gonoszómákkal). A DNS-állomány kópiaszáma alapján az aránytalanság fordítva jelentkezik: egy-egy sejtben – funkciójának függvényében – több száz, több ezer mitokondrium, így mtDNS-kópia is található, ellentétben a sejtmagban lévő DNS-állomány

⁷ A nemmeghatározási módszer paleoantropológiai felhasználásáról: Éry – Nemeskéri – Kralovánszky 1963.

⁸ A női értékek -100 -at, a férfi értékek $+26$ -at adtak, a bevont jellegek száma 104 volt, így a számított ún. szexualizáltsági index $-0,71$ ($-100 + 26 = -74$, $-74 : 104 = -0,71$). Kovács 1992. 112–117. o.

⁹ Farkas – Dezső – Oláh 1992. 115–118. o.

¹⁰ Lengyel 1992. 160–161. o.

¹¹ Reich et al. 2010.

¹² Összefoglalóan: Füredi – Egyed 2003.

kópiaszámával. Ez a tulajdonságuk adja a vizsgálati érzékenységüket: míg az mtDNS-állomány mind recens, mind archaikus maradványban jól detektálható, addig a sejtmagi DNS – különösen az archaikus mintákban – jóval nehezebben bírható szóra.

A későbbiek szempontjából az egyes DNS-állományok sajátos tulajdonságaira érdemes kitérni. Ez pedig az úgynevezett anyai és apai ági vérségi kapcsolatrendszer és öröklésmenet. Anyai genetikai vonalnak nevezzük az mtDNS által örökölt genetikai állományt, kiindulva abból, hogy azt csak nők örökíthetik tovább az utódnemzedékre. Ez azt jelenti, hogy egy azonos anyától származó fiú-lány testvérpár mindegyike fogantatásától kezdve részülni édesanyja mtDNS-állományában, azonban a következő utódnemzedéknek már csak a lány fogja átadni, amennyiben gyermeke születik. Azt, hogy a DNS-állomány alkalmas legyen az anyai ági vérségi vonalak követésére, szükséges még az is, hogy legyenek olyan szakaszai a DNS-állománynak, amelyek nincsenek szelekciós nyomás alatt, tehát a bennük bekövetkező változás (pontmutáció) úgy rögzüljön, hogy az semleges legyen az egyed legfőbb biológiai tulajdonságai tekintetében. Az mtDNS-nek ezen tulajdonságokkal bíró részét kontroll vagy nem kódoló régióknak nevezzük.¹³ Az apai vérvonalat az Y-kromoszóma jelenti, ennek a többi kromoszómához képest kisméretű gonoszómának is vannak olyan szakaszai, amelyek nem rekombinálódnak, így az azon szakaszon lévő genetikai állományok nagyon sok generációt is túlélhetnek jelentős módosulás nélkül, lehetővé téve az egyes minták profilja között lévő kapcsolatok/eltérések vizsgálatát. Az mtDNS és a Y-kromoszóma vizsgálatba vonható szakaszai egyedi bázissorrendje adja meg a vizsgált minta (személy) mitokondriális és Y-kromoszómális haplotípusát.

Azt, hogy a DNS állomány melyik részét kívánjuk analizálni – következésképpen a vizsgálati metodikát is –, a rendelkezésre álló minta minőségén-mennyiségén kívül a kérdésfelvetés dönti el. Két minta összehasonlításakor az igazságügyi genetika a DNS-profilok egyezőségére koncentrál. Ha csak egy vizsgálható minta áll a rendelkezésünkre, akkor a releváns eredménnyel járó vizsgálatok száma leszűkül, a feltételezett azonosság kimutatását célzó vizsgálatot nem lehet végezni. Egy úgynevezett negatív vagy kizáró jellegű vizsgálat azonban ebben az esetben is rendelkezésünkre áll: a genetikai nem meghatározás a. Petőfi Sándor földi maradványaival azonosítani vélt csontváz ilyen jellegű vizsgálatokor a semleges nézőpontból férfi genetikai marker jelenlétét várhatjuk.

„Each time results identified the skeleton to be that of a female”¹⁴

A barguzini csontváz nemének meghatározására irányuló DNS-alapú vizsgálatokat több ízben és több helyen végeztek, mégpedig a Megamorv-Petőfi expedíció amerikai antropológusainak kapcsolatrendszerén keresztül, vagyis vélhetően az expedíció vezetőinek kezdeményére, de legalábbis azok tudomásával. Elmondható, hogy az 1990-es évek közepének időszakát tekintve a vizsgálatokat a legjobb felkészültségű kutatókkal és a legjobb felszereltségű laboratóriumokban végezték el, a kor metodikai színvonalának megfelelő

¹³ Összefoglalóan: Béres 2003.

¹⁴ „A teszt eredmények minden esetben azt állapították meg, hogy a vizsgált csontok nőtől származnak.” Részlet a DNS-vizsgálatokat végző Steven I. Reger PhD és James T. McMahon PhD közös, Sótorny Péternek, a SOTE rektorának és Keller Évának, a SOTE Igazságügyi Orvosi Intézete vezetőjének küldött leveléből. Közreadja: Kovács 2003. 331. o.

módon. Egyrészt reagálva a morfológiai nemmeghatározás eredményére, másrészt összehasonlító anyag hiányában a fent sorolt kérdésfelvetések közül egyet állítottak a vizsgálatok középpontjába, és a metodikát is ennek alapján választották ki: férfi vagy női nemű-e a csontmaradvány? A két esetben az Amerikai Fegyveres Erők Patológiai Intézetének (AFIP), egy esetben pedig a Pennsylvania Egyetemnek a laboratóriumában, 1994-ben és 1996-ban végzett amelogenin-módszer¹⁵ alapú nemmeghatározások minden esetben, A és B minták esetében is, a női nem egyértelmű kimutatásával végződtek. Az eredményeknek megfelelően, maguk a vizsgálatokat végzők sem tartották szükségesnek a további vizsgálatokat, és hivatkozva a kapott eredmény és Petőfi Sándor férfi neme között mutatkozó ellentmondásra, a kutatás lezárására hívták fel a Megamorv-Petőfi Expedíció illetékeseit. Sajnálatos módon a magyar tudományos közvélemény megfelelő körben jóval később értesült mindezekről, ahogyan azt Kovács László is leírja,¹⁶ pedig az eredmények két alapvetés tekintetében is életbevágóak voltak. Egyrészt megerősítették a Morvai Ferenc és Kiszely István által kétségbe vont korábbi, a nem meghatározására vonatkozó vizsgálati eredményeket, másrészt egyértelművé tették a kutatás folytatásának értelmetlen voltát, következőképpen annak befejezését.

Mégis Petőfi? Újabb félresikerült próbálkozás: a kínai eredmények

Mikor már úgy tűnt, hogy a szélesebb közvélemény számára végleg érdektelenségbe fordul a barguzini csontváz ügye, az MPB újabb performansszal lépett a nyilvánosság elé. A forradalmi hangú sajtótájékoztatók koronázatlan királya, Morvai Ferenc, kínai igazságügyi szakértők személyes jelenlétében ismertette egy sanghaji állami igazságügyi intézet vizsgálati eredményét, amely „99,2–99,9%-os értéket elérő bizonyossággal igazolja”, hogy a barguzini csontváz Petőfi Sándor személyes és elidegeníthetetlen tulajdonát képezi. Mivel fentebbi megállapításunk, miszerint összehasonlító minta hiányában nem lehet személyazonosító jellegű eredményre jutni, a barguzini csontváz történetét figyelemmel kíséror külső szemlélő számára e kijelentés hallatán kissé megcsorbulni látszódhat, érdemes néhány sorban reagálni a kínai szakértői véleményre.¹⁷

Az „Igazságügyi Azonosító Tudomány és Technológiai Központ Igazságügyi Azonosító Központjának Vizsgálati Jelentése”, amely 2015. március 2-án kelt, vélhetőn Sanghajban,¹⁸ az alábbiakról számol be. A jelentést jegyző szakember szerint az intézmény 2014 őszén kapott felkérést a tesztelésre, amelyekhez 2015. február 5-én gyorspostán megérkezett egy db „lábcson”, valamint annak a két magyar nevű hölgynek a 2008-ban közjegyző előtt vett vérmintája, akik állítólagosan „Petőfi Sándorral azonos anyai ágba tartoznak”. A mintákon

¹⁵ Nakahori et al. 1991.

¹⁶ Kovács 2003. 336–342. o.

¹⁷ Az eredmények „nyilvánosságra” hozataláról nem beszélhetünk, hiszen az angol és hevenyészett formában magyar fordítással ellátott szakvélemény hivatalos úton nem jutott el azokhoz az intézményekhez, amelyek az eredmények interpretációjáról érdemben tudtak volna nyilatkozni (pl. igazságügyi szakértői laboratóriumok). Az RTL Klub reggeli adásában ugyan nyilvánosan kapta meg a jelentést Katona Csaba, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont munkatársa, de az anyag további felhasználhatóságáról nem kapott érdemi tájékoztatást. Mindezek miatt, kikerülve a Megamorv-Petőfi Bizottság már sokszor tapasztalt, jogi retorziókkal fenyegető lépéseit, a szakvélemény számunkra releváns sorait nevesített és konkrét adatok nélkül adom közre.

¹⁸ A eddigiekben nem sikerült az adott nevű intézményt azonosítani, amiben szerepet játszhat a fordítás esetlegessége, valamint a kínai állami szervek adminisztrációs rendszerében való járatlanságom.

megadott kínai „ipari szabványoknak” megfelelően PCR-t követően Sanger-szekvenálással megvizsgálták az mtDNS hipervariábilis I és II (HVR I, HVR II) régióját. A három minta eredményeinek összehasonlítását egy táblázatban mutatták be. A táblázat 7 bázispozíció adatait közli, amelyekből 4 az ún. HVR I, 3 pedig a HVR II régióban található. A két nőági rokon bázispozícióiban minimális eltérés mutatkozik, a csontból nyert minta esetében azonban a 7 bázispozícióból 5 esetben *vagylagos* eredmény van feltüntetve. A kapcsolódó szöveges rész kijelenti, hogy a csontminta és a nőági rokontól származó vérminta vizsgált mtDNS állományának hasonlósága elérte a 99,2–99,9%-ot. Az eredményeket egy filogenetikai fán is ábrázolták, amelyet úgy értelmeztek „hogy a három minta közötti hasonlóság megközelíti a kaukázusi népségek közötti távolságot”.¹⁹

Mindezekhez az alábbi megjegyzéseket érdemes fűzni:

1. Mivel a megbízó a szakértői intézetnek egy családfát is eljuttatott, ami Petőfi Sándor és a két anyai ági rokon között minimálisan 6 generációs időbeni eltérést jelez, és a két recens minta mtDNS profilja a bemutatott szakaszokon megegyezik, ezért azok anyai ági rokonságának történetileg is értelmezhető formájában nem lenne szerencsés kételkedni. A megadott részleges haplotípus, vagyis a bázispozíciókban való egyezés azonban olyan mintázat, ami csak minimális mértékben tér el az ún. cambridge-i referencia szekvenciától,²⁰ így akár azt is mondhatjuk, hogy Hruz Mária anyai DNS-örökségének mintázata „nagyon közönséges”, legalábbis ahhoz mindenképpen, hogy ez alapján személyre szóló azonosítást próbáljunk kimutatni egyes minták között. A mitokondriális állomány azonossága kontroll régióban (az úgynevezett haplotípus egyezése) nagy számban véletlen is lehet, vagyis olyan „hasonlóság”, aminek eredete a vizsgálat tekintetében felmerülő másfél-két évszázadnál jóval mélyebb, ősbibb.²¹ Ennek megfelelően a vizsgálati eredmények szerint a két vizsgált női leszármazott nemcsak egymásnak lehet a rokona, hanem több tízezer fős, és az európai népesség DNS-adatát tartalmazó adatbázis tekintetében további több ezer embernek is.²² Ebből következően mtDNS-vizsgálatokat azonosításra törekvő vizsgálatok esetében elsődlegesen kizárási céllal végzünk.

2. A csontminta mtDNS-profilja esetében megadott „vagylagosság” (értsd: az adott bázispozícióban például *vagy* A [adenin] van, *vagy* G [guanin]) nem teszi lehetővé a másik két mintával való összehasonlítást. Ebben az esetben az adatokat értékelő kínai szakember elfogadhatatlanul jóindulatú volt az úgynevezett *elektroferogram*, a szekvenanciaanalízis által adott, a bázisok leolvasására alkalmas kép információinak interpretálásában. Az, hogy egy bázispozícióban többféle bázis értelmezhető egyszerre, az esetek döntő többségében²³ az úgynevezett *kontamináció*, azaz máshonnan, más DNS-mintából származó való szeny-

¹⁹ Ennek a következtetésnek értelmezésére a fordítás nem nyújt lehetőséget.

²⁰ Andrews et al. 1999.

²¹ Az MTA BTK Régészeti Intézet Archeogenetikai laboratóriumában végzett kutatásaink során is jutottunk már olyan eredményre, hogy több, egymással időben és térben összefüggésbe nem hozható csontvázból nyert mtDNS-profil azonos haplotípust mutatott. Császár Aranka kolléganőm szóbeli közlése, az információt ezúton is köszönöm.

²² Az információért köszönettel tartozom kolléganőmnek Szécsényi-Nagy Anna molekuláris genetikusnak és Csáky Veronika doktoranduszának.

²³ Az egy sejten belül található összes mitokondrium DNS-kópiái 99,9% értékben megegyeznek egymással, azaz homoplazmiásak. Nagyon ritkán azonban heteroplazmiát is megfigyelhetünk, ilyenkor az adott bázispozícióban két DNS-építőkö is leolvasható, anélkül, hogy kontamináció történt volna.

nyeződés, keveredés, fertőződés eredménye. A kontamináció létrejöhet a vizsgáló személye kapcsán is, de a vizsgálati minták között is.

3. Jelentős módon csökkenti a szakértői vélemény megbízhatóságát az, hogy az általános szakmai szabályoktól eltérően, nincsen feltüntetve a vizsgálatokat végző személyek mtDNS-profilja, valamint az is, hogy az eredmények belső kontrolljaként nem tüntetnek fel olyan referencia-jellegzetességeket, amelyekkel a vizsgálati eredmény hitelességét be lehet mutatni. A kínai szakértői intézet által bemutatott eredmények így önmagukban annak a lehetőségnek felvetését is megengedik, hogy a kapott profilok minden esetben a vizsgálatot végző szakembertől és nem a vizsgálni kívánt mintákból származnak.

4. A magyar nyelvű változatban 4 oldalas jelentés sehol nem utal arra, hogy vizsgálatot végeztek volna a nem meghatározására. Tehát a szakértői jelentés a tárgyalt vizsgálati hierarchia szempontjából a nemmeghatározás adatát nem írja, nem írhatja felül, ahogy egyébként ezt nem is teszi: arra sem utal, hogy előzetes DNS-vizsgálatokat már folytattak a nem megállapítása végett. A vizsgálati jelentés egyértelmű abból a szempontból, hogy a vizsgálat célja a három minta mitokondriális DNS-alapú összefüggéseinek a feltárása volt. A vizsgálatokat végzők hozzáállása és szakértelme minősítése nélkül szükséges utalni arra, hogy a kapott eredmények semmi módon nem alkalmasak a csontváz női voltának cáfolatára, ahogyan megerősítésére sem. Mint fentebb írtuk, az mtDNS vizsgálata a kínai szakértők által végzett metodikával is csak az azonosság *lehetőségét* tudja felvetni, a *biztos azonosságot* csak kivételes esetekben²⁴ lehet meghatározni. Az mtDNS a nem meghatározása tekintetében teljesen néma, ez a DNS-állomány ismereteink szerint semmilyen adatot nem szolgáltat a nemi hovatartozásról.

Mindezek fényében a barguzini expedíció által Petőfi Sándorként interpretált csontváz sorsa természettudományos értelemben a DNS-alapú nemmeghatározások pillanatában eldőlt, történettudományi értelemben pedig nem is létezett soha. Morvai Ferenc régen lemondott arról a lehetőségről, hogy belátva állításai tarthatatlanságát, mint mások – leginkább Kiszelyi István – által megtévesztett, a magyar történelem nagyjai iránt elkötelezett, jóindulatú amatőrként kerüljön ki ebből a kutyakomédiából. Erre kínálkozott esély, ugyanis 1996-ban a Fővárosi Önkormányzat Kulturális Bizottsága engedélyezte volna a Petőfi család sírjának felbontását, hogy a csontváz Magyarországra szállítása és a párhuzamos hitelesítő méréseket végző Farkas–Kiszely páros közös azonosítását követően²⁵ pártatlan igazságügyi intézmény vehessen mintát Hruz Mária csontvázából. Ezt Kiszely és Morvai elutasította, bizonyára azért, mert már ismerte a három amerikai DNS-vizsgálat női nem meghatározást adó eredményét.²⁶

²⁴ Gill *et al.* 1994.

²⁵ Kovács 1992.

²⁶ Kovács 2003. 300–301. o. Erre a megjelölt formában már azért sem kerülhet sor, mert Kiszely István 2014-ben elhalálozott.

*További lehetőségek Petőfi maradványainak megtalálására
– realitás vagy újabb csalóka lidércfény?*²⁷

Az alapvetően javító szándékú, de egy-egy állítás ellenében, annak cáfolata szándékkal születő állásfoglalásokkal szemben gyakran merül fel a vád, hogy csupán a cáfolat a céljuk, és nem tartalmaznak előremutató javaslatokat az adott tudományos kérdés megoldására. Tagadhatatlan: ezen soraim is főként azért kerülnek rögzítésre, hogy a magam lehetőségeivel is hozzájáruljak annak a megakadályozásához, hogy egy Szibériából származó XIX. századi női csontvázat Petőfi Sándorként temessenek el a XXI. századi Magyarországon.²⁸

Azonban azon érdemes elgondolkodni, milyen utat kell majd bejárni a természettudományi vizsgálati módszerekkel akkor, ha egy kutatócsoport a történeti források tekintetében megbízhatónak ítélt csontmaradványt mutat be Petőfi Sándor földi maradványaiként, illetve abban az esetben, ha valamilyen okból sor kerülne a történettudomány által számon tartott utolsó tartózkodási és vélelmezhető temetkezési hely, a fehéregyházi csatár kutatására vagy a csatához köthető ismert és eddig ismeretlen sírhelyek, temetkezések feltárására.

Szükséges rögzíteni azt, hogy a fentebb ismertetett eljárási protokollnak megfelelően ajánlatos nem Petőfi Sándor-szerű emberi maradványt keresni, hanem elsőként minden olyan maradványt kizárni a további kutatásból, amely valamely egyértelmű ok miatt nem lehet a néhai költőé. Ez különösen több sír, akár tömegsír feltárása esetében követendő eljárás, ugyanakkor ezzel kikerülhetjük azt a pszichés hatást, ami a tudományos alapszabályokat egyébként betartó szakembereket is maga alá gyűr néha: a prekoncepció tort ül a tudományosan is igazolható igazság felett. A vizsgálatok minden egyes lépését az adott területen tapasztalt, a tudományos közösség által elfogadott kutatók alkalmazása mellett igazságügyi szakértők és intézmények bevonásával kell végezni, ásatások esetében az első szelvény kijelölésétől a visszatemetésig, a csontváz vizsgálata esetében az előkerüléstől a vizsgálatok befejezéséig.

Amennyiben hitelesnek nevezhető nyomon merül fel a Petőfi Sándorral való azonosság, akkor szakmailag az alábbi menetrendet tudnám támogatni:

- az érintett kutatási felek-csoportok, intézmények megegyeznek a vizsgálatok menében és tartalmi elemeiben, gondoskodnak a kutatási feladatok előrehaladásával előálló, ahhoz szükséges engedélyek beszerzéséről és a finanszírozási háttér megteremtéséről;
- elsőként a nem és az elhalálozási életkor, valamint a testmagasság megállapítására törekvő morfológiai-metrikus vizsgálatokat kell végezni;
- ezek megengedő volta esetében más kizáró okokat keresni (betegségek nyomai, egyedi jellegzetességek, ezek megléte-hiánya);
- ezek hiányában más vizsgálati módszerekkel megpróbálni igazolni a csontozat egyezésének elvi lehetőségét (például betemetési kor meghatározása, izotópvizsgálatok stb.);

²⁷ Utalás Kovács László 2003-ban kiadott összefoglaló kötetének címére.

²⁸ Morvai Ferenc 2015. június 17-ét jelölte meg Petőfi Sándor, a Fiumei úti Nemzeti Sírkertben történő nyilvános eltemetésének dátumaként.

– teszteket kell végezni a csont és/vagy fogmaradványok genetikai vizsgálatra való alkalmassága tekintetében. A sikeres teszt jelenthet egy multiplex elemzést is: genetikai nem, mtDNS- és Y-kromoszómális profil meghatározása;

– ha minden adat – beleértve a történeti kiindulópontot is – megengedő az azonosság feltételezése tekintetében, és a maradványok genetikai adatai is rendelkezésre állnak, akkor és csak akkor kerülhet sor a hozzátartozókkal való genetikai összehasonlításra. Ehhez szükséges egy 25 év körüli, a hiteles történeti adatokkal egybecsengő testmagasságú morfológiailag és genetikailag is *férfi* csontváz, amelyen traumákból és rendszerbetegségekből eredő komolyabb elváltozások nem láthatók;

– az összehasonlító genetikai vizsgálatokat első körben az azonosítandó mintán kívül a költő öccsének, az 1880-ban elhunyt Petőfi Istvánnak maradványaival érdemes kezdeni, szem előtt tartva a kegyeleti szempontokat és a temetkezések kibontása előtt nem látható tényezőket (megtartási állapot, a Petőfi családi sírba temetett öt személy azonosíthatósága). A testvérek mintáinak összehasonlításakor a közös édesanya miatt a mitokondriális DNS-mintázat tekintetében, a közös édesapa kapcsán az Y kromoszómális profil tekintetében kell egyezést kapnunk. Csak abban az esetben szükséges a többi hozzátartozó vizsgálata, ha a testvérek vizsgálata nem hoz egyértelmű eredményt. Ha az anyai ági vizsgálat azonosítást mutat a két minta mtDNS-állománya között, de az apai vonalon a feltételezett testvérek eltérő Y-mintázattal rendelkeznek, akkor válhat szükségessé az édesapa Petrovics István és/vagy Petőfi Zoltán maradványainak bevonása az összehasonlító vizsgálatokba. Az édesanya, Hrúz Mária vizsgálatára véleményem szerint csak akkor van szükség, ha a testvér maradványai alkalmatlanok a genetikai analízisre. Amennyiben az anyai ági vizsgálatok Hrúz Mária és a kérdéses minta között nem igazolják az egyezőséget, úgy azokat be kell fejezni, és a vélt Petőfi Sándor-maradványokat mint ismeretlen egyén maradványait kell kezelni;

– szükséges megjegyezni, hogy a hozzátartozóként eltemetettek esetében is minden olyan vizsgálatot el kell végezni, amivel a feltételezett történeti személlyel való azonosságot alá tudjuk támasztani. Így például nem szabad elfogadni Hrúz Mária maradványainak azokat a csontokat, amelyeknél a megállapított elhalálozási életkor fiatal egyént mutat;

– a genetikai vizsgálatokhoz szükséges mintavételek közös megállapodás alapján történnek meg, három kutatólaboratórium részére, amelyből egy hazai igazságügyi DNS-labor, egy pedig szükségszerűen külföldi intézmény. A vizsgálatokhoz szükséges mintavételeket a várható eredményesség tekintetében arányos ronsolással lehet elvégezni;

– az azonosítási munka minden egyes lépését közjegyző hitelesíti. A kutatásban érdekelt felek a vizsgálatok kezdetekor írásba adják, hogy elfogadják a vizsgálatok eredményeit.

Ez a kutatási protokoll adhat lehetőséget arra, hogy az előálló vizsgálati eredmények mind tudományos keretek közötti, mind az érdeklődő közönség előtti megvitatására *sine ira et studio* kerülhessen sor. Ennek módja a tudományos publikáció megjelentetése és a minél szélesebb körű, ugyanakkor ésszerű mértékű ismeretterjesztés. Lehetünk szerencsések, és megtehetjük Petőfi Sándor földi maradványait. De ha nem is leljük fel csontjait, a Petőfi-életmű hallhatatlansága pótolni fogja azokat a nemzet emlékezetében.

Bibliográfia

- Andrews et al. 1999. Andrews RM, Kubacka I, Chinnery PF, Lightowlers RN, Turnbull DM, Howell N.: Reanalysis and revision of the Cambridge reference sequence for human mitochondrial DNA. *Nature Genetics*, 23. (1999 Oct.) 2. k. 147. o. PubMed PMID: 10508508.
- Béres 2003. Béres Mária: A magyarországi népesség genetikai rokonsága. In: A genom. Szerk. Hídvégi Egon. Budapest, 2003. 174–176. o.,
- Éry – Kralovánszky – Nemeskéri 1963. Éry Kinga – Kralovánszky Alán – Nemeskéri János: Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja. *Anthropologiai Közlemények*, 7. (1963) 41–90. o.
- Farkas – Dezső – Oláh 1992. Farkas Gyula – Dezső Gyula – Oláh Sándor: Miért nem azonosítható a barguizni lelet Petőfi Sándor csontvázával? In: Nem Petőfi! Tanulmányok az MTA Természettudományi szakértői bizottsága tagjai és felkért szakértők tollából. Szerk. Kovács László. Budapest, 1992. 107–134. o.
- Füredi – Egyed 2003. Füredi Sándor – Egyed Balázs: DNS-mintázat, mint törvényszéki bizonyíték. In: A genom. Szerk. Hídvégi Egon. Budapest, 2003. 143–160. o.
- Gill et al. 1994. Gill P., Ivanov PL., Kimpton C., Piercy R., Benson N., Tully G., Evett I., Hagelberg E., Sullivan K.: Identification of the remains of the Romanov family by DNA analysis. *Nature Genetics*, 1994. Feb. 6. 2. sz. 130–135. o. PubMed PMID: 8162066.
- Kovács 1992. Nem Petőfi! Tanulmányok az MTA Természettudományi szakértői bizottsága tagjai és felkért szakértők tollából. Szerk. Kovács László. Budapest, 1992.
- Kovács 2001. Kovács László: Hrúz Mária fia volt-e a barguzini nő? Első rész. *Természet Világa*, 132. (2001) 7. sz. július, második rész: *Természet Világa*, 132. (2001) 8. sz. augusztus
- Kovács 2003. Kovács László: Csalóka lidércfény nyomában. A szibériai Petőfi kutatás csődjé. Budapest, 2003.
- Kovács 2012. A szibériai ál-Petőfiről és a fehéregyházi hitelesről. *Folia Anthropologica*, 11. (2011) 55–123. o.
- Lengyel 1992. Lengyel Imre: A barguzini temető 7. sz. sírjából származó emberi csontmaradványok laboratóriumi vizsgálatának eredményei. In: Nem Petőfi! Tanulmányok az MTA Természettudományi szakértői bizottsága tagjai és felkért szakértők tollából. Szerk. Kovács László. Budapest, 1992. 145–177. o.
- Lengyel – Nemeskéri 1964. Lengyel Imre – Nemeskéri János: A csontvázletelek dekompozíciójáról. *Anthropologiai Közlemények*, 8. 3–4. sz. 69–82. o.
- Mende 2001a. Mende Balázs Gusztáv: Az exhumátor félrelép. *Magyar Narancs*, 13–14. (2001. ápr. 5.) 20–21. o.
- Mende 2001b. Mende Balázs Gusztáv: A Petőfi-kriptá titka. A tudomány alkalomszerű identitásavara Európa e felén. *Magyar Nemzet*, 64. (2001. február 19.) 42. sz. 7. o.
- Nakahori et al. 1991. Nakahori, Y, Takenaka, O, Nakagome Y.: A human X-Y homologous region encodes "amelogenin". *Genomics*, 9. (Feb. 1991) 2. k. 264–269. o.
- Reich et al. 2010. Reich D., Richard E. Green, Martin Kircher, Johannes Krause, Nick Patterson, Eric Y. Durand, Bence Viola, Adrian W. Briggs, Udo Stenzel, Philip L. F. Johnson, Tomislav Maricic, Jeffrey M. Good, Tomas Marques-Bonet, Can Alkan, Qiaomei Fu, Swapan Mallick, Heng Li, Matthias Meyer, Evan E. Eichler, Mark Stoneking, Michael Richards, Sahra Talamo, Michael V. Shunkov, Anatoli P. Derevianko, Jean-Jacques Hublin: Genetic history of an archaic hominin group from Denisova Cave in Siberia. *Nature*, 468. (23 December 2010) 1053–1060. o.

— Kővári László —

ERDÉLY

1848–1849-ben

TANULMÁNYOK

ROSONCZY ILDIKÓ

PANYUTYIN ALTÁBORNAGY HADOSZTÁLYÁNAK ELINDÍTÁSA AZ OSZTRÁK FŐVÁROSHOZ 1849-BEN

The Launching of Lieutenant General Panyutin's Division to the Austrian Capital

At the beginning of June 1849, two weeks prior to the main Russian Army's crossing the border of Hungary, a Russian division under Lieutenant General F. S. Panyutin's command marched into Bratislava. This division fought along with the main Austrian Army in Hungary during the summer campaign of 1849, despite the fact that originally both the Russian Czar and General I. F. Paskevich refused to perform the Austrian request with such a small auxiliary troop.

In late-April–early-May 1849 the Austrian government expected that the Hungarian Army liberating Komárom would chase the Austrian forces retreating on the right bank of the Danube, thus the theatre of war would get closer to Vienna and the 'rebels' would threaten the Austrian capital. Therefore they asked Paskevich to launch a supporting army of 25,000 men by train to Göding or Ungarisch Hradisch in Moravia. They expected the aid to arrive in a few days in Moravia, and the troops would have been able to enter Hungary by threatening the right wing of the Hungarian Army supposedly advancing towards Vienna. Since the railway line went through Prussian Silesia from Kraków, the Austrian Prime Minister got in touch with the Prussian government, and he was immediately given consent to the transportation of the Russian forces in Prussian territory.

Paskevich overrode his previous view when late in the evening on May 6 he decided to answer the desperate Austrian urge and would launch a 14,500 strong division and 48 guns by train, without the Czar's prior approval. But instead of sending the help to Moravia, as the Austrians had requested, he decided to send the army directly to Vienna, and if necessary, further on to the main Austrian Army at Bratislava. This 'combined division' was made up of the units that were already in Kraków or in its vicinity. The force incorporated the 15th (Chernigov) Infantry Regiment from Panyutin's Eighth Division, and the 18th (Sevsk) Infantry Regiment, the 17th (Bryansk) and 18th (Orlov) Regiments and the 9th Artillery Brigade from the Ninth Division.

Due to the delayed preparations the first units set out on May 10 instead of May 9. The Russians set off in the belief that they would travel as far as Vienna. To their astonishment, however, they were ordered to get off the trains at Ungarisch Hradisch, and what followed was an almost two-week 'forced rest' in the small Moravian town and its vicinity.

The Hungarian War Council met in Komárom on April 29 and decided that the Honvéd Army would not chase Welden's army but should move back towards the Hungarian capital and liberate the castle of Buda.

Keywords: Military intervention of Russia in Hungary in 1849; Russian combined division alongside the Imperial-Royal main army, railway transportation of troops, Russian General I. F. Paskevich; Imperial-Royal Lieutenant General Bernhard Caboga's trip to Warsaw; Russian Lieutenant General F. S. Panyutin

1849. április utolsó és május első napjaiban Varsóban, Bécsben, Pozsonyban és Komáromban gyors döntéseket eredményező vagy inkább kikényszerítő események követték egymást.

Miklós cár 1849. április 25-én, amikor engedélyt adott hadai magyarországi bevonulására – az osztrák hivatalos kérés megérkezése előtt, de várható érkezésével számolva –, annak tudatában döntött, hogy Pest-Buda még minden bizonnyal az osztrák főszereg birtokában van.¹ Bár intenzív háttértárgyalások folytak Schwarzenberg miniszterelnök és az orosz kormányzat között az orosz fegyveres beavatkozásról, maga az osztrák kormány hivatalosan csak április 21-én fordult segítségért orosz szövetségéhez, azt követően, hogy megszületett a keserű döntés a magyar főváros kiürítéséről.

Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagy az április 21-i osztrák kérést továbbítva Miklós cárhoz, következőképpen vázolta a helyzetet: a magyarok megkerülték az osztrák hadsereg balszárnyát. Ludwig von Welden, az új főparancsnok Komáromhoz húzódik vissza, és az osztrák kormány „nagy szerencsétlenségektől tartva, aggódva kéri az orosz csapatok elindítását Galícián és Jordanówon keresztül a Vág völgyébe.” Az orosz tábornagy azt javasolta a cárnak, hogy mindenképpen meg kell adni a kért segítséget Ausztriának Magyarországon is, mert a magyar lázadók Bécsset fenyegethetik. Az orosz és az osztrák szövetséges haderő irányításával kapcsolatban pedig az esetleges feszültségekre hívta fel a figyelmet. Az osztrákokkal folytatott levelezésből az tűnik ki, hogy Welden „magához akarja vonni az irányítást valamennyi hadművelet fölött. Szinte biztosra vehető, hogy ha e szándékában nem lesz korlátozva, akkor csapatainkkal folyamatosan úgy fog rendelkezni, hogy mind az élelmezés, mind az ellátás gondját és mind az esetleg egyéb felmerülő nehézségeket figyelmen kívül hagyja; vagyis olyasmit fog követelni tőlük, amit lehetetlen, vagy amit veszélyes végrehajtani.” Úgy vélte, a lehető legpontosabban le kell fektetni azokat a szabályokat, amelyek az orosz és az osztrák parancsnokok egymáshoz való viszonyát rendezik. Jelezte, hogy éppen ezeknek a szabályoknak a kidolgozásával foglalkozik, s végül megismételte: egy németországi háború miatt már nem kell aggódni, mert a porosz király határozottan visszautasította a német császári koronát.² (A porosz kormány április 28-án nyilatkozatban minősítette teljes egészében anarchistának a német birodalmi alkotmányt.)

Az április 30-án délután Varsóba érkezett osztrák tábornoki ezredes, Eduard Schobeln nemcsak a majd bevonuló orosz hadsereg ellátásának nehézségeiről számolt be Paszkevicsnek még aznap este, hanem arról is, hogy az osztrák hadsereg szétzilálódott. A magyarok a Duna bal partján előrenyomulhatnak, Gödingen³ át betörhetnek Morvaor-

¹ I. Miklós – Paszkevics, 1849. április 13./25. Moszkva. *Scsersbatov* Okm. 50. sz. 266–268. o. (Az orosz források esetében itt és a továbbiakban is megadjuk a dokumentumok eredeti és a Gergely-naptár szerinti dátumát is.) A cár engedélyre válaszul született Paszkevics április 19-i helyzetértékelésére: Paszkevics – I. Miklós, 1849. április 7/19. Varsó. RGVIA. f. 1. op. 1. gy. 18354. 38–39b. és Paszkevics – I. Miklós (felterjesztés), 1849. április 7/19. Varsó. RGVIA. f. 1. op. 1. gy. 18354. 40–51b.

² Paszkevics – I. Miklós (felterjesztés), 1849. április 12./24. Varsó. RGVIA f. 1. op. 1. gy. 18354. 82–86b. és levél uo. 1849. április 12./24. Varsó, 80–81b. Az osztrák kérés, hogy az orosz erők Jordanówon, majd az Árva völgyén át a Vág völgyébe nyomuljanak be, Pavel Ivanovics Medem bécsi orosz követ Karl Vasziljevics Nesselrode orosz kancellárhoz intézett jelentésében szerepel, megismételve Weldennek az orosz követ április 15-i jelentéséhez csatolt javaslatát. Medem – Nesselrode, 1849. április 21. Bécs. *Andics* 1961. Függ. 119. sz. 363–364. o.

³ Hodonín (Csehország). A sziléziai és morvaországi helyneveket a korabeli dokumentumokban szereplő német nyelvű formában adjuk meg, és jegyzetben közöljük a mai cseh, illetve lengyel neveket. A galíciái helynevek a forrásokban általában lengyelül szerepelnek. Egyéb esetekben a közismert magyar neveket használjuk.

szágba is, hogy ott, ahogyan Csehországban is, lázadást szíthatnak. Schobeln ezt a feltételezését arra alapozva adta elő, hogy a magyarok a komáromi ostromzárat észak felől felszámolták, a Morvaország felé vezető utat pedig csak Wohlgemuth tábornok gyenge, mintegy 10 ezer főt számláló hadteste védi.⁴ Mint elmondta, az osztrák kormány nagyon kritikus helyzetben van, mert nem csak Pozsonyért kell aggódnia, hanem magáért Bécsért is, ahol lázadás törhet ki. „Íme, hová vezettek a rossz intézkedések és az elbizakodottság; mert ha nem lettek volna annyira önteltek, akkor már előbb kérhették volna Felséged segítségét, és Galícia megszállására már egy hónappal ezelőtt sor kerülhetett volna” – summa mázta Paszkevic a maga véleményét, miután Schobeln aggodalmait meghallgatta. Majd a cár éppen akkor befutott engedélyének értelmében a III. és a IV. hadtestet elindította az osztrák határ felé, valamint Fjodor Szergejevics Panyutyin altábornagy parancsnoksága alatt egy kis tüntető különítményt Krakkón keresztül azonnal a Kárpátok egyik hágójának közelébe, Jordanówhoz rendelt. Úgy vélte, hogy az uralkodójával korábban már egyeztetett gyülekezési pont, Dukla még mindig a legalkalmasabb hely az orosz haderő Kárpátokon történő átkeléséhez, mert egyforma távolságra van mind kelet, mind nyugat felől az oda felvonuló csapatok számára. A fenyegető hírek hatására azonban hozzátette: „Ha a lázadó Morvaországba és Csehországba bevonulnak, az Ausztriára nézve a legsúlyosabb következményekkel járhat. Elő állhat olyan helyzet, hogy meg kell változtatni Rüdiger főerőinek irányát. [Vagyis a duklai indulásra vonatkozó tervet.]”⁵ Ugyanekkor az intervenció haderő parancsnokságára vonatkozó kérdésre is kitért, s a maga kétségtelen tekintélyét és magasabb rangját ajánlotta fel Miklós cárnak annak érdekében, hogy meghiúsítsa az orosz csapatok fölötti rendelkezésre aspiráló osztrák törekvéseket: „Ennek a hadjáratnak a fontosságára való tekintettel és mivel más háborúval nem kell számolnunk, bátorkodom Felségednek azt a javaslatomat előterjeszteni, hogy bízsa rám ezt az ügyet, és azt, hogy legyenek csapataink mellett a döntő csatáig. Minderről azonban Felséged méltóztatik akkor dönteni, ha megérkezik Varsóba.”⁶

Paszkevic Schobeln híreit is ismertető május 1-jei beszámolója alapján I. Miklós joggal állapította meg, hogy sokkal fenyegetőbb a helyzet, mint korábban gondolták, mert „meglehet, hogy e percben már Bécs is a felkelők kezében van”. Nagyobb szabású akcióra van tehát szükség, mint azt eddig tervezték. „A jelenlegi helyzetben, úgy gondolom, valószínűleg segítséget kell nyújtanunk, nem elszigetelten, hanem az összes számításba vehető erővel, úgy, hogy a várt siker kétségtelen legyen. Te magad vezesd új győzelmekre, nagy-lelkű, segítő tette hadseregemet; segítsen meg bennünket az Isten, s te légy az ő eszköze!” – bízta május 5-i levelében az osztrák birodalom területére benyomuló orosz hadsereg főparancsnokságát az addigi tervekben szereplő Rüdiger tábornok helyett Paszkevicre, elfogadva ez utóbbi bejelentkezését a feladatra.⁷ A cár az egyre veszélyesebbeknek látszó fej-

⁴ Ludwig von Wohlgemuth altábornagy tartalék hadteste az 1849. május 1-jei állomány-kimutatás szerint 13 395 harc képes katonát számlált. Hermann 1999. 305. o.

⁵ Az osztrák birodalom területére bevonuló orosz haderő kijelölt parancsnoka ekkor még Fjodor Vasziljevics Rüdiger lovassági tábornok, a III. gyalogos hadtest parancsnoka volt.

⁶ Paszkevic – I. Miklós (felterjesztés). 1849. április 19./ május 1. Varsó. RGVA f. 1. op. 1. gy. 18354. 90–94. o., és levél uo.: 1849. április 19./május 1. Varsó. 87–89. o.

⁷ A szentpétervári osztrák követ, Karl von Buol-Schauenstein május 7-én számolt be Schwarzenberg miniszterelnöknek arról, hogy személyesen Paszkevic áll majd a két lovashadosztállyal megerősített III. és IV. hadtestből álló, 320 löveggel ellátott intervenció erők élén. Buol – Schwarzenberg. 1849. május 7. Szentpétervár. Andics 1961. Függ. 134. sz. 384. o.

leményekkel számolva, de a tábornagy tekintélyét is alátámasztandó, újabb erőket bocsát rendelkezésére. Úgy látja, hogy „jelentős, a korábban tervezettnél jóval erősebb seregre” lesz szükség, s az osztrákokra „egyáltalán nem lehet számítani, adja Isten, hogy legalább Bécsset megvéddhessék...” – vázolja fel elképzeléseit. „Teljes tudásodra és minden hadművészeti ismeretedre szükség lesz Úgy gondolom, hogy a II. és III. hadtesttel, valamint a IV. hadtest egyik gyaloghadosztályával (talán a 12.-kel) kellene bevonulnod Magyarországra, Galíciában és Bukovinában hagyva a 10.-et, a 11.-et. Veled menne még a 4. könnyűlovas-hadosztály és az egész dragonyos hadtest legalább nyolc kozákezzel együtt.”⁸ (Érdemes megjegyezni, hogy Miklós cár ekkor még mindig kisebb intervenció sereggel számolt, mint amely aztán mintegy hat hét múlva valóban átlépte a magyar határt.) Levelét így folytatja: „Most tehát cselekedjünk. Természetesen nem az én dolgom, hogy a hadi tervedet elkészítsem, csak arra az egyre kérek, hogy ne hagyd magad az osztrákok által befolyásoltatni, nyugodtan mérlegeld a siker valamennyi előfeltételét, s akkor aztán Isten nevében orosz módra, gyorsan csapj le ellenségeinkre. Ne kíméld a csöcseléket. Ha netán Bécsset is elvesztenék, te majd helyrehozod a dolgot, eltiprod a lázadás tűzfészékét.”⁹

Osztrák aggodalmak

Akkorra azonban, amikor Paszkevicz Schobeln szavait hallgattaVarsóban, az osztrák fél szempontjából tovább romlott a helyzet Magyarországon. A Komáromba észak felől bevonult honvéddhad április 25-éről 26-ára virradó éjszaka átkelt a Dunán, és megtámadta az előző napokban már lovassági és tüzérségi erősítést sürgető Balthasar Simunich altábornagynak a várat délről még zár alatt tartó erőit. A 26-i hajnali magyar támadás az osztrákokat váratlanul érte, korábban ugyanis szétlőtték a hajóhidat. Egy újabb híd összeállításához szükséges hajók nem is álltak a magyarok rendelkezésére, voltak viszont „nagy mennyiséggel fenyőszálfák, aminőket tutajokba vagy talpakba kötve” a Vágon épülettának úsztatnak le a „felföldi atyafiak”. „Görgei a szükség által rávezetve” helyi ácsok segítségével ezekből a szálfákból állíttatta össze „tömör úszó alapokon” azt a tutajhidat, amelyen – azt „majdnem térdnyi magasság szalmával meghordva az átvonulás zöreijének halkítása végett”¹⁰ – a magyar sereg legjobb alakulataiból összeválogatott oszlopok Knezić Károly ezredes vezetésével átkeltek a folyón, és rajtaütöttek Simunich csapatainak állásain. Simunich teljes vereséget szenved a Görgei, Damjanich és Klapka irányította honvédektől, ha nem érnek a helyszínre a Buda alól visszavonuló cs. kir. főszereg II. és III. hadtestei, amelyek megakasztották a magyar fél meg-megújított heves támadásait és biztosították a visszavonulást Győr, majd tovább Pozsony felé.¹¹

Bécsen pánikhangulat lett úrrá: az osztrák kormányzat azzal számolt, hogy a magyar erőök követik Welden önbizalmában megroppant, retiráló seregét. És ha lélegzetvételenyi pihenőt sem hagyva neki ott lesznek a nyomában, annak súlyos következményei lehetnek:

⁸ Dragonyosok végül Magyarországra és Erdélybe nem vonultak be. *Oreusz* 2002. 403–431 o.

⁹ I. Miklós – Paszkevicz. 1849. április 23./május 5. Szentpétervár. *Scserebatov* Okm. 52. sz. 271–273. o.

¹⁰ Régi honvéd: Komárom fölmentése. 1849. április 26. *Vasárnapi Ujság*, 1899. április 30. 18. sz.; *Görgey Artúr* II. k. 36–46. o.

¹¹ *Bona Gábor*: A magyar főszereg ellentámadása áprilisban. In: A szabadságharc katonai története. 218–220. o.; *Hermann* 2004. 248–252. o.

a hadszíntér a birodalom fővárosának a közelébe kerülhet, s kérdés, hogy Welden csapatai képesek lesznek-e Bécsét védve támadásukat feltartóztatni, ha a helyzet úgy alakul.

Ezekben, a napokban az osztrákok egyre izgatottabban várták az orosz cár jóváhagyását az április 21-ei jegyzékre. Schwarzenberg éppen április 26-án, egy időben az előbb említett komáromi csatával, igyekezett megnyugtatni minisztereit: az orosz segítségre vonatkozó kérés elment Szentpétervárra, Varsóig távíró továbbította, így néhány napon belül várható a válasz.¹² Az idő természetesen nem tétlen várakozással telt: lázas latolgatás folyt arról, hogyan lehetne a remélt segítséget meggyorsítani, és az új helyzetben hol volna rá a legnagyobb szükség. Mert mintegy két hét alatt nagyon megváltozott a helyzet. Amíg április 13-án az osztrák miniszterelnök még az orosz csapatok erdélyi bevonulását sürgette, vagyis a birodalom keleti végében, a mellékhadszíntéren számított az oroszokra, addig a hónap végére már a Vág völgyében korábban javasolt orosz beavatkozás is elégtelennek látszott, mi több: a birodalom fővárosának védelmére gondolva kellett a cár erőivel számolni.

Az április 27-i minisztertanácsi ülésen az a Philipp Krauss báró pénzügyminiszter, aki egyébként a március 29-i ülésen még ellenezte az orosz segítség igénybevételét, azt vetette fel, hogy „vajon nem volna-e jobb az orosz segélycsapatokat jelentős időnyereséggel vasúton Ostrauból¹³ Pozsonyba, Gänserndorfba vagy Gödingbe szállítani, mint a Vág völgyén át a hadszíntérre irányítani.” A miniszterek úgy döntöttek, hogy az indítványt véleményezésre előbb Welden elé terjesztik: ő mondja meg, hogy a tervezett hadműveletéhez melyik útvonal a megfelelő.¹⁴

A vasút Orosz-Lengyelországból, de Krakkóból is Galícián és Porosz-Szilézián keresztül vezetett Bécs felé. Kraussnak ebből a javaslatából az következik, hogy megvalósulása esetén az orosz hadaknak Galícián át gyalogmenetben kellett volna felvonulniuk a galíciai-osztrák-morva határon át a legközelebbi vasútállomásig, Ostrauig, ott szállhattak volna vonatra, s azzal folytathatták volna az utat Gödingig vagy az osztrák főváros közelébe, a tőle északra fekvő Gänserndorfba, s onnan Pozsonyba. Más szóval, ez a javaslat nem számolt a porosz területen áthaladó vasút használatával.

Április 30-án újból a minisztertanács elé került az orosz csapatok vasúti szállításának kérdése, amelynek kapcsán az a határozat született, hogy először egyeztetni kell Johann Schöllhaimmel, a hadügyminisztérium helyettes államtitkárával és a Kaiser-Ferdinands-Nordbahn, vagyis a Ferdinánd Császár Északi Vasút főtítkárával. Majd mérlegre kell tenni a számításba jöhető útvonalak minden előnyét és hátrányát, hogy „ne kerülje el a figyelmet semmi olyasmi, ami ebben a fontos pillanatban az orosz segélyhadtest gyors és sikeres bevonulását elősegítheti.”¹⁵

A következő napi minisztertanács ülésén Franz Cordon báró, hadügyminiszter elvetette azt a nem először napirendre került lehetőséget, hogy Radetzky itáliai csapataitól vonjanak el erőket a magyarországi háború céljaira. Indokként éppen a közeljövőben várható

¹² Die Ministerratsprotokolle. Nr. 55. 26. April 1849. Wien. 248. o.

¹³ Ostrava (Csehország).

¹⁴ Die Ministerratsprotokolle. Nr. 56. 27. April 1849. Wien. 254. o. Gróf Friedrich Zedtwitz ezredes, aki a minisztertanácsban csak e kérdés megvitatásakor volt jelen, ezt az indítványt szintén támogatta. Valószínűleg arról a Zedtwitz ezredesről van szó, aki alezredesként 1848-ban budai főhadparancsnoksági adlatus, ekkor pedig Schwarzenberg mellett katonai szakértő volt. Nyugállományú altábornagyként halt meg.

¹⁵ Die Ministerratsprotokolle. Nr. 59. 30. April 1849. Wien. 264. o.

orosz segélyhadra hivatkozott: „a már kért orosz segítség korábban áll majd rendelkezésre, mint egy Radetzky-hadtest.”¹⁶ De ezen az ülésen konkrét lépésekről is döntött a kormány annak érdekében, hogy az orosz segélycsapatok esetleges vasúti szállítása gyors és zökkenőmentes legyen. Amíg az április 27-i minisztertanácsi ülésen még csak az osztrák vasút igénybevétele vetődött fel, Schwarzenberg most (május 1-jén) már a porosz vasútvonal használatával is számolt, és másnap a bécsi porosz követhez, Albrecht Bernstorff grófhöz fordult. Mint írta, az aznapi *Wiener Zeitung*ból a porosz követ is megtudhatta, milyen okok késztették a császári kormányt arra, hogy a magyarországi felkelés elfojtásához az orosz uralkodó segítségét igénybe vegye. (A lap május 1-jei számában olvasható, hogy ezek az okok: az „európai felforgató párt” elleni fellépés szükségessége és „minden társadalmi rend” felbomlasztásának megakadályozása). E célból rövidesen egy orosz hadtest vonul keresztül Krakkón, s „a Felső-Szilézián áthaladó vasutat használva meggyorsítható e segélycsapatoknak a hadszíntérre érkezése, ami döntő hatással lehet az események alakulására, de mindenesetre jelentős mértékben megrövidítheti a küzdelmet.” Az osztrák császár ezért azzal a kéréssel fordul a porosz királyhoz, engedélyezze a szóban forgó orosz csapatok vasúton történő szállítását Felső-Szilézián, vagyis porosz területen keresztül. Az igenlő válasz reményében Schwarzenberg hangsúlyozza, hogy „mindkét udvarnak érdeke minél előbb úrrá lenni ezen a felkelésen, amely immár egy európai társadalomellenes támadó háborúval látszik teljesen egyenlőnek. A porosz kabinet bölcs figyelmét különösen nem kerülheti el az, hogy ha a jelenlegi magyarországi cselszövény továbbfejlődik és szélesedik, akkor Lengyelország és Felső-Szilézia nyugalma nem kevésbé fogja veszélyeztetni, mint ahogy ez már megtörtént Galíciában és más, Magyarországgal közvetlenül határos tartományokban.”¹⁷ Schwarzenberg ugyanezen a napon Anton Prokesch-Osten bárót, poroszországi követét is utasítja, hogy ez ügyben járjon közbe a berlini kormánynál. A belügy-minisztériumból pedig Morvaország kormányzója, Leopold Rudolf Lažansky gróf május 2-án, még a porosz jóváhagyás megérkezése előtt, megbízást kap: tegye meg a szükséges intézkedéseket a morva területre bevonuló orosz csapatok beszállásolására és ellátására vonatkozóan, s erre a feladatra jelöljön ki egy magas rangú hivatalnokot.¹⁸

A porosz kormány gyorsan döntött: a miniszterelnök, Friedrich Wilhelm Brandenburg gróf május 3-án már közölte is bécsi követével, hogy az osztrák kérésnek a porosz kormány késlekedés nélkül eleget tesz, a vasút használatához szükséges engedélyt az érintett hatóságnak már ki is küldték, Szilézia Tartományi Elnökségét pedig még aznap, vagyis május 3-án utasították, haladéktalanul intézkedjék az orosz segélycsapatok szállításával kapcsolatban úgy, hogy azok minden segítséget megkapjanak. A kedvező porosz választ a követ május 5-én közölte Schwarzenberggel.¹⁹

¹⁶ Die Ministerratsprotokolle. Nr. 60. 1. Mai 1849. Wien. 265. o. Die Ministerratsprotokolle. Nr. 54. 25. April 1849. Wien. 242. o. Lásd uo. a 8. lábjegyzetet, miszerint ennek ellenére április végétől június végéig Kerchnawe szerint Itáliából mintegy 25–30 ezer katonát helyeztek át a magyarországi hadsereghez. *Kerchnawe* 1930. 20. o. 46. lábjegyzet. És a két legalkalmasabb hadtestparancsnokot, Haynaut és Wohlgemuthot – teszi hozzá Kerchnawe. A létszámról vonatkozó adatot illetően Kerchnawe talán túloz.

¹⁷ Schwarzenberg – Bernstorff. 1849. május 1. Bécs. *Andics* 1961. Függ. 130. sz. 377–378. o.

¹⁸ Die Ministerratsprotokolle. Nr. 60. 1. Mai 1849. Wien. 265. o. (és uo. 3. és 4. lábjegyzet).

¹⁹ Brandenburg – Bernstorff. 1849. május 3. Berlin; Bernstorff– Schwarzenberg, 1849. május 5. Bécs. *Andics* 1961. Függ. 130. sz. 378–379. o. Lásd még: Die Ministerratsprotokolle. Nr. 60. 1. Mai 1849. Wien. 265. o. 3. lábjegyzet.

Az általunk ismert diplomáciai iratok és az osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyvek alapján a fentiek szerint született meg az orosz csapatok porosz területen át történő vasúti szállításának engedélyezése, amit azonban előzetes tapogatózó egyeztetések készítettek elő.

A *Neue Rheinische Zeitung* május 4-i számának mellékletében jelent meg Friedrich Engels előző napi írása. Engels rámutatva arra, hogy az orosz–osztrák szövetség harmadik tagja a porosz kormányzat, idézi a berlini *Nationalzeitung* következő szövegű május 1-jei tudósítását: „Az imént értesültünk teljesen megbízható forrásból: »Tegnap reggel a Felső-Sziléziai Vasút igazgatósága a belügyminisztertől távirati sürgőnyt kapott, hogy 30 000 főt kitevő orosz csapatokat fognak Krakkóból Ausztriába szállítani a Felső-Sziléziai Vasúton« [tehát Krakkóból Myslowitzon, Koselon, Ratiboron, Oderbergen keresztül]. »A Felső-Sziléziai Vasút igazgatóságával tudatják, hogy a kir. porosz kormánynak ez ellen semmiféle kifogása nincs, és elvárja, hogy a vasútigazgatóság ezt a szállítást semmiben sem fogja akadályozni.« A táviratot aláírta: von Manteuffel”. Vagyis az orosz csapatok esetleges porosz területen át történő szállítására vonatkozó tárgyalások nem csak elkezdődtek korábban, hanem hírük május 1-jén már ki is szivárgott a sajtóba.²⁰

És április 30-án, tehát amikor Otto Theodor von Manteuffel porosz belügyminiszter tájékoztatta a porosz vasúttársaságot a várható orosz csapatszállításról, akkor a kereskedelmi minisztérium a gyakorlati teendőkről is azonnal intézkedett. Az osztrák szövetségeshez összekötőként küldött Fjodor Fjodorovics Berg tábornok iratai között találtam egy Breslauban, 1849. április 30-án kelt, a Kaiser-Ferdinands-NordBahn Igazgatóságának címzett, másolatban fennmaradt tájékoztatást, amely szerint a (porosz) vasutakat felügyelő királyi bizottság a berlini kereskedelmi minisztérium sürgönyére hivatkozva közli, hogy orosz csapatok szállításának Myslowitztól [a galíciai–porosz-sziléziai határállomástól] Oderberg [a porosz-sziléziai–morvaországi] határállomásig a porosz vasúton nincs semmiféle akadálya, és hogy az orosz katonaság utaztatását ugyanúgy vállalják, ahogy a porosz katonaságét, vagyis a személyszállítás megszabott árának feléért.²¹

Schwarzenberg bízhatott a csapatszállításokba beleegyező porosz válaszban, mert a berlini kormánynak egyébként sem jött rosszul az orosz csapatok megjelenése porosz területeken. Elég utalni az ekkoriban fellángolt délnémet felkelésekre: a frankfurti parlament által kidolgozott alkotmány védelmében a sziléziai Breslauban áprilisban törtek ki május elején utcai harcokba torkolló zavargások, Drezdában pedig a feszültség éppen május elején vezetett felkeléshez, amelyet II. Frigyes Ágost szász király május 7–9. között csak a porosz hadsereg segítségével tudott leverni.

Amíg Bécsben kormányzati szinten folyt az orosz segélycsapatok vasúti szállításának szervezése, egymást követték a cs. kir. csapatok magyarországi visszavonulásáról szóló hírek: a hátráló Wohlgemuth altábornagyról, arról, hogy Franz Franz Liechtenstein altábornagy hadosztályának utolsó egységei május 1-jén elhagyták Győrt, s a nyomukban bevo-

²⁰ [Engels] [A szövetségben a harmadik], 1849. május 3. In: Marx és Engels Magyarországról. Cikkek, levelek, szemelvények. Összeállította Remsei Flóra. Budapest, 1974. 56–58. o. (*Neue Rheinische Zeitung*, Beilage, 289. sz. 1849. május 4.)

²¹ RGVIA f. 1. op. 1. gy. 18361. 14.

nuló magyarokat a lakosság örömjongással és „Éljen Kossuth!” kiáltásokkal fogadta.²² És amíg Poeltenberg Ernő ezredes azt jelentette a honvédsereg főparancsnokságának, hogy az üldözés akadályozása, illetve lassítása céljából a visszavonuló osztrákok a Rábcán, illetve a Csallóközbe átvezető hidakat, valamint az átkelésre szolgáló kompokat tönkretették, addig Schwarzenberg az osztrák minisztertanács május 2-i ülésén arról számolt be, hogy a lakosság azokat rögtön helyre is állította.²³ Majd a Weldentől kapott jelentés alapján így folytatta: „A Lajtánál állnak valamennyi csapatnemet képviselő tartalékaink. A tábor-szernagy elszánta magát arra, hogy a kis Lajta folyó partján megütközik. Ennek nem lesz semmi különösebb eredménye akkor sem, ha ezt a harcot eredményesen vívja is meg, mert egyelőre még nem üldözheti az ellenséget. Támaszpontját, Pozsonyt, nem hagyhatja el, és mindenekelőtt a székváros, Bécs védelmét kell szem előtt tartania.” Schwarzenberg azt is közölte minisztertanácsaival, hogy Welden a hadügyminisztérium megkeresésére válaszolva hasznosnak tartaná, ha 5–6 ezer orosz katona minél előbb megjelenne a morvaországi Ungarisch Hradischban,²⁴ s arról is tájékoztatta őket, hogy Wilhelm Hammerstein tábornok galíciai főhadparancsnokként utasítást kapott: gondoskodjék az oroszok gyors felvonulásának biztosításáról.²⁵

Schwarzenberg május 1-jén a minisztertanács elé terjesztette Ferenc József kívánságát, amelyet Olmützről főhadsegéde, Karl Grünne gróf útján hozott a kormány tudomására: az uralkodó, hogy közelebb legyen a hadszíntérhez és a veszélyben osztozzon alattvalóival, szeretne visszatérni Bécsbe. Kérdezi, alkalmas-e az időpont az udvar visszatérésére. A császár kívánságát a miniszterek örömmel fogadták, mert úgy vélték, bár a lépés nem veszélytelen, a császár jelenléte előnyösen hathat a lakosság és a hadsereg hangulatára. De akkor, amikor az orosz segélycsapatok közeli morvaországi érkezésével lehetett már számolni – hiszen ugyanezen a minisztertanács ülésen tárgyalták a csapatszállítás és a porosz vasút használatának ügyét –, legalább ilyen fontos vagy talán még fontosabb szempont volt az, hogy a felség visszaköltözésére a fővárosba az orosz csapatok megérkezése előtt kerüljön sor. Az most még szabad elhatározásnak tűnik, „nem az orosz szuronyokra támaszkodó” lépésnek, ahogy ez a megfontolás a minisztertanács jegyzőkönyvében olvasható. (Vagy, utalva az *Ostdeutsche Post* aznapi számára, amely felvetette az uralkodó hadseregnél történő megjelenésének a kérdését, még mindig nem a nyilvánosság nyomásának.) A minisztertanács végezetül az 1848. november 1-jén, Bécs elfoglalásakor bevezetett ostromállapot fenntartását a közeli magyarországi háborús viszonyok miatt szükségesnek ítélte, amihez azt is hozzátette, hogy ha fenyegető helyzet esetén az uralkodónak távoznia kellene a fővárosból, az csakis a hadsereg felé történhet. Ferenc József néhány nap múlva, május 5-én reggel fél hatkor valóban meg is érkezett Bécsbe, ahol az északi pályaudvaron Schwarzenberg fogadta. A schönbrunni kastélyba visszatérő ifjú császár hét hónappal

²² Die Ministerratsprotokolle. Nr. 57. 28. April 1849. Wien. 255. o.; uo. Nr. 61. 2. Mai 1849. Wien. 272. o.; Welden–Schwarzenberg, 1849. május 2. Óvár. KA AFA Hauptarmee unter Welden. Karton 1831. 1849–5–60.; Hermann 1998. 35–36. o.

²³ Poeltenberg a hadsereg főparancsnokságának, 1849. május 1. Ács. Hermann 1998. Okm. 269. sz. 242. o. Die Ministerratsprotokolle. Nr. 61. 2. Mai 1849. Wien. 272.

²⁴ Uherské Hradiště (Csehország).

²⁵ Die Ministerratsprotokolle. Nr. 61. 2. Mai 1849. Wien. 272. o.; Welden – Schwarzenberg, 1849. május 2. Óvár. KA AFA Hauptarmee unter Welden. Karton 1831. 1849–5–60.

azelőtt még főherceggként távozott onnan.²⁶ Érkezése után összehívta a minisztertanácsot, amelyen bejelentette, hogy személyesen akarja megtekinteni Welden hadseregét,²⁷ fogadta Pavel Ivanovics Medem grófot, az orosz követet és Berg tábornokot, háláját fejezte ki a cár által nyújtott gyors segítségért²⁸ (vagyis a két hadtest elindításáért), majd még aznap kilovagolt a külvárosokba és látogatást tett a katonai kórházakban is. A Burg előtt tartott másnapi szemlén kb. 14 ezer fős katonaság vonult el a császár előtt, akinek kíséretében ott volt már az orosz Berg is. Ferenc József megjelenése, fáradhatatlan tevékenysége és az említett díszszemle nem maradt hatás nélkül a várostra, amelyben falragaszok szóltattak fel lázadásra, és különböző „rémhírek” keringtek arról, hogy feltartóztathatatlanul közelednek a magyar seregek.²⁹

És ezeket a baljós híreket Weldennek a miniszterelnökhöz, a hadügyminiszterhez és magához az uralkodóhoz intézett kétségbeesett jelentései csak alátámasztották. Az állandó menetek, a nem megfelelő élelmezés, a hiányos ruházat „a legénységet kimerítették, és fájdalmas érzés, ha látja őket az ember, hogy bár akarnának, semmire sem képesek. A fegyelem meglazult, és nagy megerőltetésbe fog kerülni, hogy a magyarországi hadsereg megmaradt részét újra döntő csapásra képessé tegyük” – panaszkolta az uralkodónak a lelkiileg összeomlott főparancsnok április 27-én.³⁰ Minden nappal egyre nő a veszély, tehát az oroszok bevonulását sürgetni kellett, mert: „Excellenciád semmiképpen nem maradhat azon tévhitben, hogy fegyverrel itt még egy utolsó kísérletet lehet tenni azon célból, hogy az ügynek Magyarországon és Bécsben jobb alakulást adjunk, én megkísérlem ugyan, az eredményért azonban senki sem kezeskedhet” – hívta fel a helyzet súlyosságára április 28-án Schwarzenberg figyelmét. Két nappal később megismételte, hogy az orosz csapatok megjelenését „minden lehető módon elő kell segíteni és siettetni, nehogy ebben is egy fatális »már késő« váljék mottóvá”.³¹ Helyzetét, mivel mozdulatai az ellenségtől függenek, a „legszerencsétlenebbnek” tartja, amelybe egy vezénylő tábornok kerülhet.³² Berg tábornok május 1-jén Olmützből, ahová aznap érkezett Bécsből, azt jelenti az orosz hadügyminiszternek, Alekszandr Ivanovics Csernisov hercegnek, hogy beszélt az osztrák hadseregtől érkező tisztekkel, akik szerint a felkelő hadsereg létszáma nagyobb az övéknél, és jobb a lovasságuk meg a tüzéségük is. Beszélgetőtársai úgy vélték, hogy a magyarok elfoglalhatják Bécset, vagyis „a jelen pillanat veszélyes és nagyon kritikus.” Ugyanakkor úgy tudják, hogy Itáliából erősítés érkezik a fővároshoz: néhány zászlóalj és egy lovasezred. Azt állítják, hogy 20 ezer lengyel harcol a rebellisek hadseregében.³³ Ez a magyar hadseregben szolgáló 20 ezer lengyelre vonatkozó állítás többször visszaköszön az osztrákok által az oroszoknak adott tájékoztatókban.³⁴

²⁶ *Angyal* 89–90. o. Die Ministerratsprotokolle. Nr. 60. 1. Mai 1849. Wien. 268. o.

²⁷ Die Ministerratsprotokolle. Nr. 63. 5. Mai 1849. Schönbrunn. 277. o.

²⁸ Medem–Nesselrode, 1849. május 5. Bécs. *Andics* 1961. Függ. 133. sz. 382–383. o.

²⁹ *Angyal* 89. o. (hivatkozik többek között a bécsi belga követ, O’Sullivan április 29-i jelentésére); Medem – Nesselrode, 1849. április 29. Bécs. *Andics* 1961. Függ. 126. sz. 373. o.

³⁰ Idézi *Rédvay* 1934. 71. o.

³¹ Welden – Schwarzenberg. 1849. április 28. és 30. Magyaróvár. In: *Steier* 1925. 358–361. o.

³² *Rédvay* 1934. 69. o. *Rédvay* további hasonló tartalmú Welden-iratokat idéz: 69–73. o.

³³ Berg – Csernisov. 1849. április 19./május 1. Olmütz. RGVIa f. 1. op. 1. gy. 18361. 2–5.

³⁴ *Kovács István* kutatásai alapján több mint 4 ezerre tehető a Magyarországon harcolt lengyelek létszáma: „Egy a lengyel a magyarral.” A szabadságharc ismeretlen lengyel hősei. Budapest, 2014. 60. o.

Joseph Lobkowitz herceg, főhadsegéd május 2-án indult el Varsón keresztül Szentpétervárra Ferenc József előző nap I. Miklóshoz intézett, katonai segítséget kérő sajátkezű levelével. De Schwarzenberg ugyanezen a napon Schobeln után újabb osztrák tisztet, mégpedig gróf Bernhard Caboga cs. kir. altábornagyot, az osztrák hadsereg hadmérnöki karának főnökét is Varsóba küldi az orosz fegyveres segítség részleteinek tisztázása és sürgetése céljából.³⁵ A választás azért esett Cabogára, mert Paszkevics személyesen ismerte. Maga a tábornagy említette meg a cárnak, hogy az osztrák altábornagy 1831-ben még ezredesi rangban megfordult főhadiszállásán.³⁶

Május 3-án aztán Schwarzenberg miniszterelnök, Cordon hadügyminiszter és az orosz tábornok, Berg Pozsonyba indultak, hogy személyesen tekintsék meg a magyar támadás fogadására készülő osztrák hadsereget, illetve Welden főparancsnokkal együtt döntsenek a legsürgősebb lépésekről és a haditervről. Welden aggódott amiatt, hogy Berg rossz benyomásokat szerezhet katonáiról, ezért amikor tájékoztatást kapott a készülő tanácskozásról, Schwarzenberget arra kérte, hogy hajón hozza magával az orosz tábornokot. „Én tudatosan ajánlom Pozsonyig a vízi utat, mert semmi esetre sem akarom, hogy Berg tábornok meglássa az én, fáradalmaktól fizikailag aláásott és kevésbé előnyös állapotban lévő csapataimat” – javasolta.³⁷

Így is történt. A hajón megtartott tárgyaláson Welden semmi biztatót nem tudott mondani hadseregének állapotáról és a hadi helyzetről. Mint Berg Paszkevicshez még a közös fedélzetén papírra vetett beszámolójából kiderült, Welden úgy vélekedett, hogy a vele szemben álló ellenség ereje kétszeres: a magyar csapatok létszáma 60 ezer fő körül van, lovasságuk, tüzéségük jó, újonchaduk további 50 ezerre rúg, és „a felkelők öklét 20 ezer fanatikussal lengyel” alkotja. Ő összevonta csapatait Pozsony térségében, de a visszavonulás során elkerülhetetlenül veszteségek érték, s most 35 ezer főre tehető hadra fogható katonáinak száma. Utalva arra, hogy Bécsset a rebellisek egyszer már hatalmukba kerítették, hangsúlyozta, hogy hadserege veszélyben van, de az osztrák monarchia is. A jelenlévők úgy vélték, hogy ebben a helyzetben nagy segítséget jelentene, ha egyrészt Paszkevics orosz erőket küldene vasúton a morvaországi Hradisch és Göding térségébe, ahonnan kitűnő utak vezetnek a Vág völgyébe, vagyis az ellenség szárnyára. Másrészt kozák csapatok jelennének meg a Jablunkai-hágónál³⁸ és ugyancsak a Vág völgye felé tüntetnének. Berg az osztrák tárgyaló feleknek megmutatta az ő tájékoztatásuk alapján előbb ismertetett jelentést, Schwarzenberg pedig megerősítette az orosz tábornok által leírtakat. „Rendkívül súlyos a helyzet” – állította Schwarzenberg –, „... a teljes összeomlás elkerülésére az egyetlen esély, az egyetlen remény arra, hogy Európa fővárosa megmeneküljön, az, ha az orosz hadsereg egy hadteste megjelenik az ellenség jobbszárnyán.” A Pozsonyból visszatérő Berget Bécsben várta Paszkevics április 30-án kelt értesítése I. Miklósnak a magyar-

³⁵ Schwarzenberg – Paszkevics. 1849. május 1. Bécs. *Andics* 1961. Függ. 128. sz. 375–376. o.

³⁶ Paszkevics – I. Miklós. 1849. április 25./ május 7. Varsó. RGVIA f. 1. op. 1. gy. 18354. Roberts szerint (107.) az orosz tábornagy Cabogát az 1829-es orosz–török háború idejéből ismerte, mert akkor járt az orosz főhadiszálláson. A Roberts által megadott iratban azonban erről nincs szó, mert Schwarzenberg csak a korábbi ismeretségre utal. Schwarzenberg – Paszkevics. 1849. május 1. Bécs. *Andics* 1961. Függ. 128. sz. 375. Később Roberts is említi, hogy Caboga 1831 szeptemberében járt Paszkevicsnél. *Roberts* 1991. 186. o.

³⁷ Idézi: *Rédvay* 1934. 72. o. és *Steier* 1925. 360–361. o.

³⁸ Sziléziából a Felső-Vág völgyébe, Trencsén vármegyébe az országút a Jablunkai-hágón visz át. (Ma Jablunkov Csehországban van.)

országi beavatkozásra vonatkozó végleges döntéséről. Természetesen rögtön megmutatta az osztrák miniszterelnöknek, aki legmélyebb háláját fejezte ki a segítségért és ezért az április 30-án kelt tájékoztatásért, de annak a véleményének adott hangot, hogy a legutóbbi körülményekről az orosz uralkodónak nincs tudomása, „nem tudja, hogy az ellenséges erőkkal szemben a helyzetet ma még lehet, de túl későn már nem lehet orvosolni.”³⁹

Varsóból megérkezett Schobeln ezredes április 30-án kelt jelentése is. Tanulmányunk elején bemutattuk, hogyan számolt be Paszkevics a cárnak Schobeln nála tett látogatásáról. Érdemes megvizsgálni, hogy ugyanerről az osztrák ezredes mit jelentett Bécsbe. Azt, hogy az orosz uralkodó engedélyezte hadai magyarországi beavatkozását. Paszkevics – aki mindenben igyekszik híven végrehajtani a cár akaratát – reményét fejezte ki, hogy az osztrák csapatok „még két vagy három hétig tartani tudják magukat. És ha a rebellesek támadást indítanak Bukovinába vagy Morvaországba, azt meg tudják akadályozni.” Azt is közölte, hogy „a többitől leválasztott gyenge orosz hadoszlop erdélyi bevonulásával Paszkevics nem ért egyet.” Továbbá azt is megírta, hogy az orosz tábornagy kíváltképp kegyesen fogadta, mindazonáltal meg kellett tapasztalnia Paszkevics indulatosságát is amiatt, hogy nem küldött hozzá az osztrák fél egy közvetítőt rögtön akkor, amikor ezt ő kérte. Bár készségét kinyilatkoztatta Hammersteinnek, Galícia katonai parancsnokának arra vonatkozólag, hogy az első kérésre biztonságot tud nyújtani a tartománynak, ajánlatára kitérő válaszokat kapott.⁴⁰

Valóban, Paszkevics Miklós cárnak küldött beszámolójából ugyanez a bosszúság árad: lám, hová vezetett az osztrák önteltség és elbizakodottság: ha „előbb kérték volna Felsőged segítségét,” Galíciát már egy hónappal azelőtt megszállják az orosz csapatok, és nem lenne ilyen súlyos a helyzet. Most viszont idő kell az orosz hadak felvonulásához.

Amikor Welden megkapta a hadügyminiszter által azzal a megjegyzéssel továbbított Schobeln-jelentést, hogy az orosz csapatok felvonulásának időpontja túlságosan távoli, kétségbeesett.⁴¹ Az előtte tornyosuló gondok megoldására magát egyre képtelenebbnek érző főparancsnok számára két-három hét végtelen időnek tetszett. Ezekben a napokban a lelkiileg egyre inkább összeomló Welden, egészségi állapotára hivatkozva, utódlásának kérdését is felvetette.⁴²

A pozsonyi tanácskozást követő nap, vagyis május 4. reggelén az oroszvári főhadiszállásról Schwarzenberggel azt közölte, hogy magyar támadás esetén tartalékok hiányában a Lipótvár–Csallóköz–Pozsony–Óvár–Sopron közötti vonalon legfeljebb három napig tudja az ellenséget feltartóztatni, nincs mit ámítani magukat. „A főváros és vele a monarchia sorsa a tét,” mentőeszköz nincs a kezében, és „Dukla felőli diverziók már nem menthetik meg Bécset”. A hadügyminiszternek azt is megírta, hogy a csapatok szelleme, különösen

³⁹ Berg – Paszkevics. 1849. április 19./ május 3. Pozsony. RGVA f. 1. op. 1. gy. 18354. 98–105b. (Részleteit közli *Oreusz* 2002. 392–393. o.) A pozsonyi konferencia után Bécsben kelt kiegészítés. Uo. 106–106b. Schwarzenberg – Paszkevics, 1849. május 3. Pozsony, Bécsben kiegészítve. RGVA f. 1. op. 1. gy. 18354. 107–109. (Részleteit közli *Oreusz* 2002. 393. o.) Berg az aznapi postát Paszkevicsnek az ő április 18-ai/30-ai (871. sz. alatti) előbb ismertett iratát hozó futárral küldte el Varsóba.

⁴⁰ Schobeln – Cordon, 1849. április 30. Varsó. KA AFA Hauptarmee unter Welden. Karton 1831. 1849–5–ad91.

⁴¹ Schobeln – Cordon. 1849. április 30. Varsó. KA AFA Hauptarmee unter Welden. Karton 1831. 1849–5–91.

⁴² Steier 1925. 360–361. o.

a tisztéké leromlott, a betegek száma nő, és az orvos jelentette: előző nap a pozsonyi kórházban megjelent a kolera.⁴³

Az egyre idegesebb hangulatra utal, hogy az osztrák minisztertanács ugyanazon napi ülésén Krauss pénzügyminiszter kétségbe vonta a magyarországi haderejének elégtelenségére panaszkodó Welden adatait. Krauss teljességgel megmagyarázhatatlannak tartotta, hogy Welden mindössze 34 ezer fős sereggel számol, miközben az államkincstár hatalmas létszámú, 600-700 ezer fős katonaságot fizet, és már minden rendelkezésre álló erőt Magyarországra küldtek. A minisztertanács egyhangúlag úgy döntött, hogy a kérdésnek végére kell járni. Welden felháborodott Krauss észrevételén, kikérte magának, hogy a pénzügyminisztérium beleszól az ő hadműveleteibe, és egyben azzal fordult a miniszterelnökhöz, hogy a jövőben az őt illető hasonló gyanúsítgatásnak vegye elejét. Válaszában Schwarzenberg megnyugtatta a főparancsnokot, hogy nincs szó becsületének megkérdőjelezéséről, a minisztérium azonban tudni akarja, mire adja ki azt az óriási összeget.⁴⁴

Krauss gyanakvása nem volt alaptalan: ugyanis Welden nyugati határszélhez visszahúzódtott csapatainak állománya 1849. április 21–30. között az oroszvári főhadiszálláson május 1-jén összeállított kimutatás szerint 57 747 fő volt, amelyből a harcképes katonaság 54 443 főt számlált. Ez pedig azt támasztja alá, hogy az osztrák főparancsnok az orosz beavatkozás meggyorsítása érdekében komorabb képet festett a maga hadseregéről a valóságosnál.⁴⁵ Mint az előzőekből kiderült, nem csak az oroszoknak adott meg róla a tényleges létszámoknál kisebb adatokat, hanem saját kormányának is, miközben a magyar honvédseregéről eltúlzott létszám adatokkal operált. Kétélű fegyver volt ez azonban, mert hozzájárult ahhoz, hogy az oroszok annál is jobban lebecsüljék osztrák szövetségesüket, mint amennyire tavaszi magyarországi szereplése alapján erre rászolgált.

Május 4-én, amikor Welden főhadiszállásán és Bécsben az előrenyomuló magyar hadaktól féltették az osztrák fővárost, a magyar fővárosnál bezárult a honvédsereg ostromgyűrüje Buda vára körül, és az osztrák várparancsnokot, Heinrich Hentzi vezérőrnagyot

⁴³ Welden – Schwarzenberg, 1849. május 4. reggel fél 7. Oroszvár. KA AFA Hauptarmee unter Welden. Karton 1831. 1849–5–93a és Welden – Cordon. 1849. május 4. reggel 7. Uo. 93.

⁴⁴ Die Ministerratsprotokolle. Nr. 62. 4. Mai 1849. Wien. 275. o. A minisztertanácsi jegyzőkönyveket közreadó történész, Thomas Kletečka a 3. lábjegyzetben ismerteti a Krauss felvetését követő levélváltást, Welden válaszát, majd Schwarzenberg levelét. (Welden – Schwarzenberg, 1849. május 7. déli egy óra, Pozsony. KA AFA Hauptarmee unter Welden. Karton 1831. 1849–5–204. Schwarzenberg – Welden, 1849. május 8. Bécs. Uo. 246. „Csak amiatt sajnálkozunk, hogy 700 ezer embert fizetünk ténylegesen, és nem vagyunk abban a helyzetben, hogy a működő hadsereget 10 zászlóaljjal megerősítsük” – írta Schwarzenberg. Az osztrák haderő állományának törvényben meghatározott békelétszáma az 1840-es években 371 ezer fő volt, a hadi létszáma pedig 630 ezer fő. 1848 elején az előírt békeállomány 400 ezer fő volt. *Bencze László*: A Habsburg Birodalom katonai rendszere. In: A szabadságharc katonai története. 12., 22. o. A központilag vezetett harcrendek szerint 1849 májusában a cs. kir. hadsereg teljes létszáma (a haditengerészet nélkül) azonban már 631 596 fő volt. (Hermann Róbert szíves közlése.)

⁴⁵ Thomas Kletečka a május 4-i minisztertanács jegyzőkönyvéhez fűzött 2. lábjegyzetben (Die Ministerratsprotokolle, 275. o.) hivatkozva erre az állománykimutatásra, szembeesíti a tényleges adatot a Welden által jelentettel. (KA AFA Hauptarmee unter Welden. Karton 1831. 1849–5–93c.) Az állománykimutatást közli: *Hermann* 1999. (304–305. o.), aki közreadja a magyar fővárosból dél felé elvonult Jellačić-hadtest április 23-i létszámkimutatását is, amely eszerint 15 795 főt számlált. (306. o.) Mint Hermann emlékeztet rá (*Hermann* 1999. 283. o.), a magyar szakirodalomban erre az állomány-kimutatásra, vagyis a Pozsonyhoz visszahúzódtott császári hadsereg tényleges erejére elsőként Katona Tamás hívta fel a figyelmet 1986-ban. *Klapka György*: Emlékeimből. S. a. r. *Katona Tamás*. Budapest, 1986. Jegyzetek. 556. o. Később: Bevezető. *Görgey Artúr* I. k. 60–61. o.; Budavár bevételének emlékezete. Bevezető. 10. o.

Görgei megadásra szólította fel. Amit az visszautasított, de válaszul lövetni kezdte Pestet. Ezt még néhányszor megismételte, amíg a pesti Duna-part klasszicista épületsora romhalmazzá nem vált.

Minderről azonban a császárvárosban még semmit nem tudtak, és ugyanezen a napon, tehát május 4-én futár indult a Varsóban tartózkodó Caboga altábornagy után: Nem elegendő segítség a jelenlegi hadi helyzetben az, hogy Duklán át a mintegy 60 ezer főt számláló orosz főerők az ellenség hátában vonulnak be Magyarországra, és hogy Jordanównál egy kis különítmény demonstrációjára kerül sor. Megváltozott a helyzet, tehát a korábbi tervet is meg kell változtatni. „Hadseregünk már nem Buda és Vác között áll, és nem is Győrben van még – Welden báró tábornagynak Pozsony előtt koncentrált állásban kell a székváros fedezésére gondolnia. Ebben az állásban kell a vele szemben álló, nála sokkal erősebb ellenség támadását felfognia” – sorolta azokat az érveket Cordon, amelyekkel Cabogának az orosz tábornagyot kellett meggyőznie –, „ráadásul Bécs közvetlen közelségében” úgy, hogy a kormányzat székhelye mindenképpen maradjon ki egy esetleges katonai akcióból. Helyzetét nehezíti, hogy állása mindkét szárnyán ki van téve a megkerülés veszélyének. „A kért orosz segítségnek néhány héttel ezelőtt még pusztán egyetlen célja volt, Magyarország és Erdély visszahódítása és leigázása, ezután azonban kettős célja van a segítségkérésnek, amely az első mellett egy sokkal fontosabb feladatra is vonatkozik már, mégpedig arra, hogy a székvárost megvédje egy ellene irányuló ellenséges merénylettől.” A magyar haderő fenyegeti az állás balszárnyát és a morva határt. Welden tábornagynak a legrövidebb időn belül támadásba kellene átmennie az orosz csapatok együttműködésére építve. „Ez a cél azonban csak úgy érhető el, ha haladéktalanul sor kerül egy legalább 15 ezer fős seregtest vasúton Gödingbe és Ungarisch Hradischba történő vezénylésére,” hogy az a középső Vág-völgybe törhessen előre, miközben egy 5 ezer fős különítmény Jablunkán és Csacznán át a Felső-Vág völgyébe nyomul. A kialakult helyzetben ilyen segítségre van szükség, s ezzel Berg altábornagy teljes mértékben egyetért – húzza alá Cordon. Vagyis a leghasznosabb az volna, „ha a segítségnyújtásra szánt 60 ezer főből az orosz hadvezetés 15 ezer főt a lehető leggyorsabban vasúton Hradischba és Gödingbe rendelne, 5 ezer főt pedig Jablunkán keresztül a Felső-Vág völgyébe, a maradék 40 ezret pedig a korábbi elképzelés szerint Duklán át vezényelnék Magyarországra” – osztja el, akárha a sajátjait, az osztrák hadügyminiszter az oroszok Magyarország ellen ekkor számításba vett erőit.⁴⁶

Schwarzenberg hasonlóképpen utasította Caboga altábornagyot: hangsúlyozta, hogy az oroszok barátságának újabb bizonyítékeként értékeli a jelentős orosz haderő duklai gyülekezését a Magyarországra történő bevonulás céljából, az időközben előállt helyzetre adott válaszlépésként azonban ez nem elegendő. Bécset veszély fenyegeti: ha Welden serege vereséget szenved és kénytelen visszavonulni, a főváros a lázadók kezére kerülhet. „Nem szükséges önnek vázolnom, hogy egy ilyen eseménynek milyen gyászos következményei lehetnek. Ha a forradalmi hordák a kormányzás központját, legnagyobb létesítményeinket, a bank székhelyét, ha mindjárt csak ideiglenesen is, megszállják, az felmérhetetlen szerencsétlenségekbe döntené az egész monarchiát... egy orosz hadtest Morvaországba

⁴⁶ Cordon – Welden. 1849. május 4. Bécs. KA AFA Hauptarmee unter Welden. Karton 1831. 1849–5–97. Mellékletben a Caboga altábornagynak 1849. május 4-én kelt 3066/MK (g) számú hadügyminiszteri utasítás másolata Welden tájékoztatására. Uo. ad 97.

érkezése teljes mértékben megfelelne a szóban forgó legfontosabb célnak...⁴⁷ Úgy vélem, hogy a hadtest megjelenése... nem csak demonstráció értékű, hanem biztosan visszatartja az ellenséget minden Béccsel szembeni próbálkozástól is. Minden szükséges előkészület megtörtént egy huszonötezer fős hadtest vasúton történő szállítására.” Schwarzenberg előadta: ha a porosz területeken áthaladó vasúti pályával számolnak, akkor Hradischig vagy Gödingig kevesebb, mint három napot vesz igénybe a szállítás, ha Ostrautól használják a vasutat, onnan egy nap alatt az említett városoknál lehetnek. Majd így folytatta: „Főlöseges a lelkére kötnöm, gróf úr – utasítja Cabogát –, minden eszközzel hasson oda, hogy Varsó hercege e javaslatot részesítse előnyben. Ön meg tudja ítélni, milyen veszedelem fenyegeti a fővárost és a birodalmat. Remélem, Ön révén sikerül elérni azt, hogy a herceg egyetértsen ebbéli meggyőződésünkkel, annál is inkább, mert a leghatékonyabban ily módon teljesülhetnek Oroszország császáranak szándékai.”⁴⁸

Schwarzenberg a fentiek értelmében két útvonalat javasolt az oroszoknak: úgy számolta, hogy porosz területen keresztül a kért seregtest három nap alatt lehet az említett morvaországi városokban, Ostrautól viszont a vasúti szállítás csak egy napot vesz igénybe. Ez utóbbi javaslat úgy értelmezhető, hogy akkor gyalogmenetben kell eljutni Krakkótól Galícián át a morvaországi Ostrauig, ami mégis időigényesebb, mert Krakkó–Ostrau távolsága kb. 145 kilométer. Az osztrákok május elején nemcsak a porosz-sziléziai szállítását készítették elő, hanem a galíciai gyalogmenet útvonalát is. Egy Poroszországból Pestre érkezett nagykereskedő, aki május 8-án hagyta el a Galícia–Osztrák–Szilézia határához közeli Białat⁴⁹ (amely a másik irányból a Krakkóból Wadowicén át Ostraubá vezető úton fekszik), arról számolt be, hogy az a szóbeszéd járja: „az angol kabinet az orosz részéről célba vett intervenció ellen protestált volna. – Annyi bizonyos, hogy azon 25 000 orosz, melynek számára Bialán már szállást s étellemezést rendeltek, a kitűzött napra nem érkezett oda.” És „Bialán általános volt azon hiedelem, hogy Oroszországban zavarok ütöttek ki.”⁵⁰

A kereskedő által tovább adott, reményt keltő hírek közül az, amelyik az angol kormány tiltakozására vonatkozott, minden alapot nélkülözött. Szentpéterváron ugyan valóban letartóztatták május 5-én a francia utópista szocialista tanokat követő Petrasevskij vezette kör tagjait (bár kérdés, hogy ennek híre pár nap alatt eljutott-e Galíciába), de a történetek nem befolyásolták a Magyarország ellen készülő katonai beavatkozást. Annak, hogy az oroszok (egyelőre!) nem jelentek meg ezen a galíciai településen, egészen más okai voltak.

Orosz válasz Varsóból

Varsóban az egyre-másra érkező osztrák tisztek nem tettek szert nagy népszerűsége-re. Schobeln ezredesről és fiatal segéd tisztjéről, Thun grófról Gustave Du Plat, az angol konzul azt jelenti Palmerstonnak, hogy ezek „az urak csaknem állandó összeköttetésben vannak a herceg parancsnoksága alatt álló hadsereg különböző táborkari osztályaival,

⁴⁷ Vagyis a Béccset fenyegető veszély elhárításának.

⁴⁸ Schwarzenberg – Caboga. 1849. május 4. Bécs. *Andics* 1961. Függ. 132. sz. 380–382. o.

⁴⁹ Ma a lengyelországi Bielsko-Biala része.

⁵⁰ Hajnik Pál rendőrfőnök jelentése Szemere Bertalan miniszterelnöknek, 1849. május 12. Pest. Budavár bevételének emlékeztete, *Iratok*. 30. sz. 457. o.

és oly komolysággal és nyíltsággal sürgetik a segítséget, hogy az embereket csodálkozásba ejti, és még az oroszok körében is kedvezőtlen benyomást keltenek.”⁵¹

Caboga altábornagy és segédtisztje Varsóba érkezéről Du Plat szintén beszámol Palmerstonnak. „Úgy látszik, se vége, se hossza az azonnali segítségkérésnek, s az orosz tisztek már nevetségesnek tartják az osztrák megbízottak efféle lengyelországi invázióját, miközben kormányuk az orosz katonák megjelenésére vár a Duna vagy a Tisza partján.” Úgy becsülte, hogy velük együtt legalább hatra nőtt⁵² a városba érkezett osztrák tisztek száma: „állandoan teljes díszben járnak, s mind az oroszok, mind a lengyelek között sok megjegyzésre adnak alkalmat, amelyek közül egyik sem igazán hízelgő vagy kedvező kormányukra nézve, amely Varsóba küldte őket.”⁵³

Nagyobb volt a tét az osztrákok számára azonban annál, minthogy ne vállalják a népszerűtlenséggel vagy, ahogy az angol konzul érzékeltette, akár nevetségessé válással is járó szerepet. Sőt, a cél érdekében a megalázkodástól sem riadtak vissza. Legalábbis erre utal az, ahogyan Paszkevics életrajzírója szemtanúkra hivatkozva megörökítette Caboga látogatását az orosz tábornagnál. „Schwarzenberg kérésének teljesítését kérve letérdelt, s a varsói herceg kezét csókolgatta, s könnyezve kérlelte, hogy »mentse meg Ausztriát.« »Minden nap, minden óra drága – hajtogatta.”⁵⁴

Paszkevics a cárnak hasonlóképpen számolt be a találkozóóról: „Amint Caboga gróf megérkezett, közöltem vele ő császári felségének nemsokára nyilvánosságra kerülő hadparancsát.⁵⁵ Egyidejűleg elmondtam, hogy ragaszkodnom kell Magyarországra való bevonulásunk kidolgozott terveihez. Caboga gróf szívhez szólóan és könnyezve esedezett, hogy mennél hamarabb segítsünk a fővároson, mert hazája számára ez a lehető legkegyesebb jótétemény lenne.”⁵⁶

Egyelőre azonban sem az érvek, sem a túlcsonduló érzelmek nem hatottak. Caboga május 6-án hadügyminiszterének nem tudott beszámolni semmiféle eredményről. Mint napközben írta: az orosz álláspont változatlan, Duklánál vonják össze a III. és IV. hadtesteket, amelyek Rüdiger tábornok parancsnoksága alatt vonulnak be, s erre a hónap vége előtt nem lehet számítani. A hadsereg tábornoki főnökének, Mihail Dmitrijevics Gorcsakov hercegnek, valamint Rüdiger tábornoknak az egyetértésével Paszkevics tábornagy addig csupán egy Żywiec⁵⁷ és Jordanówon át a Felső-Vág völgye felé irányuló tüntetésre (arra

⁵¹ Du Plat – Palmerston, 1849. május 3. Varsó. *Haraszi* 1951. Okm. 79. sz. 179. o.

⁵² Ezekben, a napokban Varsóban járt Roesgen osztrák ezredes is, akit a későbbiekben Rüdiger tábornok mellé osztottak be összekötőként. Caboga – Cordon. 1849. május 6. Varsó (első jelentés). HHStA PA X Karton 29. 17–21. o. Caboga jelentéséből kiderül, hogy Roesgen ugyancsak az orosz segítséget sürgette Varsóban. Karl Roesgen von Floss (1811–1892), 1855-ben vezérőrnagy, 1865-ben altábornagy.

⁵³ Du Plat – Palmerston. 1849. május 8. Varsó. *Haraszi* 1951. Okm. 83. sz. 185–186. o.

⁵⁴ *Scserbatov* 51. o.

⁵⁵ Azt, hogy a cár Magyarországon közvetlenül is beavatkozik.

⁵⁶ Paszkevics igazoló jelentése I. Miklósnak, dátum nélkül [1849. május, Varsó]. *Scserbatov* Okm. 87. sz. 346–348. o. (Scserbatovnál igazoló jelentésként szerepel a dokumentum, de ez valószínűleg annak egy fogalmazványa.)

⁵⁷ A szövegben a helység német neve szerepel (Seybusch). Żywiec át vezetett az út a Jablunkai-hágó felé és a Felső-Vág völgyébe. Paszkevics a Krakóhoz és a főerők duklai gyülekezési pontjához közelebb eső Jordanówhoz rendelte Panyutyint, majd a Jablonkai-hágó irányában, nem egészen Żywiecig, csupán Andrychówba, valóban elindult egy mindössze nyolc kozáksotnyából álló kis különítmény.

is csak hosszas vonakodás után) korlátozza tevékenységét, amelyet a III. hadtest Panyutyin altábornagy parancsnoksága alatt előző nap⁵⁸ Krakkóba bevonult elővéde hajt végre. Ez utóbbihoz, ha a helyzet úgy hozza, csatlakozhat Joseph von Barco vezérőrnagy Újszandec felé vonuló dandára és „hadosztályának Lőcse környékén sejtett többi részével” Anton Vogel vezérőrnagy is. Vagyis: „szövetségesünk részéről egy gyors és hathatós segítség bizonytalan, a szóban forgó csapatokat elválasztó menettávolságok túl nagyok ahhoz, hogy három héten belül döntő hadműveletre lehetne részükről számítani, s így fájdalom, de a gyors és erős támogatásról le kell mondani, az volna a legveszélyesebb, ha csalóka illúzióba ringatnánk magunkat. A Lajta és a székváros felé törő ellenség feltartóztatásában csak saját vitéz seregeinkre támaszkodhatunk, és ha három-négy hétig sikerülne velük szembeszállni, megnyerhető lenne az ahhoz szükséges idő, hogy az orosz segélyhad döntő hadművelete bekövetkezzék” – fogalmaz Caboga. Mint közölte, a vasút igénybe vételére vonatkozó javaslatra is tagadó választ kapott. Előző nap éjjel egyig tartott az a megbeszélés, amelyen Gorcsakov és Rüdiger elnököltek, s „leszögezték, hogy minden Morvaországba irányuló csapatküldés, mint amely ellentmond a cár parancsainak, elutasíttatik,” de a Schwarzenberg által megadott 25 ezer fős létszámot szem előtt tartva, figyelembe véve a felszerelést, lövegeket és lovakat, kétségek merültek fel a vasút szállítási kapacitását illetően is. Rüdiger ráadásul ellene van csapatai széttagolásának, így nem marad más, mint „a Vág-völgyi demonstráció sikerében bízni”.⁵⁹

Ezután érkezett meg a május 4-i osztrák kérés, amely Bécs esetleges elestének súlyos következményeit ismételve mégis olyan volt, mint utolsó csepp a szinte már megtelt pohárban. Paszkevicset határozott álláspontja megváltoztatására készítette. Késő estig tartó tanácskozáson döntött. Caboga még 6-án éjjel a varsói herceg dolgozószobájából s az ő jelenlétében két rövid jelentést vetett sebtében papírra: az első fél tizenegykor Schwarzenbergnek, a másodikat éjfélkor Cordon hadügyminiszternek. Arról tudósította őket, hogy az osztrák kormány sürgető kérésére Paszkevics Krakkóból egy 15 ezer fős hadosztályt 48 lövegből álló tüzérséggel együtt azonnal elindít segítségként vasúton. Hogy hová? Schwarzenbergnek szóló jelentésében az olvasható, hogy „Morvaországba, sőt ha a helyzet megkívánja, Bécsbe, nem csak azért, hogy dolgaink menetére jelenlétükkel előnyös lélektani hatást gyakoroljanak, hanem azért, hogy szükség esetén ténylegesen alkalmazni is lehessen őket.” A Cordonnak küldött jelentésben már Morvaország nem szerepel úti célként, csak az, hogy a hadosztályt a tábornagy „Bécs felé” küldi. Caboga arról is beszámolt a hadügyminiszternek, hogy Gersztfeld orosz tábornok Schobeln ezredes segédtisztjének, gróf Thun főhadnagynak a kíséretében még az éjjel Krakkóba indul, majd onnan rögtön tovább Morvaországba és Bécsbe, hogy e csapatok szállításáról intézkedjék, s közli azt is, hogy Krakkó katonai parancsnokának, Ignaz Legedits altábornagynak Thunnal utasítást küldött: tegyen meg mindent, hogy a vasút teljes kapacitásával rendelkezésre álljon az orosz csapatok akadálytalan szállítása céljából.⁶⁰ Az említett orosz Eduard

⁵⁸ Május 5-én csak az elővéd első csapatai jelentek meg Krakkóban, az elővéd főoszlopa 6-án vonult be a városba Panyutyinnal az élén.

⁵⁹ Caboga – Cordon. 1849. május 6. Varsó, (első jelentés). HHStA PA X Karton 29. 17–21.

⁶⁰ Caboga – Schwarzenberg és Caboga – Cordon (második május 6-i jelentés), 1849. május 6. Varsó. HHStA PA X Karton 29. 23–25. o.

Ivanovics Gersztfeld hadmérnök-tábornok a Varsó–Bécs Vasút (Варшавско-Венская Железная Дорога) igazgatója volt.⁶¹

Paszkevic Berget ugyancsak május 6-án éjjel, még 6-i dátummal értesítette arról, hogy egy hadosztályt vasúton elindított Bécsbe. Utasította, közölje a hírt az osztrák szövetséggel és gondoskodják az említett csapatokról. Ha pedig az osztrák fővárost a magyarok még az orosz különítmény megérkezése előtt bevennék, oda kell irányítani, ahová a legelőnyösebb. És ha az osztrák hadsereg visszavonulna Morvaországba, akkor ezeknek az orosz csapatoknak vissza kell térniük az orosz főerőkhöz, lehetőleg vasúton, Krakkón át.⁶²

Mivel a döntés késő este született meg, Paszkevic csak a következő nap tudott beszámolni róla az uralkodónak. Május 7-i keltezéssel két levelet és az első mellett egy hosszabb felterjesztést küldött Miklósnak.⁶³ Az első levelet és a felterjesztést minden bizonnyal május 6-án napközben írta, amikor még nem hozott döntést a hadosztály elindításáról. Erre bizonyíték Caboga május 6-i, ugyancsak napközben papírra vetett jelentése. És bár az esti döntéssel részben felülírta tartalmukat, valószínűleg azért tartotta érdemesnek másnap, 7-i dátummal elküldeni őket, mert a sürgős intézkedést követelő ausztriai drámai viszonyokat ecsetelve mintegy előre megindokolta velük a később meghozott döntést. Első levelében Bécs esetleges elestére hivatkozva, Caboga szavait szinte megismételve hangsúlyozza, hogy most „egy nap is drága”, s már „nem a magyarországi lázadás feltartóztatásáról van szó, hanem az osztrák állam megmentéséről”. És megjegyzi, Bécs eleste esetén, „amikor mi éppen ereszkedünk alá a hegyekből Magyarországra, akkor erőink igen nagymértékben el lesznek szigetelve egymástól,” ezért arra kér engedélyt a cártól, hogy az orosz hadak a Vág völgyébe nyomulhassanak be. Mint megismétli, Caboga gróf szerint „az osztrák kormány rendkívül siralmas helyzetben van, és államának teljes szétrombolásától tart”. Persze a „lengyeleket örömmel tölti el, ami történik, de nem fognak semmihez: mindenhol rend és nyugalom van.”⁶⁴

⁶¹ Eduard Ivanovics Gersztfeld (1798–1878) még hadmérnök-ezredeként 1841-ben azzal a feladattal járt Németországban és Belgiumban, hogy az ottani vasutakat tanulmányozza. Hazatérése után részt vett a Varsó–Bécs közötti vonal kiépítésében, majd a vonal elkészült részének megnyitása és a forgalom megindulása után 1845-ben ő lett a Varsó–Bécs Vasút igazgatója. 1849-ben Paszkevic rábízta a Panyutyin-hadosztály vasúti szállításának orosz részről történő megszervezését. A hadmérnöki kar parancsnokaként vett részt a magyarországi hadjáratban: ott volt a július 15–17-ei váci csatában, Gorcsakov különítményének július 25–26-ai tiszafüredi átkelésénél, amikor pontonhidat kellett építeni a visszahúzódnak Korponay János ezredes által felgyújtott híd helyébe, és az augusztus 2-ai debreceni ütközetben. Számos orosz kitérítés mellé 1849-es magyarországi tevékenységét az osztrákok a Vaskorona-rend I. osztályával és a Lipót-rend parancsnoki keresztjével honorálták. A livóniai származású és a szentpétervári Szmolenszki Luteránus Temetőben nyugalomra helyezett hadmérnök-tábornok, Eduard Heinrich Herstfeld szenátor, az államtanács tagja megmaradt hitén abban az időszakban, amikor a balti-németek közül igen sokan váltak az ortodox egyház híveivé. (A cár engedélye arra vonatkozólag, hogy Gersztfeld rész vehessen a magyarországi hadjáratban: RGVA f. 395. op. 285/504. (1849.) gy. 136. – f. 1. Инспекторский Департамент Военного Министерства. (A hadügyminisztérium inspektori részlege.) op. 285/504. Опись решенным не секретным делам. (Nem titkos, eldöntött ügyek.) Magyarországi tartózkodása idején Gersztfeldet Stanisław Wysocki mérnök helyettesítette. Wysocki 1839-től a szóban forgó vasútvonal építésének főmérnöke, 1844-től a Varsó–Bécs Vasút igazgatóságának tagja volt.

⁶² Berg Paszkevichez intézett 1849. április 27./május 9-én, Bécsben kelt leveléből tudjuk, hogy Paszkevic április 24./május 6-i 998. számú parancsával tájékoztatta a hadosztály elindításáról. RGVA f. 1 op. 1. gy. 18361. 34–36. Ennek a 998. számú parancsnak a szövegét részben az említett Berg-leveléből, részben pedig Menykov kivezetéséből ismerjük. Menykov: Pieczę justifikatives. RGVA f. 167. op. 1. gy. 6.

⁶³ Paszkevic – I. Miklós, Varsó. 1849. április 25./május 7. Varsó. RGVA f. 1. op. 1. gy. 18354. első levél: 112–113., a csatolt felterjesztés: 114–117., második levél 110–111. Oreusz ez utóbbinak majdnem teljes szövegét közli: Oreusz 2002. 394. o.

⁶⁴ Paszkevic – I. Miklós. 1849. április 25./május 7. Varsó. RGVA f. 1. op. 1. gy. 18354. 112–113. (első levél).

E levele mellé csatolta a maga részletes helyzetelemzését:

„A hadügyminiszternek Berg főhadsegéd általam átküldött jelentéséből,⁶⁵ császári felségéd látni méltóztatik, hogy a Pozsonynál összevont osztrák főhadsegeregnek nincs több mint 35-40 ezer embere, hogy a vele szemben álló ellenségnek jelentős a túlereje, és hogy az osztrákok úgy vélik, államuk igen nagy veszélyben van.

Ebben a helyzetben a leghatározottabban azt kéri tőlünk, hogy csapataink vonuljanak föl az ellenséges főerők szárnyára. Kétféle javaslatuk van: vagy elindítani egy hadtestet a Kárpátokon át a Vág völgyébe Trencsén felé, vagy e völgy felső felében tüntetni, egy hadtestet pedig, felhasználva a vasutat, elindítani Hradisch és Göding felé.” A tábornagy, mint kifejti, tartva magát a cár elképzeléseihez, az osztrákok egyik javaslatát sem fogadta el. Annyit tett csupán, hogy Jordanówhoz egy tüntető osztagot indított el, amiről az uralkodónak április 19-i/május 1-jei felterjesztésében, valamint a hadügyminiszternek április 22-én/május 4-én kelt átíratában beszámolt.⁶⁶ Megjegyezve azt, hogy ezzel a demonstrációval semmiben nem tért el a már jóváhagyott hadtervtől, így folytatja: „Ha azonban igen gyorsan nem segítünk, előfordulhat, hogy Bécs talán a legrövidebb időn belül a lázadók kezére kerül, aminek következtében felmerül a kérdés: mihez kezd az osztrák hadsereg, ha e város elveszik. Két választása lehet: vagy visszavonul Morvaországon át Csehországba – és ez a feltételezés a valószínűbb –, vagy pedig elkezd nyugat felé hátrálni, törekedve arra, hogy itáliai hadseregéből vonjon magához erősítést. Nekünk mindkét esetben egy forrongó Ausztriát kell lecsillapítani, ami másként nem fog menni, mint rendkívül nagy összevont erővel – nem kevesebbel, mint körülbelül három gyalogos hadtesttel – Nyugat-Galíciában és a Krakkói területben. Ebben az esetben roppant előnytelen, ha egy erős hadtestünk a Kárpátokon túl a Hernád és a Tisza völgyében lesz.”⁶⁷ Paszkevic úgy véli, egy eszközük van, amivel esetleg Bécs elvesztését, az osztrák hadsereg további hátrálását és az osztrák tartományokban a lázadás kiszélesedését elháríthatják. Mégpedig az, hogy a III. gyalogos hadtestet, megerősítve három doni, egy összeválogatott határ menti kozák-ezreddel és a muzulmán lovasezreddel gyorsan elindítják Trencsénhez, az 5. hadosztályt pedig Jordanów környékére rendelik, hogy biztosítsa a hadtest összeköttetését és a hátát. E csapatok nagyobb része a parancs kiadását követően tizennégy nap múlva Trencsénben lehet, ha nem talál az ellenség részéről erős ellenállásra. „Egy ilyen ellenállást azonban az ellenség csak úgy tud megvalósítani, ha jelentős erőket küld ellenünk, s ez igazi segítség lesz a Bécset fedező osztrák hadsereg számára. A hátra maradt egységek legfeljebb 5-6 nap alatt fel tudnak zárkózni a hadtesthez, ha az ellenség nem akadályozza mozdulatunkat Trencsén felé, ellenkező esetben még korábban is. Az 5. gyaloghadosztály ez idő alatt elérheti Jordanówt. Galícia középső és keleti részét egy ilyen terv megvalósulása esetén a IV. hadtest teljes mértékben biztosítani tudja.” És ha a „Trencsénhez történő felvonulásunk nem vonja el az ellenséget, és Bécset elfoglalják, a III. hadtestet ebben az esetben is nagyon könnyen vissza lehet vonni Nyugat-Galíciába, hogy ott bevárja a többi alakulat csatlakozását és Felsőged további parancsait” – nyugtatta meg a cárt a tábornagy e terv

⁶⁵ Paszkevic Berg hozzá intézett május 3-i jelentését küldte át tájékoztatásul a hadügyminiszternek: Berg – Paszkevic, 1849. április 19./május 3. Pozsony. RGVIA f. 1. op. 1. gy. 18354. 98–105b. és 106–106b.

⁶⁶ A tábornagy által említett dokumentumok: Paszkevic – I. Miklós. 1849. április 19./május 1. Varsó. RGVIA. f. 1. op. 1. gy. 18354. 87–89b. és Paszkevic – Csernisov, 1849. április 22./május 4. Varsó, RGVIA. f. 1. op. 1. gy. 18485. 195–197. o.

⁶⁷ Vagyis távol, elszigetelve a nyugatra tolódott hadszíntértől.

megvalósítása esetén a III. hadtest sorsát illetően, majd jelezte, hogy tovább folyik a csapatok összevonása Dukla környékén. Ha a cár úgy döntene, hogy Dukla helyett jelentős erőket indít el Trencsén felé, „az a jelenlegi csapatmozgások alapján nem okoz késedelmet: a III. hadtest ugyanis addig nem fog elvonulni keletre, mert be kell várnia a 4. könnyű lovashadosztályt és a 12. gyaloghadosztályt, amelyek Lemberghez csak május 1./13. és 8./20. között érkeznek meg.”⁶⁸

Paszkevicz tehát Bécs fenyegetettségét és elestének lehetőségét mérlegelve vetette fel a Duklában tervezett csapatösszevonás felfüggesztésének lehetőségét, mivel Dukla a tényleges hadszíntértől már valóban túlságosan távol esett. Az azonban, hogy Trencsént megjelölte lehetséges úti célként, részéről nem az osztrák kérés elfogadását jelentette: ő ugyanis nem diverzáns segélycsapat felvonulásában, hanem, mint látjuk, a főoszlop útirányának megváltoztatásában gondolkodott.

A második, május 7-ére keltezett levelet minden bizonnyal valóban 7-én, még pedig reggel írta, amikor távirón elment a sürgöny Szentpétervárra az előző este hozott döntésről.⁶⁹ Mint a cárnak beszámol róla: az osztrák miniszterelnök nyomatékos kérésének, miszerint vasúton indítson el mielőbb egy orosz különítményt Morvaország felé, mégis eleget tett: „Ahogy előző levelemet befejeztem, mind Berg tábornoktól, mind Caboga grófon keresztül megkaptam Schwarzenberg herceg sürgönyét, amelyben akár csak 20 ezer fnyi vasúton küldendő gyors segítségért könyörög. Már három napja, hogy annyira kegyetlen helyzetben vagyok, amilyenben Felsőged meghatalmazásával bíró ember csak lehet. Ha Bécset beveszik, az osztrák birodalom közel kerül az összeomláshoz, ahogy felsőged a kancellárhoz⁷⁰ intézett iratokból látni méltóztatik. Felsőged meg akarja menteni őket. És ezért úgy határoztam, hogy egy gyaloghadosztályt a hozzá tartozó tüzérséggel együtt vasúton elindítok közvetlenül Bécshez és onnan Welden hadseregéhez. Ha ez az erősítés nem menti is meg Bécset, akkor is legalább mindent, amit lehetett, megtettünk –, de nagyon lehetséges az is, hogy Felsőged csapatainak megjelenése az egész osztrák monarchia megsemmisülésének veszélyét hárítja el. Túlságosan nagy a tét ahhoz, hogy ne használjunk fel minden lehetséges eszközt e cél elérése érdekében. Ha Bécs elesik, ez a hadosztály még mindig vissza tud térni” – számol be a súlyos vívódás után meghozott döntésről. Úgy véli, a német földön kitört népmozgalmak miatt is orosz csapatösszevonásokra van szükség, mert „egész Németországban felkelés van készülődben.”⁷¹ És közli, hogy Berget utasította: gondoskodjék a „Bécsbe küldött” hadosztályról.⁷²

⁶⁸ Paszkevicz – I. Miklós. felterjesztés, 1849. április 25./május 7. Varsó, a május 7-i első levél mellett. RGVA f. 1. op. 1. gy. 18354. 114–117. o.

⁶⁹ A hadosztály elindításáról táviró útján kapta a cár az első értesítést: I. Miklós – Paszkevicz, 1849. április 27./május 9. Szentpétervár. *Scserbatov* Okm. 53. sz. 273–274. o. A döntés körülményeire esetleg további iratok lehetnek Paszkevicz személyi fondjában, a szentpétervári Oroszországi Állami Történelmi Levéltárban (RGIA f. 1018.).

⁷⁰ Vagyis Nesselrode külügyminiszterhez.

⁷¹ Korábban, mint idéztük, megnyugtatón látta a német helyzetet, ezekben a napokban a már ismertett népmozgalmak miatt ismét aggódni kezdett.

⁷² Paszkevicz – I. Miklós. Varsó. 1849. április 25./május 7. Varsó. RGVA f. 1. op. 1. gy. 18354. 110–111. (második levél) Paszkevicz Scserbatov által közölt, már idézett, később papírra vetett igazoló jelentésében ugyanilyen összefoglalást ad: „Alig hagyta el Caboga gróf Bécset, már indult is utána a futár Schwarzenberg herceg levelével, melyben a herceg ismételtén és nyomatékosan közölte, mennyire halaszthatatlan a kérésük, s hogy Caboga feltétlenül érje el alakulataink vasúti szállítását, mert a főváros megmentésére ez az egyedüli lehetőség... Május 4-én, amikor Schwarzenberg herceg már tudott hadtervünkről és arról, hogy csapataink a

A döntés azonnali végrehajtást követelt, késlekedés esetén ugyanis oka fogyottá válhatott volna a segélyként küldött hadosztály elindítása. Mint idézett leveléből kiderül, Paszkevincs így is számolt azzal a lehetőséggel, hogy Bécs időközben eleshet, és akkor a hadosztálynak vissza kell fordulnia. Az indulás lehető legközelebbi időpontjaként május 9. látszott betarthatónak, a III. hadtestnek pedig azokból az alakulataiból kellett e seregtestet összeállítani, amelyek már Krakkóban, illetve Krakkó közelében voltak. Vagyis legközelebb a vasúthoz.⁷³

Panyutyin altábornagy különítményének előcsapatai május 5-én vonultak be Krakkóba, május 6-án pedig a zömmel maga az altábornagy is megérkezett a városba, de a korábban kapott parancs értelmében azonnal masíroztak is tovább Jordanów felé, hogy a Kárpátoknál megjelenve a magyarokat fenyegezzék.⁷⁴ Panyutyin május 7-én elérte Izdebniket, s itt kapta meg Paszkevincs utasítását, hogy az osztag parancsnokságát adja át Grigorij Hrisztoforovics Zassz altábornagynak, maga pedig a 15. (csernyigovi) gyalogezred vele felvonuló két zászlóaljával⁷⁵ és a 3. nehézüteggel térjen vissza azonnal Krakkóba. Május 8-án éjszakára legyen a városban, ahol vegye át a parancsnokságot a 9. gyaloghadosztály három, mégpedig a 18. (szevski) gyalog-, a 17. (brjanszki) és a 18. (orlovi) vadászeredei, valamint a 9. tüzerdandár fölött, és az említett csernyigovi gyalogezreddel együtt álljon készen arra, hogy indul vonattal Bécsbe, ahol az osztrák főserg erősítésével fog szolgálni.⁷⁶ Panyutyin a kapott parancsra a csernyigovi zászlóaljakkal és a nehézüteggel azonnal fordult is vissza Krakkóba, a jordanówi osztag parancsnokságát pedig Zassz altábornagra, az osztag elővédjének addigi parancsnokára bízta. Zassz ekkor lett a parancsnoka az addig Panyutyinra bízott osztagnak, a III. hadtest tulajdonképpeni elővédének. Ebben a 8. hadosztály három ezrede, a 8. tüzerdandár 3., 4., és 5. könnyűütege, az Albrecht főherceg nevét viselő dzsidásezred, valamint a 45. doni ezred három kozák szotnyája maradt.⁷⁷

közeljövőben átlépik a határt, még nyomatékosabban kifejezésre juttatta, hogy amennyiben ő császári felsége Ausztriának segítő kezét kegyeskedik nyújtani, mindenekelőtt Bécset kell megmentenünk, mert a főváros eseteivel alapjaiban rendülne meg a monarchia. Ha Morvaországban nem jelennek meg csapataink, s nem indulnak el azonnal, vasút igénybevételével hozzájuk, nemcsak Bécset, de a hadseregüket is elveszíthetik.” *Scserbatov* Okm. 87. sz. 346–348. o.

⁷³ Paszkevincs – Csernisov: 1849. április 27./május 9. RGVIa f. 1. op. 1. gy. 18485. 198–200.

⁷⁴ Paszkevincs – I. Miklós (felterjesztés): 1849. április 19./május 1. Varsó. RGVIa f. 1. op. 1. gy. 18354. 90–94.; Paszkevincs – Csernisov: 1849. április 22./május 4. RGVIa f. 1. op. 1. gy. 18485. 195–197. ; RGVIa f. 846. op. 16. gy. 5360. A III. gyalogos hadtest hadműveleti naplója, május 5–7.

⁷⁵ Az ezrednek csak az 1. és 2. zászlóalja volt itt. A 3. zászlóalj a következő napon ért be Krakkóba, a 4. pedig Radom felől csak május 10-én. RGVIa f. 846. op. 16. gy. 5360. A III. gyalogos hadtest hadműveleti naplója, 1849. május 7., 8. és 10.

⁷⁶ RGVIa f. 846. op. 16. gy. 5360. A III. gyalogos hadtest hadműveleti naplója, 1849. május 7. Az RGVIa őrzi a 8. és 9. gyaloghadosztályok önálló fondjait is. A 8. hadosztály fondja a 2338. Három opisz tartozik hozzá (1–3.), a 9. és a 2339. fond, ezt az anyagot két opisz (1–2.) ismerteti. Az opiszok alapján az állapítható meg, hogy az 1849. évből nincs semmilyen irat, a hadosztályok dokumentumanyaga egy-két kivétellel a 19. század második felétől maradt fenn, nagy része az I. világháború idejéből származik. Az opiszokhoz írt bevezetőből kiderül, hogy a 8. hadosztály 1833-ig a 10-es számozású volt, a 9. pedig a 11-es. 1864-ben új számozást kaptak az állományukba tartozó ezredek. A 8. hadosztály ezredei közül a 15. (csernyigovi) gyalogezred a 29., a 16. (poltavai) gyalogezred a 30., a 15., (alekszipoli, alekszejevi) vadászezred a 31. és a 16. (kremencsugi) vadászezred a 32. lett, a 9. hadosztályból a 17. (jeleci) gyalogezred a 33., a 18. (szevski) gyalogezred a 34., a 17. (brjanszki) vadászezred a 35. és a 18. (orlovi) vadászezred a 36. lett. Tadeusz Epsztejn lengyel történész, aki kiadta a hadosztály egyik lengyel tisztjének naplóját (*Władysław Tomaszewicz: Dziennik oficera rosyjskiego z kampanii węgierskiej 1849 roku*. Oprac. *Tadeusz Epsztejn*. Warszawa, 2010.) az 1864. utáni számozást használja, tévesen.

⁷⁷ RGVIa f. 846. op. 16. gy. 5360. A III. gyalogos hadtest hadműveleti naplója, 1849. május 8.

Mint ismeretes, ez a Zassz parancsoksága alatt álló orosz osztag már május 13-án betört Magyarország területére: Jordanówtól mintegy tíz kilométerre, délre, a galíciai határon fekvő Spytkowicénél, „Podvilk mellett a magyar határt átlépte, és Jablunkáig⁷⁸ május 13-án előnyomult, honnan még aznap délután négy órakor, miután kenyeret és húst rekvirált, spitkovicai tanyájára visszacammogott.”⁷⁹

Panyutyin tehát Izdebnikből visszafordult Krakkóba, és átvette a parancsnokságot a Bécsbe rendelt hadosztály fölött, amelynek indulását május 9-ére tűzték ki, azzal a megfigyeléssel, hogy szállítása addig tart, amíg a vasút kapacitása ezt szükségessé teszi. Krakóból Ratiboron, Oderbergen, Ostraun és Gödingen át visz az útja, és mint Paszkevic a hadügyminisztert erről tájékoztatta, a Bergtől kapott információk alapján a porosz kereskedelmi minisztérium távirtdán már értesítette az osztrák vasutak igazgatóságát, hogy az orosz csapatok állításának Myslowitzból Oderbergen át [vagyis az osztrák(galíciái)–porosz-sziléziai, illetve porosz-sziléziai–osztrák(morva)] határállomásokon át nincs semmiféle akadály.⁸⁰

A hadosztály Bécsbe küldésével lélektani hatást gyakorolni az osztrák fővárosra, az ellenségre, sőt egész „Németországra” – ez volt Paszkevic célja. A seregtest elindításának okairól és feladatáról a hadosztály hadműveleti naplója a következőket írja: az osztrák hadsereg az elszenvedett kudarok után kénytelen volt Pozsonyig visszahúzódní, ahol elég erős állásban várta a felkelők támadását. Az orosz fél kész volt arra, hogy segítséget nyújtson Ausztriának, amit azonban nem lehetett olyan gyorsan fogadtatósítani, ahogy az osztrákok kérték, ezért „az osztrák hadsereg morális szétesése és más politikai okok miatt az osztrák kormány legalább egy orosz hadosztály vasúton Bécshez történő elindításáért esedezett”, amely az osztrák miniszterelnök szerint feltétlenül szükséges „Ausztria ősi fővárosának megmentése érdekében”. És ez utóbbi körülmény annyira fontos volt, hogy „egy ilyen vállalkozás veszélyes volta” ellenére is arról döntött az orosz főparancsnok: egy hadosztályt „a lehető leggyorsabban Krakóból vasúton elindít Bécsbe”.

Ennek a gyors intézkedésnek az volt a célja, hogy „Bécs városát megmentse.” A hadműveleti napló szerint Ilja Sztjepanovics Frolov tábornok, a III. hadtest tábornoki főnöke Paszkevic akarátát a következőképpen foglalta össze:

„1) Panyutyin tábornok elindításának célja Bécs megmentése, a csapatok feltétlenül Bécshez irányítandók, és nem másként, mint az osztrák hadsereg tartalékaként alkalmazandók; semmilyen más módon nem használandók.

2) Bécsből tovább lehet irányítani őket Pozsonyhoz; de csak tartalékként; ez a különítmény, mivel nincs lovassága, és tréningje nincs vele, nem manőverezhet önállóan, de a szárnyon sem.”⁸¹

A 9. hadosztályból, amelynek parancsnoka Anton Grigorjevics Liszeckij altábornagy volt, három ezredet szánt tehát Paszkevic a vasúton elindítandó különítménybe, és ennek a hadosztálynak a tüzérdandárát is ide osztotta be, amíg Panyutyin 8. hadosztályából csak

⁷⁸ Itt természetesen az Észak-Árva megyei Jablonkáról van szó, amely település ma Lengyelország területén található (Jablonka). Podvilk szintén Árva megyei falu volt. (Ma: Podwilk, Lengyelország).

⁷⁹ Ludvig János kormánybiztos Kossuth Lajos kormányzóelnöknek, 1849. május 17. Buda. Budavár bevételének emlékezete, Iratok, 48. sz. 481–482. o. Az értesítés Madocsányi Páltól, Árva vármegye főispánjától és kormánybiztosától származik.

⁸⁰ A Berg iratai között található erre vonatkozó, már hivatkozott engedély: RGVIA f. 1. op. 1. gy. 18361. 14.

⁸¹ RGVIA f. 846. op. 16. gy. 5360. A kombinált hadosztály hadműveleti naplója, bevezető.

egy ezred indult el Bécs felé. Az így összeállított „kombinált” hadosztály parancsnokságát mégis Panyutyin altábornagyra bízta. Hogy milyen megfontolás alapján? Paszkevics a hadügyminiszternek egyértelműen megindokolta a Panyutyin személye melletti döntést: Liszeckij altábornagnak kevesebb a katonai tapasztalata és nem ismer idegen nyelveket.⁸² A hadosztály tisztjei természetesen e döntés háttéréről nem tudtak. A 17. (brjanszki) vadászrezd parancsnoka, Konsztantyin Romanovics Szemjakin ezredes szerint Kazarinov ezredes a csernyigovi gyalogezreddel „véletlenül” került Balc ezredes 17. (jeleci) gyalogezrede helyére, mert mint hallotta, „az utóbbi messze volt Krakkótól”, amikor elindultak Bécsbe.⁸³ A hadosztályhoz csak június 14-én, Pozsonyban csatlakozó Alekszandr Karlovics Baumgarten ezredes Varsóból, majd Krakkóból, a III. hadtest törzsétől jövet azt tudta meg, hogy „nem akarták” Liszeckijt küldeni, ezért lett Panyutyin a parancsnok, és ezért rendelték a kombinált hadosztályba az utóbbiéból is egy ezredet.⁸⁴ Panyutyin mellett szólhatott az is, hogy 1846-ban a Krakkóba bevonuló orosz hadak egyik parancsnoka volt.⁸⁵

Panyutyin „kombinált” hadosztályát azonnal meg is kezdte a bevagonírozást a krakkói pályaudvaron, hogy mielőbb eljusson Bécsbe. Az első szállítmányok a tervezett május 9. helyett azonban csak a következő napon tudtak elindulni, mert a szeptében meghozott döntés végrehajtásához több időre volt szükség. Május 10-én a hadosztályba beosztott alakulatok közül utolsónként, háromnapos erőltetett menet után éppen a Panyutyin 8. hadosztályába tartozó csernyigovi gyalogezred 4. zászlóalja is befutott Radomból Krakkóba.⁸⁶

„Egy különálló, aránylag kicsi s ráadásul egy idegen állam tábornokának parancsnoksága alatt működő seregetest beavatkozása nem egyezett a varsói herceg terveivel, sőt ellenkezett azokkal az elvekkel is, melyeket a tábornagy a hadviselés alapszabályaiként fogadott el. Azok a körülmények azonban, melyekről Schwarzenberg és Caboga gróf szólt, rendkívül ijesztőek voltak. Ha Bécset beveszik a magyarok, gyors és végleges bukás ve-

⁸² Paszkevics – Csernisov. 1849. április 27./május 9. Varsó. f. 1. op. 1. gy. 18485. 198–200.

⁸³ *Szemjakin* 80–84. o.

⁸⁴ *Baumgarten* 211. o.

⁸⁵ Fjodor Szergejevics Panyutyin a nyizsegorodi kormányzóság egyik nemesi családjának fiaként született 1790-ben. A hadapródiskola elvégzése után 1809-ben a szemjonovszkij gárdaezredben zászlósként kezdte meg katonai szolgálatát. Részt vett az 1812-es év Napóleon elleni küzdelmeiben, az 1813–1814-es évek hadjárataiban, ott volt a lipcsei csatában, megjárta Párizst. 1819-től ezredes, 1828-tól vezérőrnagy, dandárparancsnok, a kaukázusi hadtest állományában harcol az 1828–1829-es orosz–török háborúban, súlyosan megsebesül. Az 1830–1831. évi lengyel szabadságharc idején 1831 júniusában lengyel fogságba esik, csak szeptemberben szabadul. 1834-től a 8. gyaloghadosztály parancsnoka, 1837-től altábornagy. Hadosztályával a Lengyel Királyság területén állomásozik, 1846-ban bevonul a Krakkói Köztársaságba. Az 1849-es magyarországi hadjáratot kombinált hadosztály élén az osztrák főszereg mellé beosztva harcolja végig. 1849 augusztusától a II. gyalogos hadtest parancsnoka. 1851-től gyalogsági tábornok. 1856-tól Varsó katonai kormányzója, szenátor, 1861-től az Államtanács tagja. Számos magas kitüntetés birtokosa. (1849-es érdemeiért megkapta az osztrák Lipót-rend I. osztályát.) Egyik fia, Sztjepan Fjodorovics Panyutyin (1822–1885) állami szolgálatba lépett, Paszkevicsnek mint a Lengyel Királyság helytartójának a kancelláriáján dolgozott, 1849-ben a tábornagy kíséretébe beosztva vett részt a magyarországi hadjáratban.

Anton Grigorjevics Liszeckij (1790–1864) lengyel nemesi családból származott, 1803-ban kezdte meg katonai szolgálatát. Panyutyinhoz hasonlóan részt vett a Napóleon elleni háborúkban, az 1828–1829-es orosz–török háborúban, az 1831–1831-es lengyel szabadságharc leverésében. Az ezredesi rangot 1829-ben érte el (tíz évvel később, mint Panyutyin). 1846-ban vezérőrnagyi rangban lett a 9. gyaloghadosztály parancsnoka, 1847-ben léptették elő altábornaggyá. Rüdiger tábornok hadoszlopában vett részt a magyarországi hadjáratban.

⁸⁶ RGVA f. 846. op. 16. gy. 5360. A III. gyalogos hadtest hadműveleti naplója, 1849. május 9., 10. (A hadtest hadműveleti naplójába itt bejegyezve: „A Panyutyin parancsnoksága alatt és a hadtesttől külön operáló kombinált hadosztály hadműveleti naplója külön lett összeállítva és a hadtest hadműveleti naplójához lett mellékelve.” Ma is ott található meg a III. hadtest hadműveleti naplója után. RGVA f. 846. op. 16. gy. 5360.)

szélye fenyegeti az osztrák monarchiát. A sürgősségre való tekintettel, hogy meg lehessen menteni Ausztriát, elengedhetetlen volt, hogy vasúton szállítsanak oda egy orosz sereget” – sorolja fel a tábornagy életrajzírója azokat az indokokat, amelyek alapján Paszkevics döntése megszületett az orosz hadosztály Bécsbe történő elindításáról.⁸⁷

Scserbatov összefoglalását ma is elfogadhatjuk: Paszkevics a kétségbeesett könyörgésnek is tekinthető osztrák kéréseket mérlegelve reális veszélynek látta azt, hogy Bécset az előrenyomuló magyar hadak bevehetik, ezért indított el egy hadosztályt az osztrák fővároshoz. A veszély olyannyira közelinek látszott, hogy úgy érzekelte: nem várhatja be a cár jóváhagyását a döntésre, ugyanis az egy-két napos késésnek is súlyos következményei lehetnek. Ezért a hadosztály a vasúti szállítást lassító málha és mellérendelt lovasság nélkül kelt útra. Paszkevics erre a kockázatos lépésre annak ellenére szánta el magát, hogy tudta: a cár minden részleges katonai segítséget ellenez. És ebben (is) teljes volt az egyetértés közöttük, vagyis az orosz tábornagy ezzel a döntésével a maga korábban többször kifejtett nézeteit is felülírta. Scserbatov szerint azért nem várhatott a cár jóváhagyó válaszára, mert a futárok Varsó és Moszkva között csak mintegy két hét alatt fordultak meg, elektromos távíró pedig itt még nem volt. Ez azonban csúsztatás az orosz történész részéről, I. Miklós Moszkvából visszatérve ugyanis május 1-jén már Szentpétervárról írt levelet Paszkevicznek, aki azt május 5-én Varsóban meg is kapta.⁸⁸ Valószínűleg Paszkevics az azonnali cselekvést látta szükségesnek, s abban bízott, hogy az orosz haderő megjelenése az osztrák birodalom fővárosánál olyan hatással lesz a háború menetére, amit utóbb maga a cár is elismeréssel nyugtáz.

Ezekben a napokban a hagyományos optikai távíró éjjel-nappal működött Varsó és Szentpétervár között, így I. Miklós már május 8-án értesült arról, hogy Paszkevics egy hadosztályt elindított Bécsbe. Május 9-én aztán megkapta Paszkevics két, május 7-én kelt levelét is, amelyek ecsetelik a katasztrofális osztrák állapotokat, és amelyek közül a második beszámol a nehéz döntésről és annak indokairól is.

Bár Paszkevics igyekezett a hadosztály jövőbeni sorsát illetően a cár aggodalmait eloszlatni azzal, hogy ha Bécs közben elesne, a hadosztály visszafordulhat, Miklóst ez nem nyugtatta meg, és Panyutyin Bécshez küldésének indokaival sem értett egyet. A hírré ingerülten reagált: „Amint a távíratban írtam, s ezúttal is elmondom: nagyon sajnálom, hogy a szóban forgó hadosztály elindult Bécsbe; Bécset nem mentheti meg, viszont oktanul elpusztulhat ott, pedig mi arra törekszünk, hogy erőnket összpontosítsuk, s az ügy végleges megoldására képes, nagy tömegű haderővel lépünk közbe. Mi, volt úgy, elvesztettük Moszkvát, és nem pusztultunk bele; vajon Ausztria, amely jó néhányszor veszítette el már Bécset, ezúttal sehogy se bírná ki nélküle? Tudják, hogy hamarosan megjelenünk az ellenség hátában!” Indulatát aztán visszafogva folytatta levelét: „De ami megtörtént, megtörtént, én különben is tévedhetek, ráadásul jobban bízom benned és becüllek ahhoz, hogy vitatkozzam vagy megakadályozzam, hogy a saját meggyőződésed szerint cselekedj, hisz te vagy a varsói hős, én pedig, öreg dandárparancsnokod,⁸⁹ tisztelegve vonulok el előtted a díszszemlén.”⁹⁰

⁸⁷ Scserbatov 57–58. o.

⁸⁸ Orosz Scserbatovhoz hasonlóan azt írja, hogy a cár még Moszkvában volt, holott látott olyan dokumentumokat, amelyekből egyértelműen kiderül, hogy a cár ekkor már megérkezett Szentpétervárra. Orosz: 2002. 109. o.

⁸⁹ I. Miklós nagyherceggént és az 1810-es évek végén még „fiatal” dandárparancsnokként a gárda hadtestnek abban a hadosztályában szolgált, amelynek Paszkevics volt a parancsnoka.

⁹⁰ I. Miklós – Paszkevics. 1849. április 27./május 9. Szentpétervár. Scserbatov 273–274. o. 1831. szeptember 8-án Paszkevics hadainak adta meg magát Varsó, ami a lengyel szabadságharc leverését is jelentette. Paszkevics

Miklós nem tartotta volna olyan nagy tragédiának, ha Bécs elesik, sokkal inkább aggasztotta a hadosztály bizonytalan sorsa. De nem csak a kis létszámú különítmények bevetését gondolta értelmetlennek, hanem azt sem akarta, hogy az orosz csapatok túlságosan messzire kerüljenek a határtól, utánpótlási és összeköttetési vonaluk túlságosan megnyúljon. „Egyáltalán nem akarom viszont, hogy a hadművelet támpontjaitól eltávolodva egészen Pozsonyig kalandozzunk el” – írta Paszkevicznek április 25-én,⁹¹ április 30-án pedig azt, ahogy már idéztük, hogy „Bécs alá semmi esetre se kalandozzunk el”.⁹²

Akkor, amikor Varsóban Paszkevicsek egyre kevésbé tudott kitérni az azonnali segítséget sürgető osztrák kérés elől, Szentpéterváron május 5-én I. Miklós kinevezte őt az intervenció hadsereg főparancsnokává. Éppen az ellenkezőjét kötötte lelkére annak, amit az osztrákok sürgettek: részleges segítség helyett az összes számításba vehető erő fel kellett használnia a segítségnyújtáshoz, és ha Bécs közben elvesztenék, „te majd helyrehozod a dolgot, eltiprod a lázadás tűzfészékét.”⁹³

Egy olyan nagyszerű feladat, mint az osztrák főváros visszavétele, igazán méltó lett volna Paszkevicsek tábornagyhoz.

Magyar döntés Komáromban

Mind Bécsben, mind Varsóban azzal számoltak, hogy a magyar honvédsereg Komárom felszabadítása után megállás nélkül folytatja az előrenyomulást a Duna mindkét partján nyugat felé.

Bécs vagy Buda? Részletesebben érdemes foglalkozni a kérdésre adott magyar válaszzal, mivel jelentős mértékben befolyásolta Panyutyin kombinált hadosztályának sorsát.

A magyar katonai vezetés e kérdésre a szabadságharc sorsát illetően az egyik legtöbbet vitatott választ adta. Az április 29-i komáromi magyar haditanácsnak azt a döntését, hogy a honvédsereg visszafordult Buda felé, nemcsak a dráma szereplői és szemlélői vitatták szenvedélyesen. Az elmúlt több mint másfél száz esztendő alatt nem kevésbé szenvedélyesen mérlegelték a döntés indokait és következményeit a korszak kutatói és mindenki, aki valamelyest is érdeklődött a magyar múlt iránt.

Még az olyan hűvös józansággal ítélő, a megalapozatlan legendákat ízekre szedő, a rideg tényeket aprólékosan számba vevő hadtörténész is, mint Gyalókay Jenő, így fogalmazott: „Végzetes hiba volt tehát, hogy Görgey a teljesen még le nem tört ellenfélnek a kudarc kiheverésére időt adott, s lehetővé tette, hogy az – alaposan megerősödve – hátulból támadóvá változzék át.”⁹⁴

Gyalókayra, mint a szabadságharc katonai történetének legjobb szakértőjére és mint olyan szakemberre, aki „Görgei rovására való elfogultsággal egyáltalán nem vádolható”

1850-ben, amikor a magyar hadjáratról szóló munka összeállítása során egy alkalommal P. K. Menykovval beszélgetett, és Menykov a hadosztály vasúton Bécshez történő elindítását, mint „merész rendelkezést” említette, válaszul felidézte a cár szavait, miszerint a hadosztály pusztulása, 16 ezer ember elvesztése esetén az ő „ősz feje” drágán megfizetett volna Panyutyin csapatainak önkényes elindításáért. *Menykov* II. 198–199. o.; *Roberts* 1991. 110. o.

⁹¹ I. Miklós – Paszkevicsek. 1849. április 13./25. Moszkva. *Scserberatov* 266. o.

⁹² I. Miklós – Paszkevicsek. 1849. április 18./30. Szentpétervár. *Scserberatov* 269. o.

⁹³ I. Miklós – Paszkevicsek. 1849. április 23./május 5. Szentpétervár. *Scserberatov* 272. o.

⁹⁴ *Gyalókay* 1916. 455. o.

hivatkozik *Spira György*, kárhoztatva Görgeit azért, mert Komárom felszabadítása után seregének zömével Budának fordult vissza, a többhetes ostrommal pedig lélegzetvételnyi időt adott a széttzilálódott osztrák hadsereg újjászervezésére és megerősítésére. Mert három héttel később arra, amit „barát, ellenség is lehetségesnek ítélt, mármint Welden maradvék erőinek teljes megsemmisítésére s akár Bécs elfoglalására is,” Buda bevétele után már nem volt lehetőség.⁹⁵ A 2007-ben elhunyt, hatalmas forrásismerettel rendelkező, gazdag életművet hátra hagyó *Spira György* véleményére azért szükséges kitérni, mert megállapításai, szemlélete évtizedeken át meghatározták az 1848/49-ről kialakult képet.

Gyalókey azonban azt is leszögezi: „Igaz, a hadjárat sorsa eldőlt abban a pillanatban, a midőn az orosz beavatkozás eszméje valóra vált, s Radetzky novarai győzelme nyomán az olaszországi osztrák hadak egy része felszabadulhatott, mert bizonyos, hogy a két ellenség hadsereget és a saját földünkön fellázadt nemzetiségeket a nyári hadjáratban talpra állított magyar hadsereg le nem bírhatta.” Ezért „éppen a közelgő veszedelem nagysága miatt kellett volna [Görgeinek] minél nagyobb, bárha csak ideiglenes sikerre törekednie, hogy ilyenformán, a kötetendő béke számára, elfogadható feltételeket biztosítson.” Majd így folytatja: „Az oroszok beavatkozása akkor már elhatározott dolog lévén, Görgeynek az osztrák sereget annyira meg kellett volna, és pedig minél hamarabb bénítania, hogy az – legalább egy ideig – mindenféle támadó hadműveletre képtelenné váljék, a magyar sereg zöme pedig az oroszok ellen fordulhasson, s azokat, ameddig csak lehet, az osztrákoktól távol tartsa.”⁹⁶

Gyalókey azonban óva int éppen attól a szemlélettől, amely minden elhibázott dolgot egy vagy két ember nevéhez tapaszt.⁹⁷ Az azóta feltárt forrásanyag pedig egyértelműen bizonyította, hogy az orosz uralkodóhoz fegyveres segítségért forduló Bécs semmiféle „kötendő békében”, amit Gyalókey még lehetségesnek vélt, nem gondolkodott. A magyar győzelmek éppen nem a megegyezésre ösztönözték az osztrák kormányzatot, hanem ellenkezőleg: az orosz fegyveres segítség sürgetésére. S a gyors segítség érdekében Ausztria képviselői egy nagyhatalom rangjához igencsak méltatlan, megalázó szerepre is vállalkoztak. De a Gyalókey által is említett „kötendő békére” vagy bármiféle kiegyezésre ekkor már csak azért sem volt kilátás, mert a birodalom korszerűsítésének feladatát Schwarzenberg miniszterelnök egy központosított, egységes, német nyelvű, igazgatásában modernizált állam megteremtésével kívánta megoldani, s ebbe vízióba nem fért bele semmiféle magyar politikai önrendelkezés.

Legutóbb Hermann Róbert elemezte a haditanács döntésének hátterét, indokait. A győri úton hátráló cs. kir. hadsereg zöme elleni támadás folytatását sürgette a tábornoki főnök, Bayer József ezredes, aki azt javasolta, hogy ezzel egy időben a komáromi őrség egy része nyomuljon előre a Csallóközben Pozsony felé. Görgei pártolta volna a támadás folytatását, ellene volt viszont haditanács többi tagja, elsősorban Klapka György, de Nagysándor József, Knezić Károly, Poeltenberg Ernő, akik Buda bevételét sürgették. S ez egybeesett Kossuth kívánságával is.

A Klapka és Bayer véleménye között ingadozó Görgeit „végül is katonai és politikai indokok (lőszerhiány, az utánpótlási vonalak hosszúsága, a hadsereg létszáma, az ellenség

⁹⁵ *Spira* 1998. 560., 563. o. (*Spira Györgynek „A pestiek Petőfi és Haynau között” címmel ez az enciklopédikus, szinte összegzőnek tekinthető munkája 1998-ban, vagyis jóval a rendszerváltozás után jelent meg.*)

⁹⁶ *Gyalókey* 1916. 454–455., 474. o.

⁹⁷ *Gyalókey* 1916. 474. o.

szándékai felőli bizonytalanság, illetve a kormányzat sürgetése) együttesen bírták rá a budai ostrom elhatározására” – összegez Hermann Róbert,⁹⁸ szembesítve az erőviszonyokra vonatkozó létszámadatokkal, és rámutatva arra, hogy esetenként a kutatók olyan kortársi vélemények alapján ítélték a kérdéssel, amelyek nem a tényleges erőviszonyok ismeretében születtek. Természetesen egyrészt nem is mindig születhettek, másrészt pedig torzítottak. És bizonyos célok érdekében szándékosan torzítottak is, mint ahogy erre Welden jelentéseinek esetében a kutatás rámutatott.

„A magyar főszereg vezetőinek úgy kellett dönteniük az újabb hadműveletek irányáról, hogy tudták, számottevő erősítésekre belátható időn belül nem számíthatnak. A Komáromnál álló főszereg kb. 26-27 000 főt számlált 107 löveggel. A cs. kir. főszereg ebben a pillanatban 54 443 főre rúgott, 237 löveggel” – sorolja a száraz létszámadatokat a történész. Hozzáteve, hogy ebben még nincs benne a bécsi helyőrség létszáma és tüzérsége.⁹⁹

Összegzés

A fenti létszámadatokhoz azonban hozzá kell tennünk még a Paszkevics által elindított orosz hadosztály mintegy 14 és fél ezer emberét és 48 lövegét is. Amikor mérlegeljük azt, hogy az osztrák hadvezetés a nyugati magyar határ közelében, akár Bécsnél, akár Pozsonynál, akár Morvaország felől, az előrenyomuló magyar hadak jobbszárnyán milyen erőket tudott volna összevonni, illetve felhasználni, akkor az erősítésként érkezett friss zászlóaljakkal mellett (Bécs esetén pedig a kb. 10 ezer fősről mintegy 16 ezer főre szaporított helyőrségről sem megfeledkezve),¹⁰⁰ számításba kell vennünk a Panyutyin parancsnoksága alatt vasúton érkező orosz segélyhadat is. Ennek létszámát veszélyhelyzetben növelni is lehetett volna.

Az osztrák források szerint a vasúti szállítás kapacitása 25 ezer főre volt biztosítva. Az oroszok akaratától meg a vasúti szállítás szervezettségétől és sikerétől függött az, hogy ezt a létszámot feltöltötték volna-e abban az esetben, ha magyar támadás valóban fenyegette volna Bécset, illetve egy osztrák vereség vagy akár Bécs elfoglalása esetén, mint Paszkevics írta megnyugtatóan a cárnak, valóban visszafordították volna-e a már elküldött hadosztályt is¹⁰¹ – ami azonban felettébb kínos nyitánya lett volna az orosz katonai akciónak –, vagy pedig a vasút adta lehetőséget kihasználva további erőket küldtek volna utána. Létszámtól függetlenül ezzel azt is bizonyítva, hogy az oroszok már résztvevőként vannak jelen a hadszíntéren.

Rédvay István állításának, miszerint: „Paskievits nehézkes orosz hadtestei csak május elején kezdtek gyülekezni a galíciai határ mentén, s Bécs védelmére előretolt különítménye, a »Paniutine hadosztály« csak június elején egyesült a Pozsony közelébe visszavonult osztrák sereggel,” a második fele igaz ugyan, de az már nem, hogy: „Ha ezt az időszakot

⁹⁸ Hermann 1999. 272–290. o.

⁹⁹ Hermann 1999. 283. o.

¹⁰⁰ Legalábbis az osztrák miniszterelnök 16 ezer főről szól Bergnek május 9-én. Schwarzenberg – Berg, 1849. május 9. Bécs. RGVIA f. 1. op. 1. gy. 18361. 39–40. Fogalmazványa: HHStA PA X Karton 28. 2–3. Közölve: *Szemjakin* Függ. 6. sz. 138–139. o.

¹⁰¹ Paszkevics – I. Miklós. 1849. május 7. Második levél, de erre még május 10-i levelében is visszatér: „Bécsből nincsenek megbízható hírek. Ha Bécs elesik, a hadosztály visszafordulhat.” RGVIA f. 1. op. 1. gy. 18354. 110–111., 118–119b. A május 10-i levélből dátum nélkül idéz: *Oreusz* 2002. 394. o.

meglehetősen lojális mértékkel felére csökkentjük, az orosz segítőhadak még abban az esetben is csak május második felében nyújthatták volna segítőkezüket.”¹⁰²

Rédvay 1934-ben közölt feltevésével összhangban van több mint hatvan évvel később Spira György. Az megint valóban igaz, hogy ez a hadosztály „amolyan gyorssegélyként Morvaországon keresztül már június elején ugyancsak megjelenik a nyugati hadszíntéren” – mint Spira György írta, kárhóztatva Görgeit azért, mert Komárom felszabadítása után seregének zömével Budának fordult vissza, s a többhetes ostrommal lélegzetvételnyi időt adott a szétszilárdott osztrák hadsereg újjászervezésére és megerősítésére. Tévedés azonban az, hogy ezt a gyorssegélyt úgy említi, mint amely már (!) június elején megjelent Magyarországon.¹⁰³ Panyutyinékát ugyanis már (!) május 10-én (a tervezettnél így is egy nappal később) azért indították el vasúton Krakkóból, hogy a várhatóan megállás nélkül Bécs felé előrenyomuló magyar honvédsereg ellen használják fel őket. Paszkevics szándéka szerint lehetőleg „tartalékként” Bécsben vagy Pozsonyban, az osztrákok tervei szerint pedig Morvaországban, Ungarisch Hradischban vagy Gödingben megállítva, majd gyalogmenetben továbbvezényelve őket Magyarországra, hogy a nyugat felé előretörő honvéderők jobbszárnyát fenyegetessék. Ahogy az oroszok eredetileg számoltak, az első alakulatok már május 11-én késő este, 12-én és a következő napokban az osztrák fővárosnál lehetnek volna, az osztrákok pedig úgy gondolkodtak, hogy a szóban forgó segélycsapatok, a Vág középső szakaszánál május közepén bukkanhattak volna fel. Vagyis a kérdés az, hogy Panyutyin hadosztálya miért nem előbb, miért csak (!) június elején érkezett meg Pozsonyba.

A fentiekkel kapcsolatban egy igen lényeges és szembetűnő ellentmondásra hívjuk fel a figyelmet. Mint láttuk, az orosz hivatalos iratok mindegyike az osztrák fővárost adja meg a hadosztály úti céljaként, de természetesen Bécsbe készültek a hadosztály tisztjei is. „... egy futár jött azzal a parancssal, hogy én a dandárral és más ezredek is... egyenesen Bécsbe megyünk – csak arra lehet gondolni, hogy a város nehéz helyzetben van – vasúton visznek bennünket, ezért már vagy négy nap múlva ott leszünk, ugyanis itt még bizonyos csapatokat bevárunk” – írja például Szemjakin ezredes feleségének Krakkóból május 8-án reggel.¹⁰⁴ „Hajnali háromkor már az ezredparancsnoknál voltam, mert négykor az ezred vasúton elindult Bécshez” – jegyzi fel naplójába május 10-én Władysław Tomaszewicz, a 18. (orlovi) vadászezred tisztje.¹⁰⁵ És az előbbieknél megfelelően Varsóból az angol konzul is arról számol be már május 8-án Palmerstonnak, hogy egy olyan személytől, akitől gyakran kap pontos információkat, megtudta: a szóban forgó csapatok folytatják felvonulásukat a Morvaországon át Bécshez vezető osztrák vasút legközelebbi pontjához, „s e csapatok első lépcsője a császárváros közvetlen közelébe érhet ma vagy holnap”.¹⁰⁶

Mindezzel szemben az osztrákok ugyan a birodalom székvárosát fenyegető veszéllyel, Bécs elvesztésének lehetőségével érveltek, de a kért segélyosztag vasúti szállításának céljaként nem megtépzott tekintélyű birodalmuk fővárosát, hanem Morvaországot: Ungarisch Hradischt vagy Gödinget jelölték meg. Persze innen tovább is lehetett (volna) utazni, ha feltétlenül szükség lett volna rá, amennyiben Bécset esetleg támadás éri. Láttuk, hogy az április 27-i osztrák minisztertanácsban egyszer valóban felvetődött az a lehetőség, hogy

¹⁰² Rédvay 1934. 67–68. o.

¹⁰³ Spira 1998. 563. és 560–562. o.

¹⁰⁴ Szemjakin 58–59. o.

¹⁰⁵ Tomaszewicz 2010. 42. o.

¹⁰⁶ Du Plat – Palmerston. 1849. május 8. Varsó. Haraszi 1951. Okm. 83. sz. 185–186. o.

az orosz segélycsapat akár az osztrák fővároshoz közeli Gänserndorffig is szállítható (ahonnan Pozsonyba is tovább mehet), később azonban ezzel a felvetéssel nem találkozunk.¹⁰⁷

Caboga helyzete május 6-án este Paszkevincs dolgozószobájában nem lehetett egyszerű. Hamar nyilvánvalóvá válhatott számára, hogy Paszkevincs, ha megadja a vasúton olyannyira várt sürgős segítséget, annak úti célja nem valamelyik morvaországi kisváros lesz, hanem maga az osztrák főváros. Bár Schwarzenbergtől és Cordontól egyértelmű utasítást kapott az orosz segélyhad morvaországi célpontjára vonatkozólag, Paszkevincs döntése ellen nem protestálhatott. A május 4-i bécsi posta igencsak aggasztó hírekről számolt be, és örülnie kellett annak, hogy az oroszok végre hajlandónak mutatkoztak a gyors segítségnyújtásra. Láttuk az előzőekben, hogy Caboga e gyors segítség úti céljára vonatkozóan 6-án éjjel még némileg homályosan fogalmazott.

Az osztrák kormányzat egyébként már május elején előkészítette az orosz segélycsapat gyalogmenetben tervezett további útját Morvaországból Magyarország felé. A morva–magyar határ közelében fekvő Stranyban „egy rendeletet olvastak fel a nép előtt, melyben intetik, hogy a közel napokban megérkezendő orosz segélyseregeket, mint barátokat fogadja” – említi egy kereskedő Pesten Irányi Dániel kormánybiztosnak, aki a hírt május 10-én továbbítja Kossuthnak Debrecenbe.¹⁰⁸ Nagy valószínűséggel a magyar fél számára ez az első tudósítás Panyutyin hadosztályáról, amelynek egyébként ezen a napon éppen csak első alakulatai indultak el Krakkóból Morvaország felé. Strany a Morvaországból Vágújhely felé vezető út mellett, még a morva oldalon fekszik, és vagy három héttel később, május 28-án valóban itt is éjszakázott a hadosztály egyik oszlopa a magyar határ felé felvonulva.¹⁰⁹ Később ugyan, de az eredeti osztrák tervek szerint.

A magyar főparancsnok az április 29-i komáromi haditanács döntésének értelmében április 30-án adta ki a menetutasításokat a hadsereg zömének Buda felé való felvonulására, valamint egy hadtestnek, mégpedig Poeltenberg ezredes VII. hadtestének (amelynek, mivel nem vett részt az április 26-i komáromi csatában, volt némi lőszertartaléka) a hátráló cs. kir. hadsereg követésére, illetve a Duna bal partján két kisebb különítménynek a császári erőkkal szembeni felvonulásra. Ahogy aznapi diszpozíciója fogalmaz, a „május 1-jén Buda ellen kezdendő hadművelet sikere, valamint Komárom erődjének biztosítása szükségessé teszik a Győrben, a Csallóközben és a [Vág]Sellyénél álló ellenséges egységek” elleni tüntetést.¹¹⁰ Hogy az ellenség minél később vegye észre a zöm ellenkező irányban történt elvonulását.

A komáromi haditanács a politikai vezetés akaratával egybehangzóan döntött, amikor Bécs helyett Buda bevételét tűzte ki célul, vagyis az elérhetetlen célt jelentő Bécs helyett az elérhető célt: Budát.¹¹¹ Ezt Kossuthnak ezekben, a napokban tett megnyilatkozásai is bizonyítják.¹¹² Kossuth Lajos május 4-én levélben fordult Görgeihez, kérve, hogy az mielőbb foglalja el hadügyminiszteri székét. Görgei Artúr „az ellenséget a Tiszától

¹⁰⁷ Die Ministerratsprotokolle. Nr. 56. 27. April 1849. Wien. 254. o.

¹⁰⁸ Irányi Dániel kormánybiztos – Kossuth Lajos kormányzóelnök. 1849. május 10. Pest. Budavár bevételének emlékezete. *Iratok*. 26. sz. 448. o.

¹⁰⁹ RGVIA f. 846. op. 16. gy. 5360. A kombinált hadosztály hadműveleti naplója, 1849. május 28.

¹¹⁰ Görgei diszpozíciója május 1-jére a VII. hadtest, a Kosztolányi-hadosztály, Horváth János alezredes és a komáromi várparancsnokság számára. 1849. április 30. Komárom. *Hermann* 1998. 240–242. o.

¹¹¹ Budavár bevételének emlékezete. Katona Tamás bevezetője 17. o.

¹¹² Részletesen elemzi *Hermann* 1999. 290–295. o.

az ország nyugati határaihoz menekvésre kényszerítette, erejében megtörte, 6 ütközetben megverte, Komáromot a nemzetnek megmentette, seregeinket a Dunán átvezette, s a megtört ellenséget mindenütt futásnak kényszerítette, ha mindezekhez Budának viszsza-vételét hozzácsatolandja – hazánk védelme a harc terén oly karba lesz helyezve, hogy a legközelebbi időkre nézve a hadügyminiszterség a seregparancsnokságnál sokkal fontosabbá válik.”¹¹³

Kossuth idézett levelét azzal folytatja, hogy korántsem hiszi ugyan „szabadságharcunkat vége felé közelgteni”, de arról meg van győződve, hogy „mentünk már annyira, miszerint az ellenség, ha meghódításunk eszméjével fel nem hágy, úgyszólván újra kénytelen kezdeni a háborút”, s tudja, hogy „ezt azon erővel, melyet most még hazánkban bír, siker reményével nem teheti. Hanem vagy saját tehetségével új erőt kell teremtenie, vagy az orosz segítséghez fog nyúlani. Mindkettőhöz idő kell.”¹¹⁴

Idő kell ehhez is, ahhoz is – vélte bizakodva tehát Kossuth május 4-én, azt azonban nem tudhatta, mint ahogy akkor a magyar oldalon senki sem, hogy a Magyarország ellen elindított első orosz csapatok már másnap bevonulnak Krakkóba, néhány nap múlva pedig az osztrák kormány sürgetésére a korszak új közlekedési eszközének igénybevételével útra kel egy orosz hadosztály azért, hogy Bécsnek rögtön segítséget nyújtson az osztrák főváros felé vélelmezetten előrenyomuló honvédsereggel szemben. Krakkót 1847 őszétől kötötte össze vasút Béccsel. Ez a vasúti pálya azonban porosz területeken haladt át. A porosz állam jóváhagyása, sőt együttműködő támogatása is kellett tehát az orosz csapatok gyors szállításához. Az osztrák kormány erre vonatkozó megkeresésére a berlini kabinet azonnal igent mondott. Vagyis a porosz állam így tevékenyen is hozzájárult a Magyarország elleni orosz beavatkozás megvalósulásához.¹¹⁵ S a fentiek ugyancsak azt igazolják, hogy a Bécs elleni támadás, a város esetleges bevételé egyáltalán nem jelentette volna a háború végét.¹¹⁶

A vasúton sebtében elindított orosz hadosztály Ungarisch Hradischban megállt, leszállt a vagonokból, és mintegy két hetet töltött el a morva kisvárosban.¹¹⁷ Egy gyorssegély esetében legalábbis különös az ilyen hosszú ideig tartó tétlenkedés. Ki, miért és hogyan állította meg Panyutyin hadosztályát Ungarisch Hradischnál? Ez már újabb tanulmány témája. És az is külön történet, hogyan utazott ez az orosz segélycsapat a porosz és osztrák vasúton akkor, amikor még ilyen, több állam és több vasúttársaság közötti összefogással megszervezett csapatszállításra korábban egyáltalán nem került sor. Vagyis ez a nemzetközi vasút-történetben korszakos lépés a magyar szabadságharc leveréséhez kapcsolódik.

¹¹³ Kossuth – Görgei. 1849. május 4. Debrecen. *Kossuth és Görgei* 2001. 248. sz. 337–339. o.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ *Horváth Jenő*: Magyar diplomácia. A magyar állam külpolitikai összeköttetései a bécsi végzésektől a kettős monarchia felbomlásáig 1815–1918. Budapest, 1928. 35., 152. o.; *Andics* 1961. 146. o.; *Kosáry Domokos*: Magyarország és a nemzetközi politika 1848–1849-ben. Budapest, 1999. 29. o.

¹¹⁶ *Hermann* 1999. 296. o.

¹¹⁷ Első alakulatai többet, velük május 11-én gördült be a vonat Ungarisch Hradischba, a május 15-én, utol-sónak érkezők kevesebbet. A várost valamennyien május 26-án hagyták el.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK ÉS RÖVIDÍTÉSEK

HHSIA PA X	Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Politisches Archiv, Russland, Bécs
KA AFA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Alte Feldakten, Bécs
RGVIA	Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltár, Moszkva (Российский Государственный Военно-исторический Архив: РГВИА)
RGVIA f. 1.	фонд 1. Канцелярия военного министра (A hadügyminiszter irodája.) Egy jegyzék tartozik hozzá: op. 1.
RGVIA f. 1. op. 1. gy. 18354.	РГВИА ф. 1. оп. 1. д. 18354. Первоначальные соображения о содействии Австрии, об отправлении сводной дивизии. (Az első tervek az Ausztriának nyújtandó segítségről, a kombinált hadosztály elindításáról.) 1849. április 5 (17) – október 4. (16.)
RGVIA f. 1. op. 1. gy. 18361.	РГВИА ф. 1. оп. 1. д. 18361. Письма генерал-адъютанта Берга из Вены. (Berg főhadsegéd levelei Bécsből. 1849. április 16 (28) – szeptember 5. (19.)
RGVIA f. 1. op. 1. gy. 18485.	РГВИА ф. 1. оп. 1. д. 18485. Всепод. письмо главноком. армией о вторжении мятежника Бема с венгерскими войсками в Буковину. Тут же о военных действиях, о распоряжениях к выступлению войск за границу. (A hadsereg főparancsnokának levele a cárnak arról, hogy a lázadó Bem magyar csapatokkal betört Bukovinába. Iratok a hadműveletekről, rendelkezések a csapatoknak külföldre történő kivonulásáról.) 1849. január 5 (17) – május 3. (15.)
RGVIA f. 172. op. 1. gy. 2. és 3.	РГВИА ф. 172. оп. 1. д. 2–3. Семякин, К. Р. (Szemjakin, K. R.) 1836–1867.
RGVIA f. 846.	РГВИА фонд 846. Военно-ученый архив (Hadtudományi levéltár) op. 16. – опись 16. Венгерская кампания 1849 г. (16. jegyzék: Az 1849. évi magyarországi hadjáratra vonatkozó iratsomók)
RGVIA f. 846. op. 16. gy. 5360. A III. gyalogos hadtest hadműveleti naplója	РГВИА ф. 846. оп. 16. д. 5360. Журнал военных действий 3-го пехотного корпуса в кампании против венгерских мятежников в 1849 году. (A III. gyalogoshadtest magyar lázadók elleni 1849. évi hadműveleteinek naplója.)
RGVIA f. 846. op. 16. gy. 5360. A kombinált hadosztály hadműveleti naplója	РГВИА ф. 846. оп. 16. д. 5360. Военно-походный журнал сводной пехотной дивизии, состоящей в командовании генерал-адъютанта Панютина. (A Panyutyin főhadsegéd parancsnoksága alatt álló kombinált hadosztály hadműveleti naplója. Mellékelve a III. hadtest hadműveleti naplójához.)
f.	fond (фонд)
Függ.	Függelék
gy.	gyelo (дело, iratsomó, őrzési egység)
Okm.	Okmányok
op.	opisz (опись, jegyzék)
sz.	szám

BIBLIOGRÁFIA

- A szabadságharc katonai története
Angyal 1942.
Andics 1961.
 Baumgarten
 Budavár bevételének emlékezete
 Die Ministerratsprotokolle
 Görgey Artúr
Gyalóka 1916.
 Haraszi 1951.
 Hermann 1998.
 Hermann 1999.
 Hermann 2004.
Kerchnawe 1930.
 Kossuth és Görgei 2001.
Oreusz 2002.
Rédvay 1934.
Roberts 1991.
 Scserbatov
Spira 1998.
Steier 1925.
 Szemjakin
Tomaszewicz 2010.
 A szabadságharc katonai története. Szerk. *Bona Gábor*. Írták: *Bencze László, Bona Gábor, Csikány Tamás, Hermann Róbert, Kedves Gyula*. Budapest, 1998.
Angyal Dávid: Az ifjú Ferenc József. Budapest, 1942.
Andics Erzsébet: A Habsburgok és a Romanovok szövetsége. Az 1849. évi magyarországi cári intervenció diplomáciai előtörténete. Budapest, 1961.
Rosonczy Ildikó: Egy orosz ezredes, A. K. Baumgarten 1849-es naplója. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2012. 1. sz. 191–237. o.
 Budavár bevételének emlékezete 1849. Vál., szerk., bev. és jegyz. *Katona Tamás*. S. a. r. *Hermann Róbert, Pelyach István és Tirts Tamás*. Budapest, 1989.
 Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg. Band 1. 5. Dezember 1848 – 7. Jänner 1850. Bearbeitet und eingeleitet von *Thomas Kletečka*. Wien. 2002.
Görgey Artúr: Életem és működésem. I–II. k. *Görgey István* fordítását átdolgozta, a bev. és a jegyz. írta *Katona Tamás*. Budapest, 1988.
Gyalokay Jenő: Görgey mint hadvezér. *Századok*, 1916. 444–476. o.
Haraszi Éva: Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen. Budapest, 1951.
Hermann Róbert: Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben. Győr, 1998.
Hermann Róbert: Egy „végzetes” döntés születése. Magyar haditervek Gödöllőtől Komáromig 1849. április 7–29. *Századok*, 1999. 2. sz. 253–312. o.
Hermann Róbert: Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. Budapest, 2004.
Hugo Kerchnawe: Feldmarschall Fürst Windisch-Graetz und die Russenhilfe 1848. Beiträge für die Geschichte der Jahre 1848–1849. Heft 3. Innsbruck, 1930.
 Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése 1848–1849. Összeállította, szerk. és a bev. *Hermann Róbert*. Budapest, 2001.
Ivan Ivanovics Oreusz: Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben. Ford. és s. a. r. *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 2002.
Rédvay István: Az 1849 április 28-i komáromi haditanács történelmi jelentősége. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1934. 66–81. o.
Ian W. Roberts: Nicholas I and the Russian Intervention in Hungary. London, 1991.
Alekszandr Petrovics Scserbatov: Paszkevics Magyarországon. Ford. *Gerencsér Zsigmond*, szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1984.
Spira György: A pestiek Petőfi és Haynau között. Budapest, 1998.
Steier Lajos: Az 1849-iki trónfosztás előzményei és következményei. Ismeretlen adalékok az 1848–49-iki szabadságharc történetéhez. Budapest, [1925].
 Hadaink vonulnak. K. R. Szemjakin orosz ezredes magyarországi levelei 1849-ből. Az iratokat gyűjtötte, ford. és s. a. r., a bev. írta *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 2014.
Władysław Tomaszewicz: Dziennik oficera rosyjskiego z kampanii węgierskiej 1849 roku. Oprac. *Tadeusz Epsztein*. Warszawa. 2010.

AZ EMBERI TÉNYEZŐ HARCÁSZATI VONATKOZÁSAI AZ 1848/49-ES SZABADSÁGHARC PÉLDÁJÁN

Tactical Aspects of the Human Factor, Seen through the Example of the 1848/49 Hungarian War of Independence

It should not be forgotten that the soldiers of the 1848/49 War of Independence were not unemotional beings without any free will, but there were people fighting, influenced by enthusiasm, fear and weakness. The moral and physical state of the army had significant influence on the course of the war at all times.

The paper deals with the tactical aspects of the human factor. It seeks answer to the question how danger, bodily toils, insecurity and fortuity can influence the battle spirit within the frame of a war, and what kind of role army leaders and officers play in this process. In addition, the paper presents examples of bravery, heroism and self-sacrifice.

Keywords: 1848/1849, War of Independence, mental factors, military law, bravery, self-sacrifice, camaraderie, weapon honour, food supply, misconduct, cowardice, plunderage

Jelen tanulmány szerves folytatása *A magyar honvédsereg harcászata az 1848–49-es szabadságharcban* című kötetemnek, melyben a honvédsereg harcászatának bemutatásával párhuzamosan az olvasó megismerhette a „csata igazi arcát”, amiben segítségünkre volt Raksányi Imre festői csataleírása. Azt azonban nem szabad elfelednünk, hogy ezeket a harcokat nem érzelemmentes és szabad akarat nélküli lények, hanem emberek vívták, a maguk lelkesedésével, félelmeivel és gyarlóságával. A sereg erkölcsi és fizikai állapota mindenkor kiemelkedő befolyást gyakorolt a háború menetére, amivel minden parancsnoknak tisztában kellett lennie.¹

A harci szellemre a háború keretein belül a veszély, a testi fáradalmak, a bizonytalanság és a véletlen vannak befolyással. A harcos legfontosabb tulajdonsága a bátorság, mely a veszélyben az állhatatosságot szüli; a felelősséggel szemben tanúsított bátorság mindennemű lelkesültségből (például hazaszeretet, becsvágy) ered, és a merészséget adja. A testi fáradalmak, a hosszú megerőltető menetek, a harctéri és előőrsi szolgálat, a pihenés hiánya, az éhezés csak kellő testi és lelki edzettséggel bírható. A bizonytalanság tényezője, mely a háborúban nyert információk ellentmondásain alapul, és egyben a habozás fő előidézője, leginkább a tiszteket és főleg a parancsnokokat terheli, amin józan ítélőképesség és emberismeret enyhít valamelyest. A háború fő tényezőjének, a véletlennek leküzdése művészi magaslatokba emeli a katonát, amikor a veszélyek során át, testi fáradalmak közt és bizonytalanságban gyors áttekintéssel és lélekjelenléttel képes döntést hozni.²

¹ A Raksányi-idézetet lásd: *Pásztai László: A magyar honvédsereg harcászata az 1848–49-es szabadságharcban*. Budapest, 2013. 176–179. o. A „csata arca” kifejezést John Keegan brit katonai író vezette be a köztudatba. *Keegan* 2000. Továbbá *Krántz* 1869. 29. o.

² *Haraszi* 1885. 7–9. o.

A katonai vezetőik kötelességei

A tisztek, altisztek és a csapatok feladatát, harceljárásának módjait a szabályzatok, melyek 1848–49-ben már magyar nyelven is nagy számban jelentek meg, részletesen leírták.

Közismert tény, hogy minden hadsereg erősen hierarchikus szervezet, aminek számos gyakorlati oka van. Itt most csak a harcvezetés közben tartására utalnánk, mely szerint egy sikeres összecsapás megvívásának egyik alapfeltétele, hogy minden parancsnok, minden pillanatban tisztában legyen a neki alárendelt csapatok helyzetével. Éppen ezért senki nem engedheti meg magának, hogy felsőbb parancs nélkül vagy éppen annak ellenére önálló tevékenységbe kezdjen a harcmezőn. Ha a körülmények mégis rákényszerítik, arról azonnal jelentést kell tennie feletteseinek. De a magasabb beosztású parancsnok sem intézkedhet közvetlenül a csapatokkal anélkül, hogy arról ne értesítené az illetékes alparancsnokot, hiszen annak is tisztában kell lennie, hogy egy alakulattal – az adott pillanatban – milyen formában rendelkezhet.³

A parancsokat, akár szóban, akár írásban, röviden és egyértelműen kell kiadni, hogy az félreértésekre ne adjon okot. Az 1849 nyarán frissen felállított tiszai hadsereg tisztikarát Perczel Mór vezérőrnagy, a hadsereg parancsnoka hadparancsban figyelmeztette ezirányú kötelességeikre: „Ütközetben úgy, mint más szolgálatban is, fokozatosan fognak a parancsok kiadatni. Elvégre, bárki hozzon is az illető hadosztály-, dandárnok vagy csapatfőnek parancsot, ha az nem maga útján történik, elvetendő. – Egyedül magamnak, midőn jelen vagyok a csatában, tartom fel, de ezt csak rendkívüli esetben, a közvetlen rendelkezést; de ezt is csak úgy, hogy róla nyomban az illető hadosztály- vagy dandárparancsnok is értesítetik; és az ily rendelkezés vagy magam által, szóval vagy papíron vissza fog küldetni nyargoncok vagy segéd tisztek által.

Átaljában visszavonulni épp úgy, mint előrenyomulni átaljános vagy előleges parancs nélkül halálos büntetés alatt tiltatik. Helyét felső parancs nélkül senki sem hagyja el. Aki teszi felelős a következőkért.”⁴

A tiszte rövid és érthető parancsokkal, a manőverek ügyes és bátor véghezvitelével éri el, hogy a katonák bízzanak szellemében, és őt a csatában feltétel nélkül kövessék. Kötelessége, hogy osztozzék a katonák jó vagy rossz sorában, de mindenekelőtt gondoskodjon róluk. Ezalatt értendő az élelem, a ruházat, a felszerelés, a szállás biztosítása, és a lehetőség szerinti kímélet a harcon kívül. Ezek az ún. szellemi és erkölcsi tényezők, melyek biztosítják, hogy a „vezéreiben bizalom lelke a mi rendünknek...”⁵

Teofil Łapiński tüzérszázados az alábbiakban foglalta össze a tisztek feladatát: „Egy hatalmas vendégfogadóban kvártélyozták be az üteget, ahol nem csak embereimnek jutott szálláshely, hanem a lovainknak is: így mindegyikünk egyazon fedél alá került. Noha engem egy közeli udvarházban helyeztek el, úgy döntöttem, hogy a tüzéreimmel maradok, mert a csataterre készülve sokkal jobb az, ha a tisztek állandóan az egységekkel időznek, feleslegesen nem hagyják őket magukra, s életüket a beosztottaik életéhez igazítják. Nemcsak azért, mert így a katonák kénytelen-kelletlen jobban ügyelnek a rendre, hanem azért is, mert tapasztalva tisztjeik állandó gondoskodó figyelmét, irántuk bizalommal viseltet-

³ Tábori utasítás, 1849. 1–2. o.

⁴ Abonyi tábor, 1849. július 22. *Rosonczy* 2009. 233. o.

⁵ Lásd Tábori utasítás, 1849. 4. o.

nek, hozzájuk ragaszkodnak, s ez életüket, fáradaimaikat és ínségeiket kölcsönösen elviselhetőbbé teszi. Ezen persze nem rossz értelemben vett családiasságot értem, amelynek a lengyel és más csapatokban sajnos egyaránt szemtanúja voltam, ahol a tiszt együtt mulatott és kártyázott katonáival. Az ilyen tekintélyét veszített tisztet természetesen azonnal el kell távolítani a hadseregből. Inkább arra gondolok, hogy a tiszt és a katona között a báty és az öcs közötti kapcsolatnak kell uralkodnia.”⁶

Így volt ez akkor is, ha ez a kapcsolat egy kisebb összetűzés okán időlegesen megromlott, ami a katonahumor forrásává vált: „Csak egy ízben nehezteltünk meg reá [ti. Gruber ütegparancsnokra], ugyanis egy eső után a lovak alá száraz szalmát hoztak, de mi abból – minthogy fekvőhelyünk szintén megnedvededett – egy részt, tán valamivel többet is a szükségesnél, magunknak lefoglaltunk. A szekerészeti legénység panaszt tett főhadnagunknak, ő haragosan hozzánk jön, s a szalmát visszaadni parancsolja, tettet azzal okadatolván: »Egy ember 20 frt (mert ennyi volt a katonai foglalónk), de a ló 120 frt.« A szalma nagy részét elvitték alólunk, s e mellett igen zokon esett, hogy a lovagnál sokkal kevesebbre becsültettünk, de kellett is főhadnagy uramnak ezért egy ideig nyelnie, t.i. ez után egymást, kivált mikor ő is hallotta, 20 frtos embernek neveztük; sorakoztatáskor »20 frtos emberek sorakozzunk« szóval híttuk össze egymást; ő elég ildomos volt ezt szó nélkül hagyni, és mi is lassacskán felhagytunk e célzással” – emlékezett vissza Szabó György tüzér, az üteg személyzetéből.⁷

A feljebbvalók egyik kiemelkedő feladata, hogy a harc veszélyei közt személyes példamutatás, „szívreható beszéd”, a hazaszeretet és a becsület felkeltése által csapataikat bátorságra ösztönözzék, a veszély benyomásait ezzel is ellensúlyozandó. Mindez persze csak akkor működött, ha sikerült alárendeltjei bizalmát korábban elnyernie, mert csak így volt képes a döntő pillanatban embereit a legrendkívülibb erőfeszítésre ösztönözni.⁸

Ehhez azonban a tiszteknek a legfontosabb feladatukra, a legénység vezetésére kellett koncentrálniuk, s nem belebonyolódni az ellenséggel vívott személyes harcba. Így aztán a felső vezetés igyekezett is őket ettől – már amennyire lehetett – távol tartani. Bem tábornok például a következő rendeletet adta ki napiparancsban: „Minthogy láttam azt is, hogy gyalogtisztek lőfegyvert hordanak, tehát jövőre megtiltom a tiszteknek a lőfegyver hordozást, mert a tiszt kötelessége a honvédeket felügyelni a csatázásban, úgy mint egyébkor, mit azonban, ha lövéssel foglalkoz, nem tehet.”⁹

A személyes példamutatás jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni, még ha az néha humoros helyzeteket is teremtett. Így írt erről naplójában Leiningen: „Én tudniillik mindig azt véltem, hogy a golyók előtt való hajlongás édeskeveset használ, és hála erős idegeimnek, nem is szoktam ezt megtenni... A falun való áthaladásunkkor megint kénytelen voltam előállani régi prédikációmmal, magamat állítva példaképül; de amikor a falu kijárásánál a Schwarzenbergekkal megálltam és szivarra gyújtottam, egy golyó nagyon is közel süvített el mellett, és inkább ösztönből, mint félelemből, orrom közeli érintkezésbe jött lovam sörényével. Tüstént mellett terem Kiss uram, és mélyen hajlongva mondja: »Alázatos szolgája!«, és természetesen vihogó nevetésben tör ki az egész zászlóalj... megígér-

⁶ 1848. november/december. *Łapiński* 1996. 873–874. o.

⁷ *Szabó* 1875. 36. o.

⁸ Lásd: *Kránit* 1869. I. 30. o.

⁹ Bem napiparancsa: Kislaposnok, 1849. május 14. *Nagy* 1896. LXI–LXII. o.

tem a zászlóaljnak, hogy mindig fizetek egy aranyat, valahányszor rajtaérnek, hogy egy golyónak bókolkok. Ezt a második aranyat sohasem kellett megfizetnem.”¹⁰

Egy másik történet Perczel Miklós őrnaggyal és a tolnai önkéntes nemzetőr-zászlóaljjal esett meg: „...a golyók fejünk fölött zúgtak el anélkül, hogy csak egy is talált volna. A zászlóaljam előtt állva lóháton vettem észre, hogy embereim, valahányszor egy golyó fejünk fölött elzúgott, önkénytelenül meghajlottak, és nem egy »Jézus segíts!« hangzott föl, mire én, midőn ismét egy golyó zúgott el fölöttünk, levettem sapkámat, és szintén meghajoltam a repülő golyó előtt. Embereim rám néztek, elnevelték magukat, és a következő golyók előtt többé meg nem hajoltak.”¹¹

A jó vezető a legénységet a csata forgatagában is felkészítette a rá váró legközelebbi feladatra. Például támadás előtt figyelmeztette őket a tüzelés elveire, s a kézitusasorán az együtt maradásra. Lovasság elleni védelemben hangsúlyozta a négyszög fölényét és a katonák fegyvereinek tűzhatását, melyek őket sérthetetlené tették. Az idő előtti tüzelést pedig, a parancsnok hidegvérét és halálmegvetését is demonstrálandó, úgy lehetett megakadályozni, ha a zászlóalj előtt járkált mindaddig, amíg a tüzelés ideje meg nem kezdődött. Talán még nagyobb jelentősége volt a lovasságnál – közvetlenül a roham előtt – pár lelkes, az önbizalmat erősítő szónak.¹²

Az összkép azonban közel sem volt ilyen kedvező a honvédsereg egészében. Mészáros Lázár tábornokot, hadügyminisztert is mint „slendriánt” tartották nyilván a kortársak, de beosztásánál fogva jó rálátása nyílt a tisztikar valós állapotára: „A tisztek tudatlansága, tapasztalatlansága, hanyagsága s közömbössége szintén elősegítette a fegyelmetlenséget, mert ezek mitsem gondolván alattvalóikkal, de tekintélyök sem lévén, az egész szolgálat csak úgy Isten nevében ment, ami egészen a háború végéig tartott; sőt még bővíve lőn a felsőbb tisztek engedetlensége által, – kik csak azt tartották jónak, mit saját agyuk tekintett annak, amiért is maguk közt s alattvalóik előtt is nyilvánosan megszólák s lealacsonyíták a legfőbb rendeleteket, úgy, hogy az alattvalók bennük engedetlenségi forrást találtak.

2-szor. Az organizáció rendben ment az első 10 honvéd-zászlóaljnál, és az első két ágyúütegénél, mert három havi idő volt ennek létesíthetésére; lehetett is látni ennek hasznát; bár ez csak futólag és félig műveltetett, mint p.o. az 1-2-3 honvéd-zászlóaljnál melyek egész végig megtartották, ha nem is a rendet, de annak színét. A 3-ik, a szegedi s csongrádi zászlóalj Damjanics által volt képezve s az egész háború alatt fegyben maradt, sőt ez inkább lehetett mintája a bátor s hősiesség eljárásnak, mint a 9-ik, mely harcon kívül inkább volt fegytelen, mintsem nem...

Később azonban sürgetőbbé válván a katonai kiállítások, felszerelések és az emberek azonnal használása, a hibák szintén sűrűsödtek, mivel a gyorsabb alakításokat csak forradalmi modorban lehetett eszközölni; ha tehát a tisztek és altisztek ki voltak nevezve, ruhával, fegyverrel és a többi kellékkel felszerelve: úgy tetszett, hogy már minden rendben van s azonnal szolgálatba kellett lépniök s csatáznio.

¹⁰ Tápióbecské, 1849. április 4. *Leiningen* 1983. 199. o.

¹¹ Pákoz, 1848. szeptember 29. *Perczel* 1977. 61. o. (Még egy harmadik történet is ismert Damjanichról, aki a turjai ütközet alatt az ágyútűzben a legnagyobb nyugalommal szivarozott. *Vajda* 1998. 87–88. o.)

¹² Lovassági harcműtan. (Taktika) Előadott az első magyar kir. központi honvéd lovastiszti és tisztképző tanosztálynál. Székesfehérvár, 1870. 147–148. o. és A magasabb hadművészet elvei. Ford. és kiadja F. Ráztokai Kobilitz Lajos. Budapest, 1875. 51. o.

A tiszti kinevezések nem történhettek okszerűleg; tudatlanokat is kellett használni, s oktatásukra, kiválogatásukra időhiány miatt nem fordíthatott kellő figyelem. Addig ugyan még csak ment a dolog, míg a seregrendbeli használható tiszteket a külföldön tanuló ezredekbe lehetett hívni, vagy a belföldi ezredekbe előléptetéssel az újonnan alakított zászlóaljakat ellátni; de midőn ezek fogyni kezdtek, és a honban található nyugalmazott és kilépett tisztekből kelle pótolni a honvédtiszteket, nehezebbé lőn, mert ezek száma a 800-at nem haladta túl és ezek is többnyire csak olyak voltak, kik a régi magyar szokás szerint legfeljebb kapitányságig szerettek szolgálni és aztán oda hagyván a szolgálatot, otthon oppositíóskodni.

Hanem midőn a szolgálatra valók már ezekből is alkalmaztattak és a szükség még mindig nőtt: akkor a tiszti kellékeket többé-kevésbé az önrta kérelmi levelekből kelle kiszemelni, melyekben az érdem mindig és mindenhol kitüntetőleg vala felhozva...

Ezekkel annyi sok rossz elem jutott a seregbe, hogy az csaknem gúny és megvetés tárgya lett, kivéve a kiveendőket; – s ha valami nem úgy történt, amint kellett volna, azt a rossz tiszteknek leheete köszönni, kik dőzsölni jobban tudtak, mintsem becsületesen szolgálni; úgyhogy a bűnösök sokasága miatt azokat fékezni alig lehetett. Igen sokan megérdemlették, mit a hírlapok felőlük csípősen írának, t.i. hogy »Sok tiszte láthatni a városban, csatának kell hát lennie valahol!«; mert ezek nem szeretének zászlóaljknál maradni, és ha egy helyről kikergettetének, más helyen gyűltek össze.”¹³

Végezetül még egy gondolat. Bár eddig a katonatisztek feladatairól volt szó, nem lehet megelégedezni az egyházi személyek jelentőségéről sem, akik erkölcsi szempontból ugyanolyan fontos szerepet töltek, tölthettek be a sereg irányításában.

A tábori lelkészi szolgálat a katonák lelki gondozását volt hivatva ellátni. 1848 decemberéig a honvédség lelkipásztori igényét csak ideiglenes jelleggel tudták megoldani, ekkortól a hadügyminisztérium tábori lelkészi osztálya szervezte a lelkészi szolgálatot. Eleinte csak katolikus papok szolgáltak, 1849-re azonban a felekezeti megoszlásnak megfelelő arányok alakultak ki. A tábori lelkészek nem csak a plébániai feladatokat látták el, hanem a csatatéren is jelen kellett lenniük.¹⁴

Mednyánszky Cézár, római katolikus lelkész, 1849. január elején Görgeinek ajánlotta fel szolgálatait: „Bemutattak Görgeinek, aki szívélyesen fogadott, és akinek megemlégettem gondolataimat, amely már megfogalmazódott bennem. E szerint az újonc zászlóaljak bátorításának, akiknek ereje egyelőre lelkesedésükben rejllett, jót tenne, ha a tisztek mellett egy fegyvertelen pap kereszttel a kezében vezetné őket a harcba. Azt szerettem volna, ha a nemzeti harc a parasztság szemében a keresztes háború jellegét ölti, és elképzeltem, milyen hatást gyakorolna a katonaságra a veszéllyel szembeszálló fegyvertelen ember látványa. Az események engem igazoltak. A tábornok, gyakorlatias ember lévén megértett és támogatta elgondolásomat, melynek megvalósítását rám bízta és törzslelkészi rangban a vezérkarhoz osztott be.”

Mednyánszkyknak volt is alkalma a személyes példamutatásra, mikor a kápolnai csata második napján (február 27-én) vörös talárban, kereszttel a kezében a csapatok közt lovagolt. Ekkor vette észre a Kápolna falu visszaszerzésére előre küldött olasz legénységű,

¹³ *Mészáros* 1881. I. k. 333–335. o.

¹⁴ *Zakar* 1999. 15–32. o.

16. Zanini-gyalogezred magyar oldalon harcoló zászlóalját. Néhány lelkesítő mondat után a roham élére állt. A kezdetben sikeresnek indult támadás végül kudarcba fulladt, a császári csapatok a zászlóaljat bekerítették, és nagy részét foglyul ejtették. Mednyánszky csak úgy kerülhette el az elfogatást, hogy a ruháját markoló császári gyalogost a kereszttel fejbe vágta, majd az udvarokon át elmenekült.¹⁵

Egy másik – igen hamar – hírnevet szerzett lelkész, a piarista Erdősi (Poleszni) Imre volt, akit 1849. január 16-án nevezett ki Görgei a Guyon-hadosztály táborigazgatójává. Erdősi alig egy hónappal később – „Előre kedves véreim! Velünk az Isten, miénk lesz a győzelem!” – felkiáltással a Branyiszközi-hágót elfoglalni igyekvő, zömmel szlovák legénységű, újonc 2. beszercebányai zászlóalj katonái élére állt. Mikor a roham elakadt, Erdősi a nála lévő 120 cm-es fakeresztet előrehajította a magas hóba, s szlovákul kiáltott a katonákhoz: „És ti otthagynátok az ellenség kezében Isteneteket, s túrnátok a mocskot zászlóitokon?” A hágó pedig hamarosan bevételre került.¹⁶

A bátorság, a hősiesség és az önfeláldozás példái

A veszély az az elem, amelyik a háborúban minden egyes személyre hat, s ez a benyomás arra ösztönzi, hogy kivonja magát alóla. Ez a törekvés a létfenntartási ösztönben gyökerezik, s szintén mindenkiben megvan. Így aztán minden katona átéli a félelem érzését, ami az újoncnál hatványozottan jelentkezik, és a tisztek sem kivételek alóla, mert a tűzkeresztségen át nem esett vezetők is hajlamosabbak idegesebben reagálni a harcéri jelenségekre.¹⁷

A honvédsereg legbátrabb zászlóaljainak egyike volt a 9. zászlóalj. Az általuk viselt vörös sapka hamarosan a dicsőség szimbólumává vált, amikor további alakulatok is – vitézség jutalmául – ugyanilyen fűzőt kaptak. De a kezdet ebben a csapatban is nehezen indult; egy 17 éves legényke, Büttner Emil, édesanyjának írt levelében így számolt be az első harcukról: „Azt tudom, hogy vagy háromszor lőttem, de egyebet nem, lábaim reszkettek, fogaim vacogtak, mint akit a hideg lel; nem láttam, nem hallottam semmit, fejem zúgott, füleimben pedig egy óranegyed után is csengett. Ahogy később felocsudék, körülnézve látam, hogy csak vagy ötven vagyunk a torlasznál, a legderékabb legények pedig a házak és kerítések tövében hasálnak, de azután főhadnagyunk Turánszky két pisztolyát kirántva hátraugrott és lármozni kezdett, hogy aki a torlaszhoz menni késedelmeskedik, mindjárt kereszttűlövi. Ez megtette a maga hatását, s a torlasz újra el lőn foglalva...”¹⁸

Charles Ardant du Picq elmélete szerint a „katonák félelemből harcolnak: előbb a harc nem vállalásának következményeitől (azaz a büntetéstől), utóbb pedig attól félnek, hogy nem harcolnak elég jól és lemészárolják őket.” Ehhez persze arra van szükség, hogy tudatosuljon bennük, a legnagyobb veszteségeket akkor szenvedik el, amikor hátat fordítanak az ellenségnek, és képtelenek a védekezésre.¹⁹

¹⁵ Mednyánszkyt január 5-én nevezték ki a VII. hadtest törzslélekészének, később a hadminisztérium hadlelkészeti osztályának igazgató tanácsosa lett. Mednyánszky 2001. 218. és 220. o.

¹⁶ Zakar 2002. 166–169. o.

¹⁷ Lásd Kránitz 1869. I. sz. 30. o. és Cendrowski – Swebocki 1976. 82. o.

¹⁸ Fehértemplom, 1848. augusztus 23. Büttner 1989. 33. o.

¹⁹ Charles Ardant du Picq (1819–1870) francia ezredes, katonateoretikus. Lásd: Keegan 2000. 85. o.

Du Picq követője, S. L. A. Marshall tábornok az ún. „kiscsoport-dinamikát” hangsúlyozta: „Valahányszor megvizsgáljuk az első vonalban álló katonákat, látnunk kell, hogy általános köztük a félelem, az is megfigyelhető azonban, hogy valamennyien igyekeznek elkerülni, hogy félelmük olyan tettekben fejeződjék ki, amelyeket bajtársaik gyávaságnak tekintenének. A többség nem akar túlságosan nagy kockázatot vállalni, és nem vágyik a hős szerepére, de épp ennyire azt sem akarják, hogy a jelenlevők közül éppen őket tartsák a leghitványabbnak... Ha egy katonát... ismernek a körülvevők... akkor van oka félni annak az egyetlen dolognak az elvesztésétől, amelyet valószínűleg az életénél is többre tart, ez az egyetlen dolog pedig férfiúi reputációja a többi férfi között.”²⁰

Mindez azonban csak a kötelesség teljesítéséhez elegendő, a kiemelkedő tettek végrehajtóit egyéb motivációk is hajtották. Ezekből következik néhány csoportosított példa.

Hidegvér és harci láz

„Borzasztóan szép egy ily nagyszerű csatát fényes napvilágnál nézni, de sokkal borzasztóbban szebb benne résztvenni: még most is mindannyiszor megepezdül ereimben a vér, ha rá gondolok valamelyikére azon csatáknak, érzem, hogy most talán képes volnék megőrizni és legnagyobb gyönyörrel nekirohanni a legirtózatosabb veszélynek inkább, mint valaha ismét letenni fegyveremet. Valami elragadó érzés kapja meg egy ily csatában az embert, midőn körülötte vész és vihar dübörög, azt hiszi, hogy az egész világ egy óriási csatahelyévé vált és romhalomba fog omlani véle együtt, és őrült elragadtatásában mitsem eszmélve a csatán kívüli világra, egyedül ebben találja élvezetét, örömét és minden gyönyörét, vakon rohan minden veszedelemnek és a haldoklók hörgése, a csatárok ordítószása, az ágyúk dübörgése, a puskák ropogása, a harsona és dob pokoli lármája néki mennyei zeneként hangzik füleibe” – írta Szalkay Gergely őrnagy.²¹

Az út azonban, mely a harc veszélyei közt az önuralomhoz vezet igen véres, és nem mindenki részesedhet belőle. A Mátyás-huszárok „katonává válásáról” Dercsényi Kálmán főhadnagy számolt be. A történet 1849. január 21-ről 22-re virradó éjjelen esett meg Nagyszeben első, sikertelen ostroma után: „Amidőn felébredtem fejemhez kaptam, hogy meg van-e még? – mert egész éjjel álmodtam, hogy elvitte egy nagy ágyúgolyó a fejemet. László [bátyám] felébredvén, hasonlóan cselekedett, mire én hangos kacajban törtem ki, hogy talán Te is azt álmodtad, hogy elhordta a fejedet az ágyúgolyó, mely gyanúsomat megerősítve, sokáig mulattattuk magunkat ezen sokak által hasonlóan állított nagyon természeteszerű álommal. Ezen csata edzette meg teljesen bátorságunkat és oly egykedvűvé tett bennünket életünk iránt, hogy még gondolatunkban sem volt kímélni életünket; egy szóval oly elfásulttá lett kedélyünk, vérmérsékletünk, hogy semmi sem érdekelt, mint el-lenségünk és annak legyőzése, mely törekvésünk foglalkoztatta nemcsak ébrenlétünket, hanem álmainkat is.”²²

²⁰ Lásd: Keegan 2000. 86–87. o.

²¹ Szalkay 1998. 84. o.

²² A város alól visszavonuló magyar sereg utóvédjét ugyanis a Mátyás-huszárok alkották, és amíg a sereg többi része biztonságos távolságra el nem vonult, egy helyben állva állták az osztrák tüzéség lövéseit. Dercsényi 1896. 68. o.

A későbbiekben így folytatta: „A hadjáratí rész leírásához megjegyezni kívánom, hogy a csatározásokban részt nem vettek előtt az abban előforduló, természetellenesnek és túlzottnak látszó halálmegvetés, az élet iránti egykedvűség, mely többnyire mosolyt idézett elő nálunk az ellenség gyávasága fölött, nem túlzás, nem kérdés, mert a bátorság fokozódik és egy nagyobb megpróbáltatás után az élet oly közömbössé válik, mintha bece sem lett volna soha az ember előtt. Hivatkozom e részben is derék bajtársainkra, akik hasonlóan leszámoltak az étellel és csakis egy célt tartottak szem előtt: az ellenségnek minden áron való legyőzését.”²³

A tűzkeresztségen való átesés, különösen ha győzelem vagy legalább tisztos helytállás volt a vége, megedzette a csapatokat. A legnagyobb stresszt a tűzéségi tűz elviselése jelentette. Az a csapat, amelyik ezt kiállta, már bármire képes volt. „Jött az első golyó és elszívott fejünk fölött, honvédek pedig sapkáikkal jó reggelt s éljent integettek feléje és előre nyomultunk. Jött a második, és a szép ifjú huszár hadnagy Fiáthot lesodorta lováról... és mi előre nyomultunk. Jött a harmadik és lesújtott két honvédünket, az egyik tüstént meghalt, a másik hátra vitetett bekötés végett, – és mi előre nyomultunk. Azonban... nekünk vissza kellett mennünk azon helyre, hol leginkább ki voltunk téve a golyók járásának; és ott kellett állanunk déli 11 óráig mint élettelen testek mozdulatlanul, mint áldozatra rendelt barmoknak, anélkül, hogy legkevesebbet is tennünk engedtek volna.

Szivarokra gyújtottunk, fűtűrészttünk, és néztük percenként, hogy kit fog ismét elsőpörni közülünk egy irgalmatlan golyó?! Nemegyszer történt, hogy hol egyik, hol másik tömegünk közepébe csapott le egy, mint karvaly a csibék közé, és ismét felröppent anélkül, hogy valakit megsértett volna; melyet öröm és kacaj kísért szerencsés útjára” – említette meg a szenttamási támadásról az imént idézett Szalkay.²⁴

A harc előtti pillanatok szinte elviselhetetlen feszültségét, és az ebből kirobbanó megfékezhetetlen harci láz egyik példáját Bobik Gusztáv százados, Knezić Károly ezredes, később tábornok parancsőrtisztje jegyezte fel. Hőse – a délvidéki harcokban megedződött – 9. honvédszázalaj, a helyszín Komárom, 1849. április 26-án; hajnali támadás az erődtől ostromló osztrákok sáncai ellen.

„Még vagy tíz lépést tevénk, amidőn egész váratlanul, mintegy a magas égből, egy erős férfi-hang teli torokkal a harcias »Halt wer da!«-t felénk ordítá. Helyben valánk tehát, és miként a sáncőr magas állásáról ítélni lehetett, egy majdnem óriási földvár előtt.

A bizonytalanság mindig aggasztóbb, mint a legvésszesb bizonyosság. Míg tíz perccel ezelőtt szíveink remegve összeszorultak, most a vész színe előtt magasra tágult a felszabadult kebel, és alig, hogy elhangzott a második »Halt wer da!«, zászlóaljunk közepén egy közvitéz, magát többé meg nem fékezhető harcias elszántságában telt torokból e gúnyszavakkal felel: »Anyád kínja!«

Egy eget hasító »Éljen!« következett e mindnyájunkat egyiránt meglepő tréfás harci féktelenségre – és ami ezután történt, azt az általános zaj és puskaropogás közt egyenkint tisztán többé ki nem vehettem; hacsak nem a német vezényszót, melyet az ellenséges csapatnak álmából felriasztott vezére folyton ordított: »Ergreift das Gewehr!«-jét még akkor is hangoztatva, amikor öles gránátosai már javában vívtak s tüzeltek.”²⁵

²³ Lásd: *Dercsényi* 1896. 155. o.

²⁴ Ágyúfedezeten Szenttamás ostrománál, 1848. augusztus 19. Lásd: *Szalkay* 1998. 24. o.

²⁵ *Bobik* 1870. 101. o.

Ha már megint a „veressipkásokról” esett szó, akkor harci vágyukról álljon itt még egy példa. A Bánságból felrendelt csapatok 1849. január végén Aradon gyülekeztek. Az erődöt ostromzár alatt tartó sereg vezetésében felmerült egy éjszakai rajtaütés végrehajtásának terve. A későbbiekben lefűjt akcióra önkénteseket kerestek. „Ezredesünk minden zászlóaljat összejár, hogy kik ajánlkoznak minden zászlóaljból önkéntesül elsőeknek a megtámadásnál; minden zászlóaljból ajánlkozott 10, a jobbakbul 30-40, a 3-ikbul 65. Eljött mihozzánk is. Nagy ékesszólással elkezdett beszélni, hogy... reményli, hogy közölünk a legtöbb fog ajánlkozni a létracipelésre. De bezzeg elálmélkodott, midőn [az] egész zászlóalj elkezdett kurjongatni: »Valamennyien! Mind megyünk!« Szegény öreg majdhogynem sírt örömeiben... és elhatározta, hogy miután minden század első akar lenni, sorshúzás által határozassék el, melyik legyen az első” – írta meg, az akkor még a zászlóaljból szolgáló Büttner Emil családjának.²⁶

Persze hosszasan sorolhatnánk a harci vágy megnyilvánulásának újabb és újabb eseteit, de a sort zárja Gózon Lajos őrnagy és a 66. zászlóalj hőses elszántsága. A nagyszerűen végrehajtott rohamért Görgei Gőzont alezredessé léptette elő és kitüntette a 2. osztályú katonai érdemjellel.

„Július 25-én délelőtt az ellenség Miskolcra a Sajóhoz nyomult, ahol is Leiningent és Pöltenberget hevenyében megtámadá. Többnyire csak tüzéséget – amiből nagyon sok volt neki – működteté... az ellenséges tüzéségnek is sokáig minden erőlködése sem bírta hadközepünk ágyúütegeit helyből kimozdítani. Ebbeli igyekezetében kivált az egyik orosz üteg tűnt ki rendkívüli merészsége által, mellyel Alsó-Zsolca átalirányában a túlsó folyampartnak közel a széléig rugaskodván előre, olyan állodásba fészkelte be magát, ahol maga födve volt ágyúink tüze ellen, míg ellenben ütegeink sorát egész hosszában lődözhetette onnan. Ezt lehetlen volt így túrni... Gózon Lajos alezredes... szemeltetik ki e kényes vállalatra, és örömmel vállalkozik. »Önkéntesek, lépjenek ki!« Majd az egész zászlóalja menne önkint. Ekkor ő kiválogat közülük 50 embert, velök észrevétlen egy alábbeső helyen átgázol a Sajón, s a túlparti füzes nyugati szélén ágyúfödözetül felállított két egész zászlóalj orosz gyalogságot váratlanul megrohanja oly páratlan hévvel, hogy a két zászlóalj esze nélkül megszalad, s az a távolabb álló veszedelmes üteg alig bír felmozdonyozni és Gózon elől lóhalálba elhordani ágyúit.”²⁷

A halálmegvetés talán leglátványosabb példái egyes tereptárgyak megszerzéséhez, illetve megtartásához köthetők; ezek közül is elsősorban az olyan relatív kis kiterjedésű, az erők koncentrálására kényszerítő tárgyakhoz, mint a hidak. A legnevezetesebbek a piski, tápióbicskei és váci ütközetekben zajlottak le.

Tápióbicskénél a 3. és 9. zászlóalj egyaránt elsőként akart a Tápió hídjára nyomulni, és ezzel egymást akadályozták, míg végül Földváry Károly őrnagy, a 3. zászlóalj parancsnoka kezébe ragadta a 9. zászlóját és „az ellenséges kartácstűzön keresztül átvágtatott vele a hídon, s a következő pillanatban a haragos zászlóaljak együtt rohantak utána – a maga vitéz őrnagyának a 3., a maga zászlójának a 9. honvédzászlóalj.”²⁸

Földváry, immár alezredesként, és a két zászlóalj ugyanezt megismételték aztán április 10-én is Vácott a Gombás-patak hídján, ugyanazzal a fényes sikerrel.

²⁶ Lásd: Büttner 1989. 73. o.

²⁷ Alsózsolca, 1849. július 25. Görgey 1885–1888. III. k. 227–228. o.

²⁸ Görgey 1988. 449. o.

Katonai ambíció

A dicsvágy számos esetben volt nagy tettek sarkallója. A következő leírás egy fiatal röppentyűs legényről szól; esetében a szép nem szeretete sem elhanyagolható: „Pap Gyurka egy kis generálisnak képzelte magát, és ahol csak szerit tehette, lovagolt, lovagolni tanult; már alig bírta a földön járni, és szeretett vón’ lóra szállni, legalább is mint ütegparancsnok kommandírozni; úgy lóháton – gondolá – őt is meglátnák a lányok, mikor egy-egy városban átvonulnak, de így a röppentyűs fekete kocsik után gyalogosan hiába pislogott az ablakokra, nem látják meg, pedig már pirossága is visszatért arcára és ripacsaai szintén összébbr húzódtak.

El is tökélté magát, hogy addig is, amíg ütegparancsnok lehet, mihelyt tűzmesterré előléptetik, csak úgy fogadja el, ha lovat is adnak alá. Ebbéli hiúsága mind nagyobbra nőtt és hogy kitüntetve magát célját érje, csatáról csatára bátrabbá lőn.

Most már ő kezdte buzdítani az ütegparancsnokot, hogy ne maradjanak hátra, hanem vágjanak az ágyúsok elé, kik minden dicsőséget elszednek orruk elől... Kente-fente magát, hogy a váradi lányok majd megbámulják az új röppentyűs üteg szép parancsnokát.”²⁹

Lehet, hogy az ambíció okozta túlzott kockázatvállalás okozta Győrffy Endre 33. zászlóaljbeli hadnagy halálát Buda ostrománál. Fennmaradt naplójába vetett sorai legalább is megengedik ezt a feltételezést. Tervei sajnos nem valósultak meg; 1849. május végén az óbudai katonai kórházban halt bele a vár május 21-i bevétele alkalmával szerzett sebébe.: „Szép és örökre emlékezetembe véssett éj lesz életemben, mert századomnak hozzávaló ragaszkodását és irántami bizalmát soha nem tapasztaltam még addig oly mértékben, mint éppen elindulásunk órájában. És ez annyival jobban esik lelkemnek, mert meg kell vallanom, hogy nincs tiszt a zászlóaljban, ki oly szigorúan bánnék embereivel a csatamezőn, mint éppen én. Tegnap reggel is agyon akartam kettőt lövetni, mert visszavonuláskor megelőzte társait előre szaladása által. És van-e jobb emberem, mint éppen azon tizedes, bízike-e valaki jobban bennem, mint Ő: nem tudnám meghatározni.”

„[Kmetty] jelentős mosollyal biztosíta előléptetéséről. Ha ez, mit hiszek, az ostrom előtt meglesz, ... akkor, mert első akarok lenni a vár falain, bizonyos számomra még az itteni ostrom alatt a kapitányság. Ha egyszer parancsnok vagyok, önként jön a többi. Teljes életemben csak parancsnok akartam lenni, ha bár csak egynehány ember lenne is alattam. A reményem nagy...! Tábornagy akarok lenni, de eltökélt szándékom sem kisebb reményemnél.”³⁰

Az alábbi levél, melyet Lestár Péter főhadnagy gyerekkori pajtásának írt, inkább már a fiúból férfivé ért katona büszkeségét sugározza: „Barátom Gyuri! Ezer forint a zsebembe, parancsomtól függ több 200 embernél, foglalatossággal, még pedig mondhatom férfiasokkal vagyok elfoglalva egyik nap mint más nap, – nem ettem néha 3 nap sem, mennyei manna volt egy kis penészes profunt, – hányszor ütötték meg a dobát éjfélkor, s elindulva 8-10 mérföldet mentem gyalog, – s ez én vagyok, kinek zsebébe annyiszor nem volt egy xr [krajcár] sem, kinek senki nem parancsolt, de ki nem is parancsolt senkinek, kinek fő gondja az volt, hogy töltsse el idejét, ki 11 órától mindég azt leste lesz é már 12, hogy

²⁹ Molnár 1880. 110–111. o.

³⁰ Naplóbejegyzés: Buda, 1849. május 19. Győrffy 1998. 14–15. o. Bona nem tud róla, hogy megkapta volna a főhadnagyi rangot. Bona 1998–1999. I. k. 512. o.

ehessen, kinek ha reggel 7-óra előtt fel kellett kelni ágyából rettenetes rossz napot számított, ily élet átváltozaton osztán csak büszke lehet az ember, ha hogy meg nem hal bele az ember...”³¹

Bajtársi összetartás és fegyverbecsület

A bajtársiasság egy szoros baráti kapocs, ami a fátalmak és a veszélyek közös átélésén alapul, s biztosítja, hogy a közösség tagjai feltétel nélkül bízzanak egymásban. Ez egyúttal a harcképességet is előmozdítja, s bizonyos fokig független az érintettek által viselt rangtól.³²

A bajtársiasság és az önfeláldozás példáját mutatta az a huszár, aki sebesült társának lovat szerzett, majd sajátját a feldunai hadtest parancsnokának, Görgői Artúr tábornoknak ajánlotta fel menekülésre, mikor a Szélakna és Hodrusbánya közti összecsapásban csapatai cserbenhagyták, s futva menekült az osztrák vadászok golyói elől: „Az ellenség efelől egy nekivadult nyerges ló vágatott el mellettem. Vagy száz lépésre tőlem elfogta egy huszár sebesült és gyalog vándorló pajtása számára, akit nem akart a veszedelemben sem elhagyni. Fel is segítette a lóra, majd véletlenül engem is megpillantott, odavágtatott hozzám és fölajánlotta saját lovát, mondván, hogy az én életem többet ér az övénel.”³³

Bár korábban azt állítottuk, hogy a katona kiélezett helyzetben egy bajtársi kiscsoport tagjaként viselkedik, létezik azonban egy tágabb dimenzió is, amit a kortársak „karszellemnek” (testületi szellemnek) neveztek, ami az „egyeselek lelkesedése az egésznek, melyhez tartoznak, becsületéért”. Alapja a nemes vetélkedés más hasonló katonai testülettel a dicsőségért.³⁴

Ennek egy szép példáját mutatta a zalai 56. zászlóalj. A vármegye két zászlóaljat is kiállított, a 47. önkéntesekből alakult, az 56. sorozott újoncokból – részben feloszlott nemzetőrökből –, ezért előbbieket önkéntesei „cédulahúzóknak” gúnyolták utóbbiakat, jól lehet ezek között is sok volt az önkéntes, főleg a tisztek között, akik ilyen minőségben kerültek át a nemzetőrségtől. Ennek ellenére, mikor Buda ostrománál az 56-osok meglátták a falon a 47. zászlóalj zászlóját, „az 56-ik zászlóalj honvédei azt a bástyafokra helyezett legelső háromszínű lobogót a reggeli szürkületbe... anélkül, hogy az orkászertüleg kitört riadalomban elhangzott »előre-rajta« vezényszavakat hallották volna, egyszerre felragadták a 6-8 öles ostromlajtorjákat. És hogy a »cédulahúzó« se maradjanak el az önkéntes testvérektől, ilyenféle felizgató szavakkal: »Öldösik a várban a zalamegyei testvéreket!« majdnem egymás hegyén-hátán kapaszkodtak a meredek falakra.”³⁵

Amikor egy vitéz, de súlyos veszteségeket elszenvedett alakulat kiegészítésképpen egyszerre nagy számú újoncot kapott, fennállt a veszélye, hogy a csapat korábbi szellemiségét elveszti. Ettől tartottak a 11. zászlóalj esetében is, szerencsére azonban nem ez történt.

A zászlóalj „újoncok általi kiegészítése megrendeltetett. És ezen rendelet, mint előbb említve volt, Szeben bevétele után a zászlóaljhoz Udvarhelyszékről jött, oda beosztott,

³¹ Lestár Péter főhadnagy leveléből, barátjának ifj. Fórián Györgynek. Binóc, 1848. november 26. *Péterné* 2002. 95. o.

³² *Raksányi* 1848. 29–30. o.

³³ Hodrusbánya, 1849. január 22. Lásd: *Görgey* 1988. I. k. 308. o.

³⁴ Lásd: *Raksányi* 1848. 30. o.

³⁵ Buda, 1849. május 21. *Tóth* 1893. 38–39. o.

jókinézésű és jól megtermett növésű legényeknek helyeik elfoglalásával, azonnal fogantatott is. Kik a katonai fegyelemben, rendben és ügyességben a zászlóalj régi vitézeinek, kik magoknak erkölcsi és anyagi felsőbbiséget tulajdonítottak és igényeltek, engedni mit sem akarván, a nemes vetélkedés az új és régi vitézek között annyira fejlődött, miszerint mindenkitől hanyatlásnak indulni hitt zászlóaljban mindent megelevenítő, virgonc fiatal erő, annak jó hírnevét veszíteni, vagy éppen elenyészni, mi áron sem engedte. Gyakran megtörtént, hogy az újonc, a régi katonával egyszerre rohanván harcba, azt a küzdelemben segítette, védelmezte és mindvégig, egész a fegyverletételig, a zászlóalj becsületét fenntartotta. Mely újonc fiatal katonaság a régebbiek erkölcsi felsőbbiségükért mindig megbecsülte, azoknak tanácsával élni szeretett, de harcban nem engedett. Nagyon büszke volt, és sokat adott rá, hogy ő a 11-ik honvédzászlóalj tagja lehetett, és abban szolgálhatott.”³⁶

A két leghíresebb, a fehér tollas 3. és a veressapkás 9. zászlóalj sokáig rivalizált egymással. A jég csak a tápióbicskei ütközetben tört meg, ahol a két alakulat együttesen rohant a Tápió hídjára. Kibékülésüket a dandárparancsnokuk, Karl Leiningen-Westerburg, ekkor még alezredes, jegyezte fel: „Éppen leterültem a földre a 3. és a 9. zászlóalj között, midőn észrevettem, hogy az utóbbinak vagy harminc altisztje és közlegénye a hadsor előtt összegyülekezett, és két tiszttel vezetésével a 3. zászlóaljhoz ment... Meg kell jegyeznem, hogy ez a két zászlóalj mindig vetélkedett egymással. Már a Bánságban volt közöttük valami ellenségeskedésféle; irigyelték egymást a vitézség megérdemelt híréért. A kilencesek szerettek dicsekedni, és nem engedték, hogy más is érvényesüljön mellettük; a hármások szolidabban, komolyabbak voltak, a rend és vidámság mintaképei, különösen egy egész svábokból álló század tűnt ki jókedvével, mely a legnagyobb bajban sem hagyta el. Mind a mai napig fennállott közöttük ez a feszült viszony; de amikor a tápió hídjánál egymást múlták fölül a vitézségben, mikor Földváry kezébe ragadta a 9. zászlóalj lobogóját, megtört a rég tartó harag, és az elismerés kölcsönös kiáltásokban nyilvánult meg: »Éljen a harmadik, éljen a kilencedik zászlóalj!« Most pedig azért jelent meg az a küldöttség, hogy forma szerint is ünnepélyesen megtörténjen a kibékülés. A kilencedik zászlóalj lovagiasan elismerte, hogy a mai napért a harmadik az elsőség; ezek visszautasították és amazoknak tulajdonították. – Aztán megesküdtek, hogy örömben, búban, jóban és bajban mindhalálig összetartanak, és egymást a veszélyben soha el nem hagyják... Végül pedig a Schwarzenbergerekhez mentek, és a legszebb dicséretekkel halmozták el őket a magaslatok megrohanásáért.”³⁷

Tovább haladva, a testületi szellem megnyilvánulása a fegyverbecsület is, amikor egy csapat vagy seregrész (sőt akár egy egész hadsereg) a küzdelmet látszólag kilátástalan helyzetben is folytatja a kitűzött cél elérése, vagy legalább a tisztas helytállás érdekében. Ilyen célok lehetnek: egy feladat kiérdeklése, egy hely elfoglalása vagy megvédése, és gyakran hadi trófeák megszerzése vagy megtartása. Ezekre következzen néhány példa a szabadságharcból.

A fegyvernemi „sovinizmus” megnyilvánulása volt, amikor a vadászok becsületüket sértőnek érezték, midőn Lázár Vilmos őrnagy, a IX. hadtest egyik dandárparancsnoka egy feladattal nem őket bízta meg: „Lázár brigadéros a segélysürgetést véve parancsot adott a Zrínyi zászlóaljnak, hogy vonuljon a bártfai szoros torka felé, ahol nagy lehet a veszély, mert ott voltak vagy vannak is a szabolcsiak őrségen. Minthogy a mi századunk

³⁶ 1849 márciusa. *Wassy* 1872. 52–53. o.

³⁷ Lásd: *Leiningen* 1983. 199–200. o.

állott a legszélén és legközelebb az úthoz, s mellettünk állottak a brigadéros és a főtisztek, s mi hallottuk a Zrínyi-zászlóaljnak szóló parancsot; pedig mi tartottuk erre – mint lövészek – a legmegfelelőbbnek magunkat, egészen zokon véve a mellőztetést, kiálltottunk: »Innen előttünk vadászok előtt senki sem megy az ellenség elébe!«... Lázár hallva a bizakodó felkiáltást visszavonta a Zrínyieknek adott rendeletét, s azzal – »Menjen hát a 2-ik vadásszázad maga!« éljen kiáltással megindultunk...»³⁸

A kolossói összecsapás azonban rosszul végződött, a magabiztos vadászokat az orosz lovasság szétugrasztotta, és komoly veszteségeket okozott a magyar könnyűgyalogságnak.

Érdemes feleleveníteni az 56. zászlóalj hőseies magaviseletét 1849. június 16-án, mikor is a császári vértések, tüzérsegük segítségével, szétszórták a zászlóaljat, s maga a zászló is veszélybe került: „A szétrobbantás zavarában, amit a királyrévi úton a tömeg jobb oldalára hevenyészett két gyilkoló hatású kartács-ágyú segítségével idéztek elő, a zászlótartót bajtársai ösztönszerűleg az ellenkező oldalra sodorták, ahol Szekeres József hadnagy folytatta az élet-halál küzdelmet.

Kéznel lévő harcosait rögtön a zászló körül tömörítette. És hogy ez az üldözött kis falanx szét ne szóródjék, majd a zászlótartó mellett, – ha a vértesszablyák oda kényszerítették –, majd a szuronyok hegye előtt, rendkívüli bátorsággal buzdította, lelkesítette honvédeit; lépésről-lépésre törve utat a lovas tömegeken át, míg végre Horváth őrmester az óvatosan begöngyölt zászlóval a Dudvág partjára menekülhetett.

Mikor ezt a zászlónnyéllel küszködő másik félistent a part mellett is üldözőbe vették a vértések, kik közül egy altiszt nagyon is közel jutott hozzá, hogy kicsavarja kezéből a zászlót, a görcsösen tartott ereklét félre rántva, ezekkel a harsányan kiejtett szavakkal: »Inkább meghalok, de az én kezemből ki nem veszitek a zászlót!« elszántan a Dudvág folyóba vetette magát.

A vértés altiszt lovát leszúrták, erőszakos gazdáját pedig, ki a zalamegyei honvédek lobogóját elpredálni akarta, mikor a nyeregkápa mellől örült bátorsággal a pisztolyát is előrántotta, agyonlőtték.»³⁹

A lobogók után a legfontosabb zsákmány a löveg volt, ezért minden harcoló fél igyekezett azokat ellenétől elvenni. Megmentésére gyakran halált megvető bátorságra volt szükség. Butykai József, tüzér a I. hadtestből, így emlékezett a tápióbicskei ütközet kritikus pillanatára: „A folyton növekvő, zavart visszavonulás közben jól esett látnom, mint tartja magát, tőlem kis távolban, egy homokmélyedésbe megvonulva néhány vitéz Dom Miguel, s mint integet tüzelése közben sikeres lövéseinknek helyeslést csákJa lengetésével.

Eközben előlről a vadászok golyói mind sűrűbben, s mindig közelebből füttyöngettek közöttünk; jobbra ágyúgolyók kezdtek közénk hullani, melyek egyikének emléknymát egyik ágyúnk talapzata mindvégig viselte.

A helyzet egyre fenyegetőbb s tarthatatlanabb lett.

Ekkor aztán a mi ütegünk is megkezdte a visszavonulást. Erről, ágyúm még mindig működővén, akkor értesültem, mikor Barla főhadnagy hozzám lovagolván, fölmozdonyozni s az ágyúval a csatatérről távozni parancsolt. A megkísérlett fölmozdonyozás nem sikerülhetvén elég gyorsan a mély homok miatt, kértem, engedje az ágyút a vontatókötélén elvitetni. Ő csak első parancsát ismételte. Biztosítván, hogy az ágyút elvitetem, kértem, menjen

³⁸ Kolossó, 1849. június 19. *Bartha* 1981. 95. o.

³⁹ Lásd: *Tóth* 1893. 50–51. o.

a többiekhez. Engedett kérésemnek. Azonnal távozta után azt kellett észrevennem, hogy irányzóm már eltűnt; s a tüzezek is nem a vontató kötélt beakasztására, hanem a menekülésre mutatnak hajlamot s kezdenek ágyúunknak s a reánk folytonosan tüzelő ellennek hátat fordítani. E nem várt meglepetésre, haragra indulva, tőlem telhető erős hangon jelentém ki, hogy az ágyút nem akarom, nem szabad otthagyni. Mire megszégyenültek, s látva, hogy egy ember, habár csak altiszt, tágítani nem akar, és nem menekül, vontatókötélre akasztván az ágyút, annak kíséretében velem maradtak, s ütegünkben utolsók hagytuk el a csatátér... Menet közben a zavart tömeg között később fölmozdonyoztunk, s csatlakoztunk a többi, még meglévő lövegeinkhez...⁴⁰

Mint láttuk a lövegek mozgatása nehézkes volt, s esetenként a győztes sem bírta időben elszállítani azokat, így több esetben is esély nyílt a visszaszerzésre, s ezzel a sereg becsületének helyreállítására. Az egyik ilyen a kápolnai csatában az 1. hatfontos lovasüteggel esett meg: „Csakugyan, a tisztek, tűzmesterek, akik lovon voltak, szintén megérkeztek egyenként s elmondták a roppant esetet, hogy a schevauleger ezredet bevárták kartácslövésre s mikor már a kis fedezet haszáráság nekiment, szabály szerint felmozdonyoztak valamenynyien, hogy hátrább vonuljanak, de a nagy homokban nem bírtak az ágyúkkal...

Látjuk, hogy a tisztás tetőn ágyúinkkal bajoskodnak a németek; amint felrontottak t.i. meg akarták azokat fordítani, hogy elvihessék; de sem egy kocsis, sem egy tábori tüzező körülöttük. 6 ló van mindegyikben, kardlapozzák, de nem megy a dolog. Amint látja ezt ez a 25 huszár, elkiáltja magát egy: »Fiúk! Viszik az ágyúkat, ne hagyjuk!« Abban a percben vissza mind rendetlenül, mint az ítélet, ki az erdő oldalán út nélkül. A vetágyúmmal – én is utánuk indulva – sikerült egy erdőszélen oly állást vennem, hogy flankírozva 2-3 lövést tehettem a németekre, s úgy látszik, megkönnyítettem derék huszárjaink nehéz munkáját, mert nem telt bele egy negyedóra, ismét visszajöttek, ismét megharmadolva, de visszahozták mind a hat ágyúkat” – emlékezett vissza Sáfrány Mihály tüzező hadnagy.⁴¹

A következő történet már a nyári hadjárat során, a déli hadsereg visszavonulása közben esett meg, az 1849. augusztus 8-i a csatádi utóvédharcban a Kmety-hadosztállal: „...cserbe hagytuk a 3 ágyút...

Az osztrák lovasság egy kis időre megelégedni látszott a magyar ágyúk elfoglalásában s a huszárok megugratásában álló ritka bravúrjukkal; nem vágtak mindjárt utánunk, hanem az ágyúban megmaradt lovakat hozva rendbe, ezeket fordították ellenünk. Mi azonban felocsúdván zavarunkból, amennyire lehetett az összevisszaságból ki-kis saját csapatját keresve, igyekeztünk volna valahogy sorakozni, s visszatörve az osztrák lovasságra, legalább ágyúink visszafoglalásával némileg lemosni gyalázatunkat. A bátrabbak kiabálva: »Magyarok vagytok ...? Huszárok ...? Ne hagyjuk ágyúinkat!« S csakugyan mintegy 800-an úgy-ahogy rendbe is sorakoztunk, mindenféle csapatból a vállalkozók egy-egy tarka vonalban, s az ágyúinkat elfoglalva tartó vértesezredet – amely mint ércfal állott előttünk –, megrohantuk, s ez nem várva meg a roham csattanós részét, visszafordult előttünk. De mi rávetve magunkat összetörtük a vértesezredet, s ágyúinkat tőle szerencsésen visszafoglaltuk, s a még nem messze haladó 8-ik gyalog honvédszászlóalj védelmére bízva, hagytuk tovább haladni.⁴²

⁴⁰ Tápióbicske, 1849. április 4. *Butykai* 1883. 548. o. (Cs. kir. vadászok nem voltak jelen az ütközetben; Butykai talán a határőrök közé tartozó lövészekkel keverte őket.)

⁴¹ Poeltenberg-hadosztály. Kápolna, 1849. február 26–26. *Sáfrány* 1941. 47. o.

Néhány jól megfogalmazott lelkesítő mondat is felkelthette az egészséges szégyenérzetet, ami az elakadt előrenyomulás folytatását tette lehetővé: „Centrumunk sem volt tétlen ezalatt (írja Rochlitz)... Az ellenség oly sok tüzéséget állított föl ellenünk, hogy ütegeink, melyek Görgeynek tulajdonképpeni szándékát nem is igen tudták – hátrálni kezdtek. De csakhamar egy segédtsízt végtől-végig vágatott egy kis papírszelettel, mely címezve volt: »Valamennyi ütegpárancsnoknak!« – tartalma pedig ezen néhány szó: »Miért hátrálni? Miért nem inkább előre? Hát nincsenek többé férfiak, kik meg tudnak halni a hazáért?« – Görgey sk. És nemsokára a császári tüzéség szerepet cserélt a magyarral...»⁴³

Garzó Imre, aki szemtanúja volt ezen parancs papírra vetésének, így emlékezett meg a hatásáról: „Estve, miután a mi harcoló csapataink visszatértek tábori szállóhelyeikre, a velünk szomszédos üteg parancsnoka még mindig hevülve mondta el, hogy Görgeinek micsoda saját kézzel írt fölhívására és milyen lelkesedéssel fordultak újból támadására az ellenségek. Ebben a fölszólításban az a nevezetes, hogy németül volt írva (az ütegpárancsnokok közül többen nem tudtak magyarul), de magyarokhoz szólt, s mint ilyennek volt az a nagy hatása. E fölszólítást az említett ütegpárancsnok is csak magyar fordításban mondta el, nem tarva azt úgy visszafordíthatónak, hogy az az eredeti szövegnek mása legyen. »Miért hátrálni, miért nem előre nyomulni, hát már nincs magyar, ki halni tudna a hazáért?«»⁴⁴

Az önfeláldozás

„Ha szabad volna földi lényt imádnom, az csak hazám, csak nemzetem leendne. Inkább nem lenni, mint hazám, inkább nem lenni, mint nemzetem hű fia nem lenni. Ez szűm kiolthatlan érzete. S Kegyelmes Uram, lelkem – ha szabad mondanom – e földi bálványai jelenleg veszélyben forognak... Ilykor nem áldoznom mindenem, mit bírok – életem nem áldoznom nem mondom, bűn, hanem éppen ösztönileg lehetetlenség előttem. Ezokért – méltóztassék megengedni – én odahagynám eddigi műköromet. Oda azt, hol Nagyméltóságodnak atyai kegyében részesülni szerencsés valék, s hol egészségem áldozám fel, hogy működésemet majdan a lehető legnagyobb siker koronázza, s a honvéd pályára léptem, pályára, hol magát életemet vagyok áldozandó, éltem a gyengélkedő egészségűt ugyan, de arra alkalmasat, hogy a pályaképesb harcosnak szánt golyót felfoghassa.»⁴⁵

A fenti idézet Barakovics Béla bajmoki káplán leveléből származik, melyet Nadasdy Ferenc kalocsai érseknek írt. Jóllehet ez a magasztos fogalmazás még ebben a romantikával átítatott korban is túlzónak számított, a korszellemet azonban jól mintázza. Ez az önfeláldozásig is elmenő lelkesedés, ami az önkéntesek legnagyobb részét áthatotta, sokat segített a frissen létrehozott haderő összekovácsolásában, és 1848–49 telének válságos pillanataiban megőrizni a harci szellemet.

Az önfeláldozást azonban nem csak a hazaszeretet motiválhatta, hanem lehetett a bajtársiasság és a fegyverbecsület is a háttérében. Előbbire példa két Nádor-husár, akik tár-

⁴² Lásd: Bartha 1981. 114–115. o.

⁴³ Komárom, 1849. július 2. Lásd: Görgey 1885–1888. III. 14–15. o.

⁴⁴ Garzó 1978. 88–89. o.

⁴⁵ A levél Szegeden kelt 1849. január 23-án. Lakatos Andor – Sarnyai 2001. 167. o.

saikkal Sréter Lajos százados vezetésével Csehországból szöktek haza: „A gyalogság tüzeleti szándékát látván két veterán huszár: Tóth János és Szabó János, egyike Sréter, másika Dessewffy mellé ugratott ki a sorból, fedezőleg.

– Engedelmet kérek, kapitány úr – mond az első – hogy helyemet elhagytam. Én nem lennék oly nagy kár, de ki vezetné haza az én bajtársaimat, ha az urakat találná a golyó?

A gondviselés öröködött fölöttük, áldozatkészségének nem lett áldozatja egyik sem.”⁴⁶

A horvát Todorović-hadoszlop üldözése során a magyar fegyvereket ért sérelem hajthatta azt a maroknyi huszárt, akik vakmerően szembeszálltak a túlerővel és megmentettek egy elveszettnek hitt löveget. Az ütközetben egy félüteg egyik, azaz az 1. hatfontos üteg 4. sz. lövegének az ellenséges tüzérség két lovát lelőtte, s a többi belegabalyodott a szíjzatatba, s azt visszavonuláskor ott kellett hagyni: „...Berger Antal tizedes, Rimaszombathy János, Murány Ferenc, Nagy Ferenc, Széll Mihály, Zsoltay József, Kiss József és Forgács József közvitéztek önként előrerúgattak, s az ágyút (amely már csaknem az ellenség biztos zsákmányául esett) a leghevesebb ágyú- és lőfegyvertűzben biztonságba hozták...”⁴⁷

Az élelmezés, mint erkölcsi tényező

„Mi szokta lehangolni gyakran a katona harcias szellemét, csökkenteni a sereg erejét és teljesszámúságát?

Hosszas nyomorúság, a szükséges étel-ital nélkülözése, sanyarúság kivált mostoha táborozási időkben gyakran le szokta hangolni a sereg harcias szellemét, s emiatt sokszor csüggedés, kedvtelenség és levertség szállja meg a sereg kedélyét.”⁴⁸

A táborozás, a menetek és a harcok fáradalmairól szóltunk már, a természeti környezet befolyását is vizsgáltuk, most az élelmezés szerepéről következzen néhány gondolat.

Számos volt honvéd visszaemlékezését olvasva, s ez alól a tisztok sem kivételek, az embernek az a benyomása támad, mintha nem is egy hadjárat történetét olvasná, hanem a szerző egy – helyi csetepatékkal fűszerezett – bizzar gasztronómiai teljesítménytúráról írt volna beszámolót.

A honvédsereg ellátását – jól vagy rosszul – a parancsnokok mellé rendelt kormánybiztosok végezték. Ezen élelmezési biztosok feladata a haderő élelmezésével kapcsolatos ügyintézés, a beszerzés és a szállítások folyamatossága volt; a biztosokat többnyire az OHB küldte ki. A főszeregnél 1848 decemberétől ún. intendatúra működött, amely mindenféle beszerzést hivatásos személyzettel végzett, a fővezérnek alárendelve. A többi hadsereg ellátását továbbra is kormánybiztosok végezték, bár majd’ mindenhol neveztek ki élelmezési biztost vagy főhadbiztost.

A központi ellátás keretében a katonák kenyér- és időnként húsadagjukat kapták, a többi zsoldjukból maguk vásárolták meg. Ehhez azonban folyamatosan biztosítani kellett a vásárlási lehetőséget, amiről lakott területen kívül a markotányosok gondoskodtak. Ez utóbbiak katonai törvény alatt álló civil kereskedők, akik a csapatokkal szerződéses viszonyban álltak. A markotányosok századonkénti számát 2-4 főben határozták meg.⁴⁹

⁴⁶ Zebrák település vidéke (Csehország), 1848. október 6. *Virág* 1870. 117. o.

⁴⁷ Utóvédharc Salamonfa község határában, 1848. október 11. Horváth János százados, a 9. (Miklós)-huszárezred 1. őrnagyosi osztálya 1. századparancsnokának jelentése a csapatparancsnokságnak. Kőszeg, 1848. október 12. Közli: Hermann 1999. 248. o.

⁴⁸ *Mészáros* 1849. 128. o.

A nógrádi önkéntes mozgó nemzetőrséget az 1848. szeptemberi dunántúli hadműveletekben az alábbi módon látták el élelemmel: „Hol vették, hol nem vették, volt a tábornak vagy 12 darab tehén és ökrökből álló gulyája, már mészárosra is, abból ott azonnal részeltették a zászlóaljokat, századokat. Filo János az én szakasz tizedesem lett a marha ügyelő, helyettesíteni kellett tehát. A konyhát ellátva készült a gulyás és egyéb étek, a markotánosok gondoskodtak reggeliről, délre borról.”

„A századnak 4 katlanban főztek gulyáshúst, és 8 körben telepedtek ebédhez – minden egyesnek volt bádóg tálkája –, volt elég markotánus, kik kenyeret, kalácsot; hideg ételeket, pálinkát és bort hordtak, kínáltak...”⁵⁰

A táborozó sereg ellátása egyszerűbb feladat volt; egy meglehetősen stabil pontra, a táborba kellett elszállítani a készleteket, s a kijelölt helyen a csapatok küldöttei megkapták az igényelt élelmiszereket: „Az élelmezési biztosság körül mindenféle katonaosztályból őrmesterek, tizedesek jártak írással kezükben, s szekerekkel hátuk mögött, az élelem átvétele végett; az élelmi raktár és mészárszékek körül mindig nagy tolongás, s mindenütt élénk sürgős-forgás úgy, hogy a nagy láрма majdnem szédülésbe hozta az embert.”⁵¹

Jóval nehezebb volt azonban a hadműveletek közben ellátni egy mozgó sereget. Minél nagyobb létszámú volt, annál inkább nőttek a nehézségek; az sem volt mindegy, hogy jól termő vidéken vagy éppen hegyvidéken haladtak keresztül. A háború sújtotta országban 1849 nyarán egyre inkább akadozott az ellátás. A Vácról északra elvonuló feldunai hadsereg állapotáról írta Pongrácz István a naplójában: „Mindent felemésztettek az előttünk elvonuló csapatok, most tehát képzelheti az olvasó, mennyire szenvedett a mi derék seregünk... Tehát ide érve legalább ökröket kaptunk. Természetes azt rögtön levágni és pörköltnek készíteni kellett be se várva, hogy a hús kihűljön, ami pedig rossz ízt ad a húsnak, de az éhes ember jó ízűen megeszi. Még az elkészült, a legényeink nagy részét nem lehetett visszatartani, a közel fekvő krumpli földekből a gyümölcsét, vagyis a gumóját a szuronyral kiszedték, úgy a zöldséget is a faluban, ahol csak találtak, sőt apró baromfi félére is vadásztak. Röviden az éhség kielégítést követelt, nekünk pedig nem lehetett egyebet tenni, minthogy az előljáróságot lecsillapítani és mindent és mindenkinek fizetni, így a derék becsületes nép ki lett a lehetőségig elégitve, mi alatt az ökröket is megsütötték. Azután megjött a fegyelem és engedelmesség, úgy hogy este, midőn tovább meneteltünk, az egész hadtestünk együtt volt, és Losoncra mehettünk...”⁵²

Az imént hozott példa is jól bizonyítja, hogy az ellátás mennyire befolyással volt a fegyelemre. A következő eset már az akció sikerét is veszélyeztethette a losonci rajtaütés közben: „Mulatságos volt látni éhes honvédeinket, midőn a megrémült kofáktól piacon hagyott pecsenye s kalácsra rohantak, felejtve a reájok tüzelő németet, s felkapva egy darabot, rohantak tovább puská s kenyérrel...”⁵³

Híresen jó ellátásban a nem reguláris csapatok részesültek, ők ugyanis a néhány napos/hetes vagy legalábbis annak tervezett „hadjáratukra” tisztességesen ellátták magukat.

⁴⁹ Hermann 2001. 74. és 95. o. és Barcy – Somogyi 1986. 214. o.

⁵⁰ Pákozd, 1848. szeptember 28. és Székesfehérvár, 1848. szeptember 24. Busbak Ádám korrajza, EOL AGE V. 118. b 65. és 55–56a. o.

⁵¹ Pándorfalva, 1848. október. Szabó 1875. 35. o.

⁵² Törincs, 1849. július 19. Pongrácz István 1848–49-es naplójának 1896-os átdolgozása. OSZK Kt. Oct. Hung. 1142. IV. 59–60. o.

⁵³ Földes Gyula visszaemlékezései 1870-ből. MNL OL R 31/1 2005. 33. o.

Erről többen is megemlékeztek, például Teofil Łapiński százados: „Többször meggyőződhettem arról, hogy ami az evést és az ivást illeti, a legjobb dolog a nemzetőrökkel és a népfelkelőkkel hadba vonulni, mert ők egyetlen előírást sem tartanak annyira be, mint azt, hogy a katonát háborúban étellel-itallal kifogástalan bőségben kell tartani.”⁵⁴

Egy másik beszámoló a szabolcsi önkéntes mozgó nemzetőrökre, a későbbi dicsőséges 48. zászlóaljra, illetve parancsnokára Patay Istvánra vonatkozott: „[Patay őrnagy] ki engem nagyon megkedvelt s mint fiát tekintett, s gárdista utódját, és felszólított, hogy ezután én vele legyek mindenütt egy szálláson egy kosztón.

Én jól jártam evvel, ő more patrio onnan hazulról kocsi számmal volt utána a bor hor-dókban, mindenféle pálinka, oldalas szalonnák, sonkák kalácsok, s minden nemű elemő-zsia, amit csak egy magyar ember, régi szokás szerint az útra magával szokott vinni...”⁵⁵

A harctól távol, a régi civil életben oly megszokott étkezési formák is visszatértek: „Bementem az étterembe, de itt a hosszú asztalon az elfogyasztott ételek maradékát látva az én ebédre vágyódó étvágyam csalódás által látva magát fenyegetve, ami arcom megnyí-lásán, talán állam leesésén is meglátszhatott. Ezt látva a fogadás, a híres »Aranyiné férje Kon Károly« jónak látta vigasztaló biztatást adni: »Ne tessék az asztal ilyen állapotából, a melyben csak imént hagyták az itt állomásozó honvédszászlóalj és huszárság tisztjei [kö-vetkeztetni]. Csak parancsoljon, lesz itt mindjárt a vadász úr számára is!«”⁵⁶

De sajnos a terített asztal nem csak a hátorszáiban csábította a katonákat. Több tábor-nokot is az ebédőasztal mellett ért a riadó. Az egyik ismert eset Dembiński tábornokkal történt meg Egerben, 1849. február 26-án, mikor az ebéd utáni kedélyes borozgatás közben „Verpelét felől élénk ágyúszó” hallatszott. Oly messze volt csapataitól, hogy besötétedett mire az első vonalakhoz ért, és semmilyen tevőleges szerepet nem játszott a kápolnai első csatanapon. Mentségére szóljon, hogy „ő ezen a napon még távolról sem gondolt rá, hogy az ellenséggel összetűzőn.”⁵⁷ Ennél komolyabb szemrehányás illetné Nagysándor József tábornokot, az I. hadtest parancsnokát és vezérkarát, mert Debrecennél 1849. augusztus 2-án, az oroszok ellen harcrendben álló csapataikat hagyták ott a déli étkezés miatt. Ez már felveti a – későbbiekben tárgyalt – szolgálati hely elhagyása vétségének gyanúját! Máriássy így írt erről: „Bobics ezredes átvevén a tábor parancsnokságát, Nagy-Sándor tábornok s vele én is belovagoltam 10 ½ óra tájban a városba; megfürödvén itt ... felmentem a nagy vendéglőbe ebédelni; itt jó csomó tisztet s közöttük Nagy-Sándor tábornokot is találtam. ... Az ebéd nagyon röviden tartott; alig hogy leültünk, megszólal az ágyú. Leszaladni, lóra ülni s a táborba, mely csak pár percnyi távolságra volt a várostól, kilovagolni, csak pár percnél műve volt” – idézte az ezredest Görgey István, majd hozzáfűzte: „annyi bizonyos, hogy aug. 2-án az első ágyúszó Nagy-Sándort, Máriássyt magát és jó csomó honvédtisztet csakugyan a belvárosi vendéglőben ebédnél meglepte.”⁵⁸

⁵⁴ Észak-Magyarország, a lengyel határ térsége. 1848. december. *Łapiński* 1996. 875. o.

⁵⁵ Dunántúl, 1848 szeptember–október. *Galsai Kovács Ernő*: Naplóm. OSZK Kt. Fol. Hung. 1419. II. 28. o.

⁵⁶ Hortobágyi csárda, 1849. február–március. *Bartha* 1981. 69. o.

⁵⁷ A kápolnai csata első napja. Lásd *Görgey* 1988. I. 360–364. o.

⁵⁸ *Görgey* 1885–1888. III. k. 295–296. és 300. o. (Máriássy először a *Hon* című lapban számolt be az ütközet eseményeiről [1867. évi 264. és 265. szám], ebből idézett Görgey; később „Visszaemlékezésének” kéziratában már azt állította, hogy az ágyúdörgés az ebéd végeztével kezdődött meg. Bár ez aligha szolgálhatott mentségül. *Máriássy* 1999. 16. és 186. o.)

FORRÁSOK

- EOL AGE
OSZK Kt.
MNL OL R 31/1
- Evangelikus Országos Levéltár, Archívum Generalis Ecclesiae
Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 1526 utáni gyűjtemény R 31 Naplók, feljegyzések 1. tétel Az 1848/1849-i szabadságharcra kapcsolatos egykorú naplók és feljegyzések

BIBLIOGRÁFIA

- Barcy – Somogyi* 1986. *Barcy Zoltán – Somogyi Győző: A szabadságharc hadserege. 1848/49 katonai szervezete, egyenruhái és fegyverzete. Az előszót Katona Tamás írta. [Budapest], 1986.*
- Bartha* 1981. *Gacsályi Gábor: Az 1848/49-es szabadságharc eseményei Bartha Mór naplója alapján. In: Honismereti kutatások Szabolcs-Szatmárban, IX. kötet. Nyíregyháza, 1981. 3–124. o.*
- Bobik* 1870. *Bobik Gusztáv: A komáromi éji támadás. 1849. ápril 26-án. In: Tóth Kálmán: A Honvédménház könyve. Pest, 1870. 91–104. o.*
- Bona* 1998–1999. *Bona Gábor: Hadnagyságok és főhadnagyságok az 1848/49. évi szabadságharcban. 1–3. k. Budapest, 1998–1999.*
- Butykai* 1883. *Butykai József: Az 1848/9-iki első 12 fontos honvédtűz történetéből. Vasárnapi Újság, 1883/32–34. 515–550. o.*
- Büttner* 1989. „Csata mezejéről frömpör párosaim.” Büttner Emil levelei az 1848/49-es szabadságharcból. Budapest, 1989.
- Cendrowski – Swebocki* 1976. *Cendrowski, Jerzy – Swebocki, Stefan: Pszichológia a harcban és a katonai vezetésben. Budapest, 1976.*
- Dercsényi* 1896. *Dercsényi Kálmán: Bem tábornok téli hadjárata 1848–49-ben Erdélyben. Napló-jegyzetek. Közrebocsátja: Kozma Zsombor. Budapest, [1896.]*
- Garzó* 1978. *Garzó Imre: Életem és abból merített gondolatok. S. a. r. és jegyz. Blazovich László és Varsányi Péter István. Budapest, 1978.*
- Görgey* 1885–1888. *Görgey István: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. Budapest, 1885–1888.*
- Görgey* 1988. *Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. Görgey István fordítását átdolgozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Katona Tamás. 1–2. k. Budapest, 1988.*
- Hermann* 1999. *Hermann Róbert: A Todorovic-hadoszlop átvonulása Sopron és Vas megyén 1848 októberében (Okmánytár). Soproni Szemle, 1999/3. k. 241–272. o.*
- Keegan* 2000. *John Keegan: A csata arca – a közkatona háborúja 1415–1976. Agincourt, Waterloo és a Somme. Ford. Kőrös László. Debrecen, 2000.*
- Kránitz* 1869. *Kránitz János: Hadműtan. 1–3. k. Szombathely, 1869–1870.*

- Lakatos – Sarnyai* 2001. „...eszmék és dolgok zavarában.” 1848/49 és ami utána következett... Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából. Szerk. *Lakatos Andor* és *Sarnyai Csaba Máté*. Kalocsa, 2001.
- Łapiński* 1996. *Łapiński, Teofil*: Egy lengyel számkivetett, volt honvédtiszt visszaemlékezéseiből (1848–1849). Ford. *Kovács István*. *Holmi*, 1996. 6. k. 865–881. o.
- Leiningen* 1983. Leiningen-Westerburg Károly naplója. In: Az aradi vértanúk. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1983. I. k. 115–204. o.
- Lovassági harcműtan, 1870. Lovassági harcműtan. (Taktika) Előadatott az első magyar kir. központi honvéd lovastízi és tisztképző tanosztálynál. Székesfehérvár, 1870.
- Máriássy* 1999. *Máriássy János*: Visszaemlékezések az 1848–49. évi szabadságharc alatt végzett szolgálataimra. S. a. r. *Sugár István* és *Hermann Róbert*. Budapest, 1999.
- Mednyánszky* 2001. *Mednyánszky Cézár báró*: Egy katolikus pap vallomásai (részlet). In: „Egyedül Kossuth szava parancsolt...” Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-es szabadságharc eseményeiről. Közreadja *Zakar Péter*. (Dél-alföldi évszázadok 16.) Szeged, 2001. 217–230. o.
- Mészáros* 1849. [*Mészáros Lázár*]: Huszárok kézikönyvecskéje. Oktatási szabályul altisztek és közvitéztek számára. Pest, 1849.
- Mészáros* 1881. Mészáros Lázár emlékiratai. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja *Szokoly Viktor*. I–II. k. Budapest, 1882.
- Molnár* 1880. *Molnár György*: Világos előtt. Emlékeimből. Szabadka, 1880.
- Nagy* 1896. *Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harca 1848–49. Kolozsvár, 1896.
- Őry* 1998. *Őry Gábor*: A magyar katonai igazságszolgáltatás szervezete és működése 1848–1849-ben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1998. 1. sz. 77–113. o.
- Péterné* 2002. *Péterné Fehér Mária*: „Első a tűzben utolsó a hátrálásban”. Lestár Péter és a 71. zászlóalj az 1848–1849-es szabadságharcban. In: Kecskemét is kiállítja... Kecskeméti a szabadságharcban II. Szerk. *Székelyné Kőrösi Ilona*. Kecskemét, 2002. 79–130. o.
- Raksányi* 1848. *Raksányi Imre*: Honvédelmi szövétnek. Kézikönyvül nyújtva nemzetőröknek és fiatal katonáknak. Pozsony, 1848.
- Rosonczy* 2009. *Rosonczy Ildikó*: „Verekedni utolsó emberig” A turai lovas ütközet. 1849. július 20. Szerk. Budapest, 2009.
- Sáfrány* 1941. Sáfrány Mihály „Miskolci Ref. Lyceumot” végzett diák, az 1848–49. szabadságharcban önként részt vett honvédtüzér hadnagy, később lelkipásztor emlékiratai. Összeállította: *Sáfrány Géza*. Miskolc, 1941.
- Szabó* 1875. [*Szabó György*]: Egy honvéd-köztüzér élete 1848/9-ben. Történeti önéletrész. Budapest, 1875.
- Szalkay* 1998. Szenttamástól Világosig. Szalkay Gergely emlékirata 1848–1849-ről és a 6. honvédzászlóalj történetéről. Szerk. *Székelyné Kőrösi Ilona*. (Kecskeméti a szabadságharcban I.) Kecskemét, 1998.
- Tábori utasítás, 1849. Tábori utasítás gyalogság, lovasság és tüzérség számára. Pest, 1849.
- Tóth* 1893. *Tóth Károly*: Az 56-ik honvéd zászlóalj története 1848–49-ben. Csurgó, 1893

- Vajda* 1998. *Vajda János*: Egy honvéd naplójából. Második, javított kiadás. Az előszót és a jegyzeteket írta, a kötetet szerkesztette *Szigethy Gábor*. Budapest, 1998.
- Virág* 1870. *Virág Lajos*: A nádorhuszárok hazajövele. In: *Tóth Kálmán*: A Honvédmenház könyve. Pest, 1870. 91–104. o.
- Wass* 1872. *Wass János*: Szerény vázlata a Kolozsvártt 1848-dik évben alakult 11-dik honvédzászlóalj és azzal kapcsolatos történetének. Brassó, 1872.
- Zakar* 1999. *Zakar Péter*: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben. Budapest, 1999.
- Zakar* 2002. *Zakar Péter*: „Előre utánam, itt az Úristen!” Erdősi Imre, a branyiszkói hős. In: *Kecskemét is kiállítja... Kecskemétiak a szabadságharcban II.* Szerk. *Székelyné Kőrösi Ilona*. Kecskemét, 2002. 163–176. o.

„NÉVTELEN FÉLISTENEK” VISZONTAGSÁGAI

Az 1848–49-es honvédek segélyezésének és nyugdíjának ügye a dualizmus korában

The Vicissitudes of Nameless Half-Gods. The Retirement and Benefit Issues of the 1848–49 Hungarian Soldiers between 1867 and 1918

Following the signing of the 1867 Austro–Hungarian Compromise, oppositional politicians and the general public equally urged the state to provide pension for the former Honvéd soldiers of the 1848–49 Hungarian Revolution and War of Independence, or for the widowed, orphaned family members of the soldiers. The government, however, delayed the actual solution of the politically delicate issue for decades. Franz Joseph offered his coronation gift of 100,000 Guldens, presented by the Hungarian Parliament in 1867, for the support of the disabled Honvéd soldiers, their widows and orphans. Prime Minister Gyula Andrassy established a private foundation in 1870, with the same intention in mind. It was at the same time, too, that upon the initiative of an oppositional MP, János Vidats, fundraising was started to set up a Honvéd Home for disabled soldiers. The institution was opened in 1872, but since the donations of individuals proved to be insufficient for its work, the government took over the management and nationalized the Andrassy Foundation in 1895. The final solution of the issue was brought about in 1901 when the government acknowledged the right of every former Honvéd soldier over the age of 65 to receive pension benefit, irrespectively of their needs.

Keywords: 1848–49 Hungarian Revolution and War of Independence, Austro–Hungarian Compromise of 1867, benefits for Honvéd soldiers, Honvéd Home, eligibility for pension, Franz Joseph, Gyula Andrassy, János Vidats

1904-ben egy ellenzéki képviselő országgyűlési felszólalásában hangzottak el a következő szavak: „Nálunk a honvédségély-, majd nyugdíjügy annyi vajúdáson ment keresztül, hogy méltán képezhetné egy kis történelmi brosrúnek tárgyát.”¹ A függetlenségi politikus felszólalásával képviselőtársai és a kormány figyelmét igyekezett felhívni az akkor még életben lévő, nagyjából 10 ezer egykori honvéd többségének nyomorúságos helyzetére.

Az 1848–49-es szabadságharc honvédseregének összesen közel 200 ezer katonája közül nagyjából 24 ezren estek el, továbbá sokan tartós sérülést szereztek a harcok során. Az elesettek özvegyeket, árvákat hagytak maguk után, a rokkantak pedig többnyire munkaképtelenné váltak. Mindemellett az egykori honvédek a kiegyezést követő évtizedek során egyre nagyobb számban szorultak anyagi segítségre idős koruk miatt is.

A XIX. század második felében kiépülő polgári állam általánosságban feladatának tekintette, hogy gondoskodik alkalmazottairól és családtagjaikról szolgálati idejük lejártá után, illetve rokkanttá válásuk vagy haláluk esetén. Ennek megfelelően a dualizmus

¹ Képviselőházi Napló, XXVII. (1904.) 248–252. o. Illyés Bálint felszólalása, 1904. július 25.

kori Magyarország költségvetéséből is egyre növekvő összeget különítettek el a katonák és hivatalnokok nyugdíjára, valamint özvegyeik és árváik segélyezésére. Az 1848–49-es szabadságharc honvédeiről való gondoskodás kérdése azonban kínos helyzetbe hozta a kormányzatot. A közvélemény többsége egyértelműen úgy ítélte meg, hogy azok, akik életüket kockáztatták a szabadságért vívott küzdelemben, méltán formálhatnak jogot hazájuk – pénzben is kifejezett – hálájára. A kormánypárti politikusoknak viszont azt is szem előtt kellett tartaniuk, hogy a honvédek egykor uralkodójuk ellen harcoltak. Az uralkodóval, Ferenc Józseffel való együttműködés pedig elengedhetetlen feltétele volt a kiegyezési rendszernek.

Az 1848–49-es honvédek segélyezésének és nyugdíjának ügye tehát nem elsősorban a pénzügyi források előteremtése miatt vált nehéz kérdéssé. A megoldást sokkal inkább a kiegyezési rendszernek a múlthoz való ellentmondásos viszonya hátráltatta.² Jelen tanulmány az ebből adódó „vajúdat”, vagyis a részben államilag támogatott, országos szintű magánsegélyezésektől a tényleges állami gondoskodásig vezető rögzös utat igyekszik bemutatni.

A honvédek segélyezésének kérdése a kiegyezés megkötésekor

Az államjogi kiegyezés megkötésével nagyjából egy időben, 1867 tavaszán az 1848–49-es honvédek országszerte helyi egyletek létrehozásába kezdtek. A következő év nyaráig összesen 87 egylet alakult meg, amelyek többsége megyei, illetve kerületi, kisebb része városi szintű szervezetként működött. Az egyletek elsődleges feladatuknak tekintették, hogy igazolást bocsássanak ki a szabadságharcban részt vett honvédek számára. 1868 nyarán a honvédegyletek összesen nagyjából 60 ezer igazolt tagot tartottak számon.³

Igazolást mindenkinek a lakóhelyén működő honvédegylet adott ki saját hatáskörében, a külföldön élő honvédek igazolását pedig a buda-pesti egylet vállalta magára. A tisztek személyazonosságuk igazolása mellett tiszti kinevezési okmányukkal, vagy ennek hiányában a szabadságharc alatt megjelenő hivatalos *Közlöny* kinevezésüket közlő számával bizonyíthatták honvéd mivoltukat. Gondot jelentett azonban, hogy a tisztek egy része és a közkatonák többsége semmilyen hivatalos irattal nem rendelkezett a szabadságharc alatti tevékenységéről. Ezekre az esetekre a buda-pesti honvédegylet azt az ajánlást adta ki, mint egységesen követendő gyakorlatot, hogy az egyletek fogadják el, ha az illető el tudja mondani parancsnokai nevét, a fontosabb csatákat, amelyekben részt vett, illetve megemlíti „egyéb érdekes körülményeket”, és két igazolt honvédtársa tanúskodik mellette. Az igazolás kiadásáról jegyzőkönyvet vettek fel. A buda-pesti honvédegylet egyúttal arra is kérte a többi, hogy írják össze a hősi halált halt vagy a szabadságharc után elhunyt honvédek neveit.⁴

1867-ben elsőként az országban a buda-pesti honvédegylet jött létre, amelynek ideiglenes bizottmánya április 6-án alakult meg. Ennek előzményeként a későbbi jegyző, Mikár

² Erről a kérdésről bővebben: Cieger 2011. 27–42. o. A honvédek segélyezésének ügyéről: 32–34. o.

³ Mikár 1869.; Mikár 1891. XIII–XVII. o. Vö.: Farkas 2010. 3. 532–538. o.

⁴ A *Honvéd*, 1867. 2. sz. (augusztus 12.), 1867. 3. sz. (augusztus 19.); Mikár 1869. (Előszó) Vö.: Farkas 2010. 534–535. o.

Zsigmond főhadnagy⁵ lakásán március 21-én összegyűlő pesti és budai honvédtisztek emlékiratot intéztek a magyar országgyűléshez, amelyet három nappal később átadtak az országház elnökének. Az emlékiratban sürgették a szabadságharcban megsebesült és munkaképtelenné vált katonák, az elesettek özvegyei és árvái, valamint a harcban való részvétel miatt állásukat vagy nyugdíjukat veszített honvédek megsegítését. Az írat „a nemzetgyűlés 1848-as ígéretére” hivatkozott. Pontos jogszabályt azonban sem ekkor, sem később nem említettek a honvédek, nem véletlenül.⁶

A magyar hadseregről rendelkező 1848. évi XXXIII. törvény nyolcadik bekezdése valóban tartalmazta a következőket: „Mindazon közvitézi és hadtiszi egyének illő jutalmazásáról, kik a hon szolgálatában az ellenség előtt magokat kitüntették, vagy élelmük megszerzésére bénulás miatt tehetetlenekké lettek, valamint az elhullottak családairól az álladalom gondoskodik.” A törvényt az országgyűlés augusztus 29-én elfogadta, szentesítésére azonban soha nem került sor. Helyette, hogy meg lehessen kezdeni a Jellačić betörése miatt sürgetővé vált toborzást, az országgyűlés szeptember 12-én Kossuth Lajos javaslatára határozatot fogadott el a fenti törvény uralkodói szentesítés nélküli életbe lépéséről. Az akkor elfogadott szöveg azonban már csak a hadi érdemeket szerzett katonák jutalmazását tartalmazta, a munkaképtelenné vált honvédekről, illetve az elesettek rászoruló családtagjairól való gondoskodást nem említette.⁷ Az 1867-ben megfogalmazott kérdés jogalapja tehát vitatható volt, ám a honvédek helyzetének javítását a közvélemény jelentős része nemcsak emberbaráti, de nemzeti ügynek is tekintette.

Az országgyűlésben az üölhelyükről szélsőbaloldalinak nevezett 14 képviselő azonnal felkarolta a volt honvédek ügyét. 1867. március 27-én törvényjavaslatot nyújtottak be az országgyűlésben, amely kötelezte volna a kormányt, hogy megfelelő költségvetési források biztosításával az elesettek özvegyeiről és árváiról segélyekkel, a rokkanttá és munkaképtelenné vált honvédekről nyugdíjjal, a munkaképesekről pedig a felállítani tervezett Magyar Királyi Honvédseregben vagy más állami hivatalban való alkalmazással gondoskodjék.⁸

A kiegyezést teljes egészében elutasító és magukat Kossuth híveinek nevező szélsőbaloldali képviselők számára a volt honvédek ügye és ezzel együtt a szabadságharc küzdelmeinek felemlegetése kiváló lehetőséget nyújtott a kialakulóban lévő rendszer legitimitásának megkérdőjelezésére. Nem meglepő tehát, hogy a szervezetileg még az ellenzéki Balközép Párthoz tartozó, de már külön frakcióüléseket tartó kis képviselőcsoportnak éppen ez volt az első saját törvényjavaslata.⁹ A törvényjavaslat tárgyalását azonban leszavazta

⁵ Mikár Zsigmond (1826 vagy 1827–1906) Arad megyei, görög katolikus vallású, román származású család tagja volt. A szabadságharc alatt a feldunai hadtestben harcolt, Bona Gábor szerint főhadnagyi rangot ért el. *Bona* 1998. II. k. 491. o. A buda-pesti honvédegyletnek azonban 1867-ben századosként lett alapító tagja és jegyzője, majd 1867 októberében országos főjegyzővé választották. 1868-ban névkönyvet adott ki a szabadságharc még életben lévő főtisztjeiről az egyes honvédegyletek adatai alapján. Ezt szerette volna az altisztek és közkatonák névsorával kiegészíteni, de miután a honvédegyleti mozgalom vezetésében dúló politikai harcok következtében 1868-ban leváltották főjegyzői tisztségéről, munkáját nem tudta folytatni. 1890-ben, ismét országos főjegyzőként, kiadta az akkor még életben lévő összes honvéd névjegyzékét. *Mikár* 1869.; *Mikár* 1891. Vö.: *Farkas* 2010. 532–538. o.

⁶ *A Honvéd*, 1867. 1. sz. (augusztus 5.) Vö.: *Farkas* 2010. 538–539. o.

⁷ *Beér* 1954. 570–574. o.; *Hermann* 2007. 17. o.; *Farkas* 2010. 538–539. o. Kossuth 1849. november 19-én rendeletet adott ki, amelyben állami kötelezettségként ismerte el a szabadságharcban rokkanttá vált honvédekről való gondoskodást. *Kossuth*: Írások és beszédek, 42. sz.

⁸ Képviselőházi irományok, 1865. II. 111–112. o. Törvényjavaslat Magyarországnak 1848/9-iki honvédseregei ellátásáról, 1867. március 27.

⁹ *Szabó* 1999. 537–538. o.

a kormánytöbbség, mert nyilvánvalóan nem akarta veszélybe sodorni a kiegyezés küszöbön álló megkötését ezzel az uralkodó személyét sértő lépéssel.

Sajátos módon éppen Ferenc József volt az, aki magyar királlyá koronázása után egy nagyvonalú gesztussal igyekezett legalább részben oldani a honvédtűgy körül kialakult feszültséget. Az uralkodópár ugyanis a koronázás alkalmával az országgyűléstől ajándékként kapott 100 ezer aranyat – valószínűleg Deák Ferenc tanácsára¹⁰ – teljes egészében a honvédségélezésre ajánlotta fel. Ferenc József és Erzsébet királyné 1867. június 10-én kelt, Andrássy Gyula miniszterelnökhöz címzett kézírataikban alapítványt hoztak létre a volt honvédek számára, és utasították a magyar kormányt, hogy terjesszen elő javaslatot az alapítvány kezelésének módjáról.¹¹ Az uralkodópár felajánlása alkalmasnak mutatkozott arra, hogy tompítsa a Ferenc József személyével szemben éppen a szabadságharc leverése és megtorlása miatt kialakult ellenszenvet. Ráadásul az erre való hivatkozással a kormánytöbbség kitérhetett a honvédek ügyének törvényi rendezése elől.

Wenckheim Béla báró, belügyminiszter június 14-i körrendeletében utasította a törvényhatóságokat a segélyezendőknél, vagyis a munkaképtelen és vagyontalan honvédeknek, továbbá az elesettek rászoruló özvegyeinek és árváinak összeírására.¹² Egy hónappal később, július 17-én minisztertanácsi ülésen foglalkoztak a kormány tagjai ezzel a kérdéssel. A segélyért folyamodók nagy száma miatt a belügyminiszter kezdeményezésére elfogadták, hogy adjanak előleget az érintetteknek az uralkodó által létrehozott alapítvány terhére, amit majd levonnak a segélyezés pontos szabályozásának megalkotása után folyósítandó összegből.¹³

A minisztereknek a segélyezés mielőbbi megkezdését célzó döntése mögött alighanem politikai megfontolások is álltak. A Balközép Párt vezére, Tisza Kálmán egy hónappal korábban határozati javaslatot nyújtott be az országgyűlésben a honvédek segélyezéséről. A javaslat szerint a törvényhozás kötelezettséget vállalt volna arra, hogy az év végéig törvényt alkot a munkaképtelenné vált honvédek, valamint az elesettek özvegyeinek, árváinak megsegítéséről „az ország anyagi helyzetétől függően”.¹⁴ A javaslat nem fogalmazott meg olyan konkrét elvárásokat, mint a márciusi szélsőbaloldali kezdeményezés, és a szűkös költségvetési forrásokra való hivatkozással akár jelképes mértékű segélyezést is lehetővé tett volna. Elfogadása azonban egyet jelentett volna a honvédekről való állami gondoskodás felvállalásával és a szabadságharc idején folytatott küzdelmeik erkölcsi elismerésével.

A javaslatra a kormány részéről Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter válaszolt. Válaszát azzal indította, hogy a kormány álláspontja „az 1848-as áprilisi törvényekből vont jogfolytonosságon alapul”, az azt követően kiobbant szabadságharcra eredményeit tehát nem tekinti magára nézve kötelezőnek. Kifejtette, hogy ha az országgyűlés foglalkozna a honvédek ügyével, azzal sértene az uralkodót, és magára vonná a szabadságharcban sok

¹⁰ A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában megtalálható az a levél, amelyben Ferenc József tanácsot kért Deák Ferencről, hogy mire fordítsa a magyar országgyűléstől kapott ajándékot (Kt. 5305/241.). Idézi: Somogyi 1999. 103–104. o. 4. j.

¹¹ Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1867. 162. o. Ferenc József kézírata a honvédalapítvány tárgyában, 1867. június 10. Uo. 163. o. Erzsébet királyné kézírata a honvédalapítvány tárgyában.

¹² Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1867. 163–164. o. A belügyminiszter körrendelete a törvényhatóságokhoz, 1867. június 14.

¹³ MNL OL K 27. (Minisztertanácsi jegyzőkönyvek), 1867. július 17. (5.)

¹⁴ Képviselőházi irományok, 1865. II. 220. o. Tisza Kálmán határozati javaslata, 1867. június 18.

esetben a magyarok ellen harcoló nemzetiségek haragját. Ezt követően pedig kijelentette: „A kormány tehát minden olyan indítványban, mely a békés kiegyenlítés által megoldott vagy elejtett kérdéseket ismét előtérbe akarna állítani, nem láthat egyebet, mint oly törekvést, melynek czélja utólag desavouálni [megtagadni] a többség politikáját, azon politikát, melynek jelszava és kiindulási pontja volt: fátyolt vetni a multakra.” Ezekre az érvekre hivatkozva Horváth egyértelművé tette, hogy a kormánypárti többség sem határozat, sem törvény megalkotását nem fogja támogatni az 1848–49-es honvédek ügyében.¹⁵ A Deák-párti politikusok tehát megpróbálták a törvényhozási munkából kirekeszteni a múltnak azt a darabját, amelyik nem illeszkedett a kiegyezés politikájához. A még életben lévő sok tízezer honvéd, valamint hozzátartozóik és a közvélemény velük rokonszenvező jelentékeny részének elvárásait azonban teljesen nem lehetett figyelmen kívül hagyni.

A kormányra nehezedő nyomást fokozta az is, hogy július 7-én, tehát tíz nappal a rögtöni segélyezés megindításáról szóló minisztertanácsi döntés előtt, a honvédegyletek a buda-pesti egylet kezdeményezésére megtartották első országos gyűlésüket. A megjelent küldöttek megfogalmazták, hogy céljuk „a honvédek erkölcsi, szellemi és anyagi állapotának javítása”. Határoztak arról, hogy a következő, október 6-ra, Aradra tervezett gyűlésükön megválasztják az egyletet országos szinten összefogó központi választmányt és alapszabályokat alkotnak. A gyűlés zárásaként a honvédek, Kállay Ödön szélsőbaloldali országgyűlési képviselő felhívására Kossuth Lajos hangos életésében törtek ki.¹⁶ Az országos honvédgyűlésen történtek tehát világossá tették, hogy egy jelentős országos mozgalom van kibontakozóban, amelyet a kiegyezés ellenzői fel akarnak használni politikai célokra, vagyis a rendszer elleni támadásra.

A minisztertanácsi döntés következtében a „volt honvédek rögtöni segélyezése végett kirendelt bizottság” szeptember elején jött létre a Belügyminisztériumban.¹⁷ Elnöke Tóth Vilmos belügyminisztériumi államtitkár,¹⁸ titkára Aschermann Ferenc ezredes, honvédelmi minisztériumi államtitkár lett,¹⁹ és munkájában részt vett Gombos Gusztáv pénzügyminisztériumi államtitkár. A hivatalnokok mellett volt honvédtisztek, többnyire a buda-pesti honvédegyleti bizottmány tagjai – Hauszer Károly alezredes, Vay László gróf, őrnagy, Szathmáry Mihály ezredes, Gorove Antal őrnagy – szintén helyet kaptak a bizottságban.

A segélyért folyamodók a szó szoros értelmében megrohamozták a bizottságot. Legalábbis erre utal az a két, szeptember folyamán megjelent hirdetmény, amelyben arra kérték a segélyre igényt tartókat, hogy ne személyesen adják át kérelmüket, hanem postai

¹⁵ Képviselőházi Napló, 1865. IV. 268–269. o. Horváth Boldizsár felszólalása, 1867. június 21.

¹⁶ *Magyar Ujság*, 1867. 80. sz. (július 9.); *A Honvéd*, 1867. 7. sz. (szeptember 16.); 1867. 8. sz. (szeptember 23.). Vö.: Farkas 2010. 536. o.

¹⁷ Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1867. 374–376. o. A miniszterelnökség hirdetménye a honvédek rögtöni segélyéről, 1867. szeptember 3.; MNL OL K 57 Honvédsegélyező Alap 1867–1871. 9. cs. A honvédek rögtöni segélyezésére kirendelt bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1867. szeptember 5.

¹⁸ Tóth Vilmos (1832–1898) Temes megyei köznemesi családból származott, 1861 és 1879 között a Felirati, a Deák-, illetve a Szabadelvű Párt képviselője volt. 1865-ben az országgyűlés jegyzője, 1867-ben belügyminisztériumi tanácsos, majd államtitkár, 1871 és 1873 között belügyminiszter, 1879 és 1895 között a közös Állami Számvevőszék elnöke, 1896-ban pedig a Főrendi Ház elnöke lett. *Szinnyei*, XIV. k. 448–449. o.

¹⁹ Aschermann Ferenc (1821–1893) német anyanyelvű erdélyi családból származott, hadnagyi rangot ért el a császári seregben. A szabadságharcban Kiss Ernő, majd Damjanich János tábornok mellett harcolt, 1849 áprilisától pedig a hadügyminisztériumhoz osztották be. A háborút Komárom várparancsnokaként fejezte be, ezt követően hazatért Erdélybe. A kiegyezés után a magyar hadügyminisztériumban dolgozott, 1871-től a szegedi honvéd hadkerület parancsnoka lett, vezérőrnagyként nyugalmazták 1888-ban. *Bona* 2000. 210. o.

úton, a megfelelő igazolások csatolásával.²⁰ A november közepéig működő bizottság végül összesen 15 ezer forintot osztott szét 585 kérelmező között, akik fejenként, katonai rangtól függően 10–50 forint előleghez jutottak.²¹

Időközben a honvédegyletek megtartották újabb országos gyűlésüket. A belügyminiszter az október 6-ra Aradra tervezett összejövetelt betiltotta, mivel az időpont és a helyszín megválasztása, vagyis a szabadságharc mártírjaira való emlékezés nyilvánvaló támadást jelentett Ferenc József, és rajta keresztül a kiegyezési rendszer ellen. Az egyletek küldöttei így végül október 28–29-én Budán találkoztak. A gyűlésen, amelyen 56 egylet küldöttei és nagyszámú közönség jelent meg, a Deák-párti országgyűlési képviselőként politizáló Perczel Mór tábornokot választották az Országos Honvédegylet központi választmányának elnökének. Jóllehet Perczel mellett az országos főjegyzővé megválasztott Mikár Zsigmond is a kormányhoz lojális személynek számított, a központi választmányban a kiegyezés ellenzékéhez tartozók kerültek többségbe. A honvédegyleti mozgalom hangadói továbbra is a szélsőbaloldaliak maradtak.²²

A honvédegylet emlékiratát fogadott el, amelyben felszólították az országgyűlést 1848-ban tett ígérete betartására, a honvédségélyezés kérdésének megoldására. Az előzmények ismeretében azonban nyilvánvaló volt, hogy a törvényhozás nem fog tárgyalni a kérdésről. A kormány ehelyett november végén a Miniszterelnökségen felállította a Honvédségélyezési Alap Hivatalát, amely megkezdte az uralkodópár által létrehozott alapítvány szabályzatának kidolgozását.²³

Ségélyezés uralkodói kegyből: a Honvédségélyező Alap

A Miniszterelnökség szervezeti keretein belül létrejött Honvédségélyező Alap Hivatala, rövidebb nevén Honvédségélyező Bizottmány december 4-én tartotta első ülését.²⁴ A bizottmány elnöke Kandó Kálmán, a miniszterelnökség miniszteri tanácsosa lett. A református birtokos nemesi családból származó Kandó nem rendelkezett honvéd múlttal, de tagja volt az 1848-ban megalakult első népképviselői országgyűlésnek, és a szabadságharc kirobbanása után a belügyminisztérium megbízásából tábori biztosként működött a főszeregnél. 1861-ben a Deák vezette Felirati Párt, 1865-től a Deák-párt képviselőjeként vett részt az országgyűlésen, utóbbin beválasztották az udvarral kiegyezési tárgyalásokat folytató 67-es bizottságba.²⁵ A honvédségélyezés megtervezésének kényes feladatát tehát egy olyan hivatalnok kapta, aki nem katonaként, de részt vett a szabadságharcban, ugyan-

²⁰ Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1867. 374–376. o. A miniszterelnökség hirdetménye a honvédek rögtöni segélyéről, 1867. szeptember 3.; Uo. 477. o. A segélyezési bizottság hivatalos értesítése, 1867. szeptember 16.

²¹ MNL OL K 57. 8. cs. Aschermann Ferenc jelentése, 1867. november 21.; MNL OL K 57. 9. cs. A honvédek rögtöni segélyezésére kirendelt bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1867. november 14.

²² *A Honvéd*, 1868. 14. sz. (november 4.); 1868. 15. sz. (november 11.) Vö.: Farkas 2010. 536–537. o.

²³ Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1867. 571–572. o. A miniszterelnökség értesítése a Honvédségélyező Alap Hivatalának megalakulásáról, 1867. november 25.

²⁴ MNL OL K 57. 9. cs. A Honvédségélyező Bizottmány ülésének jegyzőkönyve, 1867. december 4.

²⁵ Almanach, 421–422. o. (Szerző: *Főnagy Zoltán*). Az 1811-ben született Kandó, miután 1850-ben a hadbíróság felmentette, birtokán gazdálkodott, és 1861-ben tért vissza a politikai életbe. 1867 és 1875 között volt a miniszterelnökség miniszteri titkára. 1888-ban halt meg. Az 1869-ben született neves feltalálóval azonos, egerfarmosi előnévű, Heves megyei nemesi családból származott, de annak egy másik ágából.

akkor elkötelezett híve volt a kiegyezési rendszernek és minden bizonnyal szoros munkakapcsolatban állt Andrássyval.

Kandó legtöbb munkatársa a rögtöni segélyeket osztó bizottmány tagjai közül került ki. A titkári teendőket továbbra is Aschermann Ferenc ezredes, honvédelmi minisztériumi titkár látta el, a pénzügyminisztériumot pedig a korábbiakhoz hasonlóan Gombos Gusztáv képviselte. A belügyminisztérium részéről viszont ezúttal Cseley János osztálytanácsos vett részt a munkában. A hivatalnokok mellett nagyrészt a már a rögtöni segélyezésben is szerepet vállaló honvédtisztek lettek a bizottmány tagjai.²⁶

A bizottmány az 1867. december 27-én kelt *Alapszabályok* címet viselő iratban fogalmazta meg javaslatait Andrássy Gyula miniszterelnök és honvédelmi miniszter számára. A dokumentum pontosan meghatározta a segélyre jogosultak körét és a kérelem benyújtásához szükséges hivatalos iratokat. Igényt nyújthattak be a keresetképtelen, rokkant, vagy 60. évüket betöltött vagyonatlan honvédek; az elhunyt honvédek vagyon nélkül hátra maradt özvegyei, ha özvegyek maradtak és házasságukat a szabadságharc vége előtt kötötték; valamint a honvédek hátrahagyott árvái, ha magukról „testi vagy lelki fogyatkozás” miatt, illetve koruknál fogva²⁷ nem tudtak gondoskodni.

A volt honvédeknek a honvédegyletek által kiállított igazolással bizonyítaniuk kellett szabadságharcos múltjukat és rangjukat, hatósági főorvosi bizonyítványt kellett benyújtaniuk rokkantságukról, vagy anyakönyvi kivonatot életkorukról, továbbá csatolniuk kellett kérelmükhöz a vagyontalanságukat igazoló hatósági (szegénységi) bizonyítványt. Az özvegyeknek és árváknak a rokon kapcsolatát igazoló anyakönyvi kivonatot is be kellett mutatniuk.²⁸

Az összegyűlt pénz szétosztására vonatkozóan háromféle megoldási lehetőséget mérlegelt a bizottmány. A honvédegyletek azt szerették volna elérni, hogy a pénzalapot tőkésítsék, és a tőke teljes megtartása mellett a kamatokból évjáradékot vagy nyugdíjat biztosítsanak a rászorulóknak.²⁹ A segélyért folyamodók magas száma miatt azonban ez nem tűnt kivitelezhetőnek, ezért felmerült a pénzalap egyszeri szétosztásának lehetősége is.³⁰ A bizottmány tagjai végül egy köztes megoldásra tettek javaslatot a kormánynak. Évjáradék folyósítását javasolták részben a kamatokból, részben a tőke fokozatos felhasználásával. Utóbbit azért tartották elfogadhatónak, mert nyilvánvaló volt, hogy a segélyezendőek száma az idő előrehaladásával csökkenni fog.³¹ Mivel azonban ez előre nem volt pontosan kiszámítható, ebben a megoldásban kimondatlanul is benne rejtett az a lehetőség, hogy a pénzalapot előbb utóbb költségvetési forrásból kell majd kipótolni.

A bizottmány által megfogalmazott tervezetet a kormány 1868. január 3-án, az Eötvös József báró, vallás- és közoktatásügyi miniszter elnökletével tartott minisztertanácsi ülésen tárgyalta. Az ülésen, amelynek ez volt az egyetlen napirendi pontja, a miniszterek

²⁶ MNL OL K 57. 9–10. cs. A Honvédségélyező Alapi Bizottság (majd Hivatal) üléseinek jegyzőkönyvei.

²⁷ A fiúk 20, a hajdon lányok 24 éves koruk alatt tarthattak igényt koruknál fogva a segélyre. MNL OL K 57. 9. cs.

²⁸ MNL OL K 57. 9. cs. Alapszabályok, 1867. december 27. Vö.: Farkas 2010. 541–542. o.

²⁹ HL VI. 14. Az 1848–49-es Honvédegyletek Országos Egyesületének Központi Választmánya, 1866–1924, illetve helyi honvédegyletek 1860–1907. 1. d. A buda-pesti honvédegylet közgyűlésének jegyzőkönyve, 1867. június 23.; A *Honvéd*, 1867. 2. sz. (augusztus 12.)

³⁰ Ezt javasolta például a Pesti Napló egyik vezércikke. *Pesti Napló*, 1867. 190. sz., augusztus 18. reggeli kiadás.

³¹ MNL OL K 57. 9. cs. Alapszabályok, 1867. december 27. Vö.: Farkas 2010. 541–542. o.

a javaslatok többségét egyhangúlag jóváhagyták. A leglényegesebb pont, a pénz felhasználásának módja körül azonban hosszas vita alakult ki. A bizottmány által rendelkezésre bocsátott számításokból látszott, hogy a kamatok nem lesznek elegendőek a segélyezésre, döntés mégsem született. A kormány tagjai úgy határoztak, megvárják, amíg biztos és végleges adatokhoz jutnak a kérvényezők számát és az összegyűlt adományok összegét illetően.³²

1868. január 16-án Kandó Kálmán személyesen terjesztette be jelentését a minisztertanácsnak a pénzalapról és a segélyezendők számáról. Az Andrássy vezette kormányülés ezek alapján a tőke teljes felosztása mellett határozott. A döntés mögött nemcsak pénzügyi, de politikai megfontolások is álltak, a kormány tagjainak ugyanis a jegyzőkönyv tanúsága szerint az is célja volt, hogy „a honvéd kérdés egyszer ’s mindenkorra elintéztetvén, mind a kormány, mind pedig a törvényhozás e kényes kérdés kellemetlenségeitől megóvassék”.³³ A kormányrendeletet, amely segélyre jogosultnak mondta ki a honvédsereg orvosait, hadbíráit, élelmezési biztosait, számtisztjeit és katonakovácsait is, Ferenc József január 28-án hagyta jóvá.³⁴

A közvélemény időközben egyre türelmetlenebbé vált a kormányzati ügyintézés lassúsága és a hiányos tájékoztatás miatt. Januárban a buda-pesti honvédegylet közgyűlésén az egyik honvéd egy küldöttség felállítását javasolta, amely tájékoztatás kért volna a kormánytól a honvédsegélyezésről. Az indítványt végül azért vetették el, mert a Bizottmány munkájában részt vevő Vay László őrnagy megnyugtatta a jelenlévőket, hogy már csak az uralkodó jóváhagyása hiányzik a rendelet életbe lépéséhez.³⁵

A Balközép Párt lapja, a *Hon* szerkesztőjeként Jókai Mór februárban nyílt levelet intézett a belügyminiszterhez, amelyben leírta, hogy 200 éhező honvéd fordult újabban hozzá segélyért, de mivel a szerkesztőségbe beérkezett adományokat korábban már szétosztották 242 kérelmező közt, nem tudott nekik semmit adni. A levélben éppen ezért kérdőre vonta a minisztert a segélyek elmaradása miatt.³⁶ A szélsőbaloldali néplap, a *Nép Zászlója* néhány nappal később azt vetette a kormánypárt tagjainak szemére, hogy miközben a szabadságharc számos volt katonája él méltatlanul nyomorúságos körülmények közt, az uralkodó pártól kapott 100 ezer arany még mindig „használatlanul hever”.³⁷

A segélyek kiutalása az említett újságcikkek megjelenésével nagyjából egy időben kezdődött meg. A Honvédsegélyező Bizottmány elnöke márciustól Cseley János belügyminisztériumi osztálytanácsos lett.³⁸ Kandó távozása valószínűleg a bizottmány megváltozott feladatkörével függött össze, mivel az a továbbiakban már csak az igények elbírálását és a segélyek folyósítását intézte. Cseley kinevezését az indokolta, hogy a minisztertanács döntéseinek értelmében a segélyezés lebonyolításáért, amelyhez szükség volt a helyhatóságokkal való együttműködésre, a Belügyminisztérium lett a felelős.³⁹

³² MNL OL K 27. 1868. január 3. (1.)

³³ MNL OL K 27. 1868. január 16. (1.)

³⁴ MNL OL K 57. 9. cs.

³⁵ *Századunk*, 1868. 12. sz. (január 16.)

³⁶ *A Hon*, 1868. 34. sz. (február 11.)

³⁷ *A Nép Zászlója*, 1868. 7. sz. (február 15.)

³⁸ MNL OL K 57. 9. cs. A Honvédsegélyező Alap Hivatalában tartott ülés jegyzőkönyve, 1868. március 30.

³⁹ MNL OL K 27. 1868. január 3. (1.); 1868. január 6. (1.).

A bizottmány összesen 6731 főnek utalt ki segélyt, 18 315 beadványt elutasított. A segélyezetteknek körülbelül a kétharmada a volt honvédek közül került ki, egyharmada pedig honvédőzveggy vagy honvédárva volt. Vagyis a még életben lévő nagyjából 60 ezer honvédek körülbelül 7-8 százaléka részesült juttatásban. Túlnyomó többségük közhonvéd volt, de akadt köztük két tábornok, illetve hat tábornok özvegye is. Esetükben a hivatal minden bizonnyal szemet hunyt a vagyontalanságra vonatkozó kikötés felett.

Az uralkodópár által felajánlott 100 ezer arany 589 ezer forintnak felelt meg, amelyből 250 ezret a budai, 339 ezret pedig a pesti takarékpénztárban helyeztek el, 4 százalékos kamatra. Az alapítványi összeg ezen felül még 170 ezer forintnyi magánadománnyal szaporodott 1867 második felében és 1868 első hónapjaiban. A legtöbb felajánlás a honvédegyletekhez és az ellenzéki lapok szerkesztőségéhez érkezett, de gyűjtés indult a főrendek körében is. 1868 első hónapjaiban egymást érték a jótékony célú honvédbálok.⁴⁰ Összesen tehát 759 ezer forintnyi összeg állt rendelkezésre a közel 7 ezer rászoruló segélyezésére.⁴¹

A hivatal által kidolgozott szabályok értelmében a közhonvédek 50 forint, az altisztek pedig 80 forint segélyben részesültek. Az özvegyek ezeknek az összegeknek a felét, az árvák a negyedét kapták. A tiszteknek először 100 forint előleget utaltak ki, feltehetőleg azért, mert további járandóságukat a folyamodók végleges számának ismeretében akarták megállapítani. Ezeket az összegeket 1868 folyamán kiutalták a folyamodóknak.

Egy 1869. január 1-jén kelt rendelet értelmében azután a tábornokok részére 1464 forint segélyt állapított meg, az ezredesek 1220 forintra, az alezredesek 1122 forintra, a századosok 732 forintra, a főhadnagysok 488 forintra, a hadnagysok 390 forintra lettek jogosultak. A tiszteknek járó segély előleggel csökkentett részét 1869 első hónapjaiban juttatták el az érintetteknek. 1869. április 7-én a kormány megtárgyalta és elfogadta a bizottmány végjelentését. Mivel az időközben történt elhalálozások és az újonnan beérkezett adományok miatt néhány ezer forint még maradt a pénztárban, a miniszterek jóváhagyták a gyakorlatot, hogy ezt azok közt a különösen rászoruló honvédek közt osszák szét, akiknek kérelmét valamilyen ok miatt el kellett utasítani.⁴² A bizottmány 1870-ben hivatalosan is befejezte működését, ekkorra a pénzalap teljesen kimerült.⁴³

Az 1868-ban elfogadott népiskolai törvény értelmében egy elemi iskolai rendes tanító legalább havi 25 forint járandóságra volt jogosult, amely mellé házat és kertet is kapott.⁴⁴ Ehhez képest a közkatonáknak juttatott 50 forint egyszeri segély meglehetősen csekély összegnek tűnik. Még a Deák-párti képviselőként politizáló Klapka György tábornok által vezetett *Századunk* című lap is megjegyezte, hogy ez az összeg legfeljebb két-három hónapra lehet elég.⁴⁵ Ráadásul valószínű, hogy sok nyomorúságos körülmények közt élő volt honvéd egyáltalán nem részesült segélyben, mert egy ház vagy kisebb föld birtokosaként nem számított vagyontalannak. Az uralkodói adományozás nyomán megindult segélyezés legfeljebb átmenetileg enyhítette a rászorulóknak nehéz helyzetét, a honvédségsegélyezés kérdése körül kialakult feszültség tehát, a kormány reményeivel ellentétben, nem oldódott meg.

⁴⁰ A *Hon*, 1868. 34. sz. (február 11.); 1868. 75. sz. (március 31.); *Századunk*, 1868. 48. sz. (február 27.); A *Nép Zászlója*, 1868. 10. sz. (március 7.) Vö.: Farkas 2010. 535. o., 542. o.

⁴¹ A Honvédségsegélyező Bizottmány 1867 decemberében 700 ezer forinttal számolt. MNL OL K 57. 9. cs. Vö.: Kovács 2011. 365–366. o.

⁴² MNL OL K 27. 1869. április 7. (4.)

⁴³ MNL OL K 57. 47. cs. Kimutatás a segélyekről, 1868–1870. Vö.: Kovács 2011. 366–368. o.

⁴⁴ 1868. évi XXXVIII. tc. a népiskolai közoktatás tárgyában.

⁴⁵ *Századunk*, 1868. 33. sz. (február 9.)

Annak ellenére is elmondható ez, hogy a volt honvédek segélyezésének más formái is léteztek. A honvédegyletek által gyűjtött adományokat ugyanis részben használták fel, egyes közkatonákat pedig az adott település vagyonosai vettek pártfogásuk alá.⁴⁶ Emellett a Haynau-alapítványhoz is fordulhattak segítségért a rászoruló honvédek. A szabadságharc leverése és véres megtorlása miatt hírhedtté vált Julius Haynau tábornagy még 1849 végén hozott létre egy alapítványt az 1848–49-es háborúban rokkanttá vált katonák – császári katonák és honvédek – megsegítésére. A korszakban a közös hadügyminisztérium felügyelete alá került alapból összesen 255 egykori katonára kaphatott rendszeres, a rokkantság fokától függő napidíjat.⁴⁷

Mindez azonban nem helyettesíthette a teljes körű, országos szintű segélyezést és az egykori honvédek küzdelmeinek törvényben megjelenő erkölcsi elismerését. A honvédség kérdéseinek megoldatlanságát még fájóbbá tette, hogy a kialakulóban lévő polgári állam a XIX. század második felétől általánosságban feladatának tekintette a közhivatalnokokról és katonákról való gondoskodást. Ferenc József 1855-ben kibocsátott nyugdíjszabályzata nyugdíjat biztosított a császári sereg katonái számára, melynek összege a rendfokozattól és a szolgálati időtől függően évi egy-kétszáz forinttól több ezer forintig terjedt. A szabályzat a kiegyezés után is érvényben maradt, és a jogosultságot kiterjesztették az 1869-ben felállított Magyar Királyi Honvédség katonáira is.⁴⁸

Az uralkodó 1866-ban rendeletben mondta ki a legalább tíz év szolgálati idővel rendelkező állami hivatalnokok általános nyugdíjjogosultságát is. A nyugdíj összege a fizetéstől és a szolgálati időtől függött, negyven év szolgálat után a nyugdíjba vonuló tisztviselő a teljes fizetését megkapta.⁴⁹ 1868-ban a magyar országgyűlés felhatalmazta a kormányt, hogy „politikai és méltányossági” okokból gondoskodjon a kiegyezés előtt a központi kormányzerveknél szolgált hivatalnokok nyugdíjának folyósításáról.⁵⁰ Két évvel később pedig törvénybe iktatták, hogy az említett tisztviselők nyugdíjának 23 százalékát a magyar költségvetésből fedezik.⁵¹ Mindkét törvény elfogadása nagy vihart kavart a törvényhozásban, az ellenzék hangosan tiltakozott ellene. Az önkényuralom korának tisztviselőit – valószínűleg a közvélemény jelentékeny részéhez hasonlóan – „a haza ellenségeinek” tekintették, és a róluk való gondoskodást az említett parlamenti viták során, majd később még számtalanszor szembeállították a honvédkérdés megoldatlanságával.⁵²

⁴⁶ MNL OL R 90. Kossuth Lajos iratai, 5246. Vidats–Kossuth, 1870. január 8. Vidats János ebben a levélben a Honvéd Menházzal kapcsolatos terveiről írva kijelentette, hogy a menházat elsősorban tiszték számára kívánja létesíteni, mert a közkatonákról gyakran gondoskodnak helybéli pártfogók.

⁴⁷ HL VI. 12. Az 1848–49-es Honvédmenház 1886–1924. 29. d. Számlakönyv; Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1891. 151. o. A honvédelmi miniszter 30128. sz. vármegyei törvényhatóságokhoz intézett körrendelete.

⁴⁸ Kozári 2012. 90–105. o.; Deák 1993. 189–196. o.

⁴⁹ Kozári 2012. 14–35. o.; Benedek 2006. Nyugdíjrendeletek ezt megelőzően a felvilágosult abszolútizmus korában születtek, ezek azonban csak a tisztviselők egy szűkebb körének biztosítottak állami nyugdíjat.

⁵⁰ 1868. évi XLVII. törvénycikk.

⁵¹ 1870. évi IX. törvénycikk.

⁵² Képviselőházi Napló, 1869. VII. 146. o. Berzenczey László felszólalása, 1870. március 19.; Képviselőházi napló, 1875. III. 20–23. o. Simonyi János felszólalása, 1875. december 7. Vö.: Kozári 2012. 21–35. o.

A feszültségeket csak kis mértékben enyhítette Ferenc József újabb gesztusa a volt honvédek felé, amit valószínűleg az erősödő honvédegyleti mozgalomra hivatkozó Andrássy sugalmazására tett.⁵³ Az 1868-ban kelt uralkodói kézirat engedélyezte, hogy a császári és királyi sereg azon tisztjei is kaphassanak nyugdíjat, „kik az 1848/49-ki események következtében ellátási igényeiktől elestek”.⁵⁴ Tehát nyugdíjjogosulttá váltak azok a honvédtisztek, akik már a szabadságharc előtt is katonatisztként szolgáltak. Ez azonban a rászorulóknak túlnyomó többségét adó közhonvédek helyzetén semmit sem változtatott.⁵⁵

Magánadományoktól az állami nyugdíjig: az Országos Honvédsegélyező Egylet

A honvédegyletek 1869 augusztusában megtartott országos gyűlésén központi kérdésként vetődött fel a segélyezés megoldatlansága, hiszen a Honvédsegélyezési Alap kimerülése miatt ismét kilátástalanná vált a rászorulóknak helyzete. A küldöttek ezért felkérték a központi választmány frissen megválasztott elnökét, Ivánka Imre volt honvédeztredest, balközép párti országgyűlési képviselőt, hogy igyekezzen határozat elfogadását kieszközölni a törvényhozásban.⁵⁶ Az ugyanezen év végén benyújtott határozati javaslat szerint az országgyűlés kötelezte volna magát, hogy a megfelelő törvény megalkotásával költségvetési forrásból biztosítja a szabadságharcban rokkanttá vált, vagyontalan és munkaképtelen honvédeknek, illetve az elhunytak rászoruló özvegyeinek és árváinak ellátását.⁵⁷

A határozati javaslat megvitatására 1870 márciusában, a Honvédelmi Minisztérium költségvetésének tárgyalásakor került sor. Ivánka maga ugyan nem szólalt fel, de az ellenzék több neves politikusa is számos érvet sorakoztatott fel a határozat elfogadása mellett. Nyáry Pál felidézte személyes pályafutásának és az ország történetének azt a nevezetes pillanatát, amikor 1848 nyarán a törvényhozás katonákat és pénzt szavazott meg a felállítandó honvédsereg számára. Egyúttal emlékeztetett rá, hogy az országgyűlés akkor felelősséget vállalt az életüket a harcokban kockáztató katonák sorsáért.⁵⁸ A Balközép Párt vezére, Tisza Kálmán saját 1867-es felszólalásából is idézett, hiszen lényegében az ő akkori javaslata merült fel ismét. Hangsúlyozta, hogy az 1848-as határozat erkölcsi kötelezettséget ró az országgyűlésre, és mindaddig, amíg annak nem tesznek eleget, a kérdés újra és újra fel fog merülni.⁵⁹ Jókai Mór regényírói stílusban festette le azokat a koldussá vált egykori honvédeket, akiknek egy csoportjával alkalma volt személyesen találkozni. A Victor Hugo *Nyomorultak* című művében ábrázoltaknál is borzalmasabbnak nevezte azt a valóságot, amelyben a különböző sebesülésekkel és testi fogyatékkal élő, magukat pinceodúkban meghúzó, koplaló, rongyokban járó egykori katonák éltek. Úgy vélte, a nemzet tartozik ezeknek az embereknek azzal, hogy gondoskodik róluk.⁶⁰

⁵³ Somogyi 1999. 103–107. o.

⁵⁴ Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1868. I. 85. o. Legfelsőbb királyi elhatározás a m. kir. miniszterelnökhöz, 1868. április 25. (Csatolva Ferenc József ugyanezen a napon kelt kézírata Kuhn báró, közös hadügyminiszterhez).

⁵⁵ Összesen 379-en részesültek ellátásban ennek a rendelkezésnek köszönhetően. Cieger 2011. 32–33. o.

⁵⁶ A Honvéd, 1870. 23. sz. (június 9.)

⁵⁷ Képviselőházi irományok, 1869. II. 263. o. (216. sz.) Határozati javaslat, 1869. december 12. A határozati javaslatot egykori honvédtisztekből lett országgyűlési képviselők, Ivánka Imre, Clementis Gábor, Várady Gábor, Vidats János és Gáspár András adták be.

⁵⁸ Képviselőházi Napló, 1869. VII. 40–41. o. Nyáry Pál felszólalása, 1870. március 11.

⁵⁹ Uo. 49–53. o. Tisza Kálmán felszólalása, 1870. március 11.

⁶⁰ Uo. 47–49. o. Jókai Mór felszólalása, 1870. március 11.

Az ellenzéki érvek nem hoztak elmozdulást a kormány hivatalos álláspontjában. A kormánypárti felszólalók sorra kiemelték, hogy továbbra is fennállnak azok az okok, amelyek miatt Tisza 1867-es határozati javaslatát elvetették. Ismét arra alapozták érveiket, hogy a „szomorú emlékek felszakítása” veszélybe sodorná a kiegyezés által létrehozott kompromisszumot. Az ellenzéknek pedig felrőtták, hogy politikai tőkét akar kovácsolni a honvédkérdésből. A Deák-párt politikusai közül a szabadságharc alatt fiatalon hadnagyi rangot szerzett, erdélyi nemesi családból származó Gajzágó Salamon indítványozta a határozati javaslat elutasítását, ami azután a kormánytöbbség szavazataival meg is történt.⁶¹

A vita során felszólalt Andrassy Gyula miniszterelnök is. Kifejtette, hogy az országgyűlés határozat, illetve törvény elfogadásával „fölbreszti a múlt viszályok és múlt egyenlenségek emlékeit”, ezért más módon kell segíteni a nyomorgó honvédeken. Ennek értelmében bejelentette, hogy tízezer forintot felajánlással aláírási ívet nyit meg, és felkérte képviselőtársait a csatlakozásra.⁶² Andrassy életrajzírója, Wertheimer Ede szerint a miniszterelnöknek „komoly fejtörést okoztak” a nyomorgó honvédek, akikkel egykori honvédezredesként is rokonszenvezett.⁶³ A személyes érzelmek mellett azonban alighanem politikai megfontolások is szerepet játszottak a döntés meghozatalában. Azzal, hogy a két évvel korábbi uralkodói adományozás után egy újabb, kormányzati támogatást élvező magánalapítvány jött létre a rászoruló honvédek, illetve családtagjaik megsegítésére, legalább részlegesen orvosolni lehetett a helyzetet és mérsékelni az ellenzéki támadásokat. A miniszterelnök ráadásul lépéskényszerben is érezhette magát, mert az előző évi országos honvédgyűlésen Vidats János szélsőbaloldali politikus gyűjtést indított egy rokkant tiszteket befogadó Honvéd Menház felépítésére. A menházra való adakozás kezdettől fogva nyílt demonstráció volt a honvédek ügyét felkarolni nem akaró kormányzati politika ellen, így jelentős presztízsvesztést okozott a kormánypárti politikusoknak.⁶⁴

Andrassy után közvetlenül Lónyay Menyhért pénzügyminiszter írta fel magát az aláírási ívre ötezer forintot felajánlással, őt a vagyoni helyzetének megfelelően szerényebb, száz forintot összeget adományozó Deák Ferenc követte. A miniszterelnök kezdeményezése – nem meglepő módon – jelentős visszhangra talált a kormánypárt soraiban, majd a főrendi házban is. A tehetősebbek néhány ezer, mások néhány száz forinttal gazdagították az alapítványt.⁶⁵ Az ellenzék távolmaradása ugyanakkor egyértelműen jelezte, hogy a honvédek ügyében még az adakozás terén is éles választóvonal húzódott a rendszert támogatók és ellenzők között. Világossá tette ezt a kormánypárti *Pesti Napló* is, amely nem késlekedett az eseményeknek a hatalmon lévők álláspontját tükröző találásával. Andrassy kezdeményezésének másnapján vezércikkben állította szembe egymással a kérdésről csak beszélő,

⁶¹ Képviselőházi Napló, 1869. VII. 37–40. o. Gajzágó Salamon felszólalása, 1870. március 11.

⁶² Uo. 41–43. o. Andrassy Gyula felszólalása, 1870. március 11.

⁶³ Wertheimer 1910. I. k. 402. o.

⁶⁴ A Honvéd Menházzal lásd a következő fejezetet.

⁶⁵ Az adakozók között volt például Somssich Pál, Csengery Antal, Pulszky Ferenc, Wahrmann Mór, Wodianer Béla, Harkányi Frigyes, Hollán Ernő, Károlyi György gróf, Károlyi Alajos gróf, Pallavicini Antal őrgróf, Pálffy Antal herceg, Batthyány Fülöp herceg. Az emigrációban az 1860-as években vasúti vállalkozásokból meggazdagodott Kiss Miklós ezredes 8 ezer frankot ajánlott fel, ami 3200 forintnak felel meg. MNL OL K 26. Miniszterelnökség. Központilag iktatott és irattározott iratok, 1870 : 584., 609., 799., 888., 912., 975., 1818. Az adakozók neve és az adományozott összegek a név- és tárgymutatóból ismerhetők meg. Továbbá: *Pesti Napló*, 1870. 57. sz. (március 11., esti kiadás), 58. sz. (március 12., reggeli kiadás), 59. sz. (március 13., reggeli kiadás).

azt politikai célokra felhasználó ellenzékét és a honvédeknek tényleges segítséget nyújtó Deák-pártiakat – némiképp „megfeledkezve” a menház javára folyó gyűjtésről.⁶⁶

Andrássy kezdeményezése után négy hónappal, 1870 júliusában megalakult a felajánlott összegeket kezelő Országos Honvédszegélyező Egylet.⁶⁷ Elnöke Gajzágó Salamon lett, akit ezzel nagyjából egy időben neveztek ki az ekkor felállított Magyar Állami Számvevőszék élére. A jegyzői teendőket ifjabb Szőgyény-Marich László, a korábbi udvari kancellár és Fejér megyei főispán, valamint későbbi berlini követ fia látta el.⁶⁸

Az alapszabályok értelmében az egylet a rokkant vagy idős koruk miatt munkaképtelen, vagyontalan honvédeknek, valamint a szabadságharcban elhunytak rászoruló özvegyeinek és árváinak ellátását tekintette céljának. Mindenki az egylet tagjává vált, aki hozzájárult az alapítványhoz, de a közgyűlésen szavazati joggal csak a legalább ötven forintot felajánlók rendelkeztek. Közgyűlést évente egyszer tartottak, ez választotta meg a felügyelő választmány 42 tagját. A havonta ülésező felügyelő választmány elnököt és jegyzőt választott, és ez döntött a nyugdíjak és segélyek odaítéléséről.⁶⁹ Az egylet megalakulását követően a Belügyminisztérium leiratot intézett a törvényhatóságokhoz, amelyben felszólította őket az ellátásra jogosultak összeírására.⁷⁰

Ellátásra igényt a szabadságharcban rokkanttá vált, illetve a 70. évüket betöltött vagyontalan honvédek, s a szabadságharcban vagy a szabadságharcban szerzett sérülésben elhunyt honvédek vagyontalan és keresetképtelen özvegyei és árvái nyújthattak be. Azok, akik bekerültek a segélyezettettek körébe, a közös hadseregnél tett 1–5 évi szolgálat után járó nyugdíjnak megfelelő összeget kaptak. Ez egy ezredes esetében évi 441 forint volt, egy közkatona viszont csak napi 5 krajcárt, vagyis évi 18 forint 25 krajcárt kapott. A tisztek özvegyei és árvái a nyugdíj felét kapták meg, az elhunyt altisztek és közkatonák családtagjai viszont a teljes összeget. Az ellátás élethossziglan, illetve a vagyontalanság vagy keresetképtelenség fennállásáig járt, tehát nem egyszeri segélyt, hanem rendszeres ellátást kívántak adni az egyesület alapítói. A honvédsereg orvosai, állatorvosai, élelmezési tisztjei, gyógyszerészei és a műszaki csapatoknál beosztott alkalmazottai negyedévenkénti segélyre tarthattak igényt. Ezen felül egy volt honvéd elhunytakor rászorultság esetén a család temetési járulékot kérhetett az egylettől.⁷¹ Az egylet megalapításának kezdeményezésével Andrássy saját korábbi álláspontját bírálta felül, hiszen 1868-ban még abban reménykedett, hogy egyszeri segélyezéssel lezárható a kérdés.

Az Andrássy által kibocsátott íveken rövid időn belül 131 920 forint gyűlt össze, ami az adakozók viszonylag szűk köréhez képest jelentős összegnek mondható. Ezt követően azonban igencsak lelassult az adományok felhalmozódása. 538 ívet küldtek szét a törvényhatóságokhoz, de csak a fele érkezett vissza az egyesülethez. 200 ezer forint bevételt reméltek egy sorsjátéktól, de hiába. A megalakulást követő első évben még nagyjából

⁶⁶ *Pesti Napló*, 1870. 58. sz. (március 12., reggeli kiadás)

⁶⁷ *Pesti Napló*, 1870. 148. sz. (július 2., esti kiadás); *A Honvéd*, 1871. 23. sz. (június 7.); HL VI. 14. Az 1848–49-es Honvédegyletek Országos Egyesületének Központi Választmánya (1866–1924) 2. doboz

⁶⁸ MNL OL K 150. Belügyminisztérium, 1872. III. 4. 110. (166. cs.)

⁶⁹ *A Honvéd*, 1870. 40. sz. (október 6.)

⁷⁰ MNL OL K 150. 1872. III. 4. 110. (166. cs.) Itt találhatóak a törvényhatóságoknak a Belügyminisztérium 1870. augusztus 14-én kelt 5208. sz. leiratára hivatkozó felterjesztések.

⁷¹ *A Honvéd*, 1871. 23. sz. (június 7.) Az alezredek 357, az őrnagyok 315, a századosok 264, a főhadnagyok 242, a hadnagyok 237 forintot kaptak évente. Az őrmestereknek 15 krajcár, a tizedeseknek 8 krajcár, a közkatonáknak 5 krajcár napidíj járt.

50 ezer forinttal gyarapodott az alapítvány, így az egyesület 1871 tavaszán 182 923 forint 38 krajcárral gazdálkodhatott.⁷² Ebben benne volt a József főherceg által adományozott 20 ezer forint is. A Habsburg-család magyarországi ágának feje, akit 1869-ben a Magyar Királyi Honvédség főparancsnokává nevezett ki az uralkodó, önálló alapítványt tett, azzal a feltétellel, hogy abból az 1848–49-es honvédek kihalása után a Magyar Királyi Honvédség rokkant altisztjeit segélyezzék.⁷³

Az Országos Honvédségélyező Egyesület által kezelt összeg tehát kevesebb, mint negyede volt az 1868–69-ben segélyként szétosztott pénzeknek. Most azonban az akkor elvetett javaslatnak megfelelően az alapítványi vagyon tőkésítése mellett döntöttek, és a kamatokat fordították segélyezésre. Ennek következtében az 1871 tavaszáig beérkezett 5430 kérvényből mindössze 1491-et bíráltak el pozitívan. A többieket előjegyezték, pótlásra kötelezték vagy elutasították.⁷⁴ Vagyis miközben a segélyért jelentkezők száma megközelítette az előző években segélyezettéket, ezúttal csak egy részük jutott kevéske, bár rendszeres adományhoz. Ráadásul az altiszteknek és a közhonvédeknek juttatott összegek legfeljebb némi segítséget jelentettek, a megélhetéshez közel sem voltak elegendők.⁷⁵

1875-ben a Balközép Párt és a Deák-párt egy része összeolvadt és létrejött a Szabadelvű Párt. A miniszterelnök Tisza Kálmán lett, akinek egyik első intézkedése jelentős változást hozott a honvédségélyezés történetében.⁷⁶ A kiegyezési rendszer bírálójából a rendszer megszilárdítójává lett politikus a honvédek ügyében kitartott korábbi álláspontja mellett, ezért indítványozta, hogy az állam költségvetési forrásból évi 45 ezer forinttal támogassa az Országos Honvédségélyező Egyesületet. A korábbi szélsőbaloldali politikusaiból és a Balközép Párt egy csoportjából létrejött ellenzéki Függetlenségi Párt nevében Irányi Dániel üdvözölte a javaslatot, ugyanakkor aggályait is megfogalmazta. Figyelmeztetett arra, hogy az egyesület által kezelt összeg még az állami támogatással együtt is igen csekély a segélyre szorulóknak számához képest, és sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy a segélyek szétosztását nem egy állami hivatal, hanem egy magánalapítvány végzi.⁷⁷

Az 1870-es évek végére az alapítványi vagyon 230 ezer forintra nőtt. A Magyar Földhitelintézet által kezelt éves kamata 11-12 ezer forintra rúgott. Ezt, és a kormánytól kapott évi 45 ezer forintot költötte az egyesület segélyezésre. Ám így is mindössze 1490 főt tudtak segélyezni, miközben ennél valamivel több személyt előjegyeztek vagy pótlásra köteleztek.⁷⁸ Az alapítvány folyamatosan veszteségesen működött, ezért a kormány 1884-ben 70 ezer forintra, 1885-ben 80 ezer forintra növelte az éves állami támogatást.

⁷² *A Honvéd*, 1871. 23. sz. (június 7.)

⁷³ MNL OL K 26. 1898 : 3085., 8095.

⁷⁴ Az 1491 segélyezett mellett 1655 főt előjegyeztek, 497 főt pótlásra köteleztek, 1115 főt pedig elutasítottak. *A Honvéd*, 1871. 23. sz. (június 7.)

⁷⁵ A főhadnagyok 242, a hadnagyok 237 forintot kaptak évente, ami megközelítette, de nem érte el a legkisebb elemi iskolai tanítói fizetéseket. Az őrnagyok évi 55 forintos segélye azonban ennél is jóval kevesebb volt, ahogyan 1868-ban írták a lapok, legfeljebb 2-3 havi megélhetésre lehetett elég. *A Honvéd*, 1871. 23. sz. (június 7.) Az alapítványi tőke kamatai így sem fedezték a kifizetett összegeket, ezért az alapítvány kezdettől fogva veszteségesen működött. A forrásokból nem derül ki, miképpen finanszírozták 1875 előtt a veszteségeket.

⁷⁶ Képviselőházi Napló, 1875. III. 102. o. Tisza Kálmán felszólalása, 1875. december 10.

⁷⁷ Képviselőházi Napló, 1875. III. 101–102. o. Irányi Dániel felszólalása, 1875. december 10.

⁷⁸ Az alapítvány évente 78–80 ezer forintot költött segélyezésre. A forrásokból a finanszírozás részletei nem derülnek ki. Az adatok forrása Kovách Lászlónak, az Országos Honvédségélyező Egyesület egyik választmányi tagjának országgyűlési felszólalása. Képviselőházi Napló, 1878. IV. 396. o. Kovách László felszólalása, 1879. március 23.

A pénzügyi gondok ezzel sem oldódtak meg, a nyugdíjak, illetve segélyek fejenkénti összege nem növekedett. A feszültségeket növelte, hogy azok, akik annak idején fiatalemberként álltak be a honvédseregbe, éppen ekkoriban váltak tömegesen nyugdíjjogosulttá. Ráadásul 1890-ben 70-ről 65 évre csökkentették a nyugdíjkorhatárt.⁷⁹ 1889-ben a segélyezésre adott állami támogatást pótlólagosan 120 ezer forintra kellett emelni. A következő évben már ez sem volt elég, így az összeget 180 ezer forintra növelték. Az azt követő évben tovább nőtt a támogatás, 200 ezer forintra,⁸⁰ de ez is kevésnek bizonyult, ezért a segélyezés fenntartásának érdekében elkezdték felhasználni az egyesület tőkéjének egy részét is.⁸¹ A kérdést a szimbolikus nemzeti ügyeket mindig hangsúlyosan képviselő függetlenségi ellenzék a segélyezés elégtelenségére hivatkozva továbbra is napirenden tartotta.

1892-ben Irányi Dániel egy országgyűlési felszólalásában drámai hangon ecsetelte a nyugdíj vagy segély mellett is nyomorgó honvédek helyzetét. Rámutatott arra, hogy a fő- és törzstisztek nyugdíja legfeljebb az éhenhalástól mentette meg az érintetteket, az altisztek és közhonvédek nyugdíjából pedig még száraz kenyéren sem lehetett megélni. Utalt arra, hogy mivel a nyugdíj feltétele a vagyontalanság és keresetképtelenség volt, ezért sok honvéd koldulásra kényszerült. Ugyanakkor sérelmezte, hogy az Országos Honvédség-egylező Egylet nem az országgyűléshez, hanem a miniszterelnökhöz terjesztette be számadásait, noha jövedelmének nagyobb részét a törvényhozás szavazta meg. Éppen ezért két határozati javaslatot nyújtott be az országgyűlésnek: az egyikben a nyugdíjak és segélyek összegének felemelését indítványozta, a másikban pedig az országgyűlés előtti számadásra kötelezte volna a Honvédség-egylező Egyletet. Indítványait azonban a kormánypárti többség elvetette.⁸²

Húsz évvel azután, hogy Tisza Kálmán döntést hozott a honvédek segélyezésének állami támogatásáról, újabb jelentős változás állt be a kérdés kezelésében: Bánffy Dezső báró, miniszterelnök 1895-ben kelt rendeletével államosította az Országos Honvédség-egylező Egyletet, amely ettől kezdve a Miniszterelnökségen működött.⁸³ Ezzel a lépéssel az állam, közel három évtizeddel a kiegyezés megkötése után jogi értelemben is magára vállalta a szabadságharc rászoruló honvédeiről való gondoskodást. Az intézkedés hátterében feltehetően legalább részben politikai okok állhattak, mivel az 1890-es években jelentősen megerősödött a nemzeti érdekek hatékonyabb védelmét követelők tábora. A szabadságharc idős honvédeiről való gondoskodás pedig olyan ügynek számított, amely a közvélemény szemében az önálló magyar államiság erejét mutatta. A döntést ugyanakkor pénzügyi érvek is alátámasztották, hiszen a segélyezésre fordított összegek túlnyomó részét eddig is az állam fizette.

⁷⁹ MNL OL K 27. 1890. július 4. (1.) Az Országos Honvédség-egylező Egylet Alapszabályának módosítását kormányülésen hagyták jóvá.

⁸⁰ Állami költségvetés a Magyar Korona országai részére, Ministerelnökség. Átmeneti kiadások. Lásd: 1. sz. függelék.

⁸¹ Képviselőházi irományok, 1887/1059. sz. A honvédelmi miniszter jelentése a honvéd segélyalap törzsvagyon tárgyában, 1891. május 13. A 230 ezer forintból 1891-ben 74 067 forintot használtak fel a honvédelmi miniszter engedélyével, azzal a megjegyzéssel, hogy később a honvédek számának csökkenése lehetővé fogja tenni az összeg pótlását.

⁸² Képviselőházi Napló, 1892. IV. 154–156. o. Irányi Dániel felszólalása, 1892. június 15.

⁸³ Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1895. 755–763. o. Bánffy Dezső miniszterelnök 2185. sz. rendelete, 1895. július 9.

Az államosítás következtében módosított alapszabályok értelmében a felügyelő bizottság tíz tagja közül hatot választott a legalább ötven forinttal adakozókból álló közgyűlés, kettőt a kormány nevezett ki, kettőt pedig a honvédegyletek központi választmánya delegált. A tőke csökkentéséhez a miniszterelnök jóváhagyására volt szükség, és neki kellett az évenkénti számadást bemutatni. Más tekintetben az egylet működése nem változott.⁸⁴

Nem változtak a nyugdíjak és segélyek igénylésének feltételei sem, de a szabadságharcos múltat újra igazolni kellett. Igazolást elsősorban továbbra is a honvédegyletek adhattak ki, s azokon a helyeken, ahol már nem működött honvédegylet, a törvényhatóságok kapták meg ezt a jogot.⁸⁵ Az igazolások kiadása a következő években számos feszültséget keltett. Az országgyűlésben is felmerült, hogy sokan jogtalanul jutottak hozzá igazoláshoz. Ezt a tényt a honvédségilező egylet felügyelő bizottságának tagjaként Harkányi Frigyes elismerte, utalva a Királyhágón túl történt tömeges visszaélésekre. Ugyanakkor határozottan állította, hogy a bizottság minden esetben leleplezte az efféle csalásokat.⁸⁶ A honvédegyletek országos központi választmánya sérelmezte, hogy a törvényhatóságok is jogot kaptak a honvéd múlt igazolására.⁸⁷ Bánffy miniszterelnök viszont azon haborodott fel, hogy az igazolások kapcsán kiderült, számos honvédegylet a belügyminiszter által jóváhagyott alapszabályok nélkül működik. Emiatt utasította a belügyminisztert, hogy ellenőriztesse az összes honvédegyletet.⁸⁸ A későbbiekben olyan gyanú is felmerült, hogy egyes törvényhatóságok honvéd múlttal nem rendelkező rászorulóknak számára is adtak ki igazolást, hogy így szabadítsák meg magukat a segélyezés terhéértől.⁸⁹

Az államosítással egy időben az állam 400 ezer forintra emelte a honvédek nyugdíjára fordított költségvetési összeget,⁹⁰ és ezzel együtt növekedtek a nyugdíjak is. A fő- és törzstisztek nyugdíja nagyjából 10-15 százalékkal emelkedett, az őrmestereké 33 százalékkal, a tizedeseké 70 százalékkal. A kormány a segélyezettek minden bizonnyal túlnyomó többségét kitevő egykori közhonvédek nyugdíját a duplájára emelte.⁹¹ A közkatonák által kapott évi 72 forint azonban még mindig nem volt elegendő a megélhetéshez, valószínűleg a felét sem fedezte az alapvető szükségleteiknek.⁹² A gondokat jól mutatják azok a kérelmek, amelyeket egykori közhonvédek a Honvéd Menháza való felvételük érdekében írtak, és amelyekben rendre arra hivatkoztak, hogy az állami nyugdíjból nem tudnak meg-

⁸⁴ MNL OL K 150. Az Országos Honvédségilező Egylet módosított alapszabályai, 1896. Az alapszabályokat a belügyminiszter hagyta jóvá.

⁸⁵ Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1896. 871–872. o. Bánffy Dezső miniszterelnök 7821. sz. rendelete, 1896. április 22.

⁸⁶ Képviselőházi Napló, 1896. XI. 183–185. o. Péchy Tamás felszólalása, uo. Harkányi Frigyes felszólalása, 1898. április 18.

⁸⁷ MNL OL K 465. Miniszterelnökségi Levéltár, Központilag irattározott, de külön iktatott iratok, Az 1848–49-es honvédegyletek központi bizottságának levele a miniszterelnökhöz, 1899. november 15.

⁸⁸ MNL OL K 150. Bánffy Dezső utasítása Perczel Dezső belügyminiszternek, 1898. június 16.

⁸⁹ MNL OL K 465. Dr. Barabás Bélának, a Függelenségi és '48-as Párt alelnökének beadványa a miniszterelnökhöz, 1907. május 8.

⁹⁰ Állami költségvetés a Magyar Korona országai részére, Miniszterelnökség, Átmeneti kiadások. Lásd: 1. sz. függelék.

⁹¹ Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1895. 755–763. o. Bánffy Dezső miniszterelnök 2185. sz. rendelete, 1895. július 9.

⁹² A viszonyítási alapot a második fejezetben ismertetett tények jelenthetik: az elemi iskolai tanítók legalacsonyabb fizetése 1868-ban 25 forint volt, Klapka lapja szerint az 50 forintos egyszeri segély legfeljebb 2-3 hónapra lehetett elég.

élni.⁹³ Az honvédegyletek országos gyűlése évről évre követelte a kormánytól a nyugdíjak emelését,⁹⁴ az ellenzék pedig továbbra is támadta a kormányt ebben a kérdésben. A századfordulón például Kossuth Ferenc is felszólalt a nyomorgó honvédek érdekében.⁹⁵

1901-ben Széll Kálmán miniszterelnök újabb rendeletet adott ki a honvédn nyugdíjak ügyében, amelyben vagyonra vagy keresőképességre való tekintet nélkül minden 65 év feletti – tehát gyakorlatilag minden – egykori honvéd nyugdíjjogosultságát elismerte.⁹⁶ Noha az 1895-ös államosítás után már nem nőtt a költségvetésből a honvéd nyugdíjakra fordított összeg,⁹⁷ a XX. század első évtizedében több alkalommal is sor került a nyugdíjak emelésére, amit nyilvánvalóan a honvédek egyre csökkenő száma tett lehetővé. Először Tisza István miniszterelnök emelte fel a tizedesek nyugdíját negyedével, a közhonvédekét pedig harmadával.⁹⁸ Az öt követő kormányfő, Fejérváry Géza báró a fő- és törzstisztek járandóságát emelte meg ötven százalékkal.⁹⁹ 1906-ban, a korszak történetében először és utoljára a rendszer ellenzéke jutott hatalomra, amely a valódi függetlenségi követelésekről lemondva, igyekezett legalább a szimbolikus nemzeti követeléseknek érvény szerezni. Ebbe a politikába jól illeszkedett, hogy Wekerle Sándor második kormánya határozatot hozott a tisztek nyugdíjának 15 százalékos, az altisztek és közhonvédek nyugdíjának pedig ennél nagyobb mértékű emeléséről.¹⁰⁰

A századfordulón táján tehát jelentős változás állt be a honvédek segélyezésének ügyében. A dualista korszak első felében a kormányzat adminisztrációs, majd anyagi segítséget nyújtott ugyan a szabadságharc honvédeinek segélyezéséhez, de mereven elzárkózott attól, hogy állami kötelezettségként ismerje el azt. A század vége felé a rendszer megszilárdulása már lehetővé tette, a nemzeti követelések erősödése pedig ösztönözte a határozottabb állami szerepvállalást. A XX. század elején újabb előrelépést jelentett, hogy az 1848–49-es szabadságharc még életben lévő nagyjából 10 ezer katonájának mindegyike rendszeres állami ellátáshoz jutott, csakúgy, mint a közös hadsereg vagy a Magyar Királyi Honvédség kiszolgált katonái. Nyugdíjaik összege azonban mindvégig alacsonyabb maradt, mint az említett két sereg tagjaié, igaz, utóbbiak ekkor már csak legalább ötévi szolgálat után váltak nyugdíjjogosulttá. Fontos kiemelni, hogy más állami alkalmazottak ellátásától eltérően, az 1848–49-es honvédek állami nyugdíjáról nem született törvény a korszakban. A kérdést csak miniszterelnöki rendeletben vagy kormányülési határozatban szabályozták, és a nyugdíjakat továbbra is a Miniszterelnökségen működő alapítvány utalta ki. A formáságnak tűnő megkülönböztetés mögött nyilvánvaló politikai okok álltak: a kiegyezési rendszer keretei közé még az idő múlásával sem lehetett beilleszteni a honvédek küzdelmeinek hivatalos erkölcsi elismerését.

⁹³ HL VI. 12. 1. d. Kérvények.

⁹⁴ MNL OL K 465. Az 1848–49-es honvédegyletek központi bizottságának levele a miniszterelnökhöz, 1899. november 15.

⁹⁵ Képviselőházi Napló, 1896. XXXI. 436–437. o. Kossuth Ferenc felszólalása, 1900. december 18.

⁹⁶ Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1901. 382–383. o. Széll Kálmán miniszterelnök 3000. sz. rendelete, 1901. július 11.

⁹⁷ Állami költségvetés a Magyar Korona országai részére, Miniszterelnökség, Átmeneti kiadások. Lásd: 1. sz. függelék.

⁹⁸ Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1904. 1491–1492. o. Tisza István miniszterelnök 4199. sz. rendelete, 1904. december 15.

⁹⁹ Ezt a honvédek 1905. május 20-án tartott országos gyűlésén jelentették be. *Makuch* 1998. 257. o.

¹⁰⁰ MNL OL K 27. 1908. március 21. (65.) A pontos összegeket lásd a 2. sz. függelékben.

A Honvéd Menház

Az 1869 augusztusában tartott országos honvédgyűlésen Vidats János, a honvédegyletek központi választmányának egyik tagja azzal a javaslattal állt elő, hogy hozzanak létre Menházat a rokkant honvédek számára. A menház felállításának szükségességét azzal indokolta, hogy a kormánypárti többség nem tett eleget az 1848-as országgyűlés által vállalt kötelezettségnek, vagyis nem intézkedett a rászoruló honvédek és családjuk rendszeres ellátásáról.¹⁰¹ Ahogyan később egy nyilvánosságnak szánt levelében fogalmazott, a menház felépítése „óvás” volt „a magyar nép részéről” a kormányzat felé, mert az nem váltotta be „a nemzet adott becsületszavát”.¹⁰²

Vidats 1848-ban a „márciusi ifjak” egyikeként vált a közélet ismert és népszerű szereplőjévé. A szabadságharc idején századosi rangot ért el. Az önkényuralom korában titkos forradalmi szervezkedéseket folytatott, ezért többször is fogságba került. A szabadságharc újrakezdésére és a teljes állami függetlenség kivívására irányuló terveit a kiegyezés után sem adta fel, ezért országgyűlési képviselőként a szélsőbaloldalhoz csatlakozott, és rendszeresen levelezett Kossuth Lajossal. Az apjától átvett mezőgazdasági gépgyár, valamint az általa 1869-ben alapított Ferenc- és Józsefvárosi Takarékpénztár elnökeként üzleti körökben is komoly tekintélynek örvendett. Szerteágazó közéleti tevékenységének egyik fontos mozzanata volt a menház felépítése, ami egyszerre szolgált szociális és politikai célokat.¹⁰³

Vidats a menházban elsősorban tisztek számára kívánt élethossziglan tartó ellátást biztosítani, mert úgy látta, hogy a közhonvédek könnyebben találnak maguknak lakóhelyükön pártfogót. Pest város tanácsának tagjaként bízott abban, hogy a város ingyen ad majd telket erre a hazafias és emberbaráti célra. Úgy vélte, hogy az épület felépíthető „buzgó hazafiak” pénzbeli adományaiból, iparosok által ingyen felajánlott építőanyagból és munkavégzésből.

A honvédegyletek országos gyűlése örömmel fogadta a kezdeményezést, és bizottságot hozott létre a menház ügyében. A bizottság elnöke Vidats lett, további három tagja pedig az ő elvbarátai közül került ki: Clementis Gábor, Földváry Albert és Kúhn Ignác egyaránt a honvédegyletek központi választmányának szélsőbaloldali érzelmű tisztségviselői voltak. A bizottság negyedik tagja Jókai Mór lett.¹⁰⁴

A menház felépítésére indult adakozás hamarosan országos méreteket öltött. Az adománygyűjtésben jelentékeny szerepet játszott két hölgy, gróf Odeschalchi Gyuláné és özvegy Damjanich Jánosné. Jókai Mór, aki az előző évben jelentette meg *A kőszívű ember fiai* című regényét, ezúttal is sokat tett a rászoruló honvédekért: az általa szerkesztett újságban, *A Honban* rendszeresen népszerűsítette a menház ügyét. Természetesen Vidats pártjának, a szélsőbaloldaliakból alakult Országos '48-as Pártnak a lapja, a *Magyar Ujság* is gyakorta foglalkozott ezzel a témával.¹⁰⁵

¹⁰¹ *A Honvéd*, 1869/39. (szeptember 30.); A 48–49-iki agg honvédek menedékházának emlékkönyve. Budapest, é. n. [1902 k.] 13–16. o. A menház megalapításáról: Farkas 2013. 1306–1309. o.

¹⁰² OSzK Kny. B 1.395. Vidacs János levele, melyet mint a honvéd-menház bizottságnak elnöke Gubody Gedeon Nagy-Kőrös városa polgármesteréhez intézett, 1870. december 10.

¹⁰³ Farkas 2013. 1293–1331. o.

¹⁰⁴ MNL OL R 90. 5209. Vidats–Kossuth, 1869. november 21.; *A Honvéd*, 1869/34. (augusztus 24.), 1869/39. (szeptember 30.); *Vasárnapi Ujság*, 1871/23. (június 4.).

¹⁰⁵ MNL OL R 90. 5249. Vidats–Kossuth, 1870. január 26.

Vidats Kossuthnak is beszámolt a menházzal kapcsolatos terveiről.¹⁰⁶ A volt kormányzó támogatta az elképzelést,¹⁰⁷ és válaszában így fogalmazott: „...nagy idők... melyeknek szomorú, mert csak adomány fillérekből épülő emléke lesz a Honvéd Menház.”¹⁰⁸ Emellett ezer frankot ajánlott fel a menház építésére, amelynek kifizetését nehéz anyagi helyzete miatt négy részletben, negyedévente vállalta.¹⁰⁹ Továbbá egy, a nagyközönségnek szánt levelet is küldött, amelyben adakozásra buzdította honfitársait. A Vidats által sokszorosított levél példányait azonban Thaisz Elek pesti rendőrkapitány lefoglaltatta, és megtiltotta a terjesztését.¹¹⁰ Thaisz intézkedése miatt Irányi interpellációt nyújtott be az országgyűlésben a belügyminiszterhez, aki azzal indokolta a tiltást, hogy a levél terjesztését engedélyeztetni kellett volna Pest város polgármesterével. Irányi a választ visszautasította, cenzúrával vádolva a kormányt.¹¹¹

Kossuth ugyanakkor azt javasolta, hogy a menházban gyűjtsék össze a honvéd ereklýket – zászlókat, egyenruhákat, jelvényeket, okmányokat –, hogy megőrizték a szabadságharc emlékeit. „Ki tudja, még jöhet nemzedék e pula korszak után, melyet egy ily »Honvéd Muzeum« szemlélete felmelegít, hogy szeresse hazáját s a szabadságot, mint ama névtelen félistenek szerették, kikre egy ily ereklýtár ihlettel emlékeztetne” – írta.¹¹² Nincs azonban tudomásunk arról, hogy a volt kormányzó ezen elképzelése magvalósult volna.

A menház javára adakozók többsége magánszemély volt, de szép számmal jótékonykodtak különböző egyetek és társaságok (például honvédegyletek, takarékpénztárak vadásztársaságok, olvasókörok), továbbá települések (köztük Debrecen városa) is. A magánszemélyek felajánlásainak összege általában néhány forinttól száz forintig terjedt.¹¹³ Kevesebb mint egy év alatt körülbelül 75 ezer forint gyűlt össze, amelynek többségét a Vidats vezetése alatt álló Ferenc- és Józsefvárosi Takarékpénztárban helyezték el.¹¹⁴ Összességében elmondható, hogy az Andrássy miniszterelnök által indított gyűjtéshez képest ez a kezdeményezés valószínűleg szélesebb, ugyanakkor szerényebb anyagi helyzetű közönséget indított jótékonykodásra.

A menház létrehozása a közvélemény jelentős figyelme és támogatása ellenére lassabban haladt annál, ahogyan azt Vidats kezdetben remélte. Ez részben azzal magyarázható, hogy a kormányzat, bár nyíltan nem lépett fel a menház megvalósítása ellen, a színpalak mögött igyekezett zátonyra futtatni a tervet. Erre utal Thaisz rendőrkapitány ellenséges

¹⁰⁶ MNL OL R 90. 5209. Vidats–Kossuth, 1869. november 21.

¹⁰⁷ Kossuth már 1848. november 19-én, tehát a szabadságharc kezdetén kelt rendeletében kilátásba helyezte egy rokkantház létrehozását a szabadságharcban megsérült honvédek számára. Az intézmény tervei elkészültek, de felállítására nem került sor. Kossuth 1848/49-ben, 495. o.; *Kossuth: Írások és beszédek*, 42. sz.

¹⁰⁸ OSzK Kt. Levelestár, Kossuth–Vidats, 1872. május 16.

¹⁰⁹ Kossuth–Vidats, 1869. október 5. A levelet közli: A 48–49-iki agg honvédek menedékházának emlékönyve, 53–55. o.

¹¹⁰ MNL OL R 90. 5246. Vidats–Kossuth, 1870. január 8.

¹¹¹ Képviseelőházi Napló, 1869. IV. 180. o. Irányi Dániel felszólalása, 1870. január 15. Rajner Pál belügyminiszter válaszában egy 1867. július 5-én kelt belügyminiszteri rendeletre hivatkozott. A hivatkozott rendelet a Rendeletek tárában nem található meg.

¹¹² OSzK Kt. Levelestár, Kossuth–Vidats, 1872. május 16.

¹¹³ Kiemelkedett közülük Lopresti Árpád báró, volt honvéd őrnagy 400 forintos adománya. *Magyar Ujság*, 1872. 116. sz. (május 23.)

¹¹⁴ A beérkezett adományokról a *Magyar Ujság*ban, Vidats aláírásával, rendszeresen jelentek meg rövid hírek, az adományozók nevének és az adományozott összegnek a feltüntetésével. A pénzzel Vidats az 1870 júniusában tartott országos honvédegyleten részletesen elszámolt. *A Honvéd*, 1870. 23. sz. (június 9.), 24. sz. (június 16.)

fellépése, és az is, hogy Pest közgyűlésének kormánypárti többsége hosszasan elhúzta a telekadományozásról folyó tárgyalásokat. Az adományozásra végül nem került sor, a honvédek a Soroksári út mentén, a vámsorompón túl megvásároltak egy telket, a város pedig vállalta, hogy hozzájárul a menházi lakók ellátásához.¹¹⁵

A megvalósítás elhúzódásához másfelől az is hozzájárult, hogy az adományok a vártnál lassabban gyűltek. Ezzel elsősorban azzal magyarázható, hogy 1869 végén pénzügyi válság bontakozott ki, amely elsősorban a Vidats által fő szövetségesnek tekintett kereskedő és iparos réteg forrásait apasztotta el.¹¹⁶

A menház terveit Vidats 1871 májusában mutatta be az országos honvédegyűlésnek, amelynek építése ugyanezen év októberében vette kezdetét. A terveket a korszak két ismert építésze, Kauser Lipót és Frey Lajos készítette.¹¹⁷ Az épület ünnepélyes átadására 1872. október 6-án került sor. Az átadási ünnepségen Vidats mondott beszédet, majd átnyújtotta az épület kulcsait a honvédegyulek országos elnökének, Gáspár András tábornoknak.¹¹⁸

Az egyemeletes épület egy tízhektáros telken helyezkedett el, Ferencváros külső határának közelében, a Soroksári út 62. szám alatt.¹¹⁹ Homlokzatán, amely az országútra és a Duna felé nézett, a következő felirat volt olvasható: „Az 1848/9-ki rokkant honvédeknek hálás elismerésül a nemzet egyesei”. A „nemzet egyesei” kifejezés nyilvánvaló hangsúlyozása volt annak a ténynek, hogy a menház nem állami támogatással, hanem magánadományokból létesült. Az épület 80 személy elhelyezésére volt alkalmas, akik 2–4 fős szobákban kaphattak szállást. Az emeleten ezeken kívül egy nagy „társalgási terem”, a földszinten pedig konyha és raktár volt található.¹²⁰

Az átadás örömet beárnyékolta, hogy a menház az induláskor komoly pénzügyi gondokkal küzdött. Az adományokat az építkezés nagyrészt felemésztette, ezért az intézményt felügyelő honvédegyleti bizottság 1872 tavaszán ismét gyűjtést kezdeményezett. Ennek köszönhetően az átadáskor a menház 22 ezer forint tőkével rendelkezett, amelynek hét százalékos kamataiból azonban mindössze négy rokkant honvédtiszttről tudtak gondoskodni. Az első évben még további hat tiszt költözhetett be a menházba, de ők saját költségükön tartották el magukat. Az intézmény tehát nagyrészt kihasználatlanul állt.¹²¹

A helyzetet tovább súlyosbította, hogy 1873 júliusában csődbe ment a Vidats vezetése alatt álló Ferenc- és Józsefvárosi Takarékpénztár. A buda-pesti honvédegyület választmányja ekkor azonnal tájékoztatást kért a menház tőkéjéről, amely tudomása szerint a csődbe jutott takarékpénztárnál volt elhelyezve. A honvédegyulek országos központi választ-

¹¹⁵ *Vasárnapi Ujság*, 1871. 23. sz. (június 4.) A 48–49-iki agg honvédek menedékházának emlékkönyve, 21. o. Az országos honvédegyűlés 1870 júniusában hatalmazta fel Vidatsot a telekvásárlásra. *Magyar Ujság*, 1870. 130. sz. (június 9.)

¹¹⁶ MNL OL R 90. 5246. Vidats–Kossuth, 1870. január 8.

¹¹⁷ Az avatási ünnepségről beszámoló *A Honvéd* című lap Dötzer Ferencet nevezte meg építészként, de ő feltehetőleg az építési vállalkozó volt. *A Honvéd*, 1872. 41. sz. (október 11.). Több mint egy évvel korábban, még az építés megkezdése előtt a *Vasárnapi Ujság* egy Kauser Lipót és Frey Lajos terve alapján készült rajzot jelentetett meg a menházról. *Vasárnapi Ujság*, 1871. 23. sz. (június 4.) Egy ferencvárosi helytörténeti honlapon viszont Lechner Ödön szerepel építészként. (<http://egykor.hu/budapest-ix--kerulet/honvedmenhaz/3616>. (A letöltés időpontja: 2014. augusztus 5.))

¹¹⁸ *A Honvéd*, 1872. 41. sz. (október 11.)

¹¹⁹ A mai számozás szerint ez a Soroksári út 114. <http://egykor.hu/budapest-ix--kerulet/honvedmenhaz/3616>. (A letöltés időpontja: 2014. augusztus 5.)

¹²⁰ *A Honvéd*, 1872. 41. sz. (október 11.)

¹²¹ Farkas 2013. 1325–1326. o.

mányának válaszából kiderült, hogy a tőke ekkorra 18 ezer forintra apadt, amiből Vidats 15 ezer forintot még az év elején felvett magánkölcsonként. A magánkölcson intézménye a korban jellemző pénzhány miatt nem számított szokatlannak, és jogszabályba sem ütközött. Ezúttal azonban komoly kárt okozott, mert a csődügyben eljáró bíróság zár alá helyezte Vidats vagyonát, aki így nem tudta fizetni a kamatokat.¹²² A Vidats által kölcsönvett összeg még évtizedekkel később is behajtásra váró követelésként volt bejegyezve a menház könyvelésébe.¹²³

A menház körül 1873 nyarán kirobbant botrányban politikai viszálykodásnak is szerepe volt. A buda-pesti honvédegylet kormányhoz lojális vezetése a kialakult helyzetet jó alkalomnak látta arra, hogy Vidatsot és rajta keresztül a szélsőbaloldali irányítás alatt álló országos központi választmányt hiteltelenné tegye. Többször is kérdőre vonta a központi választmányt a menházi alap csökkenése miatt. Arra hivatkozott, hogy a honvédek előző évi országos gyűlése a tőke teljes megtartásáról hozott határozatot.

Emellett a buda-pesti választmány egyes tagjai kétszer is látogatást tettek a menházban, hogy személyesen vizsgálják meg az ottani körülményeket. A látogatásról készült jelentésük számos hiányosságot tárt fel. Megállapították, hogy az épület egy elhanyagolt telken állt, berendezése hiányos, illetve kényelmetlen volt, az ételmisszerellátás akadozott, az idős és rokkant lakókról mindössze egy kapus és a felesége gondoskodott, orvos nem járt hozzájuk.¹²⁴

A központi választmány nevében az elnök, Gáspár András tábornok és az országos főjegyző, Kúhnel Ignác a pénzügyi jellegű vádakat a sajtóban megjelent nyilatkozatban visszautasította. Azt állították, hogy az alapítványi összeg az építész munkájának kifizetése miatt csökkent. A menházban tapasztalható rossz körülményeket elismerték, de azokat a rendelkezésre álló pénz szűkösségével magyarázták. Vidats mindenesetre lemondott a menházat felügyelő bizottság vezetéséről.¹²⁵

Vidats súlyos pénzügyi helyzete és az őt ért politikai támadások nyomása alatt özszeroppant, és 1873. november 10-én öngyilkosságot követett el. Közvetlenül halála előtt visszatett 9 ezer forintot a menházat felügyelő bizottság pénztárába. Vagyis a 15 ezer forintos kölcsönön felül még 9 ezer forintot kivett korábban a menházi pénztárból. Vidats, aki rengeteg áldozatot hozott a menház létrehozásáért, aligha sikkasztott saját hasznára annak vagyonából, ugyanakkor úgy tűnik, mégsem kezelte gondosan a rábízott pénzt. A menházi alapon tehát a központi választmány korábbi tájékoztatásától eltérően nem 18 ezer, hanem összesen 27 ezer forint volt. Csakhogy ebből a Vidats által kölcsönvett 15 ezer forint lényegében elveszett.¹²⁶

A súlyos pénzügyi helyzet miatt a honvédegyletek 1873 novemberében tartott országos gyűlése úgy határozott, hogy kezdeményezni kell a menház összevonását az Országos Honvédsegélyező Egylettel. A honvédegyletek szélsőbaloldali irányítás alatt álló központi

¹²² Uo.

¹²³ MNL OL R 68. 1. t. A honvédménház ülésgyűzőkönyvei, számadásai, 1881–1909.

¹²⁴ HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet választmányi ülésének jegyzőkönyve. 1873. július 24., uo. A menházbizottság jelentése, 1873. július 26., uo. A menházi lakók levele a buda-pesti honvédegylet menházi bizottságának, 1873. július 26., uo. Jelentés a választmányhoz, 1873. augusztus 27. uo. Jelentés a választmányhoz, 1873. szeptember 24.

¹²⁵ HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet választmányi ülésének jegyzőkönyve, 1873. augusztus 27.; *A Honvéd*, 1873/29. (augusztus 2.)

¹²⁶ Farkas 2013. 1322–1331. o.

választmánya azonban valószínűleg nem lelkesedett azért, hogy átadja az intézményt a kormányhoz közel álló alapítványnak. Emellett az állandó pénzügyi gondokkal küzdő Honvédségélyező Egylet vonakodása is közrejátszhatott a terv meghiúsulásában.¹²⁷

A következő években, ha nehezen is, de sikerült biztosítani a menház működésének anyagi alapjait. Vidats pénzügyi csődje és tragédiája ráirányította a közvélemény figyelmét az intézmény drámai helyzetére, ami átmenetileg új lendületet adott az adakozásoknak. Jókai Mór és Türr István például magukra vállalták egy-egy rokkant tiszt ellátásának költségeit, míg Fiume városa kétezer forintot adományozott az alapnak. 1874-ben Koller Károly pesti fényképész színezett arcképet készített Torinóban Kossuthról, amelynek minden eladott példánya után egy forint a menházi pénztárba került.¹²⁸ 1875-ben az új miniszterelnök, Tisza Kálmán közbenjárására Ferenc József is hozzájárult ötezer forinttal a menház kiadásaihoz.¹²⁹

A menházat a honvédegyletek központi választmánya által egy évre választott öttagú bizottság felügyelte, amely az intézmény közvetlen irányítására parancsnokot nevezett ki. A bizottság tagjai elnöki, jegyzői, pénztárnoki, gondnoki és ellenőri szerepet tölthettek be. Vidats lemondása után a vezetést az egyik addigi tag, a szintén szélsőbaloldali Földváry Albert vette át, aki 1876-ig vagy 1877-ig viselte ezt a tisztséget.¹³⁰ A mellette gondnokként működő Krivácsy Józsefnek főszerepe volt abban, hogy sikerült konszolidálni az intézmény anyagi helyzetét. Krivácsy a szabadságharc idején a komáromi vár tűzérsegi parancsnoka volt, és alezredesi rangot ért el, az emigrációban pedig az olasz királyi hadsereg ezredese lett. 1870-ben hazatért, vasúti hivatalnokként dolgozott, miközben a menház pénzügyeinek rendbetételével komoly elismerést vívott ki a volt honvédek körében. Működésének sikerét jelzi, hogy az intézmény lakóinak száma folyamatosan nőtt, így az évtized végére elérte a 65-öt.¹³¹

A menház sorsára azonban továbbra is hatással volt az a politikai küzdelem, amely a buda-pesti honvédegylet kormányhű választmánya és a szélsőbaloldali befolyás alatt álló központi választmány között dúlt a honvédegyleti mozgalom vezetéséért. 1876-ban vagy 1877-ben a buda-pesti honvédegyletnek sikerült ellenőrzése alá vonnia a menházi bizottságot. 1878-ban viszont az országos gyűlés, amely a buda-pesti egylet képviselőit kizárta sorai közül, Krivácsyt választotta a központi választmány elnökéül. Krivácsy ezután a menházi bizottság elnökévé is megválasztatta magát.¹³² Ettől kezdve megindultak a köl-

¹²⁷ HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet választmányának jegyzőkönyvei, 1873. november 8., 1874. február 27., 1874. március 27., 1874. május 18., 1874. augusztus 26. A buda-pesti honvédegylet választmánya sürgette az országos gyűlés határozatának végrehajtását a központi választmánynál, de hónapokon át nem kapott választ. Végül májusban arról tájékoztatta az országos vezetés a fővárosi honvédeket, hogy a honvédségélyező alap egyelőre nem reagált a megkeresésre.

¹²⁸ Farkas 2002. 66. o.

¹²⁹ Magyar Ujság, 1873. 201. sz. (szeptember 2.); HL VI. 14. 2. d., A buda-pesti honvédegylet közgyűlési jegyzőkönyve, 1874. szeptember 13.; uo. A honvédegyletek központi választmányi ülésének jegyzőkönyve, 1875. december 9.

¹³⁰ HL VI. 14. 2. d. A honvédegyletek központi választmányi ülésének jegyzőkönyve, 1875. december 18.

¹³¹ Az emigrációban Krivácsy nagy feltűnést keltett azzal, hogy az 1860-as évek elején személyeskedő, és végül perbe torkolló vitát folytatott Türr-rel a nyilvánosság előtt. Életrajzi adatai: Bona 2000. 465–466. o.; Türr-rel folytatott vitája: Lukács 1984. 239–240. o.; Pete 2011. 153–161. o.; A Honvéd Menházzal kapcsolatos tevékenysége: HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet közgyűlési jegyzőkönyve, 1874. szeptember 13.

¹³² HL VI. 14. 2. d. A szavazatszedő bizottság jelentése a központi választmány tagjainak megválasztásáról, 1878. október 7.; uo. A honvédegyletek központi választmányi ülésének jegyzőkönyve, 1878. október 10., december 5.; uo. A buda-pesti honvédegylet közgyűlési jegyzőkönyve, 1878. október 14.

csönös vádaskodások. Krivácsy, megválasztása után azonnal vizsgálatot indított a menházban. A lakókat az emeleti nagyterembe hívták össze, az itt készített jegyzőkönyv hosszasan sorolta panaszait a durva bánásmódról és a nyomorúságos ellátásról, a további eljárás pedig állítólagos sikkasztásokra is fényt derített.¹³³

Két évvel később viszont már a buda-pesti egylet vezetői támadták Krivácsyt, mert véleményük szerint borzalmas körülmények alakultak ki a menházban, amelynek pénzügyeit senki sem ellenőrizte. Felrötták neki, hogy a tőke folyamatosan fogy, a lakók száma pedig ötvenre csökkent. Megvádolták továbbá azzal is, hogy a menházi lakókat felhasználta országos választmányi elnökké történő megválasztásához. Büntetőfeljelentést tettek ellene, a vádat azonban a bíróság ejtette. Azt is sikerült elérniük, hogy a belügyminisztérium vizsgálatot indítson az intézményben, de az sem állapított meg jogsértést.¹³⁴

A buda-pesti egylet által indított kemény támadásoknak konkrét céljuk volt. A menházi alapba befolyt adományok kamatai ekkor már valóban nem fedezték a kiadásokat, így erre hivatkozva el akarták érni, hogy a honvédegyletek adják át az intézményt az államnak. Küldöttséget menesztettek Tisza Kálmán miniszterelnökhöz, aki biztosította őket arról, hogy a kormány kész a menház átvételére. A honvédegyletek központi választmánya azonban nem akarta átadni a menházat, ehelyett folyamodványt nyújtott be az országgyűlésnek, amelyben 10 ezer forintos állami segínyt kért. A törvényhozás pénzügyi bizottsága ezt elutasította, helyette határozati javaslatot fogadott el, amelyben a menház állami átvételét célzó tárgyalásokra hatalmazta volna fel a kormányt. Az állami átvétel melletti érvként felhozták, hogy a menház tetőzete omladozik, ezért nemcsak a működési költségek biztosítására, de az épület felújítására is szükség lenne.¹³⁵ A kérdésről az országgyűlésben a költségvetés tárgyalásakor, 1880 áprilisában bontakozott ki vita. A kormány nevében Tisza Kálmán miniszterelnök kijelentette, hogy kész a szükséges összeget fordítani a menházra, bármennyi is az, és már a honvédegyletek központi választmányával folytatott tárgyalások idején előleget adna a legszükségesebb kiadásokra. Hangsúlyozta, hogy a döntés következtében a törvényhozás által számom kérhető személyek intéznék a pénzügyeket, és ennek kapcsán utalt a menház körüli visszaélések gyanújára.¹³⁶

A honvédegyletek központi választmányának nevében Novák Gusztáv képviselő azzal érvelt az államosítás ellen, hogy az állami kezelés drágább lenne és a magánadakozások megszűnését eredményezné. A szélsőbaloldali képviselők azonban ezúttal kihátráltak a központi választmány mögül. Irányi Dániel és Madarász József is elfogadhatónak tartották az állami kezelést, abban az esetben, ha a honvédegyletek országos gyűlése jóváhagyja azt.¹³⁷ A buda-pesti honvédegylet küldötteinek azonban sem az 1880. évi rendes, sem az 1881. március 15-én tartott rendkívüli országos gyűlésen nem sikerült meggyőzniük a honvédegyletek küldötteinek többséget az átadás szükségességéről. 1881 novemberében

¹³³ HL VI. 14. 2. d. Jegyzőkönyv a menházi vizsgálatról, 1878. október 24.; uo. Jegyzőkönyv a menház körüli visszaélések, sikkasztások vizsgálatáról, 1878. november 4.

¹³⁴ HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet választmányi ülésének jegyzőkönyve, 1880. március 16., május 4., május 20.; uo. A buda-pesti honvédegylet (Mikár Zsigmond) levele a központi választmánynak, 1880. július 2.; uo. A központi választmány (Krivácsy József) levele az országos gyűlésnek, 1881. március 12.

¹³⁵ Képviselőházi Napló, 1878. XII. 356–357. o. Molnár György előadó felszólalása, 1880. április 24.

¹³⁶ Képviselőházi Napló, 1878. XII. 358–359. o. Tisza Kálmán felszólalása, 1880. április 24.

¹³⁷ Képviselőházi Napló, 1878. XII. 357–360. o. Novák Gusztáv, Madarász József, Irányi Dániel felszólalása, 1880. április 24.

végül mégis elérték céljukat: a honvédegyletek lemondtak a menház működtetéséről a kormány javára.¹³⁸

A kormány hivatalosan 1882. január elsejétől vette át a menház működtetését. Az intézményt felügyelő bizottság elnöke ekkor Jekelfalussy Lajos, a Magyar Királyi Honvédség századosa, a Ludovika Akadémia tanára, a honvédelmi minisztérium tisztviselője lett.¹³⁹ A bizottság elnökét és jegyzőjét, valamint négy tagját a honvédelmi minisztérium nevezte ki, további négy tagját pedig a honvédegyletek központi választmánya jelölte.¹⁴⁰ Krivácsy, a központi választmány elnökeként 1883-ig tagja maradt a bizottságnak. 1883-ban jelentős változás következett be a honvédegyleti mozgalom történetében. A központi választmány elnöke ekkor Tisza László honvédszázados, a miniszterelnök testvére lett, és ettől fogva a honvédegyletek országos vezetése a kormány befolyása alá került. A változás megkönnyítette a honvédegyleti mozgalom és a honvédelmi minisztérium együttműködését a menház működtetése során is.¹⁴¹

A Honvéd Menház az állami átvételkor nagyjából 26 ezer forint tőkével rendelkezett. 1882-től kezdve minden évben elkülönítettek számára pénzt a honvédelmi minisztérium költségvetésében. Ez az összeg a század végéig évi 34–38 ezer forint volt, ami a honvédségi intézetekre fordított egyre növekvő kiadásoknak kezdetben nagyjából tíz, később már csak négy százalékát tette ki. Ehhez képest csekély mértékűnek mondható az az évi néhány ezer forint, ami adományokból gyűlt össze. A menház kiadásait minden esetben a minisztérium hagyta jóvá. Ennek legnagyobb részét az élelmezésre költötték. Az élelmiszerek beszerzése és a ruházat biztosítása együttesen valamivel több, mint a felét adta ki a költségeknek. Nagyjából a kiadások harmadát fizették ki pénzbeli illetékekre, amelyet részben a személyzet, részben pedig a rokkant honvédek kaptak.¹⁴² A bentlakók ugyanakkor más állami segélyben, illetve nyugdíjban nem részesülhettek.¹⁴³

A menházat felügyelő bizottság havi rendszerességgel ülésezett, és elsősorban a felvételi kérelmek elbírálásával foglalkozott. A bizottságnak az 1848-ban született Jekelfalussy volt az egyetlen olyan elnöke a dualista korszakban, aki nem harcolt a szabadságharcban – utódai mind egykori honvédtisztek voltak.¹⁴⁴ Noha a menházat eredetileg rokkant tisztek számára hozták létre, az 1880-as években már közkatonákat is felvettek. A menházi helyek nagyjából fele-fele arányban oszlottak meg a tisztek és altisztek, valamint a közkatonák között. A rokkantság sem volt már kizárólagos feltétel, mert az életkorukból adódóan keresőképtelen, vagyontalan honvédek is felvételt nyerhettek, bár a rokkantak mindvégig előnyt élveztek. A bizottság a jelentkezőket rangsorolta, és egy-egy hely megüresedése

¹³⁸ HL VI. 14. 2. d. A buda-pesti honvédegylet választmányi ülésének jegyzőkönyve, 1880. május 4., 1880. május 20., 1881. május 15., 1881. november 10.

¹³⁹ MNL OL R 68. 1. t. Jegyzőkönyv, 1882. február 11. Jekelfalussy később, a második Wekerle-kormányban honvédelmi miniszteri tisztséget töltött be.

¹⁴⁰ A tagok száma később tíz főre emelkedett. HL VI. 12. 23. d. A Honvéd Menház szervezeti szabályzata, 1911.

¹⁴¹ HL VI. 14. 3. d. Az országos gyűlés jegyzőkönyve, 1885. március 9. Tisza itt azt javasolta, hogy a honvédegyletek országos vezetése tartson rendszeresen közös tanácskozásokat a menház és az Országos Honvédségélyező Egylet vezetésével.

¹⁴² Állami költségvetés a Magyar Korona országai részére, Honvédelmi ministerium, Honvédségi intézetek. Lásd: 3. sz. függelék.

¹⁴³ MNL OL R 68. 1. t. Jegyzőkönyv, 1882. február 11.

¹⁴⁴ Lásd: 4. sz. függelék.

esetén a soron következőnek engedélyezte a beköltözést. A helyhatóságok a vagyontalan-ság és keresetképtelenség igazolásával, valamint a kérelmek továbbításával és a kérelmezők kiértékelésével segítették a menház működtetését.¹⁴⁵

A menházat felügyelő bizottság a felvételi kérelmek mellett foglalkozott az intézmény lakói által elkövetett kihágásokkal is, amelyek közül a leggyakoribbak a „gorombaság” és az ittasság voltak. Az esetek többségében szobafogsággal büntették a szabályok megsértőit, de súlyosabb vétség esetén kizárásra is sor került. Emellett a bizottság kijelölt tagjai havonta személyesen vizsgálták meg a menház állapotát, és látogatásukról az üléseken jelentést tettek. Az üléseken általában jelen volt a parancsnok is,¹⁴⁶ aki a korszak nagy részében egykori honvédtisztek közül kerültek ki, de 1909-től már a Magyar Királyi Honvédség tisztjei irányították az intézményt.¹⁴⁷

A honvédelmi minisztérium időről időre gondoskodott a menház felújításáról és korszerűsítéséről. Többször is tatarozták az épületet, kiépítették a vízvezeték-hálózatot, egy fürdőszobát létesítettek a lakók számára, és távbeszélő készülékkel látták el az intézményt.¹⁴⁸ Az 1890-es években azonban sokat rontott az állapotokon az egyre növekvő zsúfoltság. Ekkoriban már 100 körül mozgott a lakók száma, miközben több százan vártak, esetenként évekig, a beköltözésre.¹⁴⁹ 1898-ban az képviselőházban is napirendre került a menház ügye. Az ellenzék egy újabb Menház létesítését követelte, a kormány azonban csak a meglévő bővítését határozta el. Az 1899 és 1900 során végrehajtott átépítés következtében a menházi férőhelyek száma 150-re nőtt.¹⁵⁰ Ezzel párhuzamosan az egyre idősebb lakókat ellátó személyzet létszáma is növekedett: 1896-ban kilenc, 1912-ben már 28 fő szolgált

¹⁴⁵ A menházat felügyelő bizottság üléseinek jegyzőkönyvei kisebb részben a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában találhatóak (MNL OL R 68. 1. t., 1881 és 1885 közötti jegyzőkönyvek), nagyobb részben pedig a Hadtörténelmi Levéltárban (HL VI. 12. 28. d., 1886 és 1922 közötti jegyzőkönyvek). Az államosítás, tehát 1882 előtti iratokat 1887-ben a menház akkori parancsnoka zsákokba pakolva és lepecsételve elküldte a bizottság elnökének. MNL OL R 68. 1. t. A menház parancsnokának levele a felügyelő bizottság elnökéhez, 1887. április 30.) Ezen iratok további sorsáról nincs tudomásunk. 1919 szeptemberében román katonák fegyver után kutatva feldúlták a jegyzői irodát, így elképzelhető, hogy bizonyos iratok megsemmisültek. HL VI. 12. 28. d. Jegyzőkönyv, 1920. március 10.

¹⁴⁶ MNL OL R 68. 1. t., HL VI. 12. 28. d. A parancsnoki tisztséget a XX. század első évtizedében betöltő Krúdy Gyula századosnak, a neves író nagyapjának viszonya megromlott a bizottsággal, így ő egy idő után nem járt el annak üléseire. A bizottsági jegyzőkönyvek szerint a menház lakói gyakorta panaszkodtak Krúdyra, és panaszait a bizottság jogosnak találta. Az egyik jegyzőkönyv talányosan „illetéktelen női beavatkozással” magyarázta a parancsnok magatartását. HL VI. 12. 28. d. Jegyzőkönyv, 1907. június 25., 1907. szeptember 25., 1909. március 6. – Végül 1909-ben a kormány tagjai a honvédelmi miniszter javaslatára Krúdy nyugdíjazása mellett döntöttek. MNL OL K 27. 1909. január 3. 28. A parancsnok egyik unokájának visszaemlékezéséből kiderül, hogy az idős Krúdy, miután elvált feleségétől, élettársi viszonyt alakított ki a háztartását vezető fiatal Humik Karolinával, akit a menház konyhájának irányításával is megbízott. A visszaemlékezés szerint a feszültségeket az okozta, hogy a menház lakói gyakorta panaszkodtak az élelmezés miatt. Özvegy Dr. Votisky Gézáné Krúdy Ilona: A legfiatalabb testvér emlékeiből. http://www.krudy.hu/Szakirod/KatonaBela/Ke_68/VGKrIKe_68.html. (A letöltés ideje: 2014. augusztus 5.)

¹⁴⁷ Lásd: 5. sz. függelék.

¹⁴⁸ Tatarozásra 1890-ben és 1907-ben került sor. MNL OL R 68. 1. t. A tatarozást irányító mérnök levele a honvédelmi minisztériumnak, 1890. április 17.; HL VI. 12. 28. d. A honvédelmi minisztérium levele a menház felügyelő bizottságának, 1907. november 25.). A vízvezeték-hálózatot 1889-ben építették ki (MNL OL R 68. 1. t. A parancsnok levele a felügyelő bizottsághoz, 1889. december 31.), a távbeszélőről pedig az 1911-ben készült szervezeti szabályzatból tudunk (HL VI. 12. 28. d.).

¹⁴⁹ MNL OL R 68. 1. t. A parancsnok jelentése, 1896. január 9.

¹⁵⁰ Képviselőházi Napló, 1882. XI. 183–185. Várady Károly felszólalása, 1898. április 18.; MNL OL K 27. 1899. június 14. (39.)

a menházban.¹⁵¹ Ennek következtében emelkedett a menházra fordított költségvetési összeg is: a XX. század első éveiben 100–110 ezer koronát (50–55 ezer forintot) költött az állam az intézményre. 1908-tól az első világháború kitöréséig jelentősen, majdnem a duplájára nőtték a költségek, elsősorban az élelmezés drágulása miatt. A háború alatt a bentlakók megfogyatkozása miatt csökkenni kezdett az állami támogatás.¹⁵²

A menházi lakók élelmezését kezdetben nagyrészt önellátó módon oldották meg. A telken, amelyen az épület állt, veteményes kertet alakítottak ki és sertéseket tartottak. Az államosítást követően a sertéseket eladták, a veteményes kertet pedig bérbe adták. A bérlő vállalta, hogy elsősorban a menháznak adja el a terményeket piaci áron, és kötelessége volt az épület előtt húzóódó díszkert ápolása is. A húst ettől kezdve vágóhídról, a péksüteményeket péküzemből rendelték. Az étkezés mellett a lakók számára ruházatot (egyenruhát) is biztosítottak.¹⁵³ A házirend szigorú napirendet írt elő az idős honvédek számára, pontosan meghatározva teendőiket.¹⁵⁴

Az idő előrehaladtával folyamatosan nőtt a menház lakóinak átlagos életkora, ezért egyre nagyobb hangsúly helyeződött az egészségügyi ellátás biztosítására. 1897-ben még csak egy menházi tag ápolta társait, külön juttatásért, 1900-ban viszont a minisztérium engedélyezte egy ápolási feladatot ellátó házaspár alkalmazását. 1907-től kirendelt főorvos tartózkodott állandó jelleggel az intézményben, akinek munkáját 1912-ben már húsz betegápoló segítette. Az 1911-ben elfogadott új szervezeti szabályzat a menházat „kórházi jelleggel bíró ellátási intézetnek” nevezte, és a parancsnok ekkortól kezdve a Magyar Királyi Honvédség egy törzssorvosa lett.¹⁵⁵

Az 1910-es években a menházban lakók száma az elhalálozások miatt gyors csökkenésnek indult, ami nem meglepő, hiszen ekkorra már a szabadságharc legfiatalabb honvédei is sorra túljutottak nyolcvanadik évükön. 1911-ben még 140-en éltek az intézményben, 1919-ben már csak 15-en.¹⁵⁶ 1920-ban egy honvédelmi miniszteri rendelet lehetővé tette, hogy az üresen maradt helyeket az első világháborúban rokkanttá vált, rászoruló katonákkal töltsék fel.¹⁵⁷ 1925-ben a menházat egy miniszteri rendelet értelmében „Magyar királyi rokkantházazzá” szervezték át, az 1848–49-es „agghonvédek” jogainak sértetlenül hagyásával.¹⁵⁸ A menház utolsó 1848–49-es honvéd lakója két évvel később hunyt el. Az épületet a második világháború idején bombatalálat érte, és megsemmisült.¹⁵⁹

¹⁵¹ MNL OL R 68. 1. t. Étkező létszámjegyzék, 1896. november 20.; HL VI. 12. 28. d. Jelentés a menház állapotáról, 1912. január 28.

¹⁵² Állami költségvetés a Magyar Korona országai részére, Honvédelmi ministerium, Honvédségi intézetek. (1906-tól önálló fejezetben jelentek meg a menház kiadásai.) Lásd: 3. sz. függelék.

¹⁵³ MNL OL R 68. 1. t. Élelmiszer-megrendelési jegyek, Parancsnoki hirdetmény a sertések eladásáról, 1882. január.; HL VI. 12. 23. d. Szervezeti szabályzat, 1911. A lakók általában húselevest, marhahúst mártással, főzeléssel vagy tésztával kaptak ebédre, péntekenként halat, ünnepnapokon pedig sült borjút vagy csirkét. 1908-ban naponta 32–34 kiló marhahúst, 64 darab kenyeret, 314 darab zsemlet rendeltek. MNL OL R 68. 1. t. Élelmiszer-megrendelési jegyek; HL VI. 12. 28. d. Jelentés a menház állapotáról, 1912. január 28.

¹⁵⁴ A 48–49-iki agg honvédek menedékházának emlékkönyve, 83–88. o.

¹⁵⁵ MNL OL R 68. 1. t.; HL VI. 12. 28. d.; HL VI. 12. 23. d. Szervezeti szabályzat, 1911.

¹⁵⁶ HL VI. 12. 28. d. Jegyzőkönyv, 1911. január 17., 1919. július 26.

¹⁵⁷ HL VI. 12. 28. d. Jegyzőkönyv, 1922. május 20. 1920/69.625/12. sz. honvédelmi minisztériumi rendelet.

¹⁵⁸ Magyarországi törvények és rendeletek tára, 1925. 674–675. o. A m. kir. munkaügyi és népjóléti miniszter rendelete.

¹⁵⁹ <http://egykor.hu/budapest-ix--kerulet/honvedmenhaz/3616>. (A letöltés időpontja: 2014. augusztus 5.)

FÜGGELÉKEK

1.

Az Országos Honvédszegélyező Egylet számára biztosított költségvetési források (1876–1918)¹⁶⁰

1876–1883: évi 45 ezer forint
 1884: 70 ezer forint
 1885–1888: évi 80 ezer forint
 1889: 120 ezer forint
 1890: 180 ezer forint
 1891–1892: évi 200 ezer forint
 1893–1895: évi 300 ezer forint
 1896–1918: évi 400 ezer forint (1900-tól évi 800 ezer korona)

2.

Az Országos Honvédszegélyező Egylet által folyósított nyugdíjak éves összege¹⁶¹

Rendfokozat	1871 (forint)	1895 (forint)	1905. január (korona) ¹⁶²	1905. szeptember (korona)	1908 (korona)
Ezredes	441	480	960	1440	1656
Alezredes	357	408	816	1224	1408
Őrnagy	315	360	720	1080	1242
Százados	264	312	624	624	718
Főhadnagy	242	275	550	550	633
Hadnagy	237	252	504	504	580
Őrmester	54,75	72	144	144	216
Tizedes	29,20	48	120	120	144
Közkatona	18,25	36	96	96	120

3.

A Honvéd Menházra biztosított költségvetési források (1883–1918)¹⁶³

1883–1898: évi 33-40 ezer forint
 1899: 75 ezer forint (az épület bővítésének költségeivel együtt)
 1900–1907: évi 100-110 ezer korona (50-55 ezer forint)
 1908–1918: évi 170-210 ezer korona (85-105 ezer forint)

¹⁶⁰ Állami költségvetés a Magyar Korona országai részére, Honvédelmi ministerium, Átmeneti kiadások; 1896-tól Ministerelnökség, Átmeneti kiadások.

¹⁶¹ Az adatok forrásai: *A Honvéd*, 1871/23. (június 7); 1895/2185. sz. miniszterelnöki rendelet (július 9.); 1904/4199. sz. miniszterelnöki rendelet (december 15.); *Makuch* 1998. 257. o.; MNL OL K 27. 1908. március 21. (65.)

¹⁶² 1 forint = 2 korona

¹⁶³ Állami költségvetés a Magyar Korona országai részére, Honvédelmi ministerium, Honvédségi intézetek / Menház.

4.

*A Honvéd Menház felügyelő bizottságának elnökei*¹⁶⁴

- 1872– Vidats János (1826–1873) honvéd százados, gépgyáros, szélsőbaloldali országgyűlési képviselő, a honvédegyletek központi választmányának tagja, a menház felépítésének kezdeményezője. (Farkas 2013. 1293–1332. o.)
- 1873– Földváry Albert (?–?) honvéd főhadnagy, a honvédegyletek központi választmányának tagja. (HL VI. 14. 2. d.; Farkas 2010. 527., 549. o.)
- 1876/1877– Feleky Miklós (1818–1902) honvéd százados, a buda-pesti honvédegylet elnöke, színész, a Magyar Színészegylet alelnöke. (HL VI. 14. 2. d.; Bona 2008–2009. I. k. 342. o.)
- 1878– Krivácsy József (1821–1903) honvéd alezredes, a komáromi vár tüzérségi parancsnoka, az emigrációban az olasz királyi hadsereg ezredese, a kiegyezés után vasúti főfelügyelő Magyarországon, a honvédegyletek központi választmányának elnöke. (HL VI. 14. 2. d.; Bona 2000. 465–466. o.)
- 1882– Dr. Jekelfalussy Lajos (1848–1911) a Magyar Királyi Honvédség századosa, a Ludovika Akadémia tanára, a honvédelmi minisztérium tisztviselője, majd honvédelmi miniszter. (MOL R 68. 1. t.)
- 1890-es
évek (?–) Dr. Csátáry Lajos (1832–1907) honvéd százados, az emigrációban a török hadsereg őrnagya, törvényszéki orvos, MÁV főorvos, egyetemi tanár, költő, miniszteri tanácsos. (HL VI. 12. 1. d. és 28. d.; Bona 2008–2009. I. k. 240–241. o.)
- 1908– Dr. Balogh Sándor (1827–1916) honvéd százados, egyetemi tanár, jogtudós, udvari tanácsos, a honvédegyletek központi választmányának elnöke, az Országos Honvédségélyező Egylet felügyelő bizottságának tagja, felesége 1862-től Schweidel József tábornok, aradi vértanú lánya. (HL VI. 12. 28. d.; Vasárnapi Ujság, 1911. 10. sz. [március 5.]; Bona 2008–2009. I. k. 132–133. o.)
- 1916– Dr. Haag Ödön (?–1918) honvédtiszt (?), ügyvéd, a honvédegyletek országos egyesületének másodelnöke. (HL VI. 12. 28. d.)
- 1918– Takách Mihály (?–1918) honvéd főhadnagy, földbirtokos. (HL VI. 12. 28. d.; Bona 1998. III. k. 315. o.)
- 1918– Hegedűs Pál (?–1922) honvéd hadnagy, a honvédegyletek országos egyesületének elnöke. (HL VI. 12. 28. d.; Bona 1998. II. k. 35. o.)
- 1922– Thaisz András (?–?) honvéd hadnagy (?) (HL VI. 12. 28. d.)

5.

*A Honvéd Menház parancsnokai*¹⁶⁵

- 1882– Mándy Ignác (1814–1883) honvéd ezredes, a Szatmár megyei honvédegylet elnöke. (MNL OL R 68. 1. t.; Bona 2000. 500. o.)
- 1884– Maróthy János (1819–1887) honvéd százados, 1861 és 1869 között országgyűlési képviselő. (MNL OL R 68. 1. t.; HL VI. 12. 28.; Bona 2008–2009. II. k. 67. o.)
- 1887– Kökényessy Szaniszló. (1817–1889) honvéd ezredes, az 1880-as években rendőrségi fogalmazó MNL OL R 68. 1. t.; Bona 2000. 461. o.)

¹⁶⁴ A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött utolsó jegyzőkönyv 1922. december 4-én keletkezett, ezért az esetleges további elnökök személye nem azonosítható.

¹⁶⁵ A menház első parancsnoka 1873-ban Vidats János volt. Az ő halálát követően, az 1882-ben történt államosításig egy bizottság látta el a parancsnoki feladatokat. A bizottság tagjai a következő személyek voltak: Baldacsy Antal őrnagy, Tassy László őrnagy, Szathmáry Károly őrnagy, Krivácsy József ezredes, Feleky Miklós százados, Majoris István százados. A 48–49-iki agg honvédek menedékházának emlékkönyve, 131–133. o.

- 1888– Cseréy Ignác (1803–1897) honvéd ezredes. (MOL R 68. 1. t.; *Bona* 2000. 288. o.)
- 1896– Szentimrey Kálmán (1830–1905) honvéd százados, az 1880–90-es években az országgyűlési levéltár hivatalnoka. (*Bona* 2008–2009. II. k. 406. o.)
- 1905– Krúdy Gyula (1823–1913) honvéd százados, ügyvéd, a Szabolcs megyei honvédegyelet elnöke. (HL VI. 12. 28. d.; *Bona* 2008–2009. I. k. 615–616. o.)
- 1909– Bydeskuty Sándor (?–?) a Magyar Királyi Honvédség nyugalmazott ezredese. (HL VI. 12. 28. d.)
- 1911– Dr. Virágh László (?–?) a Magyar Királyi Honvédség főtörzsorvosa. (HL VI. 12. 23. d.)

BIBLIOGRÁFIA, RÖVIDÍTÉSEK

- Almanach Az 1848–49. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerk. *Pálmány Béla*. Budapest, 2002.
- Beér* 1954. Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Szerk. *Beér János*. Budapest, 1954.
- Benedek* 2006. *Benedek Gábor*: Nyugdíjszabályok a magyar közigazgatásban az első világháború előtt. In: Kelet-Európa: történelem és sorsközösség. Palotás Emil 70. születésnapjára. Szerk. *Krausz Tamás*. Budapest, 2006. 28–35. o.
- Bona* 1998. *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–49. évi szabadságharcban. II–III. k. Budapest, 1998.
- Bona* 2000. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. (Harmadik átdolgozott, javított kiadás.) Budapest, 2000.
- Bona* 2008–2009. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008–2009.
- Cieger* 2011. *Cieger András*: Megbocsátás, elhallgatás, együttműködés. Az 1867-es rendszerváltás és a múlt öröksége. In: Identitásaink és elhallgatásaink. A XXI. Század Intézet évkönyve. Szerk. *Fricz Tamás – Láncri András*. Budapest, 2011. 27–42. o.
- Deák* 1993. *Deák István*: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918. Budapest, 1993.
- Farkas* 2002. *Farkas Zsuzsa*: „Halandó ember romlékony vonásai”. Kossuth-ábrázolások a 19. századból. *História*, 9–10. sz. (2002.) <http://www.historia.hu/archivum/2002/020910farkas.htm> (A letöltés időpontja: 2014. május 22.)
- Farkas* 2010. *Farkas Katalin*: Perczel Mór és a honvédegyleti mozgalom kibontakozása (1867–1868). *Hadtörténelmi Közlemények*, 2010. 3. sz. 522–561. o.
- Farkas* 2013. *Farkas Katalin*: Vidats János tragédiája. A szélsőbaloldali politizálás szinterei és korlátai a kiegyezést követő években. *Századok*, 2013. 5. sz. 1293–1331. o.
- Hermann* 2007. *Hermann Róbert*: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára.) Budapest, 2007.
- HL Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár, Budapest

- Kossuth 1848/49-ben Kossuth Lajos 1848/49-ben. III. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén I. rész. 1848. szeptember–december. S. a. r. *Barta István*. Budapest, 1952.
- Kossuth:*
Írások és beszédek
Kovács 2011. *Kossuth Lajos: Írások és beszédek 1848–49-ből*. Vál., s. a. r. *Katona Tamás*. Budapest, 2003.
- Kovács* 2011. *Kovács István: A Honvédségélyezési Alap Bizottságának tevékenysége. Avagy a koronázási ajándék „kedvezményezettjei”*. In: Magyar történettudomány az ezredfordulón. Glatz Ferenc 70. születésnapjára. Szerk. *Gecsényi Lajos – Izsák Lajos*. Budapest, 2011. 365–372. o.
- Kozári* 2012. *Kozári Monika: A nyugdíjrendszer Magyarországon Mária Teréziától a második világháborúig*. Budapest, 2012.
- Kt. Kézirattár
- Lukács* 1984. *Lukács Lajos: Magyar politikai emigráció 1849–1867*. Budapest, 1984.
- Makuch* 1998. *Makuch Bertalan: A Debreceni Honvédegylet története*. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve, XXV. 1998. 229–267. o.
- Mikár* 1869. *Mikár Zsigmond: Honvéd schematismus vagy is: 1848/9-ki honvédsereg-ből 1868-ban még életben volt főtiszteknek névkönyve*. Pest, 1869.
- Mikár* 1891. Honvéd-névkönyv az 1848/49-diki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól. Budapest, 1891.
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
- OSZK Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
- Pete* 2011. *Pete László: Olaszország magyar katonája. Türr István élete és tevékenysége 1825–1908*. Budapest, 2011.
- Somogyi* 1999. *Somogyi Éva: A honvéd nyugdíjak ügye a közös minisztertanácson*. In: A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére. Szerk. *Gyáni Gábor – Pajkossy Gábor*. Debrecen, 1999. 103–107. o.
- Szabó* 1999. *Szabó Csilla: A politikai elit függetlenségi ellenzékének szervezeti formálódása Magyarországon az 1860-as években: a '48-as párt megalakulása*. *Századok*, 1999. 3. sz. 519–541 o.
- Szinnyei* *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. k. Budapest, 1891–1914.
- Wertheimer* 1910. *Wertheimer Ede: Andrássy Gyula élete és kora*. Budapest, 1910.

KÖZLEMÉNYEK

RÉFI ATTILA

A MESKÓ-HADOSZTÁLY AZ 1813. ÉVI ŐSZI HADJÁRATBAN, AVAGY EGY DICSŐ PÁLYAFUTÁS BALSIKERŰ LEZÁRÁSA*

The Meskó Division in the Autumn Campaign of 1813,
or the Misfortunate Ending of a Glorious Career

The paper gives an overview of the career of Baron József Meskó de Felsőkubin (1762–1815), one of the most outstanding Hussar officers of Hungarian history who excelled in higher commanding ranks, too, yet he has been practically forgotten by now. The author places the main emphasis on the closing of the general's active career in the Battle of Dresden in 1813, and on the performance of the division fighting there under Meskó's command. The widespread and simplifying narrative claims that on the second day, 27 August 1813, of the monumental clash ending with Napoleon's victory, the division lead by Lieutenant General József Meskó, fighting in the left wing of the Allies, fell into French captivity. The paper endeavours to outline the circumstances of the event which was much discussed in the period and in subsequent times, too. It can be ascertained, for example, that contrary to the many widespread statements only a smaller part of the division were taken prisoners. The greater part of the Imperial-Royal units captured together with the Meskó-soldiers were not part of the division's structure, they joined the general's forces only during the flight.

The author thinks that the prisoner-taking was not really Meskó's fault, but was caused rather by the unexperienced high command, by the unfortunate course of events and by the cumbersome maneuverability of the huge army. Thus, Meskó's inevitable capturing in the hopeless situation is no indelible spot in his military honour and memory.

Keywords: Lieutenant General József Meskó, Battle of Dresden, German Campaign of 1813, Bonaparte Napoleon, Imperial-Royal Army, Meskó Division, Joachim Murat, Nádor Hussar Regiment, Ferdinand Hussar Regiment, Klenau Corps

A Bonaparte Napóleon uralmának felszámolásához vezető úton sorsdöntőnek bizonyuló lipcsei csata egyik legfontosabb előzménye és gyakorlatilag főpróbája az 1813. augusztus 26-án és 27-én Drezdánál lezajlott összecsapás volt. Ez az ugyancsak monumentális méretű küzdelem még a korzikai génusz győzelmével zárult. Ez volt az őszi hadjárat első csatája, ahol az óriási és soknemzetiségű szövetséges haderőből és főleg a hadvezetésből még hiányzott a kellő összhang és szervezettség, valamint az ilyen méretű hadsereg irányításához szükséges tapasztalat is.

* Készült az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) támogatásával, a PD 104358 számú „Huszárok, vértések, ulánusok. A császári-királyi hadsereg magyar, német és lengyel lovastishti elitjének összehasonlító vizsgálata a francia háborúk időszakában (1792–1815)” című kutatási program keretében az MTA BTK Történettudományi Intézetében.

Nevezett csata második napján egy magyar, illetve császári-királyi szempontból sajnálatos és a korszakban, de még utóbb is meglehetősen nagy visszhangot kapott és túlnyomórészt helytelenül megítélt eseményre került sor. A tanulmányban ennek a pontos körülményeit és okait próbáljuk felvázolni a számos elterjedt, téves állítással szemben.

Augusztus 27-én, a csata második napján, az elterjedt és leegyszerűsítő narratíva szerint, a szövetségesek balszárnyán a Meskó József altábornagy vezette hadosztály, élén a parancsnokkal francia hadifogságba esett.¹ Arra, hogy egy teljes császári-királyi magasabb egység ellenséges fogságba kerüljön, kevés példa volt. A leghíresebb talán Ulm esete 1805-ben. Ekkor, ráadásul Napóleon zseniális hadmozdulatának, illetve a katasztrofális császári-királyi hadvezetésnek köszönhetően, gyakorlatilag egy egész hadsereg kényszerült magát megadni. Az ilyen esetek szükségszerűen mindig nagy port kavartak, és érintett parancsnokra pedig gyakorlatilag letörölhetetlen szégyenbélyeget ragasztottak.²

Véleményünk szerint azonban a drezdai eset az ulmival ellentétben korántsem tekinthető szégyenletesnek. Első pillantásra gondolhatnánk ugyan, hogy ismét csak egy tehetetlenség, érdemtelenül a posztjára került császári-királyi tábornok szokásos szerencsétlenkedéséről volt szó. Az eseményeket, illetve a parancsnok addigi pályafutását megvizsgálva ugyanakkor egyértelműen kiderül, hogy erről egyáltalán nem beszélhetünk.

A Nógrád megyei Erdőtarcsán, régi magyar nemesi családban, 1762. január 28-án született felsőokubini Meskó József, későbbi báró és császári-királyi altábornagy ugyanis, vitathatatlanul minden idők egyik legkiválóbb magyar huszártisztje volt, aki ráadásul nem csupán csapattisztként, de magasabb egységek élén is kiemelkedően megállta a helyét.³ Ennek bizonyítására röviden felvázoljuk életrajzát és pályafutását, számos hőstette közül csak a legjelentősebbeket említve.

Meskó János és Gedey Johanna elsőszülött gyermekét eleinte nevelőnő tanította az alapismeretekre otthon, majd tízéves korában a soproni evangélikus gimnáziumba küldték. Egy esztendővel később azonban már a pozsonyi gimnáziumba került, ahol négy évig

¹ Hausser 860. o. (a tábornokot a hibás „Metzko” néven említve); Lieven 477. o.; Zichy 55. o.; de a Régi tábori akták vonatkozó iratanyaga is „A Meskó-hadosztály fogságba esése” (Gefangennehmung der Division Mesko) címet viseli. AFA Karton-Nr. 1529. 1813-8-594 bis 610.

² A névleg Ferdinánd főherceg parancsnoksága alatt álló németországi hadsereget, melyet ténylegesen a tábornoki főnökké kinevezett báró Karl Mack von Leiberich altábornagy vezetett, a dél-német területek szívébe vonuló Napóleon mindössze két kisebb ütközet megvívásával bekerítette. Mack így 1805. október 17-én kapitulációról szóló megállapodás aláírására kényszerült, melynek értelmében október 20-ig átadta a várost, hozzávetőlegesen 25 000 katonája pedig francia hadifogollyá vált. Az ulmi katasztrófa a Habsburg-hadsereg történetének egyik legszégyenletesebb eseményeként vonult be a történelembe. Ferdinánd főherceg még az utolsó pillanatban kitört a bekerítésből a lovasság zömével, melynek nagy része később ugyan fogságba esett, maga a főherceg viszont, nagy nehézségek árán, de megmenekült. Bodart 365. o.; Liptai – Borus 435. o.; Nagy 51. o.; Réfi 2005. 44–45. o.

Mack ellen még 1805-ben vizsgálat indult, mely végül az 1807. július 6-i ítélethirdetéssel zárult. Ennek alapján rangjától és kitérítéseitől való megfosztás mellett Josefstadt (ma Josefov néven Jaroměř település városrésze, Csehország) erődjében letöltendő kétévi várfogságra ítélték. Azonban már 1808. augusztus elején császári kegyelemmel kiengedték börtönéből. 1813-ban pedig, a lipcei csata utáni győzelmi mámorban a szövetséges hadak fővezérének, a nemes lelkű Karl Philipp zu Schwarzenberg hercegnek a kérésére a császár 3000 forint évjáradékot állapított meg számára. Majd 1816-tól, szintén Schwarzenberg közbenjárására, ezt 4000 forintra emelte. 1819 végén pedig az uralkodói kegy révén rangfokozatát és kitérítéseit is visszakapta, vagyis formálisan is rehabilitálásra került. Neve ugyanakkor örökre összefonódott az ulmi vereséggel. Gramm 490., 492., 545., 547., 570., 574., 576. o.

³ Születésének dátumára és családi hátterére vonatkozóan lásd Meskó 2. o. és Meskó-család fol. 32.

tanult. Ezt követően a sárospataki református kollégiumban hallgatott filozófiát, teológiát és jogot.⁴

Kezdetben ügyvédnek készült, később azonban mégis úgy döntött, hogy a prókátorság helyett inkább katonának áll.⁵ Így 1779. november 1-jén önkéntes hadapródként csatlakozott az akkor gróf Dagobert Sigmund Wurmser altábornagy⁶ tulajdonában lévő, később 8. hadrendi számot kapott huszárezredhez. Viszonylag gyorsan haladt előre a ranglétrán, így 1780-ban káplár (tizedes),⁷ 1787. október 1-jén pedig alhadnagy lett.⁸ Már az utolsó török háború idején különleges feladattal bízták meg: három káplárral és 30 emberrel a kor kiemelkedő hadvezére, báró Gideon Ernst von Loudon tábornagy személyes védelmére rendelték. Továbbá felsőbb helyről azt a titkos utasítást is kapta, hogy amennyiben a tábornagy vakmerő módon, túlságosan közel próbálna mérészkedni az ellenséghez, őt ettől akár erőszakkal is visszatartsa.⁹

Báró felsőkubini Meskó József (Egykorú festmény alapján rajzolta Cserna Károly. Zichy 37. o.)

1790. február 1-jén másodkapitánnyá lépett elő.¹¹ Ugyanezen év szeptember 15-én, a courtray-i (Osztrák Németalföld; ma Kortrijk, Belgium) ütközetet követően, amikor az elfáradt császáriakra 10 000 fős francia hadoszlop támadt, huszáraival feltartoztatta őket, akiket a francia utóvédet, és 11 ágyút, illetve több mint 1000 embert foglyul ejtett, valamint jelentős mennyiségű élelmet is zsákmányolt.¹⁰

1793. május 16-án elsőkapitánnyá lépett elő.¹¹ Ugyanezen év szeptember 15-én, a courtray-i (Osztrák Németalföld; ma Kortrijk, Belgium) ütközetet követően, amikor az elfáradt császáriakra 10 000 fős francia hadoszlop támadt, huszáraival feltartoztatta őket,

⁴ Meskó 2–4. o.

⁵ Uo. 5. o.

⁶ Utóbb, 1787-től lovassági tábornok, majd 1795-től tábornagy.

⁷ Meskó 6. o. – A 7. huszárezred 1804. évi mustrajegyzékében található 1783. november 1-jei dátum valószínű elírás következménye. Vö. ML HR 7 1804 Karton-Nr. 7591.

⁸ ML HR 7 1804 Karton-Nr. 7591.

⁹ B. Meskó 694–695. o.

¹⁰ Meskó 72–74. o.; B. Meskó 703. o.

¹¹ ML HR 7 1804 Karton-Nr. 7591.

amíg a főserg rendezte sorait.¹² 1794. április 29-én pedig Mouscronnál (Osztrák Németalföld; ma Belgium) egy ezredes és több tisztet ejtett foglyul 270 emberükkel együtt.¹³

Az 1796. évi hadjáratban, a korszak legkiválóbb magyarországi származású hadvezére, az akkor még altábornagyi rangot viselő Kray Pál is felfigyelt vitézségére, illetve tehetségére, és személyesen javasolta előléptetését vagy kitüntetését.¹⁴ Meskó végül 1797. augusztus 31-én nyerte el harmadik őrnaggyá történő kinevezését.¹⁵

1799. április 6-án Itáliában, a győztes magnanói csata utáni napon, Isola della Scalánál (Velencei Hercegség, Habsburg Monarchia; ma Olaszország) immár a 7. huszárezred másodőrnagyaként megverte az ellenség utóvédjét, és elfogta annak kórházát és készleteit, valamint egy sebesült francia tábornokot is.¹⁶ 1799. május 17-én ugyanakkor feladásra kényszerítette a piemonti Casale Monferrato (ma Olaszország) őrségét, majd megszállta a várost és fellegrát.¹⁷

1800 áprilisában pedig javasolta, majd végre is hajtotta az Alpokban, a Mont Cénis nevű hágónál (Franciaország) a több mint 2000 m magasán fekvő francia állások, konkrétan egy 1300 főnyi őrséggel, 19 ágyúval védett ágyúház, kórház és postaház elleni támadást, ami a szövetségesek Savoyába¹⁸ jutásának a kulcsa volt. A merész vállalkozásra több napi előkészület után került sor. Meskó határőrökből és gyalogosokból állított össze 1200 főnyi különítményt, és minden katonájának egy pár vaskampót csináltatott, mintegy korabeli hegymászó felszerelésként, illetve 50 nagyobb szánkót is magukkal vittek, a remélt zsákmány könnyebb elszállítása céljából. Április 6-án éjfélkor sűrű ködben indultak négy külön csapatra bontva a franciák által járhatatlannak tartott és így nem is védett útvonalakon, a tavaszi hóolvadás miatt, állandó lavinaveszély közepette. Nem csoda, hogy többen le is zuhantak, illetve 30 főnek vissza kellett fordulni, mert nem bírták a megpróbáltatásokat. Végül 17 óra mászás után értek a francia állások közelébe, amelyek ellen, néhány óra pihenőt követően indítottak támadást. Ez viszont a franciákat annyira meglepte, hogy gyakorlatilag érdemleges ellenállást nem is fejtettek ki.¹⁹

Ezt követően, ugyanazon év június 14-én Marengónál (Szárd–Piemonti Királyság;²⁰ ma Olaszország), majd több más csatában és ütközetben is kitűnt. 1800. szeptember 15-én alezredes, majd november 26-án már ezredes. A János, liechtensteini herceg, altábornagy²¹ tulajdonába helyezett 7. számú huszárezred parancsnoka lett. 1801. augusztus 18-án pedig elnyerte a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét, majd ennek köszönhetően 1804-ben a magyar báróságot is.²²

¹² B. Meskó 702–703. o.; Bodart 279. o.

¹³ Meskó 95–96. o.; Bodart 287. o. – Fenti eseményt a tábornok *Magyar Néplap*ban található rövid életrajza tévesen 1793-ra teszi, ráadásul a csata helyét is pontatlanul „Mouveron”-ként említi. Vö.: B. Meskó 702. o.

¹⁴ Wurzbach 424. o.

¹⁵ Lásd ML HR 7 1804 Karton-Nr. 7591.

¹⁶ Meskó 143–144. o.

¹⁷ Uo. 179. o.

¹⁸ A Szárd–Piemonti Királyság korábbi tartománya 1792-től a Francia Köztársaság uralma alatt állt.

¹⁹ Meskó 196–219. o.; B. Meskó 703. o.

²⁰ Az 1798–1799 folyamán fennállt Piemonti Köztársaságot a császári-királyi erők 1799-es sikeres elöryomulása következtében 1799 nyarán felszámolták. Egyúttal, a király, IV. Károly Emánuel hazatérésével, visszaállt a korábbi Szárd–Piemonti Királyság.

²¹ 1808-tól lovassági tábornok, 1809-től tábornagy.

²² ML HR 7 1804 Karton-Nr. 7591, MMThO Fasciculus IV. M. 72; B. Meskó 710. o.; Kempelen VII. 164. o.

1805 őszen ezredével együtt sikerült kivágnia magát a már említett, híres-hírhedt ulmi bekerítésből, majd a heves francia üldözés ellenére visszavonulnia.²³ Ez pedig kizárólag a korszak legkiválóbb és legbátrabb katonáinak sikerült, így például Hertelendy Gábornak, a Nádor-huszárok első, legendás parancsnokának, a „huszár félisten”, báró vitézvári Simonyi Józsefnek vagy magának Karl Philipp zu Schwarzenberg hercegnek, Napóleon majdani legyőzőjének.

1808. június 23-i hatállyal Meskó József vezérőrnagyi kinevezést nyert, majd az 1809. évi inszurrekció során a Dunántúli kerület egyik dandárparancsnoka lett.²⁴

A nevezetes győri csata idején egy körülbelül 5300 fős, négy felkelő gyalogszázalójból, kilenc felkelő lovasszázadból és tíz ágyúból álló hadosztály élén Győrtől nyugatra, a Kis-Dunától egészen a Rábáig kiépített sánctáborban tartózkodott, komolyabb francia támadás nem érte őket. A csatát követően, miután a császári-királyi főserég visszavonult, a franciák megkezdték bekerítésüket. Jacques Lauriston francia hadosztálytábornok fel is szólította

²³ B. Meskó 710. o. – Az ulmi kitörésre vonatkozóan lásd a 3. számú lábjegyzetet.

²⁴ Gömöry 81. o.; Schmidt-Brentano 64. o.

megadásra Meskót, aki azonban tisztikarával egyetértésben a kitörés mellett döntött.²⁵ Ily módon nevéhez fűződik az 1809. évi háború magyarországi hadszínterének legjelentősebb császári-királyi vonatkozású haditette. A sikeres kitörést követően végrehajtott hosszú, kb. 630 kilométernyi menet során ugyanis, folyamatos elő- és utóvédharcok közepette, csoportosítása élén valamennyi támadóját legyőzte, egyúttal számos foglyot ejtett. Több száz császári-királyi katonát, illetve inszurgent ugyanakkor kiszabadított. Végül július 13-án vonult be Komáromba, ahol a Meskó-hadosztályt katonai tiszteletadással fogadta József nádor, Károly Ambrus hercegprímás, esztergomi érsek és a városban tartózkodó tábornokok. Meskó pedig tettéért elnyerte a Mária Terézia Katonai Rend parancsnoki keresztjét.²⁶ Ezzel pályafutásának csúcsára ért.

Fényes pályafutásából is látható, hogy rendkívül elszánt és kitartó ember volt, nem olyan, aki egykönnyen feladja a harcot. Annak, hogy végül mégis erre kényszerült, több oka is van. Az egészségi és ezzel együtt talán a pszichés állapota is jelentősen megromlott az 1809-es hadjáratot követően. A katonáskodás hosszú évtizedei többnyire súlyos nyomokat hagytak még a legkeményebb szervezetben is, így nem meglepő, hogy például a tisztek jelentős részét is, rokkantként helyezték nyugállományba.²⁷

Arról, hogy a hadi szolgálat mennyire megviselte a katonák egészségét, némi képet kaphatunk Meskó, családja számára hátrahagyott önéletírásából is. Az 1810. évhez kapcsolódóan az alábbi bejegyzést fűzte: „1810 januárjában veszélyes ideglázat²⁸ szenvedtem el, melyet az oly fáradtságos (1809. évi – a szerző) hadjárat következtében kaptam, és több mint három hónapba telt, mire a gyógyulásom bekövetkezett.”²⁹ 1813 áprilisára vonatkozóan pedig a következőket írta: „...a bal lábamban erős reumatikus fájdalmaim támadtak, amelytől nagyon sokat szenvedtem és még most is szenvedek...”³⁰

A katonalét fáradalmait jól érzékeltetik a dunai monarchia utolsó nagy hadvezérének, gróf Josef von Radetzky tábornagnak a szavai is, aki azt írja visszaemlékezéseiben, hogy az 1813–1815. évi felszabadító háborúkat követően három esztendőre volt szüksége ahhoz, hogy teljesen kipihenje magát.³¹ Márpedig ő nyilvánvalóan elég erős szervezettel volt megáldva, ha utóbb még nyolcvanon túl is képes volt megmenteni a Habsburgok akkoriban igencsak roskadozó birodalmát.

Meskó 1813. április 7-én elnyerte az altábornagyi kinevezést.³² Az őszi hadjáratra készülve pedig, augusztus 2-án a gróf Johann Klenau lovassági tábornok parancsnoksága alatt lévő hadtest egyik könnyűhadosztályának élére helyezték, amelynek lovassága két huszárezredből, a 3. számú Ferdinánd, illetve a 12. számú Nádor-huszárezredből állt, egy-

²⁵ *Vizi* 195. o.; *Voith* 151. o.

²⁶ *Gömöry* 495. o.; *Vizi* 196., 199. o.; *Voith* 156–169. o.

²⁷ *Réfi* 2015. 99. o.

²⁸ A német eredetiben „Nerven fieber”-ként (lat. Febris nervosa) szereplő betegség ismertebb neve a kiütéses tifusz volt. A háború következtében hazánkban 1809–1810 folyamán országos járványt okozó megbetegedés magas lázzal indult, amely önkívülettel, a test tudatos irányításának elvesztésével, majd eszméletvesztéssel, végső esetben halállal járt. Lásd *Vizi* 223–224. o.

²⁹ *Meskó* 349. o. Az altábornagyi kéziratban fennmaradt német nyelvű önéletírásából származó részletek a tanulmányban, a szerző fordításában kerülnek közlésre.

³⁰ *Meskó* 351. o.

³¹ *Radetzky* 76. o.

³² *Schmidt-Brentano* 64. o.

aránt hat-hat svadronnal.³³ Gyalogságát és tüzérségét ugyanakkor az 58. számú Beaulieugyalogezred három zászlóalja, a 12. számú német-bánati határőr-gyalogezred, a 13. számú oláh-illír határőr-gyalogezred és az 16. számú első oláh határőr-gyalogezred egy-egy zászlóalja, valamint két üteg alkotta. Az összlétszáma pedig mindösszesen 6643 főt tett ki.³⁴ Összetétele alapján tehát könnyűhadosztály volt, mindenekelőtt biztosítási feladatokra, előőrsszolgálatra és minden olyan feladatra, melyek különleges mozgékonytságot igényeltek. Alapvetően ún. kisháborús alkalmazásra, nem pedig csaták megvívására szánták. Ráadásul már augusztus 16-án elvezényelték Meskótól a Ferdinánd-huszárok alezredesi osztályát, vagyis két svadront a gróf Emanuel Mensdorff-Pouilly ezredes vezetése alatt felállított portyázó különítménybe.³⁵

Meskó augusztus 20-án kapott parancsot a Szászországba történő elvonulásra. Ennek megfelelően hadosztályával 22-én át is lépte a cseh-szász határt.³⁶

A szövetségesek célja először Lipcse volt, de mivel még 22-én délután elfogták gróf Gouvion Saint-Cyr marsall egy parancsörtisztjét, és a nála lévő iratokból megtudták, hogy Napóleon fő ereje nem Lipcse körül, hanem Lausitzban áll, Drezdát viszont csak Saint-Cyr hadteste védi, az ezután tartott haditanácson az útirány Drezda felé történő megváltoztatása mellett döntöttek.³⁷

A főserg zöme, Klenau hadtestét kivéve 25-én jelent meg Drezda előtt, a támadást mégsem rendelték el. Pedig, az alkalom kedvezőnek tűnt, körülbelül négyszeres erőfölényben voltak Saint-Cyr hadtestével szemben. A helyzet azonban már másnap gyökeresen megváltozott, miután Napóleon, értesülve az eseményekről, 23-án elhatározta, hogy főerejével Drezda támogatására siet, ahová a több mint 130 km-nyi út erőltetett menetben történő megtétele után már 26-án reggel kilenc órakor megérkezett.³⁸ Az elővédharcok után délután négy órakor hatalmas ágyútűzzel vette kezdetét a szövetségesek támadása.³⁹ Ez azonban nem hozta meg a kívánt eredményt, s így lehetővé vált a franciák számára, hogy este fél nyolc körül kibontakoztassák saját ellentámadásukat.⁴⁰ Rendkívül nehezítette a helyzetet az időközben beállt zuhogó eső, mely negyvenhárom órán át tartott. A katonák bőrig áztak, a kézi lőfegyverek használhatatlanná váltak, az agyagos talaj oly mértékben felázott, hogy az emberek és lovak egyaránt térdig süllyedtek.⁴¹ Végül kétnapi küzdelem után a franciák vitathatatlanul felülkerekedtek a szövetségeseken. Így Schwarzenberg 27-én délután elrendelte a visszavonulást Csehországba.⁴² A legnagyobb erőket a második napon vetették be a felek: a szövetségesek 160 000, a franciák 120 000 embert.⁴³ Azonban a franciák a városra és számos más jól védhető objektumra támaszkodva könnyen ellensúlyozták a szövetségesek csekély számbeli fölényét.

³³ A lovasszázd megnevezése ekkoriban.

³⁴ *Dormándy* 97. o.; *Horstenau* 1911. 232. o.

³⁵ *Amon* 1893.; *Meskó* 352. o.

³⁶ *Meskó* 352–353. o.

³⁷ *Dormándy* 264–267. o.

³⁸ *Horsetzky* 239. o.

³⁹ *Horstenau* 1913. 212. o.

⁴⁰ *Dormándy* 449. o.

⁴¹ *Amon* 1882. 388. o.; *Kiss* 246. o.

⁴² *Bánlaky* 398. o.

⁴³ *Bánlaky* 396. o. – Ezzel szemben *Horsetzky* 200 ezer szövetségest említ 120 ezer franciával szemben. *Horsetzky* 239. o.

Említettük, hogy egyedül Klenau hadteste nem ért be 25-ére Drezdához. Ennek oka az volt, hogy a hadműveleti terv megváltoztatása, vagyis a Lipcse helyett, Dreza irányába történő előrenyomulás végrehajtása a főseregtől 90°-os teljes jobbra fordulást kívánt, ami négy napi menet kiterjedésű arcvonal esetében nem egyszerű manőver.

A Klenau-hadtest az elfordulás kezdetén a hadsereg balszárnyának legszélén volt, Wolkenstein vidékén, a Meskó-hadosztály pedig Chemnitz irányába előretolva. Míg azonban a jobbszárny csapatai alig egy napi menetre voltak az új, Dippoldiswalde központú összpontosítási körlettől, addig Klenau hadtestének három napi menet távolságát kellett megtenniük, hogy elérjék azt.⁴⁴

A főparancsnokság pedig közben természetesen sürgetett. Sietni kellett, hogy Dreztát elérjék, még mielőtt Napóleonnak sikerülne a száz főváros 20 000 főre becsült helyőrségét megerősíteni.

Klenau csapatai mindent megtettek, ami emberileg lehetséges volt, egész zászlóaljak tevékenykedtek, hogy a tüzérseget elszállítsák.⁴⁵ A hadtesttől érkező egyre kedvezőtlenebb jelentések következtében Schwarzenberg 25-én egy pihenőnapot engedélyezett a csapatok számára. Kivételt ez alól csak a hadtest elővédjét jelentő Meskó-hadosztály képezett, melynek ugyanis a kiadott rendelkezés értelmében az említett napon a tharandti erdőből Löbtauig kellett előrenyomulnia, hogy Drezdával szemben a főserég balszárnyát fedezze.⁴⁶

A hadosztály, noha Schwarzenberg sürgetésére, összes előőrseit be sem várva igyekezett Dreza felé, augusztus 25-e folyamán így is csak Naundorfot, vagyis a sűrű és szinte áthatolhatatlan tharandti erdő nyugati kijáratát érte el.⁴⁷

A hadosztály katonái és lovai három napja gyakorlatilag szakadatlan menetben voltak, és 100 km-t tettek meg a legrosszabb utakon kedvezőtlen időjárás mellett, a jéghideg éjszakákon alig néhány órát pihenve. Az emberek egy száraz ruhadarab sem volt, a cipők szakadtan lifegtek a lábakon, néhányan így ezeket egyszerűen eldobták, és helyette egy darab ökörbőrrel csavarták be a lábukat. A kenyér pedig, amelyet magukkal vittek átázott és megpenészesedett.⁴⁸

Az út szélén kimerülten pihenő hadosztály parancsnokához, miután a kijelölt célt nem érte el, 25-én este szigorú parancs érkezett Schwarzenbergtől: másnapra nyomuljon előre a Drezdánál lévő Schusterhäuserig. Meskó erre riadóztatta a csapatait, és úgy döntött, hogy a tharandti erdőt észak felé megkerülve nyomul előre. Az éjszakai menet meglehetősen keserves volt. Előző nap ugyan elállt az eső, azonban az utak talaját elmosta. Így még a Freiberg felé vezető úton is bokáig süllyedtek a sárba. A katonák éhesen és álmosan vonszolták magukat a koromsötétben. Végül azonban a merész éjszakai menetet sikerült végrehajtani. Így 26-án hajnali öt órakor, a gyalogságot egy órával megelőzve, a Nádor-huszárok beérkeztek Illéssy Sándor ezredes vezetésével Corbiz térségébe. Majd kiűzték a francia előőrseket Schusterhäuserből, végül a beérkező gyalogsággal együtt Cotta és Löbda falvakat is elfoglalták. Ezalatt Gosztonyi József ezredessel az élen két század Ferdi-

⁴⁴ *Horstenau* 1911. 191. o.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo. 192. o.

⁴⁷ Uo. 190. o.

⁴⁸ Uo.

nánd-husár Dreschenhäuser településből verte ki az ellenséget.⁴⁹ Meskó így a szövetséges balszárny szélén foglalt állást.

Dél tájáig ezt követően nyugalom volt. Meskó viszont ekkor parancsot kapott egy dandár kikülönítésére Meissen irányába, az ottani híd lerombolására, és a hadsereg balszárnyának biztosítására.⁵⁰ Maximilian Paumgarten vezérőrnagy indult el a három határőr zászlóaljából álló dandárával, valamint a Nádor-huszárok első őrnagyi osztályával végrehajtani a feladatot. Útközben, a hadosztály felvonulása során, csatlakozott még hozzájuk, az előbbi biztosítása céljából kikülönített Dévay József őrnagy is a Ferdinánd-huszárok első őrnagyi osztályával együtt.⁵¹ A közvetlenül Meskó irányítása alatt álló csoportosítás így mindössze három zászlóalj Beaulieu-gyalogosra és a Ferdinánd-huszárok egy, illetve a Nádor-huszárok két osztályára, valamint két ütegre csökkent.

Délután fél egykor Löbtauból küldött levelében Meskó sürgős erősítést kért a főparancsnoktól. Azt írta, hogy legalább egy gyalog- és egy lovasezredre van szüksége, hogy a feladatát biztonsággal teljesíteni tudja.⁵²

14 órakor a franciák támadást indítottak Löbda és Schusterhäuser helységek visszafoglalására, de Meskó maradék hadosztálya súlyos áldozatok árán visszavetette őket.⁵³ Sokat szenvedtek az ellenség ágyútűzétől is, ezért a huszárok megpróbálták néhányszor a francia ütegek közelébe férkőzni, de próbálkozásaik eredménytelenül végződtek.⁵⁴

Szerencsére ezt követően a franciák is csak gyenge tüzelésre szorítkoztak. A küzdelemben így gyakorlatilag szünet állt be.

Közben egy újabb kellemetlen fejlemény is bekövetkezett: a francia állások irányából zúgó üdvívalgás hallatszott, és felhangzott a kiáltás, amelytől az idő tájt a franciák valamennyi ellensége megremegett: „Vive l'empereur!” (Éljen a császár!). Napóleon ugyanis, aki már reggel kilenc óta Drezdában volt, megjelent Freibergnél. Személyesen akart meggyőződni arról, hogy Löbtau az ellenség kezében van.⁵⁵

Délután négykor megindult az általános támadás. Nem sokkal ezt megelőzően ugyanakkor aggasztó hír érkezett, miszerint a balszárny megerősítésére szánt Klenau-hadtest zömének beérkezésére továbbra sem lehet számítani. A szövetséges balszárnyon így mindössze 18 zászlóaljnyi gyalogság, valamint 24–26 svadronnyi lovasság állt szemben a franciák 24 zászlóaljával (a Razout-hadosztály 16 és az I. hadtest 8 zászlóalja) és legalább 50 svadronjával (Latour–Maubourg-lovashadosztály). Míg ugyanis a szövetséges hadvezetés a centrumot erősítette meg, addig Napóleon középen csak védekezésre rendezkedett be, és a szárnyakon próbálta meg a döntést kicsikarni.

Meskó az ellenség közeledtekor valamennyi előretolt egységét a Cottánál és Schusterhäusernél lévő állásokba vonta vissza. Hamarosan azonban ezeket is ki kellett ürítenie, és minden egységét a nyugatabbra lévő magaslatokon vonta össze.⁵⁶

⁴⁹ Amon 1876. 74. o.; Dormándy 279. o.; Horstenau 1911. 190., 198–200. o.

⁵⁰ AFA Karton-Nr. 1529. 1813-8-596.

⁵¹ Amon 1876. 74. o.; Amon 1893. 278. o.; Meskó 355. o.

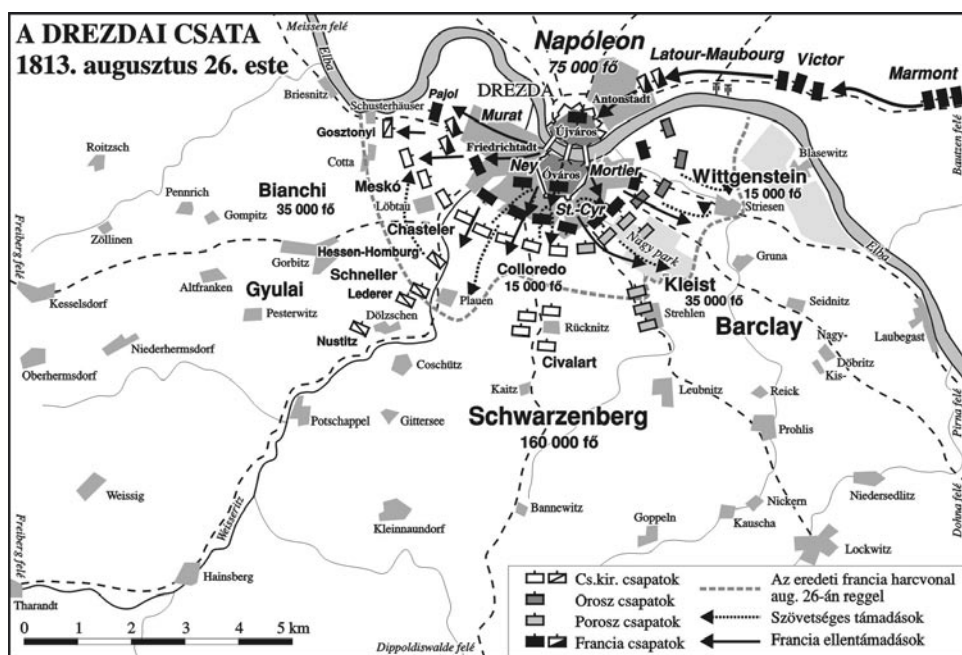
⁵² Meskó 357. o.

⁵³ Amon 1893. 279. o.

⁵⁴ Dormándy 280. o.

⁵⁵ Horstenau 1911. 203. o.

⁵⁶ Uo. 208., 211. o.

Az ellenséges lovasság vezére hamarosan fel is ismerte állásainak gyengeségét, és megpróbálta Meskót mindkét oldalon megkerülni, ami számos kemény lovas küzdelemhez vezetett. Közben azonban idevezényelték Schneller András altábornagy lovashadosztályát. Először a Hessen-Homburg-dandár huszárai értek ide, akik azonnal Meskó lovasságának segítségére siettek. Erre viszont újabb ellenséges lovasegységek vonultak fel, de hamarosan beérkezett a Schneller-hadosztály másik dandára is. Így végül Meskó és Schneller lovassága szilárdan tartotta állásait egészen a sötétség beálltáig.⁵⁷ Éjfélkor megint szakadni kezdett az eső, és egész nap el sem állt. Hajnalra ráadásul az egész tájat sűrű köd borította, amelyet csupán néhány pillanatra oszlatott szét egy-egy hűvös szellőkés.⁵⁸

Ez alatt Friedrichstadtnál, Joachim Murat, a nápolyi király⁵⁹ felsorakoztatta csapatait: 44 zászlóalj állt sűrű oszlopokban, 68 svadronnyi lovasság tömegben, valamint több mint 100 löveg arra készen, hogy rázúduljon a szövetséges balszárnyra.⁶⁰

Reggel hét óra előtt heves tüzérségi harc vette kezdetét, a küzdelem azonban három órán át csak ágyútűzre szorítkozott.

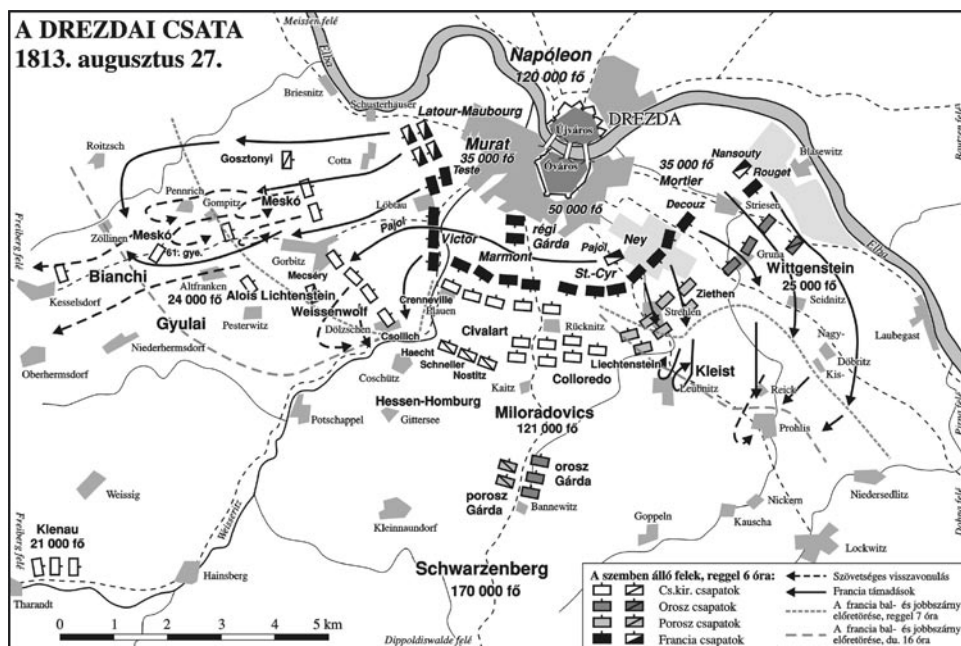
Tíz órától végül megindult a nagy erejű francia támadás, kritikus helyzetbe hozva az időközben Gorbitz térségébe húzódott maradék Meskó-hadosztályt, amelynek helyzetét nehezítette, hogy a Schneller-lovashadosztályt még kora reggel elvezényelték. Meskó egy nappal korábbi kérésének részben eleget téve, ugyanakkor még a reggeli órákban erősítésként beérkezett a 61. számú Saint-Julien-gyalogezred, valamint a 7. számú Lotharingia-

⁵⁷ Amon 1880. 494. o.

⁵⁸ Horstenau 1911. 217. o.

⁵⁹ Joachim Murat marsall, Napóleon sógora 1808 és 1815 között I. Joachim néven Nápoly királya volt.

⁶⁰ Horstenau 1911. 217. o.

Lambesc-vértesezred egy svadronja.⁶¹ Klenau hadteste viszont, mivel gyakorlatilag bent ragadt a tharandti erdőben, továbbra sem volt sehol.

Dél körül Meskó Franz Oehm tábornoki századost menesztette Alois Liechtenstein herceg, altábornagyhoz hogy jelentse neki, a túlerejű támadás elől hamarosan kénytelen lesz visszavonulni.⁶²

Közben a balszárnynon számos gyalogezerd megkezdte a visszavonulást, közülük többben Meskó hadosztályának irányába, amelyet ekkorra a franciák gyakorlatilag elvágtak a balszárnny többi csoportosításától. Meskók Gorbitztól nyugatra még bevárták az ellenséget, és szuronnyal némiképp vissza is szorították őket. Ezt követően azonban a lovasság és a tüzérség által fedezve megkezdtek a visszavonulást. A rossz időjárás és talajviszonyok miatt a franciák csak lassan tudták őket követni. Balra azonban időről időre ellenséges lovasság tűnt fel fenyegetően.⁶³

A hadosztály így is eljutott Pennrich településen túlra, és közel került a megmeneküléshez, amikor egyszer csak magas, fess tábornoki tiszt bukkant fel a kötelék elővédje előtt. Gróf Theodor Baillet de Latour ezredes volt az,⁶⁴ aki a következő parancsot adta át az altábornagynak: a Meskó hadosztálynak, az egész balszárnny érdekében egy lépést sem szabad hátrálnia, sőt, újra birtokba kell vennie a Pennrichnél lévő magaslatokat.⁶⁵

⁶¹ Amon 1876. 75–76. o.; Meskó 357. o.

⁶² Horstenau 1911. 223. o.

⁶³ Uo. 224. o.

⁶⁴ Az 1848. október 6-án tragikus véget ért későbbi tábornagy és osztrák hadügyminiszter.

⁶⁵ Horstenau 1911. 223. o.

A tábornok környezetében nagy zúgolódás támadt. Mindenki tudta, hogy ez a vesztséket jelenti. Meskó azonban rövid vívódás után a parancs teljesítése és a kilátástalan támadás mellett döntött. Illéssy ezredes, a Nádor-huszárok parancsnoka megpróbálta még lebeszélni, de Meskó hajthatatlan maradt. A törzs tagjait az ezredekhez küldték, az altábornaggyal csak pár segédtsízt maradt.⁶⁶

Ami ezután következett arról kevés adat áll rendelkezésünkre, ráadásul ezek is részben ellentmondóak. Biztos tényként csak a végkifejletet közölhetjük. A Murat által vezetett nagy erejű lovassággal, melyet gyalogság és jelentős tüzérség is támogatott, kerültek szembe. Meskó, valamint gróf Friedrich Hoditz und Wolframitz, a Nádor-huszárok alezredese is fogságba esett. Akárcsak tíz kompánia⁶⁷ a 11. számú Rainer főherceg-, két zászlóalj (12 kompánia) a 16. számú Lusignan-, tíz kompánia a 61. számú Saint-Julien- és két zászlóalj (12 kompánia) a 62. számú Wacquand-Geozelles-gyalogezeredből, több zászlóval és néhány löveggel egyetemben.⁶⁸ Ezek azonban a Saint Julien-gyalogezred kivételével, melyet 26-án helyeztek Meskó alárendeltségébe, ténylegesen csak reggel érkezett be, szervezetileg nem tartoztak a hadosztályba. A 11. és a 16. gyalogezred ugyanis herceg Alois Liechtenstein altábornagy hadosztályának Mumb-dandárába, a 62. gyalogezred pedig a lovag Anton Mayer von Heldensfeld altábornagy vezette hadosztály Czerwenka-dandárába tartozott, és csupán a menekülésük során csapódtak Meskóékhoz. A Meskó-hadosztály kötelékében lévő egységek viszont az említett 61. gyalogezred kivételével, rendkívüli veszteségek árán ugyan, de elkerülték a fogságba esést. Leggyorsabban a huszárok rendezték sorait, áttörtek az ellenséges lovasságon, és a heves üldözés ellenére sikerült elmenekülniük a tharandti erdőn át Freiburg irányába.⁶⁹ A közkeletű állítás, miszerint a Meskó-hadosztály egésze fogságba esett, ebben a formájában tehát semmi esetre sem helytálló.

Ami ugyanakkor magának Meskónak az elfogását illeti, a leginkább elterjedt verzió szerint az altábornagy a küzdelem során egy ellenséges lovas alakulatot császári-királyi sivalzséreknek nézett, és tévedésből a karjaikba rohant. Majd rövid küzdelem után sebesülten fogságba esett, a néhány szakasz huszárral a segítségére siető Hoditz alezredessel egyetemben.⁷⁰

Maga a tábornok a következőképpen emlékszik az eseményekre:

„Amikor azonban másodszor előrenyomultunk, már kiterjedt vonalakban felvonult ellenséges lovassággal találtuk magunkat szemben. A nápolyi király⁷¹ állt ott 15 lovasezreddel, valamint talán 40 nagy löveg, mögöttük pedig rengeteg, széles oszlopokban menetelő gyalogos. Egy dragonyos- és egy vértesezred azon nyomban kevéske huszáromra támadt, és vissza is vetette őket, jóllehet én magam még velük együtt vágóban támadtam, miután azonban visszavertek minket, a lovam pedig e támadás során egy szétrobbanó gránát darabjától a bal combján megsebesült, a Reinert-gyalogosok⁷² egyik oszlopához vettem magam, a lovasság azonban ezt is azonnal körbevette, majd ily módon fogságba ejtette.

Én megmentettem ezt az oszlopot a teljes lekaszabolástól, miután a katonák már löni sem tudtak, mivel a 24 órás esőtől egyrészt maguk is átáztak, másrészt a lőfegyvereik

⁶⁶ AFA Karton-Nr. 1529. 1813-8-609; *Horstenau* 1913. 283. o.

⁶⁷ A gyalogoszázad korabeli megnevezése.

⁶⁸ *Horstenau* 1911. 227. o.

⁶⁹ *Amon* 1876. 77. o.

⁷⁰ *Horstenau* 1913. 133. o.

⁷¹ Joachim Murat marsall.

⁷² Helyesen a 11. számú Rainer-főherceg gyalogezred.

is olyannyira átnedvesedtek, hogy már nem sülték el, ez a gyalogságot zavarodottá tette, az ellenséges lovasságot viszont támadása folytatására sarkallta. Az ellenséges lovasság legalább 7-8000 főnyi erővel bírt, ami elegendőnek bizonyult, hogy ezen hosszú és széles síkon minden oszlopot megkerüljön, azokat bekerítse és egyiket a másik után foglyul ejtse és ugyanígy a lövegeket is elfoglalja. Miután a kevés lovasságot előzőleg messze visszavetették, a gyalogságnál pedig egy fegyver sem működött, és nem gondoltak már a szurony-nal való védekezésre sem.”⁷³

Állítása szerint tehát a Rainer-gyalogosokkal együtt esett fogságba. A gyalogezred ezredtörténete szerint ugyanakkor Meskó előbb esett fogságba, mint az ezred tíz kompániája.⁷⁴ Elgondolkodtató ugyanakkor a tábornok azon mondata, miszerint „Én megmentettem ezt az oszlopot a teljes lekaszabolástól”. Ez akár arra is utalhat, hogy ő kezdeményezte a megadást. Vagyis az egyenlőtlen és teljességgel reménytelen küzdelemben, józan parancsnokként, mindaddig makulátlan hírnevének feláldozása árán is megpróbált véget vetni a katonák értelmetlen pusztulásának.

Mindenesetre akár megadta magát az említett gyalogezred élén, akár más módon esett fogságba, nem vethető szemére a felelősség, miután előzőleg mindent megtett, ami emberileg lehetséges, végül pedig kilátástalan, esélytelen helyzetbe került.

A véres csatát követően, késő délután a franciák a nagyszámú foglyot hosszú sorokban Drezdába kísérték. Magát Meskót pedig még aznap este a császár elé vezették. A küzdelemben megsérült tábornok, akinek sebeit azonban ekkorra már ellátták és bekötözték, kérte becsületszóra történő elengedését. Erre viszont Napóleon, a tolmácsként közreműködő Karl Friedrich Wilhelm von Gersdorff száz altábornagy beszámolója szerint, meglehetősen gúnyosan csak annyit mondott:

„Nem foszthatok meg egy osztrák tábornokot attól a lehetőségtől, hogy Franciaország fővárosában kezet csókolhasson uralkodója lányának.” Majd ily módon el is bocsátotta.⁷⁵

Meskót ezt követően Franciaországba szállították, ahol Bloisban raboskodott.⁷⁶ Félévnyi hadifogságából majd csak a háború lezárását követően, 1814 tavaszának végén térhetett haza. Itthon azonban hadbíróági vizsgálat várt rá.⁷⁷ A tábornokot és több tanút is kihallgattak az ügyben.⁷⁸ Végül azonban a Napóleon feletti győzelem euforikus hangulatában a császár parancsára a vizsgálatot leállították. Meskót, 1814. november 1-jei hatállyal, kényszernyugdíjazták.⁷⁹

Ezt követően Kőszegre költözött, ahol a megtépzott hírnevű hős rövidesen, 1815. augusztus 29-én elhunyt.

Haláláról és végső búcsúztatásáról a *Pressburger Zeitung* is beszámolt. E szerint hosszú, súlyos betegség nyomán bekövetkezett elhunytát követően, 1815. szeptember 1-jén, Vlasics Ferenc vezérőrnagy által vezényelt katonai tiszteletadás mellett temették el, rangjához és dicső pályafutásához méltó módon.⁸⁰

⁷³ Meskó 360–361. o.

⁷⁴ Vö.: Jaeger 238. o.

⁷⁵ Falkenstein 53–54. o.

⁷⁶ 1813. október 31-én innen keltezett levele legalábbis erre utal. Lásd: HKR Prot. 1814 Dep. Lit. G 191.

⁷⁷ Horstenau, 1913. 298–299. o.

⁷⁸ Lásd: AFA Karton-Nr. 1529. 1813-8-594 bis 610.

⁷⁹ Horstenau 1913. 299. o.; Staab Buch 10. 1815 Undienende Generalitat 4964–4965. o.

⁸⁰ *Pressburger Zeitung*, 1815. (szeptember 26.) 76. sz. 1. o.

A „Meskó-ügy” egy évszázadon át sötét folt maradt az ausztriai hadtörténetírásban. Edmund Glaise von Horstenau⁸¹ próbálta meg tisztázni a tábornok ekkor játszott szerepét. A Meskóról szóló néhány életrajz ugyanakkor röviden intézte el ezt az epizódot a dicsőséges pályafutás részletesen ismertetett többi fejezete mellett.⁸² Néhány leírás, illetve általánosabb összefoglalás ugyanakkor a drezdai csata ismertetése kapcsán komoly ténybeli tévedéseket közöl a hadosztállyal kapcsolatban, sőt esetenként még Meskót is felelőssé teszi.⁸³

Véleményünk szerint ugyanakkor a drezdai eset sokkal inkább a hadvezetés tapasztalatlanságának, a körülmények szerencsétlen alakulásának és a hatalmas haderő korabeli viszonyok közötti nehézkes irányíthatóságának a rovására írható,⁸⁴ mintsem Meskóéra, akinek katonai becsületén és emlékéen a kilátástalan helyzetben bekövetkezett, elkerülhetetlen fogságba esése sem ejthet letörölhetetlen foltot.

⁸¹ Az osztrák hadtudós és katona személyére ugyan sötét árnyékot vet, hogy utóbb, a náciizmus előretörésével fokozottan exponálta magát a szélsőjobb mellett. Minek következtében a második világháború után háborús bűnösnek ki is végezték. Véleményünk szerint ez ugyanakkor nem befolyásolhatja magas színvonalú tudományos tevékenységének megítélését.

⁸² *B. Meskó* 710. o.; *Voith* 152. o.

⁸³ Így például a korszakkal foglalkozó egyik legnevesebb kortárs történész, Dominic Lieven gyakorlatilag a szövetségesek teljes, 15 000 fős veszteségét Meskó nyakába varrja. Holott, mint láttuk, hadosztályának teljes létszáma a hadjárat kezdetén is alig haladta meg a 6000 főt. Embereit ráadásul tapasztalatlanoknak és nem megfelelően kiképzetteknek tartja. Továbbá, bár elismeri a hadvezetés hibáit és az irányítás nehézségeit, mégis arra jut, hogy Meskó és törzstisztjei, ha jobban vezették volna csapataikat, nagyrészt elkerülhették volna sorsukat. Utóbbi megállapítását ugyanakkor semmilyen magyarázattal nem támasztja alá. Vö.: *Lieven* 476–477., 510. o.

⁸⁴ Az irányítást a néhány év alatt hatalmasra duzzadt hadsereg létszám alaposan próbára tette. A korabeli, korlátozott hírközlési lehetőségek és a tábornok kezdeti tapasztalatlansága következtében a parancsok gyakran késve érkeztek, a hadvezetés pedig sokszor a csapatok pontos hollétével sem volt tisztában. Ráadásul mindezt tovább tetézték a szövetségesek között meglévő ellentétek is.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

AFA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Alte Feldakten
HKR	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wiener Hofkriegsrat
Meskó	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár Quart. Germ. 1294. Kurze Darstellung der Lebensgeschichte des Generalen Baron Mesko geschrieben blos für die Nachkommenschaft seiner eigenen Familie.
Meskó-család	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár Fol. Hung. 1355. „A Felső-Kubini Meskó Család Leszármazása és Történeti Emlékei. A család okmányai alapján és Iglói Szontágh Dániel munkája segítségével összeállította Felső-Kubini Meskó Márton. Mező Berény, 1894.
ML	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Musterlisten
MMThO	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Archiv des Militär-Maria Theresien-Ordens
ST	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Standestabellen
Staab Buch	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Versorgungsunterlagen, Staatsbücher

BIBLIOGRÁFIA

- Amon* 1876. *Amon von Treuenfest, Gustav Ritter*: Geschichte des k.k. 12. Huszaren-Regiments. 1850-1875 Graf Haller. 1875 von Fratricsevics. Wien, 1876.
- Amon* 1882. *Amon von Treuenfest, Gustav Ritter*: Geschichte des k.k. Huszaren-Regimentes Freiherr von Edelsheim-Gyulai Nr. 4. Von seiner Errichtung 1734–1882. Wien, 1882.
- Amon* 1893. *Amon von Treuenfest, Gustav Ritter*: Geschichte des k.k. Hußaren-Regimentes Nr. 3. Feldmarschall Andreas Graf Hadik von Futak. Wien, 1893.
- Bánlaky* *Bánlaky József, doberdói*: A magyar nemzet hadtörténelme. Huszadik rész. A francia háborúk időszaka. 1792–1815. Budapest, 1941.
- Bodart* *Bodart, Gaston*: Militär-historisches Kriegs-Lexikon (1618–1905). Wien und Leipzig, 1908.
- B. Meskó* *B. Meskó József. Magyar Néplap*, 1857. október 31. 694–695. o.; november 4. 702–703. o.; november 7. 710–711. o
- Dormándy* *Dormándy Géza*: Magyar csapatok az 1813. évi drezdai csatában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 15. (1914) 76–113., 262–281., 442–457. o.
- Falkenstein* *Falkenstein Karl*: Karl Friedrich Wilhelm von Gersdorff. In: Zeitgenossen. Ein biographisches Magazin für die Geschichte unserer Zeit. Dritte Reihe. Herausgegeben von *Friedrich Christian August Hasse*. V. Band. Lipcse, 1836. XXXVII. 1–70. o.
- Geschichte des Husaren-Regiments Nr. 7. 1914. Geschichte des k. und k. Husaren-Regiments Wilhelm II. Deutscher Kaiser und König von Preußen Nr. 7. 1798–1914. Wien, 1914.
- Gömöry* *Gömöry Gusztáv*: Az 1809. évi magyar nemesi felkelés. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. (1889) 79–100.; 233–243., 484–501. o.

- Gramm* *Gramm, Ernst Rainer*: „Der unglückliche Mack”. „Aufstieg und Fall des Karl Mack von Leiberich”. Universität Wien, 2008. Dissertation
- Hausser* *Hausser Henrik*: Az 1813. évi események rövid vázlata. *Magyar Katonai Közlöny*, 6 (1913) 855–863. o.
- Horsetzky* *Horsetzky, Adolf von*: Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge in Europa seit 1792. Sechste, neubearbeitete Auflage. Wien, 1905.
- Horstenau* 1911. [Glaise von] *Horstenau, Edmund*: Die Division Mesko bei Dresden 1813. *ÖMZ* 1911. 2. Heft. 189–232. o.
- Horstenau*, 1913. *Glaise von Horstenau, Edmund*: Feldzug von Dresden. Wien, 1913. (Geschichte der Kämpfe Österreichs. Kriege unter der Regierung des Kaisers Franz. Befreiungskrieg 1813 und 1814. III. Bd.)
- Jaeger* [*Jaeger, Franz*.:] Geschichte des k. k. Infanterie-Regiments Georg Prinz von Sachsen Nr. 11. Teschen, 1879.
- Kempelen* *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. I–XI. k. Budapest, 1911–1932.
- Kiss* *Kiss Károly*: Magyar alvitézek hőstettei. (Magyar Hírmondó) Budapest, 1984.
- Lieven* *Lieven, Dominic*: Russland gegen Napoleon. Die Schlacht um Europa. (Aus dem Englischen übertragen von Helmut Ettinger.) München, 2011.
- Liptai – Borus* Magyarország hadtörténete két kötetben. I. A honfoglalástól a kiegyezésig. Főszerk. *Liptai Ervin*. Szerk. *Borus József*. Budapest, 1984.
- Mont Cenis megvétele* A Mont Cenis megvétele egy magyar huszár-őrnagy által. *Hadtörténelmi Közlemények*, 7. (1894) 131–132. o.
- Nagy* *Nagy István*: Az austerlitzi csata. *Aetas*, 16. (2001) 2. sz. 50–79. o.
- Radetzky* Erinnerungen aus dem Leben des FM Grafen Radetzky. Eine Selbstbiographie. In: Mittheilungen des k. und k. Kriegsarchivs. Neue Folge I. Band. Wien, 1887. 3–79. o.
- Réfi* 2005. *Réfi Attila*: Egy legendás vasi huszár. Hertelendy Gábor, 1742–1820. *Vasi Honismereti és Helytörténelmi Közlemények*, 32. (2005) 4. sz. 36–52. o.
- Réfi* 2014. *Réfi Attila*: A császári–királyi huszárság törzstiszti kara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában (1792–1815). Budapest–Sárvár, 2014.
- Schmidt-Brentano* *Schmidt-Brentano, Antonio*: Kaiserliche und k.k. Generale (1618–1815). Österreichisches Staatsarchiv, 2006.
- Vizi* *Vizi László Tamás*: „Kövesd példájokat vitéz eleidnek...” A magyar nemesi felkelés a francia háborúk időszakában, különös tekintettel Székesfehérvár és Fejér vármegye inszurrekciós szerepére. Székesfehérvár, 2014.
- Voith* Voith Ferdinand vezérkari őrnagy emlékirata Meskó tábornok visszavonulásáról az 1809. évi győri csata után. *Hadtörténelmi Közlemények*, 7. (1894) 149–169. o.
- Wurzbach* *Constantin Wurzbach*: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaieserstaate und in seinen Kronländer gelebt haben. Siebzehnter Teil. Maroevic – Meszlenn. Wien, 1867.
- Zichy* *Zichy Antal*: Gróf Széchenyi István életrajza, 1896–1897. Első kötet. (Magyar Történeti Életrajzok) Budapest, 1896.

FRANCIA HADIFOGLYOK MAGYARORSZÁGON 1813–1814-BEN¹

French Prisoners of War in Hungary in 1813–1814

During the extensive operations of the War of the Sixth Coalition (Great-Britain, Russia, Prussia, Sweden, Austria, a number of small German states) against France, tens of thousands of Grande Armée soldiers fell into the captivity of the Allies. Part of these prisoners, following the practice of previous wars, were transported to the provinces of the Hungarian Monarchy. About one tenth of the total approximately 50-55,000 POWs were in smaller contingents locked up mainly in the Transdanubian counties, most of them in the fortresses and barracks in Slavonia and Transylvania. The allocation of the bulk of the officer staff, mostly captured at the capitulation of Dresden, created a special problem. There are many known cases which reflect the sympathy of the Hungarian nobles towards the POWs – the most important examples are mentioned in the paper. To sum up, the regulations and vigour in the life of the POWs became less strict in this period, and the short periods of internment did not help their trouble-free confinement, either.

Keywords: Sixth Coalition (1813–14), French prisoners of war, sanitary conditions, allocations in Transdanubia, Slavonia, Transylvania, Aulic War Council, Hungarian General Headquarters, Feldzeugmeister Vinzenz Kollowrat, Hungarian Royal Governor's Council, officers of the Dresden capitulation, efforts to maintain order, insubordination, exchange of prisoners

Előljáróban néhány általános információt osztanék meg a hadifogoly-problémakört illetően.² A foglyokat a rajnai, illetve németországi vagy itáliai hadszínterekről a korábbi háborúk folyamán biztonsági okokból a magyar törzsterületek, valamint Szlavónia, a Bánság és Erdély felé menetben, esetleg előfogatokon, vagy ha úgy adódott, vízen juttatták el. Az internálási helyszínekre történt egyáltalán nem zökkenőmentes érkezést követően, felsőbb utasításra a helyi katonai parancsnokságok – adott esetben a megyei közigazgatási szervekkel együttműködve – gondoskodtak a foglyok elhelyezéséről, őrizetéről, ellátásáról. A tiszteket és a legénységet igyekeztek másutt elhelyezni, kivételt a tisztiszolgák és a kórházi fogoly ápolószemélyzet képeztek.³

A tiszteket bérleti díj ellenében berendezett szobákban, a tábornokokat egyedül, a többi-eket kettesével vagy a lehető legkevesebb embert összezárva szállásolták el. A közembereket és az altiszteket a várakon belül lakhatóvá tett kazamatákban, a laktanyákban, nagyobb helyiségekben, tömegesen tartották. Szerződött fogadós vagy markotányos biztosította az ételen kívül többek között a bort is, ami gyakori kicsapongásokhoz vezetett. Egyebek beszerzését kísérettel a helybeli piacon oldhatták meg.

Az elkülönítési szándék hangsúlyozottabb volt ott, ahol alkalmak adódhattak a helyi lakossággal való kapcsolatfelvétellel. Mégis akadtak hiányosságok. A fogolytartók súlyosabb

¹ A címre utalva előzetesen meg kell állapítani, hogy a tárgyalt időszakban a Napóleon fennhatósága alá vont itáliai és német államok szövetséges haderejéhez tartozott, valamint a lengyel Dąbrowski-légióban szolgált katonák igen jelentős aránya miatt nem beszélhetünk tisztán francia nemzeti hadseregről, így a hadifoglyok is számos nációt képviseltek.

² Jóval bősegebb tudnivalók a témáról: Lenkefi 2000.

³ A korábbi koalíciók hadifogoly-létszámairól: Lenkefi 2007.

fegyelemsértések esetén sem alkalmaztak testi kényszert az ellenoldali megtorlás lehetősége miatt, a legsúlyosabb büntetés az elzárás, az illetménymegvonás és az áthelyezés volt. Büntetőügyekben a honi hadi rendelkezések szerint jártak el. Szökés esetén kezdetben 24, majd 6 forint volt a fogdíj, ezt a tiszteknél az illetményből vonták le.

A tiszti foglyok nyilvántartása elsődleges fontosságú volt, s kiterjedt az esetleg kíséretükben maradt hozzátartozóikra is. Nevesítésükben többek között jelentős segítséget nyújtának a fogságban a lojalitást megkövetelő nyilatkozatok (Revers), valamint a halotti bizonyítványok. Levelezésük az Udvari Haditanács és az érintett főhadparancsnokságok, illetve helyi parancsnokságok betekintési jogával megengedett volt. Ezen kívül minden tárgyküldeményt, pénzügyi utalást, nyomtatott anyagot engedélyeztetni kellett.

Ellátásukat a rendes, illetve rendkívüli hadiadóból a kincstár terhére, a magyar kormányzások és megyei törvényhatóságok nem túl lelkes közreműködésével oldották meg. A tiszti és az altiszti állomány rangjának megfelelő illetményt kapott az 1809-es szabályozás szerint, a császári-királyi hadsereg békedíjazásának megfelelően.⁴ Ebből kellett fizetniük megélhetésüket és a természetbeni juttatásokat is. A legénység napi pár krajcáros zsoldja nem volt elegendő létfenntartásukhoz, ellátási- és gyógykezelési költségeik a kincstárat terhelték.

Állandó és viszonylag megfelelő kórházi gondoskodásra csak a végleges fogolytartó helyszíneken volt mód. Fontosabb ispotályként a vonulási útvonalba eső pozsonyi, pesti és budai, majd a győri, komáromi és az Arad melletti kisszentmiklósi tábori kórház működött. Ápolóként fogoly orvosokat és egészséges foglyokat is alkalmaztak, csakúgy, mint fizetett honi civil seborvosokat és később polgári személyeket. A halálozási arány mégis igen nagymértékű volt, főleg a közfoglyok körében. Haláluk esetén a fogoly tábornokok, törzs- és főtiszték temetése rangfokozatuknak megfelelő katonai tiszteletadással történt, a jelenlevő császári-királyi csapatok és tüzérség részvételével. Tilos volt azonban emiatt máshonnan egységeket elvonni.⁵

A foglyok intézményes munkára fogására csak önkéntes alapon, akkoriban 30 krajcár napidíj ellenében kerülhetett sor. Magyar területeken 1813-ban a komáromi és pozsonyi sáncoknál, valamint Gyulafehérváron jött szóba alkalmazásuk. Gazdaságokhoz, magán-személyekhez is felvehettek képzett mestereket, kézműveseket, kertészeket, de erre meg lehetőszen ritkán, inkább Erdélyben volt példa. Az engedmény nevelésre-oktatásra igen korlátozottan vonatkozott, mivel – úgymond világnézeti követelményeknek is meg kellett felelni. Ezért utasították vissza például Georg Schmidt pesti egyetemi matematikatanár kérelmét, amelyben gyerekei nyelv- és rajzoktatására fogadta volna fel Dumay hadmérnök hadnagyot.⁶ Letelepedésre szintén ideológiai megfontolásokból 1805 után volt lehetőség, de időszakunkban is csak elvétve került sor erre.⁷

Az 1813. évi őszi transzportok fogolyállománya jelentős részének felvételére a Budai Főhadparancsnokság a magyar törzsterületeken hely- és főleg őrző személyzet híján egyelőre nem mutathatta az elvárt fogadókészséget. Szeptember közepén azt javasolta az Udvari Haditanácsnak, hogy csak Eszéket, Péterváradot, Temesvárt, Aradot, valamint Er-

⁴ ÖStA KA HKR 1813. L. 3002.

⁵ ÖStA KA HKR 1814. L. 1163.

⁶ ÖStA KA HKR 1813. L. 3421.

⁷ ÖStA KA HKR 1813 L. 1117.

délyt vegyék számításba, sőt a foglyok kíséretét az országon belül is osztrák Landwehregységek lássák el.⁸ Szeptember 22-én jelentették, hogy ennek megfelelően Csehországból Morvaországon keresztül legfeljebb 230 törzs- és főtisztet szállíthatnának Temesvárra és Csákovára (Temes vm., ma Ciacova, Románia), továbbá 3424 altisztet és közlegényt Lipótvárra (Nyitra vm., ma Leopoldov, Szlovákia), Temesvárra és Aradra.⁹

Kísérésük közben komoly problémák is adódtak, hiszen október közepén egy névtelen jelentés arra utalt, hogy a francia hadifoglyok minden rend nélkül koldulva csatangolnak, s különösen a tisztekre érvényes, hogy meglehetősen szabadosan viselkednek. Noha a hadifogságba esett tisztektől becsületszavukat vették, hogy nem próbálkoznak szökéssel,¹⁰ ez a cselekmény menet közben meglehetősen elterjedt volt. Jó példa, hogy az egyik fő elosztóállomásnak kijelölt Pozsony környékén nyolcvan – az esküre utalva tételezzük fel – nem tisztí szigorú parancsot meg.¹¹

Ezért szigorú parancsot adtak ki, hogy a nagyobb városokat vonulásuk közben nem érinthetik, s ott beszállásolni sem szabad őket. A tiszteket a transzportokban el kell különíteni a közlegényektől, s a szállítmányok nem keresztezhetnék egymást.¹²

1813. október 24-én a Vinzenz Kollowrat tábornaszernagy vezetése alatt állt Budai Főhadparancsnokság úgy tájékoztatta Bécsset, hogy Morvaországból 5721 fogoly érkezett. Közülük 254 törzs- és főtisztet Temesvárra, Lugosra és Versecre szállítottak, 2090 közlegényt Kísszentmiklósr, 21 tisztet és őrmestertől lefelé 1012 legényt az aradi várba, 24 tisztet és 1623 közlegényt Nagyváradra, végül 631 közembert Lipótvárra kísértek.¹³

A következő értesítés november 18-án futott be az Alsó-ausztriai Főhadparancsnokságtól, miszerint 11 ezer hadifogoly van menetben, s mintegy felüket Magyarország felé kell továbbítani.¹⁴ A Budai Főhadparancsnokság ezzel szemben november 21-én úgy tájékoztatott, hogy az országban pótlólag csak 225 tiszt és 3000 közfogoly elhelyezését tudnák megoldani Szeged bevonásával,¹⁵ ahol a kaszárnyába és a vár kazamatáiba 1100 főt irányítottak volna. Hangsúlyozta, hogy a vállalás csak akkor teljesíthető, ha a Helytartótanács segítségével magántulajdonú épületeket jelölhetnének ki.¹⁶

A Szlavóniai Főhadparancsnokság arról számolt be, hogy területén november első felében Péterváradon 680, Eszéken és a lovassági kaszárnyákban 1986, Bródon (Pozsega vm., ma Slavonski Brod, Horvátország) 268, Ógradiskán (Pozsega vm., ma Stara Gradiška, Horvátország) 299, összesen 3233 fogoly élt. A tervek szerint Eszékről a rumai (Szerém vm., ma Ruma, Szerbia), lovassági laktanyába 400, az ürögibe (Szerém vm., ma Irig, Szerbia), 400, a tovarnikiba (Szerém vm., ma Tovarnik, Horvátország) 300, a sidibe (Szerém vm., ma Šid, Szerbia), 200 franciát szándékoztak küldeni. Eszék tehermentesítésére Valpó (Verőce vm., ma Valpovo, Horvátország) lovassági kaszárnyájában 200, Nasicon (Verőce vm., ma Nasice, Horvátország) 200, Verőcén (Verőce vm., ma Virovitica, Horvátország) 300, Verőce megyében még 700, Pozsega megyében Pleternitzen (ma Pleternica, Horvátország)

⁸ ÖStA KA HKR 1813. L. 2884.

⁹ ÖStA KA HKR 1813. L. 2954.

¹⁰ ÖStA KA HKR 1813. L. 2992.

¹¹ ÖStA KA HKR 1813. L. 3477.

¹² ÖStA KA HKR 1813. L. 3318. és 3512.

¹³ ÖStA KA HKR 1813. L. 3466.

¹⁴ ÖStA KA HKR 1813. L. 3692.

¹⁵ ÖStA KA HKR 1813. L. 3843.

¹⁶ ÖStA KA HKR 1813. L. 3843. és 4250.

400, összesen 3780 foglyot helyezhetnének el. Mivel a tartományban már az említett 3233 francia élt, s a hírek szerint további 600 fő úton volt – november végére a létszám elérte a 3464-et – Szlavónia is betelt a Bánsággal együtt, így Erdély jöhetett még számításba.¹⁷

Igen súlyos gondot jelentett a késő őszi zord időjárás, amelyről a Budai Főhadparancsnokság 1813. november 3-i jelentése számolt be.¹⁸ A halandóság a legyengült, beteg és lerongyolódott, nagyrészt szinte félmeztelen hadifoglyok között egyre erősödött. Novemberben (Pozsonyt nem számítva) a Budai Főhadparancsnokság területén volt 2953 foglyból 1090 fő halt meg, ami egyharmados arány.¹⁹ A Bánságban december folyamán a 2488 fős állományból 1053 ember halt meg, ebből 967 fogoly csak Kísszentmikulóson (Temes vm., ma Sănnicolau Mic, Románia).²⁰ Ógradiska létszáma 109 beteg fogoly halálával csökkent le csaknem kétharmadára.²¹

A november 19-én kiadott uralkodói rendelkezés nyomán az Udvari Haditanács december 4-én utasította az érintett főhadparancsnokságokat az évszaknak megfelelő ruhadarabok kiadására mind a menetben lévő transzportok, mind az őrzési helyszínek foglyai részére. A beteg és szállíthatatlan foglyokat útközben tábori kórházaknak kellett átadni, s sor került az élelmezési pótlék emelésére.²²

Szlavóniában az 1813. december végi állapot szerint Péterváradon 5 nem harcoló kategóriába tartozó és 1539 közfogoly, Eszéken és filiáléiban 106 törzs- és főtiszt, 42 nem harcoló, 1266 közfogoly, Bródban 260 közfogoly, Ógradiskán 180 közfogoly élt, vagyis összesen 106 tiszt, 47 nem harcoló és 3945 közfogoly.

Az Erdélyi Főhadparancsnokság 1814. január 4-én jelentette, hogy előző év október 15-i 100 törzs- és főtisztre, továbbá 3900 közemberre szóló vállalása a Brassóban kitört pestis miatt 140-150 tisztre és 2580 legényre csökkent. Eszerint Gyulafehérváron 1200, Kolozsváron 600, Marosvásárhelyen 180, Nagyszebenben 600, vagyis 2580 közlegényt, Medgyesen 140-150 tisztet képes fogadni. Ez a szám a Gyulafehérvárra és Medgyesre érkezett 11 tiszttel, s az azóta befutott 579 közfogollyal betelt.²³ Az imént taglalt hatalmas veszteségekből és az áthelyezésekből adódik a nagy fluktuáció, ami megmagyarázza az állandóan változó transport- és elhelyezési számokat.

A súlyos elhelyezési gondokat tetézte Johann Kollowrat tábornagy, csehországi főhadparancsnok december 6-i jelentése, miszerint Drezda kapitulációja nyomán a harmincezret meghaladó francia fogoly helyőrség hat menetoszlopban 9-én és 13-án belép Csehországba.²⁴ A Budai Főhadparancsnokság kifogásait fenntartva ismételten hangsúlyozta, hogy a Helytartótanáccsal egyeztetve, a vármegyék közt szétosztva nagyobb kincstári és városi kaszárnyákban hálópénz ellenében helyezhetnék el az újonnan érkező 4-5000 ember egy részét. Ha ez így sem lenne elegendő, a többieket, főleg a tiszteket még felderítendő nagyobb magánépületekben, illetve megyei kvártélyházakban szállásolnák el.²⁵

¹⁷ ÖStA KA HKR 1813. L. 3907.

¹⁸ ÖStA KA HKR 1813. L. 3631.

¹⁹ ÖStA KA HKR 1814. L. 1345.

²⁰ ÖStA KA HKR 1814. L. 1895.

²¹ ÖStA KA HKR 1814. L. 1795.

²² ÖStA KA HKR 1813. L. 3807.

²³ ÖStA KA HKR 1814. L. 472.

²⁴ ÖStA KA HKR 1813. L. 4042.

²⁵ ÖStA KA HKR 1813. L. 4256.

A magyar törzsterületeken az elhelyezési nehézségek végül odáig jutottak, hogy a drezdai helyőrség 30 tábornoka és 2233 törzs- és főtisztje egy részét szétszórta, falvakban tudták csak fedél alá juttatni, ami számos kockázati tényezővel járt, és újabb biztonsági rendszabályok bevezetését igényelte.²⁶ Az említett foglyokat egyelőre Nógrád, Fejér, Sopron, Esztergom, Pest és Vas, majd Heves és Zala vármegyék fogadták, s tisztiszolgáik csak abban az esetben maradhattak velük, ha ellátásuk költségeit gazdáik fedezték. 1814. március végére így Magyarországon összesen 6547 fogoly elhelyezését tudták biztosítani.²⁷ Ebből a drezdai tisztí foglyok létszáma 1814. április végén 2298 fő volt, akikre 679, többségükben bizonyára szolgálatukban álló közlegény jutott.²⁸

A szétszórta tisztí fogolyhelyezéseknél a közvetlen felügyeletet mindenütt képtelenség volt megvalósítani, így csupán becsületszavukat vehették, hogy engedély nélkül nem hagyják el kijelölt körzeteiket. Csupán szórványos utalásokból ismert Kismarton, Tata, Pest, Pécs, Pécsvárad, Zalaszentgrót, Sopron, Kőszeg, Kassa, Eger, Verpelét, Veszprém, Szombathely helységek, mint internálási helyszín.

Már volt szó arról, hogy a francia tiszték körében meglehetősen elterjedtek a fegyverlemsértések, amelyek a bécsi Rendőrminisztérium útján általában az uralkodó tudomására jutottak. Eszerint 1814. januári Pozsonyba érkezettük szabadon csatangoltak, megalapozatlan háborús híreket terjesztettek, s néhányan rendzavarást is elkövettek.²⁹ 1814 májusában a Rendőrminisztérium, amely mindvégig kiemelt figyelmet fordított a franciákra, a pozsonyi térparancsnok rendeletére hivatkozva utalt arra, hogy a fogoly tiszték egy része polgári öltözkében mutatkozik, s jó páran a Napóleon trónfosztása felett érzett csalódásuknak adnak hangot.³⁰

Helytelenkedésekre másutt is sor került, például 1814 tavaszán Versecen (Temes vm., ma Vršac, Szerbia) bekvártélyozott francia tiszteteket jelentettek fel bálozásért (a csupán este nyolc óráig szóló engedély miatt az órát is visszaállították) és Duna-parti kocsikázásokért, püspöki és főtáblabírói közreműködéssel.³¹ Némi konkrétummal szolgál a másik verségi feljelentés, miszerint Haxo tábornok hadsegédeivel rendszeresen a megyéspüspöknél étkezett, s baráti sétákat tett az őrségparancsnok és a táblabíró kíséretében.³² Haxót végül két adjutánsával együtt Székesfehérvárra helyezték át.³³ Kőszegen Le Tellier és Gobrecht tábornokokra volt panasz önkényes kiruccanásaik miatt.³⁴ Bonne alezredes egy pozsonyi kávéházban nagyképpen kinyilvánította, hogy inkább lenne francia gránátos közlegény, mint osztrák tiszt.³⁵ Kijelentése éléhez tudunk kell, hogy öt évvel korábban még az ezredtulajdonosa után Weidenfeld elnevezésű, 1813-tól a Máriássy (37.) cs. kir. gyalogezredben szolgált főhadnagyként. Ugyancsak kellemetlen epizódnak bizonyult gróf Niczky János vendégszeretete, aki 1814 áprilisában három Szombathelyre internált lengyel tisztet, név szerint Dortsvitzyt, Marhotskyt és Koslovskyt fogadott be Giucciardi vezérőrnagy,

²⁶ ÖStA KA HKR 1814. L. 836.

²⁷ ÖStA KA HKR 1814. L. 3994.

²⁸ ÖStA KA HKR 1814. L. 1899.

²⁹ ÖStA KA HKR 1814. L. 748.

³⁰ ÖStA KA HKR 1814. L. 2477.

³¹ ÖStA KA HKR 1814. L. 1471.

³² ÖStA KA HKR 1814. L. 2421.

³³ ÖStA KA HKR 1814. L. 2353.

³⁴ ÖStA KA HKR 1814. L. 1959.

³⁵ ÖStA KA HKR 1814. L. 2228.

a körzet dandárparancsnoka megkérdezése nélkül közeli bakófai (Vas vm.) birtokára.³⁶ Mire a dolog a tábornok fülébe jutott, a lengyelek már több napja ott voltak, s a grófnéval kirándulásokat tettek a környéken. Niczky gróf a sértett Guicciardi nyomására hivatalos engedélyt kért ugyan, de a lengyel foglyok elbocsátására április 26-án már kijött az Udvari Haditanács parancsa, s az ügy okafogyottá vált.

Noha nem magyar területen őrizték, Dreza parancsnokaként szólni kell Gouvion St. Cyr tábornagyról, akinek népes kísérete okozott gondot a Csehországi Főhadparancsnokság számára. Franciaország marsallját 107 fős (köztük csak 24 tiszt volt kapitányig bezárólag, a többiek hadbiztosok, orvosok, titkárok, 59 szolga, 24 csendőr) kíséretével és 158 lóval Karlsbadba szállították, s a Prágai Főhadparancsnokság ezt igencsak megterhelőnek ítélte. Az Udvari Haditanács utasítása szerint St. Cyr csak néhány számára kedves személyt hagyhatott maga mellett.³⁷ A végleges, Schwarzenberg tábornagy, főparancsnokkal tett egyeztetést követő 1814. január 5-én kelt döntés szerint a főrangú fogollyal csak közvetlen szolgálói, két adjutánsa, Robert főorvos és Beclan fősebész maradhattak.³⁸ Az utolsó híradás 1814. június 6-án kelt róluk, miszerint már május 25-én elutaztak Franciaországba. Ebből kiderült, hogy az imént említettek kívül mellette hagyták Borelli tábornokot, Marion hadmérnök ezredet, Le Chartier alezredet és Durosne kapitányt.³⁹

A sors iróniaként az 1809-es háború francia fogolycsere-bizottságának vezetője, a szintén drezdai kapituláns Mathieu Dumas tábornok – nem azonos id. Alexandre Dumas 1806-ban meghalt tábornok apjával Thomas Alexandre-ral – most korára és egészségi állapotára hivatkozva folyamodott áthelyezéséért Nagyszombatból Pozsonyba.⁴⁰ Illusztris fogolyként említendő Wincenty Woroniecki herceg, aki alezredesként a 7. francia könnyűlovas ezredben szolgált, és Székesfehérvárról kérelmezte hazatérését Lembergbe.⁴¹

Az 1814. május 5-én Párizsban kelt uralkodói kézirat már a fogolykérdés megoldásának kulcsaként hivatkozhatott az április 23-án a franciákkal kötött egyezményre, miszerint meg kell kezdeni a cseréket és a visszaszállításokat.⁴²

A fogolycseréket a hadseregek mellett működött fogolycsere-bizottságok intézték. Francia oldalról Jacquinet, osztrák részről Civalart tábornok irányították a cseréket és a hazaszállításokat.⁴³ Elsőként a nem harcoló kategóriába tartozókra, majd a rokkantak és a szolgálatképtelenek csoportjaira került sor. A szabadulólísta kerülésben a nemzethez tartozás is döntött, vagyis a piemonti, itáliai, holland, elzász-lotaringiai, német, svájci stb. születésű, francia zsoldban állt foglyok előnyt élveztek. Ez a kedvezmény adott esetben vonatkozott a hasonló státusú foglyok átvételére is, a császári-királyi hadseregbe.

A cserék valójában csak június közepén indultak be igazán, s a helyi parancsnokságok jelentéseiből tudható például, hogy Veszprém vármegyéből 116 törzs- és főtiszt, valamint 65 közfogoly érkezett a szintén fontos elosztóállomás Sopronba, hogy onnan tovább kí-

³⁶ ÖStA KA HKR 1814. L. 2303.

³⁷ ÖStA KA HKR 1814. L. 47.

³⁸ ÖStA KA HKR 1814. L. 367.

³⁹ ÖStA KA HKR 1814. L. 3268.

⁴⁰ ÖStA KA HKR 1814. L. 32.

⁴¹ ÖStA KA HKR 1814. L. 1120.

⁴² ÖStA KA HKR 1814. L. 2660. Utalunk kell az április 16-án kötött schiarino-rizzinói fegyverszünetre is, melyet Napóleon április 6-i lemondása után Eugène de Beauharnais itáliai alkirály kötött az Osztrák Császársággal.

⁴³ ÖStA KA HKR 1813. L. 4112.

sérjék őket hazájuk felé.⁴⁴ Nógrádból 112 fogoly tiszt és 65 legény indult vissza.⁴⁵ Heves megyéből 61 tisztről tudunk.⁴⁶ Bár a hazainduló szállítmányokra sajnos csak szórványos adatok utalnak, annyi bizonyos, hogy itt is ügyelni kellett a rendre, s hogy a menetnek ne kerteszezzék egymást. Mégis panaszra adott okot, hogy sokan a francia trikolorral a fejfedőiken vonultak, mint a már nem érvényes és nem az elismert kormányzat jelképeivel.⁴⁷ Erdélyből a főhadparancsnokság jelentése szerint július 6-án indultak haza az utolsó transzportok, s ekkor került sor itteni internálási helyszíneik felszámolására is.⁴⁸ A folyamat ettől függetlenül őszig elhúzódott, hiszen pár tucat szállíthatatlan betegre csak ekkor kerülhetett sor.

Az Udvari Haditanácshoz a békekötés után két hónappal, 1814. július végén beérkezett, ám mégsem teljes körű összesítések szerint az osztrák örökös tartományokba az 1813–1814-es háború során mintegy 3200 francia tisztet internáltak, s az itteni közfoglyok összlétszáma 25 ezer főnyire rúghatott.⁴⁹ A magyar korona tartományainak fogolylétszámát összesítve a teljes időszakban hozzávetőlegesen 19–20 000 főről beszélhetünk. Az imént tárgyaltakon túl a források hiánya és szűkössége miatt sajnos nyitott kérdés maradt a mellékhadszíntéren számító észak-itáliai térség. Viszonyítási alap lehet, hogy egy 1814. áprilisi vázlatos összesítés szerint az Itáliai Hadseregtől 4387 császári-királyi katona került francia fogságba.⁵⁰ Feltételezhetjük, hogy az ellenoldali foglyok létszáma is hasonló lehetett, akiket belső-ausztriai, horvát-dalmát és egyéb szlavóniai helyszínekre szállítottak. Osztrák birodalmi léptékben tehát 50–55 ezres fogolylétszám tűnik reálisnak, nem számítva a német területeken maradt francia hadifoglyokat, akikre a kutatás végképp nem terjedhetett ki.

Ami a nagyságrendeket illeti, becsléseimet alátámaszthatja a cseh és morva ország-részben működött tábori kórházak 1813 áprilisától 1814. március végéig terjedő összesítése, miszerint a 221 201 beteg és sebesült közül 91 554 volt cs. kir. osztrák, 67 381 orosz, 19 689 porosz, valamint 42 567 a francia hadseregben szolgált katona.⁵¹

A hatodik, Napóleon ellenes koalíció, szoros előzményként számolva a francia császár tragikus oroszországi hadjáratával is, a német és kisebb mértékben az itáliai hadszíntéren hatalmas embervesztésekkel járt, amelyeknek egyik fontos elemét a halottakon és sebesülteken túl a hadifogolytömegek alkották. Az ő magyarországi sorsuk ebben az időszakban is igazolta, hogy a hadifogoly-válságkezelésből a magyar korona tartományai szinte erejükön felül, a bürokratikus szigort, de a humanitást is ideértve, elismerésre méltóan vették ki részüket.

⁴⁴ ÖStA KA HKR 1814. L. 3333.

⁴⁵ ÖStA KA HKR 1814. L. 3404.

⁴⁶ ÖStA KA HKR 1814. L. 1346.

⁴⁷ ÖStA KA HKR 1814. L. 2879.

⁴⁸ ÖStA KA HKR 1814. L. 3622.

⁴⁹ ÖStA KA HKR 1814. L. 3998.

⁵⁰ ÖStA KA HKR 1814. L. 2037.

⁵¹ ÖStA KA HKR 1814. L. 2072.

FORRÁSOK ÉS BIBLIOGRÁFIA

- Lenkefi* 2000. *Lenkefi Ferenc: Kakas a kasban. Francia hadifoglyok Magyarországon az első koalíciós háború idején 1793–1797.* Budapest, 2000.
- Lenkefi* 2007. *Lenkefi Ferenc: Hadifoglyok Magyarországon a Franciaország elleni koalíciós háborúk idején, 1793–1814.* In: „A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak.” Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére. Szerk. *Szabó János.* Budapest, 2007. 125–141. o.
- ÖStA KA HKR L. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien, Wiener Hofkriegsrat Protocollum Departementum L.

SÍPOS FERENC

KARD A KOPORSÓN

Sípos Antal huszárfőhadnagy emlékezete

Sword on the Coffin.

The Memory of Hussar Lieutenant Antal Sípos

The biographical data of the second lieutenants and lieutenants who took part in the 1848/49 War of Independence fill three volumes in Gábor Bona's compilation. With the help of the numerous sources (school documents of the town of Békés, documents of the Honvéd Association in Békés County, registers of the Honvéd Home in Budapest) and the special literature available in growing numbers since the 150th anniversary provided the possibility to do a detailed reconstruction of the life of one of the many hundreds of lieutenants.

Antal Sípos (Békés, 1820 – Budapest, 1885), a man from a middle-noble family, decided to be a soldier in his childhood. He did not finish his high-school education in Debrecen before enlisting to the Sixth (Württemberg) Hussar Regiment at the age of seventeen in 1838. He signed twelve years. He was transferred to Galicia. He progressed slowly through the ranks before his military career started to rise in 1848 when his regiment was ordered to return home. He was transferred to the carriage division, where he could progress quickly through the ranks. He returned to his original unit as a second lieutenant: he was promoted to lieutenant in summer 1849 and then for a short time he served as a regiment aide-de-camp at Komárom. After the capitulation of the fortress he worked as a clerk in Mezőberény, in 1860/61 he was a county archivist in Gyula. Finally he worked as a notary in Vésztő.

After the death of his wife and children he moved in the Honvéd Home where he was given the tasks of an adjutant and a caretaker. This is where his life ended.

Keywords: Sípos family, school in Békés, Sixth (Württemberg) Hussar Regiment, Mezőberény, Vésztő, Honvéd Association in Békés County, Honvéd Home in Budapest

Sípos Antal 1820. szeptember 14-én született Békésen. Apja, Sípos József (Kecskemét, 1775 – Békés, 1840) 1818-tól e város egyik református lelkésze volt, édesanyját Tanárky Eszternek hívták. A keresztelőt szeptember 16-án tartották. A szertartást Asztalos István, Sípos József lelkész társa végezte. Keresztapának Karassaiy Istvánt, a békési uradalom inspektorát, keresztanyának Jenei Juliannát kérték fel a szülők.¹

¹ MNL OL Mikrofilmtár A 2142. doboz: Keresztelési anyakönyv, 279. o. Békés mezőváros és a hozzátartozó uradalom birtokosa ekkor gróf Wenckheim József Antal (1780–1852) volt. A Sípos Antalra vonatkozó adatok egy része már Nagy Ivánnál és Bona Gábornál is szerepel. Nagy 1863. 219. o.; Bona 1999. 152–153. o.

A szülés a huszonkilenc éves anyát,² akinek ez volt a tizedik szülése,³ nagyon megviselte: szeptember 19-ig közelebb volt a halálhoz, mint az élethez, de aztán felépült.⁴ (Olyannyira, hogy a későbbiekben még két gyermeknek adott életet.⁵)

Sípos Antal tehát népes településen,⁶ nagycsaládban nőtt fel. A szülői gondoskodást jelzi, hogy ő már himlő elleni védőoltást kapott.⁷ (Ez akkoriban még újdonságnak számított.⁸) Fejlett, jó képességű gyerek lehetett, ezért adhatták hamarabb iskolába: 1826 tavaszán lépte át először a vályogfalú, nádfedeles épület⁹ küszöbét, holott a hatodik életévét csak az első félét lezáró vizsga (szeptember 16.) előtt pár nappal töltötte be. Egészséges volt, egy napot sem mulasztott. Szorgalmával, képességeivel, tudásával kitűnt társai közül: a nemzeti iskola első osztályában (létszám 123) rögtön az első helyre került. Az 1827/28-as tanévben a második osztály az előző tanévben végzett két első osztályból alakult meg, létszáma 152 lett, de a második félévre 119-re apadt. Sípos Antal most sem szerepelt a hiányzók között, s mindkét félévben megőrizte első helyét. Az osztálynévsorokhoz kapcsolt tanrendi követelményekből kiderül, hogy bár az oktatás elsődleges célja a vallással kapcsolatos ismeretek elsajátítása volt, de emellett a gyerekek az első két tanévben megtanulták kimondani és leírni a római és az arab számjegyeket, sokat gyakoroltak, így egyre jobban tudtak olvasni, írni, számolni, a második tanév végén pedig már ismerniük kellett az 52 vármegye nevét is.¹⁰ A nemzeti iskola első két osztályában praeceptorok (segédtanárok), valójában nagyobb gyerekek tanítottak, e célra többnyire a mezőberényi gimnáziumból hozott az egyház 6. vagy 7. osztályos, békési születésű fiúkat, „akik részint koruknál, részint fizetésük csekélységénél, részint hivataluk ideiglenes voltánál fogva – mert 1 év múlva rendszeren elbocsátották őket – gyakran híjjával voltak annak a komolyságnak, amelyet a tanítói állás is megkövetel.”¹¹

A következő, 1828/29-es tanévtől már rektorok/ludimagisterek (tanárok) keze alá került Sípos Antal, ők tanították ugyanis a nemzeti iskola harmadikos és negyedikes, illetve a gimnáziumi osztályok tanulóit. A rektorok a Debreceni Református Kollégium tanítási gyakorlattal rendelkező, végzős diákjai közül kerültek ki, fiatal emberek voltak, két-három évre jöttek: ezalatt kellett összegyűjteniük a külföldi tanulmányaik költségének fedezetét, hogy majd hazatérve lelkeszek lehessenek.¹² Sípos Antal továbbra is jól helytállt – ahogy ha-

² Tanárky Eszter Gárdonyban született 1791-ben, március 8-án keresztelték meg. MNL OL Mikrofilmtár, A 668. doboz: Keresztelési anyakönyv, 15. o.

³ *Héjja* 2002. 179. o.

⁴ Békés, 1820. szeptember 21. Sípos József levele Juhász István szeniorhoz. TtREL I. 29. i. 6. doboz, 52. irat.

⁵ *Héjja* 2002. 179. o. Összesen tizenhárom gyermeket hozott a világra, ugyanis egy alkalommal ikreket szült. Mivel az ikrek egyike életlenül jött a világra, őt csak a halotti anyakönyvbe vezették be, *Héjja* kimutatásában ezért nem szerepel. MNL OL Mikrofilmtár A 2420. doboz: Halotti anyakönyv, 105. o. (1812. szeptember 1.)

⁶ Békés mezővárosnak 1828-ban 14682 lakosa volt. Helységnevtár, 1993. 26. o.

⁷ Békés, 1834. december 24. Sípos József levele Tanárky Antal főhadnagyhoz. DmREL C/85. XIV. köteg, F. nro. 62.

⁸ A himlőoltást csak 1876-ban tették kötelezővé Magyarországon: 1876. évi XIV. t. c. 92–99. §. CJH 1896. 379–380. o.

⁹ A tanárok lakásául is szolgáló fiúiskola 1799 körül épült, négy tanterme volt, ebből kettőt a legnépesebb korosztály, a nemzeti iskola elsősei foglaltak el, a harmadikban a másodikosok tanultak, az összes többi diák (a nemzeti iskola harmadikosai, negyedikesei, a gimnazisták) a negyedikben kapott helyet. *Séllei* 1896. 8. o.

¹⁰ TtREL I. 62. g. 1. doboz.

¹¹ *Séllei* 1896. 9. o.

¹² Uo.

ladt előre, úgy fogytak mellőle az egykori osztálytársak, mert nem minden szülő tudta vállalni a tandíjat; az iskoláztatás ugyanis nem volt kötelező –, a tanulói rangsorban lecsúszott ugyan a második helyre, de életkoránál magasabb osztályba sorolta tanára: az 1829/30-as tanév második félévében már a schola grammatica secunda tanulója lett ötödmagával, az első gyerek 14, a harmadik 13, a negyedik és ötödik 11 éves volt, míg Sípos Antal csak a 10. életévében járt. Ám az 1831/32-es tanévben visszaszerezi az első helyet (ekkor már veteranus syntaxista; ebben a csoportban mindössze hárman vannak), s azt megőrzi az 1832/33-as tanévben is (ekkor már csak ketten vannak). A vizsgatételekből kitűnik: továbbra is megmarad a vallásos nevelés primátussága, de a rektorok nagy súlyt fektetnek a latin nyelv oktatására is; új tantárgy a földrajz; s a német nyelv tanítását is elkezdik.¹³

Betegeskedő édesapja legkisebb fia életútját igyekszik egyengetni, a nagyobbak (József, Gábor, Sándor) nemességét már korábban elismertette a vármegyével (1819. április 1.),¹⁴ úgy érzi, Antal ügye sem halogatható tovább: 1832. február 16-án Sípos József újabb nemesi bizonyítványt kért Békés vármegyétől, hogy abba ő is bele legyen foglalva.¹⁵ (Kérvényéhez mellékelte fia születési/keresztelési anyakönyvi kivonatát, melyet lelkészársától, Elekes Andrásról már február 2-án megkapott.)¹⁶ A Gyulán tartott közgyűlés február 18-án helyt adott e kérésnek, így lett Sípos Antalnak tizenegy és fél éves korára saját nemesi bizonyítványa.¹⁷ 1834-ben arról kellett döntenie, hogy milyen életpályát válasszon a poéták osztályába járó legkisebb fiú. (A tizenhárom gyerekből ekkor már csak hét volt életben – négy fiú, három lány –, közülük még hat szülői gondoskodást igényelt.) Sípos Antal úgy nyilatkozott, hogy neki „teljes elhatározott szándéka a katonai nemes rendbe lépni.” A szülők az eleven, orvos által ép testűnek talált, latinul és németül már valamiscskét értő gyermeküket tőlük telhetően igyekeztek támogatni. Az anya családjában két katonatiszt is volt. Tőlük kértek pártfogást, segítséget. Sípos József először Tanárky Sándor őrnagynak írt levelet (a Horvátországba, Varasd-Szentgyörgyre küldött levél nem jutott el a címzett-hez, mert ő ekkor már Itáliában szolgált), miután választ tőle nem kapott, Tanárky Antal főhadnaghoz fordult.¹⁸

A szülők talán abban reménykedtek, hogy Sípos Antal valamelyik ezrednél kadétként kezdheti meg katonai pályafutását (kap majd ellátást és csekélyke illetményt); a gyakorlatban sajátíthatja el a tiszti pályához szükséges ismereteket, miközben mentesül a közkatonai kötelektől. (A család szűkös anyagi helyzete miatt a bécsújhelyi tiszti akadémia számításba sem jöhetett.) Csalatkozniuk kellett: A katonai alakulatoknál a Magyar Királyság területén élő fiatalok számára ekkoriban 192 kadéti hely volt – ennek több mint fele a határőrezredeknel, melyekbe elsősorban a szerb és horvát katonacsaládok gyermekei nyertek felvételt –, ezeknek a betöltése után már csak önköltséges alapon lehetett kadétoskodni, ami viszont jelentős anyagi terhet jelentett. (Ennek ellenére egy-egy divatos ezrednél 40–50 magyar nemes ifjú vállalt ilyen szolgálatot.)¹⁹

¹³ TtREL I. 62. g. 1. doboz; I. 29. i. 6. doboz, 85., 88. sz. irat; I. 62. d. 1. doboz, 1832. évi iratok.

¹⁴ MNL BML IV. A. 1. a. 45. kötet 245–247. o.

¹⁵ MNL BML IV. A. 1. b. 21/1832.

¹⁶ MNL OL Mikrofilmtár A 2148. doboz: Esketési anyakönyv V. kötet 1824–1842. (Ebben az anyakönyvben található a különböző célra kiadott bizonyítványok jegyzéke.) 236. o.

¹⁷ MNL BML IV. A. 1. a. 60. kötet 62–73. o.

¹⁸ Békés, 1834. december 24. Sípos József levele Tanárky Antal főhadnaghoz. DmREL C/85. XIV. köteg, F. nro. 62. Tanárky Antal (1795–1863), a 33. gyalogezredben szolgált, 1848. június 19-től a magyar hadügyminisztérium Katonai-nevelési osztályának főnöke, címzetes őrnagy. *Bona* 2000. 673. o.

¹⁹ *Kedves* 2007. 9–10. o.

Tanárky Antal nem tudott segíteni. Sípos Antal Kecskeméten, apja szülővárosában folytatta tanulmányait; eredményesen, hiszen a továbbtanulás szempontjából fontosnak tartott vallásismeretből (*e doctrina religionis*) eminens minősítést szerzett, így aztán 1836. november 5-én aláírhatta a Debreceni Református Kollégium törvényeit: a másodéves diákok közé vették fel.²⁰ Ha végez, ügyvédként, vármegyei hivatalnokként, netán református lelkészként tevékenykedhet... Ő azonban kitartott eredeti szándéka mellett. Megkönnyítette a dolgát, hogy Debrecenben működött a 39. Dom Miguel gyalogezred toborzási központja, mely a 6. (Württemberg-) huszárezred legénységének pótlásáról is gondoskodott,²¹ itt megtudhatta, hogy toborzások alkalmával 17-től 40 éves korig jelentkezhetnek szolgálatra azok, akik a 62 hüvelyk magasságot elérik.²²

Sípos Antal 1837. szeptember 14-én töltötte be a 17. életévét. Ez volt az utolsó követelmény, aminek meg kellett felelnie. Már csak az adandó alkalomra várt. Gyalogság vagy lovasság? Lehet, hogy a díszes, zsinórokkal, vitézkötésekkel ékesített egyenruha (fekete csákó, búzavirágkék mente, dolmány és nadrág, sárga gombok²³), a fegyverek (kard, rövid karabély, pisztolypár²⁴), lovak dobogtatták meg a szívét, netán a döntésben prózaibb ok is közrejátszhatott: oda áll be, ahova a leghamarabb jelentkezhet?! Nem tudhatjuk. Csak a tényt rögzíthetjük: 1838. március 5-én került a 6. (Württemberg-) huszárezred, melynek tulajdonosa I. Vilmos württembergi király volt, állományába; 12 év szolgálatra kötelezte el magát. A belépéskor 21 forint ún. toborzópénzt (*Werbgeld*) kapott.²⁵ (Ez nagy összegnek számított, hisz akkoriban egy huszárhadnagy havi fizetése 28 forint volt.²⁶) Otthagytott csapat, papot, talán még a harmadik tanévet lezáró vizsgáit se tette le. (A végzésig pedig még legalább három évet kellett volna a Kollégium falai közt töltenie!) Messze került iskolájától (Debrecen), szülőföldjétől (Békés): alakulata Galíciában, Brzezanban és környékén állomásozott.²⁷ Az ezred legénysége csaknem teljesen magyar volt, a Tiszántúl északi feléből származott.²⁸ A tisztikarban viszont a magyar származású tisztek aránya még az 50 százalékot sem érte el.²⁹ A vezénylési nyelv a német volt. Hogyan állta meg a helyét ebben a környezetben a 2. őrnagyi osztály 2. századába beosztott³⁰ Sípos Antal?

²⁰ TtREL II. 1. e. 4. kötet 148–149. o.

²¹ *Barcy – Somogyi* 1986. 19., 38–39. o.

²² *Rédvay* 1941. 22. o. (1 bécsi hüvelyk = 2,634 cm. A közkatonák újoncmértéke, a 62 bécsi hüvelyk tehát 1 méter 63 centinek felelt meg. *Bogdán* 1990. 142. és 213. o.)

²³ Schematismus, 1838. 324. o.; *Barcy – Somogyi* 1986. 47. o.

²⁴ *Rédvay* 1941. 25. o.; *Barcy – Somogyi* 1986. 49. o.

²⁵ Grundbuch, 1841–1848. 3. füzet, 7. o. (Fénymásolatát, Bona Gábor közvetítésével, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Bécsi Levéltári Kirendeltségétől kaptam meg. Köszönet érte.)

²⁶ *Kedves* 1992. 19. o.

²⁷ Az ezredtörzs (*stab*) Brzezanban (ma: Berezany, Ukrajna) volt, a századokat a környező településeken helyezték el. Schematismus, 1838. 323. o., *Rédvay* 1941. 50. o.; *Barcy – Somogyi* 1986. 39. o.

²⁸ *Kedves* 1992. 55. o. A 6. (Württemberg-) huszárezred újoncászati kerülete Szabolcs vármegye és a Hajdú Kerület, továbbá Szatmár, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegye területét ölelte fel. Ám a legénység nagyrészt a magyar népségű Alföldről, leginkább Szabolcsból került ki. *Kedves* 2007. 22. o.

²⁹ A hadvezetés arra törekedett, hogy a magyar huszárezredek tisztikarában háttérbe szorítsa a magyarokat. Uo. 13. o. 1835-ben két tabló (közli *Hermann*, 1996. 88. és 89. o.) készült a 6. (Württemberg-) huszárezred tisztikaráról, az egyik 30, a másik 26 képből áll; ami a neveket illeti: alig harmada, negyede magyaros hangzású! Az 1848. évi tiszti névkönyv szerint a 65 fős tisztikarban csak 14–15 magyar származású tiszt volt. *Rédvay* 1941. 116. o.

³⁰ Grundbuch, 1841–1848. 3. füzet, 7. o.

Minden bizonnyal kemény kiképzést kapott. Megtanult a lovakkal bánni. A mondás szerint a huszár háromszáz egynéhány darabból áll.³¹ Ami azt jelenti, hogy több mint háromszáz felszerelési tárgyat kellett megismernie, rendben tartania, alkalmaznia: felüléskor önmagát és lovát ezekkel harc képes állapotba hozni. Megismerni a trombitajeleket, vezényszóra mozdulni, parancsot végrehajtani. És meg kellett küzdenie – ebben segített a szigorú életrend – a kínzó honvágygal is! Talán még az édesapja temetésére (Békés, 1840. április 8.³²) se engedték haza...

Hasznát vette német tudásának, előnyt jelentett számára, hogy mint értelmes, tanult ember, alkalmazható volt bizonyos őrnyi teendők ellátására is. Hamar kiemelkedett társai közül: 1839. február 6-án káplárrá, azaz tizedessé léptették elő.³³ A következő rendfokozatra azonban már éveket kellett várnia: 1844. október elsején lett szakaszvezető.³⁴ Békeidőben lassú az előrelépés. A beosztások száma korlátozott, csak a távozók helyére lehet újakat kinevezni. Egy-egy huszárszáznál mindössze két őrmester szolgált.³⁵ Sípos Antal helyzetét nehezítette, hogy nem kadétként került az ezredhez: a legrosszabb esetben is 8–10 év szolgálat után tisztí beosztást kaphatott volna,³⁶ így viszont még az altiszti ranglétra csúcsára is nehéz lesz feljutnia. Hány év kell az őrmesteri kinevezéshez? (A kapitányi rendfokozatról egyelőre álmodni sem mert: az – pénz és pártfogó nélkül – csak 20–30 év szolgálat árán volt elérhető!³⁷)

1846-tól nehezedett a szolgálat. Bár a februári lengyel felkelés elbukott, a közbiztonság megrendült a tartományban. A gyorsan bevetendő huszárok rendfenntartó feladatokat is kaptak.³⁸ Már nyolc éve élt távol a hazájától, úgy tűnt, ezrede időtlen időig Galíciában fog állomásozni. 26 éves lett, családra vágyott...

A szép egyenruhába bújtatott, fiatal, életerős legényeken megakadt a lányok szeme. Egyedül az ezredesi osztály 2. századát (Lenkey százada) helyezték el laktanyában,³⁹ a többiek századonként vagy szakaszonként egy-egy faluban állomásoztak úgy, hogy egyesével vagy kettesével lettek a gazdák házaiba beszállásolva,⁴⁰ így könnyen lehetett ismerkedni. Sípos Antal nem tudott ellenállni Ámor nyilainak. 1846 végén vagy 1847 első napjaiban megnősült. (Az időpontra egyetlen forrásunk a körösladányi római katolikus egyház halotti anyakönyvének bejegyzése: Sípos Antalné 1872. január 7-én halt meg 42 éves korában; 25 évig élt házasságban.⁴¹)

³¹ *Kedves* 1992. 36. o.

³² MNL OL Mikrofilmtár A 2151. doboz: Halotti anyakönyv, V. kötet 1819–1840. 460–461. o.

³³ Grundbuch, 1841–1848. 3. füzet, 7. o. Egy-egy huszárszáznál 12 káplár (tizedes) szolgált, ők képezték az altiszti kar gerincét. A század két szárnyra, a szárny pedig két szakaszra oszlott. Szakaszonként tehát három-három káplár volt beosztva, ők vezényelték a legkisebb szervezeti egységeket, a káplárságokat. *Kedves* 1992. 17–18. o.

³⁴ Grundbuch, 1841–1848. 3. füzet, 7. o.

³⁵ *Kedves* 1992. 18. o.

³⁶ *Kedves* 2007. 9–10. o.

³⁷ Uo. 9. o.

³⁸ Uo. 23. o.

³⁹ Közülük is sokan éltek vadházasságban, sőt gyermekeik is születtek. A hazaszökö huszárok asszonyaikat nem vitték magukkal. OSZK Kt. Quart. Hung. 2523. fol. 218v–219r.

⁴⁰ *Rédvay* 1941. 21. o.

⁴¹ MNL OL Mikrofilmtár A 3304. doboz: Halotti anyakönyv, 1841–1875. 125. o.

A házasságkötés pontos helye nem ismert. (A rokonok két nemzedékkel később már csak arra emlékeztek, hogy Sípos Antal „neje egy lengyel nő” volt.⁴²) E családi eseményt titokban,⁴³ a 17 éves menyasszony lakóhelyén, egy Brzezan környéki faluban szervezték meg, mert a 6. (Württemberg-) huszárezred házassági anyakönyvébe nincs bejegyezve.⁴⁴ (Minden huszárezred önálló plébániaként működött: az ezredtörzshöz beosztott káplán végezte a lelkészi teendőket.⁴⁵) Sípos Antal református volt, felesége, Swistelniczka Domicella azonban római katolikus. (A magyar lelkészek nehezen bírkóztak meg az idegen névvel, hallás után így próbálták lejegyezni: Svisztelniczki, Svitzelniczki, Szvisztelniczki, Swistelnicka, Schwistelnicka, Svisztelniczka, Szvitelniczka, Schvisztelniczka, Szvisztelniczka, Szwitelnicka, Svisztelnicka, Swisztelniczka, Schwisztelniczki, Szvisztelnicka Dominika/Domicella.⁴⁶)

1847 októberében Sípos Antal közelebből nem ismert, speciális feladatot (futárszolgálat?) kapott, ennek teljesítéséért 13 forint 30 krajcár napidíjat vehetett fel.⁴⁷ Ez a havi ellátmányon felüli juttatás minden bizonnyal jól jött az ifjú párnak.

A vállalt tizenkét év szolgálati idő már-már a végéhez közeledett, amikor – 1848 tavaszán – nyugtalanító hírek érkeztek otthonról. A haza hívó szava sokaknál erősebbnek bizonyult a katonai eskünél: az ezredesi osztály 2. százada május 28-án elkövette a legnagyobb függetlenséért, megszökött; magukkal vitték Magyarországra parancsnokukat, Lenkey Jánost is.⁴⁸ Június 4-én az ezredesi osztály 1. századánál is hazatérési szándékra utaló jelek mutatkoztak. Az újabb szökést megelőzendő, Hammerstein altábornagy, galíciai főparancsnok a szülőföldtől távolabbra akarta áthelyezni a zömmel magyar legénységű huszárezredet: június 6-án elrendelte Sziléziába vonulásukat.⁴⁹

A 6. (Württemberg-) huszárezred sorsa azonban nem Galíciában, hanem Bécsben dőlt el. Mészáros Lázár hadügyminiszter a külföldön állomásozó magyar katonai alakulatok hazarendelését sürgette. A bécsi hadügyminisztériummal folytatott tárgyalások során végül annyit sikerült elérnie, hogy minden Magyarországot elhagyó alakulat helyébe magyar alakulatot küldjenek haza.⁵⁰ Úgy tűnt, az egyezség értelmében a Prága környékén állomásozó 12. (Nádor-) huszárezred térhet vissza. A császári hadvezetés azonban a bizonytalan csehországi helyzet miatt ragaszkodott ehhez az alakulathoz, így aztán Latour tábornagy, osztrák hadügyminiszter inkább a Württemberg-huszárokat ajánlotta fel

⁴² A teszéri Hajnal és Sípos családok. Jegyzette: Zolnay Béla mérnök. TtREL I. 27. a. 1. doboz: Év nélkül. E leszármazási táblázat készítője Sípos József békési református lelkész dédunokáját vette feleségül. Csak családi adatokból dolgozott az 1920-as években. Nagy Iván művét nem ismerte, pedig ott megtalálhatta volna Sípos Antal feleségének a nevét! Nagy 1863. 219. o.

⁴³ Alighanem csak azoknak a huszároknak engedélyezték a nősülést, akik már letöltötték az eredetileg vállalt időt, és még további szolgálatra kötelezték magukat. *Rédvay* 1941. 21. o.

⁴⁴ Balla Tibor alezredes (a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Bécsi Levéltári Kirendeltségének vezetője) 2009. június 25-én írt válasza érdeklődésemre. Köszönet a segítségért.

⁴⁵ *Kedves* 1992. 19. o.

⁴⁶ A mezőberényi református és német ajkú evangélikus, a békési, körösladányi római katolikus, valamint a vésztői református anyakönyvekben olvasható névalakok.

⁴⁷ Grundbuch, 1841–1848. 3. füzet, 7. o.

⁴⁸ *Kedves* 1992. 14. o. A részletekre: *Urbán* 1992. 4–13. o.

⁴⁹ *Urbán* 1992. 30. o.; *Kedves* 2007. 29. o. Egy szemtanú visszaemlékezése szerint az ezred megmaradt hét századát Najarovnál vonták össze. Innen a huszárok Lembergbe vonultak, ahol újabb esküt kellett letenniük V. Ferdinándra és az alkotmányra. Kétnapos menetekben indultak el Szilézia felé, minden harmadik napon pihenőt tartva. Adalék, 1891. 566. o.

⁵⁰ *Kedves* 1992. 13. o.

a magyar kormánynak: június 13-án értesítette a magyar külügyminisztériumot, hogy ez az ezred hamarosan Magyarországra érkezik. Az új menetparancsra az élen haladó század már Szilézia határától fordult vissza; az ezred egyes osztályai június végén, július elején a Duklai-hágón át érkeztek Magyarországra, s július 20–29. között foglalták el a kijelölt állomáshelyüket. Az ezredtörzs az ezredesi osztály 1. századával és az alezredesi osztály két századával Gyöngyösön kapott szállást, az első őrnagyi osztály és a második őrnagyi osztály 4 százada Balassagyarmaton és Pesten rendezkedett be.⁵¹

A Délvidéken már dúlt a háború. Sípos Antal 1848. július 31-én a nemrég felállított magyar szekereszkarhoz helyezték át.⁵² Itt égetően szükség volt lovakkal bánni tudó, megbízható katonákra, hogy ne kelljen hadifoglyokat, ágyúdörgéstől megrémülő, a döntő pillanatban a lovakkal vagy akár a lövegekkel együtt elmenekülő fuvarosokat alkalmazni. A szekereszkar hatáskörébe tartozott ugyanis az 5. tüzérezred útegeinek fogatolása. Gondoskodni kellett a lövegek és lőszerkocsik vontatásáról. Háborús körülmények között ez felelősségteljes munka volt, aki ezt végezte, ugyanúgy kockára tette az életét, mint bármely fegyvernem katonája. A szekereszetnek mégsem volt presztízse: Kunszentmiklós például az Országos Honvédelmi Bizottmányánál tiltakozott az ellen, hogy jászokat és kunokat ide sorozzanak be.⁵³

Sípos Antal a díszes huszáregyenruhát egyszerűbbre (gyalgosági csákó, atilla, lovaglónadrág, csizma, szürke köpeny) cserélte, megvált a karabélytól, a pisztolyoktól, egyetlen fegyvere a huszárkard maradt⁵⁴ – de végre őrmester lett. Rövid átképzés után a 125. számú ütegfogathoz osztották be, Bagner alhadnagy parancsnoksága alá. Az itt szolgáló szekereszek feladata volt a 3. számú lovasüteg szállítása, mozgatása. Ezt az üteget 1848. augusztus 2-án indították útnak Pestről a Délvidékre,⁵⁵ hogy a verbászi táborban, a szerbek elleni védővonal jobbszárnyán harcoljon. Sípos Antal itt esett át a tűzkeresztségen.

1848 október 3-án V. Ferdinánd feloszlatta az országgyűlést, az Országos Honvédelmi Bizottmány működését pedig törvénytelennek minősítette; a katonai és polgári hatóságoknak elrendelte, hogy ezentúl a kinevezett császári megbízottaknak engedelmeskedjenek. (A királyi manifesztumot a temesvári várőrség és főhadparancsnokság október 10-én hirdette ki.) Ez figyelmeztető jel volt, az engedetlenek fegyveres lázadásban való részvétellel lesznek vádolhatók.⁵⁶ Sípos Antal nem hátrált meg, szolgált tovább.

A hadügyminisztérium december 4-én értesítette a verbászi mozgó hadsereg vezényletét, hogy „Sípos Antal a' Verbászon lévő 125-ik ágyútelep fogatánál alkalmazott őrmester a' Pesten alakított szekereszi tartalék osztályhoz f. [folyó] hó 1-ő [első] napjától számítandó rang és illetményekkel, a' mai napon alhadnagynak kineveztetett.” Egyúttal neveztetett

⁵¹ Urbán 1992. 30. és 35. o.; Kedves 2007. 29–30. o. Egy szemtanú visszaemlékezése szerint a 6. (Württemberg-) huszárezrednek az első menetparancs értelmében Biala-Bielitz-be kellett volna vonulnia, de csak Pilznoig jutottak el, az újabb menetparancsra innen indultak hazafelé. Duklánál értek a magyar határ közelébe, a Kárpátokon túljutva átvonultak Sáros vármegyén (Orlich–Komárnik–Bártfa–Eperjes), következett Kassa (Abaúj-Torna vármegye), majd Miskolc (Borsod vármegye), végül megérkeztek Gyöngyösre (Heves vármegye) és környékére. Adalék, 1891. 566–567. o.

⁵² Grundbuch, 1841–1848. 3. füzet, 7. o.

⁵³ Barcy – Somogyi 1986. 156., 158., 159. o.

⁵⁴ Uo. 156–158. o.

⁵⁵ Csikány 2000. 26. op.

⁵⁶ Hermann 2002. 69–70. o.

„új állomása siető elfoglalására” utasították.⁵⁷ Valóban sietni kellett, mert Windisch-Grätz hadserege már Pest-Buda felé közeledett.

Sípos Antal alig foglalta el új állomáshelyét, a kardcsapás nélkül feladott fővárost el kellett hagynia: lehet, hogy 1849 első napjaiban a szekereszi tartalék osztály is Debrecenbe költözött, de mindenképpen a Tisza mögé vonult vissza. Amint rendeződtek a sorok, Sípos (al)hadnagyi rangban a 10. hatfontos gyalogüteg fogatparancsnoka lett a II. hadtestnél.⁵⁸ Ennél a hadtestnél együtt szolgált volt bajtársaival, ugyanis a 6. (Württemberg-) huszárezred öt százada is ide volt beosztva.⁵⁹ Sípos Antal hamarosan újra magára öltötte a díszes, búzavirágkék egyenruhát, de immár (al)hadnagy lett egykori alakulatánál.⁶⁰

1849. április 14-én a Debrecenben ülésező országgyűlés kimondta Magyarország függetlenségét és a Habsburg–Lotharingiai-uralkodóház trónfosztását. Ez végső szakítást jelentett: nyilvánvalóvá vált, hogy azok a tisztek, akik tovább szolgálnak a magyar hadseregben, a küzdelem elbukása után a fелségсértés büntetében lesznek elmarasztalhatók.⁶¹ Nem ismerjük Sípos Antal helyzetértékelését, lehet, hogy ő is a tavaszi hadjárat sikeres folytatásában bízott, s nem kívánta a felfelé ívelő katonai pályáját megszakítani.

A szabadságharc végére az ezrednél sok főtiszti hely üresedett meg, ezért az ezredes betegség miatti távollétében Mándy őrnagy, helyettes ezredparancsnok 1849. június 14-én az aszódi táborból többek között Sípos Antalt is előléptetésre (főhadnagynak „egyszersmind ezred” segédül”) terjesztette fel a hadügyminisztériumhoz. Görgei Artúr Szegeden, július 27-én nevezte ki főhadnagynak Sípos Antalt, június 21-től számított ranggal.⁶² A kinevezés augusztus 11-én jelent meg az Aradon kiadott *Közlöny* 165. számában.⁶³ Közben Mándy őrnagy, ezredparancsnok Kászonyi ezredes ellenjegyzésével július 4-én az Új-Szőny melletti táborból ismét elküldte az előléptetési ajánlatot az alábbi megjegyzéssel: „Ezen ajánlat a mai napiparancs” következtében némi pótlékkal most harmadszor terjesztetik elő: kéretik tehát az illető helyen ezen ajánlatnak illő méltánylása, annyival is inkább, mivel a jelenlegi körülményekhez képest a kijelölt tiszti helyek betöltése elmúlhatatlanul szükséges.”

Klapka György, mérlegelve a kialakult hadi helyzetet, ezt az előléptetési ajánlatot már nem terjesztette fel, hanem rövid úton, saját hatáskörben döntött: „megerősítem Július 1-ői [elsejei] Rang és illetményel. Komárom Július 7-én 849. Klapka.”⁶⁴

Ennek értelmében július elsejétől lett főhadnagy és az ezred segédtisztje Sípos Antal. Mint segédtiszt, a komáromi parancsnokság és a 6. Württemberg-huszárezred között tartotta a kapcsolatot közel két hónapig. Az augusztus 30-i, Klapka által aláírt „Hadseregi parancs” rendelte vissza alakulatához: „Mándi ezredes úr felterjesztésére: Sipos Antal ezred-segéd főhadnagy a századhoz beosztatik és ennek helyébe Szentgyörgyi őrmester hadnagygyá és ezredsegéddé kineveztetik.”⁶⁵

Sípos Antal katonai pályafutása 1849. október 3-án ért véget Komáromban. A 6. (Württemberg-) huszárezred a magyar hadsereg utolsó alakulataként a Duna-szigeten tette le

⁵⁷ MNL OL H 75. 47. doboz: iktatószám 10.416/1848.

⁵⁸ Bona 1999. 153. o.

⁵⁹ Kedves 1992. 55. o.

⁶⁰ Bona 1999. 153. o.

⁶¹ Hermann 2002. 70. o.

⁶² MNL OL H 75. 145. doboz: iktatószám 23.277/1849.

⁶³ OSZK FM3/86. 14. filmtekercs.

⁶⁴ MNL OL H 88. 1. doboz, fol. 86–87.

⁶⁵ Szinnyi 1887. 281.

a fegyvert.⁶⁶ A legénységnek felajánlották az átlépés lehetőségét a császári hadseregbe, de ezzel senki se akart élni.⁶⁷

Sípos Antalnak szerencséje volt: szabadon távozhatott. Ha alakulata nem Komáromban fejezi be a szabadságharcot, ő sem kerülhette volna el a felelősségre vonást. Menlevelet kapott, a német nyelvű nyomtatványon ez állt:

„Kísérőlevél ... számára, ki innen akadálytalanul visszatérhet illetősége helyére, ... -be, mint a komáromi helyőrség kötelékéhez tartozó, az ennek engedélyezett összes személyi és vagyoni kedvezményeknek részese.

Bayersfeld cs. kir. tábori hadbiztos

Komárom, október 4. 1849.”⁶⁸

Szabadon távozhatott. Már csak a nevét és lakóhelyét kellett bediktálnia, hogy aztán a kétfélfű sasos pecséttel ellátva az úti okmány érvényessé váljon. Nagy csalódás lehetett a hazatérés. Az otthon meglehetősen Békésen már nem találta. Szülőházában, a parókián volt tanára, Hajnal Ábel református lelkész lakott, aki időközben sógora lett. Édesapja 1840-ben meghalt. Szétszóródott a család. Csak édesanyja és lánytestvérei maradtak Békésen, két fivére Szarvasra, a harmadik pedig Mezőberénybe költözött. Beilleszkedését nehezítette, hogy felesége római katolikus volt. (Arra nem találtam adatot, hogy Swistelniczka Domicella mikor érkezett Magyarországra. Lehetséges, hogy az ifjú férj engedélyt kapott, hogy már 1848 nyarán magával hozza, de nem kizárt, hogy csak a harcok elültével, 1849 őszén érkezett Békésre.)

Sípos Antal nem lelte a helyét, 1850. március 16-án Nagyváradon, a katonai parancsnokságon elérte, hogy a továbbiakban Mezőberényben tartózkodhasson. (Választása azért esett erre a településre, mert az ott élő József testvére házas volt ugyan, de gyermektelen; kezdetben talán nála kaphatott szállást a feleségével együtt.) A kézhez vett Tartózkodási igazolás szigorú feltételeket szabott: ezt a „lakóhelyét nem változtathatja meg, és minden egyes idézésre a helyi hatóságnál meg kell jelennie”.⁶⁹ Sípos Antal ebből is érezhette, hogy bizalmatlanok vele szemben, arról viszont aligha tudhatott, hogy neve bekerült a kompromittált egyének névsorába; buzgó hivatalnokok dokumentumok alapján állították össze a listát: a *Közlöny* 1849. évi 165. számában megtalálták a főhadnagyi kinevezését.⁷⁰ A felelősségre vonáshoz ez az egyetlen terhelő adat is elég lett volna, de nem vonhatták eljárás alá, mert Komárom feladásakor menlevelet kapott.

1850. március 16-án a nagyváradi katonai parancsnokság múltját tekintve ugyan komáromi honvéd főhadnagyként határozta meg Sípos Antalt, de rögtön hozzátette, hogy nevezett most magánzó. (Ez a kifejezés olyan személyt jelent, akinek nincs foglalkozása: vagyonából, alkalmi jövedelemből, esetleg támogatásból él.) Mezőberénybe költözve Sípos Antal 1850. november 13-án még volt huszártisztnek tartotta önmagát,⁷¹ de aztán

⁶⁶ Szinnyei 1887. 409. és Kedves 1992. 55. o. A Komárom várának átadására október elsején kötött egyezség értelmében 2-án az elsáncolt tábort és a Duna-hídfőt hagyták el a magyar csapatok, 3-án az Ó- és Újvár, valamint a Duna-sziget, végül 4-én a Vág-vonal, Nádor-vonal védművei, az Apáti-sziget és a városban lévő kincstári épületek átadására került sor. Szénássy 1989. 215. o.

⁶⁷ Szinnyei 1887. 409. és Adalék, 1891. 567. o.

⁶⁸ A nyomtatvány szövegét magyar fordításban közli Szénássy 1989. 214. o. Németül: Rákóczy 2002. 523. o.

⁶⁹ HL VI. 15. 1. doboz: 1867. év, Iktatott iratok, nro. 236. melléklet (fol. 487.)

⁷⁰ HL Fondszám nélkül, 103. könyv, 447. o.

⁷¹ MNL OL Mikrofilmtár A 2359. doboz: Keresztelési anyakönyv, II. k. 234. o.

alkalmazkodva az új hatalmi helyzethez, 1852. december 21-én már csak volt őrmesterként (*ex-vigiliarum magister*)⁷² mutatkozott be.

Mezőberényt ekkoriban magyarok, németek, szlovákok lakták, földesuruk a báró Wenkheim család volt. Vallásukat tekintve 140 római katolikus, 5761 evangélikus, 1899 református és 50 nem egyesült óhitű élt itt. A római katolikusok a békési anyaegyházhoz tartoztak, annak filiáját alkották. Helyben két evangélikus és egy református eklézsiát tartottak fent a hívek. (A szlovák evangélikusok 3584-en, a német evangélikusok 2177-en voltak.) A szlovákok ekkorra már elmagyarosodtak, a németek is mind tudtak magyarul. Ez a nagy falu 1836-ban elvesztette 1802-ben alapított gimnáziumát.

Az egykorú tudósítás szerint a lapályos síkságon fekvő Mezőberény „határa nagy kiterjedésű; földje fekete agyagos és felette termékeny; lakosai sok és szép búzát, árpat, kukoricát, zabot, kendert, répát, dinnyét, luczernát, lóherét termesztenek, s ez utóbbiak magjaival jutalmas kereskedést folytatnak. Szőlőskertjei nagyok s ezekben sok nemesített gyümölcsfát láthatasz; bora nem állandó; jó lovakat, ökröket, birkákat tenyészt.”⁷³

A szántóvetők, iparosok, cigányok közt úrnak, tisztességes rendűnek számított Sípos Antal,⁷⁴ aki igen hamar népszerű lett az egyszerűbb emberek körében. 1850 és 1858 között a római katolikus szülők őt, a reformátusok tíz, a német ajkú evangélikusok tizenhét alkalommal kérték fel keresztapának. Egy alkalommal még esküvői tanú is volt.⁷⁵ Ez a népszerűség lehet, hogy a szabadságharcos múltjából fakadt, de becsülhették benne az iskolázottságot, az intelligenciát is. A falu előljáróságának szüksége volt írástudó, németül értő (az önkényuralom éveiben ez lett a hivatalos nyelv) emberre. Csakhamar tisztviselő, írnok, fogalmazó, felszólamlási biztos, telekkönyvvezető, ügyvezető, telekkönyvi ügyvezető,⁷⁶ vagy ahogy a latinul vezetett római katolikus anyakönyv mondja,⁷⁷ ductor libri fundialis (telekkönyvvezető), officialis (hivatalnok) lett. (Elhelyezkedését, beilleszkedését talán bátyja is segítette: Sípos József könyvkötő 1833-ban Mezőberényben lépett házasságra a német származású Klein Johannával,⁷⁸ itt telepedett le; 1849-ben még ebben a szakmában dolgozott,⁷⁹ 1852-ben azonban már írnok,⁸⁰ 1854-ben jegyzői segéd,⁸¹ 1859-ben aljegyző,⁸² árva-gyámként halt meg 63 éves korában, 1872. szeptember 6-án.⁸³)

⁷² MNL OL Mikrofilmtár A 3225. doboz: Keresztelési anyakönyv, 2. Band, 61. o. Sípos Antal ezzel az utó-kort is megtévesztette, egy helytörténeti monográfiában ugyanis ez olvasható: „A visszaállított abszolutizmus éveiben... az elzavart Mózes jegyző utóda Sípos Antal, a császári hadsereg egykori huszárőrmestere lett, így megbízhatónak látszott.” *Szabó* 1982. 140. o. A nyomtatásban is közzétett hadbírószági ítéletekből Sípos is tudhatta, hogy 1848. október 3-a számít határnapnak: márpedig ő a kritikus időpont előtt őrmester volt.

⁷³ *Fényes* 1851. 121–122. o.

⁷⁴ A mezőberényi református lelkész e szavakkal jelöli Sípos Antal keresztapa „állapotját.” MNL OL, Mikrofilmtár A 2359. doboz: II. kötet 269., 271., 281., 331., 345., 347., 351., 363. o.; III. kötet 11., 25. o.

⁷⁵ Uo. A 2058. doboz: V. b. kötet 10. o.

⁷⁶ MNL OL Mikrofilmtár A 2058. doboz: Keresztelési anyakönyv, V. kötet 13., 14. o.; V. b. kötet 11., 15., 19., 24., 29., 33., 37., 38., 39., 45., 56., 57. o.

⁷⁷ MNL OL Mikrofilmtár A 3225. doboz: Keresztelési anyakönyv, 2. Band, 82. és 102. o.

⁷⁸ Uo. A 2058. doboz: IV. kötet 69. o. és A 2359. doboz: II. kötet 684. o.

⁷⁹ Uo. V. kötet 4. o.

⁸⁰ Uo. IV. kötet 113. o.

⁸¹ Uo. A 2359. doboz: II. kötet 295. o.

⁸² Uo. III. kötet 31. o.

⁸³ Uo. A 2360. doboz: Halotti anyakönyv, III. kötet 222. o.

Sípos Antalnak nagy szüksége volt a pénzre, a család gyarapodott. A házaspárnak Mezőberényben három lánya született, ők az anyjuk vallását követve római katolikusok lettek. (1877-ben egy gyászjelentés Sípos Antal négy gyermekét sorolja fel: Otília, Hermína, Julianna és Lajos.⁸⁴ A fiúgyermekről anyakönyvi adatot nem találtam.)

Otília 1850. november 12-én jött a világra, aggódó szülei már másnap megkeresztelték a református lelkésszel, aki illetékességből átküldte a gyermek adatait Békésre, a római katolikus papnak; így aztán mindkét helyen anyakönyveztek.⁸⁵ Hermína Julianna 1853. január 21-én látta meg a napvilágot, 23-án keresztelte meg a békési parochus.⁸⁶ Emília Julianna 1856. szeptember 30-án született, október 2-án keresztelte meg a békési parochus.⁸⁷

1860 végére enyhült az önkényuralom szigora, a kiegyezés közelinek látszott, éledezni kezdtek a '48-as remények. December 10-én Gyulán, a református templomban, báró Wenkheim Béla főispán elnökelete alatt nagy közgyűlést, voltaképpen „ösnépgyűlést” tartottak „az 1847/8-ik évi XVI. t. cz. 2-ik §-ának b. és c. pontja értelmében jogosultak és a főispánilag előre meghívott még számosabb községi képviselők, úgy azokon kívül sok ezer főnyi hallgatóság” jelenlétében. Itt alakult meg az állandó megyei képviselő bizottmány, mely december 11-én a megyeháza termében tartotta első ülését. Ezen választották meg a vármegye tisztségviselőit: Terényi Lajos, az 1848. évi XVII. törvénycikk alapján 1849-ben megválasztott másodalispán, maga mellé véve az akkori tisztikar még életben lévő tagjait, benyújtotta lemondásukat, hogy megalakulhasson az új tisztikar.⁸⁸

Megválasztották a két alispánt, a főjegyzőt, az aljegyzőket. „A’ most a jegyzői tisztségtől külön álló levéltárnok jövőn ezután szóba, erre közfelkiáltással Sípos Antal választott meg.” (Ez az állás 1852 óta betöltetlen volt.⁸⁹) Betöltötték a kisebb tisztségeket is, csak „az orvosok, sebészek és az úgynevezett szegődöttek állomásainak betöltése” halasztódott el. Végül az eskütétel következett. Sípos Antal ekkor Gyulán tartózkodott, ő is letette az esküt, mert neve nem szerepel a megválasztott, de távollevő tisztikar névsorában.

Az új idők szele elsöpörte a lakhelyelhagyási tilalmat: Sípos Antal Mezőberényből Gyulára költözött. Életében rövid, de mozgalmas időszak következett. Volt munkája, nem télenkedett. Rendezte, átvette az iratokat, kiadta a más vármegyékre vonatkozókat, jelentéseket készített, útmutatást kért; a sűrűn ülésező bizottmánytól gyakran kapott feladatot.⁹⁰ 1861. február 24-én megalakult a „Békésmegyei Honvédegymóltító-egylet”⁹¹ – régi bajtársakkal találkozott. 1861. május 26-án és augusztus 9-én a szabadságharc két huszártisztnéjének adott igazolást, hogy segélyhez jussanak.⁹² A levéltárban felkereste őt Mogyoróssy

⁸⁴ Néhai nagy tiszteletű Sipos József békési református lelképásztor s egyház megyei tanácsbíró özvegye, született Tanárky Eszter asszony gyászjelentése. OSZK Plakátok és kisnyomtatványok tára: Gyászjelentések, XIX. sz. 105. Si. (2 példányban) Interneten: mikrofilm.extra.hu. Sipos Gusztáv–Skrabán Mátyás, nro. 169. és 170.

⁸⁵ MNL OL, Mikrofilmtár A 2359. doboz: II. kötet 234. o. és A 3225. doboz: 2. Band, 43. o.

⁸⁶ Uo. A 3225. doboz: 2. Band, 62. o.

⁸⁷ Uo. 102. o.

⁸⁸ MNL OL, Mikrofilmtár 22427. doboz: Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1860–1861. 1–19. o.

⁸⁹ Uo. 24. o. és *Merényi-Metzger* 1999. 16. o.

⁹⁰ MNL OL, Mikrofilmtár 22427. doboz: Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1860–1861. 49–50., 100., 166., 180., 186., 190., 214–215., 216., 217., 296–297., 304., 309., 359., 368., 371., 372., 373., 379., 381–382., 407. o.

⁹¹ HL VI. 15. 1. doboz: 1861. év, Nem iktatott iratok, Ülészegyzőkönyvek, 1–2. irat (fol. 80–83. és fol. 660–661.)

⁹² HL VI. 15. 1. doboz: 1861. év, Iktatott iratok, nro. 4. (fol. 482.) és Nem iktatott iratok, Vegyes, 26. irat (fol. 477–478.)

János helytörténész, amatőr régész, aki ekkoriban Nagy Iván munkáját segített a Békés vármegyében élő nemes családok származási adatait gyűjtötte össze.⁹³ Sípos Antal vélhetően nemcsak a saját családjáról közölt vele adatokat, alighanem betekintést engedett az őrizetére bízott forrásokba is. 1863-ban jelent meg a nagy vállalkozás tizedik kötete, benne a Sípos családról szóló rész Nagy Iván kiegészítéseivel.⁹⁴ Ekkor már Sípos Antal nem levéltáros volt, hanem jegyző, nem Gyulán lakott, hanem Vésztőn.

A remények szertefoszlottak, a kiegyezési törekvés 1861-ben meghiúsult: augusztus 22-én az uralkodó feloszlatta a magyar országgyűlést, megszüntették a vármegyei önkormányzatokat, betiltották a honvédségélyező egyleteket.

Békés vármegyében már augusztus 5-én érzékelték a visszarendeződés veszélyét. Az ekkor tartott bizottmányi közgyűlésen „a tisztikar nevében a főjegyző kijelenté, miképp a tisztikar is el van határozva megnehezült helyzete daczára az elfoglalt téren 's a közönség bizalma folytán reá ruházott hatóságban mindvégig megmaradni, 's csak a fegyveres erőszak kényszerítésének engedni.”⁹⁵ Október végéig tudtak kitartani: e hónap 25-én ülésezett utoljára az állandó bizottmány; a következő, a főispán által 1862. január 21-re kitűzött közgyűlést már nem tarthatták meg.⁹⁶

Ami Sípos Antal további sorsát illeti, még az állandó bizottmány betiltása előtt új állást kapott. Ugyanis „Vésztő község előljárói és több lakosai ottani jegyző Mózes Mihálynak hivatalától elmozdítását tárgyzó folyamodásukat” még augusztus 8-án tárgyalta a bizottmány; az ügy kivizsgálásával a szeghalmi szolgabírórt bízták meg.⁹⁷ E tisztségviselő jelentését nem ismerjük, csak a döntést: Sípos Antalt 1861. október 21-én az első alispán át helyezte Vésztőre jegyzőnek.⁹⁸ A város, a megyeszékhely pezsgése, a levéltár csendje után egy község⁹⁹ gondjai várták. A nagybirtok szorításában küzdelem a földért; éhínség (1863 nyarától 1864 nyaráig, az aszály miatt, a lakosság fele kereset és élelem nélkül maradt); nincstelenség (a községnek kellett eltartania 218 munkaképtelent, hozzátartozó nélkül), kevés munkalehetőség, alacsony napszámbérek.¹⁰⁰

„A tényleges közigazgatás, a községközi apparátus irányítását a jegyző (a 80-as évektől már első jegyző, másodjegyző, később adóügyi jegyző is volt) látta el. Az államhatalom, a megye, a járási főszolgabíró utasításainak végrehajtója a jegyző volt.”¹⁰¹ Olykor különleges megbízatást is kapott Sípos Antal. Például 1864. május 6-án neki kellett összeállítania a választ Pesty Frigyes helynevek iránt érdeklődő kérdéseire.¹⁰² Mivel ő nem vésztői születésű volt, az idősebb emberek kikérdezésével tudott megfelelni e feladatnak.

Jegyzői munkája Vésztőhöz kötötte, innen még egy-két napra se tudott elszakadni. A kiegyezés után meghívást kapott a Békés Megyei Honvédegyelet alakuló közgyűlésére. 1867. június 14-én így válaszolt a felkérésre: „Szorgos hivatali elfoglaltságom miatt

⁹³ OSZK Kt. Qurt. Hung. 3003. fol. 57–58. (Mogyoróssy János Sípos Antal feleségének a nevét így írta le: Szvistelniczka Domicella.)

⁹⁴ Nagy 1863. 219–220. o. (Nagy Iván olvasatában torzult a név: Szvistetnicska Domicella.)

⁹⁵ MNL OL Mikrofilmár 22427. doboz: Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1860–1861. 310. o.

⁹⁶ Uo. 547., 549. o.

⁹⁷ Uo. 412. o.

⁹⁸ Merényi-Metzger 1999. 16. o.

⁹⁹ Vésztő 1872 tavaszán lett nagyközség. Szabó 1982. 179. o.

¹⁰⁰ Szabó 1982. 140–141. o.

¹⁰¹ Uo. 179. o.

¹⁰² Pesty 1983. 104–106. o.

a' gyűlésre – mit nagyon óhajtottam volna – el nem mehetvén; mind a' mellett komáromi elbocsátó levelem hiteles másolatát¹⁰³ ide rekesztve küldöm, kérvén, hogy a' békés megyei honvéd egylet tagjai közzé én is jegyeztessem be.” Aláírás (végre régi rendfokozatát újra használhatta): „Sípos Antal jegyző, quondam [egykor] Württemberg huszár fő hadnagy, s ezredesi segéd tiszt.”¹⁰⁴

Kívánsága teljesült, tagja lett a békéscsabai székhelyű honvédegyletnek, mely 1869 végéig 14 századost, 18 főhadnagyot, 38 alhadnagyot, egy-egy főorvost, alorvost és hadbírórt vett fel, továbbá 158 altisztet és közhonvédet igazolt.¹⁰⁵

Sípos Antalt Vésztőn is gyakran kérték fel a szülők keresztapának: 1862. augusztus 5. és 1870. december 20. között összesen negyvennégy alkalommal.¹⁰⁶ A keresztanyaságot többnyire a felesége vállalta el, de lányai – Otília kétszer és Hermina egyszer – is a kiválasztottak között voltak.

Az 1870-es évek megpróbáltatásokat hoztak. 1871 tavaszán Sípos Antal elvesztette az állását – sikkasztás vádjával váltották le¹⁰⁷ –, újra magánzó lett.¹⁰⁸ (A megiszteltetés azonban nem annyira Sípos Antal személyének, mint inkább a jegyzői tisztségének szólt. Amint megszűnt az állása, keresztapaként se számítottak rá.) 1872. január 7-én tüdővészben elhunyt a felesége; 42 éves volt, 25 évig éltek együtt.¹⁰⁹ Öt évvel később, 1877. augusztus 27-én, 21 éves korában meghalt a lánya, Emília Julianna,¹¹⁰ majd 1880. november 15-én, 27 évesen a másik lánya, Hermina Julianna is távozott az élők sorából.¹¹¹

A harmadik lány, Otília. 1870. december 4-én férjhez ment Vésztőn Hricz Károlyhoz, aki református volt;¹¹² 1871. július 26-án ő is áttért a református vallásra.¹¹³ Három gyermekük született, de kettő kicsi korban meghalt, s Otília 1876. június 26-án a férjét is elvesztette,¹¹⁴ élete 26. évében lett özvegyasszony.

Sípos Antalt 1882. február 25-én vették fel a budapesti honvédmenházba.¹¹⁵ Idekerülésének körülményeiről 1885. február 20-án, egy meghívóra válaszolva, így tájékoztatta a Békés Megyei Honvédegyletet: „Bátor vagyok egyszersmind tudatni, hogy miután engemet az 1881-ik évben az a' szerencsétlenség ért, hogy szélhűdés által testemnek egész jobb része általános bénultságba jutott, a' mint egy kevés mozgási képességet nyertem, s nem lévén reményem, hogy kint, a' világban bármi módon is magamat fenntarthassam, s miután nőm és két velem lakó két(!) felnőtt lányaim is elhaltak, az országos honvéd

¹⁰³ Melléklet: A Nagyváradon 1850. március 16-án kiadott Aufenthalt's Schein [Tartózkodási igazolás] hiteles másolata. (Békés, 1853. június 8.) HL, VI. 15. 1. doboz: 1867. év, Iktatott iratok, nro. 236. (fol. 487.) A tévedés oka talán az lehet, hogy Sípos Antal ezt az iratot kapta a bevont komáromi elbocsátó levél helyett!

¹⁰⁴ HL VI. 15. 1. doboz: 1867. év, Iktatott iratok, nro. 236.

¹⁰⁵ HL VI. 15. 1. doboz: 1890. év, A Honvédegylet alapszabálya, ill. Névlijstromok, 3. irat (143/890.) Vö. Mikár 1869. 15–16. o. (Az alakuló közgyűlést 1867. június 16-án tartották.)

¹⁰⁶ MNL OL Mikrofilmtár A 2463. doboz: Keresztelési anyakönyv, 1861–1870.

¹⁰⁷ Szabó 1982. 180. o.

¹⁰⁸ 1872. január 17-én esküvői tanúként így jelölik a foglalkozását. MNL OL Mikrofilmtár A 2464. doboz: Esketési anyakönyv, 1867–1881. fol. 49.

¹⁰⁹ MNL OL Mikrofilmtár A 3304. doboz: Halotti anyakönyv, 1841–1875. 125. o.

¹¹⁰ Uo. Halotti anyakönyv, 1876–1890. fol. 9.

¹¹¹ Uo. fol. 33.

¹¹² MNL OL Mikrofilmtár A 2464. doboz: Esketési anyakönyv, 1867–1881 fol. 38.

¹¹³ MNL OL Mikrofilmtár A 2462. doboz: Áttértek anyakönyve, 354. o. és A 3303. doboz: Conversi, 9. o.

¹¹⁴ MNL OL Mikrofilmtár A 2365. doboz: Halotti anyakönyv, 1873–1896. fol. 50.

¹¹⁵ HL VI. 12. 44. kötet 8. o.

menedék házba való felvételemért folyamodtam, mit meg is nyervén, az 1882-ki Martzius 23-ka¹¹⁶ óta ezen intézet tagja vagyok. Bénultságom hála istennek idő múltával enyhülvén, már most 1883 Aprilis 1-sője óta a honvédelmi minister által intézeti segéd tisztté és ház felügyelővé lettem kinevezve, 's bár a' sok mozgás még most is kissé terhes, de egészségem másként elég tűrhető lévén, hivatásomat betölteni ez idő szerént még képesnek érzem magamat." Levele további részében – bajtársait segítettő – tájékoztatást nyújt a felvételi tudnivalókról, de arról is ír, miként kaphatnak segílyt vagy nyugdíjat az Országos Honvéd-segélyező Egylettől a volt honvédek.¹¹⁷

A Budapestről kapott információk felkeltették a Békés Megyei Honvédegylet érdeklődését, felszólításukra Sípos Antal 1885. március 14-én a honvédmenedékházra és az Országos Honvédsegélyező Egyletre vonatkozó ügyiratokat (nyomtatványokat)¹¹⁸ is megküldte, továbbá tanácsot adott, hogy a felvételi-, segély- és nyugdíjügyekben miként lehet mellőzni a hosszadalmas szolgálati vagy hivatalos utat.¹¹⁹ Sípos Antal segítőkézsége jól hasznosult, Békéscsabán összefoglalókat készítettek a fontosabb tudnivalókról (felvétel a honvédmenházba, segély, nyugdíj igénylése az Országos Honvédsegélyező Egylettől), ezeket sokszorosították, s március 25-én eljuttatták a Békés megyében élő honvédekhez.¹²⁰

Özvegy Sípos Antal honvédaggyáért 1885. december 4-én délelőtt fél 10-kor a honvédmenházban érte a hirtelen halál, bajtársai december 6-án kísérték utolsó útjára a Rókus Kórház halottasházából a köztemetőbe; „szívhez szóló egyszerű búcsúztatót” Szekér Sándor segédlelkész mondott.¹²¹ A *Pesti Napló* december 7-én rövid tudósítást közölt: „Tegnap délután volt a temetése Sipos Antal 1848–49. honvéd főhadnagynak s honvéd menedékházi felügyelőnek a Rókus-kórház halottas házából. Az egyszerű fakoporsót egy pár szerény koszorú díszítette, s a földél legfőbb díszét a harcban kiérdemelt tisztí csákó és aranybojtos kard képezte. A menedékháznak csaknem összes öreg honvédjei is kivonultak a temetésre. A temetésen ott volt a menedékház parancsnoka, Maróthy s az 1848–49 honvéd egylet elnöke, Schubert János.”¹²²

¹¹⁶ Sípos Antal felvételéről 1882. február 25-én született határozat; március 23. a beköltözés napja lehet.

¹¹⁷ HL VI. 15. 1. doboz: 1885. év, Nem iktatott iratok, 14. irat (fol. 151–152.)

¹¹⁸ A Sípos Antal által küldött egyik nyomtatványt (Értesítés az országos honvéd-segélyező-egylet működéséről 1870-ik évtől 1884. végeig) sikerült azonosítanom: HL VI. 15. 1. doboz: 1884. év, Nem iktatott iratok, 2. irat (fol. 649–651.)

¹¹⁹ HL VI. 15. 1. doboz: 1885. év, Iktatott iratok, nro. 4. (fol. 148–149.)

¹²⁰ Uo. Nem iktatott iratok, 8–10. irat (fol. 269–274.)

¹²¹ MNL OL Mikrofilmtár A 628. doboz: Halotti anyakönyv, 1881–1885. fol. 357.

¹²² OSZK FM3/706. 101. filmtekercs. A *Pesti Hírlap* december 6-án a Rövid hírek között számolt be Sípos Antal haláláról, majd másnap a temetésről közölt tudósítást: „A koporsó mellett ott zokogott az elhunyt lánya is.” December 10-én az elhunytak névsorába Sípos Anatalt is felvették. OSZK FM3/2057. 29. filmtekercs. A *Vasárnapi Újság* december 13-án közölte Sípos Antal halálhírét, hibás keresztnévvel.

FORRÁSOK

DmREL	Dunamelléki Református Egyházkerület Levéltára, Budapest
C/85.	A Tanárky család iratai
XIV. köteg	Tanárky Mihály és Tanárky Antal levelezései
F	Tanárky Antalhoz rokonai és barátai által írt levelek
Grundbuch	Kriegsarchív, Wien. Grundbuch 6-tes Husaren-Regimentes, 1841–1848. 3. füzet
HL	Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
VI. 12. 44. köt.	A volt 1848/49-es Honvédmeház anyakönyve, II. köt.
VI. 15. 1. doboz	A Békés vármegyei Honvédegylet iratai (1860–1901)
Fondszám nélkül	Abszolutizmus-kori iratok
103. könyv	Index der Kompromittierten
MNL BML	Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, Gyula
IV. A. 1. a.	Közigyűlési jegyzőkönyvek
IV. A. 1. b.	Közigyűlési iratok
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
H 75.	1848/49-i Minisztériumi Levéltár. Honvédelmi Minisztérium. Általános iratok.
H 88.	1848/49-i Minisztériumi Levéltár. Honvédelmi Minisztérium. Aradi iratok. (Nem iktatott iratok)
Mikrofilmtár	
22427. doboz	Békés vármegye bizottmányának iratai (IV. B. 253. a.)
A 628. doboz	Budapest, Kálvin tér, anyakönyvek (református)
A 668. doboz	Gárdony, anyakönyvek (református)
A 2058. doboz	Mezőberény, anyakönyvek (német ajkú evangélikus)
A 2142. doboz	Békés, anyakönyvek (református)
A 2151. doboz	Békés, anyakönyvek (református)
A 2359. doboz	Mezőberény, anyakönyvek (református)
A 2420. doboz	Szentes, anyakönyvek (református)
A 2462. doboz	Vésztő, anyakönyvek (református)
A 2463. doboz	Vésztő, anyakönyvek (református)
A 2364. doboz	Vésztő, anyakönyvek (református)
A 2465. doboz	Vésztő, anyakönyvek (református)
A 3225. doboz	Békés, anyakönyvek (római katolikus)
A 3303. doboz	Körösladány, anyakönyvek (római katolikus)
A 3304. doboz	Körösladány, anyakönyvek (római katolikus)
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
FM3/86.	
14. filmtekercs	Közlöny, hivatalos lap. 165. szám. Arad, 1849. augusztus 11.
FM3/706	

101. filmtekercs	<i>Pesti Napló</i> (Reggeli kiadás), 36. évfolyam, 336. szám. 1885. december 7., hétfő, 2. p.
FM3/2057.	
29. filmtekercs	<i>Pesti Hírlap</i> . VII. évfolyam, 335. szám. 1885. december 6., vasárnap, 7. p.; 336. szám. December 7., 4. p.; 339. szám. December 10., 14. p.
Kt.	Kézirattár
Quart. Hung. 2523.	Ismeretlen Württemberg-huszár feljegyzései 1848 márciusától május 28-ig, a hazaszökésig, fol. 197–220.
Quart. Hung. 3003.	Magyar Nemes Családok Származási története. Összeírta id. Mogyórossy János Békés Gyulán, 1861–1863.
TtREL	Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen
I. 27. a. 1. doboz	Oklevelek, oltalomlevelek, 1561, 1605–1842
I. 29. i. 6. doboz	Egyházközségekre vonatkozó iratok: Békés
I. 62. d. 1. doboz	Békési egyházközség iratai: Igazgatási iratok
I. 62. g. 1. doboz	Békési egyházközség iratai: Iskolára vonatkozó iratok
II. 1. e. 4. kötet	A Debreceni Református Kollégium iratai: Series Studiosorum

BIBLIOGRÁFIA

- Adalék, 1891. Adalék a Württemberg-huszárok 1848/49-iki történetéhez. (Aláírás: Egy volt Württemberg-huszár) Képes folyóirat. *A Vasárnapi Újság* füzetekben. Szerk. Nagy Miklós. Tizedik kötet. Budapest, 1891. (V. évfolyam XXI. füzet.) 566–567. o.
- Barcy – Somogyi 1986. *Barcy Zoltán – Somogyi Győző: A szabadságharc hadserege. 1848/49 katonai szervezete, egyenruhái és fegyverzete.* Budapest, 1986.
- Bogdán 1990. *Bogdán István: Magyarország hossz- és földmértékek, 1601–1874.* Budapest, 1990.
- Bona 1999. *Bona Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban (Harmadik kötet: P–Zs).* Budapest, 1999.
- Bona 2000. *Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban.* Budapest, 2000.
- CJH 1896. *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. Szerk. dr. Márkus Dezső kir. törvényszéki bír. 1875–1876. évi törvényczikkek.* Budapest, 1896.
- Csikány 2000. *Csikány Tamás: Honvédtüzérség az 1848–49-es szabadságharcban. (Segédkönyvek a hadtörténet tanulmányozásához II.)* Budapest, 2000.
- Fényes 1851. Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik. Kiadja Fényes Elek. I. k. Pesten, 1851.
- Helységnévtár 1993. Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. 3. Békés megye. Budapest, 1993.
- Hermann 1996. Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története. Szerk. Hermann Róbert. Budapest, 1996.

- Hermann* 2002. *Hermann Róbert*: Gáspár András honvédtábornok. In: Kecskeméti a szabadságharcban II. Kecskemét is kiállítja... Erdősi Imre, Lestár Péter, Muraközy János, 71. honvéd zászlóalj, 16. (Károlyi) huszárezred, Kecskemét város szabadcsapata. Szerk. *Székelyné Kőrösi Ilona*. Kecskemét, 2002. 9–78. o.
- Héjja* 2002. *Héjja Julianna Erika*: Békés vármegye archontológiája (1699) 1715–1950. Főispánok és alispánok. Gyula, 2002.
- Kedves* 1992. *Kedves Gyula*: A szabadságharc hadserege. I. k. A lovasság. H. n., 1992.
- Kedves* 2007. *Kedves Gyula*: Répásy Mihály, a szabadságharc huszártábornoka. Kemece, 2007.
- Merényi-Metzger* 1999. *Merényi-Metzger Gábor*: A Békés Megyei Levéltár vezetőinek archontológiája (1797–1998). *Levéltári Szemle*, 1999. 1. sz. 14–21. o.
- Mikár* 1869. Honvéd schematismus, vagy is: az 1848/9-ki honvédseregből 1868-ban még életben volt főtiszteknek névkönyve. Összeáll. *Mikár Zsigmond* alszázados. Kiad. *Bakó Farkas* százados. Pest, 1869.
- Nagy* 1863. Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. Írta *Nagy Iván*. Tizedik kötet. Pest, 1863.
- Pesty* 1983. Pesty Frigyes Helységnévtárából. Békés megye Pesty Frigyes helynégyűjtésében. Bevezette, jegyzetekkel ellátta és közléstesi *Jankovich B. Dénes*. A mutatókat összeállította *Hévvizi Sándor*. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból, 11. Szerk. *Szabó Ferenc*.) Békéscsaba, 1983.
- Rákóczy* 2002. *Rákóczy Rozália*: Militaria Hungarica. Magyar katonai nyomtatványok. Válogatott bibliográfia II. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2002. 2. sz. 463–530. o.
- Rédvay* 1941. *Rédvay István dr.*: Huszáraink hazatérése 1848/49-ben. Budapest, 1941.
- Schematismus, 1838. Militär–Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1838.
- Séllei* 1896. *Séllei Péter*: A békési ev. ref. gymnasium története. A békési evang. reform. VI. osztályú gymnasium 1895/6. évi értesítője. Közli: *Osváth Ferenc* igazgató. Békés, 1896. 3–127. o.
- Szabó* 1982. *Szabó Ferenc*: Vésztő az osztrák önkényuralom korában (1849–1867).; Vésztő a kiegyezéstől az első világháborúig (1867–1914). In: Vésztő története. Szerk. *Szabó Ferenc*. Vésztő, 1982.² 137–152., 153–191. o.
- Szinnyei* 1887. Komárom 1848–49-ben (Napló-jegyzetek). Írta *Szinnyei József*, a budapesti egyet. Könyvtár első őre. Budapest, 1887.
- Szénássy* 1989. *Dr. Szénássy Zoltán*: Komárom ostroma 1849-ben. Komárom, 1989.
- Urbán* 1992. *Urbán Aladár*: „...Értesítve valánk a hazátul, hogy siessünk védelmére...” Lenkey századának hazatérése 1848-ban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1992. 3. sz. 3–38. o.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

A MAGYAR HADTÖRTÉNETÍRÁS TÖRTÉNETE ÉS AKTUÁLIS KÉRDÉSEI

HADTÖRTÉNETI
INTÉZET ÉS
MÚZEUM

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

GRÓF BERCSÉNYI MIKLÓS KERESZTELÉSI ANYAKÖNYVI BEJEGYZÉSE

Baptismal Registry Entry of Count Miklós Bercsényi

Encyclopaedias, monographs, studies and articles from the 19th, 20th, and even from the 21st century claim that Kuruc Major General Miklós Bercsényi (1665–1725) was born as only son of Sen. Count Miklós Bercsényi († 1689) and Countess Mária Erzsébet Rechberg-Rothenlöwen († 1686) in the fortress of Temetvény (Hrádok, Slovakia) in Nyitra County. The time of birth is generally dated to autumn 1665 or 6 December 1665.

The baptismal registry entry found in the archives of Saint Stephen's Cathedral, Vienna, unequivocally proves that the major general of Prince Ferenc Rákóczi II was born at the end of September 1665 in Vienna, and was baptised in Saint Stephen's Cathedral (Stephansdom), on 24 September. His godparents were Count Ferenc Nádasdy and his wife, Count Anna Julianna Esterházy.

Keywords: baptismal registry, Stephansdom, Miklós Bercsényi, Ferenc Rákóczi II, Ferenc Nádasdy, Anna Julianna Esterházy

Néhány évvel ezelőtt – amikor a székesi gróf Bercsényi család franciaországi leszármazottairól írtam egy tanulmányt¹ – kísérletet tettem Bercsényi Miklós (1665–1725) kuruc főgenerális keresztelési anyakönyvi bejegyzésének felkutatására is. Törekvésemet akkor nem koronázta siker, most azonban, a véletlennek köszönhetően rábukkantam a keresett dokumentumra.

A XIX., XX., de még a XXI. századi lexikonok, monográfiák, tanulmányok és cikkek közlése szerint Bercsényi Miklós gróf a Nyitra vármegyei Temetvény várában látta meg a napvilágot idősebb gróf Bercsényi Miklós († 1689) és Rechberg-Rothenlöwen Mária Erzsébet grófnő († 1686) egyetlen fiaként.² A születés időpontjaként 1665 őszét vagy – Thaly Kálmán egy 1904-ben megjelent cikke³ óta általában – 1665. december 6-át szokták megjelölni. Egyedül Mészáros Kálmán volt az, aki – egy 2013-ban megjelent tanulmányában – Bercsényi születésének ezen időpontját megkérdőjelezte.⁴ A közkeletű adatok alapján

¹ *Merényi-Metzger* 2011. 55–82. o.

² *Bánkúti* 1991. 10. o.; *Braun* 2010. 171. o.; *Csatáry* 2004. 6. o.; *Heckenast Gusztáv*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Budapest, 2005. 57. o.; Magyar Nagylexikon. III. k. Budapest, 1994. 649. o.; *Markó László*: Ki kicsoda a magyar történelemben. Budapest, 2005. 42. o.; *Mészáros* 2006. 68. o.; *Thaly* 1885. 247. o.; Új Magyar Életrajzi Lexikon. I. k. Főszerk. *Markó László*. Budapest, 2001. 652. o. etc.

³ *Thaly* 1904. 135–136. o.

⁴ *Mészáros* 2013. 67–68. o.

megpróbáltam felkutatni a temetvényi római katolikus anyakönyveket. A vár alatt elterülő Temetvény falu (ma: Hrádok, Szlovákia) matrikulált meg is találtam a Pozsonyi Állami Levéltárban (Štátny archív v Bratislave), ám ezek az anyakönyvek csak az 1719. évtől vannak meg,⁵ és valószínűleg korábbiak nem is léteztek.

Nemrégiben, a bécsi Szent István Főszékesegyház levéltárában való kutakodásaim során azonban váratlanul előkerült gróf Bercsényi Miklós eredeti keresztelési anyakönyvi bejegyzése.⁶ Ezen dokumentumból pedig egyértelműen kiderül, hogy II. Rákóczi Ferenc fejedelem főgenerálisa nem Temetvény várában és nem 1665. december 6-án, hanem Bécsben, 1665. szeptember végén látta meg a napvilágot, és a Szent István főszékesegyházban, azaz a Stephansdomban, szeptember 24-én részesült a keresztség szentségében.⁷ Nagy valószínűséggel Bercsényi születésnapja is 1665. szeptember 24-e volt, mivel akkoriban, a gyakori csecsemőhalálozás miatt általában már aznap, esetleg másnap megkeresztelték a gyermekeket, különösen olyan nagyvárosban, mint Bécs, ahol már a XVII. században is számos római katolikus templom és egyházi személy működött.

Az alábbiakban publikált, mindezidáig ismeretlen anyakönyvi bejegyzés semmiben sem befolyásolja az eddig kialakult Bercsényi-képet, inkább csak adalékol szolgál Bercsényi főgenerális életrajzának pontosításához. Ezen születési adat felhasználásával lehet majd megírni a jövőben megjelenő lexikonokat, monográfiákat, tanulmányokat és cikkeket.

Gróf Bercsényi Miklós német – és két szó erejéig latin – nyelvű keresztelési anyakönyvi bejegyzése az alábbi adatokat tartalmazza:

Keresztelés éve:	1665.
Keresztelés hónapja:	szeptember
Keresztelés napja:	24.
Keresztneve:	Miklós
Apja:	Nagyságos székesi báró Bercsényi Miklós, lovassági alezredes úr
Anyja:	Bercsényi Mária Erzsébet asszony, született Rechberg bárónő
Keresztapja:	Gróf Nádasdy Ferenc úr, Ludwig von Prevost lovassági alezredes úr által képviseltetve
Keresztanyja:	Gróf Nádasdy Anna Julianna asszony, született Esterházy, Maria Dorothea von Prevost asszony, született Fuchs grófné által képviseltetve
Bába:	Barbara Kochiz

A dokumentumból tehát megtudhatjuk, hogy az 1665. szeptember 24-én megkeresztelt Miklós szüleit báró Bercsényi Miklósnak és Maria Elisabeth von Rechberg bárónőnek hívták. Továbbá azt is, hogy a keresztszülei, a Bécsben, 1671. április 30-án – a Wesselényi-féle összeesküvésben való részvételéért – kivégzett gróf Nádasdy Ferenc (1623–1671) országbíró és az ő felesége, gróf Esterházy Miklós (1583–1645) nádor lánya, Julianna (1630–1669)

⁵ ŠAB ZCM Inv. č. 1000–1005. Rímsko-katolícky farský úrad Hrádok.

⁶ AMDStS Taufbuch. Tom. 27. Fol. 26. Eredeti tisztázat – latin és német nyelvű.

⁷ AMDStS Taufbuch. Tom. 27. Fol. 26.

voltak. Igaz, ők személyesen nem vettek részt a szertartáson, hanem a nevükben Ludwig von Prevost (†1671) alezredes és neje, Maria Dorothea Fuchs von Fuchsberg grófnő⁸ tartották keresztvíz alá a gyermeket.

Itt szeretném megjegyezni, hogy a szakirodalmi források mind az édesapáról, mind az édesanyáról azt közlik, hogy grófi rangjuk volt. Nos, ezen állítások csak részben igazak. Idősebb Bercsényi Miklós 1665-ben még báró volt – mely címet az édesapja, Bercsényi Imre nógrádi főkapitány nyerte el 1639-ben⁹ – és csak 1689. június 24-én kapta meg a grófi címet.¹⁰ Az édesanya azonban soha nem volt gróf, hanem „csupán” báró, mely birodalmi titulust a nagypja, II. Bero von Rechberg zu Hohen-Rechberg (†1623) nyerte el 1601. december 4-én.¹¹ Megjegyzendő még, hogy Maria Elisabeth bárónő „hivatalosan”, azaz anyakönyvileg csak a Rechberg vezetéknévét viselte és nem a Rechberg-Rothenlöwen-t.¹²

Végezetül, említésre méltó adalék, hogy a főgenerális szülei, idősebb báró Bercsényi Miklós és gróf Forgách György özvegye, Maria Elisabeth von Rechberg bárónő szintén a bécsi Stephansdom-ban, 1664. november 3-án fogadtak örök hűséget egymásnak.¹³

GRÓF BERCSÉNYI MIKLÓS KERESZTELÉSI ANYAKÖNYVI BEJEGYZÉSE

A[nn]o 1665 September.

Ihr Gnad[en] H[err] Nicolaus Berchini
 Freyh[err] de Seges. Ob[e]r[st]l[eutnant] zú pferdt.
 D[omina] M[aria] Elisabetha Berchini, gebohren
 Freyin Von Rechberg.
 H[err] Franz Graff Von Nadast. per D[ominus] Ludovicus
 Von Prevost Ob[e]r[st]l[eutnant] zú pferdt.
 F[rau] Anna Julianna Grafin Von Nadast, gebohren
 Esterhazin. per D[omina] Maria Dorothea Von Prevost
 gebohren Gräffin Fúxin.
 Barbara Koxizin.

⁸ *Friedrich Freiherr von Haan*: Genealogische Aiszüge aus den beim bestandenenen niederösterreichischen Landmarschall'schen Gerichte publicierten Testamenten. In: Jahrbuch der k. k. Heraldischen Gesellschaft „Adler”. Wien, 1900. 225. o.

⁹ MNL OL A 57 9. k. 336–338. o.

¹⁰ MNL OL A 57 20. k. 346–350. o.

¹¹ Genealogisches Handbuch des Adels. Bd. 141. Genealogisches Handuch der Fürstlichen Häuser. Bd. XVIII. Limburg an der Lahn, 2007. 250.

¹² AMDStS Taufbuch der Dompfarre St. Stephan. Tom. 27. Fol. 26.; AMDStS. Trauungsbuch der Dompfarre St. Stephan. Tom. 23. Fol. 42.

¹³ AMDStS Trauungsbuch der Dompfarre St. Stephan. Tom. 23. Fol. 42.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

AMDSSt	Archiv der Metropolitan- und Domkirche zu St. Stephan in Wien
Taufbuch	Taufbuch der Dompfarre St. Stephan. Tom. 27.
Traungsbuch	Traungsbuch der Dompfarre St. Stephan Tom. 23.
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
A 57	Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri Regii
SAB ZCM	Štátny archív v Bratislave, Zbierka cirkevných matrík. Inv. č. 1000–1005. Rímsko-katolícky farský úrad Hrádok

BIBLIOGRÁFIA

<i>Bánkúti</i> 1991.	<i>Bánkúti Imre</i> : Gróf Bercsényi Miklós. Budapest, 1991.
<i>Braun</i> 2010.	<i>Braun László</i> : Bercsényi Miklós (1665–1725). <i>Acta Beregsasiensis</i> , 2010. 1. sz.
<i>Csatáry</i> 2004.	<i>Csatáry György</i> : Gróf Bercsényi Miklós levelei és emlékei Ung vármegyében. Ungvár, 2004.
<i>Merényi-Metzger</i> 2011.	<i>Merényi-Metzger Gábor</i> : A Bercsényi család utolsó három generációjának anyakönyvi forrásai. <i>Fons</i> , 2011. 1. k. 55–82. o.
<i>Mészáros</i> 2006.	<i>Mészáros Kálmán</i> : II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. Budapest, 2006.
<i>Mészáros</i> 2013.	<i>Mészáros Kálmán</i> : Miért éppen Borsi? Tények, talányok tévedések II. Rákóczi Ferenc születéséről. In: <i>Széphalom</i> . A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 23. [2013]. Szerk. <i>Kováts Dániel</i> . 67–68. o.
<i>Thaly</i> 1885.	<i>Thaly Kálmán</i> : A székesi gróf Bercsényi család. I. k. Budapest, 1885.
<i>Thaly</i> 1904.	<i>Thaly Kálmán</i> : Bercsényi Miklós születésnapja. <i>Turul</i> , 1904. 135–136. o.

**EGY FRANCIA KALANDOR RÁKÓCZI SZOLGÁLATÁBAN:
JACQUES-FRANÇOIS RAVÉ DE BAUDRAN**

A French Adventurer in Rákóczi's Service:
Jacques-François Ravé de Baudran

In autumn 1717 Ferenc Rákóczi II, living in exile in France, accepted the invitation of Sultan Ahmed III, and hoping to get military help from the Turks he set off for the Ottoman Empire. He met Ravé de Baudran during the preparations of his ship in Marseille. The French had established horseriding academies in the area previously which all went smash. Shaken by his financial problems, the man offered his services to the travelling prince, and Rákóczi appointed him second equerry.

Baudran wrote in French, and the letter published here in Hungarian translation reports on their voyage, on their reception in Turkey, and on the circumstances of his entering to Rákóczi's service.

Keywords: Ferenc Rákóczi II, exile in France and Turkey, the reoccupation of the Banat, Adrianople, Sultan Ahmed III

1715 augusztusában, néhány nappal XIV. Lajos halála előtt, II. Rákóczi Ferenc visszavonult a grosbois-i kamalduli szerzetesek által Yerres mellett (Essone megyében) bérelt házba, hogy „megszabaduljon a világ zajától”. Egészen 1717 szeptemberéig ott maradt, és visszavonultságában volt ideje, hogy megírja *Emlékiratai* első változatát és hozzákezdjen *Vallomásai* megszövegezéséhez.

Közben figyelemmel kísérte az európai politikai helyzet alakulását, különösen az olyan eseményeket, amelyekben esélyt látott arra, hogy visszaszerezhesse elveszett hatalmát. A Velencei Köztársaság ellen indított török háború 1714 decemberében és azok a nehézségek, amelyekkel a *Serenissima* küzdött, hogy megvédje Moreát (a Peloponnészoszi-félszigetet) – amelyet a karlócai békével szerzett meg (1699. január 26-án) –, valamint az a körülmény, hogy az Ausztriai Ház attól félt, hogy a konfliktus kiterjedhet Dalmáciára és Horvátországra, arra késztették VI. Károly császár kormányzatát, hogy újabb összeütközést vállaljon a Portával. Főként Savoyai Eugén, a kiváló hadvezér és nagyhatalmú miniszter játszott fontos szerepet ebben a döntésben. 1716. április 13-án a Habsburg Monarchia szövetséget kötött Velencével. Májusra a hadiállapot hivatalossá vált Bécs és Isztambul között. A csataterén megmutatkozott a császári katonai erőfölény: 1716. augusztus 5-én a pétervárad-i győzelem, majd októberben Temesvár bevétele és a Bánság elfoglalása, főként pedig Belgrád kapitulációja 1717. augusztus 18-án – melynek Magyarország déli határvidéke védelme szempontjából volt kiemelkedő szerepe –, mind ezt bizonyította.

Ekkor hívta meg III. Ahmed török szultán Rákóczit, hogy menjen Törökországba, azzal az ígérettel, hogy helyreállítja a Magyar Királyság ősi szabadságjogait, Erdélyt pedig visszaadja a fejedelemléknek. Ebben bízva távozott Rákóczi Grosbois-ból, némi jövedelemforrást biztosítva magának Toulouse grófja segítségével, aki megelőlegezett neki kétévnyi elmaradt járadékot, amellyel a párizsi Városháza (*Hôtel de Ville*) tartozott neki. Marseille-be utazott, ahol Jean-Baptiste Bruny, a kikötő egyik leggazdagabb üzletembere, kereskedője és hajófelszerelője anyagi és technikai segítségével nekilátott a törökországi tengeri utazás

előkészítésének. 1717. augusztus 14-én az ANGE GABRIEL (Mihály arkangyal) fedélzetén az Hyères-szigetekre érkezett, ahol találkozott a szultán küldöttével, a kapidzsi basával. Majd miután összeszedte legénységét, 21-én továbbindult, és október 10-én Gallipoliban szállt partra. Onnan utazott Drinápolyba, ahol háború idején az ottomán seregek gyülekeztek, és ahol már várta őt a török udvar. Addigra azonban tudomást szerezhetett az oszmán sereg vereségeiről. Abban reménykedett vajon, hogy megfordul a hadiszerencse? Döntését talán megerősítette, hogy az akkor Habsburg kézen lévő Szardínia-szigetén 1717 augusztusának végén hatezer spanyol katona szállt partra. Ma azonban már tudjuk, hogy ennek a második frontnak a megnyitása semmiben sem ártott a törökök ellen viselt győzedelmes háború folytatásának, amelyet a pozsareváci béke zárt le 1718. július 21-én.

Rákóczi, mielőtt hajóra szállt volna, Marseille-ben Jean-Baptiste Bruny házában szállt meg. Ebben a városban vélte megtalálni élete nagy szerencséjét Jacques-François Ravé de Baudran, akinek csak korábbi életrajzaiból vannak adataink, de további sorsáról nincsenek információink. Egy Sologne-ban fekvő, Sennely nevű faluban született, ahol 1670. március 7-én keresztelték meg Jacques Ravé pénzügyi felügyelő és Sennelyben működő közjegyző, valamint Madeleine Loré d'Orléans fiaként. Baudran katonai pályája kezdetén muskétásnak állt, 1702-ben azonban megvált a katonaságtól, és abból élt, hogy lovaglóléceket adott. 1717-ben Provence-ban találjuk, ahol anyagi helyzete igencsak ingatagga vált. Marseille-i lovas akadémiaja csődbe ment, és az aix-en-provence-i sem bizonyult sikeresebbnek. Később d'Olières márkai szolgálatába állt, de valószínűleg ez a vállalkozása sem lehetett hosszú életű.¹ Amikor megtudta, hogy Rákóczi készül tengerre szállni, felajánlotta neki szolgálatait, s fel is vették második lovászmesternek. Az, hogy a fejedelem miként fogadta szolgálataiba, és hogyan érkezett meg Drinápolyba, kiderül abból a levélből, amelyet egy orléans-i ismerősenek írt 1717. október 3-án.² Sajnos nincs tudomásunk arról, hogy a későbbiekben mi történt Ravé de Baudrannal Rákóczi francia környezetében, amelyben Louis Bréchon titkárként dolgozott.

¹ Archives départementales du Loiret, J 53/2. 1717. augusztus 6-i levél, kelt d'Olières-ben, címzettje M. Douceron, az orléans-i választókerület segédjegyzője: „Abban a sivatagban vagyok, amelyet Sainte Beaume-nak neveznek, és ahol Magdolna megbánta a bűneit, Toulon környékén, és ahol még vagy két hónapot töltök majd, amíg találok magamnak elfoglaltságot. D'Olières báró meghívott, hogy lakjam nála. Az a lovas iskola, amelyet Marseille-ben igazgattam, tönkrement az általános nyomorúság miatt, az aix-iben sincsenek tanulók, ezért aztán oda megyek, ahol lovakat találok, és ahol munkát ajánlanak. Most az itáliai határ mellett vagyok. Azt hiszem, hogy innen Languedocba megyek majd, és jövő tavasszal egész biztosan visszatérek Franciaországba.”

² Erre a levélre Michel Le Pesant, a Loiret főlevéltárosa hívta fel a figyelmet, a Société historique et archéologique de l'Orléanais 1946. július 13-i ülésén. Vö. *Bulletin de la Société historique et archéologique de l'Orléanais*, 120 (1944–1946), majd pedig a *Blois & le Loir-et-Cher*, 1947. szeptemberi számában (Nº. 316.), amelynek 69–80. lapjain közölték, a következő címmel: „Un Solognot au service de François Rakoczi”. [Egy sologne-i lakos Rákóczi Ferenc szolgálatában.]

JACQUES-FRANÇOIS RAVÉ DE BAUDRAN LEVELE M. DOUCERONHOZ,
AZ ORLÉANS-I VÁLASZTÓKÖRZET ÍRNOKÁHOZ

Drinápoly, 1717. november 3.

Tisztelt Uram!

Egy órával az után, hogy postáztam Önnek egy meghatalmazást orléans-i örökségem felvételéhez,³ kaptam értesítést arról, amiről most beszámolok. Kérem, tudassa velem, megkapta-e a levelemet és elküldte-e nővéremnek, továbbá, hogy miként járt el utasításom értelmében. Kérem, hogy eszerint intézkedjék az évi tíztalléros járadék ügyében, amellyel Baudranban tartoznak nekem, és amelyet már öt éve nem folyósítanak; de ne árulja el, hogy ezer mérföldnyi távolságban vagyok Orléans-tól.

A hegyek között lévő sainte beaume-i birtokomra való indulás közben jutott tudomásomra, hogy Ragotsy [!] fejedelem őurasága hajóra szállni készül egész kíséretével Konstantinápoly felé, továbbá hogy Marseille-ben Bruny úrhoz fordult, akinél lakott, s aki egész Európa legsikeresebb kereskedője,⁴ és akinek nagy befolyása volt a fejedelem lelkére. Felkerestem Bruny urat és emlékeztettem, hogy volt szerencsém a fiát⁵ lovaglásra tanítani, aki akkor megígérte nekem, hogy ezt egy szívességgel viszonzozza majd. Mondtam neki, hogy most azért jöttem, hogy felajánljam lovászmesteri szolgálataimat a fejedelemnek, és hogy biztosra veszem a sikert, ha ő szíveskedik egy jó szót szólni az érdekemben, amit meg is ígért. Még aznap este, mint lovászmestert mutatott be a fejedelemnek, aki felém fordulva a következőket mondta: „Uram, kiváló ajánlással mutatják be Önt nekem, és elégedett lesz a szolgálatomban, én pedig gondoskodni fogok magáról; nincs más dolga, minthogy kövessen engem.” Aznap este felszálltunk az Ange Gabriel nevű hajóra, amelyet Bruny úr szerelt fel, és miután harmincegy napon át valamennyi tengeri viszontagságot elszenvedtük,⁶ Gallipoliban, harminc mérfölddel Konstantinápoly alatt szálltunk partra. Ezután útra keltünk, hogy szárazföldön tegyünk meg újabb harminc mérföldet úticélunk, Drinápoly felé, amely háború idején a török szultán székhelye. Bizonyára olvasta az újságokban, hogy a szultán milyen fogadtásban részesítette a fejedelmet;⁷ nem írom le részletesen, mert túl hosszúra nyúlna. Drinápolytól két mérföldnyire küldött elénk a szultán egy felszerszámozott és pompásan feldíszített lovat, hogy

³ Ravé de Baudran egy 500 „livres tournois” [tours-i font] értékű hagyatékot örökölt keresztapjától, François de Coignou-tól, aki a Maison Rouge földesura és parlamenti jogász volt (a végrendelet 1710. szeptember 13-án kelt). Baudran meghatalmazást küldött otthoni ügyvivőjének, Douceronnak, 1717. szeptember 14-i dátummal. Douceron évjáradékot kellett, hogy biztosítson Baudran Párizsban lakó nővérenek.

⁴ Jean-Baptiste Bruny „...az egyik legmerészebb és legsikeresebb kereskedő volt Marseille-ben a XVIII. század elején, egyike volt azoknak, akik kezdeményezték az Óceán felé való terjeszkedést” – írja róla *Charles Carrière*: *Négociants marseillais au XVIIIe siècle. Contribution à l'étude des économies maritimes*. Marseille, 1973. Tome I. 70. o.

Jean-Baptiste Bruny és a fivére, Raymond 1717-ben már jelentős részben az Atlanti-óceán és a déli tengerek felé irányította fegyverszállításait, mivel a spanyol örökösödési háború (1701–1713) új gazdasági lehetőségeket teremtett, de nem mondtak le a levantei, az Oszmán Birodalom kereskedelmi kikötői felé irányuló szállításiakról sem. II. Rákóczi Ferenc tehát Jean-Baptiste Bruny személyében a földközi-tengeri hajózás gyakorlott szakemberéhez, „a kor legragyogóbb csillagához” fordult. Lásd: *Gaston Lambert*: *Marseille et le commerce interlope en mer du Sud 1700–1723. Provence historique*, 38. (1967). 1717-ben Jean-Baptiste Bruny vagyonát 1 347 000 livre-re becsülték, fivéréét 1714-ben 920 320 livre-re. Lásd *Carrière* hivatkozott munkájának 105. lapját.

⁵ François Bruny vitte tovább apja ügyeit.

⁶ Szeptember 30. és október 5. között az északi és észak-keleti szelek mozdulatlanságra kárhoztatták az Égei-tenger szigetei közt hajózó utazókat.

⁷ A *Mercure de France* 1717. november 20-ai száma hosszú beszámolót közölt az eseményről.

a fejedelem azt ülje meg:⁸ egész kísérete szintén kapott lovakat. Ezernél több lovas fogadott, élükön az Oszmán Birodalom legnagyobb méltóságaival.⁹ Fényűző sátrakban szolgáltak fel ebédet a fejedelemnek, több mint száz fogással.¹⁰ Győzelmi menethez foghatóan kísérték be bennünket a városba, ahol sorfalat álló janicsárok és gyalogosok vártak ránk, ünnepi öltözetben. Este hatalmas vacsorát adtak, ahol megkóstoltam a süteményeiket és valami lokumot,¹¹ meg különböző ragukat: mindent különlegesen ízletesnek és a francia ételeknél jobbnak találtam. A fejedelem kinevezte udvartartása legfőbb tisztjeit, úgymint a kancellárt, a főudvarmestert, a főlovászmestert stb.; én második lovászmester leszek, mivel a főlovász főnemes. Én fogom idomítani a lovakat a harcra és a vadászatra, továbbá megtanítom az inasoknak, hogyan kell lovagolni. Én vezetem majd elő a fejedelem lovát és tartom a kengyelt, valahányszor nyeregbe száll vagy leszáll a lóról. A főlovászmesternek teszem le az esküt, a lovászok pedig nekem. Nagyon örülök, és ha Isten megsegít, és a fejedelem visszatér Magyarországra és Erdélybe, valamennyien gazdagok leszünk. A fizetésemet még nem állapították meg, de sokat remélhetek ettől a nagylelkű fejedelemtől, aki mindenkit bőségesen megjutalmaz. Legfeljebb negyven éves és igen ájtatos. Sokat hall még majd rólunk a következő hadjárat során,¹² és reményeink szerint jól megverjük a császárt. Várom, hogy híradással legyen magáról.

Alázatos és engedelmes szolgálója,
Baudran

Kérem, adja át alázatos és tiszteletteljes üdvözlétemet hitvesének, valamint Douleron kisasznynak és egész kiváló családjának, továbbá Levéville úrnak.

Leveleit a hírekkel a következő címre szíveskedjék küldeni:

A Feuillants-rend nagytiszteletű Priorjához, továbbításra Baudrannak, Őfelsége, a Nagyságos Rákóczi Fejedelem úr lovászának, Levante, Marseille. Ő majd átadja a levelet Bruny úrnak, aki az első Konstantinápolyba induló hajóval elküldi nekünk.

Fordította: Kovács Ilona

⁸ „A szultán lovászhai vezették a fejedelem elé [Őfelsége] császári díszekkel felékesített és pompásan felszerelt, aranyhímezéssel gazdagon díszített nyeregtakaróval ékeskedő paripáját. Ezen kívül még 40 különböző díszítésű nyeregtakaróval ellátott szép lovat vezettek elő a fejedelem tisztjei számára aszerint, hogy milyen állást töltenek be és mi a rangjuk.” Uo.

⁹ A *kajmakám* [a nagyvezír helyettese] képviselőjében a *tihája* [udvari kapitány], a lovasság két tábornoka, a janicsárága, a főkincstárnok, a *kapudzsí* basa [a szultáni kapuőrség parancsnoka], a fő ceremóniamester, a kincstárnok, és a sátrakat felügyelő tábornok. Uo.

¹⁰ A fejedelemnek keresztény módra szolgálták fel az ételeket, egy lábakon álló magasabb asztalon, a tisztjeinek török módra, a földön.

¹¹ Őrölt mandulából citrommal vagy rózsavízzel és vaníliával készült, fehér zselé-szerű édesség.

¹² „Következő hadjáratra” azonban nem került sor, csak a szokásos portyázásokra és rajtaütésekre. Az 1717–1718. évi katonai hadműveletekre nézve lásd: *Jean Nouzille*: Le prince Eugène de Savoie et le Sud-Est européen (1683–1736). (Bibliothèque d'Études de l'Europe centrale 6) Paris, 2012. 150–198. o.

A 11. „VÖRÖSSIPKÁS” HONVÉDZÁSZLÓALJ 5. SZÁZADÁNAK PARANCSKÖNYVE

Orderly Book of the Fifth Company of the Eleventh ‘Red Hat’ Honvéd Battalion

This Hungarian-language source is the orderly book of the Fifth Company of the Kolozsvár-based Eleventh Honvéd Battalion, one of the most valiant units of the Transylvanian Army. More precisely: it is only a fragment of the orderly book, covering the period from 19 December 1848 to 31 December 1848. This period was a significant time in the battalion’s history. The source gives us an impression how discipline was restored following the demoralization caused by the retreat after surrendering Kolozsvár (Cluj, Romania). The reorganisation resulted in the victories at Csucs (Ciucea, Romania) on 18-19 December 1848, where a great part of the fighting was undertaken by the unit. Readers of the book are acquainted with the order and course of the roster and the training, and with the everyday life of the Honvéd soldiers.

The orderly book is kept in the National Archives of Hungary. It was acquired from the legacy of Miklós K. Papp (1837–1880), a historian, literary historian and newspaper editor in Kolozsvár. Call number of the document: R 306. Katonai iratok, 18. csomó, 12. tétel.

Keywords: 1848–49 Hungarian Revolution and War of Independence, theatre of war in Transylvania, Eleventh Honvéd Battalion, training, roster

Erdélyben az unió szentesítése után, 1848 június elejétől kezdődött meg az első négy önkéntes (honvéd) zászlóalj toborzása és szervezése. Az érdemi szervezőmunkát a Vay Miklós báró, királyi biztos felügyelete alá rendelt főkormánysszék végezte, amely fogadta az e célra magánszemélyek által felajánlott adományokat is. A hadügyminisztérium rendelete alapján az erdélyi főhadparancsnokság megadta a szükséges támogatást, amely ekkor még abban merült ki, hogy a hadfogadó helyekre magyarul beszélő tiszteket és altiszteket rendeltek ki. Július második felében a zászlóaljok szervezését Dobay Károly ezredes, a 15. (2. székely) határőrezred parancsnoka vette át, aki augusztusban elkészítette a zászlóaljok fegyver és felszerelési igényét. A honvédek számára szeptemberben 2000 db Augustin rendszerű gyutacsos puskát és 1000 katona számára egyenruházatot szolgáltattak ki a gyulafehérvári raktárból. Szintén szeptemberben pénzhány miatt a négy zászlóaljat összevonták, a dévai önkénteseket Kolozsvárra, míg a fogarasiakat Marosvásárhelyre rendelték. Október elején a General Commando beszűntette a toborzás támogatását, és megtagadta a további fegyver és felszerelés kiszolgáltatását. Október 18-án Puchner rendeletében egész Erdélyt ostromállapotba helyezte, és elrendelte a honvédzászlóaljok lefegyverzését. A dévai honvédek a Bánságba vonultak vissza, a fogarasiakat a császári-királyi csapatok lefegyverezték. A kolozsvári és marosvásárhelyi zászlóaljok azonban már felvették a harcot a császári csapatokkal, valamint a román felkelőkkel, és a későbbiek folyamán a szabadságharc legvittebb alakulataivá váltak.

A kolozsvári székelyű 11. honvédzászlóalj szervezése tehát júniustól indult meg, az alakulat szeptember végére érte el a rendszeresített létszámot. Tisztjei a sorkatonaságtól áthelyezett vagy nyugalmazott tisztek közül kerültek ki, állománya a visszaemlékezések

szerint elsősorban a kolozsvári református, katolikus és unitárius főiskolák ifjúságából, kevés számú kormányshízi hivatalnokból és céhlegényből állt.

Az újonc alakulatot szeptember közepétől egyre gyakrabban vetették be a román mozgalmak ellenében. Október elején egy századát Bánffyhunyadra vezényelték, ez október 10-én tért vissza Kolozsvárra. Kolozs megye alsó kerületeibe szintén egy századot rendeltek ki Bánffy János báró, százados vezetésével a román felkelők megfékezésére. Szintén a mezősegi román mozgalmak miatt Vay Miklós báró, királyi biztos a Szamosújváron állomásozó századot Désre rendelte (október 27.). Innentől kezdve a honvédek a helyi nemzetiséggel együtt állandó készenlétben álltak. Mivel a város vezetése a rendelkezésre álló erőket kevésnek találta a sikeres védelemhez, s november 9-én kapitulált Karl Urban alezredes csapatai előtt, a század visszatért Kolozsvárra.

Az október végén Nagyenyedre vezényelt 3 század honvéd a nagylaki és marosszentkirályi ütközetekben meghatározó szerepet játszott, azonban a székely tábor marosvásárhelyi veresége után (1848. november 5.) visszarendelték őket Kolozsvárra. Ezt az indokolta, hogy Urban császári soralakulatokkal és román felkelőkkel már Désen volt. A zászlóalj részt vett a város körüli szamosfalvi ütközetben (1848. november 16.), és komoly szerepe volt abban, hogy a nagyobb katasztrófát sikerült elkerülni. Kolozsvár feladása után (november 17.), az állandó visszavonulások következtében a zászlóalj fegyelme meglazult, ezért Bánffy János báró, őrnagy javasolta az alakulat feloszlását. S bár az események hatására az Országos Honvédelmi Bizottmány tervbe vette ezt, erre a lépésre mégsem került sor.

A zászlóalj ezután végigharcolta az erdélyi felszabadító hadjáratot. Egyik legnagyobb fegyverténye a piski ütközetben (1849. február 9.) való helytállása volt, amikor a hidat a többszörös túlerővel szemben keményen védelmezte. 1849 áprilisában részt vett József Bem altábornagy temesközi hadjáratában, majd a nyáron a dévai hadosztály kötelékében harcoltak. A legendás alakulat – feltehetőleg 1849 nyarán – elnyerte a „vörössipka” viselésének jogát. Parancsnokai Bánffy János báró, Inczedy Samu, gróf Bethlen Olivér és Csehi Szigeti Miklós voltak.¹

A fegyvert 1849. augusztus 18-án Dévánál tették le.

*

Az itt közölt kútfő, a 11. honvédzászlóalj 5. századának parancskönyve.² Pontosabban az 1848. november 19. és 1848. december 31. közötti időszakról szóló parancskönyvtöredék. Lelőhelye a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, jelzete: R 306 Katonai

¹ Az alakulat története nincs feldolgozva. A szervezését és a Kolozsvár feladásáig történt harcait ismerteti: Süli 2011. 111–145. o. A zászlóalj későbbi harcairól és tevékenységéről a legteljesebb képet adja Csehi Szigeti Miklósnak az 1868-ban, Kolozsváron, név nélkül megjelent visszaemlékezése. *Csehi Szigeti* 1868. 28–120. o. Lásd még: Szerény vázlata a Kolozsvárt 1848-dik évben alakult 11-dik honvédzászlóalj történetének *Wass János* zászlóaljbéli főhadnagytól. Brassó, 1872.; *Wass János*: Néhány szó az 1848-ban alakult volt XI. honvéd zászlóaljról. *Történeti Lapok*, szerk. K. Papp Miklós, III. (1876) 503–506., 524–527., 539–542., 555–559. o.; *Wass Pál*: Fegyver alatt. 1848-as honvédszázados naplója Bem erdélyi hadjáratáról. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Csetri Elek*. Budapest, 1998.; Süli Attila: Adalékok a 11. (vörös sipkás) honvédzászlóalj történetéhez. In: *Acta Musei Militaris in Hungaria. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 13. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2012. 119–124. o. Bánffyról: *Bona* 2000. 229. o.; Inczedyről: *Bona* 2000. 401–402. o.; Bethlenről: *Bona* 2000. 248–249. o.; Csehi Szigeti Miklósról: *Bona* 2000. 660–661. o.

² A forrásra Hermann Róbert hívta fel a figyelmemet, illetve annak másolatát ő bocsátotta a rendelkezésemre. Segítségéért itt szeretném köszönetemet nyilvánítani.

iratok, 18. csomó, 12. tétel. K. Papp Miklós (1837–1880) kolozsvári történész, irodalomtörténész és hírlapszerkesztő hagyatékából került az intézmény gyűjteményébe.

A parancskönyvben tárgyalt időszak a zászlóalj történetének meghatározó korszaka volt. A forrásból képet nyerhetünk arról, hogy a Kolozsvár feladását követő visszavonulás okozta demoralizáció után hogyan állították helyre a fegyelmet, megteremtve ezzel az 1848. december 18–19-én vívott csucsaí harcok sikerét, amelyben az alakulatnak orosz-lánrésze volt. Megismerhetjük a szolgálatvezénylések és a kiképzések rendjét és lefolyását, valamint a honvédek mindennapjait.

A forrást a jelenlegi helyesírás és központosítás szabályai szerint, az eltérő alakok megtartásával rendeztem sajtó alá. A személyek életrajza adatainál – kivéve, ahol külön jelöltem – Bona Gábor idézett műveire támaszkodtam.

HONVÉD 11. ZÁSZLÓALJ SZÁZADOS ALSÓ SÁNDOR ÚR SZÁZADJA, 5^{IK} SZÁZAD.
PARANCSKÖNYV. KEZDETETT B[ÁNFFY]HUNYADON 1848° NOV[EMBER] 19^{EN}

Tábori parancs. Bánffyhunyard, november 19. [1]848.

Átvettem ezredes g[róf] Mikes Kelemen³ úrtól a főparancsnokságot, arról a különböző osztályok parancsnokait azon meghagyással értesítem, hogy ezután hivatalos eljárásokban hozzám folyamodjanak. Ez alkalommal szükségesnek látom a következő rendeleteket szigorú megtartás végett oly bizalommal kiadni, hogy az illető parancsnokok a körülményekhez képest igyekezni fognak rendeletim végrehajtását egész erejükkel felügyelni és nekem minden alkalommal segédkezet nyújtani, rendeleteim a következők:

1° Mit miután tapasztaltam, hogy különböző seregek legénysége minden fenyegetődzések dacára és intéseimre nem engedelmeskednek, sőt meg nem szűnik a legvakmerőbb s rútabb tetteket elkövetni, ezennel az egész parancsnokságom alatti seregnél rögtön törvényt hirdetek. Statarium mindazok iránt, kik in facto delicti⁴ rabláson, gyújtogatáson, bujtotgatáson, lázításon, egyáltalában személy- és vagyonbántáson találtatnak, ezen rögtön törvény értelmiben felhatalmaztatnak az őrnagy urak, hogy az előbb elnevezett bűnök elkövetőjét azonnal lövessék agyon. Itten megemlítenő a hadi fegyelem szigorú megtartása, s amely szerint mindazok, kik az engedelmesség első fokát megbántják, agyonlövetendők. A táborban az első szükség a rend és nyugalom levén, ennél fogva minden lövöldözés kemény büntetés alatt tiltatik meg.

2° Minden rendeletem segédem Bauer Lajos⁵ úr által adatik ki, azoknak vételére a különböző osztályparancsnokok segédjei minden reggel jelenjenek meg, egyúttal meghagyom minden őrnagy úrnak, hogy magát azonnal felelőséggel lássa el.

3° A szabad közlekedés fenntartására őrnagy B. Baumgarten⁶ úr Bánffyhunyardon, őrnagy Vér Sándor⁷ úr Somlyón, őrnagy Riczkó⁸ úr Csucsán, viendik helyeket a nékiek kirendelt haderővel, őrnagy B. Baumgarten Kolozsvár felé állítván ki kisebb szakaszokat, amikor jónak látja egész erővel előnyomulni, az ottani ellenség nyugalmát megzavarni, de figyelmeztetik úgy előre intézkedni,

³ Gróf Mikes Kelemen (1820–1849) ezredes, a 15. (Mátyás) huszárezred parancsnoka.

⁴ Latin. Jelentése: tettenérés.

⁵ Bauer Lajos (1814–1865) százados, báró Baldacci Manó vezérőrnagy segédtsíjtje. Később honvéd őrnagy és dési katonai parancsnok.

⁶ Baumgarten József (1811–1861) alezredes.

⁷ Weér Sándor ellenzéki politikus és a Doboka megyei lovas nemzetőrség parancsnoka volt. *Kádár József*: Belső-Szolnok és Doboka vármegye története. 1848–49. Dész, 1890. 28. o.

⁸ Riczkó Ignác (1815–1849) ezredes, az észak-erdélyi magyar csapatok dandárparancsnoka.

hogy magát visszavonhassa. Őrnagy Véér Sándor Zsibóig legyen fenntartandó, mely végre két háromfontos ágyút is magával viendő, melyeket Krasznán a két út összeolvadásánál felállítandó, az ágyú fődözésére a bihari 110 lovas fordítandó. Hivatalos jelentéseket őrnagy Véér úr, őrnagy Riczkó úr azután léssen megteendő. További rendeletem vételég a fizetést Kraszna megye állítandja ki.

5^{or} Nem lévén besorozva a tordai, nagyenyedi, felvinci, tövisi, dési, kolozsvári nemzetőrökből egy zászlóalj képezendő, melynek képzése és parancsnoksága őrnagy Szentpáli⁹ úrra bízatik, azon nemzetőrök, kik a besorozásra ellent állanak, haza utasítandnak.

6^{or} Őrnagy Kemény Farkas¹⁰ úr ezennel kineveztetik a haditörvénszék elnökének, minél fogva alezredes Cserei¹¹ úrnak meghagyom, hogy a hadügyek iránt szükséges értekezés végett a nevezett őrnagy úrhoz utasítsa. A haditörvénszék mindég a főparancsnokságnál léssen elszállásolva, s így az elítélés megerősítés végett előmbe terjesztendő.

7. Őrnagy Benő¹² urat térparancsnoknak nevezem ki, tehát minden elszállásolás, fuvarozási s több ily nemű ügyek általa viendők, értekezés végett segédemmel léssen egyetértve működendő.

8^{or} A szükséges írás folytatására hadnagy Antos¹³ urat segédem mellé rendelem ki, erről alezredes Cserei úr által értesítendő.

9er Ajánlom az osztály-, zászlóaljparancsnok uraknak, hogy sergők állásáról minden időben számot tudjanak adni, úgy szintén, hogy állási kimutatásokat töstént beadják a segédemhez az özves sereg állási kimutatás összeállítására.

10er Hadszó, jelszó és tábori jel minden nap a segédek által kikérendők lesznek, mivel ugyanazon egy seregnek csak ugyanazon egy jelei lehetnek, azon esetekben, ha netalán valamely jelszóval vagy tábori jellel megösmertetett egyén megszökne, a jelszó és tábori jel azonnal megváltoztatandó az illető parancsnok úr által ide hozzám is azonnal feljelentendő a megtett változtatást, hogy a szerént adhassam ki a többi seregnél is, a megváltoztatott jelszót és tábori jelet.

11er Ha oly esetek adják elő magokat, melyeket vagy haladéktalanul el kell intézni, vagy pedig melyeknek intézkedéséről az illető parancsnok urak merő felelőséget vállalnak fel, hatalmasan a szükségéseket ellátni fölhagyván egyébaránt, hogy jelentéseket azonnal hozzám felterjesszék, ha tudniillik az eset olyan volna, hogy tudomásomra adandó. Végre tapasztaltam, hogy az egyetértés a seregosztályok és egyáltalában a különböző parancsnokok között nem uralkodik oly kiterjedésben, ahogy az megkívántató, minél fogva meghagyom, hogy az egyetértésre a legnagyobb figyelem fordíttassék, mivel egy oly seregnél, amelyben ez nem uralkodik a történetet értelme szerénét,¹⁴ annyiaval kevésbé várható a jó siker fáradozásainktól, mivel ellenségünk a legjobb egyetértésben él egymás között, mind pedig parancsnokaihoz bizalma vagyon.

B. Baldácsi Manó¹⁵
tábornagy

Zászlóalja parancs Bánffyhunrad 19 nov[ember] [1]848.

A zászlóalji parancsnokságot ezennel tökéletesen által vettem, annál fogva a zászlóalj minden egyénét oda utasítom, hogy csakis az általam kiadandó parancsokat és rendelkezéseket az egészre nézve érvényesnek tartani és teljesíteni, természetesen a részletekre minden századost és tiszt urat, nem különben altiszteketnek a legpontosabb engedelmesség megadandó lesz, fájdalommal és sajnosan vala alkalmam több versen¹⁶ tapasztalni, hogy ezen zászlóalj nem oly sikerrel használtatott, mind az oly vitéz és bátor elszánt honvédekkel lehetett volna, szembetűnő, hogy az akadály a rendetlenségbe

⁹ Szentpáli József (1811–?) Küküllő megye nemzetőr őrnagy, később honvéd őrnagy, Debrecen térparancsnoka.

¹⁰ Báró Kemény Farkas (1797–1852) Torda megye nemzetőr őrnagy, később ezredes és hadosztályparancsnok.

¹¹ Cserei Ignác (1803–1897) alezredes, a 6. és 8. hadmegye parancsnoka.

¹² Benő István (1799–1867) Aranyosszék nemzetőr őrnagy, később honvéd őrnagy.

¹³ Feltehetőleg Antos Ferencről (1822–1876) van szó, bár ő 1848. november 1-jétől százados volt. *Bona* 2000. 204–205. o.

¹⁴ Szerént.

¹⁵ Baldacci Manó báró (1807–1852), vezérőrnagy, az észak-erdélyi magyar csapatok parancsnoka.

¹⁶ Alkalmommal.

rejlik és az engedelmesség hiányában, azért ezennel a százados és tiszt urakat, valamint mind[en] altisztet felszólítok a rend és fegyelem fenntartására a legelkelismeretesebben és egész katonai szigorral fenntartani, egyszersmind meg vagyok győződve, hogy minden honvéd ennek szükséges voltát átlátja s örömet nyújtand kötelessége teljesítésében által segédkezett a rend helyreállítására; egy a legnevezetesebb hiányok közül az, hogy nagyon sok egyén szüntelen a más kötelességével s dolgával bajlódik s azáltal felejtí a magáét teljesíteni. Erre nézve azt rendelem, hogy semmi alkalommal a sorbani felszólalások meg ne szenvedtessenek, és a honvédek szoktassanak ahhoz, hogy mihelyt a sorban vannak, a legnagyobb csend uralkodjék. Sok tizedesek járatlanságból pipával és szivarral állanak a szakaszok eleibe, ezt komolyan megtiltom, sem sorban, sem sor előtt senkinek nem szabad pipázni, amíg arra engedelem nem adatik. A honvédek egy nagy része az előjáróknak megadandó köszöntés módját nem tudják, ezt a legelső alkalommal a százados urak részletesen magyarázzák el a honvédeknek csapat előtt, egyen-egyen arról gyakorlatilag próbáltassanak.

Hadnagy Keresztes¹⁷ úr a tiszt urakról szolgálati jegyzéket készítsen és azt folytassa.

Minden nap egy felügyelő tiszt úr rendeltetik s hasonlólag egy őrmester, kik magokat nálam az örök felváltása előtt jelentsék, az örök felváltása minden nap ½ 11 órakor történjék meg, ezután, ha menetbe vagyunk, mindég egy órával a érkezés után. Itt, Bánffyhungyado[n] az adandó örök száma lesz, 1^{or} a királyi biztos úrhoz¹⁸ 1 tizedes, 2 őrzető, 15 honvéd. [2^{or}] Tábornagy B. Baldácsi úrhoz 1 tizedes és 1 honvéd rendszeresnek – ordinázt¹⁹ – 1 őrzető és 3 honvéd örül. 3^{or} A városházához 1 tizedes, 1 őrzető és 6 honvéd fog a rabok őrzésére ügyelni. 4^{or} Alezredes B. Bánffy János úrhoz 1 tizedes és 1 honvéd rendszeresnek, 1 őrzető és 3 honvéd örül. Végére 5^{or} 1 tizedes, 1 őrzető és 6 honvéd az élelmezési raktárhoz, mint örök. A felügyeletet tartó tiszt úr ezeket 12 ½ kidoboltatja és megvizsgálván az illető helyekre elküldi, ezen szolgálatot holnap a negyedik század adja, felügyelő tiszt úr ma hadnagy Szentpáli, őrmester Vas János.²⁰ Holnap átveszi a felügyeletet hadnagy úr Kiss²¹ és őrmester Újlaki.²² A századnak meghagyatik a rendes szolgálatot a századjoknál behozni, a reggeli jelentéseket megtartani s minden zászlóaljhoz tartozó jelentést és elővezetést tíz órakor megtenni. A napos tizedesek szolgálatja teljességgel nincsen életbe léptetve, azt egész kiterjedésében megtartani rendelem.

Minden üres órát használni, hogy a honvédek kötelességek beoktatásának nem lévén a szabályok kéznél, a századparancsnok urak gyakorlatságától várom meg, hogy sorbeli sikeres oktatásokat tartsanak. Minden század egy őrmestert küld naponként a segédtsízt Keresztes úrhoz 11 órakor a parancsolatok leírása végett.

A századok adják bé a tisztek névsorát és az üres helyekre való ajánlatot, valamint egy állapoti kimutatást s mindezeket ma estvéli 8 óráig.

Őrmesterekké kinevezem Dadai Eleket,²³ Moné Istvánt²⁴ és Nagy Istvánt,²⁵ a beosztások következni fog, járandóságok 21 novembertől kezdődik.

A felügyelő tiszt urak kötelességévé tétetik a takarodó eldobolására örködni, mely 8 órakor lesz, s mely után minden honvéd köteles szállására menni, a korcsomai tivornyázások és korhelkedések szorosan megtiltatnak, mert ez által a honvédek ereje és egészsége nagyon csökken, s midőn a szolgálat s menet egy kevés erőltetést igényel, sokan nem tudnak hivatásoknak megfelelni. Ez alkalommal magyaráztassék meg a honvédeknek, hogy egészségekre ügyelni a haza iránti szent kötelesség, és hogy a maga hibája által megbetegedett katona olyan, mint a here a méhek között.

A szolgálatbani pontosság s a kiszállásban gyorsaságot ezentül a honvédektől nagyon megkívánom. A honvédek megszokták volt, hogy midőn doboltak vagy sorban kellett állani, egyik egyfelé, másik másfelé beszélgetve tölti az időt, ahelyett, hogy sorban állana. Ha megszólítottattik, azt felel,

¹⁷ Keresztes Kálmán (1827–1884), a 11. honvédzászlóalj hadnagya, később honvéd százados.

¹⁸ Bárá Vay Miklós.

¹⁹ Parancsvivő.

²⁰ Wass János (1821–1903), a 11. honvédzászlóalj őrmestere, később főhadnagy.

²¹ Kis Lajos (1820–1898), a 11. honvédzászlóalj hadnagya, később honvéd százados.

²² Feltehetőleg Újlaki Gusztáv Miklós, a zászlóalj későbbi főhadnagya. *Bona* 1999. III. k. 392. o.

²³ Dadai Elek (1828–?), a 11. honvédzászlóalj őrmestere, később főhadnagy.

²⁴ Moné István (1828–1885), a 11. honvédzászlóalj őrmestere, később hadnagy.

²⁵ Nagy István (1815–1869), őrmester a 11. honvédzászlóaljban, később főhadnagy.

hogy még a nagyobb rész nem áll a helyén. Kívánom megértetni a honvédekkel, hogy úgy mindig órák kelljenek, amíg egy századot el lehet rendezni, holott, ha minden egyén másra nem ügyelve, a maga helyére igyekszik, a legrövidebb idő alatt a század elrendeztetethetik és az előljáróknak mód nyújtatik a rendetleneket megfeddeni.

Mindezen rendeletek pontos teljesítését a lelkes és jóindulatú honvédszászlóaljtlól megvárom és rendelem, hogy nem kényszerítendem büntető rendszerrel föllépnem. Sokan a honvédek közül minden aprólékos panasszal és követeléssel hozzám járulnak, minden tárgyróli fölvilágosítást magány óráimban minden honvédnek szívesen és örömmel adok, de szolgálati jelentéseket csak a rendes úton fogadhatok el, azért minden egyén utasítatik, minden jelentést a századjánál megtenni, és ha előmbbe kívánna valamit terjeszteni magát elővezeteni.

Panasz tetetett, mivel a honvédek erőszakkal több kenyeret elvettek, amidőn ezen sajnos esetet köztudomásra hozom s felszólítom a becsületes honvédeket, hogy örködjenek jó hírünk és nevünk felett, és az ily tény elkövetőjét jelentsék föl.

Ma délután 6 órakor a tiszt urak jelenjenek meg szállásomon, mely van B. Bánffy Zsigmond úr udvarában.

B. Bánffy János
őrnagy

Tábori parancs november 20. [1]848. Bánffyhunyad

Királyi biztos B. Vaji úr ő nagyméltósága legfelsőbb jóváhagyása reményében a következő ki-nevezéseket és előléptetéseket méltóztatott megrendelni a.a. 2255, 2259, 2258, 2260. számú folyó hó 18^{kén} kelt rendeletek következtében, székely huszár ezrednél szolgáló őrmester Bíró Györgyöt,²⁶ tizedes Tolvaj Józsefet²⁷ és hadfi Máriafi Albertet.²⁸ Az első honvédi főhadnaggyá, a két utolsót al-hadnagynak, oly megjegyzéssel, hogy amíg valamely ezredhez besoroltatnak, az írt ezredben foly-tassák szolgálatjokat, új mínőségökben továbbá: 2256. számú folyó hó 18^{kén} kelt rendelet következté-ben székely huszár ezred főhadnagy Csulak Dávidot²⁹ s 12. zászlóaljbeli hadnagy Simon Ferencet azon szolgálatbeli készség és vitézségért, melyet a jelen oláh mozgalmak elnyomásában tanúsítottak. Az első honvéd századosá, a másikat főhadnaggyá. Székely huszár ezred katoná ügyvéd Balog Istvánt,³⁰ mint főparancsnoki segédet századosi címmel. Schmidt György³¹ főmérnököt ugyanazzal felruházni. Végre 2270. számú folyó hó 19^{kén} kelt rendelet következtében Gracza Györgyöt³² fő-hadnagyi címmel nemzeti őrnagy Berzenczei Antal³³ mellé fíradhatatlan szorgalmáért segédtsízté, Krézi³⁴ könnyű lovassági főhadnagy Peretzi Mihályt³⁵ honvéd századosá, ugyanazon lovasságnáli őrmestert Dekárléni Jánost³⁶ hadnaggyá.

²⁶ Bíró György (1804–?), a 11. huszárezred őrmestere, később főhadnagya.

²⁷ Tolvaj József, a 11. huszárezred tizedese, később főhadnagya.

²⁸ Máriaffy Albert (1823–1889), a 11. huszárezred hadfija, később hadnagy.

²⁹ Csulak Dávid (1812–1849), a 11. huszárezred főhadnagya, később százados.

³⁰ Balogh István (1813–1887), a 11. huszárezred hadügyésze.

³¹ Schmidt György a nagyváradi építési kerület főmérnöke.

³² Gracza György Kolozs megyei nemzetőr főhadnagy és segédtsízt.

³³ Berzenczey Antal (1810–?), a Kolozs megyei nemzetőrség őrnagya, később alezredes, kolozsvári térpa-rancsnok.

³⁴ 7. (Kress) könnyűlovas ezred.

³⁵ Peretzi Mihály, a 7. könnyűlovas ezred századosa, később ezredes.

³⁶ Giovanni Decarlíni (1806–?), a 7. könnyűlovas ezred hadnagya.

A Bihar megyei még eddig szám nélküli zászlóaljnál³⁷ lévő tiszteket a következő modorban.

Századosnak
Szacsvai Imrét³⁸
Riczkó Lőrincet⁴⁰
Fráter Alajost⁴²
Baróti Lászlót⁴⁴
Török Lajost⁴⁶
Mili Dánielt⁴⁸

Főhadnagynak
Vaigel Vilmost³⁹
Gyalócai Lajost⁴¹
Kosztá Mártont⁴³
Gyalócai Károlyt⁴⁵
Tuolt Ignácot⁴⁷
Tuolt Istvánt⁴⁹
Rendel Alajost⁵⁰

Alhadnagyok
Klobozuski Istvánt⁵¹
Ferenczi Lázárt⁵³
Miller Józsefet
Sztrakó Eleket⁵⁶
Tóth Ignácot⁵⁸
Dosa Demetert⁶⁰
Jánosi Károlyt⁶²

Alhadnagyok
Csanádi Kálmánt⁵²
Derecski Jánost⁵⁴
Stupa Tódort⁵⁵
Mitter Ferencet⁵⁷
Gyarmati Miklóst⁵⁹
Sulcz Józsefet⁶¹

Akírók az illető tisztek és parancsnokságok oly hozzáállással értesítetnek, hogy ezen előléptetések és kinevezések az naptól lépnek életbe, amelyen a királyi rendelet kelt.

Zászlóalji parancs november 20. [1]848. Bánffyhunyadi

Szolgálatot adja holnap az ötödik század, a napot tartja hadnagyi úr Györfi és őrmester Csíki,⁶³ a felügyelő tiszt urak és őrmesternek kötelességévé tétetik mindenkor a hús és kenyér kiosztásnál jelen lenni. Ezen kiosztás a húsról nézve 9, a kenyérről nézve 10 órákor fog megtörténni.

³⁷ A későbbi 55. honvédzászlóalj.

³⁸ Szacsvai Imre (1813–1849) honvéd százados.

³⁹ Waigel Vilmos honvéd főhadnagy, később számvevő százados.

⁴⁰ Riczkó Lőrinc (1815–?) honvéd százados.

⁴¹ Gyalócai Lajos (1825–1899) honvéd főhadnagy, később százados.

⁴² Fráter Alajos (1807–1859) honvéd százados.

⁴³ Kosztá Márton (1823–1857) honvéd százados.

⁴⁴ Baróthy László (1819–1885) honvéd százados, később őrnagy.

⁴⁵ Gyalócai Károly (1808–1849) honvéd főhadnagy.

⁴⁶ Török Lajos (1814–1870) honvéd százados.

⁴⁷ Tuolt Ignác (1821–1888) honvéd főhadnagy.

⁴⁸ Mili Dániel (1816–1886) honvéd százados.

⁴⁹ Tuolt István (1826–1893) honvéd főhadnagy, később százados.

⁵⁰ Rédl (Redel) Alajos (?–1876) honvéd főhadnagy.

⁵¹ Klobositzky István honvéd főhadnagy.

⁵² Csanádi Kálmán (1827–1880) honvéd hadnagyi, később főhadnagyi.

⁵³ Ferenczy László (1816–1876) honvéd főhadnagy, később alszázados a 14. (Lehel) huszárezredben. *Bona* 2008. I. k. 345. o. Ott Illésként szerepel.

⁵⁴ Feltehetőleg Derecskey János (1829–?) honvéd főhadnagy, később százados. *Bona* 2008. I. k. 277. o.

⁵⁵ „Jelenleg hadfi, a Don Miguel ezrednél.” Sztupa Tivadar (1830–?) honvéd hadnagyi, később főhadnagyi a 69. honvédzászlóaljnál.

⁵⁶ Sztachó Elek (1827–1867) honvéd hadnagyi, később főhadnagyi.

⁵⁷ Mitter Ferenc (1801–?) honvéd hadnagyi, később százados.

⁵⁸ Feltehetőleg Tóth Ignác hadnagyi, később főhadnagyi. *Bona* 1999. III. k. 349. o.

⁵⁹ „Nemzetőrségi százados.”

⁶⁰ Dózsá Demeter honvéd hadnagyi, később főhadnagyi.

⁶¹ „Segéd tisztnek hadnagyi címmel.” Gyarmati Miklós (1830–1898) honvéd hadnagyi.

⁶² Jánossy Károly honvéd hadnagyi, később főhadnagyi.

⁶³ Feltehetőleg Csíki Gergely (1824–?) a zászlóalj későbbi hadnagya. *Bona* 1998. I. k. 278. o.

B[ánffy]hunyon – A szolgálatot adja a 4^{ik} század.

Napot kapja hadnagy úr Szentpáli – őrmester Rettegi.⁶⁴

Már ma átveszi a napot hadgy. Dési⁶⁵ úr helyett hadnagy úr Ferenczi⁶⁶ és őrmester Keceli⁶⁷ helyett Nagy István.

A főparancsnok úr rendeletében az első és második század d.u. 1 órakor N[agy]kapuson állomáson induland. A nevezett 2. század a szolgálatot nem alkalmas gyengélkedő és beteg egyéneket itt hagyják, még pedig rend és átnézeti jegyzék mellett, az 1^{ső}, a 3^{ik}, a 2^{ik} század, a 4^{ik} adja élelmezés végett által azon egyéneket. Minden magán szolgálatra használt honvédektől a fegyver vétessék el, és a fegyvertelen egyének, akik sorban szolgálhatnak látassanak el azokkal.

Minden egyéb rendezések a kimozduló 1^{ső} osztálynál százados Inczédi úr belátására bíznak.

A századok utasítanak alkalom szerint a fegyverekről, és minden álladalmi javakról, amik jelenben találkoznak, egy pontos jegyzéket készíteni, azt a századoknál megtartani és annak másolatát nékem beadni. Hasonlólag a töltések számát számba venni és a 60 töltésre hiányzó összeget följelenteni.

A mai nap a jelen és az ezelőtt kétnapi parancsolatokban megrendelt beadványok elkészítésére és az utasítások életbe léptetésére hagyatik, holnap, ha felsőbb rendelet következtében meg nem változtatik, az itt maradó 3 század gyakorlatra 9 órára ki legyen állítva. A századoknak szoros kötelességévé tétetik őrködni, hogy senki a maga önkényéből az illetén kiállástól el ne maradjon, s az elmaradandókat 2^{szet} huszonnégy órai rendkívüli órállással megbüntetni.

Honvéd Koszta József a tüzéséghez tétetik által az illető század rend és áttételi jegyzék mellett készen ezen egyént a tüzéséghez átadandó.

5^{ik} századbéli honvéd Karácsoni Márton, mint kovácsmesterségét értő, hasonlólag a tüzéséghez áttétetik, az illető század a fennírt módon átadását végrehajtandó leszén.

A 32^{ik} zászlóaljtól áttétetett honvéd Vojt Miklóst⁶⁸ őrmesterré nevezem ki, hasonlólag 1^{ső} századbéli tizedes Vas Jánost, kik az illetőségek 20^{bc} kezdődik.

Az őrmesterek elosztása a következőképpen leszén: az 1^{ső} századhoz Keceli Sándort és Vas Jánost, kik közül az 1^{ső} köteles lesz még ma a századdal Kapusra kiindulni. A 2^{ik} századhoz Újlaki István és Dadai Elek, a 3^{ik} századhoz Moni István és Nagy István, 4^{ik} századhoz Csíki Gergely, Szabó Ferenc, 5^{ik} századhoz Rettegi Zsigmond és Vojt Miklós. Mindazon egyének, kik századjoktól ezennel elmozdítanak, rendes áttételi jegyzék mellett vétessenek föl a számadásban századjoknál.

Miski Ferenc 5^{ik} századbéli honvéd, ki elszökött az állványból kitörlendő leszén.

Bánffy alezredek

23^{án} Hunyadon. A szolgálatot adja az 5^{ik} század.

Napot kapja holnap kedden Veres Miklós⁶⁹ úr őrmester Vojt Miklós.

Az örököt adó század fennmaradt része legyen készen, hogy az első izenetre legyen készen a takarodó eldobolása után éjjeli vigyázatra kiállhasson, de a rendeletvételéig nem lehet szabad az embereket sorba tartani.

A múlt éjjel vigyázatra kirendelt 5^{ik} századból sok honvédek is ismételt parancsolt dacára is ki nem állottak, amidőn afelett megilletődésemet nyilatkoztatom, hogy önként ajánlkozott honvédek-nél oly kevés katonai szolgálatra való készség mutatkozik, megvárom minden derék és lelkes honvédek-től, hogy az egy szálláson elmaradókat név szerint jelentsék fel megfenyítés végett.

Százados úr Alsónak kötelességévé tésem az elmaradottakat 2^{or} 24 órai órállással megbüntetni. Azon honvéd, ki magát a szolgálatra magát alkalmasnak nem érzi, tartozik magát idején jelenteni és az orvos által megvizsgáltatván, ha egészségi állapota kívánja, fel fog mentetni.

Ma délután a százados urak által meghatározzanak, időben ajánlanak ki a századok gyakorlatra, főképpen a csatárláncot rendelem gyakorolni.

⁶⁴ Rettegi Zsigmond (1817–1888), a 11. honvédzászlóalj őrmestere, később főhadnagy.

⁶⁵ Dézsi István (1823–1854) honvéd hadnagy, később főhadnagy.

⁶⁶ Ferenczi Ferenc (1826–1904) honvéd hadnagy, később százados.

⁶⁷ Keceli Sándor (1825–1902) honvéd őrmester, később hadnagy.

⁶⁸ Voith Miklós (1817–?) honvéd őrmester, később hadnagy.

Minden nap egy fél órával a takarodó után a napos tizedesek által a századokról jelentés a napos őrmesternek az őrtanyára léssen megviendő. Ezen jelentésben a betegek és minden aznap megtörtént események a századnál befoglalandók. Ezen jelentések nyomán a napos őrmester az egészről egy írásbeli jelentést készítvén, azt nékem beadja, és a felügyelő tiszt úrnak szóval teszi meg a jelentést; természetesen az őrizet alatt lévő hibások száma is megjegyzendő azon jelentésben.

Bánffy alezredes

27^{én} Nagyváradon.

Ma reggel vett rendelés nyomán a zászlóalj itt lévő 3 századja további parancsig itten fog állomásozni, ami végett új és rendes elszállásolás rendeltetett.

Újból és sajnosan kellett tapasztalnom, hogy minden kiadott parancsok dacára is a szolgálati rendes pontosság teljességgel nem létezik. Újból és utoljára szólítok fel minden egyént, a maga kötelességét lelkiismeretesen teljesíteni. A századparancsnok urak[na]k még egyszer meghagyom a hanyagokat háromszori rendkívüli órálással megbüntetni, és akinél az sem használna, azt példás megbüntetés végett feljelenteni.

A lődözés szoros tilalmát újból közhírré tészem, azon megjegyzéssel, hogy ha a honvédek meg nem szüntenek töltéseiket elprédálni, kénytelen leszek rögtön törvényt hirdetve, az ezen rendelet ellen hibádzókat agyonlővetni.

Mai nap délután 2 órakor a századok kiállván, az illető századparancsnok urak által név szerint jegyeztessék fel, hogy minden honvéd hány töltéssel van ellátva, és tétessék közhírré, hogy felsőbb helyről keményebb büntetés megrendeléséig minden hiányzó töltésért a honvédnek fizetéséből egy ezüst garas le fog vonodni a töltések megszerzésére.

Valahányszor a honvédek oly alkalomba jönnek, hogy töltéseket szolgálatban használhatják, kötelessége lesz a századparancsnok uraknak azelőtt töltéseket feljegyezni, valamint a körülményekhez képest a töltéseket mennél gyakrabban megvizsgálni.

A mai és holnapi napon minden álladalmi javak, melyekkel a honvédek ellátva vagynak, feljegyzendők lesznek, hogy a holnap kiadandó utasítás szerint a rendes számadások megkezdethessenek, egyszersmind tudomásul adatik, hogy mind afelett, mind a megtérítés terhe a századparancsnok urakra fog nehezedni.

Holnap a 32^{ik} zászlóalj első századja fogja adni az öröket, melyek további rendelésig következők lesznek:

Pénztári örül. – 1 őrzető és 3 honvéd, hozzám rendszeresnek 1 tizedes és a jelek megadására 1 dobos.

A foglyok őrzésére 1 tizedes, 1 őrzető és 6 honvéd.

A felügyeletet átveszi ma hadnagy úr Imecs,⁷⁰ őrmester Dadai és holnap hadnagy úr Boér.⁷¹

28^{án} Nagybádon. Holnap reggel 9 órakor a századok gyakorlatra ki legyenek állítva, a százados urakra bízatik a századonkénti gyakorlatra alkalmas helyet kinézni.

A századok utasítatnak minden beadványokat és jelentéseket segédtestet hadnagy úr Kereszteshez küldeni, mert ezután csak azon irományok tekintetnek beadattaknak, amelyek a nevezett hadnagy úr kezébe jutnak.

A holnapi gyakorlat után a honvédeknek lévő töltések számát magam megvizsgálom, a századok erről felvett jegyzékeket kéznél tartandók lesznek, a fegyverek jó, legtisztább, és használható állapotban tartását a századoknál különös figyelmében ajánlom, hasonlólag a lábbeli és ruha tiszta gondos rendbetartását, úgy az egész öltözködést a honvédeknek szoros kötelességévé teszem. – A honvédeknek értelmesen és fogalmokhoz képest megmagyarázandók a százados urak által, mely nagy befolyással vagyon a lábbeli és öltönyök tiszta rendbetartása egy sereg használható állapotra.

A kiadott parancsok dacára is az estveli és reggeli jelentések a századok részéről a napos tizedesek által a felügyelést tartó egyéneknek és ezek által nékem még mindég meg nem adatnak, amidőn

⁶⁹ Veres Miklós (1823–1869), a 11. honvédzászlóalj hadnagy, később százados.

⁷⁰ Imecs Domokos (1827–1928) honvéd hadnagy, később főhadnagy.

⁷¹ Boér Miklós (1827–1849) honvéd hadnagy, később százados.

ebbeli rendeletem ismétlem, biztossá tészek minden egyént, hogy a parancsolat nem teljesítő fenyték nélkül nem marad.

A századoknak meghagyatik az itt helyt levő betegek és fogságban lévők fizetésüket kiszolgáltatni.

Chorabszki András tizedes ideiglenesen a porcolábi szolgálat ellátásával megbízatik és utasítatik a helyt nem lévő századok rabjai kifizetésére, nyugtatvány mellett pénzt kivenni, arról számolni és alkalom szerint illető századoktól a járandóságokat beszerezni. –

Bánffy alezredez

Dec[ember] 3^{án} Csucsán. A szolgálatot adja ma a 3^{ik}, holnap a 4^{ik} század, amely század 12 órára a szállásom előtt fel légyen állítva.

A felügyeletet tartja ma hadnagy Szentpáli, őrmester Vojt Miklós, holnap hadnagy úr Veres, őrmester Csiky.

Már tegnap meg volt hagyva az illető századoknak, hogy délután 7 óráig az állapoti kimutatások a századoktól bėjőjenek ez a 4^{ik} századtól még ezen óráig bé nem küldetett, ebből az őrmester nagy hanyagsága kitetszék, amit ezentúl észre nem akarok venni, azért tehát a fent említett század ma délután 3 óráig beadja a békért kimutatást haladék nélkül.

A napot tartja holnap hadnagy Ferenci Ferenc, őrmester Lugonis. Az 5^{ik} századtól 6 honvéd, név szerint Borbély Lajos, Sánta Tamás, Samu Elek, Kilyén József, Balás Lajos és Balás Mihály az itteni fogadóba bététek, anélkül, hogy valami jelentés vagy tényleírás és utazási jegyzék azokról béküldetett volna, azért tehát a 5^{ik} századnak meghagyatik minden oly foglyokról, kikről a tényleírás szükségesnek találatik, tüstént az átnézeti jegyzékkel béküldessenek.

További kötelességévé tészem a századoknak minden kórházban küldendő egyénekreől át és ellenátnézeti jegyzékeket készíttetni, és minden fogadóba lévő honvédeknel pénz és kenyérbeli járandóságokat a maga rendén porcoláb Cholabszkihoz elküldeni.

Az 5^{ik} század hasonlólág a berukkolandó 1^{ső} és 2^{ik} század holnap délig az állvány a századnál jelen lévő a hiányzó öltözeti, bakancs, fegyver és töltések kimutatását, úgy mint a század névsorát beadandja.

Szabó százados⁷²

5^{én} A 11^{ik} zászlóalj parancsnokságához

1^{ör} Tapasztalván a legnagyobb rendetlenség az élelmezés tekintetében, megrendeltetik ezennel, hogy a fennírt csapat parancsnoka mielőtt a szükséges kenyeret, sőt, gyertyát, úgy a lovasság zabot, szénát kivenni szándékozna, 24 órával előtte írásba bėjelentik kormány és élelmezési biztos Gyarmati Sándor⁷³ úrnak a szükséges mennyiséget, egyszersmind meghagyatik, hogy mindeneket nyugtatva a legnagyobb renddel vétessenek ki azok.

2^{ör} Minden osztály fog kapni egy nyersbőrt, melyből a legszükségesebbeket pótolja ki vágatva bocskornak valónak.

3^{ör} Különösön figyelmeztetem a tiszt urakat, hogy embereikkel a legnagyobb illedelemmel, de mégis a legnagyobb szigorúsággal bánjanak, mindenek felett járjanak elől legjobb példáival. Osztályaikat soha el ne hagyják, azt naponta többször megvizsgálják, mert háború lábón állván és ellenség előtt, én a legkisebb hibáért mindég a tiszt urakat fogom kérdőre vonni.

4er Minden állomáson rendes őrtanya és felügyelőtiszt légyen, mely felügyelőtiszt ki légyen, a reggeli jelentésekbe bévárom.

5^{ör} A pénzmennyiségről való jegyzéket, mely az osztálynak szükséges, mindenkor 24 órával a kivétel előtt bé fogják adni főhadnagy Voigt Vilmos úrnak.

6^{ör} Mi a szükséges ruházatokat illeti, aziránt már tegnap intézkedvén kormánybiztos Antos úrnál.

7er Minden reggel 9 órakor a jelentéseket bévárom az azelőtt 24 órákba történtekekről, mikor is a jelszó s tábori jel kiadatik vagy az új parancs.

⁷² Szabó Farkas (1815–1869) százados.

⁷³ Feltehetőleg Gyarmathy Sándor (?–1867) Kolozs megye nemzetőr őrnagya. *Bona* 2000. 366–367. o.

8^{or} A marhahús ára mától 8 kr. leszén, mint eddig is volt Csucsán.

9^{or} Baróti százados úrnak ezután betegei⁷⁴ a 11^{ik} zászlóalj orvosa kezelése alá jönnek.

10^{or} A 11^{ik} honvédzászlóalj parancsnoka által vévén az 55^{ik} zászlóaljtól 4 beteget, azokat a többiekkel béküldi Váradra.

11^{or} Az előcsapat vezérloinek százados Alsó úrnak meghagyatik, hogy naponta egyszer felváltva, hogy egy erős lovas patrot⁷⁵ küldjen Hunyad⁷⁶ felé az országúton, úgy az hegyek közé gyalogot, főleg pedig Sebesvár felé jobbra, kik az ellenségnek minden mozgalmait kipuhatolván, mert a szigorú és jó előőrök, patrolok által lehet az ellenséget kétséges állásaiban fenntartani.

12^{or} Különben is megbízva lévén százados Alsó úr a legénység részére készítő kunyhókra nézve felszólítom, hogy azokat mielőbb felkészíttesse.

13^{or} A hús ezután századonként fog adatni, ahol jelen kell lenni az altisztnek minden szakaszból, ki a hús kiadásra a legnagyobb rendet fenn fogja tartani, mi a csontot illeti, a mérésnél egyaránt fog kímélni, a hússal a lábakat átvenni nem tartoznak, úgy a lovasság is egy tiszttel szakaszonként fogja kivenni a zabot és szénát.

14^{or} Az előőrök azután minden 48 órában felváltandók helyből és a jövődő felváltás holnapután 7^{én} meg fog esni, és százados úr Alsónak béléltása szerént meghagyom, hogy a kinyugodtabb századokat az előőrre használja, a más felváltó két ágyú meg nem érkezett és úgy százados Alsó úr ideküldje.

Riczko Károly
ezredes

Ezen fennírt parancs előbb a századoknak közhír parancs tétele végett kiadatik azon megjegyzéssel, hogy minden nap délbe a századok őrmestereik által parancsírás alakalmával segédtsízt úrnak a századok teljes számát, továbbá mennyi kenyér adag, font hús és gyertya szükséges, hasonlóképp beadni. A kikapott kenyéradag mennyiségét rendes nyugtatvány mellett fogják csak megkapni. Ami a rendes bevásárlást illeti, azt szakaszok tizedesei fogják minden nap eszközölni, melynek pontos és rendes véghezviteléért a napos tiszt urak felelőssé tétetnek, a szakasz hús vásárlásáért öszve jövetelére való dobszó minden nap reggel a napos tiszt úr által fog adatni.

Amint fennebb már említett az előőrök 7^{én} fognak felváltani, ezeket az 5^{ik} és 2^{ik} század, mint előbb felváltattak fogják felváltani, és oly módon legyenek elkészülve, hogy az első parancsra kiindulhassanak.

Szolgálatra nézve, mivel az 1^{ső} századnál csak egy tiszt úr vagyón, hadnagy úr Dési említett századhoz beosztatik.

Jövendőbe azon századok, kik itt helybe vagynak s töllök betegek Nagyváradra, kórházba áttétetnek, előírt átadási jegyzékekkel, rendes átadás végett legyenek ellátva.

Főhadnagy úr Hegyesinek⁷⁷ ezzel meghagyatik, a 2^{ik} század parancsnokságát ma délután hadnagy úr Boértól 3 órakerendesen átvenni s a történtől jelentést tenni.

Ezen hó 2^{án} kiadott főparancsnoki rendelet nyomán a századoknál hirdettessenek és minden egyénnek anyanyelvén jól megmagyaráztassék.

Fogdába lévő két közörök, Szász István és Martei Jánosnak 5^{ik} századtól elkövetett hibájokért, most az egyszer a fogdai idő büntetésül számíttassék, jövendőbe elkövetett hibájokért szoros haditörvények értelme szerént büntetni fognak, ezúttal ajánlom mindenkinek a legjobb magaviseletet és adott parancsnok szigorú végre vitelét.

Az 5^{ik} század délután 2^ó 3^{ig} gyakorolja magát a szükséges fegyverfogásokba, úgy ezután minden századnak a parancs 3 órakeradassék ki.

Szabó százados

⁷⁴ 55. honvédzászlóalj betegei.

⁷⁵ Patrouille. Lovas járőr.

⁷⁶ Bánffyhunyad.

⁷⁷ Az ő személyét nem sikerült azonosítani.

6^{án} zászlóalj parancs. Csucsán. [1]848.

Zászló

A szolgálatot által veszi főhadnagy úr Zeyk, őrmester Vass János, holnap főhadnagy Kiss János,⁷⁸ őrmester Velits.⁷⁹ A hadmegye parancsnokságától mai napon 421. szám alatt zászlóalj irat ezennel tudomásul adatik. 2^{ik} és 5^{ik} század parancsnokai úgy intézkedjenek, hogy holnap reggel 5 órakor az előőrök felváltására kiindulhassanak, mely századok ágyút magokkal fognak vinni, már ma a hús kiadásánál oly rendetlenséget láttam, amelyet ezután tapasztalni nem akarok. Ennél fogva újból és utoljára meghagyom, hogy minden napra hűsvásárlásra a szakaszok tizedeseik által vezetessenek, ahol a felügyelő tiszt úr és őrmester tartozik megjelenni és úgy minden ember húst kaphasson.

A múlt napokba minden jelentés nélkül századaiktul eltávozott honvédek, Kincses Gergely, Lakatos Ferenc, Tordai László, Veres Elek második századtól és Veres László 5^{ik} századtól porkolábnak adassanak át tényleírás által századjaik által, úgy ezután haditörvényszék vizsgálat végett elő fognak állíttatni. Ez alkalommal magyarázzák meg a század parancsnokai, mit térsen hadi időben ellenség előtt zászlóalját egy katonának elhagyni, ki hazánknak hűséget esküdött.

Szabó százados

Boksabányáról⁸⁰ történt győzelemnél Székely Elek⁸¹ 11^{ik} zászlóaljbéli százados úr vezérlete alatti 240 főből álló honvéd csapat különösen jelesen viselte magát, mint ezt a Közlöny hivatalos lap 168. számába meg is jelent. Simon Dani tizedes, Palaczi János és Tesecz János közhonvédek voltak az első, kik átrohanták a torlaszokat és vitézi bátorságok által az utánok nyomuló bajtársaikat még elszántabbá tévők.⁸²

A zászlóalj parancsnokságának meghagyom, nevezett százados úrral egyetértőleg, hogy az említett honvédek, ha különben alkalmasok az előléptetésre, tisztségi fokozatokba hozzá ajánlatba.

Midőn zászlóalj parancsnokságát a fentebbről értesítem, rendelem egyszersmint, miként a századoknak honvédeink utánzatra méltó példáját biztosítás végett napiparancsban adja ki és igyekezzék, hogy a parancsnoksága alatt, és mint harczfiakhoz illő meghívásulnak megfeleljenek.⁸³

Cserei alezredes

25^{én} napiparancs Bánffyhunyadi

Felkérem a zászlóaljparancsnok urakat, hogy a tiszt urakat oda utasítsák, hogy a legények közt a legjobb rend fönttartsassék, minden zászlóaljtól egy tiszt úr fogja tartani a napi felügyelést, azon fölül minden századtól egy tiszt úr az oly századoknál, hol kevés a tiszt, egy alkalmas őrmester.

Miután sok oly szerek, jelesen fegyverek, lovak, azoknak felszerelésére megkívántató nyereg-szerszámok, pisztolyok fogtak el az ellenségtől, ezután parancsolatul léssen kiadandó, bárki is, oly szereknek jó birtokába, melyeknek az állomány hasznát veheti, az tüstént bejelentendő teszi, s az állomány által annak ára készpénzben, jelesen egy ágyúnak 100 ft., egy m[ázsa] puskapornak 50 ft., lőszerszámok, fegyverek illendő áron fognak kifizettetni az azokat elfogóknak.

A 11^{ik} zászlóaljból 2. század fogja tartani a felügyeletet, aki felöltözve mindig hon maradott és az első dobszóra az ágyúknál fog teremni, a legénység közt parancsolatul még pedig szorosan megtartandóul kiadandó léssen, hogy vígan ugyan – lehetnek, de részegségig ne merészljenek inni, mert részeg emberekkel az ellenség előtt mit sem tehetni.

Négy ágyú s ahhoz tartozó tüzerek mindig készen álljanak, a lovak felszerszámozva tartassanak, hogy legelső jelle előállhassanak.

Riczkó ezredes

⁷⁸ Feltehetőleg Kiss János, a 32. honvédzászlóalj főhadnagya, később honvéd százados. *Bona* 2008. I. k. 550. o.

⁷⁹ Velits György (1824–1878), a 11. honvédzászlóalj őrmestere, később főhadnagy.

⁸⁰ Pontosabban Boksabányai útközetre. *Haditörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 4. sz. 749–766. o.

⁸¹ Székely Elek (1820–?) százados, a 11. honvédzászlóalj dévai századának parancsnoka, később őrnagy, Nagyvárad térparancsnoka.

⁸² Az eseményekre lásd: *Antos Balázs: A krassói bányavidék megpróbáltatásai 1848-ban, különös tekintettel a november 15-i, boksabányai ütközetre. Haditörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 4. sz. 749–766. o.

⁸³ A Hunyad megyéből 1848. október közepén kiszorult alakulat, báró Bruckenthal Mihály Krassó megyei nemzetőr őrnagy kérésére Lugos város segítségére sietett, és kivette részét az ottani bányavidékiért folytatott harcokból. *Süli* 2011. 130. o.

Zászlóalji parancs

Ezen parancs következtében a napi felügyeletet átveszi hadnagy Szentpáli, éberségen marad 5^{ik} 11^{ik} és 1⁶ század 32^{ik} zászlóaljtól, felügyeletet az őrmesterek közül tartja Csíki Gergely, a szolgálatot mint következők adja az 5^{ik} század. 1 tizedes, 1 honvéd mint rendszeresek, egy őrzető s 15 honvéd egy dobossal a fővárdára, ezen várda holnap délelőtt ½ 11 órakor a felügyeletet átveendő tiszt úr által ki fog doboltatni és pontosan a maguk helyükre elküldetni, a felügyeletet átveendő tiszt úr és őrmester egyszer mint másszor nálam 10 órakor hasonlóképpen ½ 11 órakor magokat jelentendik ezredes Riczkó úrnál, midőn a várda doboltatik, az őrmesterek parancsolatírás végett hasonlólag doboltassanak, kiknek utoljára meghagyatik a legpontosabban megjeleneni.

Sok részben az őrmestereknek legnagyobb hanyagságuk tapasztaltatott, azért még egyszer szorosan felszólítanak a parancsok szoros véghezvitelére, úgy a második őrmestereknek szorosan meghagyatik, hogy az elsőket minden szolgálatban segítsék.

A legelső dobjelre minden század arccal lakásom előtt felállítandó létszen, a százados urak egyeztessenek legfeljebb holnap délig a kiosztandó ruhákkal századjokat a lehetőségig rendbe hozni, és a eszközöket sótalan zsírral bekenetni. A századosok a századoknál jelenlévő köpeny, nadrág, atilla, topán, nyakkendő és a hiányokról való kimutatást rögtön hozzám beküldjék.

Inczédi őrnagy

29. Zászlóalji parancs

A felügyeletet átveszi ma hadnagy úr Györfi, őrmester Csíki a, a szolgálatot mint következők: a 11^{ik} zászlóalj 1⁶ századja 1 tizedest, 1 honvédet, táborparancsnok Bem úrhoz 1 tizedes, 1 honvéd, ezredes Riczkó úrhoz 1 tizedes, 1 honvéd, őrnagy Tóth⁸⁴ úrhoz 1 tizedes, térparancsnok úrhoz 1 tizedes, 1 honvéd, hozzám 1 tizedes, 1 dobos, 1 őrzető és 6 honvéd állomási várdára a híd elvén,⁸⁵ mely várdának az inspectiós tiszt egy szobát a híd elvén, mely alkalmas légyen tüstént rendeli. Mindezen várdák a felügyelő tiszt úr által rögtön kiállítandók a magok helyeikre.

Holnap ezen szolgálatot adja a 2^{ik} század, melynek kiállítására hadnagy úr Szentpéteri,⁸⁶ ki holnap őrmester Szabóval⁸⁷ a felügyeletet átveszi, 11 órakor dobszó által kiállítandja, ugyanekkor az őrmesterek is parancsírás végett kidoboltassanak, tábori fővezér Bem úr parancsára holnaptól kezdve a zászlóalj reggeli 8 órakor Magyar utcába, főbíró Grois úr⁸⁸ háza elejébe, hol szállásom van felállítandó, mely felállítás ezután mindennap ugyanaz órában mindennap megtörténjen, ezen kiállásra a felügyelő tiszt úr minden reggel ½ 8 órakor a híd elvén gyűlőt doboltasson, holnap délig 11 órára minden századtól a létszám és szolgálati kimutatás ezen forma szerint, mit most kiadok, a legpontosabban bekívánom, továbbá kimutatást a fegyver, cipő és mindennemű ruházati szükségleteiről, melyek fővezér Bem rendelkezésére a századoknak rövid időn kézbesíteni fognak, úgy hasonlóképpen megkívánom, hogy minden százados úr maga és tisztársai szállása utcáját ház numerusát beküldjék nekem holnap reggeli 9 órára. Kérem a zászlóalj tiszt urait nálam pontosan megjeleníteni. Ezen néhány nap alatt, mely a sereg nyugvására megengedett, a százados urak szoros kötelességévé tészem, a századoknál minden szükséges könyveket, úgy mindennemű eszközöket maguk számukra azon móddal megszerezni, hogy ha ezután indulandunk, a századok író eszközökben soha se szűkölködjenek.

31. Torda. Zászlóalji parancs

Holnap ú[gy]m[int] januarius 1⁶ 1849. a belső szolgálatot adja a tegnapi parancs mennyiségéhez képest szaporított 1 tizedes, 1 őrzető, 20 honvéd, kik is a városházánál a főőrsöt képezik egy dobossal együtt. Előőrségre megyen az 5^{ik} század, fele a fiscus⁸⁹ fogadóhoz Enyed⁹⁰ felé egy tiszt

⁸⁴ Tóth Ágoston (1812–1889), őrnagy a 31. honvédzászlóalj parancsnoka, később ezredes, hadosztályparancsnok.

⁸⁵ Hídon túl.

⁸⁶ Szentpétery Ferenc (?–1849), a 32. honvédzászlóalj hadnagya.

⁸⁷ Feltehetőleg Szabó Andor (1824–1895) őrmester. *Bona* 1999. III. k. 204–205. o.

⁸⁸ Groisz Gusztáv (1811–1874) Kolozsvár főbírája.

⁸⁹ Kincstári.

⁹⁰ Nagyenyed.

úrral, más fele Keresztesre egy tiszt úrral Poján⁹¹ felé. A 32. zászlóalj 1⁶ százada rendel holnap reggelre egy értelmes tizedest és 6 honvédet, kik is átadási jegyzék mellett egy csapat újoncot fognak Kolozsvárra bévezetni, ezen altiszt az illető írások, és legénység átvétele végett reggel 7 órakor szállásomon megjelenjen, honnan az átvett legényekkel rögtön Kolozsvárra induland. Az újonnan besorozott Fosztó Ferenc a 3^{ik}, Fehér László a 4^{ik} századhoz osztatnak, illetményöket a folyó hó utolsó napjától számítva. Csíki Miklós orvos⁹² úr az 1⁶ osztály, Tokai Pá⁹³l a 2^{ik}, Tóth Sándor orvos úr a 3^{ik} osztály felügyeletét veszi ma magához, kiknek szoros kötelességévé tészem, osztályaikat minden nap megvizsgálni és a talált betegekről mindennapi reggeli jelentéseket nekem beadni.

A 32. zászlóalj

BIBLIOGRÁFIA

- Bona* 1999. *Bona Gábor*: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban. I–III. k. Budapest, 1998–1999.
- Bona* 2000. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848–49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000.
- Bona* 2008–2009. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008–2009.
- Csehi Szigeti* 1868. *Csehi Szigeti Miklós*: Adatok a XI. honvédzászlóalj történetéhez. Egy honvéd magánjegyzetei. Kolozsvár, 1868.
- Süli* 2011. *Süli Attila*: A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadcsapat szervezése Erdélyben 1848-ban. Sepsiszentgyörgy, 2011.

⁹¹ Aranyospolyán.

⁹² Rövid életrajzát lásd: *dr. Zétény Győző*: A magyar szabadságharc honvédorvosai. Budapest, 1948. 109. o.

⁹³ Uo. 218. o.

A 204. HONVÉDZÁSZLÓALJ PARANCSKÖNYVE

Hadseregi, várkormányi és hadosztályi parancsok

Orderly Book of the 204th Honvéd Battalion.
Army-, Castle government- and Division-Commands

There are relatively few orderly- and correspondence-books which survived from the Hungarian Army of the 1848–1849 War of Independence; only forty of them are known. Many new such documents have come to light recently, thanks to the cooperation of Hungarian–Romanian historians and curators, a work supported by the European Union. The publication of one of the orderly books, that of the 204th Honvéd Battalion, a unit set up in the Castle of Komárom in August 1849, was started by the author in the special issue of *Hadtörténelmi Közlemények* in 2013. The paper in this issue is the next part of the publication.

The 204th Honvéd Battalion was set up together with the battalions Number 201–203. Men for the units were supplied by the recruits brought to the Castle of Komárom after the outbreak on August 3. The new battalions, together with the 127th Honvéd Battalion, were incorporated to the Fourth Division, a unit newly founded in August within the Eighth Corps of the Komárom Army, and lead by Colonel Count Ottó Zichy. The battalions were dispositioned in the Old Castle of Komárom. They did internal service, took part of the fortification works, carried out training. The grenadier company set up by Klapka on September 14 was rounded up with the men of the Zichy Division, too. The battalions starting with Number 200 did not take part in battle operations and combats, and despite the few pieces of information about them it is also probable that the complete equipment and arming of the soldiers did not happen by the capitulation in October.

The commands abound in details, and as they serve as a valuable source the author decided to publish the whole body of the orderly book. Following the previous publication of the battalion commands, the paper now presents those commands of the book which are related to the army, to the castle government and to the division. A significant part of the latter group casts light on the everyday work of the five battalions of the Zichy Division, and there are many records about officer promotions, too, many of which has been hitherto unknown. The author did not leave out the many times boring repetition of the orders related to the work of the battalions, either, for these instructions can give an impression of the atmosphere and often monotonous nature of the everyday life in the surrounded castle.

Keywords: 1848–1849 Hungarian War of Independence, defense of Komárom, Zichy Division, 204th Honvéd Battalion, everyday life of the garrison at Komárom, castle government

Az 1848–1849. évi szabadságharc hadseregének parancs- és levelezőkönyveiből viszonylag kevés maradt fenn. Hermann Róbert számításai szerint az egykor létező körülből 1500 okmányból mindössze alig 40 volt ismert 1998-ig. Azóta hat újabb ilyen jellegű irat került elő, ebből öt a Kedves Gyula szakmai vezetésével Európai Unió támogatással megvalósuló magyar–román történész–muzeológus együttműködésnek köszönhetően.¹

¹ A hatodik ilyen okmány a 64. honvédszászlóalj 1849. január–1849. június közötti parancskönyve, amely a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárába került.

A kutatás során feldolgozták az Aradi Ereklyemúzeum tárgyi és írásos emlékanyagát, és utóbbiból a 3. honvédszászlóalj parancskönyvének töredéke, a 95. és 204. honvédszászlóalj parancskönyvei, illetve, a Békés megyei mozgósított nemzetőrszászlóalj két századának egyesített parancs- és levelezőkönyve, valamint a Kazinczy-, majd Kosztolányi-hadosztály levelezőkönyve került elő. Közülük a 3. és 95. honvédszászlóalj parancskönyvei közlésre kerültek a feldolgozó munka egyik eredményeként elkészült forráskötetben.² Az 1849 augusztusában, a komáromi erődben megalakult 204. honvédszászlóalj parancskönyvének publikálását jómagam kezdtem meg a *Hadtörténelmi Közlemények* 2013. évi, Makai Ágnes tiszteletére megjelent különszámának hasábjain. Ez a publikáció ennek folytatását képezi.³

A 204. honvédszászlóalj a 201–203. számú honvédszászlóaljakkal együtt került felállításra. Legénységi állományukat az augusztus 3-i kitörés után a várba hozott újoncokból töltötték fel. Mivel a szabadságharc során 148-nál nagyobb zászlóaljszámot nem adtak ki, számozásuk azzal magyarázható, hogy Klapka György⁴ vezérőrnagy, a komáromi hadsereg parancsnoka, nem tudván hol tart a számozás, ezeket a számokat osztotta ki. Az újonnan felállított zászlóaljakat a komáromi hadseregen belül, a VIII. hadtest augusztusban újonnan alakuló, gróf Zichy Ottó⁵ ezredes vezette 4. hadosztályába osztották be a 127. honvédszászlóaljjal együtt. Ezek a zászlóaljak a komáromi őregvárban állomásoztak, és belső szolgálatot láttak el, erődtéti munkákban vettek részt, kiképzést folytattak. A Zichy-hadosztály katonáiból alakult szeptember 14-én a Klapka által újonnan felállított gránátos század is. A 200-as zászlóaljak harci cselekményekben, csatában, ütközetben nem vettek részt, és a kevés információ ellenére valószínű az is, hogy teljes felszerelésük és felfegyverzésük sem történt meg az októberi kapitulációig.⁶

² A parancs- és levelezőkönyvekre részletesen lásd *Csapó Zoltán – Hermann Róbert – Jánosi András*: A dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 1848-as „parancsolatkönyve”. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1998. 1. sz. 216–222. o. Az Aradi Ereklyemúzeumban található parancs- és levelezőkönyvekre: Okmánytár. Válogatott iratok és dokumentumok. Okmánytár az Aradi ereklyemúzeum iratanyagából (1836–1892). A reformkor, a forradalom, a szabadságharc, a megtorlás, az emigráció és a kiegyezés korának dokumentumai. Szerk. *Hermann Róbert*. Szeged, 2012. 43–45. o. A parancskönyveket lásd: uo. 241–243. o.: A 3. honvédszászlóalj parancskönyvének töredéke (1849. május 17.), és 258–283. o.: A 95. honvédszászlóalj parancskönyve (1849. július 16–augusztus 8.).

³ *Solymosi* 2013.

⁴ Klapka György (1820–1892), kilépett cs. kir. főhadnagy. 1848 júniusától százados lett a 6. honvédszászlóaljnál, majd áthelyezték a táborkarhoz. November–decemberben őrnagyként a bánági hadtest vezérkari főnökeként szolgált, majd a hadügyminisztériumba került. 1849. január elején ezredesként a felső-tiszai hadtest parancsnokává nevezték ki. A hadtestet újjászervezve megállította Schlik tábornok előnyomulását, majd hadtestével (I.) a feldunai hadsereg kötelékében részt vett a tavaszi hadjáratban. Tevékenységéért megkapta a katonai érdemrend 2. és 3. osztályát is. 1849 májusában Görgeit helyettesítette a hadügyminisztériumban, majd a feldunai hadsereg élén. A főszerep nagyobb részének elvonulásakor a komáromi hadsereg (II. és VIII. hadtest) parancsnokává nevezték ki. Egészen szeptember végéig védte Komáromot, majd a várőrségnek adott amnesztia fejében átadta azt a császári csapatoknak. Ezután emigrációba vonult. *Bona* 2000. 168–170. o. Életréje lásd: *Szénássy Zoltán*: Klapka György. Pozsony, 1977. (1992.²); *Hermann Róbert – Urbán Aladár – Borsi-Kálmán Béla*: A kompromisszumok embere. Tanulmányok Klapka György tábornok (1820–1892) életéről. Az előszót írta: *Csetri Elek*. Bukarest–Kolozsvár, 2000.

⁵ Zichy Ottó, gróf (1815–1880), kilépett cs. kir. főhadnagy. 1848 nyarán Győr megye és város nemzetőr őrnagyává nevezték ki, részt vett a schwechati csatában, majd decembertől a komáromi vár őrségéhez került. Ott szolgált a szabadságharc végéig, előbb alezredesként és dandárparancsnokként, majd augusztus végétől ezredessé, és az újonc zászlóaljakból alakított új hadosztály parancsnokává nevezték ki. Szeptember 28-án Klapka tábornok a katonai érdemrend 3. osztályával tüntette ki. A kapituláció után emigrált. *Bona* 2000. 728. o.

⁶ A 200-as honvédszászlóaljak történetére lásd: *Solymosi* 2010.

A 204. honvédszászlóalj komáromi kapituláció után megőrzött parancskönyvét⁷ Lehoczky Tivadar,⁸ a Munkácson élő neves polihisztor és történetíró 1891-ben kivonta, és kézírata ezután a Hadtörténelmi Levéltár őrizetébe került. Mivel a parancskönyv eredeti változata az Aradi Ereklyemúzeum iratanyagának feltárásáig nem volt ismert, azt nem lehetett összevetni a Lehoczky által az utókor számára lejegyzett irattal. Emiatt magam is Lehoczky kéziratát voltam kénytelen felhasználni és közölni a 201–204. honvédszászlóalj történetét feldolgozó tanulmányomban.⁹ A publikáció kéziratának leadása után azonban előkerült az addig lappangó eredeti parancskönyv is. Annak részletes áttanulmányozása után kiderült, hogy Lehoczky igencsak megrostálta a parancskönyv tartalmát. A Hadtörténelmi Levéltár 1848–49-es gyűjteményében őrzött Lehoczky-kézirat mindössze 28 oldalas, és jóval kevesebb parancsot tartalmaz, mint az eredeti 106 oldalas parancskönyv. A munkácsi helytörténész vagy saját szavaival írta le a parancsok tartalmát, vagy ritkábban szó szerint, de csak kivonatolva. Mivel a parancsok adatgazdagsága, forrásértéke mindenképpen indokoltá teszi teljes terjedelmű közlésüket, a parancskönyv teljes szövegének közreadása mellett döntöttem. A zászlóalj parancsok közlésére a kiváló történész–muzeológus, Makai Ágnes 70. születésnapjára készült kötetben került sor, most pedig a parancskönyvben megtalálható hadseregi, várkormányi és hadosztályi parancsokat kívánom közreadni.¹⁰ Utóbbiak jelentős része a Zichy-hadosztály öt zászlóaljának mindennapi tevékenységét mutatja be, de számos tiszti előléptetés ténye is megtalálható bennük, melyek közül több eddig ismeretlen volt. A zászlóalj tevékenységére vonatkozó utasítások sokszor unalmas ismétlését sem hagytuk el, hiszen ez is érzékelteti a körülzárt várban zajló mindennapok hangulatát, sokszor egyhangúságát.

A parancskönyvből a hadosztályi parancsokat hiánytalanul, a hadseregi és várkormányi parancsokból Szinnyei József Komárom 1848–49-es történetét részletesen feldolgozó munkájában¹¹ még nem közölt, vagy nem teljes terjedelmében közölt részeket adjuk közre. A hadseregi parancsokat Klapka György vezérőrnagy, a várkormányi parancsokat Asserman Ferenc¹² ezredes, a hadosztályi parancsokat gróf Zichy Ottó ezredes írta alá. Néhány esetben az aláírás hiányzik. A parancsokat dátum szerint, azon belül a parancs-

⁷ A parancskönyv fennmaradására, azonosítására részletesen lásd: *Solymosi* 2013.

⁸ Lehoczky Tivadar (1830–1915) jogász, polihisztor. 1848 nyarán tanulmányait félbehagyva honvéd tüzérnek állt, több csatában és ütközetben vett részt. A szabadságharc után folytatta tanulmányait, majd uradalmi főügyészként dolgozott Bereg megyében. Sokrétú tudományos tevékenységéből kiemelkedik helytörténetírói munkássága. Fő művei: Bereg vármegye monográfiája I–III. k. Ungvár, 1881.; Beregmege és a munkácsi vár 1848–49-ben. Munkács, 1899. Életére lásd: *Bagu Balázs – Szakáll Mihály: A szabadságharc nemzetőrei*. Ungvár–Budapest, 1994. 83. o.

⁹ *Solymosi* 2010.

¹⁰ *Solymosi* 2013.

¹¹ *Szinnyei* 1887.

¹² Asserman Ferenc (1877-től Vendrei, 1821–1893), cs. kir. huszár hadnagy. 1848 nyarán részt vett a délvidéki harcokban, majd korábbi parancsnoka, a bánási hadtest élén álló Kiss Ernő vezérőrnagy karségéde lett. E beosztásában szolgált tovább Damjanich tábornok alatt is, immár őrnagyként. A tavaszi hadjáratot a III. hadtest karségédeként küzdötte végig, majd a hadügyminisztériumba helyezték. 1849 júniusától ezredesként Komárom várparancsnoka lett. Klapka tábornok a katonai érdemrend 2. osztályával tüntette ki. A vár feladásakor hazatért Erdélybe. *Bona* 2000. 210. o. Életére lásd: *Kedves Gyula: A komáromi vár „szürke eminenciása”, Asserman Ferenc ezredes*. (Avagy kikből szervezték a honvédsereg vezérkarát?) In: Komárom ismeretlen csillagai. Komárom 1848-as történetének történelmi félműveiből került szereplő. 2011. április 29-én a 20. Komáromi napok alatt rendezett történelmi konferencia előadójának tanulmányai. Szerk. *Kiss Vendel*. Komárom, 2013. 152–168. o.

könyv sorrendjében közöljük. A közlés szöveghű, a szöveget és az írásjeleket a mai helyesíráshoz közelítettük. A rövidítéseket feloldottuk, az aláhúzott szavakat dőlt betűvel szedtük. A parancsokban szereplő idegen kifejezéseket lábjegyzetekben magyaráztuk meg, az előforduló személyek korabeli tevékenységéről szintén itt igyekeztünk információt adni. Ez jó néhány esetben nem sikerült, hiszen a parancsokban előléptetett tisztek egy része a szakirodalomban eddig ismeretlen volt. Több esetben előfordulhat az is, hogy a szabadságharc végén, a fegyverletételek után más hadseregekből Komáromba szökött honvédek tisztí rangot hazudtak maguknak, vagy a kapituláció előtt polgári személyek kerültek tisztí kinevezésre, a jobb elbánás reményében. Megjegyzendő az is, hogy a parancsokat lejegyző írrok minden bizonnyal hallás alapján dolgozott, mert a leírt neveket többször elhallotta. Ahol lehetséges volt, ezeket az elírásokat javítottuk. Az altisztek beosztására vonatkozó parancsrészeket fenti okok miatt elhagytuk. Hiszen itt már teljesen ismeretlen személyek könnyen félreérthető neveit kellett volna kitalálnunk, amire nem vállalkozhattunk.

HADSEREGI, VÁRKORMÁNYI ÉS HADOSZTÁLYI PARANCSON,
1849. AUGUSZTUS 21–OKTÓBER 3.

Augusztus 21. Várkormányi parancs

Őrszemléletet tartand holnap a fővárban egy százados a 127. zászlóalj[tól], készületet szinte itt tartand e zászlóalj, melytől egy szakasz a sétatéren táboroz, és ott a rendőrséggel együtt cirkálánd, nappal pedig kint a fővár előtt felállítand egy őrt. Őrszolgálat leend a fővárban és a városban. Folyó hó 18-án közlött napiparancsban változtatás szerint ma és holnap a 98. zászlóalj[tól és a] nemzetőrségtől ellátandó.

A 201. zászlóalj holnapra megint 120 embert vezéreljen dologra a Kossuth-vonal¹³ élelmtárhoz, egy állandó főtiszt és öt altiszt felügyelete alatt. 40 embert, egy altiszttel, egy őrzetövel az Invalid Házhoz és annyit a barátok féle zárdához. Összes 200.

Holländer¹⁴ élelmezési százados holnap reggel negyed hatkor és délután háromnegyed egykor a nevezett helyen megjelenjen.

Miután a katonai sütő személy beteg és a pékek közül tettem a polgári sütőkhöz sütőket, hogy a katonai sütészséget alkalmaztatnák, ugyanazért a kenyérsütés az óvárban nem történhetik valamennyi használható kemencékben, annál fogva a 127., 201., 202. zászlóalj minden sütő mesterséget értőket újoncaikból kiszemlélje és 24 óra alatt jegyzékkel ellátva az óvári sütőházba okvetetlenül elküldje, nekem pedig a jelentést beadja.

Augusztus 26. Hadosztályi parancs

A 204. honvédszászlóalj a hadosztályi irodába négy küldöncöt vezérlend reggeli hét órára.

Meghagyatik a 204. honvédszászlóalj parancsnokának, hogy a létszámot a reggeli jelentéssel együtt reggeli hét órára hozzám elküldje.

Zichy ezredes

¹³ Kossuth-vonalnak a korábbi Nádor-vonalat nevezték.

¹⁴ Holländer Leó (1806–1887), jogot végzett nagykereskedő. 1848 júliusától a Magyarországi Izraelita Választmány elnöke lett. 1848/49 fordulójától a felső-tiszai, majd I. hadtest főpénztárnokaként tevékenykedett, e beosztásában honvéd százados, majd őrnaggyá nevezték ki. Júliustól a komáromi hadsereg élelmezési inténdánsaként szolgált. Később betegsége miatt hivatala alóli felmentéséért folyamodott, amit Klapka szeptember 20-án elfogadott. *Bona* 2000. 384. o. és *Szinyei* 1887. 369. o.

Augusztus 27. Várkormányi parancs

Többször várparancsnok felszólítása következtében a várban a tisztátalanság és rondaság nem akar megszűnni, ezáltal az egészségre rossz befolyást eszközölend, és az ártalmas kigőzölges betegséget okoz. Felszólítanak tehát a zászlóaljparancsnok urak arra szorosan felügyelni, hogy osztályaiknál a szemét, a mocskos vizek helyükre hordassanak. Mert ha ezen hanyagságot még egyszer tapasztalandom, a parancsnok urakat fogom emiatt felelet terhe alá venni.

Augusztus 27. Hadosztályi parancs

Meghagyatik a hadosztályhoz tartozó zászlóaljoknak, hogy az estveli jelentést naponként hét órakor, a reggeli jelentést pedig reggeli nyolc órakor hozzám pontosan, a létszámmal együtt elküldjék.

Továbbá a hadosztályhoz tartozó zászlóaljaktól naponként hozzám egy küldönc vezényeltessék, és azt a zászlóaljak mindig a magukét reggeli hét órakor pontosan felváltsák.

A 201. honvédszászlóalj holnap a hadosztályi irodába nagy küldöncöt vezénylend.

Zichy ezredes

Augusztus 28. Hadosztályi parancs¹⁵

Jelentés érkezett, hogy a fogdában a tisztaságra semmi gond nem fordítatik. Meghagyatik Storch¹⁶ hadnagy úrnak, hogy a tisztaságra, mint az egészség egyik fő céljára, a fogdában több gondot fordítson. A szalmazsákokból a régi szalma kivetelve, azokba új szalmát tessen. Továbbá vagyon a fogdában sok oly egyén, kiről a tény be nem küldetett.¹⁷ Felszólítatik fent nevezett hadnagy úr, hogy ezen foglyokat zászlóaljbéli csapataiknak adja át.

Tegnap este egy hadnagy úr vitetett kórházba, s nem tudatik melyik csapattól való. Felszólítanak tehát a zászlóaljbéli osztályparancsnok urak, hogy ma estig egy tiszt urat a kórházba küldjenek, ki ezen halottat megvizsgálja, és ha ráismernek, jelentésüket a térparancsnokhoz tüstént beküldjék. Egyszersmind egy bizottmányt küldjenek ki, amely a meghalt hadnagy ingó vagyonát hadbíró jelenlétében lepecsételje.

Mint hogy a markotányosnők közt számosan találtak, kik ragadós nyavalyában vannak¹⁸ és ezáltal sok honvédek elromolnak, szolgálatot nem tehetnek. Oda utasítanak a zászlóaljparancsnok urak, hogy a katonáknál tartandó minden héten orvosi vizsgálat[kor], a markotányosnők is megnézendők. A megromlottak a városból elutasítás végett a városházhoz bekísértessenek.

Zichy ezredes

Augusztus 28. Hadseregi parancs

A 6. huszárezred és a 61. honvédszászlóalj komolyan megrovatik, hogy a mára rendelt csinos kiosztáshoz¹⁹ a tegnapelőtti parancs értelmében a feldíszítendőket és előbb a rendelt századot kilenc órára a vár udvarában fel nem állította.

Az illető parancsnoknak meghagyatik tehát, ezen elmulasztás okát 24 óra alatt a főparancsnokságnál bejelenteni. Minthogy ezen elmulasztások oka főképp abban látszik rejleni, hogy a hadosztályi parancsnokok a naponként 11 órára határozott parancsírásra segédjeiket el nem küldik. Tehát újonnan meghagyatik, hogy minden hadosztályból a segéd, vagy annak hátráltatása esetében ma is minden önálló parancsnokságtól egy főtiszt parancsírásra megjelenjen. És a térparancsnokságnak szoros kötelességévé tétetik, a meg nem jelenőket azonnal főparancsnokságnak jelenteni, mely azután el nem mulasztandja, az átvévő segédtisztet, kiknek a parancsírásnál jelen lenni különös kötelességük, meg nem jelenését legszigorúbban büntetni.

Klapka tábornok

¹⁵ A második és harmadik bekezdés Szinnyeinél mint várkormányi parancs szerepel. Nyilván ezt továbbította Zichy a hadosztály felé.

¹⁶ Storch Mihály (1794–?) cs. kir. őrmester, 1848-ban a komáromi vár törzsfogláraként szolgált. Ebben a beosztásban maradt a honvédseregben is, 1849. augusztus 20-án hadnaggyá léptették elő. Szeptember 21–22-én tisztí rangjáról leköszönt. *Bona* 1998–1999. III. k. 188. o. és *Szinnyei* 1887. 370. o.

¹⁷ Azaz nem küldték be az illető foglyok által elkövetett cselekményről szóló tényleírást.

¹⁸ Valamilyen nemi betegségben szenvednek.

¹⁹ Kitüntetés átadási ceremóniához.

Augusztus 29. Várkormányi parancs

Személyesen kellett meggyőződni arról, hogy a várban tanyázó zászlóaljak a tisztaságra legkevesebb figyelmet sem fordítanak. Az illető parancsnok urak felelősség terhe alatt oda utasítottak, hogy laktanyáikat azonnal kitisztíttatni, a tornácokon őrköt felállítani, kik a tisztátalanság okozóit azonnal elfogják, és illető parancsnokainak feljelentsék. Veszter Károly²⁰ orvos a katonai főkórodába²¹ mint katonai felügyelő evégre magát óber²² úrnál jelentse.

Asserman ezredes

Augusztus 29. Hadosztályi parancs

Bató Márton 204. zászlóalji őrmester a hadosztályi irodába vezényeltetik. Naponként a küldöncöket elküldjék.

Zichy ezredes

Augusztus 30. Várkormányi parancs

A 204. honvédszászlóalj vezénylend holnap dologra a Kossuth-vonali táborhoz 120 embert egy alantos főtsízt s öt altízt vezérlete alatt. Az envelope tárhoz²³ 40 embert egy őrzetűvel, a barátok féle zárdához 140 embert egy őrmester s egy altízt felügyelete alatt, összesen 300 embert, kik a nevezett helyen Holländer százados rendelkezésére reggel negyed hatkor és délután háromnegyed egykor megjelenjenek. Ha pedig az eső esik, a munkások [ott]hon maradjanak. Későbbben, ha kitisztul, kimenni tartoznak.

A 204. zászlóalj, mivel még felszerelve nincsen, szolgálatot nem tesz, hanem dologra fog vezényeltetni.

A tisztátalanság a legszorosabb parancs dacára sem akar itt a várban megszűnni. Meghagyatik tehát a szolgálatot adó zászlóalj parancsnokának, hogy minden szegleten őrköt állítson fel, a falra vizezőket tüstént elfogják és fogságba kísérik.

Azon felül minden zászlóalj és testőrök felszólíttatnak, hogy osztályai előtt előre és hátra található rondaságot az őrszemlézeti őrmester által, ma négy órára eltisztíttassák. Ezentúl minden nap dolgozókat küldjenek a rondaság eltakarítására, mi ha nem történend, a zászlóalj parancsnokai a vár elébe állíttatnak.

Asserman ezredes

Augusztus 31. Várkormányi parancs

Őrszemlést tartand holnap a fővárban egy százados a 98. zászlóaljtól. Tűztartalékot képzend ugyanezen század egy tartaléka.

Őrszolgálatot a fővárban és a városban adja szintén a 98. zászlóalj, a kiadott szolgálati felosztás szerint.

A 204. honvédszászlóalj vezérlend holnap dologra a Kossuth-vonali élelmetárhoz 120 embert egy alantos főtsízt és öt altízt felügyelete alatt. Az envelope tárhoz 40 embert egy altiszttel, egy őrzetűvel. A barátok zárdához 140 embert egy őrmesterrel és öt altiszttel, és 200 embert az illető altisztekkel Holländer százados eleibe (Barátok utca). Összesen tehát 500 embert, kiket a fent írt helyen reggel negyed hatkor és háromnegyed egykor pontosan kiállítsa.

A 201. honvédszászlóalj szinte vezéreljen dologra négy altízt felügyelete alatt, kik az ellenségtől elfogott javak rendelkezésére²⁴ a Duna partján negyed hatkor és délután háromnegyed egykor pontosan megjelenjenek.

A 201. honvédszászlóaljnak meghagyatik, hogy a sétatéren táborozó egy szakaszhoz, valamint a fogoly tiszték őrizetéhez rendelt fél századhoz is mindig egy-egy főtsízt is vezéreljen.

Asserman ezredes

²⁰ Valószínűleg Vezér Károly (1817–?) 1849. május közepén hadnagy és orvos volt a 18. (Attila) huszárezredben. További szolgálati adatai nem ismertek. *Zétény* 1948. 225. o.

²¹ Katonai főkórházban.

²² Ezredes.

²³ Élelmiszer tár.

Augusztus 31. Hadosztályi parancs

A gyakori megszökések meggátolása tekintetéből meghagyom, minden hadosztályomhoz tartozó parancsnok uraknak, hogy a zászlóaljak holnap tíz órára felesküdtessenek, és minden héten egyszer a hadi törvényeket a legénység előtt felolvassassák.

Zichy ezredes

Szeptember 1. Várkormányi parancs

Őrszemlét tartand holnap a fővárbán egy százados a 201. honvédszászlóaljból. Tűztartalékot képzend ugyanezen század egy tartaléka, mely egészen 24 óráig a fővár előtti sétatéren táboroz, ott a rendőrséggel folytonosan cirkálendő. Őrszolgálat a fővárbán és a városban a közlött őrelosztás szerint holnap szinte a 201. honvédszászlóaljtól ellátandó.

A 204. honvédszászlóalj vezénnyel holnap dologra a Kossuth élelemtárhoz²⁵ 120 embert, egy alantos főtiszt és öt altiszt vezénylete alatt. Az envelope tárhoz 40 embert egy altiszttel és egy őrvezetővel, a barátok féle zárdához 140 embert egy őrmester s öt altiszt vezénylete alatt. Összesen tehát 300 embert.

Szeptember 1. Hadosztályi parancs

Minthogy a hadosztályhoz tartozó zászlóaljaktól a délutáni három órai parancsírásan rendesen meg nem jelennek, és az estveli jelentést, sem a létszámot a reggeli jelentéssel el nem hozzák, meghagyatik a hadosztályomhoz tartozó zászlóaljparancsnokoknak, felelősség terhe alatt, különösen a 201. honvédszászlóalj parancsnokának, akitől már több napokról reggeli jelentést és létszámot nem kaptam, mi több még parancsírásra sem jelenik meg.

Ezennel meghagyom a hadosztályomhoz tartozó parancsnokoknak, hogy a parancsírásra, délután három órára egy alkalmas egyént küldjenek. Az estveli jelentést estveli hét órára, a reggeli jelentést pedig a létszámmal együtt reggeli kilenc órára hozzám pontosan elhozzák.

Holnap a hadosztályi irodába a 202. honvédszászlóalj négy küldöncöt vezénylend.

Zichy ezredes

Szeptember 2. Hadseregi parancs

A főparancsnoksághoz rendelt napi szolgálattevő tisztek főnökévé Térey Pál²⁶ neveztetik ki. Szigorú kötelességévé tétetik, hogy a napi tisztek szolgálatáról pontosan feleljen.

Klapka tábornok

Szeptember 2. Hadosztályi parancs

A 203. honvédszászlóalj a hadosztályi irodába négy küldöncöt vezénylend.

Zichy ezredes

Szeptember 3. Várkormányi parancs

Őrszemlést tartand holnap a fővárbán egy százados a 201. zászlóaljból, és tűztartalékot képzend ugyanezen század egy tartaléka, mely egészen 24 óráig a fővár előtti sétatéren táborozik, ott a rendőrséggel folytonosan cirkálendők. Őrszolgálat a fővárbán és a városban a közlött őrelosztás szerint holnap szintén a 201. zászlóaljtól ellátandó.

A 204. honvédszászlóalj vezénylend ismét dologra a Kossuth-vonali élelemtárhoz 120 embert egy alantos főtiszt és öt altiszt vezénylete alatt. Az envelope tárhoz 40 embert egy altiszttel s egy őrvezetővel, a barátok zárda féle tárhoz 140 embert egy őrmester és öt altiszt felügyelete alatt. Összesen tehát 300 embert.

²⁴ Rendezésére.

²⁵ A Kossuth-vonalon található élelmiszer-raktárhoz.

²⁶ Térey Pál (1831–1883) jogi tanulmányok után, 1848 nyarán lépett be a magyar szolgálatba állt 9. (Miklós) huszárezredbe. Októbertől hadnagy, november közepén főhadnagy lett ugyanitt. 1849. április elején alszázadosá nevezték ki. Alakulatával a feldunai, illetve VII. hadtest kötelékében szolgált. Július második felében futárként a komáromi erődbe küldték, itt Klapka parancsőtisztje lett. Szeptember elejétől főszázadosi rangban Klapka törzsének parancsnokaként szolgált. A kapituláció után emigrált. *Bona* 2008–2009. II. k. 450. o.

A 127. zászlóalj szinte dologra vezényeljen 100 embert egy főtiszt és a kellő altisztek felügyelete alatt, a hadszállító házhoz is 100 embert ily módon, kik mindnyájan Holländer százados laka elé reggeli öt órakor és délután háromnegyed egykor pontosan kiálljanak. A felügyelő tiszt urak lesznek felelősök ezen dolgok rendes beérkezésekért.

Horváth Miklós²⁷ százados, Turkovits Miklós százados, Fülöp János főhadnagy, Mártonffy Frigyes főhadnagy, Smülk főhadnagy, Válnyi hadnagy, Soltész hadnagy és Horváth Mihály hadnagy szolgálattételre a rendőrségre beosztatnak, és magukat Boros²⁸ századosnál jelentsék.

Felső parancs következtében a következő törzstiszt urak ma délután két órakor Klapka tábornok úrnál megjelenendők. E célra a Várkormányi irodába gyülekezzenek. A 127., 201. és 204. zászlóalj parancsnoka s törzstisztjei, mind az őrnagy úr, mind a hadszállító ház parancsnoka, továbbá: Obell²⁹ őrnagy mint kórházparancsnok, Buzay³⁰ törzsorvos, Krivácsy,³¹ Jungwirth³² tüzér alezredes, Komáromi³³ őrnagy, mint rögtönítélő szék elnöke, végre Jausz³⁴ őrnagy, mint újonctelep parancsnoka.

Asserman ezredes

Szeptember 3. Hadosztályi parancs

Kovács Pál hadnagy urat hadosztályomba hadosztálybíróul kinevezem folyó hó 1-jétől számítandó rang és illetményel.

Zichy ezredes

²⁷ Horváth Miklós (1803–?) volt nemesi testőr. 1848 őszétől a Vas megyei önkéntes nemzetőrzászlóalj, majd az abból szervezett 45. honvédzászlóalj főhadnagya lett. 1849 januárjában századosá léptették elő. Alakulatával a VII. hadtestben, majd az önálló Kmetty-hadosztályban szolgált. A borosjenői fegyverletétel után Komáromba menekült, ahol a vár feladásáig szolgált. *Bona* 2008–2009. I. k. 467. o.

²⁸ Boros Ferenc (1816–?) volt cs. kir. hadfi és nemesi testőr, sóhivatali gyakornok. 1848 szeptemberétől százados lett a Baranya megyei önkéntes nemzetőrzászlóaljban, majd az ebből szervezett 51. honvédzászlóaljban az eszéki várórség kötelékében. Eszék 1849. februári feladásakor hazatért. Tavasszal csatlakozott a komáromi várórséghez, ahol a térparancsnokságon szolgált, szeptember 7-étől immár őrnagyként. A vár feladásakor emigrált. *Bona* 2000. 261. o.

²⁹ Obell József (1798–1870) 1845 óta nyugalmazott cs. kir. százados, 28 évig szolgált a cs. kir. 33. (Gyulai) gyalogezredben. 1848 októberétől honvéd századosként a komáromi erőd térparancsnokságán szolgált, majd 1849. júliustól őrnagy és a várbeli kórházak főparancsnoka. A cs. kir. hadbíróóság megfosztotta rangjától és nyugdíjától. *Bona* 2000. 547. o.

³⁰ Buzay (1849 júniusáig Weitzenbreyer) Károly (1810/11–?) sebész-, szemész-, szülészorvos. 1848 októberétől a komáromi katonai kórház vezető főorvosa volt. Ő hozta létre az esztergomi és tatabányai kórházakat. 1849. április közepétől törzsorvosként a komáromi erőd egészségügyi vezetője, megkapta a katonai érdemrend 3. osztályát. A szabadságharc egyik legelismerettebb honvédorvosa. *Zétény* 1948. 104–105. o.

³¹ Krivácsy József (1821–1903) 1840-től cs. kir. tüzérként, majd m. kir. nemesi testőrként szolgált. 1848 júniusában főhadnaggyá nevezték ki a 10. honvédzászlóaljhoz, majd szeptembertől a tüzérséghez került. Októberben előbb tüzér százados Komáromban, majd 1849. március végétől őrnagyként a vár tüzérparancsnoka. Júniusban rövid időre az V. (bánsági) hadtest tüzérparancsnokává nevezték ki, majd július elejétől visszakerült korábbi beosztásába. Augusztus elején alezredessé léptették elő. *Bona* 2000. 465–466. o.

³² Jungwirth, Karl (1809–1868 után) cs. kir. tüzér hadnagy, 1848-ban már 22 éve szolgált. Szeptembertől ütegparancsnok a honvédseregben, majd a HM Tüzérségi alosztályán tüzér századosként szolgált. A téli és a tavaszi hadjáratban ismét ütegparancsnok a feldunai hadtestnél. 1849. január végén őrnaggyá, május végén alezredessé nevezték ki. Ezután a komáromi vártüzér ezred parancsnokaként szolgált a kapitulációig. *Bona* 2000. 414–415. o.

³³ Komáromi István (1823–1884 u.) eredetileg ügyvéd volt. 1848 nyarán hadnagy lett a komáromi városi nemzetőrség parancsnokának segédtisztjeként. Novembertől a komáromi erőd térparancsnokságára került immár honvéd főhadnagyként. Beosztásában folyamatosan szolgálva előbb százados, majd őrnaggyá léptették elő. 1849. május elejétől a losonci újonctelep parancsnokává nevezték ki, majd júliusban ismét a komáromi várórséghez került, ahol augusztus végén a rögtönítélő bíróság elnöke lett. *Bona* 2000. 450. o.

³⁴ Jausz József (1822–1876) cs. kir. gyalogos közlegény (1848 tavaszán fokozták le, korábban őrmesterként szolgált). 1848 őszén százados lett a 2. Pest megyei önkéntes nemzetőrzászlóaljban, majd az ebből alakult 71. honvédzászlóaljban szolgált a komáromi erődben. 1849. március elejétől alakulatának parancsnokává nevezték ki őrnagyi rendfokozatban. Május elejétől a komáromi újonctelep parancsnoka volt. *Bona* 2000. 407. o.

Szeptember 4. Várkormányi parancs

Őrszemlét tartand holnap a fővárbán és a városban egy százados a 203. zászlóaljból. Tűztartalékot képzend ugyanezen zászlóalj egy tartaléka, mely egészen 24 óráig a sétatéren táboroz, ott a rendőrséggel folytonosan cirkálendő.

Őrszolgálatot a fővárbán és a városban a közlött őrelosztás szerint holnap szinte a 203. zászlóalj ellátandja.

A 204. zászlóalj vezénylend megint dologra holnap a Kossuth-vonali élelemtárhoz 120 embert egy alantos főtiszt és öt altiszt felügyelete alatt. Az envelope tárhoz 40 embert egy altiszttel és egy őrzetövel, a barátok zárda féle tárhoz 240 embert egy őrmesterrel s öt altiszttel ellátva. Összesen 300 [sic! helyesen: 400] embert.

A 201. zászlóalj dologra vezényljen 200 embert, egy főtiszt és a kellő altisztek felügyelete alatt, kik Holländer százados laka elé negyed hat órakor reggel, délután fél három órakor pontosan kiálljanak. A felügyelő tiszt urak lesznek felelősök ezen dolgosok rendes beérkezéséért.

A 201. zászlóalj figyelmébe ajánltatik a hadifoglyok őrizetére rendelt fél század pontos kiállása, nehogy a tegnap esett baj előadja magát, hogy tudniillik a foglyok száma egészen hibázott.

Meghagyatik, hogy ezután mindig azon zászlóalj, mely a vár- és városbeli szolgálatot tartja, a tűztartalék századot a tisztekkel együtt a fővár előtti sétatérre küldje, hol a rendőrség alá rendeltetik.

A zászlóaljak közti aránylagos szállásfelosztások tekintetéből rendeltetik, hogy a legénység számára a 127. honvédszászlóalj 64-től 99-ig és az alsó emeletben 67-től 68-ig [szállásoljon be].

A 203. zászlóalj a 9-től 37-ig, a 204. honvédszászlóalj az első emeletben 78-tól 97-ig. Továbbá a tiszt lakban a 127. honvédszászlóalj a 3., 4., 5., 8. földszinti szobákat, a 201. zászlóalj a 6., 7., 9., 10. emeleti számokat, a 203. honvédszászlóalj a 14., 15., 16., 17., 19., 20., 21. földszinti számokat, és a 204. zászlóalj a 2., 9., 10., 11., 12. földszinti számokat elfoglalják. Az átszállásolások még ma, mégpedig a legnagyobb renddel megtörténjenek. Az átszállásolások a térparancsnoksághoz 24 óra [alatt] beadassanak.

A 203. és 204. zászlóalj egy-egy írnot rendeljen Boros százados úrhoz, mint őrségi főtiszthez, kik még ma a kis piacon, 109. szám alatt négy órakor nála jelentsék magukat.

Asserman ezredes

Szeptember 4. Hadosztályi parancs

Jakabfy Sámuel³⁵ hadosztályi prófosz³⁶ rossz viselete miatt hivatalától megfosztatván, a létszám-ból kitörlendő.

Holnap a 204. zászlóalj a hadosztályi irodába négy küldöncöt vezénylend.

Zichy ezredes

Szeptember 5. Várkormányi parancs

Őrszemlét tartand holnap a fővárbán egy százados a 127. honvédszászlóaljból. Tűztartalékot képzend holnap ezen zászlóalj egy százada, mely egészen 24 óráig a fővár előtti sétatéren táboroz, ott a rendőrséggel folytonosan cirkálendő.

Őrszolgálatot a városban és a fővárbán a közlött őrelosztás szerint holnap szinte a 127. zászlóalj adand.

³⁵ Jakabfy Samu (Sámuel, 1816–?) cs. kir. gyalogos tizedesként szolgált, 1848 októberében ezredével csatlakozott a honvédsereghez. 1849. január 23-án a bodrogyeskeresztúri ütközetben fogságba esett, de február elején visszaszökött a honvédsereghez. Májustól őrmesterként a pesti katonai szállító háznál szolgált. Augusztus végétől a Zichy-hadosztály törzsfőjára lett, de néhány nap múlva hivatalától megfosztották. Szeptember 15-én a 204. honvédszászlóalj hadnagyává nevezték ki. *Bona* 1998–1999. II. k. 113. o., hadnagyi kinevezésére lásd: *Szinnyi* 1887. 320. o.

³⁶ Porkoláb, foglár.

Holnaptól fogva azon zászlóalj, mely az őrszolgálatot kiállítja, azon nap egyszersmind egy fél századot rendeljen a fővár udvarába, ott a tisztaság végett öröket felállítandó, melynek helyeit Bozó³⁷ őrnagy úr ki fogja mutatni.

Asserman ezredes

Szeptember 5. Hadosztályi parancs

Holnap 11 órakor a 201. honvédszászlóalj kiálljon és által szemléltetik a zászlóalji tömegbe jobbra, és osztály tömeget szinte jobbra fognak osztatni.

Zichy ezredes

Szeptember 6. Várkormányi parancs

Őrszemlést tartand holnap a fővárban egy százados a 201. honvédszászlóaljból. Tűztartalékot képzend szinte ezen zászlóalj egy százada, amely 24 óráig a fővár előtti sétatéren táboroz, ott a rendőrséggel folytonosan cirkálendő.

A 204. honvédszászlóalj vezénylend holnap dologra a Kossuth-vonali élelemtárhoz 120 embert egy alantos főtiszt és öt altiszt felügyelete alatt, az envelope tárhoz 40 embert egy altiszttel és egy őrzetővel, a barátok zárda féle tárhoz 140 embert egy őrmester és öt altiszt felügyelete alatt. Összesen 300 embert.

Minden nap a jelszó és olaj kiosztásnál a legnagyobb rendetlenség uralkodik, mert az őrzetők vagy igen későn, vagy valamely ordinánc³⁸ által hívva sem jönnek meg a főőrtanyára. Ez egyenesen az illető tiszt urak és az őrszemlézeti százados hanyagságából ered, mert a fővárban őrszolgálatot tevő zászlóaljak legénysége újoncokból állván, ezek tudatlansága természetes. Hanem minden őrdíszletnél vagy az elosztó segédtsízt, vagy az őrszemlézeti százados úr az altiszteket és őrzetőket elhívassa, és szigorúan meghagyja nekik, hogy délután két órakor minden őrtanyáról egy őrzető fegyveresen küldessék jelszóért a fővárbeli főőrtanyára. Oda vagy írásban, vagy élő szóval elvívén a tizedes (az őrpáncsnokot keresse, és vezessék a jelszóval), hány ember van az őrségen, s közülük hány ór van kiállítva. Egy közhonvédet szinte magával vigyen fegyver nélkül, olajért valami edénnyel.

Azon zászlóalj, mely az őrszolgálatot adja, aznap szinte két biztos, ügyes honvédet rendeljen küldöncül a rendőrségi irodába, a kis piacra, a 1093. szám alatti házba.

Minekutána a ruhaneműekben a hadsereg nagy hiányt szenved, mely kivált a készítéshez szükséges, de hiányos szabókban rejlik, szigorú felelet terhe alatt szállítatnak fel a zászlóaljak s egyéb hadtestületek, hogy a szabóságot értő egyéneiket felelet terhe alatt, 24 óra alatt átadási jegyzékekkel ellátva Butz³⁹ ruharaktári századosnak átadni [kötelesek].

Asserman ezredes

Szeptember 7. Várkormányi parancs

Őrszemlést tartand holnap a fővárban egy százados, vagy a század ideiglenes parancsnoka a 203. zászlóaljból. Tűztartalékot képzend ugyanezen zászlóalj egy százada, mely egészen 24 óráig a fővár előtti sétatéren táboroz, ott a rendőrséggel folytonosan cirkálendő.

Őrszolgálat a fővárban és a városban a közölt őrelosztás szerint holnap szinte a 203. zászlóaljtól ellátandó.

A 204. zászlóalj holnap megint dologra vezénylend a Kossuth-vonali élelemtárhoz 120 embert egy alantos főtiszt és öt altiszt felügyelete alatt, az envelope tárhoz 40 embert egy altiszttel és egy

³⁷ Bozó Manó (Emánuel, 1818–1892) cs. kir. főhadnagy a 62. (Turszky) gyalogezredben, 1848 nyarán századossá nevezték ki a 2. honvédszászlóaljhoz. Október elejétől őrnagyként alakulatának parancsnoka lett a Délvidéken. Később Pétervárad védelmében vett részt, helytállásáért megkapta a katonai érdemrend 3. osztályát. Július közepétől a komáromi erőd térparancsnokságán szolgált, szeptember 15-én alezredekessé léptették elő. *Bona* 2000. 264–265. o.

³⁸ Parancsőrtsízt, de itt inkább: futár, küldött.

³⁹ Butz Lajos (1820–1896) volt cs. kir. gyalogos tizedes. 1848 őszétől honvédtisztként szolgált a feldunai hadsereg ruházati raktáránál előbb Pozsonyban, majd a komáromi erődben. 1849. májustól honvéd százados és a várőrség ruházati főfelügyelője. Klapka tábornok szeptember 28-án őrnaggyá léptette elő. *Bona* 2000. 272. o.

örvezetővel, a barátok zárda féle tárhoz 140 embert egy őrmester és öt altiszt felügyelete alatt. Tehát összesen 300 embert.

Farkas⁴⁰ hadnagy úrnak a tiszt karban földszinti 106. szám alatti irodájában holnap kilenc órakor tartandó egész hadi törvényszékhez vezényelje a szabályszerű ülnököket a 127. zászlóaljból, kik magán pecsétnyomóikkal ott pontosan megjelenjenek.

[Megparancsolom] Rurm Kossuth-vonali térparancsnok úrnak,⁴¹ hogy még ma délután három órakor a hosszú kaszákat Schindler⁴² százados fegyverfelügyelőtől felvegye, és a Kossuth-vonali sáncokhoz elossa.

Asserman ezredes

Szeptember 7. Hadseregi parancs

Mint hogy a rendőrség jelentése szerint, némely itteni kereskedők mindent elkövetnek, hogy árukat s élelmi cikkeket a városból kicsempézhessenek, meghagyatik minden előőrs parancsnokoknak minden illetén a városból kimenő s árukkal vagy élelmi cikkekkal rakott kocsikat azonnal letartóztatásnak, és azt a rendőri hivatalhoz bekísérjék.

Klapka tábornok

Szeptember 7. Hadosztályi parancs

Meghagyom a hadosztályomhoz tartozó zászlóaljoknak, hogy a hadosztályi hadnagy részére járót öt pengő forintot minden zászlóalj pénztárából folyó óra nyugtatvány mellett kifizetessék, és ezentúl is minden hónapra.

Schebelka Eduard⁴³ főhadnagy úr rendeletének kihirdetésére, folyó hó 8-án reggel kilenc órára, a 202. zászlóalj 3. századához Hering József közbíró, Mészáros István őrmester, Bognár Antal tizedes, Szenna Ferenc őrmester, Streibig Adolf⁴⁴ hadnagy és Harangozó⁴⁵ százados urak, a Hadosztályi hadnagy Kovács Pál⁴⁶ úrnál megjelenjenek, és Schebelka főhadnagy urat az illető parancsnokság bírósága [maga] elébe idézze.

Zichy ezredes

Szeptember 8. Várkormányi parancs

Őrszemlést tartandó holnap a fővárban és a városban egy század a 127. zászlóaljból. Tűztartalékokat ugyanitt képzend ezen zászlóalj egy százada, mely egészen 24 óráig a fővár előtti sétatéren táboroz, ott a rendőrséggel folytonosan cirkálendő.

Őrszolgálatot a fővárban és a városban ellátandó holnap a közölt őrelosztás szerint szinte a 127. zászlóalj.

⁴⁰ Valószínűleg Farkas Jenő (1816–1908) ügyvéd. 1848 decemberétől hadnagy, majd főhadnagy a 13. (Hunyadi) huszárezredben. 1849. augusztus 1-jétől a 40. és 70. honvédszászlóalj hadnagyává nevezték ki, ebben a beosztásában szeptember 11-én századosá léptették elő. *Bona* 2008–2009. I. k. 332. o.

⁴¹ Valószínűleg Rumy András (1790–1857) százados, végül honvéd őrnagy. *Bona* 2000. 605–606. o.

⁴² Schindler János (1819–1890 u.) 1848 előtt tíz évig szolgált a cs. kir. hadseregben, végül mint őrmester. 1848 októberében előbb a 21. honvédszászlóalj hadnagya, majd 1849 márciusától a 46. honvédszászlóalj főhadnagyként szolgált Komáromban. Ezután százados és a vár fegyverészeti felügyelője lett ugyanitt. Klapka tábornok a vár feladása előtt (szeptember 28.) őrnaggyá léptette elő. *Bona* 2000. 613–614. o.

⁴³ A cseh nemzetiségű Schebelka Eduard (1826–?) cs. kir. hadnagyként esett magyar fogságba 1849 júliusában. Önként beállt a honvédseregbe. Előbb a vár tűzérparancsnokságán alkalmazták, majd augusztus 30-tól főhadnagyként a Zichy-hadosztály vezérkari tisztje lett. A kapituláció után a császári hadbírság megfosztotta rangjától, de elengedték. *Bona* 1998–1999. III. k. 100. o.

⁴⁴ Streibig Adolf (1829–1890 u.) 1848 nyarán beállt az 5. honvédszászlóaljba és részt vett a délvidéki harcokban. 1849. júniusban őrmester lett a 99. honvédszászlóaljban, majd augusztus 20-án a 202. honvédszászlóalj hadnagyává nevezték ki. *Bona* 1998–1999. III. k. 190. o.

⁴⁵ Harangozó János (1801–1869) volt cs. kir. őrmester. A szabadságharcban előbb nemzetőr főhadnagyként, majd az 52. (Ferenc Károly) gyalogezred III. zászlóaljában hadnagyként, 1849. áprilistól főhadnagyként vett részt. Júniusban a 99. honvédszászlóaljhoz helyezték. Augusztus 20-án a 202. honvédszászlóalj századosává nevezték ki. *Bona* 2008–2009. I. k. 430. o.

⁴⁶ Kovács Pál hadnagy főhadnagya. *Bona* 1998–1999. II. k. 290. o.

A 204. honvédszászlóalj megint dologra vezénylend holnap a Kossuth-vonali élelemtárhoz 120 embert egy alantos főtsízt és öt altiszt felügyelete alatt, az envelope tárhoz 40 embert egy altiszttel s egy őrzetövel, a barátok féle zárdához 140 embert egy őrmester s öt altiszt felügyelete alatt, mindössze tehát 300 embert Holländer élelmezési [százados] laka elé (Barátok utca).

A 201. zászlóalj pedig a Duna felső partjára az elfoglalt javak kihordására 80 embert, egy őrmester s öt altiszt felügyelete alatt kirendeljen Horváth⁴⁷ százados úr rendelkezésére, kik mindnyájan reggeli negyed hat órakor és délután háromnegyed egy órakor pontosan kiálljanak.

Asserman ezredes

Szeptember 9. Várkormányi parancs

Őrszemlést tartand holnap egy százados a 201. zászlóaljból. Tűztartalékot képzend ugyanezen zászlóalj egy százada, mely egészen 24 óráig a fővár előtti Séta téren táboroz, ott a rendőrséggel folytonosan cirkálendő. Őrszolgálat a fővárban és a városban holnap a közlött őrelosztás szerint szinte a 201. zászlóaljtól ellátandó.

A 204. zászlóalj holnap megint dologra vezénylend a Kossuth-vonali élelemtárhoz 120 embert egy alantos főtsízt és öt altiszt felügyelete alatt, az envelope tárhoz 40 embert egy altiszttel és egy őrzetövel, a barátok zárda féle tárhoz 140 embert egy őrmester és öt altiszt felügyelete alatt, mindössze tehát 300 embert Holländer élelmezési laka elé (Barátok utca).

A 203. zászlóalj pedig a Duna felső partjára az elfoglalt javak kihordására szinte 80 embert, egy őrmester és négy altiszt felügyelete alatt kirendeljen Horváth százados úr rendelkezésére, kik mindnyájan reggeli negyed hat órakor és délután háromnegyed egykor pontosan kiálljanak.

Az alsó táborból Komáromba menekült főtsízték következőképpen osztatnak be szolgálattételre a zászlóaljakhoz: Hegyi Remediusz hadnagy a rendőrséghez, Szegő Zsigmond⁴⁸ a 204. zászlóaljhoz, Kolossi Gábor hadnagy a 127. zászlóaljhoz, Girni János százados⁴⁹ a 202. zászlóaljhoz, Burkai Dénes hadnagy⁵⁰ a 6. huszárezredhez. Hertelendy⁵¹ százados, ki a 46. zászlóaljhoz osztatott be, gyengélkedése miatt tábori szolgálatokat nem tehetvén, egészsége helyreállásáig a rendőrséghez vezényeltetik. Palinki János 51. zászlóalji hadnagy a kórházból kijöven, egészsége tökéletes helyreállásáig szinte a rendőrséghez osztatik be.

Asserman ezredes

Szeptember 10. Várkormányi parancs

Őrszemlést tartand holnap a fővárban egy százados a 203. zászlóaljtól. Tűztartalékot képzend ugyanezen zászlóalj egy tartaléka, mely egészen 24 óráig a fővár előtti Séta téren táboroz, ott a rendőrséggel folytonosan cirkálendő.

Őrszolgálat a fővárban és a városban ellátand a közlött őrelosztás szerint szinte a 203. zászlóalj.

A 204. zászlóalj megint dologra vezénylend holnap a Kossuth-vonali élelemtárhoz 120 embert egy alantos főtsízt és öt altiszt felügyelete alatt, az envelope tárhoz 40 embert egy altiszttel s egy őrzetövel, a barátok zárda féle tárhoz 140 embert egy őrmester s öt altiszt felügyelete alatt, összesen 300 embert Holländer élelmezési laka elé (Barátok utca).

⁴⁷ Feltehetően Horváth Lajos (1824–1867 u.) mérnök. 1849 nyarán hadnagyként, majd főhadnagyként, végül századosként szolgált a komáromi várőrség hadmérnök karánál. *Bona* 2008–2009. I. k. 466. o.

⁴⁸ Lehetséges, hogy azonos Szegheő Zsigmonddal (1817–1870), aki jogvégezett hivatalnokként lépett be a honvédseregbe 1848 nyarán és a 4. honvédszászlóaljnál főhadnagyi rangot ért el. *Bona* 1998–1999. III. k. 244. o.

⁴⁹ Helyesen: Girczy János (1816–?). *Bona* 1998–1999. I. k. 466. o.

⁵⁰ Helyesen: Ruttkay Dénes (1808–?). *Bona* 1998–1999. III. k. 72. o.

⁵¹ Hertelendy János (1816–1857?) gazdálkodó. 1848 őszén százados lett a Somogy megyei önkéntes nemzetőr zászlóaljnál. Részt vett a Jellačić elleni harcokban, novembertől a 46. honvédszászlóaljban szolgált Komáromban. 1849. májustól a Kaposváron alakuló honvédszászlóalj parancsnoka lett, amely a 127. számot kapta és bevonult Komáromba. Később felmentették beosztásából és a 46. honvédszászlóaljhoz helyezték át. *Bona* 2008–2009. I. k. 447. o.

A hadszállító kar pedig a Duna felső partjára az elfoglalt javak kihordására szinte 120 embert, egy őrmester és 4 altiszt felügyelete alatt kirendeljen Horváth százados úr rendelkezésére, kik mindnyájan [reggeli] negyed hat órakor és déli háromnegyed egykor ott pontosan kiálljanak.

Holnap, azaz 11-én reggeli tíz órakor a hasznavehetetlen ágyneműk és zsákok elosztása bizottmányilag fog eszközöltetni, ezen bizottmányhoz a többiekén kívül még a 127. zászlóalj is egy százados urat vezényeljen tagul, ki magát tíz óra előtt a barátok zárda féle tárban jelentse.

Ma reggel Lendvai⁵² százados úr egy ágyúst minden előbbi vizsgálat nélkül megkardlapozott, ami nem csak illetlen, de hibás is, mert ha vétkes az illető, rendszeren börtönbe tétessék és büntetessék. A főtiszt urak tehát oda utasítatnak, hogy jövőre ily eljárástól óvakodjanak, nehogy rosszabb következtetéseket szülhessen.

Sann káplár, Riska Ferenc kőműves pallér⁵³ holnap délelőtt hét órakor nálam megjelenjen.

Egyszersmind meghagyatik, hogy az őrdíszletnél is mindenkor a zászlóaljparancsnok urak jelen legyenek, tudniillik ha a zászlóaljak szolgálatba mennek, mert csak azokat lehet előfordulandó hiányok esetében felelősségre vonni.

Utasítatik Thaly⁵⁴ alezredes úr a városon kívül, úgymint a Monostoron dolgozó álladalmi munkások részére, nehogy azoknak neve alatt mások is jegy nélkül kijuthassanak, szabad meneti jegyet Boros őrnagy, rendőri felügyelő úrnál (Kis piac 1093. szám alatt) váltani. Mire nézve a munkások névjegyzékét az említett rendőrségi felügyelőhöz szíveskedjék Thaly alezredes úr elküldeni.

Kontilla György főhadnagy⁵⁵ és Szegedi⁵⁶ hadnagy a térparancsnoksági irodából a rendőrséghez vezényeltetnek. Szám Sándor és Török Bálint menekült őrmesterek szinte a rendőrségi irodába osztatnak be.

A szállító ház vezényeljen Boros őrnagy, rendőrségi főfelügyelő úrhoz három küldöncöt, kik magyarul tudnak, s állandóul nála fognak maradni, s így a zászlóaljtól különösen oda vezényelni szokott küldöncök szükségtelenek.

A hadifoglyoknak a váron keresztül, vagy a várba bemenni semmi szín alatt nem szabad, kivéven mikor hústért, kenyérért felügyelet alatt bebocsátatnak.

Meghagyatik a 99. zászlóaljnak, hogy a zenekarát még ma okvetlenül kiszállásoltassa, minthogy azon szobák más célra fordítatnak.

Napi jelentések szerint, de önmeggyőződésből is tudom, hogy az élelmezési osztályból, különösen pedig a sütők közül igen sokan bujakorban sánylódnak⁵⁷ hozatnak a kórházba, hogy aránylag három zászlóaljnál összesen sem találkozik annyi hasonló betegségbe szenvedő. Amely azon szomorú meggyőződésre vezet, hogy orvos rendőri tekintetben ott semmi rend, – hanem minden mértéken túli ebbéli kihágásoknak uralkodni kell –, hogy ezen emberek dacára az annyszor kibocsátott rendeletnek, soha orvosilag meg nem vizsgálatnak. A betegségnek ezen eltitkolása által mind a köz, mind önnön javukra nézve kettős baj eredhet, mert azon egyén, ki efféle betegséget ily fokig eltitkolni képes, nem is járhat el lelkiismeretesen mások tisztasága szeretetére nézve, olyannál

⁵² Lendvai Márton, ifj. (1848–49-ben Lendvai, 1830–1875), vándorszínész. 1848 nyarán beállt a Pesten alakuló 2. honvédszászlóaljhoz. Alakulatával részt vett a délvidéki hadműveletekben, majd hadnagyi rangban a 42. honvédszászlóaljhoz került. Végigharcolta a téli, majd a tavaszi hadjáratot, 1849. áprilisban főhadnaggyá léptették elő, májusban megkapta a katonai érdemrend 3. osztályát. Megsebesült a július 11-i komáromi csatában. Július közepétől a komáromi várőrségben szolgáló 37. honvédszászlóaljhoz osztották be. Augusztus végén az újonnan alakult 203. honvédszászlóalj századosává nevezték ki. *Bona* 2008–2009. II. k. 27–28. o.

⁵³ Munkavezető.

⁵⁴ Thaly Zsigmond (1814–1886) mérnök, Komárom megyei táblabíró, reformpárti politikus. 1848 szeptemberétől a komáromi önkéntes nemzetőrség századosa lett. Részt vett a Jellačić elleni harcokban, 1848. december 30-án megsebesült a móri ütközetben. A komáromi várőrséghez került, ahol mérnökkari századosná nevezték ki, márciusban már őrnagy ugyanitt. Sánccépítési és erődítési munkákat vezetett, áprilisban a vár erődítési igazgatója lett alezredesi rangban. Nem értett egyet a vár feladásával, szervezkedés miatt letartóztatták, de nem vonták felelősségre. A vár átadásakor emigrált. *Bona* 2000. 677. o.

⁵⁵ Helyesen Bontilla György (1823–?). *Bona* 1998–1999. I. k. 201. o.

⁵⁶ Szegedi Pál (1829–1889) diák, 1848 őszétől az 57. honvédszászlóaljnál szolgált. Őrmester, majd hadnagy lett alakulatánál a komáromi várőrség kötelékében. *Bona* 1998–1999. III. k. 243. o.

⁵⁷ Nemi betegségben szenvedők.

méltán feltehető, hogy mocskos kézzel fog a sütemény készítéséhez. A betegség ily nagy fokára jutott egyének három hónap előtt meg sem gyógyulhatnak, miáltal szolgálatra nézve kimondhatlan hátráltatás ered.

Legszigorúbban meghagyatik tehát, miszerént az élelmezési osztályban levő minden nemű munkások, egyenként kétszer egy orvos által lelkiismeretesen megvizsgáltassanak, hol a gyengélkedők látogatása naponta megtörténjék. [sic!]

Ezen megvizsgálással pedig a tábori tüzérség főorvosa Rössler,⁵⁸ Schumayer⁵⁹ orvos úrral egyetemben megbízatnak, kiknek szoros kötelességükké tétetik, hogy önfelelősségük terhe alatt az orvosi vizsgálat ott hetenként megtörténjék, a sőtőmester pedig felelőssé tétetik arról, hogy a megvizsgálandók közül senki el ne maradjon. E végett a megvizsgálásnál jelen legyen, s a megvizsgálandók nevét felolvassa, s általában éber szemmel legyen azok erkölcsi életmódjára.

A zászlóalj parancsnokainak meghagyatik, hogy a kórházból megérkezett felidültek öt napig minden katonai szolgálattól felmentessenek, különben ugyanazok gyakran recidív⁶⁰ állapotba jövén ismét a kórházba visszaküldetnek.

Végre rendeltetik, hogy a csillagsánc körül táborozó zászlóalj gyengélkedői orvosi vizsgálat végett az azon sáncban levő fabódéba vitessenek, hol szükség esetében egy darabig szemle alatt maradjanak, hogy ily színlett betegek kórházba ne küldessenek. A szóban levő sáncban szolgálatot tevő orvosok, és a közelfekvő zászlóalj orvosai a gyengélkedőket orvossággal ellátni kötelesek.

Asserman ezredes

Szeptember 10. Hadosztályi parancs

Az újonnan alakított zászlóalj parancsnokainak meghagyatik, hogy hozzám, mint hadbíróhoz ügyes küldöncök vezényeltessenek.

Órállásra küld hozzám a 204. zászlóalj holnap egy őrzetöt és három közvitét.

Zichy ezredes

Szeptember 11. Várkormányi parancs

Őrszemlést tartand holnap a fővárban egy százados a 127. zászlóaljból. Tűztartalékot ugyanitt képzend ezen zászlóalj egy százada, mely egészen 24 óráig a fővár előtti sétatéren táboroz, ott a rendőrséggel folytonosan cirkálendő.

Őrszolgálatot a fővárban és a városban ellátand holnap a közlött őrelosztás szerint szinte a 127. zászlóalj.

A 204. zászlóalj megint dologra vezénylend holnap a Kossuth-vonali élelmentárhoz 120 embert egy alantos főtiszt s öt altiszt felügyelete alatt. Az envelope tárhoz 40 embert egy altiszttel s egy őrzetöt, a barátok zárda féle tárhoz 140 embert egy őrmester s öt altiszt felügyelete alatt. Mindössze tehát 300 embert Holländer százados laka elé (Barátok utca). A 201. honvédszászlóalj pedig a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához szinte 100 honvédet egy őrmester és négy altiszt felügyelete alatt kirendeljen Horváth százados úr rendelkezésére, kik mindnyájan reggeli negyed hat órakor és déli háromnegyed egykor ott okvetlenül kiálljanak.

Szolgálat tekintetéből felszólítom a II. és VIII. hadtest parancsnokait, szíveskedjenek azon, a nevezett hadtesteknél már alkalmazott húskezelőt, vagy más mészáros legényeket a húsvágáshoz alkalmaztatni, hogy azok a marhavágást hamarabb eszközölhessék.

Többrendbeli ítéletek végrehajtására a 201. zászlóalj ma délután két órára egy alantos főtiszt urat és botokkal ellátott négy tizedest rendeljen a várőrségi hadbíró irodájába (bombamentes laktanya első emeletén 87. szám alatt).

A hadszállító ház és kórház főigazgatóinak ezennel meghagyatik minden nélkülözhető egyenruha darabjait hetenként a ruharaktárnak beadni.

⁵⁸ Rössler Alajos uradalmi orvos Tatán, a szabadságharcban segédorvos a komáromi várban, majd főorvos százados ugyanitt a vártüzérségnél. *Zétény* 1948. 197. o.

⁵⁹ Schumayer (Sumajjer) Ignác (1800–1885) sebész. 1848–1849-ben honvéd főorvos százados előbb a 18., majd az 57. honvédszászlóaljnál Komáromban. Később a vártüzérség főorvosa lett. *Zétény* 1948. 211. o. Sírja, ill. sírfelirata Pilisen (Bona Gábor gyűjtése).

⁶⁰ Visszaesett.

A kórház főparancsnok oda utasíttatik, hogy a kórházakba vezénylett főtisztek létszámát a Térparancsnoksághoz beküldje, hogy azon tisztek kiknek zászlóaljuk itt van, szükség esetén menekült tiszttal urakkal válthatassanak fel.

Kassu Mihály⁶¹ 66. zászlóaljbeli százados, ki kapott sebek következtében felső vizsgálatnál beképzettségi szolgálatra osztályoztatott, szinte a rendőrséghez vezényeltetik.

Kostyál Sándor menekült 19. zászlóaljbeli százados⁶² szolgálattételre az 52. zászlóaljhoz osztatik.

Hogyha az intendatúra a naponként kiállított dolgozókkal ki nem érne, és elegendő szénát nem bírna köttetni, megengedtetik neki, hogy a testületeknek kötetlen szénát is kiadhasson, de meghagyatik az arra alkalmazott szénabiztosnak, miszerént előbb a kocsikat megmázsáltassa, aztán ugyanazt szénástól, vagy a szénát külön megmázsáltan rakják a kocsikra, hogy senki meg ne rövidíthessék.

A Térparancsnokság vizsgálatot tegyen arról, vajon hová lett a sok finom vászon, talán elszikkasztott? És miért nem volt ezen árverés rendesen közhírré téve, holott a főtiszt uraknak ilyen portékára igen nagy szükségük van, és tudomásomra vajmi kevés jutott számukra.

Már több ízben megrendeltetett, és az őreosztásban világosan ki van mondva, hogy a 201. zászlóalj a közönséges őrszolgálaton kívül, mely úgyis csak minden harmadik napon éri a zászlóaljat, a hadifoglyok őrzetére naponta egy fél századot kirendeljen, kinek parancsnoka mindenkor főtiszt legyen. De úgy látszik, ha a 201. zászlóalj ezen rendeletet úgy magyarázza, amint neki tetszik, mint hogy azt a fél századot rendesen ki nem állítja, hanem mindég egy más zászlóaljra tolja. Ismételtetik tehát újonnan azon rendelet, hogy csak a 201. zászlóalj a hadifoglyok őrzetére naponta egy tiszttel egy fél századdal kirendeljen, mely mindenkor, úgy mint egy előbbi megrendelt parancsban volt, lőfegyverekkel ellátva legyen. Megvárom, hogy ezen rendelet pontosan teljesíttessék, a legelső parancs estében pedig az elmellőzést szófogadatlanságnak fogom tekinteni, és a hibást a legszigorúbb feleletre vonni.

Tapasztalván, hogy némely zászlóaljak oly kevés gondot viselnek századjaikra, hogy azok fegyverein még kovák sincsenek, azok még ma a tűzörparancsnokságtól felveendő, és a zászlóaljparancsnokok oda utasíttatnak, hogy a legnagyobb szigorúsággal utána lássanak, hogy a reájok bízott lőfegyverek a legjobb állapotban legyenek, nehogy katonáink kovátlan fegyverekkel gúny tárgyává legyenek.

Holnap, azaz szeptember 12-étől fogva a 202. zászlóalj állítsa ki naponta a tűztartalék századot a hozzá való tisztekkel és altisztekkel, mely század a fővár előtti sétatérén, ott ahol a sáncok készíttetnek, 24 óráig táborozni fog, és mindenkor délben a nevezett zászlóaljtól fel fog váltatni, mi közhírré tétetik.

Asserman ezredes

Szeptember 11. Hadosztályi parancs

Meghagyatik minden zászlóaljparancsnoknak, miszerént az álladalmi munkára kimenő legénység mellett mindig főtisztek is kirendelve legyenek, kiknek szigorú kötelességükben álljon, hogy a legénység rendbe maradjon.

Tapasztaltatván, hogy a városban levő örök kötelességüket nem értvék, éjjel az embereket bármily éles módú is legyen, tábori jel végett megriasztják. Ennélfogva meghagyatik, hogy a hadosztályomtól rendelendő zászlóaljakbéli rendek arra figyelmeztessenek, miszerént csak a sáncnál és a tábor előtt kérdezzék a tábori jelet.

Tegnap tábornok úr és más főtisztek a főőrtanya mellett nyargalván, az ott levő őrmester, a 201. zászlóaljtól Blaer Pál, szolgálati kötelességek tudatlansága miatt, mivel még azt sem tudta, hogy fegyverbe lépjen őrszemélyzetével együtt, ezennel másoknak példájára őrmesteri rangjától megfosztatik, és mint közvitéz beosztandó leszén.

⁶¹ Kassu Mihály (1812–1867 e.) volt cs. kir. tizedes, kalaposmester. 1848 őszén hadnagy lett az 1. Pest megyei önkéntes nemzetőrszászlóaljnál. Decembertől főhadnagy, majd az alakulatából szervezett 66. honvédszászlóalj századosa volt. *Bona* 2008–2009. I. k. 528–529. o.

⁶² Kostyál Sándor. *Bona* 2008–2009. I. k. 580. o.

Azért is megparancsoltatik minden százados úrnak altiszti iskolát tartani, amelyben a főtisztek az altiszteket szükséges őrszolgálati s egyéb katonai kötelességekben oktassák.

Meghagyatik a 204. zászlóaljnak, miszerént a 37. zászlóaljhoz négy jó írású, magyar ajkú őrmestert áttételés végett küldjön, minthogy ennél a zászlóaljnál szükségeltetnek, ahol is illetménnyel ellátatni, és a 37. zászlóaljhoz beosztatni fognak.

Holnap a 127. zászlóalj egy őrzetetőt és három közhonvédet hozzám vezényeljen.

Zichy ezredes

Szeptember 12. Várkormányi parancs

Őrszemlést tartand holnap a fővárbán egy százados a 201. honvédzászlóaljtól. (Készületet), tűztartalékokt ugyanitt képzend holnap a 202. honvédzászlóalj, mely 24 óráig a fővár előtti sétatéren táborozni fog, ott a rendőrséggel folytonosan cirkálendő.

Őrszolgálat a fővárbán és a városban holnap a közlött őrelosztás szerint szinte a 201. zászlóaljtól ellátandó.

A 204. zászlóalj megint dologra vezénylend holnap a Kossuth-vonali élelemtárhoz 120 embert egy alantos főtiszt s öt altiszt felügyelete alatt. Az envelope tárhoz 40 embert egy altiszttel s egy őrzetetővel, a barátok zárda féle tárhoz 140 embert egy őrmester s öt altiszt felügyelete alatt. Mindössze tehát 300 embert Holländer élelmezési százados laka elé (Barátok utca). A 203. honvédzászlóalj pedig a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához szinte 100 közhonvédet egy őrmester és négy altiszt felügyelete alatt kirendeljen Horváth százados úr rendelkezésére, kik mindnyájan reggeli negyed hat órakor és déli háromnegyed egy órakor ott pontosan kiálljanak.

Erneszt János, az alsó táborból menekült hadnagy, a 6. huszárezredhez szolgálattétel végett betéttetik.

A 127. és 204. zászlóalj még ma vezényeljen egy-egy biztos írnokot a rendőrségi irodába, kik magokat Boros őrnagy úrnál, a Kis piacon 1093. szám alatt jelentsék.

Asserman ezredes

várparancsnok

Szeptember 12. Hadosztályi parancs

Trupoli Mihály közhonvéd 204. zászlóaljhoz beosztandó és illetménnyel ellátandó lészen, magánszolgálat végett Kovács Pál úrhoz vezényeltetik.

Holnap a 201. zászlóalj hozzám őrállásra egy őrzetetőt s három közhonvédet vezényeljen.

Zichy ezredes

Szeptember 13. Várkormányi parancs

Őrszemlést tartand holnap a fővárbán egy százados a 203. honvédzászlóaljtól. Tűztartalékokt ugyanitt képzend holnap a 202. honvédzászlóalj egy százada, mely 24 óráig a fővár előtti sétatéren táborozni fog, ott folytonosan a rendőrséggel cirkálendő.

Őrszolgálat a fővárbán és a városban holnap a közlött őrelosztás szerint szinte a 203. honvédzászlóaljtól ellátandó.

A 204. honvédzászlóalj megint dologra vezénylend holnap a Kossuth-vonali élelemtárhoz 120 embert egy alantos főtiszt és öt altiszt felügyelete alatt, az envelope tárhoz 40 embert egy altiszttel s egy őrzetetővel, a barátok zárda féle tárhoz 140 embert egy őrmester s öt altiszt felügyelete alatt. Mindössze tehát 300 embert Holländer élelmezési százados laka elé (Barátok utca). A 127. zászlóalj pedig a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához szinte 100 közhonvédet egy őrmester s négy altiszt felügyelete alatt kirendeljen Horváth százados úr rendelkezésére, kik mindnyájan reggeli negyed hat órakor és déli háromnegyed egykor ott okvetlen kiálljanak.

Asserman ezredes s várparancsnok

A 204. honvédzászlóalj mától kezdve naponta két ügyes s biztos állandó küldöncöt rendeljen Horváth százados úrnak, mint az elfoglalt javak kezelési bizottmány elnöki irodájába, a Malomrébte, a három nemzeti lobogóhoz, Szentendrei-féle házba.

Asserman

Szeptember 13. Hadosztályi parancs

Hadosztályomban egy gránátos csapat alakítandó léssen, melyhez hadosztályomhoz tartozó zászlóaljok a legénységet adandják. Meghagyatik tehát minden parancsnok uraknak, holnap reggeli kilenc órára a legmagasabb, legszebb termetű, jó viseletű legényeket hozzám elküldeni, éspedig a 127. zászlóalj 17 közembert és két altisztet, a 201. zászlóalj 26 közhonvédet és három altisztet, a 203. zászlóalj 36 közhonvédet és három altisztet, a 204. zászlóalj 36 közhonvédet, egy altisztet és két őrmestert; összesen 141 közhonvédet, 12 altisztet és két őrmestert.⁶³

A 204. zászlóaljnak meghagyatik, hogy az egyik őrmesteri állomásra Szitár Józsefet a 6. századból küldje el.

Továbbá Hegedűs Hadosztályi profósznak⁶⁴ meghagyatik, hogy azonnal tisztí vívőiskolába költözködjön.

Holnap a 202. zászlóalj őrállásra ad egy őrzetöt és három közhonvédet.

Minthogy a 204. zászlóaljtól már több napoktól fogva küldöncök nálam nem jelentek meg, meghagyatik a zászlóaljparancsnok úrnak, hogy az ebbeni vétkeseket tüstént felelősségre vonja, és ezentúl rendesen elküldeni parancsolja [a küldöncöket].

Zichy ezredes

Szeptember 14. Várkormányi parancs

Őrszemlést tartand holnap a fővárbán a 127. zászlóalj. Tűztartalékok ugyanitt képzend holnap a 202. zászlóalj egy százada, mely 24 óráig a fővár előtti sétatérén táborozni fog, ott folytonosan a rendőrséggel cirkálendő.

Őrszolgálat a fővárbán és a városban holnap a közlött őrelosztás szerint szinte a 127. zászlóaljtól ellátandó. Hadifoglyok őrizetére pedig a 201. zászlóalj állítand ki egy fél századot, egy főtiszt vezénylete alatt.

A 204. zászlóalj megint dologra vezénylend a Kossuth-vonali élelemtárhoz [120 embert] egy alantós főtiszt és öt altiszt felügyelete alatt, az envelope tárhoz 40 embert egy altiszttel s egy őrzetöt, a barátok zárda féle tárhoz 140 embert egy őrmester s öt altiszt felügyelete [alatt]. Mindössze tehát 300 embert Holländer élelmezési százados laka elé [Barátok utca].

A 201. zászlóalj pedig a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához 100 embert egy őrmester s négy altiszt felügyelete alatt kirendeljen Horváth százados rendelkezésére, kik mindnyájan reggeli negyed hat és déli háromnegyed egy órakor kiálljanak.

A mindennapi dolgosok többszöri kibocsátott parancsok dacára még mindeddig rendetlenül állítatnak ki a zászlóaljtól, ez nemcsak azt nyilvánítja, hogy a zászlóaljbeli parancsolatokat meg nem olvassák, hanem ha megolvasták volna is, azokat nem teljesítik.

Az élelmi cikkek a legszigorúbb gondviselést követelik, és annak célját csak úgy érhetjük [el], ha közremunkállódásunkat felhasználjuk. Megvárom, hogy ezen rendeletek ismétlése ezután pontosabban fog teljesíttetni, és hogy okom nem léssen a kirendelt parancsomat egész értelemben nem teljesítőket szigorú felelősségre vonni.

[Rokkant katonák egészségügyi felülvizsgálatával kapcsolatban:]

Szoros kötelességükké tétetik az orvosoknak, hogy csak oly egyéneket mutassanak be a vizsgálati bizottmánynak, kik csakugyan rokkantak, és a további hadi szolgálattételre alkalmatlanok.

Asserman ezredes s várparancsnok

Szeptember 14. Hadosztályi parancs

Az általam alakított gránátos csapat a 201. zászlóalj első századát fogja képezni. Ennélfogva meghagyom a zászlóaljparancsnok úrnak az első század legényeit, altisztjeit és főtisztjeit arról értesíteni miszerént a század szétoztandó léssen oly formán, hogy a 202. zászlóaljhoz 26 közvitét és három altisztet, a 203. zászlóaljhoz 36 közvitét és két altisztet, a 204. zászlóaljhoz pedig 36 közvitét, egy altisztet és két őrmestert, az ott hiányzó legénység kipótolása végett rendeltetni fognak.

⁶³ A felsorolt számokat összeadva összlétszámul csak 115 honvédet, 9 altisztet (itt tizedest jelenthet) és két őrmestert kapunk. Lehetséges, hogy a 202. honvédszászlóaljtól is számítottak 26 honvédet és három altisztet (tizedest), csak kimaradt a parancsból. Így kijöhet a létszám.

⁶⁴ Porkoláb, katonai börtönőr.

Minthogy pedig Bayer Antal⁶⁵ kapitány a gránátos csapatot vezénylendi, Perner Fülöp⁶⁶ főhadnagy, Molnár⁶⁷ és Hoffmann⁶⁸ alhadnagyk a 204. zászlóaljtól mineműségükben a gránátos századhoz általam rendelve vannak. Meghagyom parancsnok úrnak arról intézkedni, hogy a 204. zászlóaljhoz önnök zászlóaljából, az első századból a főhadnagy és a két alhadnagy rendeltetnének, a százados pedig, mint százados és gránátos századának 2. századosa a zászlóaljnál maradjon.

A 127. zászlóalj gránátosokhoz alkalmas egyéneket állítani nem képes. Meghagyatik a 201. zászlóaljnak, hogy még 17 közvitét és három altisztet ma délután négy órára a 26 közvitézzel és három altiszttel együtt hozzám küldje.

Holnap a 203. zászlóalj egy őrzetöt és három közvitét hozzám órállásra vezényljen.

Holnap reggel fél hétre a hadosztályomhoz tartozó öt zászlóaljak a monostori sánchoz minde-
nestől és teljes számban kirukkolni fognak parancsnok urak személyes vezénylete alatt, kivéve a 30
tagra competált⁶⁹ tartalék sereget, mely a várban maradand. A főzőeszközök is kiviendők lesznek.

Tróbelt Károly a 201. zászlóalji 6. századból hozzám mint magánszolga vezényeltessék.

Zichy ezredes

Szeptember 15. Várkormányi parancs

Őrszemlést tartand holnap a fővárban egy százados a 201. honvédzászlóaljtól, (készületet),
tűztartalékot ugyanitt képzend holnap a 202. zászlóalj egy százada, mely a fővár előtti sétatéren 24
óraig táboroz, ott a rendőrséggel folytonosan cirkálándó.

Őrszolgálatot a fővárban és a városban a közlött őrelosztás szerint holnap szinte a 201. zászlóalj
ellátand.

A 204. zászlóalj megint dologra vezénylend holnap a Kossuth-vonali élelemtárhoz 120 embert
egy alantos főtiszt s öt altiszt felügyelete alatt, az envelope tárhoz 40 embert egy altisztet s egy őrzetöt,
a barátok zárda féle tárhoz 140 embert egy őrmester s öt altiszt felügyelete alatt. Mindössze
tehát 300 embert Holländer élelmezési százados laka elé (Barátok utca). A 203. zászlóalj pedig
a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához szinte 100 közhonvédet egy őrmester s négy
altiszt felügyelete alatt kirendeljen Horváth őrnagy úr rendelkezésére, kik mindnyájan [reggeli] ne-
gyed hat órakor és déli háromnegyed egy órakor ott okvetlen kiálljanak.

A 201., 202., 203. és 204. honvédzászlóaljak be nem küldték a heti létszámkimutatásokat, me-
lyek több napi parancsok következtében minden szombaton beküldendő, mely elmulasztásért a ne-
vezett zászlóaljak komolyan megrovatnak. Az elmulasztott létszámkimutatások még ma, és ezután
minden szombaton reggel nyolc órára elvártnak.

Jelentés tétetett, hogy takarodóhoz a zászlóalji dobosok igen csekély számmal jelennek meg,
holott a szabályok azt írják elő, hogy a takarodó valamennyi dobosok által doboltassék. Úgy történt,
hogy tegnap este csak két dobos jelent meg. Meghagyatik tehát a zászlóalji parancsnokoknak szemé-
lyes felelősség terhe mellett, hogy úgy működjenek, miszerént a dobosok teljes számmal a takarodó-
nál jelen legyenek. Az ki ott meg nem jelen, vagy onnét eltávozik, büntetés alá vonattassék.

Az őrszolgálatnak pontos teljesítése követeli, hogy a várban minden nap egy törzstiszt úr főfel-
ügyeletet tartson. Kinek kötelessége leend az őrhelyeket a várban és a városban gyakran megvizs-
gálni, minden szolgálat elleni eseteket elhárítani, az őroket kötelességeik felett jól beoktatni, és

⁶⁵ Bayer (Beyer) Antal (1813–1879?) volt cs. kir. őrmester, Pest városi hivatalnok. 1848 nyarán a 7. hon-
védzászlóalj hadnagyává nevezték ki. Részt vett a Jellačić elleni harcokban, októbertől főhadnagy lett. Ké-
sőbb a komáromi várőrséghez került, ahol 1849 márciusától a 15. honvédzászlóalj századosaként szolgált. *Bona*
2008–2009. I. k. 145–146. o.

⁶⁶ Perner, Phillipp (1812–1852 u.) cs. kir. őrzetöt, 1830-tól a cs. kir. 2. (Sándor)-, 1837-től a 19. (Schwar-
zenberg) gyalogezredben szolgált. 1848 őszén áthelyezték a bécsi helyőrségi kórházhoz. Ezután feltehetően át-
szökött a honvédseregbe, ahol 1849. augusztus 29-étől főhadnagy lett a 204. honvédzászlóaljb. A kapituláció
után ismét belépett a cs. kir. hadseregbe, ahol 1852-ig szolgált. *Bona* 1998–1999. II. k. 661–662. o.

⁶⁷ Molnár Imre (1817 k.–?) 1849. augusztus 29-étől hadnagy a 204. honvédzászlóaljb. *Bona* 1998–1999.
II. k. 508. o. és *Solymosi* 2010. 248. o.

⁶⁸ Hoffmann József (1818 k.–?) 1849. augusztus 29-étől hadnagy a 204. honvédzászlóaljb. *Bona* 1998–
1999. II. k. 59. o. és *Solymosi* 2010. 248. o.

⁶⁹ Itt: 30 tagot számláló.

minden hiányt vagy illetlenséget feljelenteni. Egyszersmind meghagyatik, hogy minden tiszt urak, kik szolgálatba jönnek, a főfelügyelő főtörzstiszt úr elővezetése mellett magukat délelőtti tíz óra-kor a Térparancsnokságnál jelentsék. A napi főfelügyeletet átveendi gróf Hunyady,⁷⁰ holnap pedig Kuppis⁷¹ őrnagy úr.

Asserman ezredes

Szeptember 15. Hadseregi parancs

Pálóczy⁷² százados a 71. honvédszászlóaljtól egészsége helyreállásáig szolgálatra a rendőrséghez beosztatik.

Az alsó táborból menekült Prágay Károly⁷³ főhadnagy szolgálattételre a 60. honvédszászlóaljhoz beosztatik.

Klapka tábornok

Szeptember 15. Hadosztályi parancs

A 204. zászlóaljnak meghagyatik, hogy Kollár János altisztet és Bodenits István dobost a gránátos csapathoz átküldje. Hasonlóképpen ugyanazon zászlóalj holnap egy őrzetöt és három küldöncöt hozzám őrállásra küldend.

Mint hogy a gránátos század holnaptól kezdve rendbe leend, ennél fogva meghagyatik a század parancsnokának, holnap déltől kezdve Klapka tábornok úr lakához és hozzám egy altisztet vezényeltetni, délután három órára pedig naponta parancsírásra egy alkalmas egyént küldjön.

Ugyanazon század tisztjeinek pedig meghagyatik, holnap nyolc órára a 201. zászlóalj parancsnokánál díszöltönyben megjelenni.

Tapasztaltam, hogy a hadosztályomhoz tartozó zászlóaljak a sáncolási munkára igen rendetlenül jelennek meg, és pedig a 201. zászlóaljtól egy sem, a 202.-tól hasonlóképpen egy sem jelent meg. A 204. zászlóaljtól ugyan megjelentek, de rendetlenül, csoportonként és fegyver nélkül. Ennél fogva meghagyom minden zászlóaljparancsnok uraknak arra felügyelni, hogy a sáncolásra, mely az ellenség szeme előtt történik, minden zászlóaljbeli csapatok fegyveresen, a legnagyobb rendben induljanak.

A holnaptól kezdendő rend, mely szerint a sáncolásra menendő legénység számát hadosztályomtól 800-ra határozom, ekképp történik: minden szolgálattól felmentett vagy szolgálatra nem menő zászlóaljak 267 embere a felügyelő tiszt vezénylete alatt dobszóval és fegyveresen menend. Mint hogy pedig öt zászlóaljam van, tehát két zászlóalj szolgálatban és három szolgálton kívül, tehát 800 ember minden nehézség nélkül kiállítható léssen, és hogy megtörténjék, a zászlóaljparancsnok urakat felelősekké teszem.

A legénység ott kinn főzend, és a felügyelő tisztnek a legénységtől el nem szabad távozni.

⁷⁰ Hunyady László, gróf (1826–1898), jogász, hivatalnok. 1848 októberétől főhadnagy lett a 17. honvédszászlóaljnban. Decemberben századosá léptették elő, alakulatával végigharcolta a szabadságharcot. 1849 júliusában az Esterházy-hadosztály segédtisztje lett, augusztus 20-án a 127. honvédszászlóalj őrnagy-parancsnokává nevezték ki. *Bona* 2000. 395. o.

⁷¹ Kuppis Gusztáv (1817–1901) alhadnagy a cs. kir. 23. (Ceccopieri) gyalogezredben. 1848 júniusában – kérelmére – főhadnaggyá nevezték ki a 4. honvédszászlóaljhoz. Alakulatával a Délvidéken harcolt, majd szeptember végén százados lett a 17. honvédszászlóaljnál. 1849 februárjától alakulatának parancsnoka volt az I. hadtestben. Április elejétől június közepéig betegszabadságon volt, majd július közepétől Bátor-Sulcz Bódog alezredes segédtisztje lett a komáromi várőrségnél. Augusztus 18-án az újonnan alakult 201. honvédszászlóalj őrnagy-parancsnokává nevezték ki. *Bona* 2000. 468–469. o.

⁷² Pálóczy Tamás (1812–1866) Esztergom megyei szolgabíró. 1848 szeptemberétől Esztergom megye 2. nemzetőrszászlóaljának századosa lett. Alakulatával bevonult Komáromba. 1849. január végén ugyanitt a 71. honvédszászlóalj századosává nevezték ki. Szeptember 30-án Klapka tábornok őrnaggyá léptette elő. *Bona* 2000. 560. o.

⁷³ Prágay Károly (1826 k.–1867 u.) molnárségéd. 1848 nyarán az 5. honvédszászlóalj önkénteseként részt vett a délvidéki harcokban. 1849 nyarán hadnaggyá nevezték ki a tartalék hadtest egyik alakuló zászlóaljáéhoz. A világi fegyverletételkor Komáromba menekült. *Bona* 1998–1999. II. k. 717. o.

Az indulati idő fél nyolcra van határozva. 200 ember az újszőnyi úton a híd mellett, a többi 600 pedig egyenesen a monostori sáncba menjen, hogy minden felügyelő tiszt 67 embert a hídnál hagyjon, a két század pedig személyesen a sáncba vezényeltessék.

Hefler Sándor porkoláb⁷⁴ hadosztályomnál, rossz viselete miatt ezen állomástól megfosztatik, és mint őrmester, szolgálattételre a 201. zászlóaljhoz beosztatik.

Hegedűs, hadosztályomnál grant profósz⁷⁵ a rendre tovább is nézzon, a tiszturak és altisztek pedig neki mindenben kézhez járjanak, és a zászlóaljban tekintélyét fenntartani iparkodjék.

Zichy ezredes

Szeptember 16. Várkormányi parancs

Főfelügyeletet tartja holnap a fővárban a 203. zászlóalj parancsnoka.

Őrszemlést tartand holnap a fővárban egy százados a 203. zászlóaljtól, tűztartalékok ugyanitt képzend holnap a 202. zászlóalj egy százada, mely a fővár előtti sétatérén 24 óráig táborozni fog, ott folytonosan a rendőrséggel cirkálendő.

Őrszolgálat a fővárban és a városban a közlött őrelosztás szerint holnap szinte a 203. zászlóaljtól ellátandó.

A 204. zászlóalj megint dologra vezénylend holnap a Kossuth-vonali élelmetárhoz 120 embert egy alantos főtiszt s öt altiszt felügyelete alatt, az envelope tárhoz 40 embert egy altiszttel s egy őrzetővel, a barátok zárda féle tárhoz 140 embert egy őrmester s öt altiszt felügyelete alatt. Mindössze tehát 300 embert Holländer élelmezési százados laka elé (Barátok utca). A 127. zászlóalj pedig a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához szinte 100 közhonvédet egy őrmester s négy altiszt felügyelete alatt vezényeljen Horváth őrnagy úr rendelkezésére, kik mindnyájan negyed hat órakor reggel és déli háromnegyed egykor ott pontosan kiálljanak, különben a zászlóalji parancsnokok felelősségre fognak vonatni.

A 202. zászlóalj mátol kezdve helyrehozza amit elmulasztott, tudniillik egy biztos és ügyes küldöncöt rendeljen naponta a Várkormányi irodába, egyet pedig a térparancsnokhoz, kik rendszeren minden nap felváltandók.

Asserman ezredes

várparancsnok

Szeptember 16. Hadseregi parancs

Palánszky Samu,⁷⁶ 37. zászlóaljbéli hadnagy zászlóaljbéli parancsnoka ellen emelt hamis vádakért 48 órai porkolábi fogsággal büntetetik. Ő egyébiránt mostani állomásában meghagyatik, s a zászlóalj felszólítatik egy érdemes egyént hadnagyságra felterjeszteni.

Klapka tábornok

Szeptember 16. Hadosztályi parancs

Meghagyatik minden zászlóaljhoz tartozó parancsnokoknak az élelmezési tisztet felszólítani arra, hogy a sáncolásra kimenő legénységnek a hús kiindulás előtt kiadassék, nehogy úgy történjék, mint ma, hogy egyik csapat hússal ellátva volt, a többi pedig nem.

Holnap sáncolásra a 127. zászlóalj, a 202. és 204. zászlóalj kimenend. A 127. zászlóalj 300 embert, a 202. 400 embert, a 204. pedig 140 embert vezénylend oly formán, [hogy] a 127. zászlóalj 100-at, a 202. hasonlóképpen 100 embert az újszőnyi hídnál hagyjon, a többit pedig egyenest a monostori sáncba küldje.

Holnap reggel 11 órakor a gránátos csapat minden tisztjeivel, és a 201. zászlóalj parancsnok a várudvarban engem megvárand. Minthogy pedig én jelen századot Klapka tábornok úr udvarába vezetni akarom, meghagyom a holnap őrállásra rendelt parancsnokoknak, hogy az őrállásra kimenő

⁷⁴ Katonai börtönőr.

⁷⁵ Főporkoláb.

⁷⁶ Palánszky Samu (1828–1890 u.) joggyakornok. 1848 őszén önkéntesként belépett a 18. honvédszászlóaljba, később a 37. honvédszászlóaljnál szolgált. December elején hadnaggyá léptették elő. 1849 augusztusában rövid ideig a katonai rendőrséghez helyezték, majd újból zászlóaljához került. *Bona* 1998–1999. II. k. 623. o.

legénységgel pontosan megjelenjenek. Minden zászlóalji dobos és zenekar is jelen legyen, melynek eljövetei rendezését a 201. zászlóalji parancsnok magára vállaland, és onnét zeneszóval a 201. zászlóaljjával az egész őrcsapat személyes vezényelem alatt Klapka tábornok úrhoz menend, hol először a gránátos csapatból kilenc gránátos, egy őrzetető, egy altiszt őrállásra; hozzám pedig három gránátos és egy őrzetető vezényeltetik, a többi őrcsapatok pedig szokott és meghatározott őrhelyeikre menendek.

E díszőr kiállításra hadosztályomhoz tartozó törzs és főtiszt urakat számosan megjelenni felkértem.

Meghagyom a 201. zászlóalj parancsnoknak, hogy a gránátos századnak mentől előbbi felszerelésére legtöbb gondja legyen, éspedig ha lehetséges még holnap reggel, a rendelt dísz előtt megtörténjék.

Zichy ezredes

Szeptember 17. Várkormányi parancs

A napi főfelügyeletet átveendi holnap a fővárban a 204. honvédszászlóalj parancsnoka.

Őrszemlést tartand holnap a fővárban egy százados a 127. honvédszászlóaljtól, (készületet) tűztartalékot képzend ugyanitt holnap a 202. honvédszászlóalj egy százada, mely a fővár előtti sétaterén 24 óráig táborozni fog, onnét folytonosan a rendőrséggel cirkálendő.

Őrszolgálatot a fővárban és a városban folyó hóban közlött elosztás szerint holnap szinte a 127. zászlóalj ellátand.

A 204. honvédszászlóalj megint dologra vezénylend holnap a Kossuth-vonali élelemtárhoz 120 embert egy alantós főtiszt és öt altiszt felügyelete alatt, az envelope tárhoz 40 embert egy altiszttel s egy őrzetetővel, a barátok zárda féle tárhoz 140 embert egy őrmester s öt altiszt felügyelete alatt. Mindössze tehát 300 embert Holländer élelmezési százados laka elé (Barátok utca).

A 201. honvédszászlóalj pedig a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához szinte 100 közhonvédet egy őrmester s négy altiszt felügyelete alatt vezényeljen Horváth őrnagy úr rendelkezésére, kik mindnyájan [reggeli] negyed hat órakor és déli háromnegyed egykor ott okvetlenül kiálljanak, különben a zászlóalji parancsnokok felelősségre fognak vonatni.

Asserman ezredes

Szeptember 17. Hadosztályi parancs

A várerősítési igazgatóság panaszkodik, hogy a vezényelt zászlóalji tiszt urak nem teljesítik pontosan szolgálataikat. Eltávoznak a legénységtől és felügyelet nélkül otthagyják, továbbá nem osztják fel ügyesen és rendesen a szolgálatot, mely ok miatt a munka nem halad előre, és henylésre ad alkalmat. Többször említettem, hogy a monostori elkészült sáncok nagy befolyásúak jövőnk felett, annak birtoka a Traschéket⁷⁷ ellenség részéről a Kossuth-vonalon akadályozta.

Ajánlom a tiszt uraknak, e fontos munkába jóakaratot és szorgalmat fordítani. A haza és a művelt világ reánk büszkén tekint, ha mindjárt az északi hatalmak ellenünk minden erejüket fordították is, ha az európai szabad nemzetek kabinetjei bennünket mind elhagytak is, Komárom mindezen veszteség dacára 25000 honvéddel és a vár 500 ágyúival követeli a magyar katonai becsület megadását, és keblünkbeni egyenes személy és vagyon biztosítását. [sic!] A folytonos katonai kiképzettség mindezeknél fogva elválmhatatlanná vált.

Holnap reggel 11 órakor őrdísz,⁷⁸ úgy mint ma, megtörténend a 127. zászlóalji parancsnok vezénylete alatt, azzal a hozzáadással, hogy a gránátos csapatból csak a szükséglett őrmennyiségg rukkoland ki.

Holnap a 201. zászlóalj 300 embert, a 202. 400-at, és a 204. 140 embert a monostori sáncokra küldend, ebből a mennyiségből a 201. zászlóalj 100-at, a 202. ugyanannyit az újszönyi hídnál Csányi⁷⁹ őrnagy úr parancsára adand.

⁷⁷ Tranchee-kat: futóárkokat.

⁷⁸ Díszőrség.

⁷⁹ Csányi Dániel (1820–1867) mérnök. 1849 elején belépett a honvédseregbe, főhadnaggyá nevezték ki és újonctoborzási feladatot kapott. Május végétől százados lett a komáromi vár erődítési karánál, augusztus 20-án beosztásában őrnaggyá léptették elő. *Bona* 2000. 286. o.

A 201. zászlóalj parancsnokának meghagyatik a gránátos század parancsnokának megparancsolni, századával minden nap gyakorlatot tartani. Egyszersmind meghagyatik, hogy holnap az őrdíszre a VIII. hadtestbeli zenekar megjelenjen, melynek megjelenési lehetőségét vagy lehetetlenségét még ma hozzám beküldeni el ne mulassza.

Meghagyatik a hadosztályomhoz tartozó zászlóaljparancsnokoknak, a gránátos csapathoz nagy természetű legényeket besorozni, és az ott már lévő kisebb természetűeket azokkal kicserélni. Egyszersmind meghagyatik, hogy ez mai és holnapi nap közt megtörténjék, hogy a századnak mentől előbbi nagyság szerinti beosztása és elrendezése történjék.

Zichy ezredes

Szeptember 18. Várkormányi parancs

A napi főfelügyeletet átveendő holnap a fővárban a 127. zászlóalj parancsnoka.

Őrszemlést tartandó holnap a fővárban egy százados a 201. honvédszászlóaljtól, tűztartalékot ugyanitt képzend holnap a 202. honvédszászlóalj egy százada, mely 24 óráig a fővár előtti sétátérten táborozni fog, onnét folytonosan a rendőrséggel cirkálendő.

Őrszolgálat a fővárban és a városban a közölt órelosztás szerint holnap szinte a 201. zászlóaljtól ellátandó.

A 204. honvédszászlóalj megint dologra vezénylend holnap a Kossuth-vonali élelmentárhoz 120 embert egy alantos főtsízt és öt altiszt felügyelete alatt, az envelope tárhoz 40 embert egy altiszttel s egy őrzetítővel, a barátok zárda féle tárhoz 140 embert egy őrmester s öt altiszt felügyelete alatt. Mindössze tehát 300 embert Holländer élelmezési százados laka elé (Barátok utca). A 203. zászlóalj pedig a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához szinte 100 honvédet egy őrmester s négy altiszt felügyelete alatt vezényljen Horváth őrnagy úr rendelkezésére, kik mindnyájan negyed hat órakor és déli háromnegyed egykor ott okvetlenül kiálljanak, különben a zászlóaljparancsnokok felelősségre fognak vonattatni.

Asserman ezredes

Szeptember 18. Hadosztályi parancs

Holnap reggel 10 órára minden vallású lelkészeket hadosztályomtól a tábori főlelkészi hivatalhoz berendelem (lakása a városi őrtanya melletti kis utcában).

Meghagyom a 202. zászlóalj parancsnokának, hogy minden nap a történt ágyúlövés után zászlóalját a Rozália tére kiállítsa, mely is megtörténend, ha valami támadás az ellenség részéről a vár vagy a sáncok ellen rohamot indítana [sic!].

Holnap a 204. zászlóalj ismét 140 embert vezénylend a monostori sáncokba Csányi őrnagy úr parancsára.

A 201. zászlóalj parancsnokának meghagyom, Bayer és Tóth⁸⁰ százados uraknak megparancsolni, hogy a gránátosoknak nyakravalóikra fekete függőnyt felvarrattassanak, nehogy az összegombolt attilánál az ing kiláttassék.

A zászlóaljbeli felügyelő tiszt uraknak pedig meghagyom, hogy naponta legtöbb idejüket a főőrtanyái szobában töltsék, hogyha valami parancsolat érkezend, a küldöncök a felkereséssel ne akadályoztassanak.

Zichy ezredes

Szeptember 19. Várkormányi parancs

A napi főfelügyeletet átveendő a 201. zászlóalj parancsnoka, ki magát az őrszemlézeti százados-sal és a főőrtanya parancsnokával [...] ⁸¹

⁸⁰ Tóth Dániel (1804–1885) 1847-től Bars megyei főszolgabíró. 1848 őszétől élelmezési tisztként, majd decembertől önkéntes tűzérként vett részt a szabadságharcban. 1849 tavaszán és nyarán katonai élelmezési biztos volt, majd a Komáromban alakuló 201. honvédszászlóalj százados-parancsnokává nevezték ki. Később ő lett az újonnan alakuló gránátos század 2. századosa. Lásd a szeptember 14-i hadosztályi parancsot. *Bona* 2008–2009. II. k. 465–466. o. és Tóth Dániel százados visszaemlékezése. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Hung. 1368. Dudás-gyűjtemény.

⁸¹ Befejezetlen mondat.

Őrszemlést tartand holnap egy százados a 201. zászlóaljtól, tűztartalékot ugyanitt képzend holnap a 202. zászlóalj egy százada, mely 24 óráig a fővár előtti sétatérén táborozni fog, onnét folytonosan a rendőrséggel cirkálendő.

Őrszolgálatot a fővárban és a városban a közlött őrelosztás szerint holnap szinte a 203. zászlóalj adanda.

A 127., 201., 202., 203. zászlóalj holnaptól kezdve 120 embert vezénylend naponta az élelemtárhoz négy altiszt felügyelete alatt. A 204. honvédszászlóalj pedig csak 20 embert egy tizedessel. Mindössze tehát 500 embert. Ezek mellé az őrszolgálatba menő zászlóaljtól már reggelre egy alantos főtiszt is rendelendő, ki ezen munkásokat reggeli fél hat órakor és délután háromnegyed egykor Holländer élelmezési százados rendelkezésére, annak a Barátok utcábani laka elé vezénylendi, hol őket egy élelmezési főtiszt úr a szükséghez képest el fogja osztani, és rendeltetésük helyére elindítani.

Azonkívül a 204. honvédszászlóalj holnap reggeltől fogva 100 honvédet rendeljen naponként dologra a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához egy őrmester s négy tizedes felügyelete alatt Horváth őrnagy úr rendelkezésére, ezek is a fent kitett órákon ott megjelenjenek. Ezen dolgozók rendes beérkezéséért, szorgalmas munkájáért nemcsak az oda vezénylett főtiszt, hanem a zászlóaljparancsnok is felelőssé tétetik.

Többször tapasztaltatván miszerént a katonai kórházakból az 1849. évi júniusban kiadott parancs dacára a szemetet az utcára hányják, mely által a városi lakosságnak is példa adatik az utcaköni tisztátalanságra. Annál fogva egészségi szempontból szigorúan parancsolom, hogy minden további panasz megszüntetésére nemcsak a kórház személyzete, hanem minden egyes a városban szállásolt tisztek szolgálói is többé ne merészeljenek szemetet az utcára kidobni, mi főleg ragályos időszakban veszedelmes következtetés lehetne. Ezen parancs áthágóját az illető parancsnok urak felelősség terhe alatt kötelesek megbüntetni, és ezen tisztátalanságot minden módon megszüntetni.

Asserman

Szeptember 19. Hadseregi parancs

Panasz érkezvén, hogy az erődítési munkára nem jelennek meg a zászlóaljak, valamint továbbá a törzstiszt urak alighogy a munkahelyre érkezvén a legénységet otthagyják, maguk eltávoznak. Minthogy az ilyen körülmények az oly szükséges erődítési munkálat előhaladását hátráltatják, fel-szólíttatnak a zászlóaljparancsnokok, miszerént efféle munkálkodásoknál, ha oda vezényeltetnek, az egész létszámmal megjelenjenek, s egyáltalában meg ne engedjék, hogy a tiszt urak onnét eltávozzanak, sőt inkább mindig a legénység sarkában levén, azokat a szorgalmas munkára késztessek.

Klapka tábornok

Szeptember 19. Hadosztályi parancs

A mai hadseregi parancs folytán a vár termében tartandó haditanácsshoz főtörzstiszt urakon kívül utólagos térparancsnoki parancs következtében minden zászlóaljtól még egy alantos főtiszt is meghívatik.

Meghagyom minden zászlóaljparancsnoknak, a monostori sáncokba az egész legénységet kiküldeni, annyiival is inkább, minthogy a mai álladalmi munkára való elosztás következtében minden zászlóaljra csak 120 jutott, és így a monostori sáncokhoz igen könnyen minden zászlóalj 400, sőt 500 embert is kiküldhet, mely hogy megtörténjen a zászlóalji parancsnok urakat felelősekké te-szem.

Zichy ezredes

Szeptember 20. Várkormányi parancs

A napi főfelügyeletet átveendi holnap a 202. zászlóalj parancsnoka, ki magát az őrszemlézeti századossal és a főőrségi parancsnokkal a közzé tett parancs nyomán délelőtti tíz órakor a várkormánynál jelentendi.

Őrszemlést tartand holnap a fővárban egy százados a 127. zászlóaljból, tűztartalékot ugyanitt képzend holnap a 202. zászlóalj egy százada, mely a fővár előtti sétatérén táborozni fog, onnét folytonosan a rendőrséggel cirkálendő.

Őrszolgálatot a fővárban és a városban a közlött őrelosztás szerint holnap szinte a 127. zászlóalj ellátand.

A 127., 201., 202., 203. zászlóalj mindegyike holnap megint 120 közhonvédet vezénylend dologra az élelmtárhoz négy altiszt felügyelete alatt. A 204. zászlóalj pedig csak 20 embert egy tizedessel. Mindössze tehát 500 közhonvédet. Ezek mellé a 127. zászlóaljtól már reggelre egy alantos főtiszt is rendelendő, ki ezen munkásokat fél hat órakor és déli háromnegyed egykor Holländer élelmezési százados és Szél⁸² őrnagy úr rendelkezésére, annak a Barátok utcában levő laka elé (zárdá) okvetlenül felállítandja, hol őket egy élelmezési főtiszt a szükséghez képest el fogja osztani, és rendeltetésük helyére el fogja indítani. Azonkívül a 204. zászlóalj szinte 100 közhonvédet rendeljen dologra a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához egy őrmester s négy tizedes felügyelete alatt Horváth őrnagy úr rendelkezésére, ezek is a fent kitett órákon pontosan kiálljanak. Ezen dolgosok rendes beérkezéséért és szorgalmas munkájáért nemcsak az oda vezénylett főtiszt, hanem a zászlóalji parancsnok urak is felelősek maradnak.

A II. hadtest 2. hadosztályának meghagyatik, hogy a Kossuth-vonalon létező 1. és 2. számú kórodához 12, és az 5. számúhoz egy tizedest és tíz közembert betegápolóul kirendeljen.

Szeptember 21. Várkormányi parancs

A napi főfelügyeletet átveendi holnap a 203. zászlóalj parancsnoka, ki magát az őrszemlézeti századdal és a főőrtanya parancsnokkal a közzé tett rendelet nyomán délelőtt a várkormánynak jelenti.

Őrszemlést tartand holnap a fővárban egy százados a 201. honvédzászlóaljtól, készület ugyanitt képzend holnap a 202. zászlóalj egy százada, mely a fővár előtti sétaterén táborozni fog, onnét folytonosan a rendőrséggel cirkálendő.

Őrszolgálat a fővárban és a városban a közlött őreosztás szerint holnap szinte a 201. zászlóaljtól ellátandó.

A 127., 201., 202., 203. zászlóalj holnap megint 120 közhonvédet vezénylend az élelmtárhoz négy altiszt felügyelete alatt. A 204. zászlóalj pedig csak 20 embert egy tizedessel. Mindössze tehát 500 közhonvédet. Ezek mellé a 201. zászlóaljtól már reggelre egy alantos főtiszt is rendelendő, ki ezen munkásokat reggeli fél hat órakor és déli háromnegyed egykor Szél őrnagy úr rendelkezésére, a Barátok utcában zárdá előtt okvetlenül felállítandja, hol őket egy élelmezési főtiszt rendeltetésük helyére elindítandja. Azonkívül a 204. zászlóalj szinte 100 közhonvédet rendeljen dologra a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához egy őrmester s négy tizedes felügyelete alatt Horváth őrnagy úr rendelkezésére, ezek is a fent kitett órákon pontosan kiálljanak. Ezen dolgosok rendes beérkezéséért és szorgalmas munkájáért nemcsak az oda vezénylett főtiszt, hanem a zászlóalji parancsnokok is felelősek maradnak.

A 204. zászlóalj Bangya⁸³ alezredes úrhoz, a városi kapitány házába, naponta egy ügyes, biztos küldöncöt rendeljen, ki minden délben pontosan felváltandó.

Asserman ezredes

⁸² Szél (Széll) János (1794–1867 u.) kilépett cs. kir. hadnagy, uradalmi tisztartó Nyitra megyében. 1848 őszén kérelmére főhadnaggyá nevezték ki a 17. honvédzászlóaljhöz, november végén századosá léptették elő. Alakulatával az I. hadtestben szolgált, ahol 1849. február közepétől a hadtest hadipénztárát vezette, később őrnaggyá léptették elő. A világosi fegyverletételkor Komáromba szökött, Klapka tábornok a várintendatúra főellenőrévé nevezte ki. *Bona* 2000. 658. o.

⁸³ Bangya János (1817–1868) volt hadfi és nemesi testőr, újságíró Bécsben. 1848 szeptemberétől a Zrínyi önkéntes csapat, később az ebből alakult 35. honvédzászlóalj századosa, majd őrnagy-parancsnoka lett. A móri ütközetben jelentős veszteséget szenvedett alakulata újjászervezése után, 1849 márciusában zászlóaljával az északkelet-magyarországi 19. hadosztályhoz vezényelték. Április végétől a 19. hadosztály 2. dandára Bereg megyében állomásozó alakulatainak parancsnokává nevezték ki. Júniustól a Kazinczy-hadosztály tábori térparancsnokaként szolgált, alezredessé léptették elő. A zsidói fegyverletételkor Komáromba menekült, ahol a vár katonai rendőrségének ezredese lett. A vár feladása után emigrált. *Bona* 2000. 220–221. o.

Szeptember 21. Hadosztályi parancs

Holnap reggel hét órára a hadosztályomhoz tartozó zászlóalj minden legényeiket a monostori sáncokhoz küldjék, hogy a munka minél hamarabb kész legyen. A holnap szolgálatba menő zászlóalj legényeire ne menjenek, hanem ahelyett a monostori sáncokba induljanak, és így a ma szolgálatba menők holnap is egész holnaputánig együtt szolgálatban maradnak.

A 201. és 202. zászlóalj, mindegyik 100 embert az újszönyi leégett nagykosma előtt Csányi őrnagy úrnak parancsára munkára adandja, mely mindkét rendbeli parancs ezentúl minden nap rendszeren véghez vitessék, oly értelemben, hogy csak holnap nem mennek a zászlóalj legényeire szolgálatba, de holnapután a rendes őrszolgálat ismét megkezdődik, addig míg általam az e részben kiadandó parancs mást nem igényel.

A létszámokban a háts lovagnak számát pontosan beírni holnaptól kezdve megkívánom.

A 202. zászlóaljparancsnokkal azt tudatom, hogy csak akkor rukkoland ki a zászlóalj, mikor is parancsot kap arra, vagy az ellenségtől a sáncokra való támadás történend.

Zichy ezredes

Szeptember 22. Várkormányi parancs

A napi főfelügyeletet átveendi holnap a 127. zászlóalj parancsnoka, ki magát az őrszemlészeti századossal és az őrtanyai parancsnokkal a közzé tett rendelet nyomán délelőtt a várkormánynál jelentendi.

Őrszolgálatot tartand holnap a fővárban egy százados a 127. honvédzászlóaljtól, készületet (tűztartalékot) ugyanitt képzend holnap a 202. zászlóalj egy százada, mely a fővár előtti sétaterén 24 óráig táborozni fog, onnét folytonosan a rendőrséggel cirkálándó.

A 127., 201., 202. és 203. honvédzászlóalj mindegyike holnap megint 120 közhonvédet vezénylend az élelemtárhoz négy altiszt felügyelete alatt, a 204. zászlóalj pedig csak 20 embert egy tizedessel, mindössze tehát 500 közhonvédet. Ezek mellé a 203. zászlóaljtól már reggelre egy alantos főtiszt is rendelendő, ki ezen munkásokat reggeli fél hatkor és déli háromnegyed egy órakor Szél őrnagy úr rendelkezésére, a Barátok utcábani zárda előtt okvetlenül felállítandja, hol őket egy élelmezési főtiszt a szükséghez képest el fogja osztani, és rendeltetésük helyére elindítani. Azonkívül a 204. honvédzászlóalj szinte holnap 100 közhonvédet rendeljen dologra a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához egy őrmester s négy tizedes felügyelete alatt Horváth őrnagy úr rendelkezésére, ezek is a fent kitért órákon pontosan kiálljanak. Ezen dolgosok rendes beérkezéséért és szorgalmas munkájáért nemcsak az oda vezénylett főtiszt, hanem a zászlóaljparancsnok urak is felelősek maradnak.

Mint hogy ma az egész 201. zászlóalj a monostori sáncokba dologra ment, és ugyanazért ma az őrszolgálatot ki nem állíthatja, a tegnap őrszolgálatot átvett 127. zászlóalj azt ma megint ellátandja, azaz 48 óráig teljesítendi. Értetődik, hogy a zászlóaljnak gondoskodnia kell arról, miszerént minden őrt álló legény meleg étellel ellátassék.

Ezennel átküldetnek a várban és a városban elszállásolt honvédzászlóaljaknak az új őrfelosztások, melynek kiállítása holnap, folyó hó 23-án kezdetét veszi.

Ma 360 dolgos helyett a 127., 201. és 203. honvédzászlóaljtól csak 58 küldetett az élelemtárhoz, holott a tegnapi Várkormányi parancs nyomán ezeknek és a 202. zászlóaljnak mindeniknek 120, összesen tehát 500 közhonvédet kellett volna kiállítani, és az arra rendelt 201. honvédzászlóalji Péczeli⁸⁴ főhadnagy úrnak ezeket összeszedve a barátok zárdája előtt az élelmi tár rendelkezésére felállítani. Ehelyett Péczeli főhadnagy úr állítólag hibás zászlóalji parancs nyomán a maga 120 emberét elvezette a Duna partra, mely példátlan hanyagság miatt az élelmezési munka mára meg van szüntetve. Midőn a 201. zászlóalj segédje és Péczeli főhadnagy úr ezen goromba elmulasztásért ezennel utoljára megdorgáltatik, emlékeztetem nemcsak a segéd-, hanem valamennyi főtiszt urat, hogy a napiparancsokat figyelmesebben olvassák és teljesítsék, mert legelső bejelentett hanyagságért keményen fogom megbüntettetni az illetőt.

Asserman ezredes

⁸⁴ Péczely Ignác (1826–1911) uradalmi gazdatiszt. 1848 szeptemberétől a dunántúli 2. önkéntes nemzetőr-zászlóalj főhadnagyként szolgált. Részt vett a Jellačić elleni harcokban, majd december közepén Nagyszombatnál megsebesült. Felépülése után, 1849 májusától a komáromi újonctelepen honvéd hadnaggyá nevezték ki. Augusztus 18-ától a 201. honvédzászlóalj főhadnagya lett. *Bona* 1998–1999. II. k. 654. o.

Szeptember 22. Hadosztályi parancs

A sáncolással tökéletesen meg vagyok elégedve, s ezen megelégedést a tábornok úr nekem, s az öt zászlóaljammak is kinyilvánította. Ezen elkészült sáncok oly erősséggel bírnak, hogy az ellenségnek rendes ostromkészülettel kell azt bevenni, ahol néhány hét előtt reá egy ásó sem fordított.

Főtisztek, altisztek, közbírák! Vegyétek azért hálámat, s hálát tábornok urunktól, és ha valaha a haza ügye engesztelőbb leend, mi keblünkben azon önmegnyugvást szereztük, hogy annyi dicső s győztes harcok után, ámbár az európai kabinetek általi beleegyezésével az északi hatalmak által lenyűgözve, de törve nem, készen leendünk mindenkor a szabadságnak és hazánknak szolgálatainkat ajánlhatni.

Holnap reggel nyolc órakor pontosan, a hadosztályomhoz tartozó 201., 202., 203., 204. zászlóaljak csinosan, fegyveresen, a tiszttal urak panyókásan,⁸⁵ és a gránátos osztály borjúkkal,⁸⁶ köpenyben en Bandelier⁸⁷ a vár udvarában kiállandának, ahol személyes vezényletem alatt ki[vonulunk] a monostori sáncokra, [ahol] az újonnan készült elősánci plázs formában⁸⁸ templomdíszt⁸⁹ tartatni fog. Hattyúfi⁹⁰ 204. zászlóaljbeli hadlelkész a misét mondandja, a mise után pedig a legénységnek beszédet tartand, s a felállítandó sátorról is gondoskodand. Mind a két zenekar és a 127. zászlóalji tisztikar, hogy jelen legyen, ezennel kövelem. Ami a kiállítást és kirendelést illeti, azt Szelényi⁹¹ Hadosztályi segédem Kupis őrnagy úrral egyetértőleg véghez viendi.

Miután a zászlóaljak mindjárt sáncolásra fordítatnak, meghagyom, hogy a főzöedények kiviendők lesznek, egyúttal a mai térparancsnoksági parancs, az új őrszolgálat elrendelését illetve, csak holnap után lépend életbe, s így a 127. zászlóalj holnap is az őrszolgálatot ellátandja, ennél fogva a legénység meleg étellel ellátandó.

A templomdisz végeztével a gránátos csapat mind a négy zászlóval együtt zeneszóval hazatérend, s illető őrszolgálati állomásukat elfoglalják.

Zichy ezredes

Szeptember 23. Várkormányi parancs

A napi főfelügyeletet átveendi holnap a 201. zászlóalj parancsnoka, ki magát az őrszemlézeti századossal és a főőrtanya parancsnokkal a közzé tett rendelet nyomán a várkormányánál jelentendi.

Őrszemlézetet tartand holnap a fővárban egy százados a 201. zászlóaljtól, készületet (tűztartalékot) ugyanitt képzend holnap a 202. zászlóalj egy százada, mely a fővár előtti sétatéren 24 óráig táborozni fog, onnét folytonosan a rendőrséggel cirkálendő.

Őrszolgálat a fővárban és a városban a tegnap közlött őrelosztás szerint holnap szinte a 201. zászlóaljtól ellátandó.

A 127., 201., 202., 203. zászlóalj mindegyike holnap megint 120 közhonvédet vezénylend az élelmentárhoz négy altiszt felügyelete alatt, a 204. zászlóalj pedig csak 20 embert egy tizedessel, mindössze tehát 500 közhonvédet. Ezek mellé a 201. honvédzászlóaljtól már reggelre egy alantos főtiszt is rendelendő, ki ezen munkásokat reggeli fél hat órakor és déli háromnegyed egykor Szél őrnagy úr rendelkezésére, a Barátok utcában zárda előtt okvetlenül felállítandja, hol őket egy élelmezési főtiszt a szükséghez képest fel fogja osztani, és rendeltetésük helyére elindítani. Azonkívül a 204. zászlóalj szinte holnapra 100 közhonvédet rendeljen dologra a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához egy őrmester s négy tizedes felügyelete alatt Horváth őrnagy rendelkezésére. Ezek is a fent kitett órákon ott pontosan kiálljanak.

⁸⁵ Panyókás tisztai tábori sapkában.

⁸⁶ Hátbőrönddel.

⁸⁷ A köpenyt vállövszerűen viselve.

⁸⁸ A sáncok közötti lapos területen.

⁸⁹ Tábori mise oltárral.

⁹⁰ Hattyúfi (Schwanfelder) Kristóf (1821–?) 1848–49-ben a rácalmási (Fejér megye) plébánia adminisztrátora. 1849 nyarán tábori lelkészi állásért folyamodott a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz. Később Komáromba menekült, ahol augusztus 26-án Klapka kinevezte a Zichy-hadosztály tábori lelkészének. *Zakar Péter*: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben. Budapest, 1999. 134. o.

⁹¹ Szelényi Károly (1824–1869) jogász, 1849. augusztus 29-én hadnaggyá és a Zichy-hadosztály parancs-őrtisztjévé nevezték ki. E beosztásában szeptember 7-én főhadnaggyá léptették elő, Bona Gábor szerint végül százados lett. *Bona* 2008–2009. II. k. 402. o.

A meghalt Mikolovics Mátyás hadifogoly alorvosnak holnap délutáni hét órakeresztendő eltakarításához [sic!] a 98. honvédszászlóalj vezényelje a szabály[os] gyászmenőket és halottvivőket, kik a főkórház udvarán, hol a holt tetem fekszik, ott pontosan kiálljanak.

Agárdy Pál felsőszobi, nógrád megyei születésű, 22 éves, római katolikus, nőtlen szolgát, az árkász zászlóaljnál, mint közvitéz, szokás gyanúja által felmentetvén szabadon bocsátatik.

Asserman ezredes

Szeptember 23. Hadosztályi parancs

Míg a monostori sáncok nem készek, addig semmi [sic!] zászlóalj őrszolgálatot nem tesz, hanem a 127. zászlóalj szolgálatban maradand addig, míg parancs tőlem a felváltásra nem érkezend. És így mind a négy zászlóalj, minden embereit, minden nap reggel hét órakeresztendő a monostori sáncba kiküldje, és egy nap az egyik, másik nap a másik zászlóalj, és úgy folyvást 200 embert az újszónyi leégett nagykosma előtt Csányi őrnagy úr parancsára vezényeltessen. Úgy, hogy holnap mindjárt a 201. honvédszászlóalj 200 embert kiállítand.

Zichy ezredes.

Szeptember 24. Várkormányi parancs

A napi főfelügyeletet átveendi holnap a 202. zászlóalj parancsnoka, ki magát az őrszemlézeti századossal és a főőrtanya parancsnokkal délelőtt a várkormánynál jelentendi.

Őrszemlést tartand holnap a fővárban egy százados a 202. honvédszászlóaljtól, készületet (tűztartalékot) ugyanitt képzend holnap szinte a 202. honvédszászlóalj egy százada, mely a fővár előtti sétatéren táborozni fog 24 óráig, onnét folytonosan a rendőrséggel cirkálendő.

Őrszolgálat a fővárban és a városban a folyó hó 22-i őrelosztás szerint holnap ellátandó, de ha a sáncolási munkák addig el nem készülendnek, azt folytonosan a 127. zászlóalj kiállítandja.

A 127., 201., 202. és 203. zászlóaljak mindegyike holnap megint 120 közhonvédet vezényel az élelmentárhoz négy altiszt felügyelete alatt, a 204. zászlóalj pedig 20 embert egy tizedessel, mindössze tehát 500 közhonvédet. Ezek mellé a 203. honvédszászlóaljtól már reggelre egy alantós főtiszt is rendelendő, ki ezen munkásokat reggeli fél hat órakeresztendő és déli háromnegyed egykor Zellner⁹² őrnagy úr rendelkezésére, a barátok féle zárda előtt okvetlenül felállítsa, hol őket egy élelmezési főtiszt a szükséghez képest el fogja osztani, és rendeltetésük helyére elindítani. Azonkívül a 204. zászlóalj holnapra 100 közhonvédet rendeljen a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához egy őrmester s négy tizedes felügyelete alatt Horváth őrnagy úr rendelkezésére. Ezek is a fent kitett órákon [ott] pontosan kiálljanak. Ezen dolgozók rendes beérkezéséért és szorgalmas munkájáért főleg az oda vezényelt főtiszt, de a zászlóalji parancsnok urak is felelősek maradnak.

Asserman ezredes

Szeptember 25. Várkormányi parancs

A napi főfelügyeletet átveendi holnap a 203. zászlóalj parancsnoka, ki magát az őrszemlézeti századossal és a főőrtanya parancsnokkal délelőtt a várkormánynál jelentendi.

Őrszemlést tartand holnap a fővárban egy százados a 203. zászlóaljtól, készületet (tűztartalékot) ugyanitt képzend holnap szinte a 202. zászlóalj egy százada, mely a fővár előtti sétatéren 24 óráig táborozni fog, onnét folytonosan a rendőrséggel cirkálendő.

Őrszolgálat a fővárban és városban a folyó hó 22-én közzé tett őrelosztás szerint holnap ellátandó, de ha a sáncolási munkák addig el nem készülendnek, azt folytonosan a 127. zászlóalj kiállítja.

A 127., 201., 202., 203. zászlóalj holnap megint 120 közhonvédet vezénylend az élelmentárhoz négy altiszt felügyelete alatt, a 204. zászlóalj pedig 20 embert egy tizedessel, mindössze tehát 500 közhonvédet. Ezek mellé a 204. zászlóaljtól már reggelre egy alantós főtiszt is rendelendő, ki ezen

⁹² Zellner, Leopold (1823–1852 után) a cs. kir. élelmezési szolgálat segédhivatalnok Pozsonyban. 1848 októberében intézményével csatlakozott a honvédsereghez, decembertől élelmezési százados lett a feldunai, később VII. hadtestben. 1849 márciusától a debreceni élelmezési hivatal tisztje, május közepétől a komáromi várórség élelmezési főgondnok lett. Klapka tábornok szeptember 22-én beosztásában őrnaggyá léptette elő. Bona 2000. 725–726. o.

munkásokat reggeli fél hat órakor és déli háromnegyed egykor Zellner őrnagy úr rendelkezésére, a Barátok utcábani zárda előtt okvetlenül felállítandja, hol őket egy élelmezési főtiszt a rendeltetésük helyére elindítani fogja.

Azonkívül a 204. zászlóalj 100 közhonvédet rendeljen a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához egy őrmester s négy tizedes felügyelete alatt Horváth őrnagy rendelkezésére. Ezek is a fent kitett órákon pontosan kiálljanak. Ezen dolgozók rendes beérkezéséért és szorgalmas munkájáért főleg az oda vezénylett főtiszt, de a zászlóalji parancsnok urak is felelősek maradnak.

Asserman ezredes

Szeptember 26. Várkormányi parancs

A napi főfelügyeletet átveendi holnap a 204. zászlóalj parancsnoka, ki magát az őrszemlézeti századossal és a főőrtanya parancsnokkal délelőtt a várkormánynál jelentendi.

Őrszemlézetet tartand holnap a fővárban egy százados a 204. honvédzászlóaljtól, tűztartalékot ugyanitt képzend holnap a 202. honvédzászlóalj egy százada, mely a fővár előtti sétatéren táborozni fog, ott a rendőrséggel folytonosan cirkálendő.

Őrszolgálat a fővárban és a városban a folyó hó 22-én közzé tett őrelosztás szerint holnap el látandó, de ha a sáncolati munkák addig el nem készülendnek, azt folytonosan a 127. zászlóalj kiállítja.

A 127., 201., 202., 203. zászlóaljak közül mindegyik 120 közhonvédet vezénylend dologra az élelmentárhoz négy altiszt felügyelete alatt, a 204. zászlóalj pedig csak 20 embert vezénylend dologra egy tizedessel, összesen tehát 500 embert. Ezek mellé a 127. zászlóaljtól már reggelre egy alantos főtiszt is rendelendő, ki ezen munkásokat reggeli fél hat órakor és déli háromnegyed egykor Zellner őrnagy úr rendelkezésére, a Barátok utcábani zárda előtt felállítandja, hol őket egy élelmezési főtiszt a rendeltetésük helyére el fogja osztani, és rendeltetésük helyére elindítani.

Azonkívül a 204. zászlóalj holnap megint dologra 100 közhonvédet rendeljen a Duna felső partjához, az elfoglalt javak kihordásához egy őrmester s négy tizedes felügyelete alatt Horváth őrnagy úr rendelkezésére. Ezek is a fent kitett órákban pontosan kiálljanak. Ezen dolgozók rendes beérkezéséért és szorgalmas munkájáért nemcsak az oda vezénylett főtiszt, hanem a zászlóalji parancsnok urak is felelősek maradnak.

Folyó hó 27-én a dunai alsó híd igazíttatni fog, miért a közlekedés a felső hídon leend, mégpedig a jobbparton székér a bal partról átmenő szekereket bevárva, annak átkelése negyed órai szünet után engedtetik meg, és ügyviszont, nehogy azon rend meg nem tartatván, a szekerek a hídoni összeütközésében szerencsétlenség történjék. A rendőrség és az ott lévő őrk vigyázása szigorúan megkívántatik.

A meghalt Rhédei⁹³ tudor⁹⁴ kórházi főorvosnak holnap délután négy órakor eszközözendő eltakarításához [sic!] a 99. zászlóalj vezényelje a szabályszerű századosi gyászmenetet és halottvivőket, kik a zenekarral a főkóroda udvarán, hol az elhunyt tetemei fekszenek, pontosan kiálljanak.

Asserman ezredes

Szeptember 26. Hadosztályi parancs

A 201. honvédzászlóalj 4. századából elszökött, de elfogatott Zona Pál közember vallatására, holnap reggel kilenc órára, a 201. honvédzászlóalj irodájába, a fél haditörvényszékhez a 203. zászlóaljból egy századost, egy hadnagyot, egy őrmestert, egy tizedest, egy őrzetetőt és egy közvitétz rendelék.

Zichy ezredes

Szeptember 27. Várkormányi parancs

A napi főfelügyeletet átveendi holnap a 127. zászlóalj parancsnoka, ki magát az őrszemlézeti századossal és a főőrtanya parancsnokkal délelőtt a várkormánynál jelentendi.

⁹³ Rhédey Antal orvos százados, korábban tanársegéd a pesti egyetemen. *Zétény* 1948. 194. o.

⁹⁴ Tudós, egyetemet végzett ember.

Őrszemlést tartand holnap a fővárban egy százados a 127. zászlóaljtól, tűztartalékokat ugyanitt képzend holnap a 202. zászlóalj egy százada, mely a fővár előtti sétaterén táborozni fog, onnét folytonosan a rendőrséggel cirkálendő.

Őrszolgálat a fővárban és a városban folyó hó 22-én közzé tett őrelosztás szerint holnap ellátandó, de ha a sáncolási munka el nem készülend, az őrszolgálatot a 127. zászlóalj ellátandja.

A 127., 201., 202., 203. zászlóaljak mindegyike holnap megint 120 közhonvédet vezénylend az élelemtárhoz négy altiszt felügyelete alatt, a 204. zászlóalj pedig is 20 embert egy tizedessel, összesen tehát 500 közhonvédet. Ezek mellé a 201. honvédszászlóaljtól már reggelre egy alantos főtiszt is rendelendő, ki ezen munkásokat reggeli fél hat órakor és déli háromnegyed egykor Zellner őrnagy úr rendelkezésére, a Barátok utcábani zárda előtt okvetlen felállítandja, hol őket egy ételmezési főtiszt a szükséghez képest el fogja osztani, és rendeltetésük helyére elindítani.

Azonkívül a 204. zászlóalj 100 közhonvédet rendeljen dologra a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához egy őrmester s négy tizedes felügyelete alatt Horváth őrnagy úr rendelkezésére. Ezen dolgosok rendes beérkezéséért és szorgalmas munkájáért főleg az oda vezénylett főtiszt, de a zászlóalji parancsnok urak is felelősek maradnak.

A 127., 201., 202., 203., 204. honvédszászlóaljak 5-5 közhonvédet vezényljenek betegápolóul, kik magukat rögtön a főkóroda igazgatóságának jelentsék.

Asserman ezredes

Szeptember 27. Hadosztályi parancs

A sokféle zavaroknak elhárítására ezennel rendelem, hogy holnap, azaz szeptember 28-án a térparancsnoksági rendelet a várőrelosztást illetve életbe lépend oly formán, hogy minden zászlóalj a kapott őrelosztás szerint a legénységet őrségre rendelje, azzal a hozzáadással, hogy ezek az őrtanyák addig maradni fognak, míg én általam, nem pedig más által rendelet a felváltásra érkezend. *A többi legénység* pedig minden nap a monostori sándba kimenend, kivéve a 203. zászlóalj, mely Ószőnyre van rendelve, és mely, míg más rendelet nem jön, oda kimenni szoros kötelességének esmérje.

A gránátos osztály a szokott őrállomásokat elfoglalva rendes szolgálatba lépend, a többi legénység pedig a vörös nadrágot és az attilát otthon hagyva sáncolásra Monostorra kimenend.

Hogyha a segédtsztek e parancsolatot nem értenék, vagy félreértésre akadnának, kötelességüknek esmerjék Hadosztályi segédem Szelényi Károly főhadnagy úrral értekezni s tőle felvilágosítást kérni.

Zichy ezredes

Szeptember 28. Várkormányi parancs

A napi főfelügyeletet átveendi holnap a 201. zászlóalj parancsnoka, ki magát az őrszemlésteti századossal és a főőrtanya parancsnokával a várkormánynál jelentendi.

Őrszemlést tartand holnap egy százados a 201. zászlóaljtól, tűztartalékokat ugyanitt képzend holnap a 202. zászlóalj egy százada, mely 24 óráig a fővár előtti sétaterén táborozni fog, onnét folytonosan a rendőrséggel cirkálendő.

Őrszolgálat a fővárban és [a városban] folyó hó 22-én közzé tett őrelosztás szerint ellátandó.

A 127., 201., 202., 203. honvédszászlóaljak mindegyike holnap 120 embert vezénylend az élelemtárhoz négy altiszt felügyelete alatt, a 204. zászlóalj pedig is 20 embert egy tizedessel, mindössze tehát 500 közhonvédet. Ezek mellé a 202. zászlóaljtól már reggelre egy alantos főtiszt is rendelendő, ki ezen munkásokat reggeli fél hat órakor és déli háromnegyed egykor Zellner ételmezési őrnagy rendelkezésére, a Barátok utcábani zárda előtt okvetlen felállítsa, hol őket egy ételmezési főtiszt a szükséghez képest el fogja osztani, és rendeltetésük helyére elindítani.

Asserman

Szeptember 28. Hadseregi parancs⁹⁵

Minden hadifogoly tiszték és a legénység őrmestertől lefelé, ki valahol nincsen szolgálatra vezé nyelve, ma délután három órakor Ácsra, az osztrák táborba átküldendőők. Ezekkel May⁹⁶ alezredes úr fajai kívánságára szinte elmehet.

Mától fogva bezárólag minden főre kivehetni egy font marhahúst, egy icce bort a legénység számára, és a többi élelmi cikkeket. Ellenben mivel zsír, szalonna, dara, borsó, bab, gyertya és szilvapálinka elfogyott, magától értetődik, hogy ezek elmaradnak, hanem zsiradék helyett, minden napra való egy lat⁹⁷ turo meghagyatik.

A főtisztek tíz napi rációt⁹⁸ kivehetnek ingyen minden élelmi cikkből, mely még el nem fogyott, de szivar fejenként 50 engedélyeztetik.

Minden zászlóalj és különálló csapat minél előbb, de folyó [hó] végéig okvetlenül, mindennemű számadásait beadja a gazdasági osztálynak.

Minden zászlóalj és csapat holnap reggeli nyolc órára okvetlenül beadja lelkiismeretesen számított pénzszükségletét, mégpedig a legénység számára tíz napra, és a főtiszteknek egy hónapra. Egyformaság tekintetéből rendeltetik, hogy minden községre egyaránt 10 krajcár, tizedesre 18 krajcár, őrmesterre 26 krajcár számíttassék.

Minden néven nevezendő tisztviselő kap egy havi tiszta fizetést. Értetődik: ezek és a főtisztek, minden szállásbér, havi pótlék, ló részlet váltság, és a többi nélkül. Akármely testület, ha ezen pénzbeadatot holnap reggeli nyolc óráig be nem küldi, magának tulajdoníthatja, ha pénzt nem kap. Minden további beváltása pedig az álladalmi pénzjegyeknek komáromiakért ezennel megszüntetik. Hanem kinek még magyar bankjegyei vagynak, azokat tegye el, mely idővel még ezeknek értékbeli alábbi szállítása által, vagy egyéb módon némi kárpótlás remélhető.

Minthogy az egész helyőrség folyó hó utójáig komáromi bankjegyekben ki van már fizetve, minden zászlóalj s különálló csapat holnap reggeli tíz órára, folyó hóra mutató pénzmaradványát okvetlenül beadja a hadi pénztárba szigorú felelősség terhe alatt.

Klapka

Szeptember 29. Várkormányi parancs

A napi főfelügyeletet átvevő holnap a 202. zászlóalj parancsnoka.

Őrszemlést tartand holnap a fővárbán egy százados a 202. zászlóaljtól, készületet ugyanitt képzend holnap a 201. zászlóalj egy százada, mely 24 óráig a fővár előtti sétatéren táboroz, onnét folytonosan a rendőrséggel cirkálendő.

Őrszolgálat a fővárbán és a városban holnap a folyó hó 22-én közzétett őrelosztás szerint ellátandó.

A 127., 201., 202., 203. zászlóalj holnap megint dologra vezénylend 120 közhonvédet az élelemtárhoz négy altiszt felügyelete alatt, a 204. zászlóalj pedig is 20 embert egy tizedessel, mindössze tehát 500 közhonvédet. Ezek mellé a 203. zászlóaljtól már reggelre egy alantos főtiszt is rendelő, ki ezen munkásokat reggeli fél hat órakor és déli háromnegyed egykor okvetlenül kiállítsa Zellner élelmezési őrnagy rendelkezésére a Barátok utcában zárda előtt, hol őket egy élelmezési főtiszt a szükséghez képest el fogja osztani, és rendeltetésük helyére elindítani. Azonkívül a 204. zászlóalj szinte holnap 50 közhonvédet rendeljen dologra a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához egy őrmester s négy tizedes felügyelete alatt Horváth őrnagy úr rendelkezésére. Ezek is a fent kitett órákon kiálljanak.

⁹⁵ Ez a hadseregi parancs Szinnyeinél várkormányi parancsként szerepel. *Szinnyei* 1887. 394–395. o.

⁹⁶ May, Johann (1809–1851) cs. kir. tüzér hadnagy a komáromi várőrségnél. 1848 októberében honvéd tábori századosként nevezték ki a feldunai hadtestnél. Novembertől a komáromi várőrségben szolgált, erődítési munkákat vezetett, a vár védelmében vett részt. 1849 áprilisában vezérkari őrnaggyá léptették elő, szintén a várőrségnél. Szeptember 7-én alezredes lett. A szabadságharc után a Makk-féle szervezkedésben való részvételért letartóztatták, a börtönben öngyilkos lett. *Bona* 2000. 498–499. o.

⁹⁷ Korabeli súlymérték: 1/32 font, azaz kb. 13 gramm.

⁹⁸ Fejadagot.

A 202. zászlóalj a már kiállított tűztartalék századon kívül, ma még egy századot tűztartaléknak kirendel, és ezután mindig egy egész osztályt vezényeljen a vársíkra tűztartaléknak.

A 201., 203., 204. zászlóalj mindegyike kirendel egy-egy alantos tiszt urat, kik magukat ma délutáni két órakor a tér alezredesnél jelentsék.

Asserman ezredes

Szeptember 29. Hadseregi parancs

Folyó hó 16-tól számítandó rang s illetménnyel Kászonyi⁹⁹ ezredes ajánlatára Villányi hadbíró törzshadbíróvá [kineveztetik] a 2. hadosztálynál.

Klapka tábornok

Szeptember 30. Várkormányi parancs

A napi főfelügyeletet átveendi holnap a 203. zászlóalj parancsnoka.

Őrszemlést tartand holnap a fővárban egy százados a 203. zászlóaljtól.

Őrszolgálat a fővárban és a városban holnap folyó hó 22-én közzétett őrelosztás szerint ellátandó.

A 127., 201., 202., 203. honvédszászlóaljak mindegyike holnap megint 75 közhonvédet vezényel dologra az élelmentárhoz három altiszt felügyelete alatt, mindössze tehát 300 közhonvédet. Ezek mellé a 204. zászlóaljtól már reggelre egy alantos főtiszt is rendelendő, ki ezen munkásokat reggeli fél hat órakor és déli háromnegyed egykor Zellner élelmezési őrnagy rendelkezésére a Barátok utcában zárda előtt okvetlenül felállítandja, hol őket egy élelmezési főtiszt a szükséghez képest el fogja osztani, és rendeltetésük helyére elindítani.

Azonkívül a 204. zászlóalj szinte holnap 50 embert rendeljen dologra a Duna felső partjára, az elfoglalt javak kihordásához egy őrmester és két tizedes felügyelete alatt Horváth őrnagy úr rendelkezésére. Ezek is a fent kitett órákban pontosan kiálljanak. Ezen dolgosok rendes beérkezéséért és szorgalmas munkájáért főleg az oda vezényelt főtiszt és az őrmester is felelős maradand.

Asserman

Szeptember 30. Hadseregi parancs

A hadseregnél következő előléptetések történnek: Bangya alezredes ezredessé, Pálóczy Tamás százados őrnaggyá, Pibus Ferenc, Hertelendi Miklós,¹⁰⁰ Nagy Sándor, Vincze Endre, Labi György,¹⁰¹ Száki Zsigmond,¹⁰² Dombay Antal, Prós Lipót hadnaggyá, Veisz Adolf az élelmezésnél felvigyázóvá. Továbbá különféle felterjesztésekre: Panczák Máté,¹⁰³ Ulviszki tüzér hadnagyok, Zombat Máté, Csilas János és Nyikos Lajos főhadnaggyokká, Pájer N., Parrag Lajos,¹⁰⁴ Szervényi János őrmesterek

⁹⁹ Kászonyi József (1810–1888) cs. kir. huszár őrnagy. Az 1. (Császár) huszárezredben szolgálva 1848. júliustól a délvidéki harcokban vett részt. Október végén alezredessé nevezték ki a honvédsereghez csatlakozott 3. (Ferdinánd) huszárezrednél, majd 1849. január végén ezredének parancsnoka lett a bácskai hadtestben. A tavaszi hadjárat idején a III. hadtest hadosztályparancsnokaként tevékenykedett. Az április 26-i komáromi ütközet után a katonai érdemrend 3. osztályával tüntették ki. A nyári hadjárat elején a III. hadtest lovas-hadosztályát vezette, majd a II. hadtest parancsnoka lett. Alakulatával Komáromban szolgált a szabadságharc végéig. A vár feladása után emigrált. *Bona* 2000. 430–431. o. Életére lásd: *Hajagos József: A második vonalban*. Kászonyi József ezredes a II. hadtest parancsnoka. In: Komárom ismeretlen csillagai. Komárom 1848-as történetének történelmi félfényekbe került szereplői. 2011. április 29-én a 20. Komáromi napok alatt rendezett történelmi konferencia előadójának tanulmányai. Szerk. Kiss Vendel. Komárom, 2013. 116–136. o.

¹⁰⁰ Hertelendi Miklós (1820–1892) földbirtokos gazdálkodó. 1849. szeptember 30-án a komáromi vár katonai rendőrségének hadnaggyává nevezték ki. *Bona* 1998–1999. II. k. 49. o.

¹⁰¹ Helyesen Luby György (1821–1877). *Bona* 1998–1999. II. k. 410. o.

¹⁰² Száky Zsigmond, épületfa kereskedő. *Szinnyei* 1887. 514. o.

¹⁰³ Panczák Máté (1816 körül–1890) harmincadik hivatalkodó. 1849 májusától hadnaggyá és a 4. hatfontos lovasüteg parancsnokává nevezték ki az I. hadtestben. A világosi fegyverletétel után Komáromba menekült, ahol szeptember 30-án főhadnaggyá léptették elő. *Bona* 1998–1999. II. k. 630. o.

¹⁰⁴ Valószínűleg azonos Parragh Lajos (1830–1900) diákkal, aki a szabadságharcban köztitéből jutott el a hadnagyi rendfokozatig. *Bona* 1998–1999. II. k. 641. o.

hadnagyokká. Végre Kovács Imre, Tománóczky József, Veim Márton, Fiser Móric hadnagyi címmel feldíszítottak. Ludwig János¹⁰⁵ századosnak Lajosfira átváltoztatott neve megengedettik.

Klapka

Október 1. Várkormányi parancs

A napi főfelügyeletet átveendi holnap a 204. zászlóalj parancsnoka.

Őrszemlést tartand holnap a fővárban egy százados a 204. zászlóaljtól, [és a zászlóalj] egy százada, mely 24 óráig a fővár előtti sétatéren táboroz, ott a rendőrséggel folytonosan cirkálendő.

Őrszolgálat a fővárban és a városban holnap a szeptember 22-én közzétett őrelosztás szerint ellátandó.

A 127., 201., 202., 203. zászlóalj mindegyike holnap 75 közhonvédet vezénylend dologra a Barátok utcábani zárda elé három tizedes felügyelete alatt, mindössze tehát 300 közhonvédet. Ezek mellé a 127. zászlóaljtól már reggelre egy alantos főtiszt is rendelendő, ki ezen munkásokat reggeli fél hat órakor és déli háromnegyed egykor ott pontosan kiállítsa Zellner élelmezési őrnagy úr rendelkezésére a Barátok utcábani zárda előtt, hol őket egy élelmezési főtiszt a szükséghez képest el fogja osztani, és rendeltetésük helyére elindítani. Azonkívül a 204. zászlóalj szinte holnapra 50 közhonvédet rendeljen dologra a Duna felső partjához, az elfoglalt javak kihordásához egy őrmester és két tizedes felügyelete alatt. Ezek is a fent kitett órákon pontosan kiálljanak.

Asserman

Október 3. Napi parancs¹⁰⁶

Kineveztetnek a hadsereghez: hadnagyokul Molnár Károly, Kassai Mihály, Némethi Kornél, Berics János.

Klapka tábornok

¹⁰⁵ Ludwig János a szabadságharc folyamán őrmester, hadnagy, majd főhadnagy lett a 48. honvédszászlóaljban. 1849. szeptember 22-én századosná nevezték ki a komáromi vár térparancsnokságán. *Bona* 2008–2009. II. k. 45. o.

¹⁰⁶ Klapka búcsúparancsának többi részét közli: *Színnyei* 1887. 410. o.

BIBLIOGRÁFIA

- Bona* 1998–1999. *Bona Gábor*: Hadnagysok és főhadnagysok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–III. k. Budapest, 1998–1999.
- Bona* 2000. *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000. (3., átdolgozott, bővített kiadás)
- Bona* 2008–2009. *Bona Gábor*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. k. Budapest, 2008–2009.
- Solymosi* 2010. *Solymosi József*: A 98., 99. és a 201–204. honvédzászlóalj története. In Veszprém megyeiek az 1848–1849-es szabadságharcban. Acta Musei Papensis – Pápai Múzeumi Értesítő, 13. Szerk. *Nagy-L. István*. Pápa, 2010. 235–254. o.
- Solymosi* 2013. *Solymosi József*: A 204. honvédzászlóalj parancskönyve. (Zászlóalji parancsok – forrásközlés). *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) Különszám. Peremirát. Köszöntő írások Makai Ágnes 70. születésnapjára. 193–213. o.
- Szinnyei* 1887. *Szinnyei József*: Komárom 1848–49-ben. Naplójegyzetek. Budapest, 1887.
- Zétény* 1948. *Zétény Győző*: A magyar szabadságharc honvédorvosai 1848–49. Budapest, [1948.]

„MIT A SORS REÁM MÉRT – NEHÁNY ÓRA MÚLVA TŰRNI FOGOM”

Nagysándor József tábornok búcsúlevele

‘What Fate Has for Me – I Am Enduring it in a Few Hours’.

General József Nagysándor’s Farewell Note

The paper publishes the farewell note of one of the Arad Martyrs, Major General József Nagysándor, which he wrote to his relatives in the small hours on 6 October 1849. The letter turned up at a second-hand-bookshop auction, and the Hungarian state purchased it for the Hungarian National Museum. The letter helps to outline part of Nagysándor’s familial ties, and represents special value as one of the relatively few survived letters which the general wrote in prison.

Keywords: 1848-1849 Hungarian Revolution and War of Independence, reprisal, Arad Martyrs, Honvéd Major General József Nagysándor

Az aradi vértanúk emlékét immáron 165 éve ápolja a magyar nemzet, s a közvélemény mindig is kiemelt figyelemben részesítette a róluk előkerült újabb adatokat, dokumentumokat, a velük kapcsolatos tárgyakat. Bízvást mondhatjuk, e tekintetben az elmúlt évtizedek egyik legjelentősebb dokumentumlelete az október hatodikán kilencedikként, a bitófára ítélték közül ötödikként kivégzett Nagysándor József vezérőrnagy nemrég előkerült búcsúlevele, amelyet nagybátyjához, Nagysándor Imréhez, a kalocsai érsekség orvosához és családjához intézett. A levél a Központi Antikvárium 2014. évi nagyárverésén szerepelt, majd az állam élt elővételi jogával, s a Magyar Nemzeti Múzeum számára vette meg. (Az árverés előtt Bálinger Béla baráti szívessége révén kaptam meg közlésre.)

Az aradi vértanúk börtön- és búcsúleveleinek kiadása már a XIX. században megindult Varga Ottó, Gracza György, Marczali Henrik, Hamvay Ödön és Bartha Albert munkáiban.¹ (Az általuk közölt levelek egy részének azóta nyoma veszett.)

Első, teljességre törekvő gyűjteményüket Katona Tamás adta ki *Az aradi vértanúk* címmel 1979-ben megjelent kétkötetes forrásgyűjteményében. Ebben összesen negyven, 1849. augusztus vége és október 5. között írott levelet találunk. A legjelentősebb mennyiség Damjanich Jánostól származik (13 levél). Leiningen-Westerburg Károlytól hét, Kiss Ernőtől öt, Nagysándor Józseftől és Poeltenberg Ernőtől négy-négy, Lázár Vilmostól három, Dessewffy Arisztidtől, Schweidel Józseftől és Vécsey Károlytól egy-egy levelet tartalma-

¹ Aradi vértanúk albuma. Szerk. Varga Ottó. Budapest, é. n.⁵; Gracza György: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története. V. k. Budapest, é. n.; Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvéd tábornok levelei és naplója 1848–1849. Ford. és bevezeti Marczali Henrik. Budapest, 1900.; Eleméri és ittebei Kiss Ernő magyar tábornok és vértanú levelei leányához, Rózához és ennek férjéhez, hajniki és kiskürtösi Bobor Györgyhoz 1841–1849. (Kézirat gyanánt.) H. n., é. n.; Hamvay Ödön: Damjanich levelei nejéhez. Budapest, 1910.; Bartha Albert: Az aradi 13 vértanú poréneke és kivégzésének hiteles története. Budapest, 1930.

zott a kiadvány.² A második, 1983-ban megjelent kiadás Poeltenberg Ernő két levelével,³ a negyedik, 2002. évi kiadás pedig Poeltenberg négy levelével, illetve Schweidel József végrendeletével és nyilatkozatával bővült.⁴

Az elmúlt években az egykori Aradi Ereklémúzeum gyűjteményének magyar és román muzeológusok és történészek közös munkájával történt feldolgozása során a kéziratok emléktanyagból előkerült néhány, korábban csak publikációkból ismert levél eredetije, de a kutatók ráleltek a vértanúk néhány eddig ismeretlen és kiadatlan börtönlevelére is. Közülük kettő Lázár Vilmostól, egy Leiningen-Westerburg Károlytól, egy pedig Vécsey Károlytól származik.⁵

A vértanúk közül Aulich Lajostól, Knezić Károlytól, Láhner Györgytől és Török Ignácól jelenleg egyetlen levelet sem ismerünk, noha a korabeli visszaemlékezések alapján feltételezhető, hogy mindegyikük legalább egy búcsúlevelet írt; de a többiek esetében is tudunk jelenleg már nem ismert börtönlevelekről.⁶

Nagysándor (mint Merényi-Metzger Gábor kutatásaiból tudjuk, eredetileg Sándor) József 1803. augusztus 19-én született Nagyváradon.⁷ 1819-ben lépett be a cs. kir. hadseregbe, előbb az 5. tüzérezredben, 1822-től az 5. huszárezredben szolgált, ahol ezredtársa volt Dessewffy Arisztid, a későbbi aradi vértanú. 1824-ben helyezték át a 2. huszárezredbe, ez utóbbinál bajtársa volt Kiss Ernő és Vécsey Károly gróf; Kiss később ezredparancsnoka is volt. Ugyanebben az ezredben szolgált a szabadságharc egy másik későbbi vértanúja, Murmann Sámuel is. Nagysándor 1847-ben főszázadosi rangban nyugalmaztatta magát. 1848. június 19-én István nádor kinevezte Pest város egyik nemzetőr őrnagyává. Szeptember 15-én áthelyezték Nagykikindára. Ettől kezdve részt vett a délvidéki harcokban.

November 1-jén alezredessé nevezték ki, s egy, többnyire nemzetőri alakulatokból álló dandárral Temesvár környékén működött. 1849. január 25-én ezredessé léptették elő, s hadosztályparancsnok lett a bánági, majd a III. hadtestnél. Az 1849. március 5-i szolnoki ütközetben tanúsított vitézségeért megkapta a Magyar Katonai Érdemrend II. osztályát. A tavaszi hadjáratban a főszereg lovassági parancsnoka volt, április 7-én Kossuth tábornokká léptette elő.

² Az aradi vértanúk. Szerk. *Katona Tamás*. (Magyar Századok.) Budapest, 1979.¹ I. k. 199–229. o.

³ Az aradi vértanúk. Pro Memoria. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1983.² I. k. 310–311. és 313–315. o. Első közlésük: *Rosonczy Ildikó*: Poeltenberg Ernő honvédtábornok aradi levelei. In: A Magyar Nemzeti Múzeum új szerzeményei. (Folia Historica 9.) Budapest, 1979. 47–58. o.

⁴ Az aradi vértanúk. Szerk. *Katona Tamás*. Budapest (Corvina Kiadó), é. n.⁴ (A továbbiakban: *Katona é. n.*) 156–158. o. (Schweidel, 1849. október 5.), 182–184., 186–187. o. (Poeltenberg, 1849. szeptember 13. és október 2.) Schweidel nyilatkozatának és végrendeletének első közlését lásd: *Hermann Róbert*: Schweidel József aradi vértanú élete és utolsó írásai. *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 5*. Acta Musei Militaris in Hungaria. Szerk. *Hausner Gábor, Kincses Katalin Mária és Kreutzer Andrea*. Budapest, 2002. 11–38. o.

⁵ Aradi Ereklémúzeum. Okmánytár. Válogatott iratok és dokumentumok. Okmánytár az Aradi Ereklémúzeum anyagából (1836–1892). A reformkor, a forradom, a szabadságharc, a megtorlás, az emigráció és a kiegyezés korának dokumentumai. Szerk. *Hermann Róbert*. S. a. r. és a jegyzeteket készítette *Hermann Róbert, Pelyach István, Szoleczky Emese és Tóth Orsolya*. A magyar fordításokat készítette *Hermann Róbert és Pelyach István*. A bevezető tanulmányt írta *Hermann Róbert*. A bevezető tanulmányt németre fordította *Pingiczner Klára*. [Szeged, 2012.] 293–298. o. A múzeum anyagából előkerült még Damjanich János híres imájának eredetije, valamint Lázár Vilmos egy és Kiss Ernő két, korábbi közlésekből szintén ismert börtönlevele.

⁶ Ezekre nézve lásd: *Katona é. n.* 491. o.

⁷ *Merényi-Metzger Gábor*: Az aradi vértanúk anyakönyvi bejegyzései. Budapest, 2010. 20–24. és 40–41. o.

A hónap végén átvette az I. hadtest parancsnokságát. Buda bevételénél személyesen vezette rohamra katonáit a Fehérvári-kapu mellett lőtt résnél. Júniusban a Vág mentén harcolt Szerednél, s határozatlan magatartása hozzájárult a június 16–21. közötti offenzíva sikertelenségéhez. Ezt követően részt vett a július 11-i komáromi és 15–17-i váci csatákban, és az augusztus 2-i debreceni ütközetben. Ez utóbbiban az orosz főerők, mintegy nyolcszoros túlerő ellen harcolt. Az ő hadteste vívta a feldunai hadsereg utolsó ütközetét augusztus 10-én Németség és Újság között. A tábornok Kossuth feltétlen hívei közé tartozott, köztársasági érzelmű volt, s magával a fővezérrel, Görgeivel is szembeszállt, ha úgy vélte, hogy az a polgári kormányzattal került szembe.⁸

Nagysándor Józseftől eddig a nővérehez, Schmidt Jánosnéhoz 1849. szeptember 8-án, a sógorához, Schmidt Jánoshoz szeptember 9-én, menyasszonyához (egyben unokahúgához) Schmidt Emmához szintén szeptember 9-én, végül a Vinkler Brúnó aradi minorita szerzeteshez október 6-án hajnalban írott leveleket ismertük.⁹ Ez utóbbiban arra kérte Vinklert, hogy „ígérete szerint méltóztassék Pestre Schmidt János rokonomnak, Kalocsára Nagysándor Imre érseki orvos bátyámnak s Lugosra Ungváry János rokonomnak néhány vigasztaló sorokat írni.”¹⁰ A levelet személyesen adta át az őt felkereső Vinklernek, egyben megajándékozta őt „egy, a harc folyama alatt használt térképpel”. A vele „rokonérzelmi” elbeszélgető Sujánszky Euszták szerzetes „emlékül saját szívtartokjával ajándékozta meg”. „Fölkért azután – írja Vinkler – hogy a szomszéd szobában levő Gáspár Endre honvéd tábornokhoz... mennék be, s nevében tőle végbúcsút vegyek”.¹¹

Az újonnan előkerült levelet Nagysándor nagybátyjához, Nagysándor Imre kalocsai érseki orvoshoz írta. Nagysándor Imre 1775 körül született Nagyváradon római katolikus családban. 1799. november 21-én avatták orvosdoktorrá. 1824-től volt kalocsai érseki orvos, 1829-től a pesti egyetem orvoskarnak tanára, 1836-tól Szatmár vármegye táblabírája, 1845-től a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Egyesületének tagja. 1850. május 19-én hunyt el Kalocsán 75. életében. Feleségét, a levélben említett „kedves jó néném”-et Kauffer Annának hívták, s 1787 körül születetett. Két évvel élte túl a férjét, szintén Kalocsán hunyt el 1852. április 17-én.

A levélben említett Emma és Nina (Anna) az ő gyermekeik voltak. Anna 1826 körül születetett, s 1848. szeptember 13-án kötött házasságot Kalocsán a levélben szintén említett, akkor 26 éves Csernyus István izsáki lakossal. Nagysándor Anna 1891. január 28-án, Kalocsán hunyt el 65 éves korában; a férje ekkor még élt.¹²

⁸ Életrajzai: Márki Sándor: Nagy-Sándor József. Közli Varga Ottó 1. jegyzetben hivatkozott munkája 56–61. o.; *Vajda Emil*: Az 1848/49-iki szabadságharcz vértanui. A szabadságharcz félszázados évfordulója alkalmára. Győr, [1898.] 115–121. o.; *Hamvay Ödön*: Az aradi tizenhárom. Budapest, 1899.¹ 38–45. o. és 2. bővített kiadás: Budapest, 1904. 169–181. o.; Az aradi vértanúk és ereklük. A szabadságharc ereklük aradi országos múzeumában őrzött emléktárgyak és képek rajzaival. Arad, [1905?] 71–74. o.; *Pintér Lajos*: Az aradi tizenhárom vértanú. Bukarest, 1973. 104–106. o.; *Katona é. n.* 36. o.; *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. 3., átdolgozott, javított és bővített kiadás. Budapest, 2000. 181–182. o.; *Pelyach István*: Nagysándor József. In: Vértanúk könyve. A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848–1854. Szerk. Hermann Róbert. Budapest, 2007. 77–82. o.; *Fleisz János*: A leghazafiasabb érzelmű tábornok. Nagysándor József (1804–1849). Nagyvárad, 2004. (Gazdag iratválogatással és a kultusztörténetre vonatkozó frásokkal.)

⁹ Közli őket: *Katona é. n.* 178–180. o.

¹⁰ Közli: *Katona é. n.* 180. o.

¹¹ Vinkler Brúnó minorita szerzetes visszaemlékezése. Közli: *Katona é. n.* 211. o.

¹² Az anyakönyvi adatokat hálásan köszönöm Merényi-Metzger Gábornak.

Kováts vagy Kovács Róza a tábornok unokahúga volt. Miután Nagysándor testvére, Johanna (1805 k.–1869) férjét Schmidt Jánosnak hívták, viszont valamikor 1849 után magyarosította nevét Kovácsra, valószínűsíthető, hogy Kováts/Kovács Róza ugyanennek a családnak egy másik, nevét már korábban magyarosító ágából származik.

Szabó György szintén a rokona volt a tábornoknak, de magát a rokonsági fokot nem ismerjük. A levélben említett szinte valamennyi személy neve szerepel egyébként a tábornok 1849. szeptember 9-én sógorához, Schmidt Jánoshoz írott levélben is.¹³

A levél külön érdekessége, hogy október 6-án a hajnali órákban kelt; a vértanúk többsége már október 5-én megírta a búcsúlevelét.¹⁴ A levél egésze Nagysándor kézírása, csakúgy, mint a Katona Tamás közléséből korábban ismert levelek, vagy az a két levél, amelyeket 1849 májusában, illetve júliusában Vukovics Sebőhöz írt.¹⁵

NAGYSÁNDOR JÓZSEF TÁBORNOK BÚCSÚLEVELE NAGYBÁTYJÁHOZ, NAGYSÁNDOR IMRE KALOCSAI
ÉRSEKI ORVOSHOZ, ARAD, 1849. OKTÓBER 6.

Arad, október 6-kan 849.

Tisztelt kedves jó Bátyám!

Mit a sors reám mért – néhány óra múlva tűrni fogom – de nyugott lelkiösmérettel s tiszta öntudattal – tsókolom kedves Bátyámnak atyai – kedves jó nénémnek anyai kezeit – köszöntöm tsókolom Emmi, Ninát – Kováts Rózsát, Szabó Gyurit gyerekeivel együtt s Csernust – Isten áldása mindnyájokra – kívánja lelkeből

Tisztelt kedves Bátyámnak alázatos ötse Józsi

[Kívül:]

Nagysándor Imre tisztelt kedves Nagy bátyámnak – Erseki orvos
Kalocsán

¹³ „...Kalocsára a jó nagybácsinak és a kedves jó nagynéninek – adjátok át köszöntésemet – sok üdvözlöt Emmának, Ninának, Szabónak és minden rokonunknak – kedves unokahúgomnak, Kováts Rózsának, akit nagyon szerettem volna látni.” Közli: *Katona* é. n. 179. o.

¹⁴ Október 6-án hajnalban írott búcsúlevelet hagyott hátra Leiningen-Westerburg Károly (Rohonczy Lipóthoz) és Vécsey Károly (feleségéhez). Közli őket: *Katona* é. n. 178., 189. o.

¹⁵ Ezeket közli: Budavár bevételének emlékezete 1849. Szerk. *Katona Tamás*. S. a. r. *Hermann Róbert*, *Pelyach István* és *Tirts Tamás*. Ford. *Kurucz György* és *Pingiczer Klára*. (Pro Memoria.) Budapest, 1989. 450–451. o.; *V. Waldapfel Eszter*: A forradalom és szabadságharc levelestára. IV. k. Budapest, 1965. 237–238. o.

**KAZIMIERZ BIELAŃSKI EMLÉKIRATA
AZ 1848–49-ES MAGYARORSZÁGI ÉLMÉNYEKRŐL**

Kazimierz Bielański's Memoir on his Experiences in Hungary
in 1848–49

The memoir's author, Kazimierz Bielański, still almost a child, saw the Hungarian War of Independence as an opportunity to take revenge for the massacre provoked by the Austrian authorities in Galicia in 1846. This was true for others, too. Many of the Polish patriots who were imprisoned for the preparation of the 1846 uprising and then were released in an amnesty in spring 1848 joined months later the Polish Legion or the Hungarian Honvéd Army, like for example Kolomb Borzęcki, Jan Michalski, the Dominikowski Brothers and the Terlecki Brothers.

The source publication presents parts of Bielański's unpublished Memoir in which Kazimierz Bielański speaks about his experiences in Hungary in 1848–49 and recalls his months in Vidin and Sumla in the Ottoman Empire. After leaving the Ottoman Empire the author of the memoir travelled to England, then left for Australia with ten something of his compatriots in late-summer 1852, with the aim to try their luck with gold digging. Some years after returning to Europe he was given amnesty and settled in his home country in 1860. He participated in the preparation and support of the independence war which broke out in the Kingdom of Poland in January 1863. He was imprisoned for his activities. Later on he took active part of the public life of Galicia, a land receiving autonomy in 1868. He was elected MP in the Sejm of Galicia in 1900, and he died as an honourable man.

Keywords: 1830–1831 Polish War of Independence, Uprising in Galicia in 1846, Polish Legion, 1848–49 Hungarian War of Independence, Kazimierz Bielański

*Az összeesküvések másfél évtizede Galíciában,
avagy egy emlékirat és keletkezésének előzményei*

Az 1815-ben, a Bécsi Kongresszuson a napóleoni Varsói Hercegség középső és keleti területein létrehozott s az Orosz Birodalommal perszonáluniót alkotó Lengyel Királyságban 1830. november 29-én kirobbant szabadságharchoz hónapokon át támogató rokonszenvennel viszonyult Metternich kancellár s így I. Ferenc császár is. Hozzájárult ehhez az is, hogy I. Miklós orosz cár (és lengyel király) 1828-ban háborút indított az Oszmán Birodalom ellen, s tartani lehetett tőle, hogy balkáni pozíciói – Bécs érdekeit fenyegetve – túlságosan megerősödnek. Lázongó itáliai tartományai és siralmas pénzügyi helyzete miatt Ausztria nem tudott nyomást gyakorolni Oroszországra.

Ebben a helyzetben – az „orosz válság” csillapulta ellenére is – az osztrák kormány kezére játszott az 1830 novemberében kirobbant lengyel szabadságharc, amelynek támogatására az 1815 óta nyugodt Galícia lengyel nemessége, s nem jelentős részben értelmiségi rétege, polgársága is megszerveződött. A napóleoni háborúk légións veteránjai, a diákok, a nemesi ifjak ezrével keltek át a határon, hogy a felkelt Lengyel Királyság hadseregéhez

csatlakozzanak.¹ Az osztrák hatóságok még csak útlevelet se kértek a határon átkelőktől, s egy ideig a Varsóba irányuló fegyverszállítmányokat sem akadályozták.

1831 áprilisa végén átszorult Galíciába a Fjodor Vasziljevics Rüdiger tábornoktól szorongatott Józef Dwernicki tábornok 3300 fős hadteste, s májusban Benedykt Kołyszko tábornok ezerfős különítménye is a Habsburg Birodalomban talált menedéket. A szabadságharc katonáit leírhatatlan lelkesedéssel fogadták a galíciaiak, elsősorban a nemesek, arisztokraták, de a városi polgárok is. Bécs elnézte, hogy a menekültek támogatására bizottságok alakuljanak. A katonákat, elsősorban az altiszteket és a közlegényeket internálták, de akik akartak, közülük is követhették a Lengyel Királyságba harcolni visszatérő tiszteket. A szabad mozgásban egy ideig azokat se korlátozták, akik a lengyel–orosz háború utolsó hónapjában, 1831 szeptemberében menekültek Galícia területére, így Hieronim (Geralamo) Ramorino tábornok hadtestének és Samuel Rózycki tábornok különítményének tisztjei tetszésük szerint Franciaországba, Angliába, vagy Belgiumba távozhattak.

Az 1831 októberét követő hónapokban több mint 8000 lengyel került Nyugat-Európába. A lengyel politikai és kulturális élet képviselői s a katonai vezetők különféle tevékenységi formát tartottak hasznosnak a harc folytatása, a lengyel államiság helyreállítása céljából. Lényeges, amit a kezdet kapcsán Bolesław Łopuszański történész megjegyez: „A nyugat-európai országok e lengyel szórványközösségei egy-kettőre magukénak érezték az akkor ott divatos politikai doktrínákat, és hozzájuk kötődve felhasználhatóknak tartották őket az ország függetlenségéért folytatandó harcban.” A szabadkőművesség és a karbonárizmus volt az a két rokonszellemű áramlat, amelyek a lengyel emigráció nagy százalékát magukba szippantották.²

A franciaországi lengyel emigráció első szövetkezése a demokrata beállítottságú Joachim Lelewel professzor által szervezett Lengyel Nemzeti Bizottság, melynek célja a fegyveres harc folytatása volt. Ennek jegyében talált kapcsolatot a Világ Legmagasabb Sátora nevű szabadkőműves szervezettel. A Demokratikus Karbonári Szövetséget irányító Legmagasabb Sátor 1833-ra készítette elő a franciaországi, németországi, itáliai forradalmat, amelyben a lengyelek részvételére is számított.³

Józef Zaliwski ezredes (1798–1855), aki egy önálló litvániai felkelőcsapat parancsnokaként tett szert hírnévre 1831 nyarán, Magyarországon átkelve⁴ 1832 januárjában jelent meg Párizsban. Lelewel úgy mutatta őt be az általa megismert szabadkőművesek körében, mint az 1830/31-es szabadságharc legderekkab katonáját. Zaliwski azonnal folytatni akarta a pár hónappal azelőtt leverte szabadságharcot – partizánháborúként, amelyben az orosz birodalom európai területén szétszórt 20–25 fős partizáncsapatok százai a cári csapatok egy-egy ponton történő összpontosítása következtében lehetővé teszik jelentős területek felszabadítását, ahol viszont akadálytalanul állíthatók talpra reguláris haderők. Zaliwski meggyőződése szerint az adott területeken fölös számmal találhatók képzett tisztek és katonák, mi több, titkos fegyverraktárak is. Az orosz haderők zömét egyébként is elvonja

¹ August Longin von Lobkowitz, Galícia kormányzója legalább 3000 főre tette a galíciai önkéntesek számát. *Kieniewicz* 1950. 41. o.

² *Łopuszański* 1972. 6. o.

³ *Kieniewicz* 1950. 61. o.

⁴ *Kovács Endre*: A lengyel kérdés a reformkori Magyarországon. Budapest, 1959. 211. o.

a nyugtalan balkáni térség. A terület, amely legalkalmasabb a 20-25 fős egységek megszervezésére: Galícia.⁵

E spekuláció-láncolatra épült terv azzal sem számolt, hogy a Nemzetközi Karbonári-szervezetet nem érdekelte különösebben az I. Miklós cár elleni háború; vezetői Franciaországot, Németországot, Itáliát akarták az európai forradalom tisztítótüzeivel lángba borítani, így lengyel harcosokra e térségben lett volna szükségük.

Az 1830/31-es szabadságharc által mozgósított galíciai közvélemény továbbra is tevékeny maradt. A karitatív bizottságok nem oszlottak fel, s mivel okafogyott működésükkel szemben már nem volt elnéző a bécsi kormány, apránként különféle befolyás alatt álló és ideológiájú illegális szervezetekké alakultak át. Közben a Lelewel Lengyel Nemzeti Bizottságából kivált radikális szárny 1832 márciusában megalakította a Lengyel Demokrata Társaságot (Towarzystwo Demokratyczne Polskie). Az év végén a francia kormány Pétervár követelésére feloszlatta a Lengyel Nemzeti Bizottságot, s azon tagjait, akik a *Felhívás az oroszokhoz* című kiáltványt aláírták, kiutasította az országból.⁶ Az aláírók között Józef Zaliwski neve is szerepelt.

Lelewel Zaliwskivel együtt a Nép Bosszúja néven azonnal megalakította annak utód-szervezetét, melynek célja részben a partizán-hadjárat előkészítése volt.⁷ Ennek jegyében programjában egy bővített mondatban szociális kérdéseket is érintett: „Földhöz juttatni az önállóvá tett parasztságot, egyszóval teljhatalmat a népnek, minden a népakarat által és a nép javára”⁸

A Legmagasabb Sátor már 1832-ben visszavonta a következő évre tervezett összeurópai forradalom kirobbantását. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy 1833 elején Lengyel Nemzeti Sátor néven a felosztott nemzet ügye mellett elkötelezett szabadkőműves szövetség alakult. A Nép Bosszúja nevű szervezet anyagi támogatását azonban ez is attól tette függővé, hogy az szabadkőműves rend szerint szerveződjék és működjék.

1833 első hónapjaiban Artur Zawisza vezetésével több lengyel emisszárius szivárgott a Poroszországhoz tartozó Poznańi Nagyhercegségen át a Lengyel Királyságba, s alig fél-száz emberével Zaliwski is megjelent Galíciában. A különböző szinten beavatott és megszervezett helybéliek támogatását elsősorban morális, érzelmi alapon – merthogy az 1831-es szabadságharc folytatásáról van szó – kikényszerítve, március második felében több néhány főből álló csoporttal átkelt az orosz határon. Megjelenésük nem váltott ki felkelést Oroszország nyugati tartományaiban és a Lengyel Királyságban. E kisebb csoportok leg-főbb célja végül az lett, hogy – nemegyszer a felszabadítandónak tartott parasztok által is – üldözött tagjaik visszamenekülhessenek Galíciába. Sokukat elfogtak és Szibériába száműzték.⁹ Határozottabb fegyveres akciókat Artur Zawisza és emisszárius-társai kezdeményeztek, akiket emiatt kivégeztek. Zaliwski április 20-án tért vissza Galíciába, az akciót lefújta, folytatását a következő évre tűzte ki.

⁵ Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864. T. II. 1648–1864. Warszawa, 1966. 455–456. o.

⁶ Sokołowska, Stefania: Geneza emigracyjna wyprawy J. Zaliwskiego. In: Społeczeństwo polskie, 17. o.

⁷ Dżakow, Władimir – Nagajew, Aleksiej: Partyzantka Zaliwskiego i jej pogłosy (1832–1835). Warszawa, 1979. 18. o.

⁸ Kieniewicz 1950. 70. o.

⁹ Szostakowicz, Bolesław: Uczestnicy wyprawy J. Zaliwskiego na katorżę i zesłaniu (na podstawie materiałów Archiwum Państwowego w Irkucku). In: Społeczeństwo polskie, 147–151. o.

Ezekkel az eseményekkel szinte egy időben, május 5-én a Konstantinápolyhoz közeli Kutahejben aláírták azt a nemzetközi szerződést, amely szabályozta azt, hogy az orosz kormány milyen feltételekkel avatkozhat be az Oszmán Birodalom ügyeibe. Ez kioltani látszott a Balkán miatt hamu alatt izzó orosz–osztrák konfliktus lehetőségét. Mindenesetre ettől kezdve Bécsnek nem volt szüksége a lengyel kártyára. Ez egyben azt is jelentette, hogy meg kellett szabadulni a tevékenységükkel birodalmi érdekeket is veszélyeztető lengyel emigránsoktól. Rövid idő alatt négyszáz lengyel emigránst távolítottak el Ausztriából.

A lengyel emigráns-kérdés elevenébe vágott az 1833. szeptember 18–19-én München-grätzben megkötött orosz–osztrák egyezmény is. Ebben I. Miklós cár lemondott az 1815-től Szabad Városként működő, s így az egyik felosztó hatalomhoz sem tartozó Krakkóról – amelyre egyébként lengyel királyként tartott igényt –, s a három, egykori lengyel területeken osztozó szomszédos állam közös érdeként megerősítette, hogy Lengyelország felosztottságában teljes mértékben szolidárisak, s ezt bizonyítandó a politikai bűnelkövetőket és dezertőröket kölcsönösen kiadják egymásnak. Az emigránsok között az egyik első letartóztatott 1834-ben Józef Zaliwski volt, akit három évvel később húszévi várfogságra ítélték.

A letartóztatások azonban már nem tudták megakadályozni annak az összeesküvés-hálózatnak a létrejöttét, amely az 1830-as évek második felében szinte egész Galíciát befedte. A hálózat kialakulásához meghatározó módon járult hozzá az 1834 áprilisában Bernben megalapított Ifjú Európa nevű szervezet nyomán Giuseppe Mazzini tanácsára – Szymon Konarski tevékeny közreműködésével és Joachim Lelewel támogatásával – létrejött Ifjú Lengyelország. Mazzini elsőként szakított a karbonári mozgalomban uralkodó kozmopolitizmussal, s annak nehezen megragadható „népszabadság” fogalmát a „népek szabadságával” helyettesítette. Elvetette a karbonarizmus szabadkőművességre emlékeztető jelképrendszerét, az emberiség helyett az egyes népeket szólította fel belső megújulásra, „megfiatalodásra” és harcra a Szent Szövetség zsarnokságával szembe.¹⁰

Az Ifjú Lengyelország hatására, s ennek mintegy hazai változataként alakult meg Krakóban 1835. február 11-én a Lengyel Nép Szövetkezése nevű szervezet. Az alapítóatyák közül hat emigráns volt és egy krakkói ügyész: Henryk Bogusz. A Lengyel Nép Szövetkezése Bukovinán kívül egész Galíciát és a Krakkói Szabad Várost (Krakkói Köztársaságot) is behálózta. Különböző néven alakultak alszervezeteik a przemysli és sambori diákok, a lembergi egyetemisták és kézművesek, a római katolikus, de még a görögkatolikus papi szeminárium klerikusai között is. Szymon Konarski révén a Lengyel Nép Szövetkezése az Orosz Birodalomban is eredményesen építette ki hálózatát – állítólag 3000 embert sikerült beszerveznie –, s az orosz forradalmi demokratákkal is igyekezett kapcsolatot teremteni.¹¹ Kiemelt feladatként szerepelt a lengyel jobbágyság bevonása a Lengyelország helyreállításért folytatandó harcba. Határozott társadalom-átalakító szociális program kidolgozására a Lengyel Demokrata Társaság készítette a Lengyel Nép Szövetkezését. A Lengyel Demokrata Társaság 1836-ban Poitiers-ben kiadott manifestuma ugyanis a jobbágyszabadságért és a teljes jogegyenlőséget kiemelt programjának tartotta. Galíciába küldött ügynökei is ezt hirdették.

¹⁰ Łopuszański 1972. 7–8. o.

¹¹ Groniewski, Krzysztof – Skowronek, Jerzy: *Historia Polski 1795–1914*. Warszawa, 1971. 128., 129. o.

A Lengyel Nép Szövetkezése és különböző nevű alszervezetei tevékenységét egyre veszélyesebbnek tartotta a bécsi kormányzat. Titkosrendőrsége kinyomozta és hivatalnokai, ágensei révén figyelemmel kísérte tagjai mozgását, működési körét és tevékenysége eredményességét. Ezzel kapcsolatos információit az orosz és porosz rendőrhatalóságokkal is kicserélte, amelyeket – esetenként – intézkedéseiről is tájékoztatott. Miután kiderült, hogy az összeesküvésben a hadseregen belül a 10. (Mazuchelli), a 30. (Nugent) és az 57. (Haynau) gyalogezred – elsősorban a szláv közösségi eszmékre fogékony – tisztjei és altisztjei közül többen is „érintettek”, eljárásaikban, ítéleteikben a hatóságok mind kíméletlenebbek lettek. Oroszországban 1838-ban göngyöltették fel az összeesküvő hálózatot. A jelképes véget Szymon Konarski kivégzése jelentette 1839 elején. Ausztriában 1837 és 1841 között fokozatosan számolták fel a földalatti szervezeteket. Súlyos ítéletek születtek, de a halálos ítéleteket kegyelemből rendszerint húszévi várfogságra változtatták. Így került el a kivégzést a katonai összeesküvők vezetője, Tomaš Dmitrašinović hadnagy, a Nugent gyalogezred tisztje is.¹²

A Galíciában támadt ideológiai űrt 1842-től kezdve a Lengyel Demokrata Társaság töltötte ki, amely korábbi álláspontját módosítva, csak az arisztokráciával akart leszámolni, a nemességet – demokratikus hagyományai és addigi áldozatvállalásai miatt is – a függetlenségi harc legfőbb támaszának tartotta.¹³ A jobbágyság és a nemesség érdekeinek egyeztetésére azonban nem rendelkezett reális programmal, azt az államiság helyreállítása utáni időre napolta el. Meg volt győződve arról, hogy a jobbágyszabadítás pusztá kihirdetésére parasztok milliói fognak a függetlenségi harc zászlai alá felsorakozni, s könnyen elsöprik az országrablók százezres hadait.

Az osztrák kormány is meghatározó fontosságúnak tartotta a galíciai jobbágyszabadítást, s mindent megtett, hogy az az uralkodó rendíthetetlen támasza legyen. II. József császár is a galíciai jobbágyszabadítás megnyerésére törekedett a lengyel–litván állam feldarabolásába belenyugodni nem akaró nemességgel szemben. Összbirodalmi programjában az állam modernizálása elengedhetetlen feltételének tartotta a belátható időn belül megvalósítandó jobbágyszabadítást, pontosabban azt, hogy a jobbágy pénzért válthassa meg a földesúri szolgáltatást. Addig is azonnali intézkedéseket hozott érdekei védelmére. A francia forradalom megrettentette utódját, az 1790-ben trónra lépő II. Lipót. Attól tartott, hogy a jobbágyszabadítás ellenőrizhetetlen társadalmi folyamatokat indíthat el, s a francia forradalomra emlékeztető szociális felfordulást, politikai földindulást idézhet elő.¹⁴ Az osztrák kormányzat ettől kezdve a jobbágyrendszer fenntartásában látta a fennálló társadalmi rend stabilitásának garanciáját. Ennek jegyében szigorúan fellépett azokkal a nemesekkel szemben, akik saját birtokaikon fel akarták szabadítani a jobbágyokat. Bécs az ellentmondásos helyzetet azzal fordította a maga javára, hogy – kerületi, tartományi hivatali révén – a jobbágyok érdekvédelmezőjének tüntette föl magát. Az osztrák, sziléziai és cseh „bürokrátákkal” elárasztott galíciai hivatalok egyik legfőbb feladata az államiság helyreállításában érdekelt lengyel nemesség ellenőrzése, kordában tartása, s a nép számára a „jó császár” mítoszának meggyökereztetése volt. A nép megnyerésére a vidéket paraszt-

¹² Archiwum Głównie Akt Dawnych, Teritorialne władze wojskowe we Lwowie 1774–1918. Dep. Q, T K. K. Militär Untersuchungs Kommission in Lemberg (1833–1857). 1841 Protokoły przesłuchań 6346.

¹³ Sikora, Adam: Gromada Ludu Polskiego. Warszawa, 1974. 18–19. o.

¹⁴ Szubert 51. o.

gúnyában járó összeesküvők aggodalommal tapasztalhatták, hogy a nyugat- és közép-galíciai lengyel jobbágy, ha nemzetisége felől érdeklődtek, magát „császárinak” mondta, számára az úr és a lengyel egy fogalmat jelentett.¹⁵ A közösségi hovatartozás „császári”-ként való meghatározása egyben arra is utalt, hogy a jobbágy ortalmat az osztrák uralkodótól remélt.

Az összekötő a császár és a jobbágy között – különböző szinteken – a járási, a kerületi hivatalnok lett. Hogy milyen eredménnyel, arra a legbeszédesebb bizonyíték Joseph Breinl Ritter von Wallersten példája volt. Breinl, a pilseni polgármester fia, 1802-ben született Prágában. 1836 elejétől töltötte be a tarnóvi sztarosza tisztségét, s tevékenységének kezdetén a Lengyel Nemzet Egyetemes Konföderációja nevű összeesküvő szervezet felszámolásáért uralkodói dicséretben részesült. Gyűlölte a lengyel nemességet. Gyakran mondta: „a hivatalnokok és a parasztok teljességgel be tudják népesíteni Galíciát, amelyhez nincs szükség a birtokosok középosztályára...”¹⁶ Büszkén hirdette azt is, hogy sztarosztasága tíz éve alatt kerülete minden parasztjának szabad bejárása volt hozzá, s tökéletesen ismerte a jobbágyság minden gondját-baját...” Bizonyíték rá az 1787-ben született Jakub Szelával tartott kapcsolata is, aki harmincnyolc éven át volt a siedkliska-boguszi és smarzowai parasztok teljhatalmú megbízottja. E települések jobbágyai – élükön Jakub Szelával – állandóan perben álltak földesurukkal, Stanisław Bogusz-sal, s a család más képviselőivel. Bogusz, mint gazdálkodó nemesember, győztesen került ki a Szelával ismétlődő konfliktusokból, s jobbágynak „megátkozottságát” többször durván megtorolta.

A Lengyel Demokrata Társaság 1845 ősze össznemzeti felkelést hirdetett a három felosztó hatalom egykori lengyel területein. Ehhez valamilyen szinten megszervezte Nyugat- és Közép-Galícia nemességét, valamint a Krakkói Köztársaság lakóinak egy részét – értelmiségieket, nemeseket, bányászokat. A felkelés a Lengyel Királyságra is kiterjedt volna, annak ellenére, hogy ott a legkisebb mozgolódást is vasmarokkal fojtotta el az 1831-es szabadságharc leveréséért Varsó hercege címet viselő helytartó, Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagy. Az általa foganatosított letartóztatások elől 1843-ban, amikor a münchengrätzi szerződés kötelező érvénye megszűnt, mintegy 3000 fiatal szökött át a Lengyel Királyságból Poroszországba.¹⁷

A felkelés előkészületeiről a porosz és osztrák hatóságok pontos információkkal rendelkeztek. 1846 januárjában letartóztatták a Poznańi Nagyhercegségben megjelent emisszáriusokat és hazai összekötőiket, s erről tájékoztatták az osztrák belügyminisztériumot, amely többé-kevésbé tisztában volt azzal, hogy mi készül Galíciában. Ha a felkelés oly méretű lett volna, amilyennek az emigráns lengyel demokraták tervezték, elfojtásához nem lett volna elegendő katonai erő, mivel a Galíciában állomásozó gyalogezredek és lovasosztályok eleve békelétszámmal rendelkeztek, s közel 50 000 főt tett ki a szabadságot katonák száma.¹⁸

Breinl, amennyire lehetett, felkészült a várható eseményekre. 1845 decemberében köriratban hívta fel a parasztok figyelmét „a rosszban sántikáló emberekre” és „bajkeverőkre”. Az ugyanebben az időben összehívott falusi előjáróság tagjait arra intette, hogy „éjsza-

¹⁵ Szubert 55. o.

¹⁶ Szubert 81. o.

¹⁷ Rewolucja polska 1846 roku. Wybór źródeł. Opracował Stefan Kieniewicz. Wrocław, [é. n.] XIV. o.

¹⁸ Szubert 126. o.

kánként kettőzött figyelemmel kísérik az összeesküvők gyűléseit, amelyekre leggyakrabban nemesi udvarházakban, intézői irodákban, plébániákon kerül sor...” Ugyanebben az időben egy ismeretlen lovas hírnök is járta a falvakat, azt a hírt terjesztve, hogy „szegény parasztok, közel balvégetek, mert rövidesen lemészárolnak benneteket uraitok...”¹⁹

A felkelésbe beszervezettek nem érzékelték a veszélyt. Az emisszáriusok meggyőzték őket, hogy a jobbágyszabadítás kihirdetésével azonnal maguk mellé tudják állítani a népet. Egy részüknek február 18-án kellett volna Tarnówot elfoglalni. Miután a várt 2000 ember helyett alig százan jelentek meg a kijelölt helyen, a támadást lefűjták. Más városok – például Sanok – esetében is ugyanez történt. A gyülekezőhelyekre tartó vagy éppen a gyülekező helyekről hazatérő felkelőket a hetek óta ellenük mozgósított parasztok fogták el, s elevenen vagy holtan a kerületi központokba szállították. Ezzel egyidejűleg vette kezdetét az udvarházak feldúlása, kirablása, tulajdonosaik, s az uradalmi hivatalnokok legyilkolása. Tucatnyi pap is áldozatul esett a jobbágyok spontán bosszúhadjáraitnak. A felkelés elsősorban a tarnóvi kerületet ölelte fel, ahol az udvarházak nyolcvan százalékát elpusztították, s több száz nemeset mészároltak le. Drámájuk jelképe a Bogusz család lett, amelynek öt férfitagját – Stanisław, Wiktoryn, Nikodem, Włodzimierz, Tytus – ölték meg. Tragikus sorsukért a személyes bosszú által is hajtott Jakub Szelát terhelte a felelősség. A felkelést azonban nem ő robbantotta ki, mert Tarnówból csak az események harmadik napján, február 20-án tért vissza falujába, ahol valóban élére állt a parasztoknak. A tarnóvi kerület határán túl terjedt hírnevének köszönhetően, hogy mintegy ötven falu kiáltotta ki őt képviselőjének, s ennek nyomán elterjedt róla, hogy ő „a parasztok királya”.

A napokon át tartó kegyetlen vérengzésről, amely részleteiben leginkább a Horea-Cloșca-felkelésre emlékeztetett, részletesen beszámolt levelezői révén a poroszországi lengyel sajtó. Híreit a német, francia, belga és angol újságok is átvették, kiegészítve azokkal a kommentárokkal, miszerint a bécsi kormányzat galíciai jobbágyaival mészároltatta le a felkelt lengyel nemeseket. Elterjedt, hogy Breinl sztarosza egy meggyilkolt nemesért 10 aranyat fizetett, míg az elevenen átadottért csak 5 arany volt a jutalom, így ösztökélve a parasztokat arra, hogy földesuraikat agyonverjék. Hogy ez valóban így volt-e, s hogy az egész nemesség-ellenes akciót központilag Bécsből szervezték volna, arra vonatkozóan – mint ezt legutóbb megjelent könyvében a kérdés legavatottabb szakértője, Tomasz Szubert is leszögezi – ezideig még nem került elő dokumentum.²⁰

Ide vonatkozó tartalma miatt ezért érdemes idéznünk egy korabeli szemtanút, gróf Arthur Seherr-Thosst, a porosz hadsereg kilépett tisztjét, a 12. huszárezred majdani századparancsnokát és Leiningen honvédtábornok parancsőrtisztjét, aki felesége révén Zemplén megyei birtokos volt. Seherr-Thoss 1846 februárjában a híres mościskai lóvásárra akart menni. „Mościsko Tarnów és Krakó között fekszik – kezdi visszaemlékezését Seherr-Thoss azokra az eseményekre, amelyekre rémálmában sem gondolt volna. – A császári-királyi vámhivatalban – akkor még fennállott a vámvonal Magyarország és Ausztria között – figyelmeztettek, hogy ne menjek át Galíciába, mert ott a legközelebbi napokban forradalom üt ki.”²¹ Útja során Pilznón átkelve szemtanúja volt az egyik Stadnicki gróf kegyet-

¹⁹ Szubert 85. o.

²⁰ Szubert 86., 88. o.

²¹ Gróf Seherr Thoss, Arthur: Emlékezések múltamból. Ford. Könnye Nándor. Budapesti Szemle, 27. (1881) 283. o.

len meggyilkolásának, s azt is megtudta, miben reménykedtek az uraikat gyilkoló fölkelt jobbágyok: „...mindezt a kormány parancsából teszik, amely a nemesek birtokait önekik szándékozik adni.” Csak lélekjelenlétének köszönhetette, hogy szolgálójával együtt nem jutott a lemészárolt lengyel nemesek sorsára. A látottakról azonnal jelentést tett Tarnówban Breinl sztarosztának. „Ő sajnálkozását fejezte ki a történetek fölött, de egyszersmind kinyilatkoztatta, hogy a dolgon nem segíthet semmit” – összegzi fellépésének eredménytelenségét Seherr-Thoss, s megjegyzi: „Tudva van, hogy a történet Metternich államkancellárt tartja az 1846. évi február 19-iki fölkelés szervezőjének, aki e fölkelést azon okból indította volna meg, hogy elejét vegye egy tervezett lengyel zendülésnek.”²² E feltevés hitelesítéséül szemtanúként tesz visszaemlékezésében vallomást: „Tény, hogy midőn én február 19-én délután a kerületi kapitányságnál voltam, ott a parasztok, akik a környékről több elfogott nemeset vagy megölt nemeseknek holt testeit hozták, ezekért saját szeimeim előtt megfelelő pénzüsszeget kaptak. Az igazság érdekében meg kell említenem, hogy százokba rágták a parasztoknak, hogy senkit meg ne öljenek, hanem csak elégedjenek meg az uraságok elfogásával. Nagyon természetes azonban, hogy ily platói figyelmeztetések az állatias és vagyonra szomjas népnél eredmény nélkül maradtak. A következő napon szekér számra hozták a városba az elfogottakat, a sebesülteket és a megölteket.”²³ Seherr-Thoss a katonaság magatartására is utal. Legedics altábornagy katonai kíséretet ígért mellé adni, de öt napba telt, míg sikerült szavát állnia. Ezalatt elterjedt, hogy a tarnóvi kerületben 30 000 paraszt közeledik a város felé a zsidók és a nemesek – egyáltalán nem parasztködmönt viselő – lemészárlására. Az 1. (Ferdinánd császár) könnyűlovasezred parancsnoka, Moltke ezredes arra hivatkozott, hogy ekkora túlerővel szemben nem tud fellépni.²⁴

A Bogusz család egyik túlélő tagja, Henryk Bogusz, aki Krakóban társalapítója a Lengyel Népi Szövetkezésének, de hamar hátat fordított az illegális politizálásnak, családja férfitagjainak lemészárlása miatt, Jakub Szelát vádolva panaszlevelet juttatott el I. Ferdinánd császárnak, de azt előbb egy német lap, a *Berliner Nachrichten von Staats- und gelehrten Sachen* 1846. május 7-i számában is közzétette. Szela és Metternich az európai köztudatban ikertestvérek lettek a vérengzésben. Henryk Dmochowski szobrászművész is így ábrázolta őket az általa készített és több száz példányban piacra dobott érmén. Az osztrák kormányt ért vád megalapozottságáról Bismarck kancellár is meg volt győződve, s a francia és angol követ is ilyen szellemben tájékoztatta kormányát. E hír terjedésének Metternich úgy akarta elejét venni, hogy Poroszországban kijárta a Galíciáról szóló írások szigorú előzetes cenzúrázását.²⁵

A sajtóközlemények hatásával, közvélemény formáló erejével a bécsi kormánynak is számolnia kellett. Intézkedésének eredményeként Breinl sztarosztát 1846 júliusában áthelyezték Brünnbe, de „az utóbbi (846) események alatt tanúsított eredményes működéséért” Lipót-renddel tüntették ki. Rajta kívül még 48 polgári személy kapott különféle rendű és rangú kitüntetést, valamint 22 község és 17 személy részesült pénzjutalomban.²⁶ A jutalom az 1846-os galíciai nemesi-demokratikus mozgalom eredményes felszámolásáért járt.

²² Uo. 285. o.

²³ Uo. 285–286. o.

²⁴ Uo. 286. o.

²⁵ *Szubert* 137. o.

²⁶ *Szubert* 148. o.

Szela Breinl eltávolításával elveszítette legfőbb pártfogóját, aki 1846. április 19-én őt Tarnówban „védőőrizet” alá helyeztette. Noha jó körülmények között tartották fogva, le kellett nyelnie a Breinl által beadott keserű pirulát. Kérésére ugyanis a tarnóvi kerületben neki kellett felszólítania az uraik lemészárlásában részt vett császárhű jobbágyokat, hogy a robotot továbbra is végezzék uraik, vagy legyilkolt uraik özvegyeinek birtokain, mert a földek az 1846-os ínséges esztendő után nem maradhatnak parlagon. Addigi hívei ettől kezdve mind inkább ellenségüknek tekintették Szelát. A jobbágyokat kollektíve csak jelentéktelen szolgáltatások elengedésével jutalmazta Bécs. Breinl eltávolítása után Szelának – saját érdekében is – el kellett hagynia Galíciát. Bukovina kolonizálandó területén kapott 36 holdnyi gazdaságot. Családjával együtt 1848 februárjában, a párizsi forradalom kitörése előtt kelt útra új otthonába, ahol utódai idővel elnémetesedtek.

A Bielański-család tipikus nemesi képviselője a jeltett korszaknak. Tagjai résztvevői és elszenvetői voltak az 1831 és 1848 közötti időszak eseményeinek. Wincenty Bielański támogatta Zaliwski vállalkozását, s emiatt bujkálni kényszerült, Magyarországon is megfordult, majd börtönt szenvedett. A közeli rokonok közül többen részt vettek a napóleoni háborúkban és az 1831-es szabadságharcban, majd szerepet vállaltak az 1846-ban elvetélt felkelésben, így esve áldozatul a császárpárti parasztság nemesség ellenes véres megmozdulásának.

Az *Emlékirat* szerzője, a még szinte gyerekember Kazimierz Bielański a magyar szabadságharcban látott arra lehetőséget, hogy az osztrák hatóságok által provokált 1846-os vérengzésért bosszút álljon. Ez nemcsak rá nézve igaz. Az 1846-os felkelés előkészítéséért bebörtönözött, majd 1848 tavaszán amnesztiával szabadult lengyel hazafiak közül hónapokkal később sokan léptek be a lengyel légióba vagy a honvédseregbe, mint Kolomb Borzęcki, Jan Michalski, a Dominikowski-fivérek, vagy a Terlecki-fivérek.

Az *Emlékirat* szerzője az Oszmán Birodalmat elhagyva Angliába került, ahol már-már tartós egzisztenciát sikerült teremtenie. Kiújuló tüdőbaja miatt orvosi tanácsra azonban minél előbb el kellett hagynia Angliát. Döntését megkönnyítették azok a hírek, amelyek az újonnan feltárt ausztráliai aranylelőhelyekről érkeztek, s tömegestül vonzották a „szerencsét próbálókat”. Bátyja, Antoni támogatásával nekiáll megszervezni a hajóutat. Az egyik legnagyobb angol óceánjáró, a négyárbocos gőzhajó, a Great Britain fedélzetén 1852. augusztus 21-én hagyja el Liverpoolt, s 1853 januárjában érkezik tizenkét légiós bajtársával, köztük Seweryn Korzeliński őrnaggyal Melbourne-be, ahol a néhány hónappal partot ért két másik bajtársuk, Leopold Kabath és Władysław Kossak vár rájuk.²⁷ Ahogy Kazimierz Bielański emlékiratában megörökíti: pár hónap elteltével a lengyel bajtársi közösség szétvált, s Bielański Stanisław Chojecikvel, Stanisław Szumlańskival és Karol Zaliwiskivel egy „munkaközösséget” alkotva folytatott aranyásást. Kazimierz Bielański egy idő után közülük kiválva előbb kereskedelemmel, majd a 8. huszárezred egy századát főhadnagyként Galíciából Sulyok Ede főhadnaggyal és Wierzbicki Longin hadnaggyal együtt Magyarországra hazahozó Marian Skolimowski biztatására – s az ő stráfkocsiját és lovait megvásárolva – fuvarozással foglalkozott. A „John Casimir” nevű, idővel már két stráfkocsival és alkalmazottakkal rendelkező vállalkozás mind nagyobb jövedelmet biztosított tulajdonosának. Ezért is keltett a melbourne-i lengyelek körében már nagy tekintélynek örvendő

²⁷ *Korzeliński, Seweryn*: Opis podróży do Australii i pobytu tamże od r. 1852 do 1856. Warszawa, 1954. I. k. 75. o.

Bielański 1860-ban tett bejelentése megdöbbenést, hogy hazatér Európába. Ugyanazon a hajón – Great Brittain – tért vissza Southampton kikötőjébe, amellyel onnan 1852 késő nyarán Ausztráliába távozott. Megérkezése után nyomban csatlakozni akart az olasz segítség megteremtéséért harcba szállt Garibaldi alatt szerveződő lengyel légiohoz. Bátyjának, a változatlanul Sheffieldben dolgozó Karolnak a rábeszélésére jelentkeztek a Habsburg Birodalom londoni követénél, gróf Apponyi Rudolfnál, aki közölte velük, hogy apjuk folyamodványára büntetlenül hazatérhetnek Galíciába. Visszatérése után rövidesen megnősült. Az Orosz-Lengyelországban 1863. január 22-én kirobbant szabadságharc hírére jelentkezett a földalatti kormány Galíciában megbízott s a Sambori Területekre kinevezett főnökénél, aki Bielańskit felhatalmazta, hogy a sambori és turczyni járásokban a felkelés támogatására kivetett önkéntes adókat behajtsa. A Galíciában bevezetett ostromállapot idején e tevékenységéért letartóztatták és Olmützben letöltendő négyévi várfogságra ítélték. Büntetését nem kellett kitöltenie, 1866-ban kegyelmet kapott. Nyomban megválasztották a staromiasztói járási tanács elnökhelyettesévé. Megválasztását azonban I. Ferenc József császár nem hagyta jóvá, s így csak tanácsnok lehetett.

Az alkotmányos rend helyreállítása után Kazimierz Bielańskit többször megválasztották a járási tanács elnökévé. Minderről maga számol be emlékiratában. 1896. szeptember 28-án a staromiasztói választási kerület Bielańskit követté választotta a galíciai Honi Szejmbe, ahol a bányászati, a petíciós és az úthálózati bizottság tagjaként tevékenykedett – eredményesen.²⁸ 1900 szeptemberében bejelentette, hogy visszavonul a politikai közélettől. A staromiasztói járási tanács közgyűlése 1900. szeptember 27-én mondott neki köszönetet „az annyi sok éven át a járás javára elvégzett eredményes munkájáért és a megtisztelő hivatal méltó viseléséért”.²⁹ Ettől függetlenül tagja maradt a Galíciai Gazdasági Társaságnak, amelyben a staromiasztói körzet érdekeit képviselte,³⁰ 1909-ben a topolnicai katolikus templom felépítését szervező bizottság elnökévé választották.³¹ Gazdasági tevékenységével – korszerű sertéstenyésztés és szarvasmarhatartás – is példát mutatott. 1912 után halt meg.

A kiadatlan *Emlékirat*nak azt a két részét tesszük közzé, amelyekben Kazimierz Bielański 1848-as galíciai és 1848–49-es magyarországi élményeiről és az Oszmán Birodalomban töltött vidini és sumlai hónapokról számol be: a kézirat számozása szerinti 1a-tól a 14a oldalig. Az *Emlékirat* utolsó lapjain – a 104a oldaltól a 105c oldalig – József Kujlowski görög katolikus metropolitával való találkozása kapcsán Bielański visszatér galíciai–magyarországi élményeihez. Számára Kujlowski metropolita annak a lengyel reménynek a megtestesülése, hogy Galícia rutén, mai fogalmak szerinti ukrán lakossága vállalja azt, hogy a lengyel nemzettel közösen, harmonikus együttműködésben teremti magának jövőt, holott egyre inkább érzékelhető volt az önálló ukrán nemzeti létre való törekvés, s a kialakuló identitásban egyik legfontosabb szervező elv a lengyelektől való radikális, mondhatni, ellenséges elhatárolódás. Ez utóbbi folyamatból a görögkatolikus papok többsége is kivette részét. Kujlowski metropolita 1899 októbere és novembere fordulóján pásztorlevélben lépett fel politizáló papok ellen, s ez is magyarázata lehet annak, miért örvendett köztiszteletnek a lengyelek körében: „Az egyház tiszteltreméltó képviselői politikával foglalkoznak, s ez lerombolja a kölcsönös bizalmat, veszélyezteti a testvéri

²⁸ *Gazeta Lwowska*, 1895. szeptember 29.

²⁹ *Bielański, Kazimierz*: Wspomnienia, 105d. és lásd a 33. jegyzetet.

³⁰ *Gazeta Samborska*, 1908. április 26. és 1904. február 15.

³¹ *Gazeta Samborska*, 1909. március 15.

érzületet, a legkülönfélébb félreértésekre ad okot és az isteni és anyaszentegyházi akarattal szemben hangulatot kelt. Ez pedig ártalmas a keresztény társadalomra nézve, s ebből következően a lelkiatya nem csak saját egyházközségének hívei szemében, hanem az egész társadalom előtt is veszít tiszteletéből és tekintélyéből azzal, hogy papi küldetésével elmentésére útra tévedt. A mi rutén nemzetünket az anyaszentegyháznak ártó legkülönfélébb elemek vonják befolyásuk alá, s így a főként radikalizmust sugárzó hamis rutén hazafiság fűti, amely aláássa a tévelygő papok iránti tiszteletet és megbecsülést, s magát a krisztusi tanok tévedhetetlenségét.³²

KAZIMIERZ BIELAŃSKI: EMLÉKIRAT³³

I.

1830-ban születtem. Szüleim 1831-ben vették bérletbe a kolbuszowi birtokot. A sors úgy hozta, hogy pont itt vert tábornok a novemberi szabadságharc bukása után Ramorino hadteste.³⁴ Házunkban a mai napig relikviaként őrizzük a 6. gyalogezred azon tisztjeinek édesapámnál hagyott névsorát, akik szüleim vendégszeretetéért élvezték. Wybranowski ezredes volt az,³⁵ aki szüleim iránti barátságának bizonyítékaként az említett tiszti névsorra tűzte katonai érdemkeresztjét. Żarski, Racibor és Fischer voltak ezen ezredben az alezredek.³⁶

Atyám tevékenyen részt vett Zaliwski összeesküvésében, amelynek következményeként különféle álnéveken bujkált idegenben és szerte idehaza. Néha-néha megjelent otthon, de mindig álruhában, s olyankor mi gyerekek – (öten voltunk fiútestvérek: Antoni, Karol, Kazimierz, Michał és Władysław) – mint Maciejewski nagybácsit köszöntöttük őt. Ő összevissza csókolgatott, babusgatott, dédelgetett, majd ismét odébbállt, szegény, gondterhelt anyáinkra hagyva az egész hatalmas gazdaságot, amelynek jövedelméből kellett a bérleti díjat fizetnie. Atyám azonban nem sokáig tudott elrejtőzni szemfüles üldözőink elől. Egy idő után elfogták, s nemzetünk megveszekedett ellensége, Wittman által³⁷ folytatott hosszas nyomozás után több év börtönre ítélték. A büntetést Lemberg kazamatáiban kellett letöltenie.

Életem történetét az 1846-os év eseményeinek elbeszélésével kezdem. Annak az esztendőnek históriájával, amely oly szörnyen vésődött be nemzetünk újkori krónikájának lapjaiba, s az akkor még fiatal bárdunk kebeléből a „Füsttel és lángnyelvekkel...” című, Istenhez szóló fohászt fakasz-

³² *Gazeta Narodowa*, 1899. november 4.

³³ Kazimierz Bielański *Pamiętnik (Visszaemlékezés)* című 420 oldalas emlékirata a varsói Nemzeti Könyvtár Kézirattárában található (Biblioteka Narodowa, Dział Rękopiśmienny). Jelzete: akc. 12994.

³⁴ Hieronim (Girolamo) Ramorino tábornok (1792–1849) a válogatott csapatokból álló 2. hadtest parancsnoka. A Varsó tehermentesítésére kapott feladatnak nem eleget téve 1831. szeptember 16-án Galíciába menekült, ahol seregével együtt internálták. Mivel felelősnek tartották az 1849. márciusi novarai vereségért, Ignacy Chrzanowski tábornok parancsára letartóztatták, a szárd-piemonti hadbíróság halálra ítélte és Torinóban agyonlőtték.

³⁵ Wybranowski, Roman (1789–1863) részt vett a napóleoni háborúban, az 1830/31-es szabadságharcban a 6. gyalogezred parancsnoka, 1848 nyarán az osztrák kormány tábornokként kinevezi és a galíciai nemzeti gárdák parancsnokává.

³⁶ Fiszer, Konstanty a 6. gyalogezred őrnagya volt.

³⁷ Wittmann, Maurycy, kéméletlenségéről hírhedt büntetőbíró Lembergben. Részletesebben lásd: *Agnieszka Kawalec*: Az árulók: Adolf Roliński, Ludwik Księżopolski – és a galíciai igazságszolgáltatás. *Aetas*, 26. (2011) 4. sz. 35–47. o.

totta.³⁸ Ifjú korom ellenére, merthogy még alig töltöttem be a tizenötödik életévemet, ebben az esztendőben kezdett foglalkoztatni az ellenséggel folytatandó harc, s a hön szeretett haza szabadsága kivívásának gondolata. Kétkem, hogy ma, hetvenéves aggastyánként képes volnék felidézni az általam átélt összes eseményeket, merthogy volt pár év az életemben, amikor szinte az egész világot bebolyongtam. De lehet, hogy a legfontosabb eseményeket mégiscsak fel tudom eleveníteni.

Ama emlékezetes 1846-os esztendőben a forradalmi kormány atyámat bízta meg a staremiastói és turzei járások megszervezésével, azzal, hogy felkészüljenek az országos felkelésre kijelölt napra. Apám a kormány szoros rendőrségi felügyelet alatt állt, besúgók hada övezte, miközben gyakran tartottak házkutatásokat nálunk. A legváratlanabb pillanatban törtek ránk tekintélyes katonai kísérettel a rendőrbiztosok. A ház népeit falhoz állították, majd átkutatták az épületeket, föltépték padozataikat, fölforgatták az istállókat, s a gyanúsak tetsző helyeket átkutatták, a szénaboglyákat széthányták. Mivel atyám portáját ily szoros megfigyelés, szinte őrizet alatt tartották, rendkívül körültekintően kellett eljárni, hogy a forradalmi kormány utasításainak eleget tehessen, és se az ügyet, se a benne részt vett személyeket ne leplezze le. Ehhez a rendelkezéseket, parancsokat feltétlenül megbízható emberei által kellett eljuttatni a kijelölt személyekhez. Közéjük számított három legidősebb fia: Antoni, Karol és én, Kazimierz. Öcsénk, Michał még kiskorában meghalt, legkisebb testvérünk, Władysław pedig túl fiatal volt ahhoz, hogy fontos ügyekbe lehessen beavatni. Ő később az 1863-as januári szabadságharcban vett részt tevőlegesen, számos összecsapásban kitüntette magát. A Kobylankánál vívott ütközetben³⁹ súlyosan megsebesült a lábán, s így hosszabb ideig ápolásra szorult a cieszanówi kórházban. Ma már nem él.⁴⁰

1846-ban Samborban jártam gimnáziumba, s akkori, Kaider nevű prefektusunk, ki megveszekedett ellensége volt a lengyeleknek, hihetetlen ébersége ellenére is, tizenegy idősebb társammal összeesküdve vártuk a felkelés kirobbanását.

Közismert az 1846-os felkelés véresen szörnyű, fájdalmas vége. Kiderült mily sok Káinja van nemzetünknek, s alig akad család a felkelésben részt vett tágabb szülőföldünkön, amelynek ne volna mártírja a gyászos halállistán. A mi családunk is drámai veszteségeket szenvedett.

A tarnówi kerületben lakott atyám legidősebb bátyja, Joachim Bielański, aki számos más társával (lehetek vagy húszan) Buchcice faluba érkezett. Ez Celina Dębicka grófnő gyülekezőhelyül kijelölt birtoka volt. (Innen kellett volna Tarnówot megtámadni.) Az udvarházat kaszákkal, villákkal, cséphadarókkal felfegyverzett részeg parasztok serege rohanta meg. Szela volt a parancsnokuk. Az udvarházban gyülekező jól fegyverzett felkelők védekezni akartak, de úgy vélték, sikerül a parasztok szívére hatni, s rábeszélhetik őket, hogy csatlakozzanak hozzájuk a közös ellenséggel szemben. A buchcicei udvarház ellen intézett támadás volt alighanem az első. Miután a felkelő befejezte beszédét, a tömegből kilépett egy ember (mint később kiderült, a kerületi kapitányság jobbagynak öltözött hivatalnok) és kijelentette, hogy az urak azért fogtak fegyvert, hogy parasztokat gyilkolják, így a népnek nincs hozzájuk bizodalma. Hogy a parasztokat megnyerjék, az urak tegyék le a fegyvert, és akkor beszélhetnek a felkelésről. Amikor ezek a szerencsétlenek letették a fegyvert, abban a pillanatban az ittas, elállatiasodott tömeg rájuk vetett magát. Kezüket, lábukat megkötözték, s kéveként egymás mellé fektették, majd a cséphadarókkal ütlegetni kezdték őket. Miután úgy gondolták, hogy már meghaltak, e tízegynéhány fokban hidegben csaknem ruhátlan mártírokat szekerekre rakták, s a tarnówi cs.k. kerületi hivatal épületéhez szállították. Ott az akkori sztaroszta, Breinl átvette a holttesteket és mindegyikükért 12 zlotyt fizetett. Mily nagy csalódás volt e csúrhoz számára, amikor nagybácsimat lerakták a szekérről, s kiderült, hogy a fagytól csonttá dermedt és számtalan sebből vérző tetem, merthogy csak a koponyáján hét lyuk tátongott, az élet jelét mutatta,

³⁸ Kornel Ujejski barátja, Józef Nikorowicz: *Karének* című orgonaművére írt ugyanezen a címen verset az 1846-os galíciai dráma hatására. 1848-ban lett közismert, s a XIX. század második felében egy ideig nemzeti himnusznak számított. Ennek első sorát idézi Bielański.

³⁹ A Lengyel Királyság és Galícia határán fekvő Kobylankánál 1863. május 1-jén és 6-án vívott ütközetek lengyel sebesültjeit a közelben fekvő galíciai Cieszanówban ápták.

⁴⁰ Bialánski Firlej Władysław 1865. május 28-án, hatvankét éves korában halt meg. Mivel Kazimierz Bielański nem tesz említést fivéreiről, Karol és Antoni haláláról, feltehetően ők az emlékirat írás idején, 1900-ban még éltek. *Gazeta Samborska*, 1895. június 2.

s érte, mint előért, a sztarosza úr csak 5 zlotyt fizetett. Nagybátyámat a börtönkórházba vitték, ahol a tisztességes orvosok és a család gondos ápolásának köszönhetően felépült, s még néhány évig élt, hogy elmondhassa az elszenvedett szörnyűségeket és bennünk, fiatalabbakban elhínthesse a bosszú érzését ellenségeinkkel szemben, kik e testvérgyilkosságban azt a bizonyos „kardot tartó kart” alkották. Ekkor halt meg atyám öccse, Erazm Bielański, az 1831-es szabadságharc lengyel hadseregének ulánuskapitánya. Wierchniában, Tyszkiewicz grófnál lakott.⁴¹ A forradalmi kormány Mielec város parancsnokának jelölte, s a megadott napon barátai figyelmeztetése ellenére, merthogy már híre ment a vérengzéseknek és a rablásoknak, a kijelölt helyre igyekezett. A megadott helyre tartott, s mint öreg katona nem tudta, mi a félelem. Útközben több népes bandával találkozott, de jó lovaival elért Mielecbe. Nyomában az említett gyilkolászásokban részt vett, vodkával leitatott szapora léptű bandákkal. Rátaláltak bácsikámra egy tisztességes zsidó ember házában, ahol a zsidók egy darabig meg tudták őt védeni, mondván, hogy a rabbi van náluk vendégségben. A parasztok, miután ezt elhitték, elhagyták a várost, de valaki megszólalt: „Már hogy lehetne az rabbi, amikor ma szombat van, márpedig rabbi nem kel útra szombaton.” A csűrhe visszatért Mielecben, bácsikámat kirángatták az utcára, s szörnyű módon gyötörték és öldökölték, majd még félholtan a közeli harangtoronyhoz vonszolták, és lábánál fogva felakasztották a harangtoronyba. Elmondták, hogy fejét a meghúzott harangokkal zúzták szét. Ily halált szenvedett az a katona, aki a muszkákkal vívott harcokban több sebet szenvedett, de felgyógyulván a lengyelek kezétől kellett elpusztulnia. Akkor veszett oda anyám bátyja, Ignacy Sawicki – (az emlékezetem szerint Tarnóvi kerületben fekvő) – straszcini birtok tulajdonosa. Ritka jószívű ember volt, jobbágyainak nem ura, hanem pártfogója, jótévedője, barátja. Nem volt e faluban olyan szerencsétlenség, a birtokán lakókat ért csapás, legyen az halál, betegség, tűzeset, marhavész, hogy ne elsőként sietett volna támogatással, jó tanáccsal a rászorulóknak segítségére. Mivel jobbágyainak jótévedőjeként volt ismert, bízott benne, hogy szeretetével megnyerte a népet. Emiatt nem igyekezett biztonságos menedéket találni, hanem nyugodtan otthon maradt. Egy napon estefelé népes banda tódult nagy lármával a straszcini udvarház gangja elé. Bácsikám meglátva az ittas népes tömeget galambószon a legnagyobb nyugalommal kiment a gangra. „Dicsértessék a Jézus Krisztus!” – és a megkérdezte, mit kívánnak tőle. És noha lecsillapította a nekihevíült hordát, s az már-már bocsánatát kérte, hogy így rátámadtak a házára és elmenni készültek, amikor egy részeg szabadságos katona, az udvar egykori neveltje, előlépett és jól irányzott pisztolylövessel leterítette bácsikámat. A tömeg elment, hogy másutt raboljon, s bácsikám magához térve felkúszott a közelben fekvő temetőbe. Itt felesége sírjához térdelgett és buzgón imádkozott, merthogy mélyen hívő ember volt. Pár óra múlva egy másik banda vonult arra, s meglátván a sírnál imádkozó öregot, nem volt bátorságuk doronggal és cséphadaróval agyonverni. Lövésekkel oltották ki a szentéletű ember életét.

II.

Anyám másik bátyja, Jan Nepomuk Sawicki mint őrnagy Napóleon hadseregében szolgált, s részt vett a spanyolországi hadjáratokban. 1831-ben odahagyva feleségét és hét apró gyermekét elment harcolni a forradalomba! Bukása után halálraítéltként Galíciába menekült. Két nagybácsim nagyapja „a bari konföderációban” harcolt.⁴² A muszkák elfogták és ágyúhoz láncolva vonszolták több mérföldön át a börtönig. A legnagyobb átélessel hallgattam elbeszéléseit a napóleoni háborúk-

⁴¹ Erazm Bielańskit 1831. július 3-án nevezték ki a Visztulai Légio főhadnagyává. Lehetséges, hogy kapitánnyá történt előléptetésére a szabadságharc utolsó napjaiban került sor. Józef Tyszkiewicz weryniai birtokán volt gazdatiszt. Az összeesküvésben érintett Tyszkiewicz gróft saját jobbágyai 1846. február 20. után fogták el és adták át az osztrák hatóságoknak.

⁴² A lengyel nemesség egy része 1768 februárjában a Nemesi Köztársaság délkeleti szegletében fekvő kisvárosban, Barban szövetkezett a II. Katalin cárnő támogatásával reformokat bevezetni akaró Szaniszló Ágost király és az ország orosz katonai megszállása ellen. A partizán hadviseléssel jellemezhető háború a bari konföderánsok vereségével 1772 nyarán ért véget, s közvetlen következménye a lengyel–litván állam első felosztása lett.

ban általa megvívott csatákról, átélt eseményekről, történetekről. Akkor kezdtem ábrándozni arról, hogy katona leszek, harcolni fogok a szabadságért, bejárom a legkülönbébb országokat, megismerem a legkülönbébb nációkat. De nem gondoltam volna, hogy álmaim teljesülnek, hogy küzdeni fogok Lengyelország ellenségeivel, s hogy bejárom a kerek világot.

Bácsikám elbeszéléseiből egy spanyolhoni eset vésődött jól az emlékezetembe. Bácsikám édesanyja (nemzetségét illetően Grabowska) szerfelett szentéletű személy volt. Amikor fiát messzi, világgá eresztette, egy fémlapocskára festett, ryngrafnak hívott képet adott neki. Egyik oldalán a częstochowai Szűzanya, a másikon Nepomuki Szent János volt látható. Anyja a lelkére kötötte, hogy e képecskét mindig a kebelén hordja, és sohase feledkezzen el reggelente és esténként a Jóságos Anyához imádkozni. Mivel bácsikám a kongregáció tagja volt, lelkiismeretesen teljesítette édesanyja kérését. Minden reggel és este kezében rózsafüzérrel imádkozott a hívőket segítő Anyához. A fohászt s az imákat latinul mondta, mert akkoriban eleinknél, különösképpen, akik kolostorokban nevelkedtek, e szokás gyökeresedett meg. Bácsikámat, aki őrnagy volt, egy gazdag spanyolhoz szál-lásolták be – ha jól emlékszem Saragossában. A spanyol úr gyűlölettel vizslatta bácsikámat, ahogy az egész spanyol nép gyűlölettel viseltetett Napóleon hadai iránt. Egy alkalommal azonban hallotta imádkozó bácsikámat, s merthogy latinul, rájött, hogy valóban imádkozik. Miután többször is hallotta kezében rózsafüzérrel és a Szűzanya arcmásával imádkozó bácsikámat, egy napon elébe állt, s megkérdezte tőle, miként van az, hogy ő, hitetlen francia létére, ily buzgón imádkozik? Bácsikám erre azt mondta, hogy ő nem francia, hanem lengyel. Bácsikám kijelentése, hogy ő nem francia, hanem lengyel, szemmel láthatóan meglepte a spanyolt, aki szívélyes kézfogással vett tőle búcsút, s estefelé zavartan, szinte feldúltan jelent meg a lakásánál. Bácsikámnak kezét nyújtva e szavakkal fordult hozzám: „Őrnagy úr, lehet, hogy helytelenül járok el, lehet, hogy elárulom a hazámat, de a keresztényi érzület arra int, hogy figyelmeztessen Önt; legyen óvatos. Biztonsága érdekében jobb, ha az éjjel nem ágyban alszik, sőt, ha egyáltalán le se fekszik.” Amikor tehát leszállt az éj, bácsikám bebiztosította a szobáját, bezárta az ajtót, elreteszelte az ablakokat, s minden eshetőségre felkészülve megtöltötte pisztolyait, ágyára helyezte emberformán elrendezett köpenyét, maga pedig ruhástul az átellenes fal mentén álló kerevetre feküdt. De nem jött álom a szemére. Éjfél körül mintha éppen azon fal mögül szűrődtek volna be zajok, olyasfélék, amelyeket lábujjhegyen tett léptek keltenek. Úgy tűnt fel neki, mintha az előszoba rejtett ajtaja nyílna meg apránként. Bácsikám fölkelt a kerevetről és csendben állt töltött pisztollyal a kezében. Az éj sötét volt, az ablakok elfüggönyözve, de észrevette, mintha két árnyék közeledne az ágyához, s máris tompa ütéseket hallott. Egy pillanat, s a két árnyék a rejtekajtóhoz szökkent. Bácsikámnak csak annyi ideje maradt, hogy a menekülők után sütötte pisztolyát. Gyertyát gyújtva láthatta, hogy az emberformára hajtogatott köpeny törökkel át van lyuggatva s szinte az ágydeszkákhoz szögezve. A lövés föllármázta a házat, s talpra szökkent a bácsikám szolgálatában lévő két katona is. Elfogták a lábán sebesült embert. Közben más katonák is megjelentek. Bácsikám kiment az udvarra, és látván, ahogy éppen összekötözik az embert, megparancsolta, engedjék őt szabadon, kijelentve, hogy félreértés történt.

Valamiféle istenáldotta érzés költözött a szívembe – folytatta bácsikám –, amikor az eset után pár nappal parancsot kaptunk az indulása. Szállásomat elhagyásakor, megjelent egy nagyon gondosan öltözött asszony négy apró gyermekkel. Rájuk parancsolt, hogy csókolják meg a lábamat, ő pedig imára kulcsolt kézzel mondta: „Őrnagy úr, Megváltónk Anyja, ki azon éjszaka a biztos haláltól oltalmazott meg, legyen védpajzsod és gyámolítód egész életedben, mert ezen apróságok neked köszönhetik, hogy még van apjuk.”

Jan Sawicki arról szóló dokumentumai, amelyek érdemeit és a hadjáratokban való részvételét bizonyítják, a család tulajdonában vannak. Rajtuk Napóleon marsalljainak és tábornokainak eredete aláírásai. A papírok között legnagyobb értéke talán Sokolnicki⁴³ sajátkezűen írt és aláírt dokumentumának lehet. E bácsikám Turzében (sztríji kerület és sambori járás) a görögkatolikus temetőben két mocsári tölgy között nyugszik.

⁴³ Sokolnicki, Michał (1760–1816) 1792 és 1814 között a Lengyelországról folyó valamennyi háborúban részt vett. Az 1794-es Kościuszko-szabadságharcban lett tábornok. Az 1812-es oroszországi háborúban a Nagy Hadsereg egyik hírszerzőfőnöke.

III.

A Bielański család Mazuriából költözött át Turzéba. 1846-ban tizenöt éves koromban a sambori gimnázium ötödik osztályába jártam. Márciusban vagy áprilisban súlyos tüdőgyulladást kaptam. Aligha gondolta valaki, hogy e halállal fenyegető betegségből kilábalok. Amikor kicsit magamhoz tértem, szüleim hazavittek Turzéba, hogy a friss hegyi levegőn felgyógyuljak. Amikor a betegség alatt élet és halál között lebegtem, álomszerű furcsa látomásom volt, mert nem lehetett pusztán álmomnak mondani. Az udvarház egyik legnagyobb szobáját rendezték be hálósobámmá, hogy ne szűkölködjem levegőben. E helyiség egyik oldalán húzódott apám szobája, a másikon anyámé. Általában éjszakánként szökött föl a lázam. Egy ily éjjelen furcsa látomásom támadt; teljes élességgel láttam magam mellett az ágyon mindkét 1846-ban meggyilkolt nagybátyámat. Valami rendkívülinek kellett történnie a szobámban, mert atyám és az én drága jó anyám is felébredtek, s szinte egyszerre rontottak be gyertyával a kezükben. Az ágyon ülve találtak, oly furcsán festve, mintha nem lettem volna magamnál. Apám megkérdezte: „Mi történik itt, fiam, mi van veled?” – „Hát nem hallotta, apám” – s elmeséltem, hogy mit beszélgettem a bácsikáimmal? Itt voltak nálam, itt ültek az ágyon: Joachim nagybácsi, Erazm nagybácsi és Nepomukén bácsikám – mert e néven ismertük Sawicki bácsikámat, Napóleon hadseregének őrnagyát – és Ignacy nagybácsi. Ők voltak azok, akiket oly szörnyű módon mérszároltak le. Éreztem kézszerításukat, s Nepomukén bácsikám oly hangosan szólt hozzám, hogy még most hallom a számomra annyira ismert hangot: „Vigyázz magadra, fiú, mert lehet, hogy hamarabb, mint bárki gondolná, elérkezik a pillanat, amikor alkalmad lesz szolgálni a hazát, s megbosszulni halálunkat.” Anyám ez éjjel már nem hagyta el az ágyamat, s nyugtató orvosságokat adott. A látomást a magas láznak tulajdonították.

Rövid időn belül beigazolódtott e titokzatos felhívás. Azt, hogy a lengyelek képesek lehetnek ellenségeiket megrettenteni, ki gondolta volna, akkor, amikor a kormány a legjobban üldözte őket, amikor már elfogyott a bilincs azon gonosztevők számára, akik a haza felszabadítására, szabadságára merészeltek gondolni, amikor egyeseket lemészároltak, mások kazamatákban csörgették láncokaikat, amikor megtelek Spielberg, Kufstein, Olmütz börtönei, s idehaza a lemerbergi, wiśniczi és más börtönökben már nem volt hely a foglyok számára. Ki gondolta volna, hogy alkalom nyílik a bosszúra akkor, amikor bitófán függött Wiśniewski és Kapuściński.⁴⁴ Ki gondolta volna, hogy az a furcsa látomás, jóslat oly hamar teljesülni fog, hogy az az alig tizenhat éves fiú oly rövid időn belül fegyverrel kezében fog harcolni a népek szabadságáért.

1847/1848 telét Lembergen töltöttem, az akkoriban nagy hírnevű lemerbergi orvos, dr. Orzechowicz gyógyító felügyelete alatt. Amikor atyám állapotom felől érdeklődött, így válaszolt. „Meg fogjuk menteni ezt a fiatal életet, mindent megteszünk, ami tőlünk telik, de minden eshetőségre fel kell készülni.” Ekkoriban Lembergen lakott Ludwik Dębicki özvegye, a tiszteletrémélt lengyel asszony, Celina Dębicka grófnő, akiről már szoltam. Két gyermeke volt, a hétéves Wanda, és a négyéves Ludek. Szívvel-lélekkel támogatta az 1846-os felkelést. Gyülekezési pontul szolgáló házában legyilkolták az ott megjelenteket. Ott ölték meg az én Joachim nagybátyámat is. Lévéen a Bielański család barátja, gyógyításom idejére házába fogadott. Celina Dębicka grófnőt 1846-ban letartóztatták és tizenkét év börtönre ítélték.⁴⁵ Kegeyelem útján megengedték neki, hogy a Karmelitáknál vele lehessen két kis gyermeke. Börtönbeli sorsában nagynéném, Joachim Bielański lánya, Konstancja is osztozott, aki egész későbbi életét a mártírasszony barátságának szentelte.

A szörnyűséges 1846-os és 1847-es esztendő után köszöntött ránk 1848. Tollam gyenge ahhoz, hogy leírassam azt a lelkesedést, amely Európa szinte majd minden népét magával ragadta. A forradalom, amely március első napjaiban tört ki Párizs utcáin, gyújtózsínór-sebességgel lobbantotta

⁴⁴ Wiśniowski, Teofil (1806–1847) a Lengyel Demokrata Társaság tagjaként galíciai összeesküvő mozgalmak, szövetségek szervezője. Kapuściński, Józef (1817–1847) városi hivatalnok, forradalmár. Pilzno polgármestere elleni merénylet miatt halálra ítélték és Wiśniowskival együtt kivégezték.

⁴⁵ Ślaska Katarzyna Celina 1823. január 9-én a Bochniai kerületben fekvő Dembnóban született. Ludwik Dębicki grófhhoz ment férjhez, aki 1843-ban meghalt. Egyik legtevékenyebb résztvevője az 1846-os felkelést előkészítő összeesküvésnek. Mivel tartott tőle, hogy emiatt piotrkowicei és buchcei birtokait elkobozzák, eladta őket Starzewski ügyvédnek. Előbb halálra, majd kegeyelemből öt év börtönre ítélték. 1848 tavaszán amnesztiával szabadult.

lángra Európa országait. A nép mindenütt birtokba vette az arzenálokat, fegyvert ragadott, s egyetlen jelszó visszhangzott egész Európában: „Fegyverre a nép szabadságáért, halál a zsarnokokra!” Az utcákon mindenütt barikádok emelkedtek. A védtelen polgárok bátorságától elképedt és megszeppent katonaság nem tudta elfoglalni a szekerekből, kocsikból, bútorokból, zongorákból, utcakövekből emelt erődtorlaszokat. Metternich elbűjt, majd elmenekült, Latour lámpavason függött, a zsarnok kormányok kénytelen-kelletlen alkotmányt adtak népeiknek.⁴⁶ Az örömteli szó: „Alkotmány!” pilanatok alatt bejárta az osztrák tartományokat. Kedvtelten visszhangzották Lemberg és Krakkó falai is. A férfiak, de még a nők is nemzetiszínű kokárdát tűztek sapkájukra és kebelükre. A három szín – fehér, málnavörös, zafir – közepén fehér sasocska. E címersasok mintha a föld alól nőttek volna ki vagy az égből hullottak volna csillagként alá.

A gyógykúra befejezése után visszatértem családomhoz Turzéba. Nincs idő betegeskedni akkor, amikor mindenki fegyvert ragadott és sietette beállni a nemzetőrségbe. Mint minden nagyobb városban, Samborban is nemzetőrséget alakítottak, mégpedig mind gyalogságot, mind lovasságot. A gyalogság instruktora az 1830/31-es szabadságharc lengyel hadseregének egykori századosa, Braziewicz lett,⁴⁷ a lovasságé Tadeusz Wołyński,⁴⁸ aki 1831-ben egy lovasvadász-czredben szolgált kapitánnyként. A gárda parancsnoka a napóleoni hadak derék ezredese, Władysław Tchorznicki lett.⁴⁹ Én is felcsaptam a lovassághoz, s atyám megengedte, hogy állandóan Samborban lakjak. Atyám felkantározott, felnyergelt gesztenyepejt ajándékozott nekem. Vagy negyvenen voltunk ulánusok zászlócskás dzsidával parádézva.

Tchorznicki ezredes, a napóleoni veterán nem katonásdit akart játszani, hanem a nemzetőrökből igazi katonát akart faragni, mintha megérezte volna, hogy rövid időn belül annak kell lennünk. Naponta több órát gyakorlatoztunk. Hosszú őrjáratban bejártuk a járás legtávolabbi különféle szegleteit. Nemesi udvarházaknál táboroztunk, amelyeket előzőleg jöttünkről tájékoztattuk. Ősi lengyel vendégszeretettel fogadtak bennünket. Vidáman teltek a gárdisták illeten vitézkedései. De ez az örömteli háború hamarosan véget ért, a despotizmus ismét fölülkerekedett. Vér folyt Prága utcáin, ágyúgolyók, kartácsok és röppentyűgránátok rombolták ezt a szépséges várost.⁵⁰ Az egyetemistáknak is bőségesen ömlött a vére Bécs utcaköveire. Ugyanez a sors érte Lemberget is.⁵¹ Ágyúkat vontattak a fellegvárhoz, s a katonaság lőni, gyilkolni kezdte az ártatlan lakosságot, különösen a nemzetőröket és az egyetemi légio tagjait. Az ágyúkat úgy állították célra, hogy a legfontosabb épületek földig ronghassák. Lemberg bombázásának híre még inkább arra ösztökölte a lengyeleket, különösen a nemzetőröket, hogy Magyarországra menjenek, ahol már javában tartott a szabadságharc. Megalakult a lengyel légio, a legkezdetén Bem parancsnoksága alá.⁵² E légio lett volna a leendő lengyel hadsereg magva.

⁴⁶ Bielański néhány mondatban összefoglalja 1848 európai eseményeit. Párizsban február 23-án tör ki a forradalom, Metternich a március 13-án Bécsben kitört forradalom miatt menekül Londonba, Latour hadügyminisztert az október 6-án kitört bécsi forradalom eseményei során ölik meg és akasztják lámpavasra.

⁴⁷ Braziewicz, Karol (†1872) az 1831-es lengyel szabadságharcban az 5. vadászvezred altisztje. A magyar szabadságharc lengyel légiojában a 3. zászlóalj 4. századának parancsnoka századosi rangban.

⁴⁸ Wołyński, Tadeusz, részt vesz az 1830–1831-es lengyel szabadságharcban. Élve az amnesztiával visszatér a Lengyel Királyságba, de 1833-ban ismét emigrációba vonul. 1849 februárjától századosként a légio 2. ulánuszerezetét szervezi Nyíregyházán. A nyári hadjáratban őrnagy a közép-tiszai hadseregben.

⁴⁹ Tchorznicki, Władysław (1793–1862) a 12. ulánuszerezet tisztjeként részt vesz 1812-es oroszországi hadjáratban. Vitézségéért kapitánnyá léptetik elő. A légio 2. ulánuszerezetének szervezője és parancsnoka őrnagy, majd alezredesti rangban. 1849 nyarán a közép-tiszai hadsereg lovashadosztályának parancsnoka. A katonái a szokásoknak megfelelően az alezredest is ezredesnek titulálták.

⁵⁰ Az 1848. június 12-én kirobbant prágai felkelést Windisch-Grätz néhány nap múlva fegyveres erővel verte le.

⁵¹ A város császári helyőrsége által is provokált felkelést 1849. november 2-án Hammerstein tábornok tüzérseget is bevetve fojtotta vérbé, Lemberget és környékét másnap, egész Galíciát pedig 1849. január 10-én ostromállapot alá helyezte.

⁵² A lengyel–magyar zászlóaljnak nevezett lengyel légio 1848. november 17-től hivatalosan Józef Wysocki őrnagy szervezte. Ettől függetlenül Bem is foglalkozott a magyarországi lengyel légio szervezésének tervével, amelyről akkor mondott le véglegesen, amikor Kossuth 1848. december 1-jén kinevezte az erdélyi haderő főparancsnokává.

Fegyveres nemzetőröket szállító szekerek hagyták el szép számmal Sambort. Voltak, akik a Turkába vezető országutat választották, de tízegynéhányan letértek Turze felé. Ez utóbbiak közé tartozott a sambori nemzetőrség két kiképző tisztje, Braziewicz százados és Tadeusz Wołyński kapitány. Én is befutottam szüleimhez Turzébe, da már Samborban megfogadtam társaimnak, hogy velük megyek Magyarországra. Hozzá kell tennem, hogy bátyáim már hosszabb ideje nem tartózkodtak otthon. Legidősebb bátyám, Antoni, Celina Dębicka birtokát igazgatta azt követően, hogy a grófnőt letartóztatták, másik bátyám, Karol, joghallgató volt Lembergben, s persze az egyetemi légióban szolgált – akkor is, amikor a várost bombázták. Szüleim annak hírére, hogy a katonák micsoda kegyetlenkedéseket műveltek, különösen a nemzetőrökkel és az egyetemistákkal, folytonos aggodalomban éltek, mivel nem tudták, mi történhetett vele. Öcsém, Władysław gyerekként még gimnáziumba járt Samborban. Tehát csak egyedül én tértem haza Samborból. Rajtam, mint deklaráltan tudóbajoson, ugyancsak lötyögött a nemzetőri egyenruha, de kész voltam hadba vonulni Magyarországra.

Este ugyancsak emberrel és lármával telt meg a turzei nemesi udvarház. Szüleim az önkéntesek népes seregét látták vendégül. A hegyeken át akarták folytatni Turkába az utat, hogy ott azokkal, akik már elhagyták Sambort, egyesüljenek. Atyám egész éjjel nem aludt, előfogatok szervezett az önkénteseknek, s erről a szomszédokat is értesítette küldöncei által. Anyám a szakácsnak segített reggelit és útravaló elemőzsiát készíteni. Utolsó éjszakámat töltve drága szüleim fedele alatt, én se tudtam aludni, mert gyötört az amiatti aggodalom, hogy egészségemet féltő atyám nem fog elengedni. Pedig én már Samborban kézfogással megpecsételtlen szavamat adtam rá, hogy megyek. Becsomagoltam, s magamhoz vettem a régi szablyát, amely lovas nemzetőri fegyverem is volt. Úgy gondoltam, hogy titokban, búcsú nélkül távozzom, s hagyom itt a számomra oly drága személyeket, akiket lehet, hogy soha többé nem látok. Hosszas vívódás után úgy döntöttem, hogy titkomba beavatom nagynénemet, atyám húgát, kérve őt, hogy elemenetelem után kérjen nevében bocsánatot szüleimtől búcsú nélküli távozásomért. Úgy döntöttem, hogy az utolsó pillanatban, amikor társaim már a szekereken ülnek, én gyalog kelek útra az általam jól ismert, Turkában vezető hegyi ösvényen, s majd az Iwanowskinak hívott majornál csatlakozom hozzájuk.

Reggel páratlan alkalom kínálkozott, hogy az én drága jó Aniela nagynénémmel szót váltsak. Elmondtam, hogy most haladék nélkül mennem kell Magyarországra, mert elvihetnek katonának, s különféle üldöztetésnek lehetek kitéve. Érveim meggyőzték őt, s áldását adva megígérte, hogy megőrzi a titkot, és később kér bocsánatot s vesz tőlük búcsút a nevében.

A Samborból érkezettekhez csatlakoznak: Jędrzej Tymiński,⁵³ aki hosszabb ideje töltötte be a mandatarius, vagyis az akkori kisbíró tisztét; testvére, Mścislaw,⁵⁴ aki az alkotmány révén meghirdetett közkegyelem következtében szabadult Kufsteinből; Lipski,⁵⁵ az 1831-es lengyel hadsereg tűzértisztje, Franciszek N., aki a lengyel hadsereg veteránjaként hosszú időn át lakájként szolgált. Hozzászámítandó még két zsellér is, akik megkérték atyámat, hogy elmehessenek az urakkal együtt háborúzni. A zsellérek egyike Jurko Danilak volt, aki az egész magyarországi hadjáratot végigküzdötte, majd követte Tchorznicki ezredet a kisázsiai Kütahyába majd tovább Angliába is. Jó néhány évet töltött Londonban, s fehér glaszkesztyűben elegáns úrként tért haza. Ma is él még a töpörödött kis öregember, akiről senki se gondolná, hogy bojko⁵⁶ letére a fél világot bejárta. De máris visszatérek a búcsúhoz...

Amikor már bekanyarodtak a gang elé a hosszú szekerek, elébük négy-négy ló befogva, a vídaman elköltött bőséges reggeli után, amelyet a harc sikerére mondott pohárköszöntők tarkítottak, kezdetét vette a búcsúzkodás. Én azon gondolkodtam, hogy nem borulhatok szüleim lába elé, nem csókolhatom meg anyám kezét, s nem vehetek búcsút mindazoktól, akik oly drágák nekem. E ma-

⁵³ Tymiński, Jędrzej (†1849) 1849 nyarán a légio 2. dzsídásrezredében szolgált hadnagyként.

⁵⁴ Tymiński, Mścislaw – nem Kufstein foglya volt.

⁵⁵ Lipski, Antoni (1801 vagy 1806–†?) 1849 elején tűzér hadnagy a felső-tiszai fronton. Februártól hadnagy, majd főhadnagy, a nyár folyamán pedig kapitány a 2. ulánuszredben.

⁵⁶ Danilak, Jurko (1824–1900 u.) bojko – a Kárpátok keleti vonulatain a lemákok és huculok szomszédságában élő rutén (mai fogalmak szerinti ukrán) népcsoport. Többségük vallása görögkatolikus, de voltak köztük római katolikusok és pravoszlávok is.

gasztos pillanatban, amikor szinte minden szem könnytől csillogott, megszólalt az én drága anyám, nem rejtve véka alá fájdalmát amiatt, hogy ennyi lengyel gyerek hagyja oda szüleit, rokonait, barátait, hogy elmenjen a haza ellenségeivel harcolni... És így folytatta: nekem meg vannak fiaim, három is, akik velük tarthatnának, de közülük egy se megyen. Szavaira nagynéném odament hozzá – atyám akkor nem tartózkodott a szobában, mert továbbra is utasításokat, parancsokat adott ki –, s kezét megragadva mondta: „Nyugodj meg, lengyel Anya, mert fiaidnak csak egyike van itthon, méghozzá a leggyengébb, s ím, ő oda megy, ahol látni szeretnéd fiaidat.” Nem tudom, miként történt, de egyszeriben az én drága anyám lábai elé borultam, s kezét és lábát csókolgattam odaadó szeretettel. Anyám szeméből hullott a könny... egyenesen a fejemre, s mintha szentelt vízzel áldott volna meg. Odament a szekreterhez, s rejtékiókjából egy zacskó ezüsthúszast halászott elő. A pénzérméket a Szűzanya képe díszítette. Ő az édesanyjától kapta esküvője napján azzal az ajánlással, hogy e templomban megszentelt szűzanyás pénzérméket gondosan őrizze, s csak akkor vegye elő, ha úgy véli, hogy áldását összekapcsolhatja az ő áldásával. Anyám úgy vélte, egyelőre jobb volna, ha apám nem tudná, hogy elhagyom a házat. Még egyszer búcsút véve, kifutottam a szobából, s neki vágtam a hegyen-völgyön át kígyózó ösvénynek, hogy az út második felében csatlakozhassam társaimhoz.

Turkában nagy volt a tumultus, a láрма, lépten-nyomon belebotlottam Samborból érkezett társaimba. Őrséget szerveztünk, mert mindnyájunkat az úgynevezett várban kvártélyoztak el, s eközben Turkában erős vármórség állt egy német felügyelő parancsnoksága alatt. Annak őrizetével, felügyeletével voltak megbízva, hogy a fiatalságot ne engedjék Magyarországra. Híre kelt ugyanis, hogy ott a háború már javában tart, s Pesten Bem parancsnoksága alatt folyik a légiók szervezése. E vármórségen több lengyel is szolgált, s közülük néhányan csatlakoztak csapatunkhoz. A német felügyelő úr a többi vámmórral úgy elpárolgott Turkából, mintha sohasem lettek volna ott.

Néhány órával Turkába érkezésünk után, megjelent két lovas egy felnyergelt vezetéklyóval. Egyikük apám gazdatisztje volt, másikuk a kocsisa, a vezetéklyó pedig az én gesztenyepejkóm, amellyel Samborban parádéztam. A gazdatiszt két levelet hozott apámtól. Az egyiket nekem, amelyben kifejté, hogy még nem épültem fel teljesen súlyos betegségemből, s tekintettel a háborús katonakötelességekkel járó fátorgalmakra, most halasszam el a hadba vonulást, s ha bátyáim hazatérnek, biztos, hogy rövid időn belül mind a hárman együtt mehetünk..., merthogy atyámnak nincs ellenére, hogy beálljunk a légióba. A másik levél Tadeusz Wołyńskinak szólt, kérve őt, hasson oda, hogy egyelőre hazatérjek. A levél további részében azt kérte atyám; ha nem hagynám magam a hazatérésre rábeszélni, Wołyński vegyen a pártfogásába. E levélben volt még egy nekem szánt kártyalapocska – atyai áldásával, s arra vonatkozó tanácsával, hogy tartsam meg a pejt, amelyen a mustrákat tanultam. De legjobb az volt, hogy se a gazdatiszt, se a kocsis nem akartak visszatérni, hanem velünk akartak jönni a háborúba. Lipskivel együtt alig tudtuk erről lebeszélni őket. Mindketten nemrégiben nősültek, s atyámnak nagy szüksége volt rájuk.

Másnap kora reggel trombitaszó és dobpergés kíséretében indult el a csapat a magyar határ felé. Megérkeztünk a határátkelőhöz, ahol sárga-feketére festett oszlop állt, rajta kétfejű sassal. Egyikünk rálőtt, s a sas darabokra hullott. És mi máris magyar földön álltunk, ahol örömmel fogadtak bennünket. Azonnal előfogatokat biztosítottak, s így jutottunk el egyik helységből a másikba, s mindeütt lelkes éljenzéssel köszöntöttek. Így haladtunk szaporán Pest felé.

Kassára érkezvén ráakadtunk Tchorznicki ezredes úrra, aki itt várt be minket. Itt kellett néhány napot várakoznunk, míg a hadügyminisztériumból választ nem kaptunk arra vonatkozóan, hova menjen a csapatunk. Kassán remek fogadtatásban részesültünk. A vendéglátók határozott kívánsága volt, hogy a legelőkelőbb helyeken, a leggazdagabb polgárházakban kvártélyozhassanak el minket. Engemet és négy társamat a leggazdagabb magyaroknál helyeztek el, akiket a szolgaszemélyzet báróknak titulált. Különösen a ház úrnője, egy idősebb asszony mutatkozott irányomban rendkívül szívélyesnek – mint mondta, fiatal koromra való tekintettel, merthogy az egész egységben én voltam a legifjabb. Meséltem kellett a házamról, a családomról és az anyámtól vett szívszorító búcsúról. Azt mondta, megérti anyám szívbéli érzelmeit, mert neki is van két fia. Tisztek az osztrák hadsereg huszárságánál, de most az egész ezredükkel hazatértek, hogy saját nemzetük szabadságáért harcoljanak. Az egész városban ünnepségek, terített asztalos fogadások voltak nap mint nap, s a szabadság mellett a lengyel nemzetet is éltető hazafias szónoklatok alig akartak véget érni. Én azonban csak akkor vettem részt ezeken a bankettekben, amikor a meghívás elháríthatatlannak bizonyult.

Kedvemre valóbb volt a csendes, de annál szívélyesebb családi légkör, irántam tanúsított kedvesség, amely a szülői házat idézte fel bennem.

A báró család házában tartózkodott ekkoriban közeli unokahúguk, egy fiatal, elbűvölően szép magyar leány, aki zongorajátékával és kedves énekhangjával megédésítette ottlétemet. Már akkor is megszámlálhatatlan volt a hazafias, nemzeti dalok száma, de legkedvesebbek közé az tartozott, amely mintha a mi nálunk annyira ismert „Ott a réten nyíló virág, az ulánus őrségen áll”⁵⁷ átdolgozása lett volna. Én nagyon megszerettem ezt a dalt, s a bájos unokahúgocska készséggel ismételtette, kifejezve, hogy szívélyes rokonszenvet érez irántam, mivel unokatestvéreire emlékeztetem.

Végre megérkezett az általunk annyira hőn várt indulási parancs. Pestre rendelték bennünket. Az itt tapasztalt vendégszeretet ellenére, mindannyian vártuk, hogy a mi katonáinkkal egyesüljünk. A tiszteletteljes matróna úgy búcsúzott el tőlem, mintha családbélieje lettem volna, a bájos unokahúgocska pedig magyar nemzeti színű szalaggal átfont gyönyörű virágkoszorút nyújtott át nekem, kérve, mindig a szívem fölött hordjam arra emlékeztetendő, aki oly hőn ajánl engem Isten oltalmába.

Így indultunk el végre Pestre, s minél bennebb jártunk a valóban gyönyörű magyar földön, annál nagyobb szeretettel fogadtak bennünket és mindennel feltarisznyázva bocsátott bennünket további utunkra. Mindegyik gazda hordócska bort, kenyeret, szalonnát rakott a szekerünkbe, hogy „a lengyel barátok” ne éhezzenek és szomjúhozzanak az úton. Végre megérkeztünk Pestre. Egy hatalmas budai kaszárnnyába irányítottak bennünket.⁵⁸ A kapuban gyalogos lengyel légionista állt – málnavörös hajtókás fehér egyenruhában és négyszögletes piros csapkabán. Az udvaron mindenütt tolongás, láрма, vidámság. Újabb és újabb önkéntesek érkeznek, s javában folynak a mustrák.

A teljesen felszerelt első zászlóalj gyakorlatozott, amely hamarosan útra kelt a harctérre. Tchorznicki ezredesünket felhatalmazta a minisztérium, hogy szervezze meg az első – fehérnek hívott – ulánusezredet. Csaknem mindnyájan, kik Samborból jöttünk, ebbe az ulánusezredbe álltunk be. Sambori kiképzőtisztünk, Tadeusz Wołyński megkapta az 1830-as lengyel hadseregben viselt kapitányi rangját, majd rövidesen őrnaggyá léptették elő. Megérkezésünk után néhány nappal a légio első egysége elmaszírozott a hatalmas kaszárnnyából. Amióta állt, falait még nem hagyta el vitézesebb csapat. Kackiásan festett a vidám ifjú lengyel sereg, s vonult az egyik oldalán a Szűzanyával, a másikon a mi fehér sasunkkal díszített zászló alatt. Az utcákat, amelyeken át a vasútállomásra vonult a lengyel harcosok vitéz serege, a lengyeleket és a szabadságot élőző sokaság lepte el. „Ó, Bartosz, ó, Bartosz! Reményed ne hagyjon. Isten is megáldja, s megmenti hazánkat.”⁵⁹

Mi csak a pályaudvarig követtük testvéreinket, akiket irigylettünk, hogy a harctérre mennek.⁶⁰ A hadügyminisztériumban az a meggyőződés alakult ki, hogy az ulánusokat eredményesebb lesz a galíciai határ közelében szervezni, ahonnan könnyebben reméltek fegyvert, lovat és önkénteseket. Így ezredünk azt a parancsot kapta, hogy térjen vissza Kassára. Nyomban nekiálltunk a fegyverládák, a ruhaládák, a hámosládák bepakolásának, s az első hősök távozását követő pár napon belül elindultunk vissza azon az úton, amelyen Pestre jöttünk.

Néhány nappal azután, hogy Kassára érkeztünk, hírt vettük, hogy Schlik átlépte a galíciai határt, s több ezres seregével erőltetett menetben Kassa felé tart.⁶¹ Amikor pedig kiderült, hogy

⁵⁷ Tam na błoni u błyscopy kwiecie, / stoi ułan na wedecie.

Az 1830–31-es szabadságharc idején keletkezett népszerű katonadal. Szövegét Franciszek Kowalski írta, zenéjét gróf Wenzel Robert Gallenberg szerezte, de van, aki szerint Fryderyk Chopin komponálta.

⁵⁸ A Károly-laktanyába.

⁵⁹ Az 1846-ban meggyilkolt Marcell Skałkowski által 1837-ben írt, *Kościuszko krakowiakja*, vagy *A kaszások krakowiakja* címen ismert hazafias dal eredeti kezdő sorai:

Bartoszu, Bartoszu!
Oj, nie traćwa nadziei,
Bóg pobłogosławi,
Ojczyznę nam zbawi.

⁶⁰ Wysocki lengyel zászlóaljának első két százada Szolnokig vonaton, onnan Csongrádig (vagy Szegedig) hajón, majd előfogatokon jutott el Aradra. November 27-én vagy 28-án vonultak ki a Pesti pályaudvarra.

⁶¹ Franz Schlik tábornok 1848. december 6-án lépte át a Duklai-hágót a 8000 főt számláló galíciai osztrák hadtest élén. Három nap múlva ellenállás nélkül bevonul Eperjesre, ahonnan 10-én éjjel után indul meg Kassa ellen.

Schlik már-már a város falai alatt áll, ezredesünket utasították, hogy a felszereléssel együtt a lehető legrövidebb időn belül induljon Debrecenbe. Ezen utasításra ezredesünk a következőket mondta: „A felszerelést küldjétek oda, de amikor az ellenség közeledik, nem vonulhatok vissza. Ezért kérem; osszák ki a fegyvert a fiaimnak, s én velük együtt szembeszállok az ellenséggel.” Kerítettek a raktárakból egyrészt puskákat, másrészt vadászpuskákat, s mivel se tölténytáska, se bornyú nem akadt, mindenkinek kiosztottak két-két vászontarisznyát, amelyeket keresztben akasztottunk magunkra. Az egyikbe a töltényeket, a másikba az élelmet pakoltuk. Ígyen felfegyverkezve bevetettük magunka a kassai hegységbe, amelyet már csaknem teljesen ellepített Schlik tábornok serege. Én valamiféle gyutacsosnak hívott puskát kaptam, amelyet azelőtt életemben nem láttam. Meg kellett tanulnom tölteni.

Az osztrák hadsereg diadalmasan nyomult előre, mert könnyen leküzdhető ellenséggel állt szemben. A magyar sereg, amelynek jól felszerelt, harcedzett parancsnok által vezetett reguláris haddal kellett megküzdenie, szinte csak nemzetőri csapatokból állott, s kis részben rendelkezett tűzfegyverrel. Többségét kaszás parasztok alkották. Igaz, hogy a hegyen tizenkét ágyút állítottak fel az ellenséggel szemben, de hiányoztak mellőlük a képzett tüzérek. Amikor fölértünk a kassai hegyre, az egész magyar sereg már szétszóródva özönlött vissza, s a szűrös parasztok a bokrok közé dobálták kiegyenesített kaszáikat. Ezen csöppet se lehetett csodálkozni, mert a csapatokat vezénylő tisztek is eltűntek. Mi osztrák csatárookra bukkantunk, akikkel váltottunk pár lövést. Őszintén megdöbbentek azon, hogy akad egy csapat, amely szembe mer velük szállni, s már-már visszahúzódtak. Lipskinknek, az 1831-es lengyel hadsereg tüzerisztijének, aki éveken keresztül apám erdőkerülője volt, felcsillant a szeme a lövegek láttán. Hozzájuk szökkent, mint ifjú legény a szeretőjéhez, s megparancsolta a diákoknak: „Tűz!” Háromszor töltötték meg kartáccsal az ágyúkat, s háromszor hangzott a parancsszó: „Tűz!” Az osztrák hadsorokban zavar támadt, s diadalmas előrenyomulásuk némileg megtorpant. Úgy gondolták, hogy friss erő érkezett Kassa védelmére. E célzott ágyúlövések azt is lehetővé tették, hogy a lövegeket elvontassuk, amikor magunk is visszavonultunk a városba annak a seregnek utóvédjeként, amely a szó szoros értelmében eltűnt.

A Miskolcra vezető országúton meneteltünk. Kassától talán egy mérföldre az országút egyik oldalán húzódik a Bárca nevű falucska. Az országút másik oldalán több tucat lépésre a falu előtt megláttunk egy nagynak nem mondható kocsmáépületet. Ezt leírhatatlan örömmel nyugtáztuk, mert reggel óta egy falatot se ettünk. Kimerültünk, s a szomjúságtól kicserepesedett a szánk, mintha lázasak lettünk volna. Örültünk, hogy a kocsmában italhoz jutunk. Nem csalódtunk, bőven volt bor, s a magyar korcsmáros, annyi bort hozott, amennyit csak akartunk, anélkül, hogy a fizetésről kérdezett volna. Pont jókor jött a pillanatnyi pihenés, mert a pár perc múlva vágatva érkező lovas nemzetőrségtől megtudtuk, hogy egy erős osztrák lovascsapat közeledik.

Ezredesünk vonalba sorakoztatott bennünket, hogy azt a benyomást keltsük: erős csapat áll a kocsmánál. Az országút és a kocma mellett elterülő vízenyős rét nem volt különösebben alkalmas lovassági rohamra. Már is megláttuk az országúton támadt porfelleget, de az ellenségnek is feltűnhetett a felsorakozott gyalogos csapat. Megtorpant. Bizonyára azért, hogy megbeszéljék a rohamot. Ezalatt Tchorznicki így szólt hozzánk: „Fiúk! kevesen vagyunk (nyolcvanketten voltunk, beleértve az öt fogságba esett sebesültet is), s az ellenség erős, töltényünk pedig kevés van. Vaktában nem lövöldözhetünk, mert kár minden töltényért. Mindenki az ellenség mellé célozzon, s csak akkor lőjön, ha már közel van!” Pillanatnyi szünet után az osztrák lovascsapat, két század dragonyos, vagyis mintegy 300 ember lehetett, teljes vágatában megrohamozott bennünket.⁶² Mi szívélyes fogadtatásban részesítettük őket, mert az első sortűz után olyan forgolódás támadt körükben, mint a megriadt darvak tumultusában, s a rét emberi testek és megölt lovak nyoszolyója lett. A rohamot vitézül vezető Colorado őrnagy is elesett.⁶³ Hogy jól céloztunk, azt az is bizonyíthatja, hogy e derék katona mellét hét golyó ütötte át. A lova is kimúlt, akárcsak Schlik segédisztijének lova, akit foglyul ejtettünk a nála lévő haditervekkel és térképekkel együtt.⁶⁴ Kardját átnyújtva azt mondta; fogságát megédesíti az, hogy a vitéz lengyeleknek adta meg magát.

⁶² A valóságban az 1. (Ferenc József) könnyűlovasezred egyik századának két vagy három szakaszáról, vagyis hetven, maximum százegynéhány emberről lehetett szó.

⁶³ A rohamot vezető őrnagyot Horatio Concoreggióknak hívták.

⁶⁴ Anton Scudier vezérkari százados esett fogságba.

Az egész lovascsapat hátat fordított. Csak annyi időnk maradt, hogy még egyszer megtöltsük puskánkat, s búcsúzóul utánuk löjünk. A kassai kórházak megteltek sebesültekkel. Amikor másnap Schlik végigjárta a kórházakat, s ott a mi öt sebesültünkre is ráakadt, azt mondta: „Die Polen hasse ich als Feinde meines Kaisers, aber ich ehre Sie als Soldaten.”⁶⁵

Rövid ideig tartott a mi ellenséggel történt első ütközetünk, s szinte semmiségnek éreztük, következményeiben azonban rendkívüli jelentősége volt. Megmentettük a magyarok 12 ágyúját, azokat, amelyekkel Lipski oly eredményes fogadtatásban részesítette az osztrákokat. Ezek a Kassából kimenekített ágyúk aztán nem egészen egy mérföldre Bárcától a legnagyobb nyugalomban pihentek – a tűzérkekkel és a lovakkal együtt. Összecsapásunkkal feltartóztattuk Schliket.

Ezalatt Miskolcon gyülekezett a magyar hadsereg, amelyet már a szabadság hívószavára Kossuth zászlaihoz pártolt, csupa magyarokból álló régi osztrák ezredek alkottak. Másfél nappal ezután bevánszorogtunk Miskolcra, ahol a Kassánál szétvert sereg maradékaira találtunk. Holtfáradtan érkezve alig álltunk a lábunkon, de fáradalmainkat feledtette az a lelkes fogadtatás, amelyben a miskolciak részesítettek bennünket. A bekvártélyozásnál szabályosan szétszédtek bennünket: mindenki lengyelt akart vendégül látni. Egy tisztos küllemű magyar valósággal a karjaiba kapott; átvette tőlem a nehéz puskát, amelytől mindkét vállam feldagadt, s alig bírtam kiszabadulni a hölgyek ölelő karjaiból. Később ezen összecsapásért első osztályú érdemjellel díszítették fel a zászlónkat, s mindnyájunknak hasonló vitézségi érdemjel került a kebelére.⁶⁶

Miskolcra történt megérkezésünkkel egyidőben, az aradi harc térről is híreket kaptunk, ahová az osztrák kézen lévő erőd bevételére küldték Pesten elbúcsúztatott bajtársainkat. Magyarország túlsó szegletében ők is kitüntették magukat. Megérkezésük első napján túlestek a tűzkeresztségen, s vitézségükkel rajongó tiszteletet keltette a magyarokban a lengyel fegyverek iránt. Ha az erőd ellen indított aznap éjjeli roham során a magyar sereg hozzájuk hasonló vitézséget tanúsított volna, Arad teljességgel a magyarok birtokába kerül. A lengyel katona már-már megmászni készült az erődítményt, amikor elrendelték a visszavonulást, s így támogatás híján a lengyelek érzékeny veszteséget szenvedtek halottakban.⁶⁷ Elég az, hogy a lengyelek Magyarország két távoli részén szinte egyazon napon bizonyították be, miként tudnak harcolni a népek szabadságáért. A lengyel fegyvertények hírei egész Magyarországot bejárták.

Miskolcon szerveződött a lengyel had, egyesültek a különféle lengyel egységek. Az imígyen alakuló lengyel légióhoz mindenfelől érkeztek az önkéntesek, beleértve az osztrák hadsereg dezertőrjeit is, akik nem kevesen voltak. A hadsereg fölötti főparancsnokságot Mészáros altábornagy, a későbbi hadügyminiszter vette át, a parancsnokságot pedig Klapka tábornok.⁶⁸ A Wysocki tábornok parancsnoksága alatt álló másik lengyel légió is erősödött néhány zászlóaljjal. És ott alakult meg az 1. ulánuszred is Poniniski gróf parancsnoksága alatt, aki azelőtt az osztrák hadseregben szolgált, majd a magyarországi háború után magas állást töltött be az olasz hadseregben.⁶⁹

Nincs szándékomban leírni mindazon csatákat, amelyekben részt vettem, de eszembe jut a Tokajnál vívott ütközet, amelyben a légiónk is részt vett, s hathatósan hozzájárult a magyarok

⁶⁵ „A lengyeleket, mint császárom ellenségeit gyűlölöm, de mint katonákat tisztetem.” (ném.)

⁶⁶ Bárcai tetteért Görgei Artúr főparancsnok és hadügyminiszter 1849. május 31-én díszítette fel az ulánus-osztály zászlóját III. osztályú érdemjellel „a hálás magyar nemzet nevében”. Ez formálisan azt jelentette, hogy a kitüntetést az egység mindenegyes tagja megkapta.

⁶⁷ Az Arad vára ellen 1848. december 4-én végrehajtott, meglepetésszerűnek szánt rohamban két lengyel halt hősi halált és egy esett fogságba.

⁶⁸ Miskolcon 1848. december közepén valóban egyesültek a szétvert északi hadseregben küzdő lengyel csapatok: Rembowski vadászszázada, a Wysocki-zászlóalj Żółtowski százados által vezetett 3. százada, Tchorznicki ulánuszszázada. Valójában Miskolc azonban 1849 májusában lett a lengyel légió szervezési központja, ahol az országban szétszórta működő és szerveződő lengyel csapatok egyesültek.

⁶⁹ A december 11-i kassai ütközet után az északi sereg maradványai fölött Mészáros Lázár, hadügyminiszter vette át a főparancsnokságot, aki ekkor még csak vezérőrnagy volt. Miután a vezetésével újjászervezett hadtest 1849. január 4-én vereséget szenvedett Kassánál, annak vezényletét január 13-án Klapka Györgynek adta át, aki ekkor még csak ezredes volt.

ragyogó győzelméhez.⁷⁰ Tokajban három hatalom – Ausztria, Oroszország, Poroszország – szőlőültetvényei húzódnak egymás mellett. Itt zajlott az említett győzelmet kivívó ütközet. Azon a hegyen, amelyen az osztrák hadsereg állt, a bécsi udvar szőlőbirtoka terül el. E hegyet kellett feltétlenül birtokba venni. A magyar sereg több sikertelen rohamot indított, hogy elfoglalja. Aznap sűrű köd ereszkedett a tájra. A lengyelek parancsba kapták, hogy foglalják el a hegyet. Nagy csendben az osztrák csapatok közelébe vonultunk, majd „Hurrá, fiúk! Szuronyt szegezze!” – kiáltással előre törünk, s egy pillanat múlva már a hegy urai voltunk. Az osztrák sereg több sikertelen kísérletet tett a hegy visszavételére, de minden alkalommal visszavertük az ellenséges gyalogság rohamát! Hirtelen lódobogás verte fel a keményre fagyott földet...

E háború alatt rendkívül szigorú tél köszöntött ránk. Oly kemény fagyokat éltünk meg, hogy a tokaji bor is megdermedt, pedig ilyesmire időtlen időktől fogva nem volt példa. Egy huszárrjárőr hozta a hírt, hogy egy egész vértesezred készül rohamra. Már arra se maradt idő, hogy elhangozzék a parancs: „Négyszöget alkoss!”⁷¹, mert a sűrű ködből szinte orrunk előtt bontakoztak ki a vértések. De csúnyán ráfizettek vakmerőségükre. Oly célzott lövésekkel fogadtuk őket, hogy soraik azonnal összekuszálódtak.⁷² Nem volt már módjuk visszavonulniuk, így körbevágtattak bennünket, mi pedig nem sajnáltuk tőlük a golyót, sokuknak örökre megágyazva az egész hegyháton. A közlőről kilőtt golyók a vértéket is átütötték. Másnap Klapka ezredes napiparancsban adta, hogy jutalmul a tokaji ütközetben tanúsított helytállásunkért a légiót mentesíti a tábori szolgálattól. Nem kellett őrszolgálatot tartanunk, s az éjszakát kvártélyainkon tölthettük. Az ütközet után pár nappal Klapka arcvonalunk előtt fejezte ki a kormány köszönetét: „Lengyelek. A magyarok hálásak egyik legnagyobb győzelmük kivívásáért, én pedig tábornoki rangomért mondok nektek köszönetet.”⁷³ A lengyel légió másik egysége, amely Wysocki tábornok parancsnoksága alatt szintén pár zászlóaljából állt, vitézül aprította az ellenséget, s a kápolnai csatában szerzett hírneve révén babérkoszorú került a lengyel zászlóra.⁷⁴

A téli hadjárat után a magyarok egyre-másra aratták a győzelmeket. Mi is kifújhattuk magunkat. Csapatunkat egy Nyíregyháza nevű kisvárosba küldték. Ott kaptunk volna lovakat, s szerveződöttünk volna lovasezreddé. Engem az első század azon szakaszába osztottak be, amelynek Wagner kapitány – szintén egy 1831-es tiszt – volt a parancsnoka. Strázsamesterré léptettek elő.⁷⁵ Szakaszomban szolgált gróf Jan Aleksander Fredro főhadnagy is, akit testvérünként szerettünk, s „drága Oleśnek” hívtunk.⁷⁶ Alig alakult meg a két svadron, vagyis az első osztály, (amelynek honi, turzei jó barátom, Tadeusz Wołyński volt a vezére), parancsnokunk, Tchorznicki ezredes parancsba adta, hogy menjünk Debrecenbe, a kormány akkori székhelyére, mivel tartani lehetett valamiféle ellenforradalmi felfordulástól.

⁷⁰ Az 1849. január 22-én Tarcálnál kivívt győzelemben a Jerzy Bułharyn ezredes által vezetett lengyel századok meghatározó szerepet játszottak, s különösen a Kápolna-hegy elfoglalásával tűntek ki. Itt Bielański az egész Tokaj hegységre gondolhatott, mivel a január 31-i tokaji ütközetben csak egy lengyel tüzértiszt, Józef Kleczyński vett részt és tüntette ki magát.

⁷¹ A lengyelek a 2. (Sunstenu) vértesezred egy századának rohamát verték vissza a honvédekkel együtt.

⁷² Klapkát csak március 31-én nevezték ki tábornoknak. Tehát e beszédben csak feltételes módban utalhatott a tábornoki rangra.

⁷³ A kápolnai csatában a Tadeusz Idzikowski őrnagy által vezetett 2. lengyel zászlóalj tűnt ki vitézségével. Wysocki alezredes Aradnál szolgált lengyel zászlóalját és a Poniński kapitány-vezette ulánusszázadot február elején Damjanich János tábornok bánsági hadosztályába osztották be. III. osztályú érdemjellel a tavaszi hadjáratban részt vett 1. lengyel zászlóaljat tüntették ki.

⁷⁴ Wagner, Julian (1817–?) 1848. december 9-én hadnagynak nevezik ki a lengyel dzsidáscepathoz. 1849 januárjában Tchorznicki dzsidásosztályában dandársegédtisztként a felső-tiszai fronton harcol. A január 22-i tarcali csatában tanúsított vitézségéért a dandárparancsnok, Tchorznicki őrnagy január 26-án főhadnaggyá javasolta előléptetni. Később a légió 2. dzsidásvezredében főhadnagy. Kapitánnyá a törökországi emigrációban léptették elő.

⁷⁵ Fredro, Jan Aleksander (1829–1892), a híres drámaíró, Aleksander Fredro fia. 1848 decemberében Tchorznicki ulánusszázadában őrmester, 1849. január végén a tarcali csatában tanúsított vitézségéért hadnaggyá léptetik elő. Március 16-tól főhadnagy a 2. ulánusezredben. Irodalmi tevékenysége is jelentős. Egyfelvonásos darabjait magyar színházak is sikerrel játszották 1867 után.

Kedves és számomra teljesen váratlan találkozásban volt részem Debrecenben. Nagyszombaton történt, hogy a délutáni mustrán szakaszom éppen lovasbemutatót tartott. Wagner kapitányunk ugyanis derék lovas volt, s minden igyekezetével azon volt, hogy ulánusai is vitézül megüljék a lovat. A mustrán a magyar hadsereg egy ugyancsak fiatal ezredese szemlélte gyakorlatainkat. Kapitányomnak valami nem tetszett egyik katonám tartásában és rám parancsolt: „Bielański strázsamester! ügyeljen jobban arra a katonára!” Észrevettem, hogy miután kapitány szájából elhangzott a „Bielański!”, az említett ezredes odament a kapitányhoz és szóba elegyedett vele, időnként felém-felém pillantva. A szemlét követően, miután visszaértünk a szállásunkra, a kapitány magához hívatott és így szólt hozzám: „Kaziu, holnapra meg vagy hívva Dembiński tábornokhoz tojásszentelésre. Díszegyenruhában jelentkezze nálam, s a többi tiszttel együtt megyünk oda.”

A teremben, ahol a tábornok a fogadást adta, ismét felfedeztem az említett honvédezredest, s ugyancsak csodálkoztam, amikor odajött hozzám, s lengyelül megkérdezte: „Hogy vagy, strázsamesterem?” A beszélgetés során megkérdezte: „Hogy állsz anyagilag?” Azt válaszoltam, hogy már üres a bukszám, mert négy nappal ezelőtt volt zsoldfizetés, s a következőre az ünnepek után kerülhet sor. „Hallottam – mondja az ezredes –, hogy rövidesen útra keltek Pestre, s egy oly nagyvárosban az ulánusnak nem lehet üres a zseb. Hogy fussa a különféle apró kiadásokra, fogadd el tőle, strázsamesterem, ezt a 100 forintot. Ezzel egy 100 forintos bankót nyomott a kezembe, s zavaromat látva, elmosolyodva mondta: „Hát nem ismersz meg? Igaz, én se ismertem volna rád, bár két bátyádat, Antonit és Karolt jól ismerem, mert közeli rokonaim. Zygmunt Jordan vagyok, Dembiński tábornok segédtsíztje!”⁷⁶ Kedves találkozás volt, s az adomány ugyancsak jókor jött a katonának, aki Jordan kuzinom híradása szerint hamarosan az állam fővárosában találja magát, hol megannyi kellemetességben és jól megérdemelt pihenésben legyen része a fárasztó szolgálat után.

Jordan ezredes szavai tényleg beigazolódtak, mert a húsvéti ünnepek után pár nappal ezredünk parancsot kapott, hogy gyors menetben vonuljon Pestre. Megálltunk egy kisvárosban pihenni, inkább a megpatkolandó lovak, mint magunk miatt. E menet során jókora kelés nőtt a nyakamon, ami ugyancsak gyötört, mert nem tudtam begombolni az egyenruhát. Éltem a pihenés lehetőségével, és késő délután, elmentem ezredorvosunkhoz tanácsért. A doktor lakásában nagy lármá és vidámság uralkodott, gőzölögtek a szamovárok, s a szobában szanaszét heverő üvegek is bizonyították, hogy a vidámság és jókedv már hosszabb ideje uralta a teret. Mindenütt asztalok álltak, az asztaloknál pedig szenvedélyesen folytak a kártyacsaták. Kedvesen fogadtak. Az orvos a kelést szemügyre véve elmosolyodott és tapaszt tett rá.⁷⁷ Egy-kettőre meggyógyulok – mondta, majd hozzátette: „Most pedig ülj le közénk kártyáznál!” Szabadkoztam és kibúvót kerestem, hogy nem értek a kártyához, főleg ahhoz, amit ők játszanak. De a bajtársak azzal bíztattak, hogy az nem baj, mert ezt a játékot könnyen meg lehet tanulni, s meg is tanítanak rá. Tudták, hogy van pénzem, mert kuzinommal történt debreceni találkozásomnak az egész ezredben híre ment. Helyet kellett hát foglalnom az egyik asztalnál, s beigazolódtak a mondás, hogy „hülyéknek áll a szerencse!” Már egy nagy halom pénz hevert előttem, annak ellenére, hogy gyötört a játék, de mivel nyeresre álltam, nem illett odahagynom az asztalt. Maga a Gondviselés jött segítségemre, hogy a bosszantó és kínzó szórakozástól megszabadítson. Az ezredes segédtsíztje jött írásbeli paranccsal, hogy éjfél után kettő órakor szakaszomnak a kijelölt gyülekezőhelyen kell sorakoznia. Mivel éjszaka, csendben, kürtszó nélkül kell távoznunk, hogy a városban ne tudjanak az elvonulásunkról. Minden strázsamesternek magának kell indulásra felkészítenie a katonáit. Felmutattam az írásbeli parancsot bajtársaimnak, közölve, hogy búcsút kell tőlük vennem, mert szakaszomat a várostól távol kvártélyozták be. El akartam venni legalább a saját pénzemet, de az egyik bajtársam megszólalt, hogy helyettesíteni fog a játékban, mert hiszen bűn volna hátat fordítani ekkora szerencsének, amit az én kártyajárásom hoz. Hallgattam rá, s otthagytam

⁷⁶ Jordan Zygmunt (1824–1866) 1848 őszén jön Magyarországra. 1849. február 1-jétől főhadnagy a 44. honvédszászlóalj állományában és segédtsízt Dembiński altábornagy mellett. Március 1-jétől százados. Ezt követően Dembiński megbízásával Németországba utazik, ahol többek között Bakunyinnal is kapcsolatba lép. Visszatérése után továbbra is Dembiński mellett szolgál: részt vesz a Dembiński által tervezett galíciai betörés előkészítésében. (A tervet május elején elvetik.) Az augusztus 2-i újszegedi csatában az utolsó pillanatig védi a Tisza hídját és súlyosan megsebesül. Itteni helytállásáért augusztus 8-án III. osztályú érdemjellel tüntetik ki, majd őrnaggyá léptetik elő.

⁷⁷ Latynik, Hieronim orvoskapitány.

tam a pénzt, magam pedig eltávoztam a vett parancsot teljesíteni. Csak pár óra múlva tértem vissza, de ahelyett, hogy a nyert pénzt felmarkoltam volna, asztalomat elnéptelenedve találtam. Nemcsak a pénzem került mások zsebébe, de még a veszteséget is ki kellett pótolnom. Csaknem teljesen üres zsebbel vonultam Pestre, de életre szóló tanulsággal. Megfogadtam ugyanis, hogy soha az életben nem nyúlok semmiféle hazárdjátékoz. Fogadalmamat a mai napig megtartottam. Nemegyszer voltam tanúja, mennyi szerencsétlenség okozója ez a sorscsapásszerű szenvedély.

Hosszú, fárasztó menet után vonultunk be Pestre. A gyönyörű főváros egyik legelőkelőbb szállójába kvártélyoztak be minket. Közölték velünk, hogy ne kíméljük, ne sajnáljuk a szobákat, mert e hotel tulajdonosa nagy svargelb, ittlétek során mindvégig kedvében járt az osztrákoknak, s fegyvereik legszerényebb sikerei alkalmából is bankettet adott a császári had tiszteletére, s folyton-folyvást ellenségesen kezelte a Magyarország szabadságért küzdőket.⁷⁸ Így a katona e pompázatos szobák vörös bársonnyal bevont bútorain rakta szét lófelszerelését, hogy megtisztogassa és rendbe rakja.

Vidámnak festett akkortájt a magyar főváros, csupa nyüzsgés és hangzavar uralta, mindenfelől vonultak be a győztes hadak, amelyek vereségek sorát mérték az ellenségre. Éppen a Poniński parancsnoksága alatt álló első ulánusezred készült bevonulni, s engem küldtek elébük, hogy bevezessem a derék hősokeket, akik bebizonyították Szolnoknál: „nagyobb úr nincs ki más, mint a lengyel dzsidás”, s hogy a dzsida a szálfegyverek királynője.⁷⁹ Budát azonban még az osztrákok tartották megszállva, s nemegyszer Pest felől is látni lehetett a gránátosok őrségváltását a várban. Ők meg csak azt lesték, hogy egy csapat vagy őrjárat megjelenjék, s ágyúival azonnal tüzet nyitottak a várostra. Amikor az első ulánusezred elébe mentem, elkerülve a Duna mentén húzódó utcákat, s éppen egy nagy téren készültem keresztülvágni, megállított egy magyar honvéd. Miután megkérdezte, hová tartok, s azt tanácsolta, hogy legjobb, ha vágta fogom a lovamat, mert nemrégiben a téren átvágó őrjáratot tűz alá vették a várból, s két katona meghalt. Megfogadva a tanácsát, sarkantyúba fogtam a hátsómat és vágattam, ahogy csak a lovam bírta. Ám észrevehettek a várból, s csak arra várva, hogy a mellékutcából kiérjek, jól célozva rám sütötték az ágyút. De a golyóra nyilván még nem az én nevem volt ráírva, mert egy szegény zsidó pékárust találtak el, aki cipőkkel telt batyut vagy puttyont vitt a hátán. A zsidó emberke elterült a járdán s cipői szanaszét gurultak, én meg kardommal szalutáltam a várbelieknek. Nem messze ettől a helytől szembetalálkoztam az ulánusokkal, s az ezredesnek tett jelentésben beszámoltam az estről, amelyet mindnyájan mulatságosnak találtak. Más utakon veztettem őket a részükre elkészített szálláshelyre, nem akarván, hogy a várbeliek őket is megtréflálják.

Görgei tábornok majdhogynem Bécs alól vonta vissza a seregét Budához és megkezdődött az erődtítmény ostroma. Ezzel nagy stratégiai hibát követett el, mert Bécsben már várták a magyar hadakat, hogy leszámolhassanak a kamarillával. Buda bevétele rengeteg emberbe került, mert az osztrák helyőrség vitézül védekezett, s parancsnoka hősi halált halt.⁸⁰

Eközben nyugtalanító hírek érkeztek arról, hogy az oroszok már előretörték Galíciát. Így a mi hadtestünk, amelynek kötelekéké tartozott az egész egyesített lengyel légio is, elindult a galíciai határ felé. Így érkeztünk ismét Miskolcra.⁸¹ Istenem, mekkora volt az örömöm, amikor Miskolc egyik utcáján karjaimba futott az én drága Karol bátyám, aki legidősebb testvérünkkel, Antonival együtt

⁷⁸ A 2. lengyel ulánusezred Debrecenen, Szoboszlón, Szolnokon át vonult Pest alá, s csatlakozott Aulich Lajos I. hadtestéhez. Egy ideig részt vett a budai vár zárolásában, majd elvonult Miskolcra. Pischinger, a *Két oroszlánchoz* című fogadó tulajdonosa tagadta meg a lengyelek elszállásolását.

⁷⁹ Poniński, Władysław, (1823–1901) az I. (János főherceg) dragonyosezred kilépett hadnagya, 1848. november 17-én főhadnagyi rangban a Pesten szerveződő lengyel légio zászlóaljsegédtisztje lett. 1848 decemberében már kapitányként ő szervezte meg Aradon az I. ulánusezredet (valójában ulánusszázadot), amely 1849. március 5-én rohamot kezdeményezett a 3. (Ferenc József) dragonyosezred ellen, s döntő érdeme volt annak szétverésében. Részt vett a tavaszi hadjáratban, s Komáromból tért vissza Pestre, ahonnan tovább vonult Miskolcra. A magyarországi hadszínteret alezredesként hagyta el. Az 1860-as években az olasz hadsereg tábornokaként II. Viktor Emánuel király szárnysegéde.

⁸⁰ Arról, hogy kellő erő híján ne Bécs ellen vonuljanak, hanem a Budai várat vegyék be, haditanács döntött, nem Görgei. A budai vár mielőbbi elfoglalását tartotta fontosnak Kossuth is. Hentzi von Arthurm, Heinrich (1785–1849) cs. kir. tábornok esett el május 21-én Budavár védelmében.

⁸¹ Az 1849 májusában Miskolcon egyesített magyarországi lengyel légio az északi hadsereg része volt, amelynek fő erejét a szerveződő IX. hadtest alkotta. Az északi hadsereg élén 1849. április közepétől Dembiński

tavasszal érkezett Magyarországra. Véttem a szigorú katonai szabályzat ellen, hogy nem szabad a menetoszlopot elhagyni, de megálltam, s a lóról is lepattantam. Megöleltük egymást, s vége-hossza se lett volna a szívélyes ölekezésnek, ha nincs az a szigorú katonai regula, hogy aki háború alatt parancs nélkül elhagyja hadsorát, golyót kap. Tehát még egy testvéri ölelés... és lóra pattanva előrevágtattam, hogy visszaálljak a helyemre. Azt a szívbéli érzést, amely keblemet feszítette, még Sienkiewicz is nehezen tudta volna leírni.⁸² Mivel én voltam a szakaszparancsnok, ott kellett lennem a szakaszom mellett, hogy a további szolgálatra vonatkozó parancsot átvehessem. Még időben érkeztem ahhoz, hogy szakaszom arcvonala előtt szembe állhassak az ezredesemmel, s meghallhassam, minő örömteli változás állott be a parancsban, miszerint egy huszárezredet rendeltek előőrsi szolgálatra, amelyet az addigiak szerint nekünk kellett volna ellátnunk. A szomszédos faluba vonultunk kvártélyra. E szálláshelyen Karol bátyám is megjelent, s egész éjszaka örvendezhettünk egymásnak. Vége-hossza nem volt a kérdéseknek és a válaszoknak. Elmeséltem az elmúlt ínséges tél nyomorúságait, amikor nem egy éjszakát töltöttünk a szabad ég alatt táborozva a táborút mellett és szörnyen fagyoskodva. Olykor még tüzet sem volt szabad rakni. Én pedig ahelyett, hogy a kérdésekre válaszoltam volna, az után érdeklődtem, hogy mi újság odahaza, apámnál, mint csinál a mi drága jó anyánk, s miként viselte el, hogy tőlük, másik két fiától is búcsút kellett vennie, s egyáltalán mit művel a család, s mi van odahaza, az országban?

Csak az elbeszélésem során jutottak eszembe a rövid és téli hadjárat különféle eseményei: példaként idézek egyet. Schlik tábornok még Kassán állomásozott, s a magyar kormány tervet készített arra vonatkozóan, hogy e fészékben fogja őt harapófogóba, mint vadászat során vadkant a rengetegben. Az akkoriban még méretét tekintve a mi kis szerény egységünket is Újhelyre küldték, ahol egy magyar csapat csatlakozott volna hozzánk. Újhelyen Kossuth úrhoz szállásoltak be, aki Kossuth Lajos kormányzó atyai nagybátyja volt.⁸³ Éppen Szentestére érkezünk oda, mivel két napon át szinte pihenés nélkül erőltetett menetben masíroztunk. Micsoda öröm, micsoda boldogság fűtött, kényelmes házban Szentestére megterített asztalhoz leülni, amelyen a legkülönfélébb fajtájú, fenséges borok sorakoztak. Nyolcunkat szállásoltak itt el. Látható örömmünket leltük az evésben és meggyőző bizonyítékát adtuk annak, mennyire ízlik a bor, de az egész fogadás semmiségnek tetszett ahhoz a boldogsághoz képest, amit annak pusztá gondolata keltett bennünk, hogy frissen vetett ágyban fogunk aludni. Már is leragadtak a szempilláink. De mielőtt éjfél ütött volna az óra, megzörgettek az ablakot és fellármáztak, hogy fegyverbe, s ez már is rádöbentett bennünket, hogy a katonának nem szabad dunnák közt pihennie. Talpra pattantunk, s egy pillanat múlva puskával a vállunkon a téren sorakoztunk. E hirdelen és csendes riadót annak híre idézte elő, hogy egy Újhelyhez közeli faluban estefelé erős osztrák dragonyososztagot láttak, s a mi egységünk alig számlált 200 embert. Órláncot kellett tehát vonni a város köré, mert a vett hírekből nem lehetett arra következtetni, merről várható a dragonyosok támadása. Két csapatra osztottak bennünket; az egyik adta az őrszemeket, a másik a városban teljesített őrszolgálatot. Engem őrszemnek osztottak be, s az órláncot a vén hadastyán Lipski, apám erdőkerülője állította fel. Tudomásunkra hozták, hogy mivel kevesen vagyunk, két óránként váltanak le bennünket. Arra is figyelmeztettek bennünket, hogy csendben legyünk és füleljünk minden neszre vagy lődobogásra. Minden nyugtalanító zajra le kellett térdelni és a földre tapasztott füllel figyelni, s ha már bizonyosságot nyert az ember, hogy ellenség közeledik, puskalövés-sel kellett jelt adni.

Könnyű mindezt meleg, fűtött szobában, zöld asztal mellett kényelmesen elterpeszkedve leírni, de aki ezen írást olvassa majdan, képzelje el magát az alig tizennyolc éves fiatalember helyében, aki állandóan betegeskedett. A kényelmes, meleg ágyból kiugraszta, még mámoros fővel a tízegynéhány fokos hidegben nyílt mezőn magányosan őrséget állva nem feleltem meg a rám bízott feladat-

altábornagy állt. Az általa papíron tervezett galíciai betörést a kormány május 5-én megtiltotta. Dembiński áprilisi-májusi „csigahadjárata” egyébként se veszélyeztette Galíciát. Az, hogy Karol d’Abancourt kapitány egy szakasz huszár élén ráijesztett a barwineki határátkelő osztrák őrségére, tüntetésnek tekinthető csupán.

⁸² Sienkiewicz, Henryk (1846–1916) a XIX. század utolsó két évtizedében írt történelmi trilógiájával – *Őzönvíz, Tűzzel-vassal, Kislovag* – tett szert nagy népszerűségre.

⁸³ Nagyon távoli rokonról lehet szó, mivel a Kossuth-család zempléni ága meglehetősen távoli rokonságban áll a turóci ággal, amelyből Kossuth apja, László származott.

nak. A tilalom ellenére jókora léptekkel ide-oda szökdelttem, s szememet hóval dörzsölgettem, hogy elűzzem a letaglózó álmot. Az éjszakai csendben rendre úgy tűnt föl, hogy lódobogás csikorgatja a fagyos havat, máskor meg fojtott hangokat s harsány kiáltásokat hallottam. Letérdeltem, hogy földre tapasztott füllel állapítsam meg, merről hallik az ember hangok zaja és a hőcsikorgató patadobaj. Fejemet a földre hajtottam, de már nem tudtam fölemelni. Az álom mindennél erősebb volt: elaludtam. Hirtelen úgy éreztem, mintha szabályosan ráznának, és állandóan azt kiáltoznák: „Kazi, ébredj!” A kiáltás az őrségváltás parancsnokától jött; szerencsémre a tiszt családunk barátja, Lipski volt. Miután végre észhez térített, rám rivallt: „Te jó Isten, mit tettél? Elfeledd a hadiregulát, hogy ellenség közelében az őrségben elalvást golyóval büntetik? Talpra, s ha háromszori füttyöt hallasz, ugyanazzal válaszolj: ez a jelszó.”

A havon csikorgó léptek, s a fojtott emberi hangok, amelyeket hallottam, az őrségváltás tagjaitól eredtek. Amikor az előttem lévő, vagyis az utolsóelőtti katonához ért az őrségváltás, s a háromszori füttyjelre nem válaszoltam, (tudva, hogy én állok azon a helyen), Lipski az egész őrjáratot megállította, s egymagában jött megkeresni engem, hogy meggyőződjék, mi történt velem. Miután az őrjáráthoz visszatért, megadta a jelszót, amire már én is válaszoltam, s leváltottak. Örövendve mentünk az ideiglenes őrszobába, amely egy gazda háza volt, akinek az udvarán a metsző hidegben párálló ganajdomb emelkedett, s mintha azt sugallta volna, hogy benne milyen jó meleg van. Megbontottuk kicsit, és sorra belefurakodtunk, s így egymás mellett fekve adtuk át magunkat annak a kellemnek, ahogyan csontját fagyott tagjaink felengednek a melegben. Azon tréfalcoztunk, hogy mifelénk milyen bölcsen boldogulnak a magukat a fogcsikorgató hidegben trágyadombba fűrő disznók.

Nyomasztóan telt az emlékezetes 1848-as év szenteste éjjele, s amikor felkelt a nap és beköszöntött a keresztény családoknál oly örömteli nagy ünnep, mi csak a közelben lévő ellenséges dragonyosokat éreztük, akik mindegyre nem akartak mutatkozni. Visszamentünk Újhelyre, s átkoztuk azt, aki azon dragonyosokat valahol látni vélte és megfosztott bennünket attól a kényelmes pihenéstől, amelyben Kossuth úrék házában részünk lett volna. Olyanszerű volt a kívánságunk, hogy soha életében ne kóstolja többé az ízletes magyar paprikás szalonnát, s ne igyon rá a nemes borból, amely oly bőven terem az Újhelyt övező szőlőhegyeken.

Újhelyre egész éjen át hajnalig vonultak be a különböző csapatok, s megérkeztek a magyar ezredek is. Megjött zászlajával a légióknak egysége is, s vele együtt Tchorznicki ezredesünk, akinek parancsnoksága alatt kerítette volna be az egyesült had Kassát és a még mindig falai között táborozó Schlik tábornokot és hadtestét.⁸⁴ Mundérjainkat megtisztogatva némi pihenés után új zászlónk alatt vonultunk be a templomba, a karácsonyi ünnepi misére. Délután elindultunk Kassa felé. Azért emlékszem jól e hadjáratra, mert már a második éjszaka volt más és más fekhelyünk. Késő este vertünk tábor egy erdő szélén a szabad ég alatt. Híján voltunk a kvártélyoknak, csak egy kurta kocsmá akadt, söntésének két oldalán egy-egy szobácskával, amelyek a tulajdonosok lakásául szolgáltak. A lakást az ezredes és törzsisztjei foglalták el. A kocsmá előtt őrség állt, de be lehetett menni. Bár lehet, hogy csak azoknak, akik jelentést hoztak. Az egész had a szabad ég alatt táborozott. A csikorgó fagyban tábortűzek gyúltak. A tábortűz azonban csak az ember lángok felőli oldalát melengette, a másik oldala azonban szabályosan megfagyott. Parancsszó nélkül forgolódtunk, de alvásra senki se gondolt. Székérdék kenyeret hoztak, de a kétszersült olyan volt, mint a jégkolonc. Be kellett dobni a tűzbe, hogy fölengedjen. A héja megpörköldött ugyan, de a belseje kőkemény maradt. Éjjél körül megbolydult a tábor, visszaérkezett az őrjáratunk, amely néhány osztrák katonát hozott magával. Éltek, de éktelen sebek tarkították őket, mert a malomban, ahol éppen melegedtek, egy magyar őrjárat fogságba estek. A mi őrjáratunk ugyan megvédte őket a magyar katonák kegyetlenkedéseitől, de közben mindnyájan szörnyű sebeket kaptak. Hogy sebeiket orvosunk ellássa, s az ellenség helyzetéről hírt adjanak, a kocsmába kísértették őket. Én szerencsére szolgálatban álltam,

⁸⁴ A magyar északi hadtest törzse kombinált haditervet dolgozott ki Kassa visszafoglalására. Ennek részét képezte, hogy a hadművelet bevezető lépéseként két magyar különítmény Eperjest veszi birtokba, és ezzel Schlik hátába kerülve, annak visszavonulási útvonaltól elvágja. A haditerv a Kassától keletre fekvő Dargói-hágó megszállását is elrendelte. Ennek feladatával Władysław Tchorznicki őrnagyot bízta meg, akinek 1000 fős, két ágyúval megerősített különítmény állt a rendelkezésére, benne a lengyel „gyalogos” ulánusszázad 80 főt kitevő csapatával. A vállalkozás nem sikerült, s a lengyel század is húsz halottat, foglyot és sebesültet veszítve vonult vissza Szinyéről.

s egy altisztet az ezredesünk elé kísérhettem. Belépve a kocsmában rögtön arra gondoltam, hogyan lehetne itt, fedél alatt a hideg elől valami sutban meghúzódni. Ahogy körbenézek, látom, hogy a söntésben áll egy kufának hívott nagy hordó. Ez az! Sarokba támasztom puskámat, s belemászok a hordóba, amelynek az alja tele volt libatollal. Lehet, hogy valamiféle kiszakadt párnát rakhat tak bele. Összekucorodom, s máris fenségesen érzem magam a melegben, még ha kényelmetlen is a kvártélyom. Pár pillanat múlva mélyen elaludtam, s a szörnyen megvagdalt, összeszurkált osztrák katonákkal álmodtam. Nem tudom, meddig alhattam ebben kucorgó testtartásban, amikor az udvaron hirtelen lövés dörrent. Valaki riadójelként elsütötte a puskáját. A söntésben is nagy lármá támadt. Felébredtem. Hirtelenjében nem tudtam, hol vagyok. Amikor pedig apránként rájöttem, mily nagy örömmel fedeztem fel e búvóhelyet, képtelen voltam felállni, annyira elzsibbadt minden tagom. Amikor össze-vissza rángatóztam, a hordó felborult, tollal belepetten tápászkodtam fel a földről, mintha madár lettem volna. Kiderült, hogy a lövés figyelmetlenség következménye volt, nem pedig riadójel. De már nem tudtam visszamászni a hordómba, s mivel pitymallott, az éj maradékát a tábornóz mellett töltöttem.

A csaknem egy éven át tartó háborúskodás során nem egy komikus, mulatságos jelenetben volt részem, de néha torokszorítóan fájdalmas szcénákban is. Egy alkalommal, amikor a fehér ulánusokkal mentem az utcán, egy szép magyar lány váratlanul szenvedélyesen megcsókolt. Szerelmi kaland és botrány is akadt nem egy, s beigazolódt az mondás, miszerint: amikor az ördög fiatal volt, nem hatott oly ijesztőnek. E fejet is sűrű, fekete haj takarta akkoriban, nem pedig galambbősz, mint ma, s a fehér bajusz is alig pelyhedzett akkortájt feketén az orrom alatt. Amellett köztudott, hogy a lánykaszívek valahogy különös vonzalommal vannak az egyenruhák iránt, s fülüknak kedves a sarkantyúpengés és a kardcsörrenés. Ahogy a dal mondja, a lányka haldoklik, de csak megkérdezi, hogy a túlvilágon vannak-e ulánusok? A bájos magyar lányok szíve pedig különösen kedves rokonszenvvel dobogott azok iránt a fiatal vitézek iránt, akik a magyar nemzet szabadságáért jöttek harcolni. Ezzel kapcsolatos történetekkel is traktáltuk egymást a bátyámmal szinte egész éjszaka. Arról is beszámolt, mi történt odahaza eljöttöm után. De aztán csak véget kellett vetni a kedves beszélgetésnek, s álommal pótolni a Pesttől Miskolcig tartó erőltetett menettel elvesztegetett erőt.

Másnap svadronom messzi, több mérföldes úrrátra indult. Karol a szálláshelyemen aludt, s reggel búcsút vettünk egymástól. Megtudtam tőle, hogy már belépett a tüzésérghez, legidősebb bátyám pedig ugyanabba az ulánusezredbe, vagyis a fehérbe állt be, amelyben én szolgáltam, s a harmadik svadronhoz került.

A Galíciában gyülekező hatalmas orosz hadsereg különböző pontokon átlépte a határt és már Magyarország földjét tapodta.⁸⁵ Kezdetét vette a két ellenséggel – az osztrákkal és a muszkával – vívott háború. Az utóbbiak megjelenése a harctéren ugyancsak érzékelhető volt. Néha oly nyomasztó helyzet alakult ki, hogy az ember arra kérte az Úristent; egy jó irányzott golyóval vessen véget szenvedéseinek. Az is igaz, a Gondviselés vagy az én drága anyám megannyi forró imája megerősített és visszaadta egészségemet. Mert én, aki csenevészén, fél egészségesen hagytam el szülőföldemet, mindent kibírtam, ami velem történt, noha részt vettem az ezredem által vívott összes ütközetekben és csatákban. Az Úristen velünk volt és erővel töltött el, mert sohasem hátráltunk meg az ellenség elől, s én nemegyszer csak a csodálatos isteni Gondviselésnek köszönhettem a megmenekülésemet.

Nem egy ütközet során győződhettem meg arról, hogy még az állatok is rendelkeznek azzal az ösztönrel, amit megérzésnek hívnak. A turai ütközet előtt történt a következő eset. Már az éjszaka folyamán néhányszor riadóztatták a tábornok a kozákok miatt, bár fogalmunk se volt arról, hogy az orosz hadsereg annyira közel van. Még a gulyáshúst se tudtuk rendesen megfőzni, mert többször fújtak riadót. Kora hajnalban, alig kelt fel a nap, az egész vonalon riadót fújtak és doboltak.⁸⁶ Így a minden ezred és az egész tüzésérg harc készen állt. Az én ezredem is felsorakozott. Már az egész

⁸⁵ A Rüdiger Fjodor Vasziljevics orosz lovassági tábornok parancsnoksága alatt álló III. orosz hadtest június 15-én Ófalunál lépte át a magyar határt, Pjotr Hrisztoforovics Grabbe altábornagy a 6. orosz gyalogoshadosztállyal ezen a napon szállta meg Alsókubint, az Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagy által vezetett orosz főhadsereg június 17-én és 18-án nyomult be a Duklai-hágón át Magyarországra.

⁸⁶ A turai lovasütközetre 1849. július 20-án került sor. Magyar részről 17 lovasszázad, 2450 fő és 12 löveg, orosz részről 17 lovasszázad, 2242 lovas, majd az utolsó szakaszban 2 gyalogezred – közel 6000 ember és 28 löveg – vett részt.

szakaszom lovon ült, csak egy katonám nem tudta felkantározni a lovát. A katona egy magyar ifjú volt, aki még a téli hadjárat során önkéntesként állt be hozzánk akkor, amikor nem dzsidával, hanem szuronyos puskával a kézben foglaltuk el a tokaji hegymagaslatot, s ez a magyarok javára döntötte el az ütközetet. Élt Tokajban egy család, idős apa, s az anya se volt már fiatal, egyetlen fiuk velem egykorú volt. Harcolni akart, de a szülők visszatartották.

Korábban már beszámoltam a tokaji ütközetről,⁸⁷ arról, hogy a légió szuronyrohammal foglalta el a dombot és megtartotta akkor is, amikor a sűrű ködből egy egész vértesezred támadt ránk. Jól célzott lövésekkel fogadtuk őket, s az egész dombot emberi testek és lótetemek borították. Ijesztően és szörnyen festett a csatatér másnap, amikor a hófehér halotti leplet megfagyott vércsíkok szabdalták meg, s az emberbőrbe bújó lények által ruhájuktól megfosztott, fagytól elkékiült temetek borították sűrűn. Hogy a háború szörnyűségeinek ez a kísértetszerű rémképe elriassza a fiút, szülei kiküldték az ijesztő harctér megsemmisítésére. De mekkora volt a döbbenetük, amikor egyetlenkéjük a kísértetdombról visszatérve szinte rajongva bejelentette, hogy most már semmi sem tarthatja vissza, mert amikor a lengyelek ily vitézül harcolnak a magyar nép szabadságáért, ő nem maradhat otthon a nyugalmas kemencesutban. Kéri hát, hogy vegyék be a lengyel légióba. Beállt a mi ulánuszrezdünkbe, s előbb puskával a kézben végigharcolta a téli hadjáratot, majd ulánusként is megállta a helyét.

Ez a Timár nevű katona volt az,⁸⁸ aki a turai ütközetet megelőző reggelen képtelen volt felkantározni a lovát. Ma is a szemem előtt látom azt a gazdája által Miskának hívott kendersőrényű gesztenyepejt. Iszonyú düh fogott el, merthogy az egész szakasz készen áll, s most egyetlen katonám miatt nem sorolhatok be a svadronba. Lehordtam a fiatal katonát, mire ő így felelt: „Strázsamester úr, ma képtelen vagyok Miskát...” Megparancsoltam az egyik vértésnek, ki korábban az osztrák hadseregben szolgált (nyolcan voltak ilyenek a szakaszomban), hogy szálljon le nyergéből, s míg Timár a lovát tartja, tegye bele a zablát a szájába. A vértés felrakta rá a nehéz nyeret és megszorította a nyeregcsíját. Közben odajön hozzám Timár s szinte könnyezve mondja: „Strázsamester úr! Ma vagy én esem el vagy a lovam vész oda, mert nézze meg maga is a saját szemével, hogyan sír az én Miskám.” És tényleg láttam, hogy szabályosan csorgott a könny a ló szeméből.

Csodálatos, szinte elbűvölő volt a vészterhes turai ütközetet megelőző reggel. Ameddig a szem ellátott, mindenütt lapályos táj, s az egész síkvidék megtelt ide-oda mozgó lovasezredekkel. Odébb felmozdonyozott ágyúk vonultak a tőlük elválaszthatatlan lőszeres taligákkal. Őket fürkészve elgondoltam; a bátyám is ott lehet az ágyúk között. Távol gyalogososzlopok tűntek föl. Ezredünk a sereg balszárnájának legszélét képezte. Gyanútlanul vonultunk egy sűrű növényzettel benőtt domb felé. A bokrok, fák közül füstfelhők csaptak föl, lángnyelvek, mint villámok a vihar előtti égbolton. Hallottuk, ahogy eldőrdültek az orosz ágyúk. Az első golyó, amellyel az oroszok mintha jelezni akarták volna jelenlétüket, Miska pejko szügyébe fúródott. A ló földre rogyott és maga alá temette Timárt. Bajtársai segítségével kikászálódott alóla, odajön hozzám és zokogva mondja: „Nem mondtam a strázsamester úrnak, hogy Miska ma odavész. Hogy miért nem tudott az a golyó engem is megölni.” És zokogva búcsúztatta a lovát, mintha legjobb barátja lett volna.

Az egész arcvonalon elkezdődött az ágyúzás. Dörögtek az orosz ütegek, hogy rengett belé a föld. 1831-es öreg bajtársainkat ez Grochówra, Osztrolenkára emlékeztette.⁸⁹

⁸⁷ Valójában a január 22-i tarcali ütközetről. A január 31-én vívott tokaji ütközetben a lengyel légió nem vett részt.

⁸⁸ Timár József aláírása megtalálható azon az 1849. január 19-én Tállyán kelt iraton, amelyben a feltiszai hadtestben szolgáló lengyelek az ellen tiltakoztak, hogy a légió főparancsnoka Jerzy Bułharyn ezredes legyen. Ezek szerint Timár József már a tarcali ütközet előtt belépett Tchorznicki őrnagy ulánusszáadába. A leírtakból következően talán a december 11-i bárcai összecsapást követően vagy a január 4-i kassai ütközet után csatlakozott a lengyel ulánusokhoz Timár. Előfordulhat, hogy Szinyén, ahol Tchorznicki különítményét meglepték.

⁸⁹ Varsó jobb parti elővárosának, Pragának térségében 1831. február 25-én, 26-án vívott csata, amelyben lengyel részről 90, orosz részről 212 löveg vett részt, s az oroszok több mint 9 ezer, a lengyelek közel 7 ezer halottat és sebesültet veszítettek. A lengyelek megakadályozták a főváros elfoglalását. Az 1831. május 26-án Osztrolenkánál vívott csatában a lengyel hadsereg súlyos vereséget szenvedett Gyibics tábornok orosz főszeregtől. A lengyel hadat a teljes szétveréstől Bem alezredes lovasütegének bátor fellépése mentette meg.

Csodálatos volt a napfelkelte azon a reggelen, amikor éjszakai táborunkat elhagytuk, de a nap véresnek bizonyult hadsoraik számára. Osztályokat formálva sorakoztunk fel, de az első svadron negyedik szakasza, amelyben én szolgáltam, a centrumban állott. Ezredesünk, Tchorznicki e szavakkal fordult hozzánk: „No, fiúk, ma össze kell szedni magunkat; nehéz munka vár ránk, s hogy erőnk legyen hozzá, énekeljük el a légiók dalát, a »Nincs még veszve Lengyelország«-ot.”⁹⁰ Soraink között felharsant e kedvteli induló, s bizonyára visszhangra talált kebelbéli barátainknál, mert ágyúik összűzzel válaszoltak rá. A muszkák huszonnégy nehézlöveget állítottak fel velünk szemben, s a mi oszlopunk centrumát vették tűz alá. Az első svadronból az én szakaszom és a második svadron első szakasza szenvedte meg leginkább nemzeti himnuszunk ily szívélyes fogadtatását. Részünkről hat darab kis hatfontos löveg viszonzta az oroszok köszöntését.⁹¹ Ezek se sokáig szóltak, mert az orosz óriások szívszorítóan fájdalmas veszteségeket okozva nekünk befogták a szájukat.

Még ma, annyi évvel az átél hatásos és események után is összeszorul a szívem, ha eszembe jut a fájdalmas jelenet: ágyúink vonala előtt gránát robban, s megöli fiatal vitéz tüzértisztünk lovát, neki pedig letépi mindkét lábát. Ma is hallom jajgatását és könyörgését e derék ifjúnak: „Testvérek, bajtársak, löjtek agyon, mert nagyon szenvedek.”⁹² Milyen kár, hogy elfeledtem a nevét e bátor tisztnek, s így nem állíthatok neki emléket honfitársaim számára. A muszkák e napon nagyon megritkították sorainkat, s vérnászunkat is okozhatták volna, ha ezredesünk szándéka szerint rohamot indít az orosz ütegek ellen. Dembiński tábornok azonban, aki e csatában fővezérünk volt, megsejtette szándékát, és segédtsíjtje révén parancsban tiltotta meg annak megvalósítását: „Semmiképpen se rohamozni, mert az orosz ágyúk előtt vizenyős terület húzódik.”

Azt, hogy e napot épen és egészben túléltem, alighanem én is csak a Szűzanya pártfogásának köszönhetem, akihez anyám mindennap imádkozott könyörögve, hogy fiait tartsa meg oltalmában. Főhadnagyomat, Jan Aleksander Fredro grófot aznap reggel valamiféle fontos parancsnokkal elvezényelték, s távollétében én vezényeltem a szakaszt, így az ágyúzás idején annak arcvonala előtt álltam. Lovam, noha még fiatal volt, már hozzászokott az ágyúdörgéshez. Aznap azonban nagyon idegesnek bizonyult, s minden közelítéskor lecsapódó gránát robbanására felágaskodott, megugrott. Az ágyúzás szakadatlanul folyt: „Állj, ne bomolj!” – nagyon bántott a lovam viselkedése. Hirtelen megint felágaskodik a ló és csukamozdulattal oldalt szökik néhány lépést, oly hevesen, hogy dőngött belé a föld. Abban a pillanatban sütvíve lecsapott egy gránát, s nyomában valóságosan aratott a halál. Lovaink körében is alapos pusztítást végeztek aznap a muszkák. Végül parancsot kaptunk, hogy változtassunk frontot. Azonnal megszálltuk a közel fekvő dombhátat. Egy magyar üteget küldtek támogatásunkra. E manőverrel kellett fedeznünk az egész vonalon visszavonulni készülő magyar sereget.

Az oroszok nem értették e hadmozdulatot, s azt gondolták, hogy valamiféle fortély van készülben, s hosszú, sűrű hadsoraik kimozdultak a növényzet fedezékéből. Csak miután ütegeinek tudomásukra hozták, hogy nincs rájuk szükség, húzódtak vissza ismét korábbi fedezett állásaikba. Újra és újra kisebb kozák csapatok tűntek fel azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy kipuhatolják állásainkat és felderítsék, mi történik azon a dombon túl, amelyet már órák óta mozdulatlanul megszállva tartottunk. A kíváncsiskodó kozákok elűzésére tőlünk is néhány főből álló ulánusőrsöt küldtek ki. A hajkurászás már jó ideje folyt, amikor ismét felfedeztük, hogy egy kis, a többieknél bátrabb kozákcsapat szinte hátulról közelít meg. Svadronunk első szakaszából azonnal kivált Kozłowski strázsamester két ulánussal. Jól belátható volt a dombhátról leereszkedő síkság. Láttuk, ahogy Kozłowski már-már beéri az egyik kozákok, aki leszáll lováról, letérdel és hosszú puskájával céloz, majd egy villanás, dörrenés, és Kozłowski lefordul a lováról. A kozák lóra pattan és elmene-kül. A Kozłowskihoz vágatató két ulánus csak azt nyugtázhatta, hogy halott.

Már alaposan besötétedett, amikor parancsot kaptunk, hogy mi is vonuljunk vissza. Menetközben több szekeret láttunk. Ellátatlan sebesülteinket szállították. Néhányan szörnyű állapotban voltak,

⁹⁰ Az 1797-ben Észak-Itáliában született *Dąbrowski-mazurka* vagy *Az itáliai lengyel légiók dala* szerzője Józef Wybicki. 1927 óta hivatalosa lengyel állami himnusz. Ismert kezdősora: „Nincs még veszve Lengyelország...”

⁹¹ A lengyel légió lovas(fél)ütege 3 darab háromfontos ágyúval és egy darab hétfontos tarackkal rendelkezett.

⁹² Jan Wójcik főhadnagy, a lovasüteg parancsnoka halt hősi halált Turánál.

jajgattak, nyöszörögtek mind. De az oroszok is egész vonalon visszavonultak. A véres harcteret mindkét hadsereg odahagyta, hogy ne zavarják azok nyugalma, akiknek a katonakötelesség fűrésztől teljesítése után örökkévaló pihenés lett osztályrészük.

Több ütközet és csata után Szegednél Dembiński parancsai alatt gyülekezett a magyar hadsereg. A lengyel légio is idevonult. A tervek szerint nyilván itt kellett volna döntő csatát vívni. Az egész hadsereg itt táborozott, s nagy volt sürgés-forgás. A szélrózsa minden irányában futártisztek száguldottak parancsokat továbbítandó. Mi is gyakran és nagy kiterjedésű térben őrzáratoztunk. Nap mint nap érkeztek az újabb és újabb csapatok, lőszeres szekerek. Végül tudomásunkra jutott, hogy a Tisza túlfelén szintén nagyszámú osztrák had táborozik, s a seregben tartózkodik a fiatal Ferenc József császár is.⁹³

Mivel elbeszélésem célja sorsom, életem eseményeinek bemutatása, nem írom le a magyar nemzet szabadságharcának történetét. Nem térek ki a háromnapos csata ismertetésére se. A személyemet illetően csak annyit jegyzek meg, hogy e három napon és három éjen át tartó csata során hadnaggyá léptettek elő. E csatát a magyarok elvesztették, méghozzá Görgei tábornok árulása miatt.⁹⁴ Mi (az első és második ulánusezred) utolsóként hagytuk el a csatateret.

Egységünkhöz Dessewffy magyar tábornok is csatlakozott.⁹⁵ Hajnalban megvizsgáltuk a térképen, hogy merre vonulhatna vissza a magyar sereg. Csak reggel csatlakoztunk a hadhoz, de légiónkat az utóvédbe osztották be. Egészen Temesvárig fedeztük a visszavonuló hadsereget. A szolgálatot az nehezítette meg igazán, hogy alig kaptunk enni. Csaknem minden reggel, amikor svadronjaink felsorakoztak, kiosztottak egy kupica vodkát, karéj kenyeret, darabka szalonnát, s estig lovon ülve gyakran kellett beérni ennyivel. A lovak etetésével is hasonló volt a helyzet, mert amikor az egyik félsvadron készenlétben lovon ült, a másik félsvadron kicsit abrakoltatott, s megigazította a nyeret, megtisztogatta a lőszerszámokat, de aztán máris lóra ült, hogy közben a másik félsvadron ugyanezt tehesse. Elég az hozzá, hogy meglehetősen kimerültek voltunk. Úgy hogy egy reggel, amikor Dembiński megérkezett a törzsével, kiléptetett elébe Tchorznicki ezredesünk, s közölte: „Tábornok úr! Az emberek és a lovak annyira elcsigázottak, hogy legalább pár óra pihenésre szükségük van.” Mire Dembiński tábornok így válaszolt nagy felháborodva. „Kit állítsak a helyetekre a demoralizálódott magyarok közül, akik az első lövésre fedezetlenül hagynák az egész hadsereget?” Mire katonáink megéljeneztek Dembiński tábornokot, és továbbra is eleget tettek az utóvédben rájuk háruló fűrésztől kötelességnek – egészen a temesvári csatáig.

A temesvári erődítményt az osztrákok tartották megszállva. Hogy mik voltak Dembiński terve a háború további folytatását illetően, azt bizonyára senki sem tudta. Nemegyszer hallottam, amit mindahányszor elmondott a kíváncsiskodóknak: ha a fején viselt csapka kitalálná a gondolatait, agyonlövetné. De az biztos, hogy előre kigondolt terv szerint cselekedett, amikor hadseregével Szegedről az osztrákok kezén lévő Temesvárhoz vonult.⁹⁶

A nap már jócskán felkelt, amikor a Temesvár alatt felsorakozott egész hadsereg megmozdult és kezdetét vette a további visszavonulás. Mi persze, vagyis az egész lengyel légio az utóvédben fedezte a sereg hátrálását. Az ellenség egyre közelebből szorongatott. Az állandó menetektől elcsi-

⁹³ I. Ferenc József császár részt vett az 1849. június 28-i győri ütközetben, majd a július 2-i komáromi csatában. Ezt követően július 4-én visszatért Bécsbe. Nyilván csak jelenlétének terjedt el a híre, s annak nem, hogy időközben elhagyta a császári főhadsereget.

⁹⁴ A július 30-án a Szegednél összpontosított honvéderők főparancsnokává kinevezett Henryk Dembiński altábornagy augusztus 1-jén és 2-án harc nélkül feladta Szegedet, s az Újszegedet védeni próbáló csapatait augusztus 3-án Haynau visszavonulásra kényszerítette, majd a két nappal később szőregi csatában vereséget mért rájuk. Ezt követően Dembiński figyelmen kívül hagyva a kapott utasítást, nem Aradra vonult, hanem Temesvár. Bielańskiba nagyon beleívódott Görgei árulás mítosza, ha Dembiński e kudarcait a magyar tábornok fondorlatainak tulajdonítja.

⁹⁵ Dessewffy Arisztid tábornok volt a Szegednél összpontosított magyar hadsereg lovasságának főparancsnoka. Személyesen fedezte a visszavonulást Temesvárig, amelynek során a lengyel dzsidásezredek mindvégig a hátvédben működtek. Erről bővebben: *Kovács István*: Egy el nem készült festmény, amelynek főhőse Jan Aleksander Fredro lett volna. Lengyel dzsidások a szabadságharc végnapjaiban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 123. (2010) 3. sz. 679–698. o.

⁹⁶ A Dembiński által „kigondolt terv”, a visszavonulás végső célja az Oszmán Birodalom lehetett.

gázott és éhes, végül mind inkább hitét veszített magyar had már nem keltette azt a benyomást, mint amikor egyik győzelmet a másik után aratta. De egyszeriben mintha hirtelen minden megváltozna... Mintha elektromos áram futna végig a seregen... A lélek erőre kap a katonában... Mintha váratlanul feltámadt önbizalma azt sugallná, hogy az ellenség legyőzhető. Minden ezredhez, minden svadronhoz és századhoz, minden egyes katonához eljut az a szívdobogtató hír, hogy Bem átveszi a parancsnokságot és megütközik az ellenséggel.

Valóban, Bem a hadügyminisztériumnak azzal a parancsával érkezett Temesvárhoz, hogy a parancsnokságot átveszi Dembiński tábornoktól.⁹⁷ Amikor a két tábornok találkozott, Bem közölte Dembińskivel, hogy szándékában áll csatát fogadni, és kéri; segítse őt ennek során. Mire Dembiński állítólag érdesen azt felelte: „Ha ostobaságot akarsz tenni, tedd magad. Ne keverj bele engem!” Ezzel átadta a parancsnokságot, de nem tájékoztatta honfitársát arról, milyen rendelkezéseket adott ki addig. Ilyen körülmények között született meg a támadási parancs. Bem a hadseregnek azon egységeit vonatta össze, amelyeket a tervezett csata hatókörében a legvittezebbeknek tartott. Így légiónk zászlóaljai is felsorakoztak, s mi ulánusok is parancsot kaptunk, hogy foglaljuk el állásainkat. Vágtában haladtunk el a szaporán, lelkesen és reménytelenül vonuló ezredek mellett. Mindenütt „Éljen a lengyel” kiáltásokkal köszöntöttek bennünket, mire mi „Éljen a szabadság!”-gal feleltünk. Mintha egy teljesen más hadsereg lett volna, mint az, amelyik reggel a további visszavonulás céljából táborot bontott. Magabiztos bátorsággal vonult, hogy megmutassa az ellenségnek, miként tud a katona a szabadságért küzdeni.

Az ellenség az egész fronton megingott, s visszavonulni készült. Átellenben egy erdővel borított domb emelkedett, amelyet megszállva tartott az ellenség. Bem birtokba akarta venni. A légión negyedik zászlóalját küldte az elfoglalására. Az ágyúkat Bentkowski őrnagy, a porosz hadsereg tisztje igazgatta.⁹⁸ Vitéz parancsnoknak bizonyult. Leszállt lováról, s példát mutatva maga állította be az ágyúk mindegyikét. Amikor parancsszavára: „Tűz!”, az ágyúk eldördültek, s fölszállt a lőporfűt, látszott, hogy a parancsnok jól célzott. Erről a Bentkowskiról bácsikám azt mesélte, hogy az egész vezérkart el akarta takarítani császárostól együtt, de Bem nem engedte, mondván, hogy tapintatlanság volna. Ez fontos, bár lehet, hogy az eset nem ebben a csatában történt. Befutott ama zászlóalj parancsnokának a segéd tisztje is, amely az ellenségtől elfoglalta a dombot, és löszert kért, mert katonáinak már szinte teljesen üres volt a tölténytáskája. Bem megdicsérte vitézségüket, de előrenyomulást parancsolt nekik, megígérve, hogy küld utánuk löszert.

Mi ezen a napon három rohamot intéztünk az osztrák lovasság ellen. Az egész háború folyamán először találkoztunk császári ulánusokkal. Bizonyára egyetlen háborúban se fordult elő, hogy a két, teljes sebességgel és előreszeggett szálfejjel egymásnak rontó egység mindkét oldalról szinte egyazon időben hirtelen elhangzó „Halt!” parancsszóra megáll. A két egység parancsnokai szóba elegyedtek. Tchorznicki ezredes így szól az osztrák ezredeshez: „Ezredes! az ulánusezred lengyel katonákból áll. Mi a szabadságért harcolunk. Csatlakozzatok hozzánk!” Mire az osztrák ezredes: „Éppen azért parancsoltam „Állj!”-t, hogy ne folyják testvér. Ez a magyarok végharca, talán utolsó csatája. Ezért mint nemzetetek barátja azt javaslom, adjátok meg magatokat, s szavatolom biztonságotokat.”⁹⁹ Beszélgetésüket Korzeliński őrnagy szakította félbe harsány hangon: „Ezredes úr, ez árulás. Nézzte, minden oldalról körül fognak bennünket, harcolnunk kell az utolsó lehetőséggel.” Kardjának suhintásával átadta a szót a dzsidáknak.¹⁰⁰ Egy osztrák ulánus dzsidáját Korzeliński

⁹⁷ Bem az 1849. augusztus 6-án Nagyszébenél (Nagycsúrnél) elszenvedett vereség utáni napon Szászsebesen vette át Stein ezredestől Kossuth utasítását, miszerint kinevezte a magyarországi hadak főparancsnokává s kérte, hogy azonnal keljen útra új állását elfoglalni. Augusztus 9-én reggel 9-re érkezett meg a Temesvár közelében álló magyar hadsereghez.

⁹⁸ Bentkowski, Władysław (1817–1887) 1845-től a porosz hadsereg tűzértisztje. 1848 júniusában kilépett a hadseregből. 1849 májusában érkezett Magyarországra s nyert beosztást a lengyel légión lovasütegéhez, amelynek Jan Wójcik főhadnagy halála után a parancsnoka lett. Bem és Dembiński temesvári találkozásánál ő is megörökíti *Ze wspomnień moich* (Emlékeimből) című rövid visszaemlékezésében. *Dziennik Poznański*, 1884. 1. sz.

⁹⁹ Az ismertett rohamot nem Tchorznicki alezredes, hanem Władysław Poniński alezredes vezette, s ő szidta lengyelül a 3. dzsidásezred lengyel katonáit.

¹⁰⁰ Korzeliński, Seweryn (1805–1876) 1849 áprilisában érkezett Magyarországra. A 2. ulánusezred tartalék-századával és 200 gyalogossal több héten át Szvidnik, Palocsa, Girált térségét ellenőrizte, s az orosz és osztrák csapatok mozgását derítette fel. Az Oszmán Birodalomban léptette elő Kossuth őrnagyát.

oldalába szúrta, de megbűnhődött érte, mert Prażmowski ulánusunk, egy tölgytermetű legény, a szájába dőfte dzsidáját, oly erővel, hogy amikor kirántotta, az ulánus lefordult a lováról.¹⁰¹ Bő aratást hozott a további munka, s mi győztünk. Rövidesen ránk támadtak a dragonyosok is, de Isten segedelmével velük is elbántunk. Amikor üldözőbe vettük őket, egy vizenyős réttel övezett patakocskán kellett átkelnünk. A magas kukoricásban elrejtőzött ellenséges gyalogság tüze állított meg bennünket. Visszahúzódtunk a patakon túlra, s az „Állj! Igazodj” – parancsszavakra, megálltunk, rendeztük sorainkat és elhárítottuk az ellenséges lovasság harmadik rohamát.

Egyszeriben szörnyű katasztrófa szakadt ránk. Zászlóaljunk után, amely oly nagy bravúrral foglalta el az említett dombot, nem küldtek löszert. Az egész harcvonalon csak annyi löszer volt, amennyi a gyalogság történetkájában és az ágyúk löszeres-taligáiban éppen akadt. Állítólag Dembiński elmulasztotta arról Bemét tájékoztatni, hogy a tartaléklöszert még az előző napon útnak indította Temesváron túlra. Hogy most az általános löszerhiánynál mi történt, leírhatatlan. A zűrzavar kifejezés nem elég ahhoz, hogy érzékeltethető legyen a helyzetünk. A jól célzott ágyúgolyókkal, gránátokkal, kartácsokkal, rakétagránátokkal tűz alá vett seregünk páni félelemmel menekült, amerre látott. Az egységek szétszóródtak, egymásba gabalyodtak; az ágyúk, löszeres szekerek árkon-bokron át tébolyodottan menekültek. Ha felfordultak, s maradt rá idő és olyan állapotban voltak, kifogták előlük a lovakat, ha nem, otthagyták őket. Mi megőriztük a rendet, s még rövid pihenésre is futotta a mezőn álló hatalmas szalmakazlak mögött, de felfedezhettek, mert röppentyűövedékekkel felgyújtották a kazlakat, s el kellett hagynunk ideiglenes rejtékhelyünket. E pillanatban a menekülő tömeg soraink közé hatolt, s szétszórta bennünket tíz-tizenkét főből álló csoportokra, s jó időbe telt, míg ismét összeállt az ezredünk.

Sötét éjszaka köszöntött ránk. Egy erdőben álltunk, s nem tudtuk, merre tovább, ha nem akarunk az ellenség fogságába esni. Végre fényt pillantunk meg a távolban. Óvatosan közeledünk felé. Kiderül, hogy az erdészház az, ahol az orvosok éppen a lábán megsebesült Bemét látják el. Nyugalom töltött el bennünket; tehát jó felé megyünk. Hajnalodott, amikor arra a helyre érkezünk, ahol a katasztrófálisan sétvert had gyülekezett. Volt olyan magyar ezred, nem egy, amelynek zászlója körül csak néhány tiszt, s egy kis csapat közlegény ácsorgott. A mieink is kisebb csoportokban érkeztek meg, de végül az egész légió összeállt: a gyalogság, a tüzéség és a lovasság is. Csak azok hiányoztak, nem kevesen, akik a temesvári csatátéren már örök álmukat aludták.

Két napig tartózkodtunk e táborban. A harmadik napon azt a titokzatos parancsot kaptuk, hogy éjszaka a lehető legnagyobb csendben, észrevétlen hagyjuk el a táborot; nehogy a távozás gyanúját keltsük. Az ágyúk és a szekerek kerekeire rongyot tekertünk, s ellenkező irányban, mint ahonnan jöttünk, kisebb csoportokban elhagytuk a táborot. Feltételezhetően a szintén távozó Kossuthot kellett követnünk, aki már nem bízott a magyar seregben, s a Szent Koronával a török határ felé tartott.¹⁰² A szerencsétlen temesvári csata után az osztrák hadsereg főparancsnoka kiáltványban tudatta a magyar nemzettel, hogy a magyar katonák amnesztiában részesülnek, s busás jutalmat ígért annak, aki Kossuthot elfogja, tudatva egyben azt is, hogy a külhoni légiókat fogságba kerülésük után meg kell tizedelni.¹⁰³ Erőltetett menetben haladtunk az akkoriban török uralom alatt lévő Szerb Fejedelemség határa felé.

Orsovánál keltünk át a Dunán Szerbiába, s mi hárman testvérek – én, Antoni és Karol – szintén itt találtunk újból egymásra. Anyánk szemmel láthatóan eredményesen járt közben a Szűzanyánál értünk, mert bátyáimat is csodálatosan módon elkerülte a halál. Antoni bátyám a szegedi csatában egy kartácsszilánktól könnyebben megsebesült a lábán, s őrfáratózas során pont a szíve fölé találta el egy puskagolyó: áthatolt a köpenyén és a kurtkáján, átlukasztotta az óráját, majd jelentéktelen sebet ejtve fáradtan megakadt ingének gyüredékeiben. Szemmel láthatóan a szívét vették célba. Karol bátyám a tüzéségben a löszeres-szekerekénél szolgált; a töltéseket adogatta ki a tüzéseknek. Az egyik ütközetben alighogy kiadta a töltéseket, úgy, hogy akkor is, mint mindig, néhány lépésnyire

¹⁰¹ Prażmowski, Michał, a Kijevi Egyetem egykori diákja a 2. ulánusezredben szolgált. Kossuth a temesvári csatában tanúsított vitézségéért Orsován III. osztályú érdemjellel tüntette ki.

¹⁰² A Szent Koronát és a koronázási ékszereket nem Kossuth, hanem Szemere Bertalan miniszterelnök vitte magával és ásta el Orsovánál.

¹⁰³ Allyen kiáltvány nem ismert.

eltávolodott a szekértől, lecsapott egy gránát nyomban megölve a négy lovat és halálosan megsebesítve a két szekereszt. Egy negyedik Bielański is részt vett a magyar szabadságharcban, mégpedig az atyai nagybátyám, Ludwik, akit mindenki csak a keresztnévén ismert. Amikor néha szóba került, hogy e háborúban négy Bielański vett részt, csodálkoztak azon, hogy a negyedik, Ludwik, szintén Bielański.

Eredeti egy szerzet volt, a szó tréfás értelmében. Az amnesztia révén tért vissza Törökországból, de rögtön besorozták, pedig már a negyvenes éveit taposta. Felidézem egy tréfás esetét, amely a háború utáni években történt. Az osztrák hadseregből hamarosan elbocsájtották, mert teljességgel alkalmatlan volt, ahogy egyébként már a sorozás idején is. Amikor az orvos azt mondta „tauglich”, mert azt kellett mondania, a bizottság őszinte hahotába tört ki.

Élvén szüleim házában, állandó pénzzavarban volt. Az az ötlete támadt, hogy lefényképezteti magát, s a fényképeket szétküldi ismerőseinek – térítés ellenében. Elküldött egyet az én egykori főhadnagyomnak, a mindnyájunk által hön szeretett Jan Aleksander Fredro grófnak is. Ő, miután a fényképet megkapta, szerfőlött baráti hangú levélben mondott köszönetet érte, s kért még öt darabot, azok árával is kiegészítve az egy fényképre eső summát. Közölte, hogy állandóan Lembergben lakik, s ha arra járna, szívesen látja őt ebéden. Bácsikám örömmel fogadta a meghívást. Tréfaszámba menően boldogult törökországi számkivetése idején is. Gépszerelőnek adva ki magát lengyel bajtársaival együtt vállalta egy elromlott malom megjavítását. Bár egyikük se konyított a masinákhoz, hosszú ideig elpiszmogtak a malomban, mert élelmezésüket a tulajdonos biztosította.

Miután Orsovánál átkeltünk a Dunán,¹⁰⁴ azonnal körülvelt bennünket a belgrádi erődítmény basájának parancsnoksága alatt álló török katonaság.¹⁰⁵ A mi parancsnokunkká is nyilvánítva magát értesítette feletteseit arról, hogy a magyar hadsereg török területre lépett. Fájdalmasan érintett bennünket első, arra vonatkozó parancsa, hogy tegyük le a fegyvert. Hogyne fájt volna a katonának az, hogy a harcok alatti leghívőbb társától, amelynek nemegyszer az életét köszönhette, s veszedelmességét nemegyszer megtapasztalta az ellenség, meg kellett válnia.

Végre a basa megkapta az általunk oly türelmetlenül várt parancsot, hogy azonnal induljunk Vidinbe. Lovainkat nem vették el, így mi ulánusok más úton vonultunk, mint a gyalogság. Elkerülve a szerb falvakat és városkákat, szép és termékeny vidéken haladtunk át, de lépten-nyomon érzékelhető volt e sötétségben tartott vad végvidéki nép évszázadok óta tartó rabsága. A szerb lakosság el-lenszenyvvel viseltetett irántunk, magyaroknak tartva bennünket, akiket mindig gyűölt. Több napon át tartó erőltetett menet után Vidin erődítménye alá értünk, ahol már álltak a különféle formájú és méretű sátrak, amelyeket sorra elfoglaltunk. A város köré sűrű szemű őrláncot vont a török katonaság. Senki se hagyhatta el a tábor, legfeljebb a basa határozott engedélyével.¹⁰⁶ Tábornokainkat, törzstisztjeinket Vidin városában szállásolták el, de rájuk is őrség vigyázott.

Nekünk egy hosszú sátor jutott, amelyben tizenhatunkat helyezte el: nyolcunkat az egyik oldalon, nyolcunkat a másikon. A földet szalmával szórták fel. Ez volt hónapokon át a vetett ágyunk. Mi, négy testvér és rokon, mind itt laktunk legközelebbi barátainkkal együtt. Többek között Lipski, atyám erdőkerülője és Jędrzej Tyminiński tartozott közénk, akikkel együtt indultunk el Turzéból Magyarországra. Tyminiński testvére hiányzott körünkől: elesett valahol magyar földön. Leírhatatlan, micsoda kínokat, gyötrelmeket kellett itt átélnünk. A török kormány mindenegyes katonánknek – rangkülönbség nélkül – megszabta, mennyi húst és kenyeret kapjon. Ha valóban megkaptuk volna a fejadagot, nem éhezünk volna, de a parancsnokunkká tett török basa, aki a részünkre kiutalt pénz fölött is rendelkezett, meg akart gazdagodni rajtunk. Táborunkban kenyérsütődéket építtetett, amelyekben nem búzakenyeret, hanem számunkra ízetlen és egészségtelen rizscipót süttetett. Az említett kemencékbe tették a nyers tésztát, amely alig sült kicsit meg, máris kivették, mert úgy többet nyomott a latban, mintha teljesen megsült volna. A táborba terelt bivalyokat mészárolták le húsnak, amelyet úgy mértek ki, hogy például a fejét is a mérlegre tették s a szarvak is beleszámlították a színhús súlyába.

¹⁰⁴ 1849. augusztus 18. és 20. között. Bővebben lásd: Burchard-Bélaváry Gyula emlékirata.

¹⁰⁵ Hasszán pasa volt a belgrádi parancsnok, Szerbia kormányzója.

¹⁰⁶ Zia pasának, Vidin parancsnokának intézkedései, illetve intézkedéseinek hiánya is kiváltotta a menekültek elégedetlenségét.

Tehát inséget szenvedtünk, ráadásul a Duna zavaros, s időnként undorító vizét használtuk szomjúságunk oltására és borotválkozáshoz egyaránt. A táborban kolerajárvány tört ki, s e szörnyű betegség megelőzésére se orvos, se gyógyszer nem állt rendelkezésre. Bajtársaink hullottak, mint a legyek. Betegek és haldoklók jajgatásai verték föl a sátrakat. A török járőrök sorra járták a sátrakat, s ahol halottat találtak, azt fejénél-lábánál megragadták és a Dunába dobták. Ez jelentette a temetést, s a tetemeket talán a Fekete-tengerig vitte a folyó árama. Mi ebből a Dunából merítettük a vizet. Sátrunkban halt meg régi jó barátunk, Jędrzej Tyminiński. Amivel csak tudtuk, próbáltuk az életet megmenteni, hiába; karjaink között lehelte ki a lelkét. Nem akartuk átadni a törököknek, nehogy úgy járjon, mint a többi holttest: elrejtettük a sátrunkban. Közben sikerült deszkákat szerezni, amelyekből koporsót eskábáltunk. Magunk ástuk meg a sírt is. Ott, bulgár földben alussza örök álmát. Helyzetünk kétségbeesítő volt, a szalma, amellyel sátrunkat felhintették, inkább törek volt. Arról, hogy friss szalmát kapjunk, szó se lehetett. Férgek milliárdjai nyüzsgtek. Sátrunkat más helyre költöztettük át, s a szalmatöredéket elégettük.

Semmi kilátásunk nem volt rá, hogy helyzetünkben bárminemű javulás álljon be, mivel a török őrség szigorúan ügyelt rá, hogy ne tudjunk Konstantinápolyba eljutni, ahol a szultán környezetéhez fordulhattunk volna, hogy siralmas helyzetünkben mentsen ki. De az Úristen nem hagyott el. Valami igazi csoda folytán három társunknak sikerült kiszabadulni Vidin erődítményéből. Azt mondják a Dunát átúszva jutottak el Konstantinápolyba. Ha jól emlékszem, köztük volt Żabicki is.¹⁰⁷ Igyekezettük nem volt hiábavaló; eljutottak a legfőbb török hatóságokhoz. Valóban, rövid idő múlva egy nagyon magas személyiséggel, Ahmed Efendivel tértek vissza.¹⁰⁸ Kivizsgálta helyzetünket, s a basát, aki oly lelkiismeretlenül viselte gondunkat, leváltották és állítólag felelősségre vonták barbár magatartásáért. Bennünket Vidin városában szándékoztak elszállásolni. Legfőbb ideje volt, mert a beköszöntött ősz nagyon éreztette hatását.

Ahmed Efendi küldetésének nem csupán az volt a célja, hogy helyzetünkön javítson, más feladattal is megbízták. Ez idő tájt ugyanis Ausztria és Oroszország azt követelte az Oszmán Birodalomtól, hogy szolgáltasson bennünket ki nekik. Erőszakosságát, határozottságát jól jellemzi, hogy visszatartás esetén háborúval fenyegettek. Hogy ne kerüljön sor kiszolgáltatásunkra, de a háború veszedelmét is elhárítsák, a Porta azt javasolta, hogy térjünk át az iszlámra és meglévő rangunknál eggyel magasabb rangban lépünk át a török hadseregbe. Ez is Ahmed Efendi küldetéséhez tartozott. Bem tábornok áttért a mohamedán hitre, s vele együtt tüzegynéhány törzstiszt és néhány főtiszt, altiszt, közlegény is. Nekünk pár nap gondolkodási időt adtak. Ezredünkben szolgált egy Niewiadomski nevű káplán; hazáját forrón szerető (de odahaza politikailag kompromittálódott) lengyel volt.¹⁰⁹ Az Úristent azonban előbbre valónak tartotta, mint a hazáját. Bejelentette, hogy táborunkban fog misét tartani; abban a táborban, ahol annyit szenvedtünk. A misézés napján, majdhogynem a Duna partján felállítottak egy ideiglenes oltárt. Ugyanott állították fel a Megváltó képét is, aki kínhalált szenvedett az emberek iránti szeretete miatt. A Megváltót ábrázoló keresztet majdhogynem egy szál bicskával egy 2. ezredben szolgáló Wysocki nevű bajtársunk faragta ki nagy sebtében.¹¹⁰ Az ideiglenes oltár előtt a Duna partján a volt lengyel légió egységei sorakoztak fel. Az olasz légió is részt vett az ünnepségen. Mintegy az ünnepi hangulat fokozására, az egész török zászlóalj is teljes menetfelszerelésben megjelent. Magasztos és egyben szomorúan megindító látvány tárult elébünk.

¹⁰⁷ Żabicki, Antoni (1818–1889) 1848 decemberében köztiszt Tchorznicki ulánuszázadában, majd Wysocki alezredes emisszáriusa. Később ismét a 2. ulánusezredben szolgált hadnagyként.

¹⁰⁸ Ahmed Efendi (valójában Ahmet Vefik (1823–1891) a Porta reformpárti főhivatalnoka. Bevezetőül menekült politikai és katonai vezetők Sumlából Kutahiába történő internálását intézte biztosként. 1850. február 5-én érkezett Sumlába, amelynek kormányzója Halim Pasa volt. Veress Sándor így jellemezte Ahmed Efendit: „Középtermetű, csinos barna ember, aligha negyven éves, franciául jól beszél s körmönfont finom diplomatának tartatik.” In: A magyar emigratio a Keleten. Budapest, 1828. 111. o. Lásd róla bővebben: Burchard-Bélaváry Gyula emlékirata, 832. o.

¹⁰⁹ Niewiadomski, Józef (1813–1869) részt vett az 1840-es évek galíciai mozgalmában, ezért eljárás folyt ellene. 1849 februárjában érkezett Magyarországra, ahol kinevezték az 1. ulánusezred tábori lelkészének. A lengyel légióval együtt menekült ki az Oszmán Birodalomba.

¹¹⁰ Három Wysocki szolgált a 2. ulánusezredben: Wysocki Feliks, Wysocki Józef (Franciszek), Wysocki Karol. Előfordulhat, hogy Wysocki Jan Kazimierz is ebben az ezredben szolgált.

Mi, akik nemrégiben még az osztrák és orosz hadseregeket szorongattuk, most elgyötörtén, éhesen, rongyosan, nyomorúságosan ácsorogtunk. Közöttünk itt-ott néhány nyomorék is nem egy – mankóra támaszkodva, felkötött karral. Összesereglettünk a világ Megváltója előtt, hogy hangot adjunk szívfájdalmunknak, s megesküdjünk, hogy hitünket sohasem hagyjuk el. S az ég felé tört a fájdalom és panaszos himnusz: „Füsttel és lángnyelvekkel...”¹¹¹

E pillanat hangulatát nem tudja visszaadni annak a tolla, akinek betegsége miatt el kellett hagynia az iskolapadot, s később csak annyit tanult: „Fegyvert rohamra! Rajta, rajta!” De e magasztos pillanatot megzavarta az a körülmény, hogy éppen ekkor közeledett a Dunán az a gőzhajó (parancsnoka állítólag Hauslab tábornok volt), amely azokért jött, akik hittek az osztrák császár ígéretének, miszerint azoknak, akik visszatérnek, nem esik bántódásuk.¹¹² A hajó megállt, személyzete megcsodálta az ünnepséget. A szentmise végén a lengyel pap, aki az Istenszeretetet a hazaszeretet fölébe helyezte, a következő forró szavakat mondta gyatra emlékezetem szerint: „Testvérek, bajtársak, katonák. Nemrégén még így együtt vonultunk a véres csatákba, hogy kivívjuk a szabadságot. És a véres csatába menet nem volt-e mindegyikünk felkészülve arra, hogy elesik a harcmezőn. És nemcsak a haza, hanem egész Európa csodálta vitézségeketek. Ma kínzás, s talán halál fenyeget, amelytől az menthet meg, ha megtagadjuk Istent. Ma is rajtatok Európa szeme, s ugyanúgy rajtatok függ Hazánk tekintete, s mindnyájan felteszik a kérdést; elgyávultatok-e, feladjátok-e önmagatokat. Atyáink, anyáink e pillanatban buzgón az Istenhez fohászkodnak, hogy szívetek a mártírok bátorságával teljen meg. Ha életeteket a népszabadság oltárán készek voltatok feláldozni, akkor annál nagyobb örömmel áldozzatok fel Istenetekért, Megváltótokért, s így Megváltónk Édesanyjáért, Nemzetünk Királynőjéért!”

Hogy milyen hatást váltottak ki Káplánunk szavai, arról a törökök bizonyosodhattak meg leginkább. Egy emberként harsant a kiáltás: „Inkább a halál, mint szent hitünk, eleink hitének elhagyása!” Ahmed Efendi valódi, örömteli megrendültséggel nyugtázta: ilyen feleletet várt a lengyelektől. „Uram, a Sultán és az egész Oszmán Birodalom inkább vállalja a háborút, de nem szolgált ki benneteket örök ellenségeiteknek.” Ennek kijelentésével tért vissza Ahmed Efendi Konstantinápolyba.¹¹³

Helyzetünkben is jelentős javulás állott be, mert a városban szállásoltak el bennünket. Hál’ Istennek, nem sokáig használtuk vidini kvartélyainkat. Nyilván az után, hogy Ahmed Efendi visszaérkezett Konstantinápolyba, született meg a parancs, hogy költözzünk át Sumlába, s ezt örömmel vettük. Mindjárt előkészületek történtek e hosszú menetelésre. És kezdetét vette a naphosszat tartó, kimerítő és kényelmetlen vonulás a leírhatatlanul nyomorúságos léte sűppedt egész Bulgárián keresztül. Annak ellenére, hogy a föld termékeny, a falvak nyomorúságosak, épület sehol se látni, mert ez embereknek a földvermek szolgálnak lakásul. E földalatti lak legfeljebb három helyiségből áll.

Két oszmán lovassvadron kísért bennünket, hogy szállásokat készítsen elő, élelmet biztosítson nekünk és megóvjon a váratlan kellemetlenségektől. Mekkora volt a döbbenetünk, amikor az egység parancsnoka lengyelül szól hozzánk. Igaz, nehezen formálta a szavakat, de látszott, hogy ő is nagy örömet lel benne, hogy lengyelül beszélhet. Aga efendinek szólították; százados volt. Mennyire sajnálom ma, hogy nem jegyeztem meg jobban mindazokat a kalandokat, amelyeken ez az ember az életében átment. Még szinte gyerek volt, amikor száműzöttként Szibériában jelöltek neki ki kényszerlakhelyet. Megszökött, de elfogták és szörnyen megkínózták, de ismét szökésben látta megmenekülése lehetőségét. Más jellegű fogságba került, s mint rabszolgát kétszer adták el. Elég az, hogy hosszú évekig tartó hányódása után került el az Oszmán Birodalomba, ahol belépett a hadseregbe, s a kapitányságig vitte. Nekünk a hosszan tartó bulgáriai vonulásunk során felbecsülhetetlen jótévedőnk volt. Menet közben több olyan helységet is érintettünk, amelyek a törökök és a muszák között

¹¹¹ Utalás Ujejski: *Karének* című versére. Lásd a 38. jegyzetet!

¹¹² Hauslab, Franz, lovag (1798–1883) az 1849-es nyári hadjáratban vezérőrnagyi rangban a magyarországi császári hadsereg tüzérparancsnoka. 1849. október 12-én érkezett gőzhajón Vidinbe, hogy a kimenekült katonákat, főként közlegényeket és altiszteket, valamint a cs. kir. hadseregben korábban nem szolgált tiszteket amnesztia ígéretével rábíra a hazatérésre.

¹¹³ Vidinbe Ethem Efendi tüzérőrnagy, az oszmán hadügyminisztérium kiküldöttje érkezett meg 1849. szeptember 17-én a lengyel ügynökség képviselőjével, Jan Saih dragománnal, hogy a menekülteket rávegye a mohamedán vallás felvételére.

folyó hősi háborúban majd nagy hírnévre tesznek szert. Megjártuk a Balkán-hegységet, ahol a híres Sipka-szoros található, amelyet annyi vér öntöz majd. Átvonultunk Plevnán s megannyi más helységeken, amelyeket vérrel jegyeztek fel ama háború krónikalapjaira, amely fölszabadította Bulgáriát a török uralom alól.¹¹⁴

Hosszú, fárasztó menetelés után végre megérkeztünk Sumlába, ahol egy nagy kaszárnában helyeztek el bennünket. Sumlában már más volt az életünk. Igaz, a hatalmas termekben, az ajtóban katonai őrség állt, de csak úgy, ahogy minden más kaszárnában. Ellátásunk kezdetben katonai volt: reggelire törökül csorbának hívott rizspépet kaptunk, ebédre rizspépet, s második fogásul káposztás főtt bárányhúst vagy valamilyen más húst. A törököknél ünnepnapnak számító pénteken és a mi ünnepi vasárnapunkon piláfot, vagyis mazsolás rizst osztottak. Sumlában megtartottuk ramazán ünnepét,¹¹⁵ vagyis a törökök amolyan ünnepi böjtjét, amikor egész nap nem esznek. A napfelkeltét ágyúlövessel köszöntik. Az ágyút egy olyan hegy csúcsán helyezik el, ahonnan legjobban látni, mikor kél fel a nap. Ez arra szóló jeladás, hogy ettől fogva a törököknek nem szabad enni. Naplementekor ágyúlövés jelzi, hogy ettől kezdve a törökök egész éjszaka ehetnek. Amikor a napnyugta ideje közeledik, a török már egy szelet kenyeret tartva a szájához várakozik, s ágyúlövéskor a kenyeret bekapja és lenyeli. Ramazán ünnepekor rólunk se feledkeztek meg, mert alig osztották ki a vacsorára járó levest, a napnyugta után ismét a csorbával kínáltak, éjfélkor pedig hozták a csorbát, a káposztás bárányhúst, desszertként pedig a piláfot. Mindeközben azt kiáltozták: „Sultan csak u!!! (A szultán nagyon jó!) Napfelkelte előtt csorbát, majd utána a mi reggelinkül megint csorbát kaptunk. Azt vizslattuk, hogy valamelyikünk fülén nem jön-e már ki a főtt rizs.

Noha török kaszárnáról volt szó, megengedték, hogy az egyik kis termet berendezzük kápolnának. Ott tartottuk az istentiszteletet, amely alatt a törökök nem válhattak őrséget, nehogy a szertartást megzavarják. Később bennünket, tiszteket a bolgárok házaiban kvártélyoztak el, s csak a közlegények és az altisztek maradtak a kaszárnában. Menázsi helyett pénzt kaptunk, s magunk gondoskodtunk az élelmezésünkről. És mivel a főzéshez vízre volt szükség, bolgár szokás szerint egy nagy kondérral mi is a városi kútra jártunk vízért, ahonnan a török nők is hordták a vizet. Mindig úgy alakult, hogy amikor a törökök éppen őrzáraton voltak vagy más foglalatosság kötötte le őket, nekünk éppen akkor volt szükségünk vízre, s hogy-hogy nem, véletlenül a török nőknek is. Gyakran előfordult, hogy a török nők fátyla is pont ekkor hullott le, s nem kis időbe telt, hogy visszaigazítsák. Nekünk pedig ezalatt alkalmunk nyílt a szép lány- vagy menyecskearcokat szemügyre venni. Az idősebb asszonyok valahogy gondosabban takarták el az arcukat, mert a réseken át csak a szemüket és az orrukat lehetett látni. Bizonyára az idősebbek már nagyobb tapasztalatra tettek szert a fátyol gondos rögzítésében. Veszedelmes dolog volt török nővel beszédbe elegyedni vagy még csak hosszabban is megbámulni. Erre figyelmeztetett török barátom, akinél hosszabb időn át a számunkra szükséges tejet vettem. A török, ez az öreg katona, aki állítólag harcolt a muszka háborúban, s szörnyen gyűlölte őket, éppen azért volt annyira kedves hozzánk, mert tudta, hogy mi is harcoltunk a muszkák ellen.

Akkor, amikor mi Sumlában laktunk, az szinte teljes egészében török város volt. (Ma nyilván más a helyzet.) Az illetén török városban csak a főutcán nyitottak az épületek, ahol a kávéházak és az üzletek sorakoznak, s a gazdag keresztények lakásai találhatóak. A mellékutcák csak magas párkányzatok, vagyis kőfalak, amelyeken a pár lépésenként egymást követő ajtók mindig be vannak zárva. Ezeket át jut be lakásaiba a török, amelyek tágas udvaron állnak, de idegeneknek ezen udvarba a csorbázsi (házigazda) határozott engedélye nélkül belépni szigorúan tilos. Én hosszú időn át járva török barátomhoz tejért, az ajtón kopogtattam. E célból mindegyik ajtón egy kis kalapács

¹¹⁴ Az 1877–78-as orosz–török háború jelképes színhelyei: Sipka-szoros: a Gabrovót a Kelet-Ruméliában fekvő Kazanlikkal összekötő hágó – déli kijáratánál a Sipka-nevű faluval. A kulcsfontosságú átkelőhely elfoglalására indított – két nappal később sikert hozó – támadást az orosz hadsereg 1877. július 17-én. A hágót augusztus 20. és 27. között valamint szeptember 17-én eredménytelenül próbálta visszafoglalni az oszmán haderő. Az erődítésekkel övezett Plevnánál Oszmán Pasa csapatai 1877. július 20-ától közel öt hónapon át feltartóztatták a végecélként Konstantinápolyi elfoglalni akaró orosz és román csapatokat.

¹¹⁵ Ramadán (perzsául: ramazán), a török holdnaptár kilencedik hónapja, amikor a törökök napkelteétől napnyugtáig nem esznek, arra emlékezve, hogy Allah 610-ben e hónap 27. napján adta át az égből a *Koránt* Mohamed prófétának.

függ. A vele való kopogtatásra végül csak megszólal valaki az udvaron, hogy ki kopog? és mi kell? Ha az illető ismerős, az ajtó megnyílik, de küszöbét nem szabad átlépni. Én hosszú ideje naponta olykor kétszer is tejet vásárolva a család jó ismerőse, mi több, jó barátja voltam. Barátom, a török női papucsokkal kereskedett és kétlovas kocsijával szerfelett gyakran kelt útra messzi városokba. Ezalatt a felesége vette el tőlem a kannát, s adta át a tejet. Ilyenkor időnként hosszabb beszélgetésbe elegyedtünk, mivel e családban barátnak tartottak. Gyakran előfordult, hogy az anya helyett a család egyetlen leánykája jött ki a kannáért, egy fiatal és nagyon szép kislány, méghozzá fátýol nélkül. Nem lehet csodálkozni azon, hogy ilyenkor a beszélgetésünk hosszan elhúzódott. Előfordult, hogy az anya és leánya együtt jöttek ki a tejért, amikor biztosak voltak benne, hogy a házigazda nem egyhamar tér haza. Ilyenkor beinvitáltak az udvarra, s a beszélgetésünk jócskán megkönnyítette, hogy mindketten bolgárul beszéltek Márpedig a bolgár nyelv ugyancsak megkönnyítette az eszmecserét. Megtudtam, hogy barátom édesanyja keresztény nő volt, s még barátom felesége is tudta a Miatyánkot. Emellett nagyon bánkódott a török nők sorsa miatt. Azt mondta, boldog volna, ha egyetlen leánya keresztény férjhez tudna férjhez menni és visszatérne férje édesanyja vallására. Elég az, hogy jó barátok voltunk.

Egy nap, amikor délután tejért mentem, kopogtatásomra mind az anya, mind a lánya kijöttek elém. Valahogy zavartan mosolyogtak s behívtak az udvarra, közölve hogy a Csorbadzsi, a gazda délelőtt hosszan tartó, messzi útra indult az árujával. Az udvaron nagy vidámság támadt, mert a török lakások úgy rendeződnek el, hogy az utca felől nem kapcsolódnak egymáshoz, de belül érintkezhetnek a lakók. Biztos, már előre megállapodtak a szomszéd asszonyokkal, hogy azonnal értesítik őket, amikor jövök, mert nyomban megjelent néhány török nő. Vidáman folyt a beszélgetés, amikor kolomposzó szűrődött be az utcáról – egyszeriben általános rémületet keltve, mert az én házigazdám bivalyai szarvait teleaggatta kolompokkal. Mint a komor farkas vagy vadász láttán megriadt őzek, úgy rebbant szét a társaság, s nekem csak annyi időm maradt, hogy mire a kapu megnyílt, tejskannámmal én már a bejárati ajtónál álltam. Amikor barátom belépett az udvarra, a legnagyobb nyugalommal köszöntöttem: „Sabata chajrosum, csorbadzsi” (Jó napot, gazda). Ő is köszönt nekem. De láttam, hogy arcán a szívében támadt összes érzelmek végigfutnak: csodálkozás, harag, féltékenység. Majdhogynem haragosan kérdezte: Mit keresek a köreiben? Tettetett feszeltséggel és ártatlansággal közöltem, hogy az imént jöttem tejért, s mivel kopogtatásomra senki sem jelentkezett, gondoltam, hogy őt magát találok az udvaron, mert reggel még ő hozta ki a tejet, s nem mondta, hogy elutazik. Azért jöttem be az udvarra, mert, mint maga is látja, nincs itt senki. Mintha lehiggadva hallgatta volna magyarázkodásomat, kézen fogott és kivezetett az utcára, ahol kedvesen, de némileg fenyegetően figyelmeztetett: „A barátomnak tartalak, s a török számára hűségre kötelező a barátság, de ezúttal még egyszer figyelmeztetlek, sohase merd a török küszöbét átlépni, mert nagy balszerencse érhet!” Boldog voltam, hogy ezzel pont került az ügyre, tej nélkül tértem haza, s barátaim aznap este nem ittak tejskáját.

Amikor beszámoltam nekik az esetről, mindegyikük előadott valamiféle vészterhes kalandot, amelyben része volt, mivel annak a gyanújába keveredett, hogy török nőt környékezett meg. Később Konstantinápolyban hallottam egy bajtársunk kalandjairól, aki kertészetet tanult (állítólag a berlini egyetemen), s Konstantinápolyban a szultán kertjében kapott állást, ahol a főkertésznek őrnagyi rangja volt. A Szultán nagyon megkedvelte a lengyelt, mert nagy szerelmese volt a virágoknak. Bajtársunk tudott erről, s amikor a szultán megjelent a kertben, mindig igyekezett neki olyan virágot mutatni, amelynek révén felkeltheti maga iránt a figyelmet. Ilyenkor a szultán nagyon szívélyesen elbeszélgetett vele, s a bizalmas beszélgetés hosszan elhúzódott. Álmélkodva hallgatták a hadsegédek, s tudták, hogy a szultán kedvence. Bajtársunk keze alatt több alkertész és segédmunkás is dolgozott, döntő hányadukban külföldiek voltak, többségükben olaszok. Úgy rendelkeztek ezekben a kertekben, hogy amikor az eunuchok kíséretében kijönnek a hurik, megcsendül egy harang, s akik a kertben tartózkodnak, mindnyájuknak el kell onnan tűnniük. Fiatal és szerfelett jóvágású bajtársunk közelről akarta szemügyre venni a szultán bájos feleségeit. Állítólag voltak vagy háromszázötvenen. Mivel jól ismerte az összes rejtekeit, bozótosait, lugasait, oly búvóhelyet készített magának a bozótosban, ahonnan mindenkit jól láthatott, őt pedig – meggyőződése szerint – nem fedezhette fel senki. Valóban a bájos hölgyek közül többen is elhaladtak mellette, s jól szemügyre tudta őket venni. De mit fel nem fedez a női szem, különösen, ha a tárgy egy csinos fiú személyében maga a megtestesült tiltott gyümölcs? Felfedezték a rejtekhelyén és nagy elégedetten, mosolyogva, kézjelekkel

igyekeztek érintkezésbe lépni vele. S amint ez már a női természetből ered, a szultán feleségei nem tudták magukban tartani a titkot, hanem abba sorra beavatták egymást. Így egyre gyakrabban és egyre többen csoportosultak azon a helyen, ahonnan aztán vidám kacarászással távoztak. A végén ez az eunuchok felügyelőinek is feltűnt. Egy alkalommal ők is arra vették az útjukat. Ezt észrevén a bájos hölgyek egy-kettőre ott termettek, s értésére adták bajtársunknak; veszély fenyegeti, meneküljön. Nem volt mit tenni; szégyen a futás, de hasznos. A kijárat kapu felé vetette magát, az eunuchok meg kivont jatagánnal utána. Már-már beérték, amikor szerencséjére éppen arra jött a szultán. Bajtársunk a lábai elé vetette magát és gyors magyarázkodásba fogott; ma teljesen belefeledkezett a munkába, mert meglepetést készített a szultánnak, s a fáradságtól elaludt, s így nem hallotta a kert elhagyására szólít harangszót. A szultán elmosolyodott, s megparancsolta az eunuchoknak, hagyják békén a kertészét, őt meg figyelmeztette; jobb, ha nem dolgozza agyon magát, mert a fáradságtól nehéz álom vészterhes következményekkel járhat. A szultán most ugyan meg tudta őt menteni a biztos haláltól, de bebizonyosodhat, hogy ő sem mindenható.¹¹⁶

Sumlában is elhunyt néhány bajtársunk. Ők kapott sebeikbe haltak bele. Elhatároztuk, hogy emléket állítunk meghalt bajtársainknak. Köztük volt Woroniecki herceg is, aki még Magyarországon fogságba esett, és az osztrákok agyonlőtték. Rajta kívül több honfitársunk halt mártírhalt.¹¹⁷ De hol állítsuk fel emlékművüket? Az ezt engedélyező törökök azt mondták, hogy ott állítsuk fel, ahol megfelelőnek tartjuk. Mi azonban megszentelt helyet kerestünk, s a bolgár pravoszláv templom környékét tartottuk annak, mert ha szakadár vallás is, mégiscsak keresztény. De akadályokba ütköztünk, mert a sumlai bolgárok két táborra oszlottak velünk kapcsolatban. Voltak, akik baráti érintkezéssel viszonyultak hozzánk, s kedvükre jártak, de nagyon sokan az általuk hőn szeretett Oroszország ellenségeinek tartottak minket. Ez utóbbi párthoz tartozott az egész bolgár pravoszláv klérus, élén az ottani püspökkel. A sumlai bolgárok többsége azonban szeretett bennünket, s ők nemcsak hogy támogatták az emlékmű pravoszláv templom melletti felállítását, de kérték is...

És állt az emlékmű, egy két méter magas gránitoszlopot. Tetejében kifaragva egy kis pajzs; egyik oldalán a Czestochowai Szűzanya képével, másik oldalon a mi drága fehér sasunkkal. Nagy ünnepélyességgel és parádéval történt az emlékmű beszentelése, amelynek szertartását Niewiadomski káplánunk végezte. Az egész légió, vagyis a légió Sumlában tartózkodó maradéka a török katonazenekar muzsikájára díszmenetben vonult ki a kaszárnnyából. Kíséretként a török gyalogság két zászlóalját rendelték ki az ezredes (kajmakán), az ezred parancsnokának a vezetésével. Az ünnepségen összes tábornokaink, Bem, Dembiński, Wysocki, Bułharyn részt vettek közösségünk jelentősebb személyiségeivel és a lengyel földről érkezett hölgyek csoportjával együtt. Jelen volt a török parancsnok pasa, Fuad Efendi ezredes,¹¹⁸ akit a konstantinápolyi kormány küldött hozzánk, hogy emigrációs közösségünk érdekeit képviselje kormánybiztosként. Még fiatal, alig harmincegynehány éves férfi volt, a bécsi Tereziánumon végzett rendkívül művelt ember, aki, amellet, hogy németül tökéletesen beszélt, franciául, angolul és olaszul is tudott. A templomi ünnepség után a két török zászlóalj díszsortízet adott az elesett lengyel katonák tiszteletére, s a zenekar által játszott „Bartos” induló hangjaira tértünk vissza nagy ünnepélyességgel a kaszárnnyába. Fuad Efendi aznap este pompás fogadást adott rezidenciájában, amelyre szinte minden lengyel tisztet meghívtak. Engem is ez a megtiszteltetés ért. Hölgyeink közül is többeket meginvitáltak, akik kedvtelve töltötték az estét Fuad Efendi három feleségének társaságában. Ez utóbbiak gondos európai neveltetésben részesültek, beszéltek idegen nyelveken, tudtak zongorázni, s egyikük gyönyörűen énekelt. Társaságunkban nem takarta fátyol az arcukat.

¹¹⁶ Tchórzewski, Emeryk (1824–†?) a lengyel légió 1. zászlóaljának hadnagya, akit Viddinben főhadnaggyá léptetnek elő. Az eset vele történt meg. Később megnősült, s Isztambulban telepedett le.

¹¹⁷ Woroniecki, Mieczysław alezredes (1825) és D'Abancourt, Karol (1811) századost akasztották fel 1849. október 20-án és Rulikowski, Konrad főhadnagyt lőtték agyon augusztus 28-án. Bővebben lásd: *Kovács István: A magyar szabadságharc lengyel mártírjai*. In: „Egy a lengyel a magyarral”. A szabadságharc ismeretlen lengyel hősei. Budapest, 2014.³ 220–256. o.

¹¹⁸ Fuad Efendi (1815–1869) a Porta főtölmácsa, diplomata, majdani reformpárti külügyminiszter.

A lakomához a közeli bolgár faluban vettünk két hízót, és bármilyen hihetetlen is, a hízódísznókat behoztuk a török kaszárnýába. Régebben még a városba is csak lopva lehetett volna ezt tenni, s most török kaszárnýában dolgoztuk fel kolbásszá, hurkává, sajttá őket, s most ezen ingyencségekkkel és dísznópecsenyével raktuk meg az asztalokat. Ízletes tortákkal is díszítették, mert cukrászok is voltak közöttünk. Ezen ínycsiklandó étkeket a török tisztek sem vetették meg, s a török katonák által csebrekben hozott pompás bolgár bor a szomjúság oltásával együtt olyannyira a fejekbe is szállt, hogy a török ezredes a másnapi szemlét kénytelen volt elhalasztani. Igaz, a szétszéledő török tisztek is alig álltak a lábukon.

Az ez idő tájt Sumlában állomásozó török ezred zenekarában volt egy fiatal, de szerfelett muzikális karvezető, aki szívbeli barátságot kötött a mi zenészeinkkel. Sokat tanulva tőlük, olyannyira kiemelkedett a török hadsereg muzikusai közül, hogy meghívták a konstantinápolyi szultáni gárdaezredhez. Megtanulta a legkülönbélebb nemzeti dalainkat és indulóinkat, s legjobban az „Ó, Bartosz, ó, Bartosz, a remény el ne hagyjon...” tetszett neki.

Mindazonáltal kitörő örömmel fogadtuk a hírt, hogy törökországi rabságunk, ha már nem is volt oly nehéz, hamarosan véget ér. Parancs jött Konstantinápolyból, hogy tábornokaink és jelentősebb törzs- és főtisztjeink Sumlából a kisázsiai Kütahyába költöznek át, amely a további parancsig kényszerlakhelyül fog szolgálni.¹²² Mi, a többiek Konstantinápolyba távoztunk. Az internáltak között volt Tchorznicki ezredes is, s mint adjutánsa legidősebb bátyám, Antoni is vele tartott a tisztiszolgájával, Jurek Danilakkal együtt, aki – mint említettem – apám kocsisa volt. Turzéból vele együtt kellett utra Magyarországra. Jurko Danilak ma csaknem kilencvenéves aggastyán, s Turzében lakik.

Elérkezett végre az oly hön várt pillanat, parancs jött Konstantinápolyból, hogy pár napon belül indulunk. Készüljünk fel, hogy felkerekedhessünk a messzi távolba. Fájó szívvel búcsúzkodtunk. Hosszabb időt töltvén Sumlában, sok embert alkalmunk volt megismerni, köztük olyanokat is, akik igazi barátunk bizonyultak. Tőlük is búcsút kellett vennünk. Elbúcsúztatott a helyőrség a basával az élen; elbúcsúztattak a hozzánk jó szívvel lévő bolgárok. Sztójanovics bankár búcsúfogadást adott tiszteletünkre, amelynek nagyon ellene volt az ottani püspök. E fogadás alatt ő is megjelent Sztójanovics házában, s szemrehányást tett neki emiatt. Mire Sztójanovics azt felelte, hogy barátait búcsúztatja, s rendkívül boldognak érezné magát, ha a püspök atya is részt venne az ünnepségen. De a püspök egyszerűen sarkon fordult és elkocsikázott. Nem volt híja sírósz-zokogós jeleneteknek sem, hiszen fiatal emberek távoztak Sumlából, s a fiatalok között könnyen szövéődik szívbeli érzelem.

Én is búcsút vettem török barátaimtól. Öreg barátom ezúttal nem volt ellene, hogy házának küszöbét abból a célból átlépjem, hogy feleségétől és lányától elbúcsúzzam. Az öregnek könny szökött a szemébe; sok sikert kívánt hátralévő életében, miközben lánya és felesége arcukat kezükbe temetve zokogtak. Másnap reggel, azután, hogy búcsút vettünk Sztójanovicstól, Sumla egész városa megbolydult. Szálláshelyeiken csomagoltak a tisztek, a kaszárnýában a katonák. Ott sorakoztak az előfogatok is, amelyre felpakolták csomagjainkat. Annak ellenére, hogy aznap napfelkeltéig örökre búcsút kellett vennünk Sumlától, már-már delelőn állt a nap, s a mecsetek tornyaiban elcsendesedtek a műezzinek, még mindig ott állt a kocsisor az előtt a kaszárnýa előtt, ahol tízegyházy hónapon át tétlenül töltöttük az időt. Végre a katonai kürtjelre menetoszlopunk is elindult a már korábban távozott pakkos szekerek után. A kaszárnýakapu előtt zenekar játszott a ulánusindulót, s az egész tisztakar a basával az élen tisztelegve búcsúzott tőlünk. Biztonságunk érdekében két gyalogosszázadot és egy lovassvadront rendelték kíséretünkül.

Méltóságteljes tartással menetelt a fiatal lengyel sereg sorsának ismeretlen kikötője felé. Sumla utcáit ellepte a bolgár és a török lakosság, az előkelőbb polgárok fogatokon kísérték bennünket messze a városfalakon túl. Estefelé már magunkra maradtunk török kíséretünkkel, s így vonultunk – ma már nem emlékszem pontosan – három vagy négy napon át Várnáig, az egyik legjelentősebb török erődig. Végül átkeltünk a Várna előtt elterülő tágas térségen, ahol századokkal azelőtt a lengyel

¹²² A magyarok közül többek között Kossuth, Batthyány Kázmér, Mészáros Lázár, Perczel Mór, Perczel Miklós, a lengyelek közül Henryk Dembiński altábornagy, Józef Wysocki, Jerzy Bułharyn tábornokok, Władysław Tchorznicki ezredes, Julian Przyjemski, Tadeusz Idzikowski alezredek, Adolf Grochowalski, Konstanty Matczyński, Teofil Błeszyński őrnagyok, Stanisław Chojecki, Stanisław Bryganty főhadnagyk, Józef Niewiadomski káplán kényszerült a kisázsiai Kutahiában kijelölt lakhelyre utazni. Antoni Bielański önként követte Tchorznicki ezredet.

fegyverek számára szerencsétlen, véres csata folyt, amelyben Várnai Ulászló királyunk elesett.¹²³ Megpihentünk itt, s mély megrendültséggel szemléltük a csatateret s hallgattuk a helybélieket, akik megmutatták azt a helyet, ahol királyunk elesett. Ez azonban nem biztos, mert még ma sem tudják teljes bizonyossággal, hol halt hősi halált a lengyel király. Végre megnyíltak előttünk a várnai erődtámasz kapui, s részünk lehetett az oly hön várt pihenésben.

Nem sokáig időztünk Várnában, mert a kikötőben már ott állt a török haditengerészet ránk várakozó ragyogó gőzhajója. Láthatóan alig várta, már, hogy megérkezzünk, mert sűrű füstfelhőt ontottak kéményei. Hallgatva a tapasztaltabb hajósok tanácsaira, miszerint töltsük meg gyomrunkat, ha nem akarunk tengeribetegségben szenvedni, amit csak lehetett, magunkba faltunk, s a kikötőbe siettünk. Életünkben először lévén részünk ilyen látványban, nagy kíváncsisággal bámultuk a tengernek nevezett végtelen víztükröt. Sok időbe telt, míg csónakokon mindnyájunkat a pompázatos és kényelmesen berendezett hadihajóra átszállítottak a partról. Amikor már mindnyájan elfoglaltuk helyünket a fedélzeten, a matrózok monoton énekük közepette felhúzták a horgonyokat. Két ágyú-lövés búcsúztatta a várnai erődöt. Egyszeriben lassú ringását éreztük a hajónak. Apránként eltűnt szemünk elől az erődtámasz. Aztán mind inkább elmosódott a part is, és körös-körül csak a Fekete-tenger végtelen víztükrét láttuk.

Elérkezett végre a Szejm összehívásának ideje, én is Lembergbe megyek.¹²⁴ A székesegyházban tartott ünnepi istentisztelet után a követek a Szejm üléstermében gyülekeznek. Micsoda meghitt pillanata ez az újbóli együttlétnek. A régi társak köszöntik egymást, az újonnan megválasztottak szívélyes kézfogással pecsételik meg az újdonsült ismeretséget, szívből jövő barátságot. Néhány pillanat elteltével megtelik a szejm csarnoka, már őexcellenciája a helytartó, Kazimierz Badeni gróf is itt van, s szokása szerint mindenkihez kedves, mindenkit szívélyes kézfogással üdvözlő.¹²⁵ Tekintetünk máris találkozott, de én nem sietek őt köszönteni; ne tehessen amiatt szemrehányást, hogy a helytartó úr kívánsága és akarata ellenére ismét a régi padomat és pulpitusomat foglalom el a teremben. De nagy megrökönyödésemre Őexcellenciája Kazimierz Badeni gróf mosolyogva,

a harag legcsekélyebb jele nélkül, kézfogásra nyújtott kézzel jön felém, kijelentve: „Köszöntöm Önt, s nagy örömömről szolgál, hogy itt láthatom, remekül jött ki a küzdelemből, s én szerfelett elégedett vagyok sikerével.”¹²⁶

A szejm ülésének megnyitása után néhány nappal híre megy, hogy a szejm legközelebbi ülését meglátogatja a rutén metropolita, Kujlowski atya. Hogy milyen érzelemmel viseltettek iránta, s hogy mily nagy tiszteletnek, mi több imádatnak örvendett, s nem csupán a szejm üléstermében, hanem az egész országban a görög katolikus egyháznak ez a Magas Méltósága, annak legjobb bizonyí-

¹²³ Magyar királyként (1440-től) I. Ulászló, lengyel királyként (1434-től) III. Ulászló 1444. november 10-én esett el Várnánál az egyesült keresztény had élén. Emiatt a lengyel történetírás és köztudat Várnai Ulászlóként tartja számon.

¹²⁴ A galíciái Honi Szejmet évente négyszer-ötször hívta össze az uralkodó – a nyári mezőgazdasági betakarítási munkák miatt – többnyire ősszel s általában két napra. 1899 őszén – az osztrák kormányválság miatt – csak december 29-én ült össze két napra a Honi Szejm, hogy Galícia következő év márciusáig szóló ideiglenes költségvetését megszavazza. *Gazeta Lwowska*, 1899. december 30.; *Gazeta Narodowa*, 1899. december 29.

¹²⁵ Badeni, Kazimierz (1846–1909) konzervatív galíciái politikus, 1888-tól Galícia helytartója. 1895. szeptember 29-én I. Ferenc József császárra az osztrák kormány miniszterelnöki tisztére kérte fel, amelyet 1897 novemberéig töltött be. Kazimierz Badeni Galíciába visszatérve rendszerint részt vett a Honi Szejm ünnepi ülésén, így 1899. december 29-én is. Ekkor már az ülésteremben szinten jelenlévő Leon Piniński volt Galícia helytartója. Mivel Galíciában a titulások egész életre szóltak, Bielański joggal nevezi K. Badenit helytartónak. A szejm ülésének ünnepélyes megnyitásán a görög katolikus egyházfőn kívül Andrzej Szeptycki, stanisławówi görög katolikus püspöki helynök is részt vett, aki elkötelezett híve volt az ukrán nemzeti egységnek s ezzel együtt a görög katolikus és pravoszláv egyház egyesítésének. Kujlowski öt hónap múlva bekövetkezett halála után ő lett a leMBERGI és HALICSI metropolita, s ezt a tisztséget egészen 1944 novemberéig betöltötte. *Gazeta Lwowska*, 1899. december 30.

¹²⁶ Utalás arra, hogy az 1895. évi szeptemberi választásokon Bielański kilencvennégy érvényes szavazatból ötvennyolcat kapott a többségében ruténok által lakott választási kerületében. *Gazeta Lwowska*, 1895. szeptember 29.

téka az, ahogyan őt a Szejm üléstermében köszöntötték. Azon a napon, amelyen bejelentették, hogy a Legméltóságosabb Kujlowski metropolita érkezik a szejm ülésére,¹²⁷ már a szokásosnál is korábban megtelt a terem. Már az országos háznagy, Stanisław Badeni gróf is ott van, s háznagyi botját is behozták.¹²⁸ És egyszer csak a szejm ülésének megnyitására üt az óra. A Háznagy nem kapkodja el, hogy háromszor koppantson jogaival, így jelezve az ülés megnyitását.

Máris híre megy a teremben, hogy a Metropolita megérkezett a Szejm épülete elé. Egyszeriben mozdulódás támad, s a magas méltóságok mögött mindenki a szejm üléstermének ajtajához nyomul, hogy a Metropolita atyát köszöntse. Valóban, nagy a tumultus a bejáratnál, mert a követek mindegyike be akar mutatkozni neki és meg akarja szorítani a Metropolita atya tiszteletreméltó kezét. Sokáig tart az éljenző köszöntés, s a követek sorra adják át egymásnak helyüket, hogy mindenki részt vehessen a kedves és megtisztelő üdvözlő bemutatkozásban. Én arra várok, hogy a tömeg, a követek áradata megritkuljon, s ha már szinte mindenki túl van az ünnepélyes köszöntésen, nekem is tér és lehetőség nyílna arra, hogy a megfelelő beszéd után a Metropolita atyát köszöntsem. Ő azonban nem engedi el az üdvözlésre kinyújtott kezemet, hanem az arcomat fürkészve sokáig rázza, miközben a rá jellemző jóságos mosollyal megkérdezi: „Kihez van szerencsém?” „Kazimierz Bielański vagyok” – felelem. S e szavakra a szó szoros értelmében a nyakamba borul, szívélyesen megölel, s a még bennünket karéjozó követekhez így szól: „Ne csodálkozzanak az urak megindultságomon, ugyanis nem mindig voltam én pap. Volt idő, amikor katonáskodtam és a számkivetettek keserű kenyerét ettem idegen földön. A szabadság harcterén és a száműzetésben kötött barátság azonban kitörölhetetlenül az ember szívébe vésődik.”

A Metropolita atya az ülés befejeztével a szejm termét elhagyva, s mindenkitől elbúcsúztatva, odajön az én padomhoz, s e szavakkal köszön el tőlem: „Isten áldjon, drága Kaziu. De’jszen tudod, hol lakom mostanság. Ne sajnálj hozzám, régi társadhoz, bajtársadhoz elfáradni. Lesz mit meslünk egymásnak az elmúlt időről, megélt kalandokról és az idegenbeli hanyódásokról. Mily hosszú ideje vettünk egymástól búcsút, s vágunk neki a jövődő titkaitól vemhes nagyvilágnak...”

A Metropolita atyához fűződő barátságon kívül, amelyet a magyar nép és a közös szabadságért folyó harc terein kötöttünk, s az idegenbeli számkivetettség teremtette bajtársi egymásrautaltságon és sorsközösségen kívül, még az az eseménysor is a metropolita atyához kötött, amelyet a szülő házbán 1848-ban átélünk. Ez akkoriban történt, amikor hazánkat elhagyva Magyarországra siettünk,

¹²⁷ Kujlowski, Julian (1826–1900) előbb a Rudki triviális iskolát, majd a sambori német iskolát látogatta. A lembergi német gimnáziumban érettségizett 1845-ben. 1846-tól a Lembergi Egyetem bölcsészkarát látogatta, de mivel politikailag gyanús volt, tanulmányait Przemyslben volt kénytelen folytatni. Anyagi kényszer miatt tanulmányait 1847-ben félbehagyta, s az Államkincstár Igazgatóságában alkalmazták gyakornokként. Az 1848-as népek tavasza idején az lembergi akadémiai gárda századosa és a járási nemzeti tanács tagja lett. Lemberg november 2-i bombázása után rövid időre letartóztatták. Szabadulása után azonnal elhagyta Galiciát, s a Bielański család segítségével – 1849 telén – Magyarországra távozott. A légió egyik zászlóaljában hadnagy. A szabadságharc leverése után kimenekül az Oszmán Birodalomba. Szerbiában belépett az Oszmán pasa parancsnoksága alatt álló török hadseregbe, de miután Várnán át Isztambulba vonult, 1850 tavaszán leszerelt. Ezt követően a lazarénusok segítségével sikerül Franciaországba jutnia, anélkül, hogy vízuma lett volna. Hipolit Terlecki atya támogatásával felvették az újra megalapított keleti missziós rutén kollégiumba. Adam Jerzy Czartoryski is támogatta párizsi teológiai tanulmányait. Kapcsolatba került Adam Mickiewiczcel is. 1854. április 4-én latin szertartási rend szerint szentelték pappá, de azzal a kötelességvállalással, hogy görög katolikus liturgia szerint misézzen. A krími háború miatt nem utazhatott Bulgáriába, 1856-ban pedig betegsége akadályozta meg abban, hogy Korfuban legyen pap. Emiatt két éven át Párizsban teljesített lelkipásztori szolgálatot. Az 1857-es amnesztia után hazatért Galíciába. 1859-ben ő lett a przemysli járásban fekvő Ruskie Sioło első görög katolikus parókusa, s e szolgálatát huszonöt éven át ellátta. 1882-től Przemyslben töltött be a székeskáptalan mellett magas egyházi tisztségeket. 1887-ben az újonnan szervezett stanisławóvi székeskáptalanba költözött át. 1890-ben przemysli, majd ezt követően stanisławóvi püspöki helynöknek nevezték ki. 1893-ban kihallgatáson fogadta XIII. Leó pápa. Mivel a lengyeliséggel való megbékélés híve volt, a radikális ukrán ifjúság többször tüntetett ellene, de a görög katolikus klérusban is sokan ellenezték, hogy a polonofilnek tartott Kujlowskit lembergi érsek-metropolitának nevezzék ki. Az uralkodó 1899. január 22-én metropolitává nevezte ki, amelyet hét hónap múlva a Vatikán is jóváhagyott. Kifűnt karitatív munkájával.

¹²⁸ Badeni, Stanisław Marcin (1850–1812), Kazimierz öccse. 1883-tól a galíciai Honi Szejm követe, 1895 és 1901 valamint 1903 és 1912 között háznagya.

hogy a lengyel légió soraiban küzdjünk annak a lengyel hazának ellenségei ellen, amelyet akkoriban a ruszinok hazájuknak tartottak, és azt a lengyelekéhez hason érzülettel szerették. Igen, közösen tűrték érte a börtönt, a rabbilincset, s még az életüket is készek voltak feláldozni, hogy a közös lengyel, litván és rutén haza visszanyerje a szabadságát.¹²⁹

Életem múltját, eseményeit és kalandjait felidéző beszámolómat attól a pillanattól kezdem, amikor az osztrák ágyúk bombákkal, gránátokkal és röppentyűkkel árasztották el Lemberget, hogy az egész város romhalmazzá váljék, s ezzel a pár hónappal azelőtt adott alkotmányt darabokra szaggassák. A haza jobb jövőjébe vetett áldott remény, a szabadság és fölszabadulás reménye ismét áldozatul esett a zsarnok kormánzatnak és üldöztetésének. Az ifjúság emiatt honát elhagyva csapatostul siet Magyarországra, hogy ellenségeinkkel csatázva Magyarhon szabadságáért ontva vérért a mi Hazánk szabadságát is kivívja.

A Magyarországra vonulás kezdetén a határt nem őrizte katonaság, s népes gyalogoscsapatok tudtak csapatostul átkelni, nemegyszer fegyveresen, mint például az a sambori ifjúság, amelynek egy része Turzén kelt át, s amelyhez az én drága édesanyámtól megáldottan csatlakozva én is búcsút vettem hazámtól, családomtól. Később azonban már nehezebb volt átvergődni a határon. A kormány katonasággal szállta meg a kordont és a magyar határ mentén fekvő falvak népeit is felszólította a határ ellenőrzésére, védelmére, valamint a Magyarországra igyekvők elfogására és átadására a cs. kir. kerületi kapitányságoknak. E határ menti falvakban kiegyenesített kaszákkal felfegyverzett parasztbandák szerveződtek fináncfelügyelők vagy gyakran kiszolgált katonák parancsnoksága alatt. Turze falva, noha még messze feküdt a magyar határtól, de mivel régóta rajta vezetett át a helybéliek és a dohányt, az ún. szűzdohányt szállító csempészek által ismert út, az önkéntesek összefogdosására erős csapatot szerveztek. Turzén keresztül folyamatosan vonultak kisebb-nagyobb önkéntes csoportok, hogy beálljanak az akkor már Magyarországon harcoló lengyel légióba, amelynek kötelékében már én is átestem a tűzkeresztségen. Turzéban ugyanis nagy vendégszeretettel fogadták őket, s biztos és megbízható vezetőket adtak melléjük, akik a magyar határig kísérték őket.

Turze falvát apám a fivérértől, Kajetán Bielańskitól bérelte, aki a ma már ismeretlen részvégrehajtói hivatal tisztségviselője volt Mościskában. A nagybácsi halála után özvegye három kicsi leánykával Turzéba költözött, s miközben atyám az úgynevezett nagy udvarházat lakta, bácsikánk özvegye annak szomszédságában oldalt a másik tágas udvarházat vette birtokba. Mivel atyámról még régebben azt jegyezte fel a kerületi kapitányság, hogy a kormányzatra nézve veszélyes, szinte állandó megfigyelés alatt állt. Így ha egy Magyarországra igyekvő önkéntes csapat lopakodott be hozzánk, gyakran a bácsikánk özvegyénél helyeztük el mindaddig, amíg a biztos vezető meg nem jelent az udvarházában.

Egy téli este a kései órákban hat fiatalember érkezik elcsigázva, merthogy jó messziről jöve, fényes nappal hegyen-völgyön és hófúvásokon kellett átkelniük. Az udvarház egy jól ismert barátja kéri, hogy segítsük át őket Magyarországra, mert üldözésnek, sőt kényszerbesorozásnak vannak kitéve. De e szabadságharcosok a lehető legrosszabbkor érkeztek, mert éppen pár nappal azelőtt indult el egy meglehetősen népes önkéntes csapattal a magyar határra az a megbízható vezető, aki már fiatalok százait vitte át biztonságosan Magyarországra. Igaz, számtalan veszéllyel dacolva, mert egyre erősebb strázsák őrizték a határt. Siemiarz, merthogy így hívták ezt a biztos vezetőt, tenyereként ismerte a Beszkidek meredélyeit borító ősréngeteget. Pontosan tudta, hol az öregségtől korhatag, odvas óriásfenyő, amelyben elrejtethi a magyar szűzdohánnyal teletömött zsákját, amikor fennállott annak a veszélye, hogy a fináncfelügyelők és őrök a nyomában vannak és elkobozhatják a csempészt dohányt. Ismerte a barlangokat, amelyek ezekben az erdőkben a medvéknek szálláshelyül szolgáltak, akár csak a csempészek által épített kalyibákat, amelyeket oly ügyesen álcáztak fiatal jegenyefenyőkkel, hogy akár napokra is meghúzhatták magukat bennük, nyugodtan fülelve az őket üldöző fináncok jeladásait.

Ez a biztos vezető a Siemiarz nevű turzei bocskoros nemes volt, aki joggal dicsekedhetett az őseitől örökölt kutyabőrrel. Az oklevelet relikviaként őrizte egy fémdobozban, kijelentve, hogy azt lengyel királyok adományozták őseinek a haza védelmében tanúsított vitézségükért. Ily esetekben

¹²⁹ A közös lengyel–litván–rutén(ukrán) haza fogalma az 1863/64-es szabadságharc egyik ideológiai pilére volt.

mindig leszögezte, hogy ő rutén, de lengyel nemes. Ő vezette át az önkénteseket, nemegyszer ezer veszélynek kitéve magát is, de korántsem csupán nyereségvágyból vagy valamiféle jutalomért, mert ha kellett, saját pénzzel is hozzájárult vállalkozása sikeréhez. Végül, amikor már letartóztatás fenyegette a megannyi önkéntes csapat Magyarországra történt átvezetéséért, nem tért haza, hanem belépett a légióba, és vitézségével kitüntette magát. Nem tudom, mi lett vele. Állítólag elesett.

E derék és megbízható vezető még nem tért vissza legutóbbi útjáról, amikor a hat fiatalember megjelent a nagybácsi özvegyének udvarházában. Mivel nem volt biztonságos, hogy ott maradjanak, egy hasonlóan dohánycsempészettel foglalkozó és a vidék minden zegzugát alaposan ismerő vezető jelentkezett azzal, hogy már számos önkéntes csapatot szerencsésen magyar földre juttatott. Ő viszont busásan megfizettette a vezetést. Elküldtek hát érte, s megállapodtak vele a fizetésben. Késő este kellett volna útra kelniük, akkor, amikor az ember szemét majd kiverte az éjszakai sötétség. A megbeszélrt időpontban tényleg megjött Kuzia, megpakolták a tarisznyákat, s a harcszomjas legények szívbéli búcsúvétel után útra keltek. Hármójuk beírt a családi albumba, s nevüket a mai napig megőrizte a lap. Laubert, egy 30 év körüli nagyon értelmes ember¹³⁰ a neve mellé odakörmölt egy szívből jövő, de szomorkás versikét. E búcsústrófát írva, mintha megérezte volna, hogy sohasem látja viszont a szülőföldjét és barátait, mert a lengyel légió katonájaként az egyik első ütközetben elesett. A másodikként Skrowaczewski,¹³¹ harmadikként pedig a görög katolikus szeminárium hallgatója, Kujlowski írt be a családi naplóba. Mivel a másik hármójuk nem élt a beírás lehetőségével, lehetetlenség felidézni a nevüket. Arra emlékszem, hogy az egyikük az orosz hadsereg tisztje volt, s amikor az orosz földet is felverte a szabadság visszhangja, azé a szabadságé, amely az egész lengyeliség számára boldogabb jövő reményét lobbantotta fel, Galíciába szökött, s most, hogy a remény semmivé foszlott, Magyarországra igyekezett, a népek szabadságáért harcolandó. Emellett persze az Oroszországnak való kiszolgáltatást is szerette volna elkerülni, ahol biztos halál várt volna rá.

Kuzio késő este érkezett, s lépett be a nagynéni szobájába. Vagyis, hogy úgy mondjam; jött meg áldozataiért, akiket figyelmeztetett, hogy a lehető legfigyelmezettebben viselkedjenek, ne hangoskodjanak, s ami a legfontosabb; ne maradjanak el egymástól, hanem szorosan egymás mögött libasorban kövessék őt. A szobában egyetlen idegen lélek sem volt az eligazításon, s ezt Kuzio is jól tudta, mert az előre megbeszélrt terv szerint az egész szolgazemélyzetet a dolgukra küldték. Amikor a kis különítmény elhagyja a házat, ő mutatóujját az ajkához emelve körbehordozza tekintetét, s mintha még az ablakon is kilesne. Pont ez a titokzatosság, ez a túlzott elővigyázatosság keltett Kujlowskiban gyanút, bizalmatlanságot. Kuzio iránti gyanakvását Skrowaczewskivel és Lauberttel is megosztotta.

Kujlowski figyelmeztetésére Kuzio iránti bizalmatlanságuk fokozódik, ezért minden mozdulát vizslatják, mintha nyomoznának utána, s noha szinte koromsötét az éj, bizonyos távkozt tartva lemaradnak tőle. Jó nagy távolságot megtettek már, elhagyták az udvari pálinkafőzőt és beértek a bozótosba, amikor Kujlowski mintha titokzatos jeladást, hívó szót hallott volna, s végül Kuzio eléggé hangos szólongatását is: „Sinda do mene, panove!”¹³² Azok hárman, akik nem gyanakodtak Kuzióra, bizonyára már a közelében lehettek, de mivel másik három társuk még hiányzott, egyre hangosabban hívogatta őket: „Sinda do mene, panove!” És ez az egyre hangosabb és energikusabb szólongatás keltett bennünk mind nagyobb gyanakvást. Fülelnék hát és mintha valóságos zajt hallanának, mintha többek suttogó beszélgetését hallanák. Nagy óvatosan, szinte kúszva térnek vissza, s bár szörnyen sötét az éj, rálelnék az ismert ösvényre, s már-már szinte rohanvást igyekeznek nénikém udvarházába.

¹³⁰ Laubert, N. Gazdatiszti írnok. Az utolsó állandó galíciai lakhelye (születési helye?) a Szabbori kerületben fekvő Chłopy. Magyarországon beállt a lengyel légióba. Az osztrák rendőrség és a külügyminisztérium az 1850-es évek végén úgy tartotta, hogy a szabadságharcban való részvétele miatt külföldre távozott, s még nem tért vissza Galíciába.

¹³¹ Skrowaczewski Jakub (1831–?) a Lembergi Egyetem másodéves bölcsészhallgatója. 1849 telén szökött Magyarországra. A lengyel légió egyik zászlóaljában hadnagy. A szabadságharc leverése után kimenekül az Oszmán Birodalomba. 1851. március 4-én a lengyelek Angliába tartó második csoportjával érkezett Liverpoolba. Sheffieldben telepedett le, ahol festőként dolgozott. 1857-ben hazatérési engedélyt kapott.

¹³² Ide hozzám, urak! (ukr. dialektus)

Ott rég kioltották a fényeket, a lakók mély állomba merültek. Megkopogtatják hát a szorongva, némi balsejtelemmel alvók ablaktábláját. Csupa nők vannak ott, a nagynéni, atyánk húga, vagyis Aniela néni és a nagynéni három kislánya, közülük a legkisebb alig tizenhárom éves. Pár szó után kiderül, kik kopogtatnak és mért jöttek vissza. Rövid idő múlva a legkisebb leánya óvakodik át a lakáj hálólhelyéül szolgáló pitvaron, majd a kissozobán, ahol a szolgálók aludtak, s oly óvatosan vezeti a visszatérőket, hogy senki föl nem ébredt. Rögtön került elemózsia és hálólhely a kimerült vándoroknak. Másnap pirkadatkor a rendkívül értelmes és hazafias érzelmű lengyel komornán kívül a szolgazemélyzet egyetlen tagja se tudta, hogy az udvarházban három idegen férfi alszik.

Ezzel még nincs vége. Azt a három szerencsétlent, akiket Kuzio júdásmod a pandúrok kezére juttatott, rögtön reggel szekéren Samborba, a kerületi székhelyre vitték. Örök titok marad, mi történt szegény orosz tiszttel. Biztosan kiszolgáltatták Oroszországnak. Most azonban ki kellett ötleni, hol bujtassák el azokat, akik nem hagyták magukat elfogatni, de most egészen bizonyosan szimatolnak utánuk, merthogy csak nem nyelte el őket a föld. Skrowaczewski nyugodt volt, mert olyan dokumentumokkal rendelkezett, amelyek megóvták őt mindenfajta üldöztetéstől, különösképpen a letartóztatástól. Így meg sem fordult a fejében az elrejtőzés gondolata, de Lauberttel, aki hivatalnok volt, más-ként állt a helyzet, akárcsak Kujlowskival, aki titokban hagyta el a görög katolikus szemináriumot. Ki kellett nekik ötleni olyasfajta rejtékhelyet, amelyről a szolgazemélyzetnek sejtelve sincs, s ahol az elbújtatottak biztonságban lehetnek házkutatás esetén. Mindkettejüknek, tehát Laubertnek és Kujlowskinak is ágyba kellett bújniuk, s rájuk ágyaztak be. A fekhelyek teljesen úgy festettek, mint mindennap – bevetetten. Azzal a különbséggel, hogy ezúttal a komorna ágyazott be, aki nap mint nap ugyanazt a szobalányt bízta meg a takarítással. És alig fejezték be az ágyazást, s ült le az egész család a reggelihez a kávéját egykedvűen iszogató Skrowaczewski társaságában, amikor nagy lármá verte fel az udvart és lábdöngölés a pitvart. Mintha valakik a havat vernék le lábbelijükről. Hirtelen egy kaszákkal felfegyverzett parasztsapat nyomul be a szobába, némelyiküknél lőfegyver is, egy-csővű ósdi flinta vagy kécsővű vadászpuska. A csapatban a parasztok közé vegyülten néhány finác is feltűnt, akik fojtott, oktató hangon bátorítják a parasztokat, hogy s mint járjanak el. A szomszéd szobában az egész család, csupa nőszemély. Az unokanagynéni, Ewelina Bielańska, a nagynéni, Aniela Bielańska és a három kislány, Marysia, Jadwisia és Aniela Skrowaczewski társaságában önfeledten csevegnek, mintha meg se hallották volna a lármát és a lábdobogást. Igen. Hangosan cseverésze és nevetgélve iszogatják kávéjukat.

A parasztok megsokallták az elnyúló várakozást, az egyikük, egy tagbaszakadt férfiú, a csapat parancsnoka, kiszolgált osztrák katoná, Petro Plisz magas báránybőrkuccsában, kezében kaszával megáll az ajtóban és kevélyen parancsoló hangon megszólal ruténul: „Itt rebellisek rejtőzködnék, tegnap szöktek ide az erdőből, azért jöttem csapatommal, hogy letartóztassam őket.” Az elbeszélésemet olvasók közül bizonyára lesznek olyanok, akik még ismerték a kiszolgált osztrák katonának azt a típusát, aki az idegen tartományokban vándorló galíciai ezredekben gyakorta tizennégy évet is leszolgált anélkül, hogy akárcsak egyszer hazalátogathatott volna. Az ilyen katoná keveréknnyelven beszélt, mondatait német szavak uralták, de annyira eltorzítva használták őket, hogy nehéz volt megérteni a tartalmukat. Az ily kogel-mogel beszédhez egyfajta arrogáns, ellenséges viselkedésmód is társult, s mindez hozzájárult valamiféle újbeszéd kialakulásához. Az imfgyen beszélő magabiztossága azt sugározta, hogy neki, a császár gyermekének senki sem parancsolhat. Ilyen volt a parasztsapat parancsnoka, ez a kegyetlen, tekintélyében magabiztos, kiszolgált osztrák katoná, Petro Plisz, aki kucsmával a fején az ajtóban állva dölyfös szavakat intézett a bennlevőkhöz. De szavai egy lengyel matrónához csapódtak, aki nem ijedt meg a saját árnyékától, nem tudta, mi a félelem; testben aszottka és törekeny volt ugyan, de lelkében és szívében bátor és erős lengyel asszony, aki olyan méltóságteljesen közeledik az ajtóhoz, hogy a parancsnok és az egész banda a másik szobába hátrál, és ott torlódik össze. És most ő, az asszony szólalt meg parancsoló hangon, lábával dobantva: „Sapkát le! Elfelejtettétek volna, hogy úrnők vagyok, aki minap szabadított fel benneteket a jobbágyság alól. Ebben a házban én lakom, és kellő tiszteletet követelek magam és a lakom iránt. Így hát azt parancsolom, hogy ki a házból!” Egy pillanat alatt lekerültek a báránybőrkuccsuk és a padlót söpörték a hajlongók kezében, akik a legalázatosabban kérték úrnőjük bocsánatát. Még a parancsnok is, aki az imént oly önhittén szónokolt, most bocsánatért esdekelt, s ráförmedt a parasztokra, hogy a lehető leggyorsabban hagyják el az udvarházat.

A szobában csak a csapat parancsnoka, a finánc-főfelügyelő maradt, de az is a testben gyenge, de lélekben erős lengyel nő szavainak súlya alatt megrokkadtan veszi elő az írásbeli parancsot, miszerint utasítása van arra, hogy házkutatást tartson, s az idegeneket, akiket itt talál, letartóztassa. Mivel pedig az asztalnál egy idegen urat lát, azt ezzel letartóztatja. Skrowaczewski előveszi iratait, bemutatja a parancsnok úrnak, de az udvarias határozottsággal kijelenti, hogy le kell őt tartóztatnia és elő kell állítania a sambori kerületi kapitányságon. Mindjárt akadt egy szekér, és Skrowaczewski szívélyes búcsút véve eltávozott Samborba. Ott iratai bemutatása után szabadon engedték. Hamarosan eljutott Magyarországra, ahol végigküzdötte az egész magyarországi háborút. Később az angliai emigrációban gyakran felemlgettük a Turzében töltött kalandos pillanatokat.

Laubert és Kujlowski az ágyakban a dunyhák és a matracok vastag rétege alatt találtak rejtékhelyet. Olykor átlopakodtak a szekrényekbe, ahol órákon át gubbasztottak. Csak akkor bújtak elő, amikor biztos volt, hogy a ház körül nincs senki. Mert a parasztok és a fináncfelügyelők meg voltak győződve, hogy a felkelőket nem nyelhetette el a föld. És amikor átkutatták értük a szomszédos erdőket és bozótosokat, és még csak a nyomukat sem találták, biztosak voltak benne, hogy csak az udvarházban lehetnek. A legkülönbélebb napszakokban odalopakodtak és be-bekukucskáltak az ablakokon. Tíz napig rejtőzködött Laubert és Kujlowski klerikus nénikém házában a kínok-kínját állva ki. Végre visszajött Magyarországról az említett biztos vezető, a Siemiarsz nevű nemesember, aki megadta a veszélyes útrakeles időpontját. Szerencsésen átvezette őket a határon. Miután érezte, hogy a kormányhatóságok látóterébe került, s veszély fenyegeti, nem tért vissza szülőföldjére, hanem közlegényként belépett a lengyel légióba. Bátorságával, vitézségével, mi több bravúrjaival kitüntette magát.

Íme, hát ily régi ismeretség köt a mostani rutén metropolitához, s e barátság jegyében ezért üdvözölt oly szívélyesen engem a Szejm üléstermében.

BIBLIOGRÁFIA

Burchard-Bélaváry Gyula emlékirata	<i>Kovács István</i> : Burchard-Bélaváry Gyula emlékirata törökországi emigrációjáról, 1849–1850. <i>Hadtörténelmi Közlemények</i> , 126. (2013) 3. sz. 805–838. o.
Kieniewicz 1950.	<i>Kieniewicz, Stefan</i> : Konspiracje galicyjskie (1831–1845). Warszawa, 1950.
Łopuszański 1972.	<i>Łopuszański, Bolesław</i> : Stowarzyszenie Ludu Polskiego (1835–1841). Geneza i dzieje. Kraków, 1972.
Społeczeństwo polskie	Społeczeństwo polskie i próby wznowienia wali zbrojnej w 1833 roku. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź. 1984.
Szubert	<i>Szubert, Tomasz</i> : Jak(ó)b Szela. (14) 15 lipca 1787 – 21 kwietnia 1860. Warszawa, 1860.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

ÁGOSTON GÁBOR

EURÓPA ÉS AZ OSZMÁN HÓDÍTÁS

SZEMLE

ALEXANDER BERNER

KREUZZUG UND REGIONALE HERRSCHAFT

Die älteren Grafen von Berg 1147–1225

(Böhlau, Köln, Weimar, Wien, 2014. 373 o. ISBN 9783412223571)

A kötet a bochumi Ruhr-Universitätén készült disszertáció bővített változata, amely nem egy szokványos keresztesháború-történet megírására vállalkozik, hanem egy szűkebb régiónak és a grófi családnak a hadjáratokkal való kapcsolatát vizsgálja. A magyar olvasóknak sem teljesen újszerű a megközelítés, hiszen James Powell a II. András személye miatt számunkra is érdekes ötödik keresztes hadjáratral kapcsolatban már sikerrel hasznosította ezt a szempontot,¹ de a német területek viszonylatában is készültek hasonló elemzések.² A bergi grófok, akiknek neve az odenthali Berge an der Dhünn várára vezethető vissza, keresztes részvételének is vannak magyar vonatkozásai, hiszen a német keresztesek általában Magyarországon át vonultak. Így tett Engelbert (gróf 1160–1189) is, aki az Ansbert, osztrák klerikusnak tulajdonított krónika szerint „útközben Kubinnál, Magyarország határán távozott e világból”. Említése valóban figyelemre méltó, hiszen a szerző sokakat megemlíti név szerint, de azok mind a birodalmi arisztokrácia vagy lovagság krémjéhez tartoztak. Halálát még a kölni Király krónika is megemlíti. A bergieknek hadjáraton való részvételében persze döntő volt a régió legnagyobb urának, a kölni érdeknek a császárral való kibékülése.

A kötet logikusan egymásra épülő fejezetekből építkezik. Az első fejezet megvizsgálja a birodalom észak-nyugati régiójának s ezen belül a bergieknek a keresztes hadjáratokban játszott szerepét a XI. századtól a XIII. század közepéig. A következő fejezet már szorosan a bergi grófok hatalmának a gyarapodását vizsgálja egészen a XIII. század derekán bekövetkezett kihalásukig. Külön fejezet mutatja be a grófi háznak az egyházhoz, a szerzetesrendekhez s a Johanniták mellett különösen a ciszterciekhez fűződő kapcsolatát. A grófoknak a konkrét hadjáratokon való megjelenését, az azokhoz köthető forrásokat és következtetéseket ugyancsak külön rész tárgyalja, mielőtt a kötetet az időbeli kitekintést nyújtó fejezet zárná.

A grófok a második, harmadik és ötödik, valamit az albigenek elleni keresztes hadjáratoknak voltak aktív résztvevői. Két generáción belül a család kilenc ismert tagjából öten vettek részt keresztes vállalkozásban, 1148-ban II. Adolf Damaszkusznál esett el, a már említett I. Engelbert Kubinnál halt meg. Brúnó kölni prépostként zárandokolt el a Szentföldre, Engelbert két fia pedig az albigenek ellen hadakozott, majd egyikük. III. Adolf 1218-ban az egyiptomi hadjárat résztvevője lett. Utóbbi a Rajna menti városostromokban, különösen Kaiserswerth 1214-es bevételénél szerzett tapasztalatát Damiattánál sikerrel kamatoztatta. Egyébként szinte megmagyarázhatatlan lenne, hogy miért Adolfot tették meg a német kontingens vezérének, aki a muszlim védelem kulcsának tekinthető, a kikötőt elzáró láncokat védő torony ostromát irányította, s éppen annak bevételekor vesztette életét. Az albigenek hadjárat tanulsága pedig az, hogy 40 nap elteltével a keresztesek hazaindultak, mert ennyi idő már feljogosította őket a hadjáratban való részvételért járó bűnbocsánatra.

¹ James M. Powell: Anatomy of a Crusade 1213–1221. Philadelphia, 1986., vö. *Veszprémy László*: II. András magyar király keresztes hadjárata, 1217–1218. In: *Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengeller József* (szerk.): Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Máriabesenyő–Gödöllő, 2006. 99–112. o.

² Stefan Tebruck: Aufbruch und Heimkehr. Jerusalem pilger und Kreuzfahrer aus dem Raum zwischen Harz und Elbe (1100–1300). Habilitationsschrift, Jena 2007., hivatkozik rá *Gesine Klintworth*: Rezension zu: Berner, Alexander: Kreuzzug und regionale Herrschaft. Die älteren Grafen von Berg 1147–1225. Köln, 2014. In: *H-Soz-Kult*, 04. 02. 2015. <<http://www.hsozkult.de/publicationreview/id/rezbuecher-23437>>.

A kölni érseknek megválasztott Engelbert is tett fogadalmat, amit aztán már haláláig nem váltott be, s kúriához intézett kérvénye szerint nem is állt szándékában, igaz anyagilag támogatta a bergi miniszterialosoknak Damiettánál harcoló csapatát. Tanulságosak I. Engelbert hadjáratbeli költségeire vonatkozó elemzés, ami számszerűsítve mutatja a főurakkal szembeni magas elvárásokat. Allan Murray számításait alapul véve úgy számol,³ hogy egy lovag és két apród alkotta csapat költségei, egy hónapos kint tartózkodással számolva 35-40 márka ezüstre rúgtak, s ha feltételezzük, hogy legalább 10 „lándzsával” indult el egy nagyobb uraság, akkor költsége 350-400 márkára becsülhető, amiben a lovak pótlásának a feltételezhető költsége nincs is benne. Ezzel szemben áll a gróf hatalmas vagyona, ami 1500 márkára becsülhető. Ugyanakkor a korabeli krónikások szerint kézpénzben 3 márka ezüst volt a minimum, amit a kereszteseknek magukkal kellett vinni, éppen azért, hogy menet közben a nélkülözésük ne akadályozza a sereg előrehaladását. A szerző szerint valószínűsíthetően kapcsolat van a grófok anyagi tehetősége és a hadjáratokon való szenvedélyes részvételük között. I. Engelbert más, szegényebb keresztesekkel is üzletelt, zálogot fogadott el, hitelt adott és felvásárolt birtokokat, amivel mind társadalmi mind anyagi presztízsét szemmel láthatóan növelni tudta. Az ötödik keresztes hadjárat idején III. Adolf a hozzá közelálló ciszterci monostornak adott át zálogként egy birtokot 100 márkáért, biztosítva ezzel halála esetén az évenként megemlékezést, majd halála után a birtok valóban a monostorra szállt át. Leányát egy tehetős riválisához adta nőül, birtokait pedig testvérére, a kölni érsekre bízta.

Az különösen meglepő, hogy a grófok páratlanul intenzív keresztes részvételének a későbbi helyi regionális történeti emlékezetben semmi nyoma nem maradt, noha a családi monostoruknak számító altenbergi egyház halottas könyve meg is örökítette nevüket. Feltehető, hogy a hadjáratból visszatérők magukkal hozott ereklyékkel gazdagították a helyi egyházak kincstárait, de azok későbbi pusztulása és szétszóródása ezt ma már nem teszi rekonstruálhatóvá.

A mű a keresztes háborúk történetét páratlan érdekes módon, sokszor mikrotörténelmi megközelítésben állítja az olvasó elé, s a bemutatott birtokcserek, a résztvevők közötti genealógiai kapcsolatok feltérképezése, a grófi birtokkomplexum ez időbeli átalakulásának nyomon követése a keresztes háború, a keresztes eszme hátterét, meggyőző és a hazai keresztes kutatások számára is hasznosítható módon helyezi újszerű megvilágításba.

Veszprémy László

³ Murray, Alan V.: Finance and Logistics of the Crusade of Frederick Barbarossa: In: In Laudem Hierosolymitani Studies in Crusades and Medieval Culture in Honour of Benjamin Z. Kedar. Ed. by Iris Shagrir, Ronnie Ellenblum and Jonathan Riley-Smith. Aldershot, 2007. 357–368. o.

PAUL SRODECKI

ANTEMURALE CHRISTIANITATIS

Zur Genese der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit*(Historische Studien, Bd. 508. Matthiesen Verlag, Husum, 2015. 532 o. ISBN 9783786815082)*

Jelen munka 2013-ban disszertációként készült el a gießeni Justus Liebig Egyetemen, s a Magyarországot is közvetlenül érintő kereszténység védőbástyája eszme eddigi legrészletesebb, európai perspektívába állító áttekintésének tekinthető. A munka magyar vonatkozásait a Szerzőnek korábbi publikációi mellett¹ már a címlap is sugallja, ami egy XVII. századi rézmetszeten a bástyákkal megerősített Regnum Hungariae-t mutatja, amint az a római Angyalvárral jelképezett keresztény nyugatot védelmezi.

Az első fejezetben a „védőbástya” eszme latin terminológiáját (antemurale, propugnaculum, murus, scutum), annak az idegen- és ellenségképben elfoglalt helyét vizsgálja antik, bibliai előfordulásoktól egészen a mai politikai szóhasználatig, ami leginkább Lengyelországban, Ukrajnában és Horvátországban vált a napi politikai fejlemények miatt ismét virulensé (stina, przedmurze). Értelemszerűen a védőbástya koncepció minden olyan határterületen felbukkant, ahol két civilizáció, vallás érintkezett, s így a politikai gondolkozásban és nyelvben nem kis mértékben hozzá is járult az újkori Európa-kép formálódásához. A fogalom használata némileg időtlennek is tekinthető, de folyamatos és tudatos használata mégis a reneszánsz idején, a XV. században az itáliai, itáliai képzettségű humanistákhoz kötődik (25. o.). A Szerző a korábbi időszakot proto-védőbástya kifejezéssel illeti. A fogalom korszerű voltát igazolja kapcsolata a korban kialakuló Európa- és nemzet-fogalommal, a kialakuló diplomáciai képviselők rendszerével, majd a könyvnyomtatással. Vizsgálódásait azonban leginkább Magyarországra és Lengyelországra koncentrálja, ahol az leginkább részévé vált a nemzeti önképnek, s egyúttal a legközvetlenebbül kapcsolódik a Német lovagrend hasonló argumentációi védelmezett küldetésstudatához. Munkájában mindvégig párhuzamosan teremt kapcsolatot a retorika, a toposzok szintje és a mögötte álló társadalom- és politika-, eszme- és hadtörténet között, s az ezek közötti kölcsönhatások finom és árnyalt bemutatása mindvégig a célja marad. Forrásai a korszak írott anyagának a teljességén alapulnak, mégis leginkább az okleveles és elbeszélő források, a diplomáciai levelezések alapján kerülnek bemutatásra, kiegészítve a képi forrásokkal, a nyomtatott rölapokkal, metszetekkel. A nyomtatás szerepét a művek terjesztésében jól mutatja Filippo Buonaccorsi *De bello Turcis inferendo oratio*-ja, amit 1490-es megszületése után a XVI. század elején Hagenautól Krakkóig nyomtattak ki.

A Német lovagrend mind Magyarországon, barcasági letelepítése, mind később a porosz és baltikumi megtelepedése során a legnagyobb mértékben kihangsúlyozta és kihasználta azt a körülményt, hogy a kereszténység határterületén küzd a pogányok ellen (scutum). Ezt támogatta az a körülmény is, hogy a pápák, III. Incétől és IV. Sándortól a keresztes háborúkkal azonos súlyúnak ítélték meg tevékenységüket. Ez a kortársakban némi zavart is okozott, nyilván ezért nem fordul elő a „védőbástya” terminus például a lengyel krónikás, Jan Długosz nagy történeti művében, mivel azt túlságosan

¹ Paul Srodecki: „Contre les ennemis de la foy de Dieu.” Der Kreuzzug von Nikopolis und das abendländische Türkenbild um 1400. In: Das Bild des Feindes. Konstruktion von Antagonismen und Kulturtransfer im Zeitalter der Türkenkriege; Ostmitteleuropa, Italien und Osmanisches Reich. Hrsg. v. Eckhard Leuschner, Thomas Wünsch. Berlin, 2013. 33–49. o.; *Uő*: „Scutum inexpugnabile contra crudelum gentem Tartarorum”. The Use of the „Christian outpost” Propaganda to Legitimize the Conquest of Galicia-Volhynia under the Two Last Piast Kings of Poland, 1323–1370. In: Principalities in Lands of Galicia and Volhynia in International Relations in the 11th–14th Centuries. Publications after 2nd International Conference, Ivano-Frankivsk, 20–22th October, 2011. Ed. Vitaliy Nagirnyy. Kraków 2012. 114–120. o.; *Uő*: Validissima semper Christianitas propugnacula. Zur Entstehung der Bollwerksrhetorik in Polen und Ungarn im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit. In: Sarmatismus versus Orientalismus in Mitteleuropa. Hrsg. v. Magdalena Długosz, Piotr O. Scholz. Berlin, 2012. 131–168. o. Eredményeit bemutatta a debreceni Jagelló-konferencián is 2015. április 10-én.

is a lovagokhoz kapcsolódónak érezhette. Mindez nem akadályozta meg 1200 körül a nagy lengyel krónikást, Kadłubeket, hogy a lengyelek 1109-es pomeránok elleni, az 1166-os poroszok elleni hadjáratát mintegy keresztes vállalkozásnak tekintse. E felfogást a XIII. században a mongolok és tatárok elleni harc csak tovább finomította. Az 1300-as évektől pedig Halics és Lodomeria lengyel fennhatóság alá vonását is a tatárok, litvánok elleni harc szükségességével magyarázták, s a XIV. század közepén IV. Kázmért a pápa többször is a hit bátor harcosának nevezi. A szerző többek nézetével szemben úgy véli, hogy a Piastok és a védőbástya elmélet XV. századi fénykora között nincsen közvetlen és töretlen folytonosság, s a védőbástya koncepció újra megerősödésével majd csak a konstanzi zsinat idején a lovagrenddel való éles konfliktusok és a velük való rivalizálás következtében lehet számolni.

A Szerző a folyamatosság kérdését hasonlóképpen látja Magyarország esetében is, amely a térségben a másik olyan királyság, amely a legtöbbet hangoztatta védőbástya szerepét. Kitűnően ismeri a hazai szakirodalmat (köztük magyar nyelvűeket is), Györffy Györgytől Őze Sándorig,² éppúgy mint a fogalom első XIII. századi hazai említéseit, IV. Béla híres leveleit (igaz Szovák Kornél legújabb cikkét már időrendi okokból sem³), s magának Thurócynak a felfogását is, aki Szent László kunok elleni harca és Mátyás török ellenes küzdelmei között közvetlen kapcsolatot sugall. A XIII. századi magyar királyok is elismertették a pápánál az eretnek bolgárok, bosnyákok, majd bolgárok elleni harcukat, ugyanakkor a dinasztiaának a kunokkal való különleges kapcsolata, segédszerepként való használatuk az addigi propaganda eredményeit jócskán relativizálta. A XIV. században a magyar király pozitív, Krisztus atléta képe az Anjouk alatt helyreállt, s a balkáni hadjáratok ismét a védőbástyával kapcsolatos érvelést kaptak. Persze közben a törökök az 1390-es években valóban elérték a magyar királyság déli határait, s a védőbástya eszme a retorikából keserű mindennapi valósággá vált, s az ország déli határainál a következő évtizedekben ténylegesen kiépült az egészen Mohácsig fennálló kettős végvárrendszer. A nikápolyi hadjárat volt a magyarok tényleges védőfal szerepének egész Európát megmozgató színre lépése, amit azután számtalan reflexió követ. A pajzs és fal kifejezés (scutum atque murus inexpugnabilis) XXIII. János ellenpápa egy 1410-es levelében fordul elő, de a szóhasználat magyar királyi udvartól terjedhetett el.⁴

A tárgyalt érvelés Zsigmond király, a lovagrend és a lengyel korona vitájában is kulcsszerephez jut, ahol a király köztudomásúan a lovagrendet támogatta. Leveleiben a lengyelekkel szemben a lovagrendet nevezi meg a keresztenység védőbástyájának, noha a litvánok megtérése óta a rend elvesztette legfőbb ellenfelét és harcának ideológiai alapját. Persze, lehetett a lengyeleket vádolni azzal, hogy azok pogány, litván csapatokat vetnek be (miként korábban is már 1326-ban), de mindez a lengyel fél hatásos ellenérveibe ütközött.

Konstantinápoly 1453. évi elestével ismét megkasosodtak a Magyarországra vonatkoztatott védőbástya utalások, nem utolsósorban V. Miklós, majd Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa levelezésében és környezetében, illetve a hozzá küldött magyar követségek beszédeiben. Ezekben egyúttal a külön műfajjá váló török beszédek (Türkenrede) szerkezeti elemei és retorikai kelléktára is azonosítható és elemezhető. A lengyel és magyar kapcsolatokat nemcsak a közös királyok, így I. Ulászló jelképezik, hanem a humanisták személyének azonossága is, miként például Mikołaj Lasocki megjelent magyar követségekben. Jelentőségének megfelelően külön fejezetet szentel a védőbástya eszme és a Hunyadiak kapcsolatának, akik maguk is tevékeny résztvevői, illetve ügyes propagálói voltak az országnak, a dinasztia és a török ellenes harcok elválaszthatatlanságának. Olyannyira, hogy

² Őze Sándor, Norbert Spannenberger: „Hungaria vulgo apellatur propugnaculum Christianitatis”: Zur politischen Instrumentalisierung einer Selbstlegitimierung in Ungarn. In: Markus Krzosska, Hans Christian Maner (szerk.): Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas. Münster, 2005. 19–39. o.

³ Szovák Kornél: Bibliikus érvelés, történelmi példa és irodalmi fikció a 13. század magyarországi politikai leveleiben. In: Granum veritatis – Az igazság magva. Ünnepi kötet Jelenits István 75. születésnapjára. Szerk. Horkay Hörcher Ferenc, Zsávolya Zoltán. Piliscsaba, 2007. 51–58. o.; németül *Uő*: Beweisführung in politischen Briefen des 12–13. Jahrhunderts aus Ungarn. In: Fodor Pál, Mayer Gyula etc. (szerk.): More Modoque. Die Wurzeln der europäischen Kultur und deren Rezeption im Orient und Okzident: Festschrift für Miklós Maróth zum siebzigsten Geburtstag. Budapest, 2013. 489–498. o.

⁴ 1406, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Ed. Georgius Fejér. 10/4. Buda, 1841. Nr. 233., itt 102. o.

az 1440-es években ennek legfőbb terjesztőjévé Piccolomini mellett maga a római kúria vált. *Pars pro toto* egyes erősségek is kivívták maguknak a Magyarországot, illetve a kereszténység védőbástya elismerő címet, mint 1456-ban és utána Nándorfehérvár, amint arra III. Kallixtusz egyik levelében is utalt (169. o.). Mátyás megválasztásakor joggal utal a szerző arra, hogy a választás európai elfogadtatásában nem kis szerep jutott apja török ellenes sikereire való hivatkozásnak, s lépésről lépésre saját személyét illesztette be az apjáról kialakult dicsfénybe. Azt persze utólag is el kell ismerni, hogy sikeres 1463–1464-es boszniai hadjárata valóban meghatározó módon állította meg a török előrenyomulást, s joggal nevezték Dalmácia pajzsának is a megmentett bosnyák területet. 1466 után a törökökkel együtt a cseh huszitákat is a király által kérlelhetetlenül üldözött ellenségek között emlegették, mintegy ezzel északra is kiterjesztve a védőbástya feladatkört. A továbbadás csatornáit is igen árnyaltan, számtalan, többször eddig mellőzött példát idézve mutatja be, a diplomáciai levelezésben, az udvari humanista költészetben és történetírásban. Ebben valóban meghatározó szerepet játszottak az itáliai humanisták, messze lekörözve ebben Mátyás hazai történetíróit, így Thuróczyt. A törökök felé mutatott békülékenység, majd az osztrák háborúk nagyobb aktivitásra ösztönözték a pápai udvart, ahol vádlón emlegették fel a magyar király köteleességét. Felveti annak kérdését is, hogy mennyiben volt pusztá diplomáciai retorikái, s mennyire valós politikai célkitűzés a törökökkel szembeni harc? Joggal értékeli úgy, hogy Mátyás összességében sikeresen, egy reálpolitikusi magatartással törte meg a török expanziót, miközben az ország védelmi képességeit a maximálisra növelte. Eközben taktikai megfontolásokból nyilván csak a retorika szintjén volt képes egy harcos és agresszív török elleni politikát felmutatni, amire a valóságban nem volt lehetősége, miközben a védelmi képesség fenntartásához is rendszeres nyugati pénzügyi segítségre szorult. Ennek eszközeként pedig a legnagyobb mértékben használta ki a „védőbástya” eszme előnyeit, aminek felemlegése a Habsburg–Corvin rivalizálásban is szerephez jutott, mindkét fél részéről, ellenkező előjellel.

Az 1444-ben Várnánál elesett magyar–lengyel királyról, I. Ulászlóról lengyel földön és lengyel szerzők alakítottak ki egy olyan, Lengyelországot mint védőbástyát megtestesítő dicsfényt, amit aztán a jövőben a török, tatárak mellett kiegészítettek az ortodox népekkel, mindenekelőtt az oroszokkal. Lengyel kontextusban a szó szerinti első említése az „antemurale” kifejezésnek 1462-ből adathozható (237. o.) II. Pius küldöttének, Girolamo Landónak tulajdonítva. A lengyel udvarban egy Mátyáséhoz hasonlítható napi politikai felhasználása (pápai jövedelmek átengedése, egyházi javadalmak betöltése stb.) leginkább IV. Kázmér uralkodása alatt bizonyítható. A korabeli politikai térképen a moldvai fejedelemség is kulcspozíciót foglalt el, különösen a fekete-tengeri Chilia és Cetatea Alba kikötővárosokért folytatott küzdelmével. A lengyelek vagy éppen a ragusaiak egyaránt Európa kulcsának nevezték ezeket a városokat (*chiave e porta*). Az 1470-es években a közös török ellenes harcok idején a nyugat-európai levelezésben ki is érdemelte a moldvai fejedelemség is a „*porta della christianità*” megtisztelő címet, amit megfordítva a lengyelek is kihasználtak 1497-es moldvai hadjáratuk indoklásában.

A Szerző művének egyik értéke, hogy időben az újkorig folytatja a védőbástya koncepció bemutatását, miközben kitekint az 1514-es magyarországi parasztlázadásra, a mohácsi tragédiára. Különösen tanulságos, hogy miként sajátítják ki a Habsburgok és horvátok maguknak e szerepet, persze a valóságban a harctereken is bekapcsolódtak, illetve annak terhére átvették a magyarok oldalán a török ellenes küzdelmekbe. 1548-ban nem minden alap nélkül már Bécsről említi, mint „höchst Hauptbefestigung der Christenheit”. Utal arra is, hogy a horvátok saját magukra nézve egy 1519-es pápai kijelentésre vezetik vissza, ami azonban a forrásokban nem bizonyítható, ugyanakkor 1522-ben, Bécsben már valóban elhangzott.

A védőbástyaképhez nyilván még számtalan adalék kapcsolható. Most csak néhányra utalunk, például 1541 után a felső-magyarországi városok a magukra maradottság, kiszolgáltatottság érzését jelenítették meg ebben a képzetben. Így a bártfai iskolamester Melanchtonnak írott 1551-es levelében állapítja meg, hogy Pannónia védőbástyájaként már csak a szász települések maradt meg.⁵ Ha a szerző kitekint napjaink politikai szóhasználatára, nyugodtan utalhatott volna a kommunista időszak védőbástya elképzeléseire, ahol az egyes országok a béke frontján védelmezték bástyáiként

⁵ Idézi Guitman Barnabás: A felső-magyarországi városszövetség és a török a XI. század derekán. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): Az oszmán–magyar kényszerű együttélés és hozadéka. Piliscsaba, 2013. 98. o.

a szocializmust. A műnek nagy értékét abban látjuk, hogy az eddig a földrajzi és kronológiai összefüggéseiből kiszakított védőbástya szerepet, köztük Magyarországot is a maga teljességében, nagy forrásbázis alapján vizsgálja és mutatja be. Szép eredmények tekinthető, hogy a diplomáciai szófordulatok és retorika mögött új forrásokat is bevonva és új összefüggések felvillantva, folyamatosan kimutatja a napi politikai mozgató rugókat és erővonalakat.

Veszprémy László

HERMANN RÓBERT

A HONVESZTÉSTŐL A HONMENTÉSIG

Perczel Mór téli hadjárata, 1848. december 14. – 1849. január 27.

(*'48as Könyvtár. Line Design, Budapest, 2015. 285 o. ISBN 9786158010108*)

Új kiadványsorozattal jelentkezett a *Line Design* kiadó. A *'48as Könyvtár* a XIX. századi magyar történelem egyik legemblematisabb eseményének, az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc történeti kutatásainak legújabb eredményeit feldolgozó munkák megjelentetését tűzte ki célul. Ennek keretében jelent meg első kötetként Hermann Róbert hadtörténész, a korszak elismert kutatójának legújabb műve, amely a vitatható személyiségű, „kissé” monomániás, de kétség kívül tehetséges Perczel Mór tábornok 1848–49. évi téli hadjáratának állít emléket.

Ahogy azt a bevezetésben maga a Szerző is elmondja, a jeles 48-as hadvezér elég „összetett” személyiséggel rendelkezett, korabeli katonai tevékenysége is így jellemezhető. Bátor, öntudatos, önkritikától mentes hadvezetésével képes volt szép eredményű hadjáratokat „felépíteni”, viszont taktikai képzettség híján, a csatatereken elemi hibákat elkövetve képes volt katasztrofális vereségeket is szenvedni. Téli hadjárata mindkét tulajdonságára példa, hiszen a szépen kivitelezett Mura menti hadjáratát a móri katasztrófa követte, azt viszont a főhadszíntéren végrehajtott első, sikereket is felmutató magyar ellentámadás, amikor 1849 januárjában a cs. kir. csapatokat Szolnoktól egészen Pest előteréig vetette vissza. Hermann Róbert korábban már több tanulmányban is foglalkozott a témával, most azonban a legújabb kutatási eredményeit beépítve, egy minden eddiginél részletesebb összefoglalót készített. A felvezetés további részeiben először a felhasznált forrásokról tájékoztatja az olvasót, majd Perczel 1848-ig őszeig tartó politikusi-katonai pályafutását, illetve a tábornok első önálló „honmentő” hadjáratát, az 1848. október–novemberi Zala megyei sikeres hadműveleteket mutatja be röviden.

A kötet első része a tábornok 1848. decemberi (majdnem) „honvesztő” hadjáratával foglalkozik. Ennek első fejezetében Hermann előbb ismerteti a december eleji Mura menti hadműveleteket, majd Zala megye kiürítését a cs. kir. főszereg december közepi általános offenzívájának megindulása után. Ezt követi Perczel főszerege Morig történő visszavonulásának, illetve mellékoszlópa, a Szekulits-dandár és a poggyász menetének leírása. Ebből kiderül, hogy Perczel csapatainak a Görgei Artúr vezérőrnagy főszeregéhez való tervezett csatlakozását nemcsak a zord időjárási viszonyok és az ellenség, hanem az is akadályozta, hogy a tábornok egyszerre kapta Görgeitől, a feldunai hadsereg teljhatalmú főkormánybiztosától, Csány Lászlótól, illetve magától az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökétől, Kossuth Lajostól is a gyakran egymásnak ellentmondó utasításokat. Így aligha csoda, hogy a tervezett egyesülés végül nem valósult meg Győrnél; a kapcsolatfelvétellel is csak Kisbér körzetében került sor. Ezután a stájer–horvát cs. kir. hadtest támadásának, illetve a cs. kir. főszereg jobbszárnyát biztosító cs. kir. különítmények hadműveleteinek bemutatása következik, amelyek főlényük ellenére csak meglehetősen óvatosan vették birtokba a Dél-Dunántúl nyugati területeit. A fejezetet Görgei és Perczel adott időszakban való (a később mindkettejük által beállítottól jobb) kapcsolatának, illetve a cs. kir. I., Josip Jellačić altábornagy vezette hadtest Győrtől Morig tartó menetének ismertetése zárja.

A második fejezet már magát az 1848. december 30-i móri ütközetet és következményeit mutatja be. Itt először Győr feladásának következményei, Kossuth elképzelései és a móri haditanács eseményei kerülnek ismertetésre, amelyekből például kiderül, hogy a móri állásnál védhetőbb sár-

kányi szorost Perczel nem elsősorban a saját elhatározásából, hanem kifejezetten tábornoki főnöke, Meszéna Ferenc őrnagy ösztönzésére adta fel. Ezt követi a szembenálló erők bemutatása, ahol a szerző egyértelművé teszi, hogy az összecsapásban a ténylegesen bevetett csapatok szempontjából az összlétszámot és a tűzértséget tekintve nem a cs. kir., hanem a magyar fél volt túlerőben, és a magyar csapatok felszereltsége, illetve kiképzettsége is általában megfelelő volt. Ugyanakkor a lovasság esetében a cs. kir. fél háromszoros túlerővel rendelkezett, és az itt harcoló magyar alakulatoknak addig még nem volt lehetőségük tapasztalatokat szerezni az ellenséges nehézlövasság rohamainak elhárításával kapcsolatban. Ezután következik a cs. kir. csapatok felvonulásának, illetve a két fél harcrendjének ismertetése, amelyet az ütközet menetének tényleges leírása követ. Hermann Róbert részletekbe menően, érzékeltes képekkel mutatja be a harcot, amelyet végül a Franz Ottinger vezérőrnagy vezetett cs. kir. vértések támadása döntött el, ez a magyar arcvonal legerősebb pontját, a balszárnát törte át. Az ütközet utáni események és a következmények elbeszélések a szerző ismertetett azokat a történéseket, amelyek végül a magyar főváros feladásához vezettek, majd a cs. kir. oldalon a győzelem után bekövetkező „kitüntetészáport” mutatja be. Ezután igyekszik tisztázni a két fél veszteségeit, majd új, részletekbe menő leírásokkal hozza közelebb az olvasóhoz a foglyok és a sebesültek sorsát. A fejezetet és magát az első részt is a móri vereség okait, illetve felelőseit taglaló összefoglaló zárja le, amelyben a szerző bemutatja, hogy már maguk a kortársak is elsősorban Perczel kellően át nem gondolt döntéseinek tudták be a bekövetkezett katasztrófát.

A kötet második része Perczel Mór 1849. januári „honmentő” hadjáratát taglalja. Ennek első fejezete a visszavonulást, a főváros kiürítését mutatja be. Itt először az 1849. január 2-i haditanács kerül ismertetésre, amelyen a magyar vezetés döntött a követendő haditervről és Pest-Buda harc nélküli feladásáról. Ezután a Görgői- és a Perczel-hadtestek közti alakulatcserék, illetve az utóbbi megerősítésének az elbeszélése, majd a fővárosban létrehozott, Rápásy Mihály tábornok vezette tartalék hadtest visszavonulásának bemutatása következik. A fejezetet a Perczel-hadtest Tiszántúltra való visszavonulásának a története zárja, amelyben a szerző részletesen ismerteti a hadtest „újja születését”, illetve vezérének az adott időszakban lévő katonai-politikai elképzeléseit és Kossuthal, valamint tábornoktársaival való kapcsolatát.

A második fejezet már magát a magyar támadást mutatja be. Ez a rész a főváros megszállása utáni cs. kir. elképzelésekkel, illetve ennek keretében az Ottinger-lovasdandár Szolnokra küldésével, és ottani felderítő-megszálló tevékenységének elbeszélésével indul. Ezt követi a cs. kir. lovas generális által egy várható magyar ellentámadásról időben adott figyelmeztetések, és a cs. kir. fővezérség reakciójának az ismertetése. A szerző itt bemutatja, hogy a cs. kir. főparancsnok, Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy nemcsak azért nem küldött jelentősebb erősítéseket Ottinger segítségére, mert a háborút Pest-Buda bevételé után (tévesen a magyar csapatok feloszlására számítva) befejezettnek vélte. Hanem főként azért, mert az ellenfél megosztására törekvő január 2-i magyar haditerv bevált: a herceg minden feladatot (Komárom és Lipótvár erődjének zárolása, az észak felé visszavonuló Görgői – hadtest üldözése, a Dunántúl és a főváros megszállása, illetve pacifikálása, a Kassa – Tokaj vonalon működő cs. kir. Schlik-hadtest megerősítése) egyszerre akart megoldani, így épp a logikus főtámadási irányba, a Debrecen elleni keleti offenzívára nem maradt elég ereje. Ezután a Perczel-hadtest egyheti karcagi tartózkodásának és újjászervezésének a története következik, ahol a tábornok felkészült a visszavágásra. Majd magának a támadásnak az előkészítését, a haditerveket, a felvonulást, és a két szembenálló fél erejét mutatja be *Hermann Róbert*, megjegyezve, hogy a kb. tízszeres magyar túlerő miatt Ottingernek lényegében semmilyen lehetősége sem volt a sikeres ellenállásra. Ezt követi magának az 1849. január 22-i szolnoki ütközetnek a leírása, ahol a szerző tisztázza az események menetét, és megállapítja, hogy a kortársak vélekedésével szemben nem volt reális esély az éber cs. kir. lovasdandár bekerítésére, majd részletezi a két fél veszteségeit. A fejezet végén az ütközet hírének a cs. kir. oldalon és a megszállt Pest-Budán kiváltott hatásainak, és a reakcióknak az ismertetése található.

A harmadik fejezet a magyar támadás folytatásának és a visszavonulásnak az eseményeit mondja el. Itt először a Perczel-hadtest Szolnoktól Ceglédig való előrenyomulásának, majd az 1849. január 25-i ceglédi ütközet történéseinek az elbeszélése következik. A szerző itt ismét részletesen bemutatja az összecsapást, amelyben Ottinger a közben megkapott gyalogsági és tűzértségi erősítések ellenére sem tudta feltartóztatni a magyar túlerőt; majd a Pest előteréig tartó cs. kir. visszavonulást, és a felső vezetés „pánikreakcióit” ismerteti, amely következtében Windisch-Grätz herceg szinte

a teljes mozgósítható erejét a támadás ellen vezényelte. Ezt követi Perczel további terveinek részletezése; ezek megvalósulását azonban a korábban Schlik segítségére küldött Schulzig-hadosztály poroszloői diverziója megakadályozta. A cs. kir. fővezérség rendeletére január 25-én végrehajtott „cseltámadást”, illetve ennek következményeit Hermann Róbert részletesen elemzi, és megállapítja, hogy alapvetően emiatt utasította a magyar hadvezetés Perczelt seregéből egy kb. 4000 főnyi hadosztálynak a Felső-Tisza átkelőinek védelmére való kikülönítésére. Az eset miatt a tábornok Szolnokig vonult vissza, ám a „csel” kiderülése után újra támadni akart. Ezt azonban az ekkor már a seregénél tartózkodó Henryk Dembiński altábornagy, a Kossuth által főparancsnokká kinevezni tervezett lengyel tábornok megakadályozta. A Szerző által leírt események a két tábornok heves vitájához, majd Perczel lemondásához vezettek; ez pedig végül Szolnok feladását, és a magyar offenzíva befejezését eredményezte. A fejezet végén a cs. kir. előrenyomulás részletes ismertetése található, amely keretében a cs. kir. csapatok január 28-án újra megszállták Szolnokot, és a korábbiál erősebb védelmet építettek ki. Végül összegezve az eseményeket, a Szerző megállapítja, hogy az adott körülményeket tekintve Perczel „kihozta” a maximumot a támadásból: figyelembe véve az erőviszonyokat, a főváros januári visszafoglalására nem volt reális esély, viszont a cs. kir. fővezérség terveibe való „belekavarással” sikerült megkönnyíteni Görgői visszavonulását, lelassítani a Dunántúl pacifikálását, illetve a siker erőt adott az ellenállás további folytatásához a szabadságharc egyik különösen „veszterhes” időszakában.

A negyedik fejezet „utóhangként” két betétet tartalmaz. Az elsőben Hermann Róbert a januári szolnoki és ceglédi ütközet egyetlen korabeli cs. kir. ábrázolásának a nyomába ered, és levéltári források alapján megállapítja, hogy az (eltérően az aláírásától) Ferdinand Scheder cs. kir. szekerész közvitéz ceglédi és nem szolnoki hőstettét ábrázolja. A másodikban pedig a szerző hangot ad abbéli véleményének, hogy bár az 1849. március 5-i szolnoki ütközet során a cs. kir. csapatok nagyobb veszteséget szenvedtek, ám stratégiai szempontból a január 22-i ütközet volt a fontosabb; így március 5-i összecsapás hőseinek emlékét megőrző alkotások mellé nem ártana a 22-i ütközetnek is emléket állítani.

A kötetet magyar hadrendeket tartalmazó függelék, bibliográfiaként szolgáló rövidítésjegyzék és a hadműveletek megértését megkönnyítő térképgyűjtemény zárja.

A könyvben, mint minden munkában, előfordulnak betű- és nyomdahibák, elírások és tévesztések is. A Jellačić-hadtest Mórán bevetett csapatai 10+14, azaz 24 lovasszázaddal és nem 26 századdal rendelkeztek (75. o.). A cs. kir. 3. (Szász király) vértesezred ezredesi osztályának 2 százada volt, és nem 3, mint az a szövegben előfordul (79. o.). A 48. honvédszázalój és a beregi század együtt nem 6, hanem 7 századot tett ki, így a Perczel-hadtest gyalogságának összlétszáma nem 30, hanem 31 század (lovassága pedig nem 7 ½, hanem 7 ¼ század) (81. o.). Jó kérdés, hogy amennyiben a 35. honvédszázalójnak összesen 6 százada volt, akkor a leírásokban miért szerepel 7–8. század is (86. o.)? 1848. december 31-én a cs. kir. 5. vadászszázalójban Schnorbusch százados (és nem őrnagy) még csak a 2. század, és nem az egész alakulat parancsnoka volt (114. o.). Stevan Joka határőr vallomását Mórán természetesen nem október, hanem december 30-án tette meg (124. o.). A 931. lábjegyzet szemléltomást hiányos (176. o.). Szolnoknál a cs. kir. hídrőséget valószínűleg kétszázadnyi, és nem félszázadnyi huszár vetette vissza (199–200. o.). A tartalék hadtest nem 3, hanem 24 löveggel rendelkezett (251. o.). Végezetül a Baumert Rudolf százados vezette „vadászcsapat” a saját pozsonyi vadászszázadán kívül valószínűleg a tiroli tudászok 3. századából állt (254., 256–257. o.).

A fentieket leszámítva a recenziens csak ajánlani tudja ezt az igényes kivitelű kötetet minden olvasónak, „szakmabelinek” és egyszerű érdeklődőnek egyaránt, aki csak meg szeretne ismerkedni a szabadságharc egyik „legbonyolultabb” lelkületű tábornokának „kiváló „húzásaival” és „ballépéseivel” a szabadságharc egyik „sötét”, ám nagyközönség által talán kevésbé ismert korszakában. Egyben pedig reméli, hogy a sorozat első kötetét még számos, hasonlóan nívós kiadvány követi majd.

Kemény Krisztián

HELLE MÁRIA

ÉLETEMNEK LEGEMLÉKEZETESEBB ÉVE**Alexy Lajos naplója 1848-ban***(Balassi Kiadó, Budapest, 2014. 237 o. ISBN 9789635069187)*

Az elmúlt két évtizedben számos, eddig kéziratban lappangó napló jelent meg az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc időszakából. E forrástípus azért is fontos a korszakkal foglalkozó kutatók számára, mert a diáriumokat szerzőik nem számításból, a múlt sajátos értelmezésének szándékától vezérelve készítették, hanem azért, hogy önmaguk és családjaik számára megőrizték azoknak a történéseknek az emlékeit, amelyeket az életútjukból fontosnak tartottak. Természetesen a naplók nem nélkülözik az emberi szubjektumot, ugyanakkor számtalan olyan momentumot is megőriztek a kései utók számára, amelyeket a hivatalos iratokban vagy későbbi visszaemlékezésekben hiába keresnénk.

A Helle Mária által sajtó alá rendezett kézirat az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában maradt fenn. Szerzője, Alexy Lajos egy felvidéki, pontosabban rozsnyói kereskedő család sarja. Evangélikus vallású, a szülei jogi pályára szánták. 1848-ban Miskolcon folytatja a tanulmányait és itt éri az április forradalom szele. Feltehetőleg a „csudák évében” bekövetkező változások és élmények ösztökélték Alexyt arra, hogy június 16-tól napló kezdjen írni, melyet egészen december 31-ig vezetett. Aki egyszerű csatajelenetek leírását vagy a politikai mozgalmak bemutatását keresi a naplóban, azt minden bizonnyal csalódás éri. Ettől függetlenül Alexy Lajos naplója fontos, komoly forrásértékkel bíró kútforrás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc kutatói számára. Ugyanis szerzője, aki egyszerre vallja magát magyarnak és világpolgárnak, aki az egyszerű polgári életet idealizálja és egyben pacifista, számtalan, eddig ismeretlen momentumát tárja eléünk az 1848. év történéseinek. Így nem véletlen, hogy a neves művelődéstörténész, Vörös Károly is használta a naplót az 1848. évi miskolci események feldolgozásánál.

A mű hangvételére – mint ahogyan Helle Mária is megállapítja a kötet előszavában – a laikus önvallomás a jellemző. A naplóban több helyütt találunk életfilozófiai eszmefutatót. A testvérehez írt egyik levelében például kifejti, hogy annak életvitele hibás, és követendő életmódot ajánl a számára. A szövegből az is kiderül, hogy Alexy egyenlőségpárti (egy egri, zsidó származású könyvkereskedővel való beszélgetésének leírása szerint lelkes híve volt a magyarországi zsidóság emancipációjának), s lelkesen fogadja a polgári átalakulás vívmányait, ám a szerb felkelés okozta helyzet, illetve a borsodi nemzetőrség 1200 fős zászlóaljának mozgósítása rémületet okoz a lelkivilágában, olyannyira, hogy a gyámjától 30 forintot kér, hogy ha szükség van rá, maga helyett helyettest állíthasson. S bár a környezetében mindenki katonának vagy nemzetőrnek állt, ő kihúzza magát, és filozófiai olvasmányai közé menekül. Amikor a megyei nemzetőrség 1200 fős zászlóalja Zentára indul, sőt, Vilmos öccse is katonának áll, a bonyodalmak elől Pestre költözik.

A fővárosban rendszeresen látogatta az országgyűlést, különösen a haderővita foglalkoztatta. Elítélte Mészáros Lázár vezérőrnagy, hadügyminiszter álláspontját, aki a hadsereg kiegészítését a császári-királyi hadsereg mintájára kívánta végrehajtani. Augusztusban Károly testvére beállt a Mieczes'aw Woroniecki által szervezett vadászcsapatba, azaz a korabeli elnevezés szerint a „gyorsvadászok” közé. Alexy többször megsemmisítette a vadászokat, a kiképzésüket és mulatozásait. A csapat augusztus 21-i, Duna parti eskütételén, amely Mészáros Lázár jelenlétében történt, Alexy is jelen volt. A csapat létszáma ekkor 200 főre rúgott, és augusztus 23-án indultak a Délvidékre. A szerző révén szemléletes leírást nyerhetünk a gyorsvadászok felszereléséről is.

A pacifista Alexy nagyon féltette Károly testvérét, mivel a vadászcsapat tagjai „a perlaszi győzelemben a legtevékenyebb részt vevő”.

Az országgyűlés ülései mellett Alexy a „forradalmi csarnok” gyűléseit is tevékenyen látogatta. 1848 szeptemberében letette az ügyvédi vizsgát, majd Mosonmagyaróvárra ment gazdászatot tanulni, de a valódi ok az volt, hogy a „vészerhes” időket túlélje, azaz a katonai szolgálatot elkerülje. A háborús helyzet miatt a képzés azonban nem indult meg, így Alexy kénytelen volt visszatérni

Pestre, ahol részt vett a képviselőház ülésein. Ugyancsak részt vett a Gellért-hegyi sáncok építésében, amelyet inkább egyfajta polgári társassági összejövetelnek tekintett, és elsősorban a hölgyek érdekelték. Ekkor kapta meg a hírt, hogy Vilmos öccse Fehértemplomnál megsebesült. Testvérei példájára ekkor Alexyt is elfogta a hazafias érzés, kaszát vásárolt és beállt önkéntes nemzetőrnek. Szolgálatát annyira komolyan veszi, hogy végrendeletet is készít. Ugyanakkor hiteles leírást nyerhetünk a tollából Jellasics visszavonuló haderejéről. A mosonmagyaróvári nemzetőrség tagja lesz, az alakulatot maga Kossuth is szemlézi. A Lajta menti táborból rövidesen Pestre megy, ahol a város alsó részén fekvő laktanyában meglátogatja Károly testvérét, kinek alakulatából a 38. honvédszászlóalj lesz. Ugyanakkor az ifjú „gyorsvadász” eladósodott, és nemi betegségbe, szifiliszbe esett. Noha fővadásznak léptetik elő, és Woronieczki „kedveltje” lesz, mégis kénytelen megválni a katonai szolgálattól. Adósságait végül csak családi összefogással tudják kiegyenlíteni.

Ezt követően Alexy Lajos Rozsnyóra utazik, és a Gömör megyei nemzetőrség 4. századának tagja lesz, fegyvert és ruházatot vásárol magának. Emellett mérget is beszerz, hogy szükség esetén a szenvedéseit megkönnyíthesse. A zászlóaljával decembertől már táborban van, és részt vesz az 1848. december 11-i budaméri ütközetben, ahol Pulszky Sándor alezredes vezette magyar csapatok súlyos vereséget szenvedtek Franz Schlick gróf, altábornagy osztrák hadtestétől. Alexy tollából egyébként jó leírást kaphatunk a nemzetőrök harcértékéről. A napló végül 1848. december 31-i bejegyzéssel zárul.

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy Helle Mária munkájának eredményeképpen egy nagyon érdekes kútfő került napvilágra, melyet mind a történészek, mind az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iránt érdeklődők figyelmébe ajánlunk.

Süli Attila

MARIA MESNER – ROBERT KRIECHBAUMER – MICHAELA MAIER – HELMUT WOHNOUT (HG.)

PARTEIEN UND GESELLSCHAFT IM ERSTEN WELTKRIEG. Das Beispiel Österreich–Ungarn

(Böhlau Verlag. Wien–Köln–Weimar, 2014. 243. o. ISBN 9783205796206)

A Nagy Háború kitörésének centenáriuma számos kötet látott napvilágot német nyelven, ezek közül a Böhlau Verlag gondozásában megjelent legújabb tanulmánykötet az osztrák–magyar politikai pártokat és társadalmat állítja vizsgálódásainak középpontjába, a témakör számos érdekes és eddig feltáratlan magyar vonatkozásával együtt.

A szerkesztők az előszóban az első világháborút a XX. század meghatározó eseményének, a monarchia és a köztársaság államformája közötti választóvonalnak tartják, amely jelentőségét tekintve a korábbi évtizedek során elmaradt a második világhégés mögött. Véleményük szerint a politikai pártokat és azok szerepét nagyobb társadalmi összefüggésben kell vizsgálni, a már az első világháború előtt is létező tömegpártok, mint pl. a szociáldemokraták ma is dominánsak az osztrák politikai életben.

Maureen Healy egy háború előtti csütörtöki nap, nevezetesen az 1914. május 28-án történekről ír tanulmányában. Nyolc bécsi napilap és három hetilap segítségével rekonstruálja a fenti nap történetét. A különböző pártokhoz kötődő újságokból csak néhány rovatot vizsgált a szerző, így például az időjárás-jelentést, a főcímeket (amelyekben Albánia sokat szerepelt), a jövőbeli ellenségről szóló tudósításokat (pl. a szerbekről, az oroszokról, a britekről és a franciákról). Kiemeli a belpolitikai rovatot, amelyben többek között tudósítottak a parlamenti delegációk hadsereggel kapcsolatos problémákra megoldást kereső üléséről, a császári és királyi 99. gyalogezred zászlóavatásáról, a több városban zajló munkássztrájkokról. A sportrovatban a futballeredmények és a kárpáti autóverseny foglalt el sok helyet. A műszaki rovatban autók, közlekedési balesetek, továbbá a gyermekcipőben járó katonai repülés hírei szerepeltek. A kisebb hirdetésekben számos árut kínáltak eladásra a cégek, illetve kereskedők. A halálhírek között rejtélyes gyilkosságokról és öngyilkosságokról számoltak be.

Johannes Schönnher az osztrák keresztényszocialistáknak a császárhűség és a pragmatizmus közötti ingadozását veszi górcső alá. Bemutatja a pártban végbement átalakulást és gyengülést 1910, azaz Karl Lueger halála, valamint az 1911-es választásokon elszenvedett vereség óta, ír a párt választójogi küzdelmeiről. Megtudhatjuk, hogy a párt is támogatta a birodalom Szerbiának küldött hadüzenetét és az ország háborús erőfeszítéseit. A szerző áttekinti a keresztényszocialisták világ-háború alatt tartott üléseit, a különböző társadalmi kérdésekben képviselt álláspontjukat, az osztrák Birodalmi Tanács 1917. májusi újbóli egybehívása után követett politikájukat. Megismerjük a világ-égés társadalmi és gazdasági következményei ellen vívott harcukat a hátsóországban, továbbá a párt szerepét Ausztria 1918. október–novemberi átalakulásában.

Lutz Musner az osztrák szociáldemokrácia és az első világháború kitörése kapcsán felteszi a kérdést tanulmánya címében: mindnyájan alvajárók voltak? Röviden összefoglalja az osztrák szociáldemokraták 1875–1914 közötti történetét és a párt fejlődését. Bemutatja a párt hozzáállásának megváltozását a Nagy Háború kitöréséhez, vagyis azt elemzi, hogy a Victor Adler vezette szociáldemokraták miként jutottak el a háború ellenzésétől annak támogatásáig.

Gernot Stimmer a német nemzeti pártoknak az 1914-es irredenta és közép-európai gondolat közötti őrlődéséről ír. Bemutatja a német nemzeti pártok fejlődését 1867–1914 között, megtudjuk mekkora politikai erőt képviseltek e pártok a parlamentben (több mint 10 százalék), milyen ideológiai kohéziós erők tartották össze azokat. Megismerhetjük a pártok közös háborús és békecéljait, az előbbie között például egy relatíve független Lengyelország és Ukrajna, továbbá egy délszláv állam létrehozása a Monarchia államkeretein belül, az utóbbiak között pedig példának okáért egy közép-európai államszövetség létrehozása szerepelt. A szerző beszámol a pártok közös célokra vonatkozó, egymás között folytatott vitáiról az 1911–1917 által határolt időszakban, valamint tudomást szerzünk a Monarchia általuk elképzelt belpolitikai reformjáról is.

Gerő András a magyar politikai elit viszonyát az első világháború kitöréséhez, a politikai álláspontokat és kulturális motivációkat vizsgálja meg összefoglaló tanulmányában. Bemutatja a szarajevói merénylettől a háború kitöréséig eltelt egy hónapban a magyar politikai elit hozzáállását a háború kérdéséhez. Részletezi Tisza István miniszterelnök szerepét először a Szerbiának küldött hadüzenet és a háború ellenzésében, majd annak támogatásában. Megismerhetjük a magyar parlamenti ellenzék pártjainak véleményét is, amelyek egyöntetűen támogatták a hadüzenetet és a világégés kibontakozását. Magyarország nemzeti érdekeiről írva megállapítja, hogy az alapvetően a fennálló status quo megőrzése volt. Véleménye szerint a magyar politikai elit magatartását a világháború kitörésekor a magyar nacionalizmus határozta meg. Politikai érdeke nem fűződött alapvetően a hadba lépéshez, mivel azonban a magyar nacionalizmus kulturális oldala erősebb volt a politikai érdekeknél, ezért sodródott bele az ország a háborúba.

Maddalena Guiotto az Osztrák–Magyar Monarchiában működő olasz politikai pártok első világháborúhoz való viszonyulásáról fejt ki véleményét tanulmányában. Dél-Tirol és az olaszok lakta adriai partvidék történetének rövid összefoglalása után, az említett régiók bécsi politikai képviseléről valamint a pártok vezetőiről tudunk meg részleteket, majd a szerző foglalkozik az Ausztriában élő olaszokkal és az 1914 előtti olasz irredentizmus problémakörével. Kiemeli, hogy a világháború kitörése után 60 000 dél-tirolai olasz harcolt a k. u. k. haderőben főleg az orosz fronton, ugyanakkor Dél-Tirolban és a tengerparton a háború alatt politikai szempontból nyugodt volt a hangulat. A cikk további részéből megismerjük az olasz pártok és vezérek politikai tevékenységét egészen 1918 novemberéig.

Regina Wonisch a Bécsben működő cseh pártokról ír tanulmányában. Bemutatja a csehek társadalmi, gazdasági politikai helyzetét általánosságban a Monarchia államkeretein belül, felsorolja és egyenként jellemzi a Bécsben működő cseh jobb- és baloldali pártokat, elemzi azok tevékenységét, kitér a cseh–német konfliktusokra az osztrák szociáldemokrácián belül. Végezetül az önálló cseh-szlovák állam létrejöttéhez vezető utat valamint Masaryk 1914–1918 közötti szerepének megváltozását tárja az olvasó elé.

Maria Mesner az első világháború előtti békemozgalmak történetét vizsgálja tanulmányában. A XIX. század második felétől kibontakozott nemzetközi békemozgalom törekvéseinek rövid bemutatása után az Ausztriában működő polgári és szociáldemokrata békemozgalom fejlődését követi nyomon az 1890-es évek elejétől kezdve. Megismerhetjük annak politikai céljait, stratégiáját,

vezetőit, a nők szerepének növekedését az irányzaton belül, végül a szerző röviden összefoglalja a polgári békemozgalom helyzetét a világégés kitörése előtt.

Michaela Sohn-Kronthaler a katolikus püspöki kar első világháború alatti tevékenységét foglalja össze tanulmányában. Bemutatja a püspökségek uralkodóházhoz fűződő hagyományos jó viszonyát és dinasztiahűségét, felsorolja, kik voltak a katolikus püspökök Ausztriában a háború időszakában. Megismerhetjük a katolikus egyház reakcióit a szarajevói merényletre és a világégés kitörésére, a háború tényének értelmezését katolikus szempontból. A szerző kiemeli a patriotizmus, valamint a békevágy hangsúlyozásának fontosságát a püspöki kar háború alatti megnyilatkozásaiban.

Erwin A. Schmidl a zsidók és a muszlimok első világháborús helyzetéről és szerepéről ír összefoglalóan. A Nagy Háború zsidó katoná részvevőiről szólva megállapítja, hogy a tartalékos tisztek száma a háború során jelentősen megnőtt a császári és királyi hadseregben. Mintegy 1000 tisztt és 30 000 zsidó katonát hunyt el a háború folyamán. Kiemeli, hogy a hazafias propaganda terén is sokan dolgoztak a zsidók közül, így például a Sajtóhadiszállás vagy a bécsi Hadilevéltár kötelékében. Megtudjuk, hogy a háborús lelkesedés (hasonlóan a többi valláshoz) kezdetben a zsidók körében is nagy volt, ugyanakkor Galícia orosz megszállása következtében 1915 őszére Bécsben már 150 000 zsidó menekült élt, akik közül több tízezer végleg ott telepedtek le. A muszlimok szerepét elemelve megemlíti, hogy a török szultán 1914 novemberében szent háborút hirdetett, megvizsgálja annak következményeit a központi és az antant, illetőleg más semleges gyarmattartó hatalmakra nézve. Részleteket tudunk meg az osztrák–magyar haderő fogságába esett iszlám vallású hadifoglyok között folytatott propagandáról és egy részük sikeres megnyeréséről, továbbá a Monarchia Bosznia-Hercegovinából behívott katonáinak vallásgyakorlásáról, a bosnyák katonák harc közbeni abszolút megbízhatóságáról és hősiességéről. A szerző összefoglalóan megállapítja, hogy az Ausztria-Magyarországon élt és a haderőben szolgált zsidók valamint muszlimok a világégés után szétvártak, az új utódállamokban kellett a megélhetésükről gondoskodniuk.

Wolfgang Maderhaner a modern tömegháború élményéről osztja meg gondolatait az olvasókkal. Bemutatja, hogy 1914 augusztusában Bécsben, milyen hatalmas lelkesedéssel fogadták a háború kitörését, és többek között azt boncolgatja, hogyan tűntek el a társadalmi és nézetkülönbségek az utcán ennek következtében. Sok irodalmi idézettel társítva bemutatja a háború embertelenségét, valamint az osztrák–magyar részről elszennvedett óriási katonai veszteségeket. Részletekbe menően, társadalmi szempontból vizsgálja meg a Monarchia felbomlásának folyamatát 1917–1918-ban. Legvégül megállapítja, hogy a világháború az 1918 utáni gyökeres társadalmi és politikai változások alapja volt.

Lorenz Mikoletzky „Szólásra jelentkezés” című rövid írásában azt fejtegeti, hogy milyen lehetett valójában Ferenc József viszonya a politikai pártokhoz. Köztudott, hogy a dunai birodalom uralkodója nem volt a mai értelemben vett demokrata és általában ellene volt az újításoknak. Felhívja a figyelmet a dualizmus időszakára és az első világháborúra vonatkozó további alapos levéltári kutatások fontosságára.

Manfried Rauchensteiner „Eszmeforgácsok” címet viselő rövid cikkében az első világégés korszakhatár jellegét hangsúlyozza, amely alaposan felgyorsította a társadalmi és politikai folyamatokat, következményei mélyrehatóak voltak az egész világon. Aláhúzza, hogy a háború alatt a Monarchiában a politikai pártok csak korlátozott népszerűségnek örvendtek, de azt követően az utódállam Ausztriában már meghatározóvá vált a szerepük. A szerző végül röviden elemzi a legnagyobb pártok háború alatti szerepét.

A kötetet irodalom- és rövidítésjegyzék, személynévmutató valamint a szerzők életrajzai egészítik ki.

A könyvet egyaránt bátran ajánlhatom a Nagy Háború időszakának politika-, társadalom-, valamint hadtörténetével foglalkozó történész kollégák, továbbá a korszak eseményeit száz év távlatából jobban megismerni kívánó érdeklődő olvasóközönség szíves figyelmébe.

Balla Tibor

JANA ZAŤKOVÁ

ZABUDNUTÍ VOJACI

Zajatci v oblasti Vojenského veliteľstva Bratislava 1914–1918

(*Vojenský historický ústav v spolupráci s občianskym združením Pro Militaria Historica.
Bratislava, 2013. 176. o. ISBN 9788089523214*)

Jana Zaťková *Zabudnutí vojaci. Zajatci v oblasti Vojenského veliteľstva Bratislava 1914–1918* (Elfelejtett katonák. Hadifoglyok a Pozsonyi Katonai Parancsnokság területén 1914–1918) címet viselő monográfiájának témájául a mai Szlovákia nyugati részén létesített első világháborús hadifogoly-táborokat választotta. Mindez azért különösen jelentős, mert a szlovák szakirodalom mindeddig szinte egyáltalán nem foglalkozott a hadifoglyok témájával, kivéve az Osztrák–Magyar Monarchia azon szlovák, illetve cseh anyanyelvű katonáit, akik orosz vagy olasz fogságba esve, illetve önként dezertálva az ottani hadifogoly-táborokban megalapították a Csehszlovákia megszületését elősegítő cseh–szlovák légiókat. Pedig, ahogy Zaťková is rámutat, a hadifoglyok elhelyezése, ellátása, a háború utáni repatrációja (hazabocsájtása), illetve a háború következtében fellépő munkaerőhiányt orvosló munkába állításuk ügye egy olyan új, addig nem vagy nem ilyen mértékben tapasztalt jelenség volt, amely a háborús hátszországok egyik kiemelkedően fontos bel- és külpolitikai problémájává nőtt. Beszédes adat, hogy a Monarchia területén közel ötven hadifogolytábor működött, ahová e négy év alatt 1 860 516 hadifogoly került. A Zaťková által vizsgált Pozsonyi Katonai Parancsnokság területén 10 tábor helyezkedett el, amelyekben közel 600 000 fogoly élt.

Zaťková az első fejezetben a tömeges hadifogság fenomenáját tekinti át, elsősorban azt hangsúlyozva, hogy az első világháború első hónapjaitól kezdve a fogságba esett ellenséges katonák százezreinek, sőt millióinak az elhelyezése és ellátása a hátszországban addig nem tapasztalt, szinte megoldhatatlan problémát jelentett, illetve hogy a hadifoglyok kérdésének azért érdemes külön figyelmet szentelni, mert az ő háború alatti sorsuk fogságba esésük pillanatától sokszor komolyan eltért a harctéri katonák sorsától. Az e fejezetben közölt statisztikai adatsorok közül kettőt érdemes kiemelni: az egyik a magas halálozási arány, ugyanis az említett 1 860 516 fogoly közül a háború végéig 109 250-en haltak meg, (vagyis mintegy 6%), míg a másik, hogy Zaťková adataiból kiderült: a foglyoknak legalább háromnegyede nem a táborban tartózkodott, hanem távoli üzemekben, gyárakban, bányákban vagy földeken dolgozott. 1918. január elsején például a somorjai hadifogolytábor 59 567 foglyából csak 6569 volt a tábor határain belül.

A Monarchia hadifogolytáborai már 1914 decemberéig 200 000 szerb és orosz fogoly került. A hadifoglyok fogadtatása, ahogy Zaťková leírja, nem volt ellenséges, sőt a polgári lakosság sokszor annyira barátságosan fogadta a foglyokat (például voltak, akik ételt, ruhát, vagy ajándékokat adtak nekik), hogy a hivataloknak végül szigorúan meg kellett tiltani bármiféle kontaktust. 1914 őszén a minisztérium precíz eljárást dolgozott ki a hadifoglyok sorsának rendezésére, regisztrálásukra, adataik rögzítésére, a sebesültek gyógyítására, a fertőzöttek karanténba helyezésére, ám ezeket az ambíciózus terveket végül a hatalmas tömegben érkező foglyok nagy száma miatt részben fel kellett adni. Eleinte még azt is előírták, hogy mely nemzetek katonái mely hadifogolytáborokba kerüljenek (az oroszok Somorjára, Dunaszerdahelyre és Kenyérmezőre, a szerbek Nagymegyerve), de már 1914 szeptemberében a nemzetiségre való tekintet nélkül gyűjtötték a foglyokat a táborok.

A hadifogoly-táborok helyének a kiválasztását számos politikai, katonai és gazdasági tényező befolyásolta. Kezdetben a táborok jelentős részét a Monarchia osztrák részén állították fel, mivel délen és keleten túl közel lettek volna a frontokhoz, Cseh- és Morvaországot pedig az oroszbarát szelleműnek tartott lakosság miatt mellőzték. Az egyes katonai parancsnokságok egyébként ki-fejezetten szorgalmazták területükön az ilyen táborok létrehozását, mert ebben a háború alatti és utáni pozícióik potenciális megerősítését látták. Praktikus szempont volt viszont, hogy e táborok többnyire a vasútvonalak mentén, nagy, szabad területeken jöttek létre, hiszen jelentős embertömeget kellett megmozgatni és elhelyezni. Az pedig, hogy mind a lakott településektől, mind a sűrűbb, erdős vidékektől igyekeztek távolabb helyezni e táborokat, elsősorban biztonsági szempontokra

vezethető vissza. A mocsaras vidékeket egészségügyi okokból igyekeztek elkerülni a tervezésnél. A mai Ausztria, Magyarország és Szlovákia egyes területeit is magába foglaló Pozsonyi Katonai Parancsnokság területén számos megfelelő, hadifogolytábornak alkalmas helyszín volt, így nem csoda, hogy a hadifoglyok közel harmadát itt helyezték el. 1914-ben Kenyérmezőn, Somorján, Dunaszerdahelyen, Nagymegyeren és Frauenkirchenben, 1915-ben pedig Csóton, Hajmáskéren, Zalaegerszegen, Ostffyasszonyfán és Neckenmarktban létesítettek hadifogolytábornak ezen elvek alapján.

Persze kezdetben nem létezett az ekkora tömeg ellátásához szükséges infrastruktúra, ami rossz higiéniai viszonyokat és általában véve rossz életkörülményeket jelentett a hadifogolytáborok lakói számára. Az Esztergom melletti kenyérmezői táborba például (Zaťková e tábor létrejöttének történetét mutatja be részletesebben), amely eredetileg egy 3500 katonára befogadására alkalmas kaszárnya volt, rövid idő alatt 20 000 embert zsúfoltak be. A megfelelő szállás hiánya az őszi időben nem csak tömeges reumatikus panaszokhoz vezetett, de a járványok kialakulását is elősegítette. A legkomolyabb gondot ekkoriban ugyanis a táborokban gyorsan terjedő kolera, vérhas, tuberkulózis és tifusz jelentette. Pedig e betegségeket a korban a nagyvárosokban már sikerült visszaszorítani: a rossz higiéniai körülmények, a zsúfoltság és az orvosok nem megfelelő száma miatt azonban a hadifoglyok között újra jelentős problémát okozott. Nagymegyeren például 1915 januárjában csaknem kétezeren haltak meg tifuszban. A járványokat végül csak szigorú óvintézkedésekkel (karantén, fertőtlenítés) tudták, úgy ahogy megfékezni, s így 1915 tavasza után az 1917–1918 telén bekövetkező újabb nagy járványig sikerült a járványos megbetegedések számát visszaszorítani. Általánosságban is elmondható, hogy a táborok helyzete mind a foglyok elhelyezése, mind az étkeztetés, mind az orvosi ellátás tekintetében javult, és 1915 második felére stabilizálódott. A körülmények általános javulását jelzi, hogy például Somorján két színház és egy könyvtár is létesült (több, mint tízezer orosz könyvvel az orosz hadifoglyok számára), míg Dunaszerdahelyen pravoszláv kupolás templomot húztak fel, szintén az oroszok számára (templom egyébként minden táborban volt). Ettől függetlenül azonban a hatóságok számára ekkora embertömeg élelmezése folyamatos gondot okozott, s az is elmondható, hogy a táborok lakóinak jelentős része folyamatosan alultáplált volt.

Zaťková nem csak a táborok borzalmait, az embertelen körülményeket tárta fel alapos levéltári kutatómunkával és komoly történelmi empátiával, hanem a táborok hétköznapijait, az ott zajló mindennapi életet is. Részletekbe menően bemutatja a táborok szervezeti, működési rendjét, a táborlakók pontos, szigorú napirendjét vagy a cenzúra működését. A cenzúra méreteit érintésként, hogy a somorjai táborba csak 1916 novemberében, csak Oroszországból 121 000 levél és csomag érkezett, amelyeket természetesen egyenként át kellett nézni (az is érdekesség, hogy az orosz táborokba például nem járhattak cseh újságok, mert ezeket túlságosan is oroszbarátnak tartották a hivatalok).

A szerző külön fejezetet szán a propaganda kérdésére is. A táborokban ugyanis komoly figyelmet fordítottak az ellenséges katonák megnyerésére az Osztrák–Magyar Monarchia hatóságai. Az oroszok számára például 10 000 példányban hetilapot adtak ki, amelyet a foglyok eleinte kevesebb, később valamivel több bizalommal fogadtak. A Monarchia hivatalos propagandája azonban elsősorban nem az orosz nemzetiségű hadifoglyokat, hanem Oroszország másnemzetiségű (elsősorban lengyel és ukrán) katonáit célozta meg. Őket nemzetiség szerint igyekeztek külön táborokba is gyűjteni, a lengyelek legnagyobb gyűjtőtáborra például Csóton volt. A nemzetiség szerinti elkülönítésnek azért volt jelentősége, mert a lengyel hadifoglyokból külön légiót is felállítottak. Az is igaz azonban, hogy a lengyel légióba való toborzást 1917-ben, az orosz front megszűnével leállították.

Zaťková feltárta azt a kevésbé ismert tényt is, hogy a hadifogolytáborok létrejöttében a korabeli antropológia tudománya is nagy lehetőséget látott. Az antropológusok ugyanis a korábban csak hosszú kutatóutak révén elvégezhető vizsgálatokat immár egy helyben, a hadifogolytáborokban is el tudták végezni. Az Anton Carl Todt és Rudolf Pösch bécsi antropológusok által szorgalmazott kutatások során mintegy 7000 katonát vizsgáltak meg, 5000 fényképet készítettek, elsősorban Oroszország kevésbé ismert nemzetiségeinek, pl. a kaukázusi népeknek vagy a szibériai lakosoknak a képviselőire helyezve a kutatás hangsúlyát. Érdekesség, hogy hasonló – végül meg nem valósuló – törekvése a Magyar Tudományos Akadémiának is volt, ám a magyar tudósok elsősorban a magyarral rokon népek képviselőit, például az osztyákokat vizsgálták volna.

A kötet bemutatja a tiszték életét is, amely gyökeresen különbözött a hadifoglyokétól: a hadifoglyok többségétől külön laktak, nem csak hogy nem kellett dolgozniuk, de az adott ország hasonló

rangban szolgáló tisztjeivel megegyező fizetést kaptak, a nemzetközi egyezmények alapján külön szórakozási lehetőségük is volt (kantin, biliárdterem, futball- és tenispálya), az élelmezésüket bor vagy sör egészítette ki, tarthattak személyzetet, és a közeli településekre is elmehettek vásárolni. Bár a napirendet szigorúan tartaniuk kellett, szabadabb életmódjukra jellemző, hogy sokszor meg kellett tiltani a kijárásukat a legközelebbi városba, amikor ott botrányosan lerészegedtek. Ezek a szabályok csak 1915 után szigorodtak, mivel a jó életkörülmények ellenére a szökések száma egyre inkább szaporodott. A szökésen kapott tisztek büntetése az volt, hogy a külön szállás helyett őket is a hadifogolytáborokban helyezték el, igaz, itt is külön barakkokba. 1915 után azonban nem csak a szökött tiszteket helyezték a közkatonáknak fenntartott hadifogoly-táborokba, hanem azokat is, akik a kényelmesebb tiszti szállásokon már nem fértek el. A tisztek azonban itt is viszonylag nagy szabadságot kaptak, egy ott járt svéd szemtanú visszaemlékezése szerint fél tízkor kellett csak felkelniük, és egésznap nem csináltak mást, csak dohányoztak. Zaťková e fejezetben is (éppúgy, ahogy könyve többi részében) alapos levéltári kutatómunka során tárta fel a hadifogoly tisztek életkörülményeit: hol, milyen barakkokat építettek számukra, mennyi volt a fizetésük, mennyibe került az élelmezésük, mennyit kapott az őket kiszolgáló személyzet stb.

A könyv egyik legizgalmasabb fejezete a szökésekről szóló rész. A szökést a hadifogolytáborokból általában alagút ásásával kísérelték meg. Érdekesség, hogy az olasz hadifoglyok úticélja általában Németország volt, abban a tévhitben, hogy az olaszok és a németek nem állnak egymással háborúban, s így a németek sem fogják elfogni őket. Külön fejezetet kapott a korban legnagyobb szenzációnak számító szökés is. Lavr Georgijevics Kornyilov orosz tábornok ugyanis, aki 1915. május 12-én esett fogságba, 1916. augusztus 11-én megszökött a kőszegi katonai kórházból, ahová mellhártyagyulladás miatt került. A nyomravezetői díj 1000 korona volt, ennek ellenére a tábornok sikeresen elhagyta az országot. Társát, a cseh František Mrnákot azonban elfogták a román határ közelében, és mivel ő a Pozsonyi Katonai Bíróságon részletes vallomást tett, a tábornok szökésének minden apró mozzanatát ismerjük (milyen hamis papírokat állítottak ki nekik, honnan szereztek civil ruhát, mennyit ígért Kornyilov Mrnáknak a segítségért stb.). Kornyilov menekülése kalandfilmbe illő volt: a román határ közeli Borlóban elfogyott az élelmük, s Kornyilov beküldte Mrnákot a kantinba. Ott felismerték, s a kint várakozó Kornyilov ezt látva elmenekült, és sikeresen elérte a határt. A cseh Mrnákot hazaárulásért halálraítélték, majd 10 évre változtatták az ítéletet, végül 1919-ben szabadult, míg Kornyilov 1918 áprilisában életét vesztette a Vörös Hadsereggel vívott harcok során.

Mivel a tömeges mozgósítás és az évekig elhúzódó háború következtében jelentős munkaerőhiány lépett fel, a hadifoglyokat gyakran használták fel a munkaerő pótlására. Ahogy fentebb említettük, a foglyok jelentős része, Zaťková adatai szerint olykor 95%-a is dolgozott. Munkakörülmények során erős kontroll alatt voltak a foglyok, igaz, éjszaka általában nem őrizték őket. A munkára kirendelt hadifoglyok kb. ötöde a földeken, egy-egy tizedük gyárakban, erdőkön vagy a vasútnál, 15%-uk pedig bányákban dolgozott. A szállásuk és az ellátásuk színvonala jobb volt, mint a hadifogoly-táborokban, sőt, a nehéz fizikai munkát végzők még ehhez képest is nagyobb adag élelmiszerre voltak jogosultak: a zöldségadag másfélszeresét, a zsír és cukoradag kétszeresét kapták. Munkájukért fizetést is kaptak, egyedül a ruházatuk volt rossz állapotban általában. A hadifoglyok nagy többségét kitevő orosz katonák gyakran kevésbé voltak alkalmasak mezőgazdasági munkára, mivel – még ha odahaza ők is mezőgazdaságban dolgoztak – nem ismerték a modern gépeket. Zaťková kutatásaiból még olyan részletek is kiderültek, hogy az orosz foglyok a sűrű kását kedvelték, a szerbek viszont a hazai lakossághoz hasonlóan szerettek étkezni. Azt is hangsúlyozza a szerző, hogy a munkára rendelt foglyokkal munkaadóik nem bántottak rabokként, pl. tilos volt fizikailag bántalmazni őket. A polgári lakossággal való kapcsolatukat azonban gátolni igyekeztek a hatóságok, s főleg a szláv (cseh, morva, szlovák) nyelvű vidékekre vezényelt orosz katonák esetében vették komolyan ezt a szabályt.

A hadifoglyok repatriációja, hazabocsátása még a háború vége előtt elkezdődött, hiszen Oroszországgal és Romániával még jóval 1918 ősze előtt békét kötött a Monarchia. A hadifogolycseré már csak azért is sürgős volt, mert csak Oroszországból másfél millió hadra fogható katona térhetett volna vissza az országba, és onnan egyből a frontokra. Addig ugyanis csak a sebesült, harcképtelenné vált hadifoglyokat cserélték ki, akik sem munkaerőként nem jöhettek számításba, sem az a veszély nem állt fenn, hogy visszatérve újra fegyvert fogjanak. Ezzel szemben a munkát

végző orosz katonák hazaengedését a Monarchia addig húzta-halasztotta amíg lehetett, hiszen ezzel jelentős munkaerőt veszítettek volna el. A Monarchia bukásakor ezért hivatalosan mindössze 60 000 orosz katona tért még csak haza.

Zat'ková arra is felhívja a figyelmet, hogy a háború vége után sok hadifogolytábor egyik pilanatról a másikra új állam területére került, s így, mivel a Monarchia fennhatósága ott megszűnt, a táborok kaotikus állapotba jutottak, őrzés és ellátás nélkül. A hadifoglyok ilyenkor sokszor maguk szervezték meg az őrseget, hogy megelőzzék a káoszt, és az is előfordult, hogy a környékbeli lakosság látta el őket önként. A repatráció persze nem volt mentes a káosztól, hiszen sok hadifogoly nem várta meg a hivatalos transzportot, hanem elindultak maguk, akár nagyobb csoportokban is. De előfordult persze olyan is szép számmal, elsősorban persze az oroszok esetében, hogy a hivatalos transzporttal sem akartak a foglyok hazamenni az Oroszországban kialakult új, általuk feltehetően kedvezőtlennek ítélt politikai helyzet miatt.

Zat'ková monográfiájának egyik legnagyobb előnye tehát, hogy beemeli ezt az ez idáig szlovákul alig kutatott témát a szlovák szakirodalomba, mindezt ráadásul kiemelkedően magas szakmai színvonalon. Kutatásai eddig feltáratlan, kiaknázatlan levéltári forrásokon alapulnak, és olyan hadifogolytáborok történetét tárja fel minden részletre kiterjedően, amelyek feldolgozásával eddig nem csak a szlovák, de a magyar vagy az osztrák szakirodalom is adós maradt. E forrásfeltárás révén számos hasznos és releváns táblázatot is készített, amelyeknek egyetlen hiánya, hogy sokszor nem számolta át százalékokra a kapott adatokat, ami általában szemléletesebb lett volna. Hiányérzetünket azonban jelentősen csökkenti, hogy a levéltári forrásokból kivont száraz adatso-rokat a szerző komoly empátiával, érzékeny megközelítéssel, a hétköznapi történelme iránt is érdeklődve dolgozta fel.

Demmel József

UDOVECZ GYÖRGY

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ MAGYAR KATONÁINAK ÖLTÖZETE, FELSZERELÉSE ÉS FEGYVERZETE

Segédanyag katonai hagyományőrök részére

(Zrínyi Kiadó, Budapest, 2014. 106 o. ISBN 9789633276150)

Kereken két évtizeddel ezelőtt történt, hogy néhai kitűnő kollégánk, Zachar József bécsi levéltári delegátusi megbízatásának lejártát ünnepelendő, díszes közönség gyűlt össze az osztrák fővárosban működő magyar nagykövetségen. (A jeles hadtörténész soha nem mulasztotta el megemlíteni, hogy pontosan ugyanannyi hónapig szolgált a császárvárosban, ahány közös ezrede – 102 – az egykori Monarchiának békeidőben volt.) Az ünneplők soraiban mindenkinek feltűnt egy fantasztikus egyenruhában pompázó dölceg öregúr. Hiába próbáltuk azonban a rajta lévő holmik alapján valamely korabeli fegyvernemhez kötni, ez sehoggy sem sikerült. Nem is sikerülhetett, mert – mint bennfentes osztrák barátaink elárulták – az öregúr saját fantáziája volt a rajta lévő egyenruha valódi forrása! Azaz egyáltalán nem ragaszkodott a hitelességhez az ismeretlen hadfi, amikor a színpompás *Waffenrockot* kiöltölte...

Hogy a fenti történetben szereplő névtelen osztrák hagyományőrző vajon ismerethiány miatt hagyta-e figyelmen kívül a szabályzatok előírásait, vagy szándékosan, azt nem tudhatjuk. *Magyarországi* hagyományőrzők ellenben mostantól aligha hivatkozhatnak ismerethiányra, ha valaki kifogást találna az általuk viselt egyenruhában vagy felszerelésben. Udovecz György könyve ugyanis ettől a mentségtől bizonynyal megfosztja őket. Igaz, az egykori Osztrák–Magyar Monarchia haderejének egyenruházatáról és felszereléséről természetesen eddig is rendelkezésre álltak alapos szakmunkák: a mostani kötet irodalomjegyzéke fel is tünteti a két legfontosabbat közülük (*Ságvári György*, illetve a *Rest – Ortner – Illming* trió munkáját). Azok azonban részint tekintélyes árukkal, részint viszonylag nehéz hozzáférhetőségükkel nem igazán alkalmasak arra, hogy a hagyományőr-

zők igényeit kielégítsék. Ráadásul az említett kötetek célközönsége is inkább az első világháború időszakának osztrák–magyar hadserege iránt érdeklődő nagyközönség, nem pedig a hagyományörzők. Utóbbiak ugyanis speciális igényekkel rendelkeznek: nekik nem elég csupán a viselendő tárgyak pompás fotóit megmutatni, nekik szükségük van a szóban forgó tárgyak pontos méreteire is, ha – eredeti hiányában – hiteles replikákat kívánnak készíteni. Márpedig erre nyilvánvalóan rendszeresen szükség is van. Udovecz György munkája éppen azzal válik számukra nélkülözhetlenné (hiánypótlóvá!), hogy megadja nekik az eredeti szabályzatokból kinyert eredeti méreteket is. Ezzel együtt persze a benne szereplő fotók is fontosak. És elmondható, hogy a mostani kiadvány ezen a téren is legfeljebb mennyiségi vonatkozásban (a közölt fényképek számát illetően) marad el a két vastos albumtól. Minőségileg azonban egyáltalán nem: a kitűnő fotók Dévényi Veronika és Szikits Péter hozzáértését dicsérik. Szerző és kiadó egyaránt elismerést érdemel ezért a valóban jól használható kötetért.

Pollmann Ferenc

SIMON ATTILA

MAGYAR IDŐK A FELVIDÉKEN (1938–1945)

Az első bécsi döntés és következményei

(Jaffa, Budapest, 2014. 248 o. ISBN 9786155418914)

Simon Attila rimaszombati történész, a Fórum Kisebbségkutató Intézet igazgatója az első bécsi döntés korábban kevésbé ismert aspektusaira világít rá legújabb munkájában, melyben a visszatérő ősi magyar föld iránt sóvárgó érzéseket tápláló olvasó kevés alapot fog találni nemzeti érzelmeinek feltüzelésére.¹ A Magyar idők a Felvidéken című könyv deklarált célja, hogy olyan tabutémákat érintsen, melyeket – talán érzékenységből – a hazai történetírás eddig nem vagy csak érintőlegesen kezelt.

Simon Attila munkája ebben a vonatkozásában remekül illeszkedik Ablonczy Balázs 2011-es, Erdély visszatérését tárgyaló és szintűgy a Jaffa kiadó gondozásában megjelent könyvéhez. A két mű küllemében, szerkesztésében, témájában és az adott korszak feldolgozásában is sorozatot alkot, mely izgalmas lehetőségeket tartogat a délvidéki, burgenlandi és kárpátaljai területek esetében is a jövőbeli kutatás számára (ez utóbbi területet Simon Attila jelen műve nem tárgyalja).

Könyvének bevezetőjében Simon Attila amellett, hogy reflektál a korábbi szakirodalom kutatási területének egyes felületeségeire, szemléletesen mutatja be, miért is kézenfekvő a Felvidék viszcacsatolásával együtt járó olyan dolgokról írni, amik első látásra talán nem illenek egy olyan történet elmeséléséhez, amely nagyon mélyen egybefonódott a nemzeti büszkeség érzésével. A szerző ugyanis nem csak a magyar feltámadás dicsőségének érzetét mutatja be, de ír önellentmondásokról, félbe maradt tervekről, megghiúsult ábrándokról, pénz- és pártérdekekről, egyéni viaskodásokról és magyar és magyar közötti ellentétekről. Mindezen jelenségek meglepte persze nem kellene, hogy meglepetésként szolgáljon az olvasó számára, de a trianoni területek visszaszerzése felett érzett örömmámor – mely nem csak a korabeli közéleten, de talán az utókor történetírásán is kellőképpen érződik – mégis csak hajlamos negligálni az ilyen életszagú és hétköznapi jelenségeket. Éppen ez lehet az oka annak, hogy bizonyos esetekben triviális társadalomtörténeti epizódok is újdonságként hathatnak a könyv forgatói előtt.

¹ Korábbi, a témához kapcsolódó munkáira lásd: Az elfeledett aktivisták. Kormánypárti magyar politika az első Csehszlovák Köztársaságban. Somorja, 2013.; *Uő*: Küzdelem a városért. Pozsony és a pozsonyi magyarok 1938–1939-ben. Pozsony, 2011.; *Uő*: Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban. Somorja, 2010.; *Uő*: Telepések és telepessfalvak Dél-Szlovákiában a két világháború között. Somorja, 2008.; *Uő*: A szlovákiai magyarok történetének válogatott bibliográfiája (1990–2002). Somorja–Dunaszerdahely, 2004. A téma szakirodalmához lásd legújabbban: *Popély Gyula*: Felvidék, 1918–1928: az első évtized a csehszlovák uralom alatt. Budapest, 2014.

Simon Attila a tárgyalat időszakot „a be nem vált remények időszakának” nevezi (12–13. o.), és könyvében bátran nyúl hozzá a felvidéki magyarság korántsem fekete-fehér színezetű érzelmeihez, melyekkel az a visszacsatoláshoz, a Horthy-kor „úri” Magyarországához, a katonai igazgatáshoz, majd a háborúhoz viszonyult.

Az első ilyen felemás reakciókat kiváltó átalakulás a csehszlovák idők demokratikus-liberális berendezkedéséből a szekfűi neobarokk társadalomba való átlépés volt. Noha korántsem szükséges ecsetelni a beneši demokrácia alkalmasint magyarelles hangulatát – ahogy a szerző sem ecseteli pár statisztikai adathoz hosszabban ezt az időszakot –, ám nem vitatható, hogy az első Csehszlovák Köztársaság számos olyan intézményes demokratikus és polgári előnyt nyújtott a felvidéki magyarság számára, melyektől a lakosság nem szívesen vált meg. Ezek közé tartozott az általános és titkos választójog, a pártalapítás és a gyülekezés szabadsága, a fejlett gazdasági érdekképviselési rendszer, illetve a szabad kávéházi- és sajtóélet, hírközlés vagy közlekedés (19. o.). A pletykák, melyek szerint a későbbi választásokat egyébként is csak a trianoni Magyarország területén tartják meg, végül igaznak is bizonyultak (71. o.). Egy felvidéki lap a fenti intézmények megrendezését „kultúrviasszaesként” jellemezte (186. o.).

Külön részletességgel tárgyalja a szerző az eltérő felvidéki politikai áramlatok hozzáállását a részben beteljesült revízióhoz. A különböző politikai irányultságú mozgalmak különböző módokon reagáltak az eseményekre, majd az elkövetkező magyar időkre. A Sarló-mozgalom bemutatása mellett (38., 99. o.) fontos adalék a dél-szlovákiai szocialista mozgalom magatartása is, mely támogatja a magyar bevonulást. Egy állami jelentés elégedetten meg is állapította, hogy a felvidéki magyar kommunistáknak „nem az volt a mentalitása, mint a trianoni Magyarországon a pártnak és kommunista mozgalmaknak” (57., 71. o.). Nemtetszést váltott ki azonban mód, ahogy a magyar tisztviselők feleségei megrohamozták a ritkaságnak számító csehszlovák termékeket árusító boltokat. A szerző Márai Sándort idézi az ún. „anyásokkal” kapcsolatban, aki szerint a „gyarmatosítók gőgje” jellemezte őket (43–44., 103. o.). A katonai- és tisztfeleségekkel szembeni ellenérzések olyan hevesek voltak, hogy a korabeli sajtóban, de még Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter felszólalásaiban is helyet kaptak (87. o.). Szintügy problémát okozott a Horthy-kort oly markánsan jellemző tisztségek és kacifántos megszólítások visszavezetése. Nem csak publicisták, de maga Mécs László költő is tolla élére vette ezt a maradinak ítélt rendszert (101., 105–106. o.). A felvidéki társadalommal szemben összességében létezett egy előítélet a szerző szerint, mely a beneši balliberális eszmék általi fertőzöttséget vélte látni a visszatért magyarságban. Ennek szemléletes esete volt, amikor még a később szélsőjobboldali irányba elindult felvidéki Jaross Andort is liberálisozták (59. o. skk., 101–102. o.). A politikai palettát azonban lényegesen szűkítette a tény, hogy az újonnan összehívott törvényhozási hatóságokba ellenzéki jelöltet nem hívtak meg, hogy az egy szem preferált szlovák párton kívül minden egyéb szláv mozgalmat betöltöttak, illetve hogy a kor magyar közéletében még mindig a délceg huszár mögé búvó jámbor tót paraszt képe élt (70., 138., 66., 131–132. o.). Mindezek szomorú csalódásokra és érdekes ellentmondásokra világítanak rá, mint például abban a felvidéki gimnáziumban, melynek falán egyszerre lógott Horthy és Tiso arcképe (131. o.).

A szerző alapos leírást nyújt a Felvidéken létrejött nacionalista vagy fajvédő szervezetekről, magyar gárdákról (sic!) is. A területen kísérletek történtek a nyilas párt szlovák nyelvű szekciójának megalapítására is, mely azonban érdeklődés hiányában hamar elhalt. A visszatért Kassán, Szálasi Ferenc szülővárosában sosem mutatott komoly erőt a szélsőjobboldali párt, ám tény, hogy a várost a nyilas terror így sem kerülte el. Simon Attila Tost László volt polgármester példáját idézi, akit 1945 első napjaiban csaltak el otthonából, és végeztek ki karhatalmisták (60–79. o.). A területet sújtó zsidóellenes előítéletek kettősségéről is szót ejt a szerző, mikor felhoz egy incidenst, melynek során egy zsidó feleséggel rendelkező tisztviselő minden gond nélkül nemzethűségi igazoláshoz juthatott (108., 130. o.). Mégis, a helyi lapok rövidesen már „búzlóttek a penetráns antiszemitizmusról,” teszi hozzá Simon Attila (204. o.).

Társadalmi feszültségekre adhatott okot a beígért komoly gazdasági beruházások elmaradása, melyet a csehszlovák propaganda ki is használt (44–45. o.). A szociális nyomor olyan méreteket öltött a szerző szerint, hogy rövidesen elterjedt a rímelő jelszó: „Minden drága, vissza Prága!” (47., 50. o.). Az új határokkal piacuktól elszakadó őstermelők, a közlekedési fennakadások, a pénzbevéltás problémái, a szociális juttatások elmaradása vagy természetbeni fizetésben való folytatása mind-mind a csehszlovák szinttől kétségtelenül elmaradt Magyarország hiányosságaira mutatnak

rá (46–49., 106. o.). Mentsvárként felmerült Kassa nyugdíjas üdülőközponttá alakításának ötlete is, mely azonban nem valósult meg, s melyet Márai is kritizált (153. o.). A felvidéki tisztségek betöltéséhez szükséges nemzethűségi igazolás pártérdekeknek és egyéni intrikáknak megfelelő kiosztása, az ezzel kapcsolatos szemléletes visszaélések, illetve a hatalmas tisztviselőhiányt okozó elbocsátások együttesen megkeserítették a felvidéki magyarság hazatérésének élményét (83–96. o.). „A fél év előtti öröm és szeretet feszítőd megge változott” – jegyezte fel egy a szerző által idézett korabeli magyar jelentés (104. o.).

Fontos hadtörténeti vonatkozású elemei a műnek a kisebb felvidéki magyar–csehszlovák határincidensek kezelése (25., 115. o.), a katonai bevonulást kísérő rendeletek és a magyar honvédség által keltett benyomások ecsetelése (40. o.), illetve a hazai csapatok ellátása következtében a felvidéki közigazgatásra rótt anyagi terhek bemutatása (162. o.). Simon Attila a bevonulást kísérő kisebb villongásoknak is teret ad művében (29., 39., 157–158. o.). A nemkívánatosnak minősített elemek kiszűrésének és a csehszlovák legionáriusok be- és kitelepítésének történetére szintűgy időt szánt a szerző (41–43., 116. o.), ahogy a bevezetett, majd tartósan fennmaradó katonai közigazgatás felkészületlenségét, fejtelenségét több helyütt is felvázolja (42., 52. o.). A katonai igazgatás antiszemita és szlovákellenes kilengéseinek bemutatásával együtt objektív képet kap az olvasó az alkalmanként egészen toleráns új ügyvezetés ismertetésével (196., 139. és 144. o.), illetve a megannyi felvetett, majd elvetett gazdasági és kulturális beruházás feltárásával (164–170. o.). Az elégedetlenség kifejezésére azonban külön hangsúly kerül: „Még 11 hónapnyi magyar uralom után is vannak elintézetlen ügyek, mint például: állampolgársági, iparigazolványi ügyek, bankok, takarékpénztárak, betegsegélyezők, villanygyár stb. átvétele” – szól egy idézett jelentés (53. o.).

A háborús időszak vonatkozásában a közigazgatás kimenekítése, a „szabadrablás,” a bombázások, a háború alatti élet és a területet érintő harcok mind említésre kerülnek, azonban az ezekkel foglalkozó 12. fejezet esetében már különösen szemet szúr a mű egyetlen olyan vonatkozása, mely talán hagy némi kíváncsiságot maga után. Noha sosem egyszerű meglegelni az egyensúlyt az ismeretterjesztő és a kizárólag szakmai körök számára írt munkák között, ám a célkitűzés meghatározásának hiánya Simon Attila ezen munkájának esetében jól kitapintható. A szerző olyan esetekben mulaszt el lábjegyzeteket megadni, mikor azokat már-már a szerzői felvezetés szóhasználatára is megkövetelné: „egy Budapestre küldött jelentés” közli, vagy Szvatkó Pál „vezető felvidéki magyar publicista írta,” vagy „a neves publicista Jócsik Lajos” „egyik munkájában szerepel” stb. De hogy hol közli, hol írta, vagy hol szerepel, az sajnos nem derül ki. A forrásmegjelölések egyéb kiemelt helyeken (pl. a címekben szereplő idézeteknél) szintűgy égetően hiányoznak (pl. 44., 65., 82., 97., 119., 153., 198., 206., 209. oldalak). Igazán kár, hogy a szinte csakis hadtörténeti témákat érintő utolsó fejezetben mindössze egy (!) hivatkozás található. A szerző szöveges irodalomjegyzékében számos értékes személyes iratot említ meg fondjegyzékkel együtt, ám olyan levéltárakat is megemlít, melyekre művében nem hivatkozott. Szintűgy érdekesek lehetnének az interjúk is, melyek készítését Simon Attila megemlíti, azonban ezek sem szerepelnek a könyv hivatkozott forrásai között. Meglepő is lehet a szerző állítása a felvidéki holokauszt irodalmának hiányosságaiával kapcsolatban, hiszen a szlovákiai zsidóüldözések gazdag biográfiával rendelkeznek.² A műben említésre kerül a kényszmunkára hurcolt helyi magyarság kálváriája is, melynek esetében szintűgy szembeötlik a friss szakirodalom negligálása.³

Simon Attila művén kétségtelenül segítenének további, az érdeklődő olvasót eligazító hivatkozások, azonban a *Magyar idők a Felvidéken* felvetett témaival és azoknak bátor kezelésével így is sikert arathat a kölcsönös megértés és a – számos vonatkozásban ellentmondásos és szomorú – múlttal való szembesülés felvállalásában.

László Bernát

² Lásd pl. *Sas Andor* talán már kissé meghaladott munkáját: A szlovákiai zsidók üldözése 1939–1945. Pozsony, 1993. vagy *Eduard Nižňanský*: Holokauszt na Slovensku című, 2001 és 2005 között megjelent 7 kötetes, több ezer oldalra rúgó, szlovák nyelvű forráskiadását.

³ Legújabbban lásd: *Bognár Zsolt*: Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1945. Budapest, 2012.

B. STENGE CSABA

BAPTISM OF FIRE

**The First Combat Experiences of The Royal Hungarian
Air Force and Slovak Air Force, March 1939***Helion and Co., Solihull, 2013. 128 o. ISBN 9781906033934)*

Már gyermekkoromban is érdekelték a második világháború hadieseményei és kiváltképp' a magyar királyi (a továbbiakban: m. kir.) Honvédség hadialkalmazása. Mivel a modellezés is közel állt a szívemhez, az 1980-as évekből emlékszem még azokra a csehszlovák repülőgép-makettekre, amelyeket akkoriban elvétve kapni lehetett a magyarországi játékboltok némelyikében. Alig voltam tízegynéhány éves, amikor kiváltképp felfigyeltem arra az összeragasztható készletre, amelyben egy Avia B.534-es kétfedélű, csehszlovák gyártmányú vadászipülőgép kicsinyített másának műanyag elemei voltak megtalálhatók. A dobozfedélén lévő képen a szlovák felségjelű „főszereplő” mögött egy füstölve zuhanó Junkers Ju-52 típusú szállítógépet lehetett látni, mégpedig magyar felségjellel.

Ettől kezdve próbáltam kissé utánanézni a dolgoknak, hogy ez vajon a fantázia szüleménye-e, vagy valóságban is megtörtént. Mint kiderült, az utóbbi: 1944. szeptember 2-án, a szlovák felkelés idején František Cyprich törzsőrmester egy ilyen géppel lőtte le a m. kir. 102/1. szállítórepülőszázad Varsóba tartó fegyvertelen hárommotorosát. Akkor még nem értettem, hogy miért ezt a jelenetet – az egyetlen esetet, amikor szlovák pilóta magyar repülőgépet lőtt – választotta ecsetjére az illusztrátor. Ma már tudom, hogy a szocializmus korszakában „rosszul mutatott” volna, ha a biplán mögött egy vörös csillagos szovjet vadász vagy bombázó zuhan lángolva a mélybe, pedig mindketőre volt több példa is. A szlovák felkelés idején azonban a lázadók oldalára áttért gépek több német gépet is elpusztítottak, úgy a földön, mint a levegőben. Ennek fényében igen csak elgondolkoztató, hogy miért az egyetlen magyar géplelövést választották a politikai főinstruktorok akkor, amikor Csehszlovákia és Magyarország úgy gazdasági, mint katonai szempontból – legalábbis papírforma szerint – egy szövetségi rendszerhez tartozott...

Két ország konfliktusokkal terhelt múltjának egy szakaszáról persze nem gyermekjátékok papírdobozai alapján tájékozódik az ember, hanem próbál valami használható szakirodalmat keresni. Amennyiben az 1939. márciusi szlovák–magyar „légiháborúról” szeretne bővebbet megtudni, úgy keresve sem találhat jobbat, mint B. Stenge Csaba rendkívül alapos, kiegyensúlyozott munkáját. (*Tűzkeresztység. A Magyar Királyi Honvéd Légierő és a Szlovák Légierő első haditapasztalatai, 1939. március*) A pozitív jelzők mellett azonban máris jeleznem kell, hogy a kötet csak angol nyelven látott napvilágot, és a szerző tájékoztatása szerint magyarul nem is fog! Ez a körülmény természetesen semmit sem von le a mű szakmai értékéből, és aki e rövid néhány nap hadikronikáját szeretné tanulmányozni kifejezetten a résztvevő két légierő tevékenysége vonatkozásában, az mindeképpen szerezze be magának.

Amikor 1939. március 13-án a Wehrmacht megszállta Prágát, Szlovákia pedig kikiáltotta függetlenségét, az első világháborút követően a győztes hatalmak akaratából létrejött Csehszlovákia nemzetközi jogi értelemben megszűnt létezni. Ezt az alkalmat ragadta meg a Magyar Királyság is, amely a németek által biztosított néhány órnyi „szabadkezet” kihasználva, megszállta azokat a kárpátaljai területeket, amelyek 1920 óta Csehszlovákiához tartoztak, és az 1938. november 2-i első bécsi döntés értelmében nem kerültek vissza hazánkhoz. Az 1939. március 15–18. között zajló korlátozott célú hadműveletek során a m. kir. Honvédség csapatai a felbomló csehszlovák hadsereg alakulataival és a Szics-gárdistákkal folytatott helyi jelentőségű harcokat követően mindenütt elérték a történelmi magyar határt Uzsoktól a Tatár-hágóig. Mivel azonban a magyar politikai és katonai vezetés nem szeretne volna, hogyha a Csap–Ungvár–Uzsok stratégiai fontosságú út- és vasútvonallal, valamint Ungvár városa csak néhány km-re helyezkedjen el a leendő szlovák–magyar határtól, amelyet egyébként semmilyen egyezmény nem jelölt ki, ezért a magyar fél további katonai tevékenységet tervezett. A harcokra – vagy miként a szlovák történetírók helytelenül nevezik, az ún. kis háborúra

(malá vojna) – 1939. március 23-tól került sor és 25-én gyakorlatilag már be is fejeződtek. Az április 5-én megkötött magyar–szlovák egyezmény következményeként 78 településsel közel 1700 négyzetkilométer került Magyarországhoz.

A történelmi környezet nagy vonalakban történt bemutatása után nézzük most már az ígéretes művet: a magasfényű műnyomó papírra nyomtatott, tetszetős külalakú, puhafedelű, ragasztott kötésű, összesen 128 oldalas könyv nyolc fejezetre tagolódik. A szerzői előszóból megtudhatjuk, hogy az 1000 éven át a Magyar Királyság szerves részét képező Kárpátalja hovatartozásának kérdése 1939-ben miért volt fontos magyar szempontból. Ugyanakkor az is megvilágítást nyer, hogy Szlovákia számára pedig ez volt az első fegyveres konfliktus, amelyben, mint új államalakulatnak helyt kellett állnia. Itt közli a történész azokat a technikai jellegű tudnivalókat, amelyekkel a könyv során majd találkozhat az olvasó. A települések írásmódját B. Stenge Csaba igyekezett korrekt módon megválasztani, hiszen nem csak a korabeli magyar megnevezéseket tüntette fel, hanem a jelenlegi szlovák vagy éppenséggel ukrán megfelelőiket is. Az elgondolás általában az volt, hogy a Kárpátalja visszavétele után Magyarországhoz tartozott városok, falvak nevét magyarul, a Szlovákiának maradt volt felvidéki községeket pedig szlovákul jelenítette meg a szövegben, bár nem mindenütt következetesen. Ugyancsak magyarázza azt a talán kissé nehezen megszokható eljárást, amely szerint az angol szövegben a magyar szereplők rendfokozatait magyarul, a szlovákokét szlovákul írta. Tette ezt azzal a megokolással, hogy közülük nem egynek problémát jelent a szabatos fordítása az angol nyelvre, vagy éppen nincs is megfelelője. Ecseteli az elsődleges források hiányát, hiszen a második világháború forgatagában igen sok irat, korabeli harcjelentés vagy összefoglaló, kiértékelő dokumentum semmisült meg, s ezt a tényt a témának a szerző által 15 éven át tartó lelkiismeretes kutatása sem változtathatja meg. Az elmaradhatatlan köszönetnyilvánítás nem csak a magyar kollégáknak és az egykori szereplőknek, hanem a szlovákiai kutatóknak is szól. Az általuk rendelkezésre bocsátott dokumentumok, fotók egyértelműen emelik az alkotás értékét.

A bevezetőből már az 1939. márciusi légitvékenység közvetlen előzményeiről kaphatunk hiatalos képet. A szerző röviden rávilágít a két háború közötti Magyarország revíziós törekvéseinek legfontosabb okaira, a trianoni békediktátum következtében a légierő fejlesztésének nehézségeire. Bemutatja, hogy az ellenségeskedések megkezdése előtt hány repülőszázad állt hadrendben, majd az első, halálos áldozattal is járó konfliktust, amikor 1938 októberében egy magyar vadászgép a saját határtól északra lelőtte a csehszlovák légierő egyik felderítőgépét. Ír azokról a csehszlovák repülőbevetésekről, amelyek során a Rongyos Gárda diverziós csoportjait igyekeztek támadni, majd pedig arról, hogy az egyre feszültebb helyzetben miként vonták a keleti határ térségébe azokat a légikötőket, amelyek részvételével mindenképpen számoltak egy esetleges kárpátaljai katonai akció során.

A tényleges első fejezet Kárpátalja visszavételéről (a fejezetcímben a megszállás szót olvashatjuk) szól. Ismerteti a magyar Kárpát-csoport alárendeltségében tevékenykedő, Illy Sándor repülő alezredes által irányított rögtönzött vegyes repülőcsoport összetételét, parancsnoklási viszonyait és a használt repülőgéptípusokat. Taglalja a honvédség szárazföldi erőit, ugyanakkor képet kaphatunk a szembenálló csehszlovák és ukrán nacionalista erőkről is, ha nem is részleteiben. B. Stenge Csaba hangot ad azon véleményének, miszerint a magyar katonai akció – amelynek kezdetét a szakirodalom gyakorlatilag egységesen 1939. március 15-ére teszi – kutatásai és véleménye alapján valószínűleg március 14-én indult meg. (Az e szövegrész után található lábjegyzet mindössze egyetlen forrást jelöl meg, amely a recenzens meglátása szerint perdöntő bizonyítékként, legalábbis önmagában nem jöhet számításba.) Aprólékasan veszi sorra a magyar légierő e rövid négynapos hadművelet során repült néhány felderítő- és bombázóbevetését. A továbbiakban rávilágít a szlovákok elleni további katonai akciók szükségességére, miközben a „Kárpátalja”-fogalom magyarázatát is megadja, amely elsősorban a magyarság történetét kevésbé ismerő külföldiek számára lehet hasznos. Olvashatunk a folytatandó műveletek végrehajtására kijelölt honvéd csapattestekről is. Megtudhatjuk, hogy a függetlenségét frissen kikiallított Szlovákia légierőjének azon része, amely számításba jöhetett a magyar féllel kirobbant fegyveres konfliktusban való részvétel szempontjából, nem volt más, mint az a korábbi csehszlovák vegyes repülőcsoport, amely Igó repülőterén állomásozott. Ez is gondokkal küszködött, amelyek közül az egyik legfigyelemreméltóbb az volt, hogy a csehszlovák légierőből csak néhány napja megalakult szlovák légierő tisztí állományának mindössze 5 %-a volt szlovák nemzetiségű. Ennek ellenére 1939. március 22-én reggel, illetve kora délelőtt a szlovák 12. felde-

rító-repülőszázad egyik Letov S.328 típusú gépe már első bevetését repülte, de nem látott magyar katonai mozgást.

A második, harmadik és negyedik fejezetek adják a kötet lényegi mondanivalóját, hiszen ezek tárgyalják az 1939. március 23-i és 24-i eseményeket, amikor a szlovák légierő magyar szárazföldi csapatokat támadott Ungvár térségétől nyugatra, valamint légiharcot vívott a magyar vadászgépekkel, továbbá ugyancsak ezekből ismerhetjük meg az iglói repülőtér elleni légitámadás részletes históriáját. Az alapos feltárás nyomán minden egyes bevetés, gépvesztés típusra, személyzetre lebontva megtalálható. A Vihorlát irányában előretörő magyar kötelékeket támadó szlovák gépek értek el némi eredményt, a szerző ugyanakkor megállapította, hogy a saját csatlégtvédelem tüze többnyire hatásos volt, amelynek következtében március 23-án két Avia B.534-es le is zuhant. Még nagyobb volt a fiaskó másnap, amikor légiharcban a szlovákok úgy vesztettek öt gépet, hogy saját győzelmet nem értek el, sőt, még csak találatot sem! Szintén kimerítő részletességgel tudhatjuk meg az iglói bombázás történetét, amikor a magyar légierő a Felvidék keleti légtérében működő szlovák repülőalakulatok legfőbb bázisára akart csapást mérni. Ez végül is sikerült, bár a kötelék egy része tapasztalatlanságból és nem kellő begyakorlottságból eredően eltévedt és Rozsnyóra dobta bombáit (szerencsére emberéletben és anyagi javakban sem esett kár), amiért a felelősök meg is lettek fenytve.

Az epilógusban először olvashatjuk magyar szerző tollából az esettel kapcsolatos szlovák véleményeket, illetve északi szomszédaink ezzel kapcsolatosan megfogalmazott álláspontját. Megtudhatjuk, hogy a bombázás után magyarellenes atrocitások is voltak Iglón, bár nem jelentős mértékűek. A szlovákok terveztek egy Budapest elleni válaszcspást is, de arról – minden bizonynyal annak irrealitása miatt – végül lemondtak. Képet kaphatunk a mindkét oldalon bekövetkezett repülőbalesetekről, a magyar kitüntetésekéről és nem utolsó sorban a lelőtt szlovák gépek személyzeteinek magyarok általi temetéséről. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy ez utóbbi kapcsán B. Stenge Csaba olyasmire is rámutatott művében, amit igen kevesen tudnak, s amit pedig okulásul érdemes lenni minél több embernek megjegyezni. Az igaz, hogy a magyar pilóták égtek a harci vágytól, hogy „élesben” is kipróbálják magukat és gépeiket (ha nem így lett volna, nem is lehetett volna őket vérbeli repülőkatonáknak tekinteni), de nem a gyűlölet vezérelte őket. Ezt mi sem igazolja jobban, mint Györffy Gyula repülőszázados március 25-i temetési beszéde, amelyet Sislócon mondott el Ferdinand Švento hadnagy sírjánál. A katonai tiszteletadással történt szertartáson ugyanis a főtiszt szó szerint így beszélt: „...derék ellenfél volt, aki... a legnemesebb ügyért, a hazájáért áldozta életét.”

Végül nem maradt el a tanulságok levonása sem, mind a magyar, mind pedig a szlovák felet illetően. A szerző ez esetben is a legprecízebb módon járja körül az összes létező okot és körülményt a két légierő születésének és fejlődésének egészen eltérő vonásaitól kezdve a légi harcok harcászati elemzésén és a repülőgép-vezetési készségek bemutatásán át az egyes típusok erényeinek és hibáinak felvázolásáig. Rokonszenves volt, hogy a könyv írója igyekezett lehetőleg érzelemmentesen, hideg távolságtartással egymás mellé sorakoztatni a pro és kontra érveket. Mindazonáltal helyesen vont le a konzekvenciát, hogy noha a szlovák gépek értek el részsikereket a szárazföldi csapatok támadásában és a felderítésben, összességében véve egyértelműen alul maradtak a magyar légierővel szemben. Ezt kíváltképp’ azért fontos leszögezni, mert a legsikeresebb „ágazatban”, a légi harcban a CR–32 típusú vadászgép csak a jobb fordulékonyaságot mondhatta előnyként magáénak. A minden szempontból korszerűbb Avia B.534-esek komolyabb teljesítményű motorral voltak szerelve, jobb emelkedési képességgel rendelkeztek, és a nagyobb sebességű gép tűzereje is felette állt az olasz gyártó kétfedelűjének.

A törzsszöveget végül az *Egyéb tanulságok* című rész zárja le, amelyet a recenziens nem lát feltétlenül indokoltnak, legalábbis különálló fejezetként nem, mivel olyan kérdéseket taglal, amelyeket máshova is be lehetett volna építeni. A bőséges adatokat szolgáltató, összesen kilenc függékben található rendfokozati összehasonlító (magyar, szlovák, német, angol) táblázat, valamint a légigyőzelmek és géplelővések pontos adattárát csakúgy, mint a konfliktus során mindkét fél által használt géptípusok ismertetését, vagy a számomra talán legértékesebbet, a géplelővést elért magyar pilóták rövid életrajzeit. Persze vannak átfedések a főszöveghez képest, de ez alapján véve nem zavaró. Arra kíváncsi lettem volna, hogy a szlovák katonák rendfokozati megnevezésében mi volt a mérvadó (feltételezem egyébként, hogy a használt források), ugyanis keverednek az 1940. novem-

beri rendfokozati reform előtti (addig gyakorlatilag a csehszlovák hadseregét használta tovább a fiatal szlovák állam) és utáni megnevezések, erre azonban a szerző nem utal.

Feltétlenül szót kell ejteni a rendkívül gazdag képanyagról (összesen 150 fotó) és a hozzájuk tartozó pontos, informatív feliratokról. B. Stenge Csaba elképesztően nagy gyűjteményéből mind kiválogatta azokat az archív felvételeket, amelyek még érdekfeszítőbbé teszik munkáját. Ezek alól csak egy kivétel van: a IX. függelék (addig egyébként a képek blokkja mindig az adott fejezet után következik, szorosan kapcsolódva az ott közölt témához), ahol az 1939. márciusi harcokban résztvevő 1/1. vadászpilóta század 1941. nyári, felsőábrányi fotóira bukkanunk. Láttukon az olvasó óhatatlanul arra gondol, hogy azokat a különben gondos történész a „süssük el ezeket is valahová” elv alapján biggyesztette a könyv végére. A 64. és a 65. oldalak között találunk még egy négy lapból álló, számozatlan részt, ahol a konfliktus során repült típusok (CR-32, Ju-86K-2, He-46E-2, He-70K, Letov S.328, Avia B.534) ízléses, valóságghű színes grafikái láthatók.

Bátran állíthatjuk, hogy a szerző teljesen feldolgozta a téma létező s egyébként viszonylag számottevő magyar irodalmát, de ismeri a nyomtatásban megjelent szlovák tanulmányokat és könyveket is. Nagy mennyiségű eredeti iratanyagot, naplót és visszaemlékezést is felhasznál az írás során, ezek zöme korábban nem került nyilvánosságra. Számos interjút készített az események egykori részeseivel, tőlük és más forrásból nagy mennyiségű korabeli fényképanyagot is sikerült összegyűjtenie. Mindezeket jól használta fel alkotómunkája során. Történészként természetesen tisztában volt azzal, hogy a legfontosabb kútfők közé a levéltárakban lapuló okmányok tartoznak, de a Kárpát-medence viharos tájain ezekből maradt a legkevesebb az utókorra. Magyar vonatkozásban leginkább a Hadtörténelmi Levéltárban található kitüntetési felterjesztéseket, a Honvéd Vezérkar főnöke 1. (hadműveleti) osztályának iratait, valamint a Központi Irattár személyi okmánygyűjtőit vizsgálta. Talált adatot a Magyar Nemzeti Levéltárban és a Freiburgi Katonai Levéltárban is, csakúgy, mint a szembenálló fél tekintetében a pozsonyi hadtörténelmi levéltárban. A feltárás, legalábbis ami a magyar levéltári dokumentumokat illeti, közelítőleg teljes körűnek tűnik. Nyilván vannak azért hiányok, hiszen a recenszens azon résznél, amely a március 24-i légitámadásokat boncolgatja, példának okáért nem találta az egyébként bőséges jegyzetapparátusban Csány József azon hét lap terjedelmű tényvázlatát, amelyet „a 2. gépkocsizó tüzérosztály 1. ütegének szétbombázásáról” (ez esetben egyébként a csapattest angol fordítása sem szabatos) írt, s amely TGY 3398 jelzeten 1997 óta megtalálható és kutatható a Hadtörténelmi Levéltárban.

Összességében véve azonban az angolul olvasó magyar szakemberek és érdeklődők egy igen jól sikerült, a legújabb kutatások eredményeit tükröző, a régebbi munkákból a használhatókat szintetizáló, hasznos és ízléses külső megjelenésű könyvet tehetnek fel polcaikra, ha az amazon.com-on, vagy a kiadónál leszurkolják az érte fizetendő 21 angol fontot és 95 pennyt, amely értékéhez viszonyítva abszolút elfogadható ár.

Illésfalvi Péter

RABI LENKE

ELSŐDLEGES CÉLPONTOK

Almásfüzitő és Szőny a második világháborúban

(Almásfüzitő Közég Önkormányzata, Almásfüzitő, 2014. ISBN 9789631203905)

Rabi Lenke, a komáromi Jókai Mór Városi Könyvtár helytörténeti könyvtárosának munkája az *Elsődleges célpontok* című kötet, amely Almásfüzitő és Szőny második világháborús történetét dolgozza fel. A mű több éves kutatómunka megkoronázása, amelynek során a Szerző igen tekintélyes mennyiségű információt gyűjtött össze. Ezek nagy része elsődleges forrás, tehát korabeli levéltári adatok, jegyzőkönyvek, historia domusok, valamint anyakönyvek vizsgálatán alapul, de sokat merít a korabeli szemtanúk, visszaemlékezők által adott információkból is. A végeredmény egy jól összeszedett, világosan tagolt és adatokban gazdag, szakszerű tudományos munka lett.

A kötet három nagy egységre oszlik. Az első egység első fele a két település, Szőny és az akkor még nem önálló Almásfüzitő korabeli viszonyainak bemutatását tartalmazza, úgymint közigazgatás, infrastruktúra, gazdasági és társadalmi élet, meglehetősen részletes képet festve a témáról.

Különösen fontos a két helységben működő hadiüzemekről frott fejezet rész, hiszen a települések életét, valamint térségben zajló hadieseményeket jelentős mértékben meghatározták ezek a létesítmények. A fűzitői Vacuum Oil Company finomító, a Lengyár, a timföldgyár, valamint a Magyar Olajművek Rt. szőnyi finomítója közül főként az üzemanyag-előállító telepek számítottak „elsődleges célpontnak”.

A szerző külön alfejezeteket szentelt azoknak a szervezeteknek és intézményeknek, amelyek a háborús esztendőkhöz kapcsolódóan meghatározók voltak a helyi lakosság számára. Ezekben röviden bemutatja a hadkötelezettség, a munkaszolgálat, a légoltalom stb. működését.

Az első rész végén a Magyarország felett 1944–1945 folyamán működő légierők ismertetését olvashatjuk, amely tartalmazza a főbb géptípus felsorolását is. Eközben egy, a visszaemlékezésekben rendszeresen felbukkanó tévedést is helyreigazít a szerző: az emlékezők nagy része a szovjet repülőgépeket rendszeresen „Rata”-ként említi (a Rata – spanyolul patkány – az I-16-os vadászgép gúnyneve volt a spanyol polgárháború idején), jöllehet 1944-re ezeket a gépeket már rég kivonták a harcoló alakulatok állományából.

Ezt követi egy gyűjtés a Komárom és Esztergom megyék területén lezajlott légi eseményekről. Ez utóbbi főként három kötet adatain alapul (*Légi háború Magyarország felett I–II., Bostonok Magyar égen és földben*, és a Peter Kašák – Marian Hrodegh szlovák szerzőpáros *Konečná zastávka: Slovensko!* című műve), de a szerző igen bőszéges saját kutatással egészítette ki az adatsort. A legtöbb repülőesemény természetesen az 1944–1945-ös években történt, az azt megelőző időszakból csak néhány, ugyanakkor figyelemre méltó leírást tartalmaz a kötet ezen része. Elsőként mindjárt az 1938 októberében lezajlott légi incidensről, amely során a Duna árterét fényképező magyar Ju-52-est kísérő vadászoktól parancsnoka, Pongrácz László főhadnagy lelőtt egy csehszlovák felderítőgépet. De említhetnénk Magyar Sándor óceánrepülő 1939-es balesetét is, amikor csak nagy szerencsével tudott kimenekülni gépe roncsai közül, amely Komáromnál a nagy köd miatt a Dunába zuhant.

A mű második és legnagyobb egysége a *Háborús Krónika* címet viseli, amely Almásfüzitő és Szőny történetét tartalmazza 1941 és 1945 között, különös tekintettel, a háborúval kapcsolatos eseményekre. Az 1941-től 1944-ig terjedő időszak bemutatása meglehetősen rövid, igaz a háború szele ekkor még jobbra elkerülte a településeket. A férfiak közül viszont sokan nem tértek haza a keleti frontról. Figyelemre méltó egy 1942-es eset leírása, amelyben egy betört statáriális halálra ítélt és felakasztottak, mivel az elfogásakor légvédelmi elsötétítés ideje alatt rabolt. 1944-től azonban Almásfüzitő és Szőny lakossága egyaránt az angolszász bombázók célkeresztjében érezhette magát. Az első komolyabb légicsapás a fűzitői Vacuum Oil Company finomító ellen irányult, ezt a RAF gépei hajtották végre 1944. június 12-éről 13-ára virradó éjszaka. Az üzemek bombázása mellett a dunai vízi út elaknásítását is megkezdték a szövetségesek.

Innentől kezdve rendszeresek voltak az angolszász légierő bombatámadásai az üzemek ellen. Már az első támadások is jelentős károkat okoztak, ami komolyan befolyásolta a gyárak teljesítőképességét. A hatóságok természetesen mindent megtettek, főleg a finomítók üzemen tartása érdekében, hiszen az előállított üzemanyagra égetően nagy szüksége volt a haderőnek. Mivel a helyi munkaerő elégtelennek bizonyult a kármentesítéshez, hadifoglyokat és – részben zsidó – munkaszolgálatos alakulatokat vezényeltek a településekre, hogy az üzemek helyreállításán dolgozzanak.

A hadiüzemek és a környező lakosság számára is újabb nehézségeket jelentett az 1944. októberi nyilas hatalomátvétel, mivel a helyi pártszolgálatosok lényegében a törvények felett állva, büntetlenül tevékenykedhettek. Napirenden volt a fosztogatás, a munkaszolgálatosok zaklatása, de az üzemek munkásai sem érezhették magukat biztonságban, mivel állandó „nyomozás” folyt a kommunistagyanús elemek után. A Vacuumban működő nyilas pártalapszervezet tagjaiból besúgóhálózat szerveződött, hogy a kiemelt hadiüzemként működő finomító elleni szabotázsakciókat megelőzzék, bár a légibombázások okozta károk mellett eléggé értelmetlen lett volna bármilyen további akció.

A gyalog nyugati irányba hajtott zsidók halálmenete Szőnyt és Fűzitőt is érintette. Bár a lakosságban akadtak néhányan, akik az életveszélyt vállalva próbáltak segíteni, számos deportált útja ért tragikus véget a környéken.

A légi után a földi háború is elérte a településeket 1945 márciusában. A szovjetek természetesen tisztában voltak a hadiüzemek, különösen az olajfinomítók jelentőségével, akárcsak a németek. Ennek fényében érdekes, hogy utóbbiak nem tettek előkészületeket az ipari létesítmények rombolására, talán úgy vélték, hogy a bombázásoktól jelentős mértékben megrongált üzemeket a szovjetek úgysem fogják tudni egyhamar használatba venni. A bevonuló szovjetek az üzemeket katonai parancsnokság alá helyezték, és saját szakembereik irányításával, ha jelentősen lecsökkent mértékben is, de beindították a termelést. A munkások zöme folytatta a munkát, hiszen az immár szovjet irányítású hadiüzem megélhetést és bizonyos fokú védelmet is jelentett, mivel a környéken is számos atrocitás történt a civil lakossággal szemben. A harcok polgári áldozatainak számát tovább növelték a fosztogató randalírozó szovjet katonák, a jelentős anyagi károkozásról nem is beszélve. Ennek esett áldozatául a Szőny központjában álló Gyürky-kastély, bár itt a rombolásban sajnos a helyi lakosság egy része is részt vett. A kifosztott épületegyüttesben később kórházat rendeztek be.

A kötet harmadik részét egy adattár alkotja. A szerző számos, nagyrészt általa összeállított listát közöl, főként a települések háborús személyi veszteségeiről. A mű igen értékes részét képezik azok az adatsorok, amelyek a civil áldozatok, az elesett vagy eltűnt helyi katonák, valamint a környékbeli harcokban hősi halált halt magyar német és szovjet katonák neveit és adatait tartalmazzák. A fejezet végén a zsidó áldozatok felsorolása található, külön a településről deportáltak, az itt meghalt munkaszolgálatosok, valamint azok, akik a nyugatra tartó halálmenetek során Szőnyben vagy Almásfüzitőn veszítették életüket. Az adattárat a helyben állomásozó zsidó munkaszolgálatos-századok névjegyzéke zárja.

Kritika gyanánt két dolgot lehetne megemlíteni: a kisméretű és viszonylag nehezen kivethető szövegközi képek egy részét talán szerencsésebb lett volna külön képmellékletben közzétenni, bár ennek a megoldásnak alighanem anyagi okai lehettek. A lábjegyzetekben feltüntetett források nem mindegyike található meg az irodalomjegyzékben, illetve a jegyzetelés során alkalmazott rövidítések feloldását célszerű lett volna az irodalomjegyzék végén összeszedni.

Mint ismertetésem elején már említettem, szakszerűen megírt, de ugyanakkor kifejezetten érdekes összefoglalás született. Alapvetően helytörténeti munka, ám a hadiüzemekről szóló részek szélesebb érdeklődésre is számot tarthatnak. Az *Elsődleges célpontok. Almásfüzitő és Szőny a második világháborúban* című kötet a környék története iránt érdeklődőknek kifejezetten ajánlott, de a kutatók is sok értékes információra lelhetnek benne.

Bálint Ferenc

ZOHAR SEGEV

THE WORLD JEWISH CONGRESS DURING THE HOLOCAUST

Between Activism and Restraint

(Walter de Gruyter GmbH, Berlin–Boston, 2014. 248 o. ISBN 9783110320022)

Zohar Segev, a Haifai Egyetem történészprofesszora kutatási területének, azaz az amerikai zsidóság történeke egy sokat kritizált, hanyattatott korszakát vette alapos górcső alá legújabb művében, melynek címe a *Zsidó Világkongresszus a holokauszt idejében*.¹ Könyvének alcíme már rögtön előrevetíti a szerző konklúzióját, miszerint a tárgyalt amerikai zsidó szervezet az aktív cselekvés és az önmegtartóztatás politikája között ingadozott a holokauszt időszakában.

A szerző bevallott célja, hogy olyan levéltári anyagokat és rég elfelejtett sajtócikkeket vizsgáljon meg, melyek véleménye szerint új fényt vethetnek a Zsidó Világkongresszus (World Jewish

¹ Korábbi, a témához kapcsolódó munkáira lásd: Israel, the Diaspora, and Jewish Identity. Ed. by Danny Ben-Moshe, Zohar Segev. Brithon, Portland, 2007.; Zohar Segev: Amerikai cionisták Izraelben az ötvenes évek alatt: politikai szembenállás és a liberális alternatíva. *Ijunim be'tekumat Jisrael*, 12. (2012) 493–519. o. (ivrit)

Congress, továbbiakban WJC) sok kritikát kapott világháborús működésére (2–10. o.). „Temérdek mennyiségű irodalom létezik – írja a szerző – mely azt taglalja, hogy az amerikai zsidóság mennyire képtelen volt eredményesen cselekedni a holokauszt által fenyegetett zsidóság megmentésének érdekében” (6. o.).² David S. Wyman és Rafael Medoff neves holokauszt kutatók mellett olyan történészek is szigorúan értékelték az amerikai zsidó vezetőség holokauszt alatti tevékenységét, mint az izraeli Saul Friedländer. Külön érdekes magyar vonatkozása a történetnek, hogy a WJC alapítója és talán leginkább meghatározó vezetője a budapesti születésű Stephen Wise rabbi volt, aki nemcsak a cionista reform judaizmus meghonosítója volt a tenger túl, de az aktív politikai lobbizás egyik legelső amerikai zsidó elharcosa is.³ Wise személyét különösen sok negatív történészi értékelés érte a múltban: maga Segev csak utal rá, de Saul Friedländer az ő számlájára írta az Amerikából a megszállt Európába induló élelmiszer-segélycsomagok leállítását.⁴

Zohar Segev okkal érezhette tehát úgy, hogy a WJC és vezetőjének története revideálásra szorul. Levéltári anyagait elsősorban az American Jewish Historical Society, a jeruzsálemi Central Zionist Archives, a cincinnati-i American Jewish Archives, a Joint archívuma, illetve Abba Hillel Silver ohioi hagyatéka szolgáltatta. A szerző emellett számos, a WJC *Congress Weekly* című lapjában megjelent értekezést és nyilatkozatot is beemelt könyvébe, mely számos forrást igényesen, alkalmanként teljes egészében idéz (191. o. skk.).

Segev munkáját azzal kezdi, hogy a WJC megalapításának körülményeit a politikai aktivitás perspektívájában vizsgálja. Mint írta, egyáltalán nem volt magától értetődő, hogy egy újabb zsidó aktivista szervezetet hozzanak létre Amerikában, és a WJC központi céljait a „jelen idejű munkában” jelezte meg, szemben Palesztina gazdasági és kulturális felépítését célzó „jövő idejű munkával” (2., 12. o.). A szerző egy teljes fejezetet szentel a WJC és a cionista Zsidó Ügynökség vezetőségének és szerkezetének átfedéseire, illetve a két szervezet cionista céljaira. Mint írja, egyes esetekben, például mint amikor a neves Nahum Goldmann egyszerre töltötte be a két intézmény vezetői helyét, ugyanaz a személy volt kénytelen kikérni önmaga tanácsát a WJC és az Ügynökség ügyeinek az intézéséhez. A szerző továbbá azt is feltárta, hogy Goldmann tevékenysége során több levélben is foglalkozott a magyar zsidóság ügyeivel (13–16. o.).

Segev fontosnak tartja, hogy fényt vessen a WJC és más zsidó szervezetek polémiáira, s ezek ismeretében az olvasó jobban megérthesse a háború után a WJC-vel szemben felmerült kritikák gyökereit. Mint írta, a szervezetet többek között a Joint segélyezési alapjával való összetűzések miatt ítélték el, pedig az itt idézett, a *Congress Weekly* hasábjain megjelent szerkesztői írások kimondottan békülékeny hangot ütöttek meg (137. o.). A holokauszt témájában a szerző számos új levéltári anyaggal gazdagítja a náci zsidóüldözésekre vonatkozó híreket az amerikai publikummal megosztani kívánó 1942. novemberi Riegner-távirat sorsát, melyet amerikai és zsidó szervezetek hosszas ellenőrzési eljárás után tettek csak nyilvánossá. Segev adatai rámutatnak az eseménysor mögött álló belső vitákra, dilemmákra, a félelmekre, hogy milyen következményei lennének a telegram publikálásának, a különféle (pl. emigráns csehszlovák) forrásokból származó kérelmekre, hogy a táviratot ne publikálják, illetve a bizonyításra való várakozás idegőrlő napjaira (25., 121–123. o.). „A borzalmakat alig lehet elhinni” – írta a WJC egy jelentésében. „Higgyétek el a hihetlent!” – kérlelte olvasóit ezzel szemben egy európai távirat (25., 27. o.).

Mivel a WJC-vel szemben gyakori vádként jelentkezett, hogy míg kínosan ügyelt a törvényességre, addig negligálta az illegális embermentési módszerek kézenfekvő eszközeit, Segev a kongresszus 1944 novemberében, Atlantic Cityben tartott konferenciájának egy felszólalását idézi:

² A szerző itt leginkább a következő művekre utalhat: *David S. Wyman, Rafael Medoff: A Race Against Death: Peter Bergson, America, and the Holocaust*. New York: New Press, 2002.; *David S. Wyman: The Abandonment of the Jews: America and the Holocaust, 1941–1945*. New York, 1984.; *Rafael Medoff: The Deafening Silence*. New York: Shapolsky, 1987.

³ Életrajzáért lásd: *Stephen S. Wise: Challenging Years. The Autobiography of Stephen Wise*. New York, 1949. Tevékenységéhez: *Robert Donald Shapiro: A Reform Rabbi in the Progressive Era. The Early Career of Stephen S. Wise*. New York: Garland, 1988. és *Melvin I. Urofsky: American Zionism from Herzl to the Holocaust*. Lincoln–London, 1995.

⁴ *Saul Friedländer: The Years of Extermination: Nazi Germany and the Jews, 1939–1945*. New York, 2007. 304. o.

„A zsidók kiszabadítása a náci karmából most főleg a gerilla-hadviselés feladata. Egyszerűen nincsen törvényes út a túszcserétől eltekintve arra, hogy egy zsidó kijuthasson a náci Európából” (117. o.). A szerző továbbá hosszasan tárgyalja a WJC zárt ajtók mögött végbevitt lobbi tevékenységét. A WJC sikereként könyveli el, amikor hosszas alkudozást követően engedélyt szereztek a váltságdíjak kifizetésére és a szövetséges hatalmak autoritásának kinyilvánítására a zsidó menekültek felett, annak reményében, hogy ez a zsidók gyilkosait esetleg megrettentí (123. o.). A kongresszus a szerző által feltárt iratok szerint dél-amerikai útlevelek többé-kevésbé törvényes úton való beszerzésével, portugál kapcsolatok aktivizálásával és a lengyel emigráció mozgósításával is kísérletezett (133., 140., 220., 128. o.). „Mind a kutatók, mind a korabeli megfigyelők lekicsinyelték” a WJC által kifejtett „nemzetközi nyomás erejét” – szól a szerző véleménye (162. o.).

A magyarországi helyzetről Segev maga írja, hogy újat csupán a WJC hazai tevékenységének vonatkozásában kíván írni (165. o.). Felemlgetve, hogy a WJC egy korai jelentése szerint Magyarország a jövőben nem lesz képes eltartani zsidó lakosságát (131. o.), Segev két hosszas jelentést elemez, melyek a WJC Magyarországgal kapcsolatos munkáját summázták a háborút követően. Ezek részben a déli határokon való zsidó menekültek átcsempészéséről szólnak, ám ez a terv leginkább a jugoszláv partizánok érdektelensége miatt nem lett sikeres. A szerző nyomát találta annak, hogy Stephen Wise arra akarta felhívni az egykori kisantant országait, hogy deklarálják, a visszacsatolt területeken élő zsidókat saját polgáraiknak tekintik. Igaz, aligha képzelhető el, hogy ez megakadályozta volna a holokauszt hazai felelőseit tetteik véghezvitelében. Wise rabbi mellett azonban acionista közélet egy másik neves alakja, Leon Kubowitzki, a Yad Vashem későbbi vezetője is foglalkozott hazai hitsorsosainak ügyével. Kubowitzki Wallenberg tevékenységéről értesítette a washingtoni portugál nagykövetet, és felhívta a figyelmét a hazai zsidók borzalmas helyzetére. Mint írta, arra lenne szükség, hogy a portugál követ is a svéd küldöttéhez hasonló akciókat kezdeményezzen. Végül Segev rálelt egy olyan deklaráció-tervezetre, melyet a WJC kívánt a brit és amerikai kormány szájába adni, hogy azok védelmük alá vegyék a magyar zsidókat. A dokumentumban a következő megfogalmazás szerepel: „Az adott országok kijelentnék, hogy minden Európában maradó zsidót védelmük alá vesznek, legalábbis testi épségüket tekintve. Amennyiben bármilyen fizikai sérelem érné őket (például kilakoltatás, éheztetés stb.), az olyan következményeket fog maga után vonni, mintha mindezeket amerikai polgárokkal tették volna.” A szerzők „nagy visszhangot” vártak ettől Magyarországon, ám a nyilatkozat sohasem látott napvilágot (166–167. o.).

Segev a WJC tevékenysége helyett inkább a nemzetközi Vöröskereszt segítségnyújtását helyezte pellengérré. Arje Tartakover a Central Zionist Archives polcain megmaradt, Segev által itt idézett, ám korábban soha nem publikált emlékirataiban így fogalmaz: „A német politika az üldöztetésen túllépve egyre inkább a zsidó kiirtásának rendszerévé alakult. Az embermentő kísérleteknek reagálniuk kellett erre a változásra. E szervezet alkalmatlansága – és érdektelensége – azonban egyértelművé vált, amikor egyértelmű lépéseket kellett volna megtenni. Mikor a [Vöröskeresztet], mint humanitárius szervezetet felkértük, hogy tiltakozzon a náci zsidóellenes politikája, mint az egyetemes jogelvek megszegése ellen, a szervezet nemet mondott. Azt állították, hogy feladatuk a védelem, nem pedig a demonstráció.” Tartakover azt is felhozta, hogy ételcsomagokat sem adtak át a szervezet tagjai a zsidó foglyoknak (145. o.). A szerző szintűgy idézi Arje Ben Tov ivrit nyelvű könyvét mely a Vöröskereszt magyarországi tevékenységét kritizálja (145. o. 304. sz. lj.). A fenti megállapítások súlya azonban a WJC megvédésére irányuló igyekezet tükrében meglehetősen viszonylagos.

A *Zsidó Világkongresszus a holokauszt idejében* számos példát hoz még, mikor a WJC nem egymaga ért el eredményeket, de csatlakozott más szervezetek zsidómentő akcióihoz, például Bulgáriában és Dániában (162–164. o.). A szerző konklúziója, hogy csupán „a titkolódzás keltette azt a benyomást, hogy nem tett semmit” a WJC (167. o.).

A könyv hangvételén végig érezhető egy apologetikus tónus, de mivel a szerző kevés teret szán az általa vizsgált szervezet vélt vagy valós hiányosságainak ecsetelésére, így azokat megcáfolni sem tudja könnyen. Emellett olyan részleteket is kiemel Stephen Wise tevékenységével kapcsolatban, melyek saját kontextusukban értelmezve megcáfolni látszanak a könyv egyes konklúzióit, például hogy Wise egyetlen beszédében sem utalt a holokausztra 1942–1943 között, vagy hogy a tétlenségét kritizálókat „dögevőnek” titulálta (32., 70. o.).

A könyv fontos pozitívuma azonban az ivrit nyelvű emlékiratok és feljegyzések gondos idézése, aminek köszönhetően Emanuel Neumann amerikai cionista vezető, Eljahu Ejlát későbbi izraeli külügyi alkalmazott, Jicak Weiszman, Eljahu Dobkin és a törökországi Hajim Barlasz háború alatt született memoárjaiba is bepillantást nyerhet az európai olvasói (53., 95., 140., 149., 156. o.). A könyv angolsága ugyan nem kristálytiszt, de annyi bizonyos, a WJC tevékenységével foglalkozó történészek ezután nem kerülhetik el, hogy a Zsidó Világkongresszus korábban ismeretlen vagy kevésbé ismert, e könyvben feldolgozott irataira ne tegyenek említést.

László Bernát

BOGNÁR ZALÁN – JÓJÁRT GYÖRGY – REZNÁK ERZSÉBET

TÉGLÁKBA VÉSETT TÖRTÉNELEM

A ceglédi fogolytábor története és téglafalainak feliratai

(Kossuth Múzeum, Cegléd, 2013. 295 o. ISBN)

A közelmúlt történelmének fájdalmas és egészen napjainkig kibeszéletlen részét képezi a második világháború utáni hadifogolykérdés. 1944–1945-ben a hazánkat a németek alól ugyan felszabadító, de egyúttal megszálló szovjet Vörös Hadsereg több százezer magyar katonát, valamint civil állampolgárt ejtett hadifogságba és zárt az ország területén sebtében létrehozott több mint 50 különböző nagyságú fogolytáborba. A táborok közül a legnagyobbak a ceglédi fogolytábor bizonyult, melyet a város szélén lévő huszár és páncélos laktanyából alakítottak ki a szovjetek.

A ceglédi Kossuth Múzeum gondozásában 2013-ban megjelent *Téglákba vésett történelem* című kötet ennek a tábornak a történetét mutatja be, amelyben 1944 novembere és 1946 nyara (!) között több mint 200 000 fogoly fordult meg. A kötetben számos tanulmány, visszaemlékezés, levéltári dokumentum mellett – a kötet unikum jellegét adó – több mint 300 különleges kordokumentum, téglafotó is megtalálható regiszterrel együtt, valamint a lágerben meghaltak töredékének a listája.

Reznák Erzsébet – a múzeum igazgatója – bevezető tanulmányában megismerteti az érdeklődővel a ceglédi tábor pontos elhelyezkedését (épületeinek részletes leírásával együtt), valamint azokonak vázlatos történetét egészen a 90-es évek elején bekövetkező szovjet haderő kivonulásáig, továbbá a fogolytáborhoz kapcsolódó kutatások eddigi történetét.

Bognár Zalán történész tollából – aki már két könyvet is megjelentett a témában – széles forrásbázisra alapozva megismerhetjük úgy a magyarországi, mint külön a ceglédi fogolytábor létrejöttének és működésének a körülményeit. Írását – a szűkös szakirodalom miatt – elsősorban a Hadtörténelmi Levéltárban, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában és a Pest Megyei Levéltárban feltárt dokumentumokra, a túlélők visszaemlékezéseire és természetesen a téglafeliratokra alapozza. Olvastán megtudhatjuk, hogy a Vörös Hadsereg elsősorban praktikus – szállítási – okból hozta létre Cegléden ezt az óriási tábor, melyet eleinte gyűjtőtáborként, később tranzitlágerként működtetett, ahonnan folyamatosan gördültek tovább a szerelvények elsősorban a romániai elosztó táborok, majd onnan a Szovjetunió felé. Még belegondolni is szörnyű, hogy volt idő, amikor „1945. május hóban a ceglédi fogolytáborban 130 000 fő tartózkodott” – idézi a szerző a Honvédelmi Minisztérium Béke-előkészítő csoportjának a megállapítását, valamint, hogy több mint 5000 fogoly halt meg a lágerben annak fennállása alatt. A tanulmány kiemelten foglalkozik a foglyok odakerülésével, létszámával, összetételével, tábori körülményeivel, az óriási zsúfoltsággal, a kevés és ehetetlen étellel, a családtagok sokszor reménytelen küzdelmével, mellyel szeretteik sorsán próbáltak meg legalább enyhíteni – egészen a tábor teljes kiürítéséig. Megtudhatjuk az olvasó, hogy voltak szerencsésebb sorsú foglyok: „Cegléd polgármestere Volkov Alexandr hadnagytól 106 főt vett át, akik a hadnagy állítása szerint azért lettek szabadon bocsátva, mert 50 éven felüliek vagy 18 éven aluliak voltak. Ezt követően februárban még három alkalommal vett át a polgármester a szovjet hadifogolytábor parancsnokság megbízottjától az előbbi indokkal foglyokat. E négy, februári alkalommal összesen 546 főt engedtek el a lágerből.” (37. o.) Mások különböző katonai

– elsősorban műszaki – alakulatokba kerültek, melyek kezdetben a Vörös Hadsereg alárendeltségébe tartoztak ikeralakulati minőségben, szovjet őrizet alatt, később pedig az új magyar honvédség állományába kerültek. Az így megalakuló vasútépítő zászlóaljakat az 1945. február 25-én, Gödöllőn megalakult 3. vasútépítő dandár alá rendelték, melynek állományában kiemelkedően sok volt a civil. Ezek a zászlóaljak „bár a gyűjtőlágerekből kiszabadultak mégis továbbra is szovjet katonai őrizet alatt álltak, és ellátásuk sem minden esetben mutatott javulást annak ellenére, hogy kemény fizikai munkára fogták őket” – mutat rá a szerző levéltári forrásokra hivatkozva. (39. o.) A foglyok többségét azonban – katonákat és civileket egyaránt – 1500-2000 fős transzportokkal fokozatosan a Szovjetunióba szállítottak további kényszmunkára, melyből sokan nem tértek többé haza. Ezen szerencsétlen személyek sokszor utolsó üzenetét csak az ún. „szélposta”, a vasúti kocsiból kidobott levelek, cetlik őrizték meg.

Jóárt György – nyugdíjas gyermekorvos, aki a kötet téglafotóit készítette – írásában a tábor különlegességével, az épületek tégláiba vésett feliratokkal, rajzokkal foglalkozik, melyek rengeteg információt tartalmaznak. Ezek között nemcsak magyar, de német (Schleswig-Holstein-i, szudétanémet, bácskai sváb stb.), osztrák, szlovák, lengyel, román, szerb, észt, olasz, sőt orosz felirat is található. Ezek a kuriózumnak is minősülő feliratok legtöbb esetben a fogoly nevét, lakhely szerint illetőségét, illetve fogságba esésének időpontját tartalmazzák, de esetenként megismerhetjük az élelmészüket („Hét hónapja fogoly vagyok/hét hónapja borsólevest kapok/Eljött a 12 óra jött a rossz borsó/Hogy egynapos korában egye meg a pondró”, „Itt szenvedtem 7000 szerencsétlennel együtt vizen és meg vizen. Esténként kacsá reményekkel biztattak. Ha innét! kimegyek lábszárammal hokizok” – 130. o.), fogságba esésük körülményeit („Szabó Károly hadifogoly lakásomról hoztak el” – 91. o.), illetve a fogságban eltöltött időt, ami akár 5–7 hónap is volt („Itt szenvedtem Orosz fogságot 1945 III 15 ki tudja meddig” – 109. o.). Találhatók köztük különféle rajzok, illetve versek, amelyekből a foglyok életérzése, gondolatai rajzolódnak ki az olvasó előtt is („Meleg otthon terített asztala/Vajjon mikor lesz számunkra/Vetett ágy, puha takaró./Mikor lesz ismét óh?/Asszonyi karok ölelése/Kisgyermekük nevetése/Lesz-e életünk víg zenéje?” – 120. o.). Külön kuriózum továbbá, hogy a tábor téglái nemcsak a katartikus 1944–1945-ös esztendő foglyainak őrzik az emléket, de megtalálhatóak jóval korábbi feliratok is, melyek azt bizonyítják, hogy a ceglédi huszár és pán-célos laktanyát már korábban is használták fogolytáborként. Számos felirat származik például az Osztrák–Magyar Monarchia és a Tanácsköztársaság idejéből is. De természetesen a könyv gerincét és a téglafeliratok túlnyomó többségét a második világháború utáni (hadifogoly (civil és katona foglyok) feliratok teszik ki.

A könyv tartalmaz egy külön DVD mellékletet, mely a tábor épületeinek mintegy 4000 megmaradt feliratából körülbelül 1500-at közöl, azoknak pontos helymeghatározásával. A kötetben reprodukált 324 téglafotóhoz pedig név- és tárgymutató regiszter is tartozik.

A munka értékét tovább növeli a tanulmányok után található tizenöt interjú, amelyeket a tábor egykor lakóival, többek között a kiváló történésszel, Kosáry Domokossal, a Magyar Tudományos Akadémia egykori elnökével, illetve a foglyok családtagjaival készítettek. Továbbá olvashatunk rövid életrajzokat a tábor kegyetlenségeit túlélte egykori foglyokról is.

A téglafeliratokhoz hasonlóan megrázó erejű a táborban elhalálozott foglyok – eddig feltárt, töredékes – névsora, életkora, lakóhelye, halálozásának ideje, oka és (amennyiben egyáltalán ismert) temetésének helyszíne is, mellyel ez a hiánypótló, nagy ívű vállalkozás zárul.

Összességben elmondható, hogy a kötet nemcsak helytörténeti szempontból jelentős, hozzájárul történelmünk egy régóta elhallgatott és ki nem beszélt traumájának alaposabb megismeréséhez és megértéséhez. Hiszen, ahogy a tenger egy cseppjéből lehet következtetni a tenger vízének az összetételére, akként lehet egy részletesen feltárt és feldolgozott, a Vörös Hadsereg által megszállt területen kialakított hadifogolytábor történetéből következtetni a többi hasonló hadifogolytábor történetére és a benne fogva tartottak körülményire.

A könyv egy eddig nem ismert, a Kárpát-medencében s talán egész Közép-Európában is egyedülálló, rendkívüli forráscsoportot mutat be, amit nemzeti örökségvédelem alá kellene helyezni. Régóta esedékes főhajtás ez a második világháború – elsősorban ceglédi – civil áldozatai előtt,

Glaub Krisztián

SIBYLLE SCHEIPERS (ED.)

HEROISM AND THE CHANGING CHARACTER OF WAR**Toward Post-Heroic Warfare?***(Palgrave Macmillan, 2014. 392 o. ISBN 9781137362520)*

Az oxfordi egyetem több mint egy évtizede szentel külön kutatási programot a háború változó természetének tanulmányozására. Az interdiszciplináris programban az egyetem történelem, nemzetközi tanulmányok, filozófia és jogi fakultása mellett egyéni kutatók is részt vesznek több más tudományterületről. A program keretében töreksenek az elméleti és gyakorlati megközelítések összehangolására, ennek érdekében a hadsereg számos tisztjének bevonására. Ennek köszönhetően a 'Háború változó természete' kutatási program, megálmodói és vezetői szándéka szerint, elősegíti az akadémiai világ, a katonai vezetés és a politikai döntéshozók közötti kapcsolatteremtést, nézeteik ütköztetését vagy éppen összehangolását. A kutatások eredményeként számos publikáció látott már napvilágot, amely a hadifoglyok témakörétől kezdve a háborús etikán át a dzsihád vagy a gyalogság hadi alkalmazásának témaköréig seregnyi kérdést elemzett a történeti és alkalmazhatósági nézőpontok ötvöztetésével.

A kutatási program keretében 2011-ben Oxfordban 'Posztheroikus hadviselés?' címmel rendezett konferencia előadásait foglalja magában a *Hősiesség és a háború változó természete. Posztheroikus hadviselés felé?* című kötet, amelyet a St Andrews Egyetemen oktató Sibylle Scheipers szerkesztett. A háborúk során gyakorolt hősiesség helytállás, a hősiesség eszményének évszázadokon át máig ívelő, változó természetének szentelt konferencia és kiadvány egyértelműen angolszász nézőpontból közelít a felvetett kérdésekhez, azokat nem egyszer az Egyesült Államok 1945 utáni katonai szerepvállalásaihoz, azok problematikájához kapcsolódva járja körül.

A tanulmányok több nagyobb probléma köré csoportosítva, négy külön fejezetbe szerkesztve található a könyvben. Először a hősiesség természetébe kaphatunk bepillantást számos, a francia forradalomtól a világháborúk és a hidegháború időszakát e szemszögből feldolgozó íráson át egészen a mai kor dilemmáival bezárólag. Az elemzésekben általánosságban az a konklúzió vonható le, hogy a hősi tettek sokkal inkább egy folyamat eredményeként jelennek meg, és nem annyira az egyén vagy egy közösség mentális, fizikai alapállásából következnek, ahogyan ezt a romantikus megközelítések sugallták hosszú időn keresztül. Ugyanakkor a hősi halál narratívájában korokon és földrajzi távolságon átvélő idealisztikus motívumok is megfigyelhetők, amelyek a halál értelmetlenségét szinte azonos szavakkal akarják megtörni a XIX. század végi polgárháborús Gettysburgban vagy a szabadságharcot vívó Budapesten 1956-ban: „nem haltatok meg hiába”.

A hősiesség modern társadalmakban tapasztalható hanyatlásáról az elmúlt két évtizedben született írások annak egyik fontos okaként gyakran a veszteség averziót (*casualty aversion*) jelölték meg. Így tett a posztheroikus hadviselés 1995-ben nagy visszhangot kiváltó felvetője (az egyébként Aradon született) Edward Luttwak amerikai stratégiai elemző és politikai tanácsadó is, amikor írásában a 90-es évek háborúiból, köztük a délszláv háború tapasztalataiból kiindulva a háborúskodás kultúrájában a hidegháború elmúltával beköszöntő új korszak jellegzetességeire hívta fel a figyelmet. Az egyik fontos szempontként a háborús veszteségek társadalmi elutasítását és az elkerülésük érdekében alkalmazott stratégiai változtatásokat jelölte meg, amelyre éppen a délszláv háborúban alkalmazott nagy (tizenötezer láb) magasságból végrehajtott bombatámadásokat hozta (egyébként sikeres) példaként.

A kötet második részének tanulmányai tehát a témakör e kulcskérdésének problémáját járják körül a politika, média, illetve a harcászat és stratégiai tervezés szempontjából. Az esettanulmányokból kirajzolódó kép azt mutatja, hogy egy adott politikai közösség nem elsősorban a veszteség averzió miatt kérdőjelezi meg beszámolóikban megjelenő hősiesség narratívákat, ezeket inkább akkor értékeli problematikusnak egy társadalom, ha a háború politikai célkitűzései válnak vita tárgyává, ahogyan az például az amerikai közvélemény vietnámi háborúhoz való viszonyában is megmutatkozott.

A harmadik rész a hősiességet a harcrakészség (*combat motivation*) összefüggésében elemzi. A hősi narratívák a romantikus korszakban ugyanis a katonaság harci kedvének szítására szolgáltak, a példa követésére buzdítottak, ahogyan a hőskultuszhoz szorosan kapcsolódó háborús halottkultusz is, Reinhard Koselleck klasszikus meglátása szerint, elsősorban az élőkhez szólt és a jövőre irányult. Ugyanakkor, mint a kötet tanulmányiból kitűnik, a hősies narratívák nem feltétlenül jelentik a katonaság harcra való buzdításának, a harcosok motivációjának kizárólagos forrását. A könyv utolsó fejezete a hősiességről a nyilvánosságban kialakult kép változásait, a háborús hőskultusz történeti konstrukcióit tárgyalja, a megemlékezések körül fellángoló viták és eltérő értelmezések lehetőségeibe is bepillantást engedve. Ugyanakkor a sorozás gyakorlatának modern kori megjelenésével, kötelező jellegéből fakadóan, a háborús halottak hősként való ábrázolása helyett az esetetek gyakran a háború áldozatként jelennek meg. Megint más esetekben, például az ausztrál és új-zélandi csapatok (különösen Gallipolinál mutatott) helytállásának emlékezetében a katonai erények mellett a küzdelemben fontosnak értékelt polgári tulajdonságok is hangsúlyosan szerepelnek.

Az oxfordi konferencia és annak folyományaként napvilágot látott kötet közel két évtized után kanyarodott vissza Luttwak kilencvenes évekbeli megállapításaihoz, amelyek jó része az eltelt idő alatt általánosan elfogadottá vált. A kötet szerzői a posztheroikus korszak és hadviselés, valamint ezzel szoros összefüggésben a veszteségektől való averzió kérdéseit járják körül, az eltelt időszak katonai-politikai tapasztalataival ütköztetve és új megvilágításba helyezve azokat, több ponton korrigálva a befolyásos amerikai elemző szuggesztív érveit. Gondolatébresztő írások, amelyek a harctéren tanúsított hősiesség problémaköré igyekeznek némileg deheroizálni, a XXI. századi keretek között újrafogalmazni.

Tulipán Éva

TARTALOM

	A SZIBÉRIAI PETŐFI-MÍTOSZ ÉS A TUDOMÁNYOS KUTATÁS	
HERMANN RÓBERT	Vittek vagy nem vittek? Az 1849. évi erdélyi hadjárat hadifoglyainak sorsa	323
POLGÁR BALÁZS	Csatatér kutatás és régészeti perspektívák	337
MENDE BALÁZS GUSZTÁV	Kritikai megjegyzések a szibériai Petőfi-csontváz azonosításának kísérletéhez	350
	TANULMÁNYOK	
ROSONCZY ILDIKÓ	Panyutyin altábornagy hadosztályának elindítása az osztrák fővároshoz 1849-ben	363
PÁSZTI LÁSZLÓ	Az emberi tényező és a katonai jog harcászati vonatkozásai az 1848/49-es szabadságharc példáján	394
FARKAS KATALIN	„Névtelen félistenek” viszontagságai. Az 1848–49-es honvédek segélyezésének és nyugdíjának ügye a dualizmus korában	415
	KÖZLEMÉNYEK	
RÉFI ATTILA	A Meskó-hadosztály az 1813. évi őszi hadjáratban, avagy egy dicső pályafutás balsikerű lezárása	445
LENKEFI FERENC	Francia hadifoglyok Magyarországon 1813–1814-ben	461
SÍPOS FERENC	Kard a koporsón. Sípos Antal huszárfőhadnagy emlékezete	469
	FORRÁSKÖZLEMÉNYEK	
MERÉNYI-METZGER GÁBOR	Gróf Bercsényi Miklós keresztelési anyakönyvi bejegyzése	487
CLAUDE MICHAUD	Egy francia kalandor Rákóczi szolgálatában: Jacques-François Ravé de Baudran	491
SÜLI ATTILA	A 11. „vörössipkás” honvédszászlóalj 5. századának parancskönyve	495
SOLYMOSI JÓZSEF	A 204. honvédszászlóalj parancskönyve. Hadseregi, várkormányi és hadosztályi parancsok	509
HERMANN RÓBERT	„Mit a sors reám mért – néhány óra múlva tűrni fogom.” Nagysándor József tábornok búcsúlevele	542

KOVÁCS ISTVÁN	Kazimierz Bielański Emlékirata az 1848–49-es magyarországi élményekről 546
SZEMLE	
ALEXANDER BERNER	Kreuzzug und regionale Herrschaft. Die älteren Grafen von Berg 1147–1225 (<i>Veszprémy László</i>) 593
PAUL SRODECKI	Antemurale Christianitatis. Zur Genese der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit (<i>Veszprémy László</i>) 595
HERMANN RÓBERT	A honvesztéstől a honmentésig. Perczel Mór téli hadjárata, 1848. december 14. – 1849. január 27. (<i>Kemény Krisztián</i>)..... 598
HELLE MÁRIA (SZERK.)	Életemnek legemlékezetesebb éve. Alexy Lajos naplója 1848-ban (<i>Süli Attila</i>)..... 601
MARIA MESNER – ROBERT KRIECHBAUMER – MICHAELA MAIER – HELMUT WOHNOUT (HG.)	Parteien und Gesellschaft im Ersten Weltkrieg. Das Beispiel Österreich–Ungarn (<i>Balla Tibor</i>) 602
JANA ZAŤKOVÁ	Zabudnutí vojaci. Zajatci v oblasti Vojenského veliteľstva Bratislava 1914–1918 (<i>Demmel József</i>) 605
UDOVECZ GYÖRGY	Az első világháború magyar katonáinak öltözete, felszerelése és fegyverzete. Segédanyag katonai hagyományőrzők részére (<i>Pollmann Ferenc</i>) 608
SIMON ATTILA	Magyar idők a Felvidéken (1938–1945) Az első bécsi döntés és következményei (<i>László Bernát</i>) 609
B. STENGE CSABA	Baptism of Fire. The First Combat Experiences of The Royal Hungarian Air Force and Slovak Air Force, March 1939 (<i>Illésfalvi Péter</i>) 612
RABI LENKE	Elsődleges célpontok. Almásfüzitő és Szőny a második világháborúban (<i>Bálint Ferenc</i>) 615
ZOHAR SEGEV	The World Jewish Congress during the Holocaust. Between Activism and Restraint (<i>László Bernát</i>)..... 617
BOGNÁR ZALÁN – JÓJÁRT GYÖRGY – REZNÁK ERZSÉBET	Téglákba vésett történelem. A ceglédi fogolytábor története és téglafalainak feliratai (<i>Glaub Krisztián</i>) 620
SIBYLLE SCHEIPERS (ED.)	Heroism and the Changing Character of War. Toward Post-Heroic Warfare? (<i>Tulipán Éva</i>) 622

CONTENTS

	THE MYTH OF PETŐFI IN SIBERIA AND SCIENTIFIC RESEARCH	
RÓBERT HERMANN	Did They Take or Did They Not? POWs of the Transylvanian Campaign in 1849	323
BALÁZS POLGÁR	Battlefield Archaeology and Perspectives of Archaeology	337
BALÁZS GUSZTÁV MENDE	Some Critical Remarks on the Identification Attempt of the Siberian Petőfi Skeleton.....	350
	STUDIES	
ILDIKÓ ROSONCZY	The Launching of Lieutenant General Panyutin's Division to the Austrian Capital.....	363
LÁSZLÓ PÁSZTI	Tactical Aspects of the Human Factor and the Military Law, Seen Through the Example of the 1848/49 Hungarian War of Independence	394
KATALIN FARKAS	The Vicissitudes of Nameless Half-Gods. The Retirement and Benefit Issues of the 1848–49 Hungarian Soldiers between 1867 and 1918	415
	PUBLICATIONS	
ATTILA RÉFI	The Meskó Division in the Autumn Campaign of 1813, or the Misfortunate Ending of a Glorious Career	445
FERENC LENKEFI	French Prisoners of War in Hungary in 1813–1814	461
FERENC SÍPOS	Sword on the Coffin. The Memory of Hussar Lieutenant Antal Sípos	469
	SOURCE PUBLICATION	
GÁBOR MERÉNYI-METZGER	Baptismal Registry Entry of Count Miklós Bercsényi.....	487
CLAUDE MICHAUD	A French Adventurer in Rákóczi's Service: Jacques-François Ravé de Baudran	491
ATTILA SÜLI	Orderly book of the Fifth Company of the Eleventh 'Red Hat' Honvéd Battalion.....	495
JÓZSEF SOLYMOSI	Orderly book of the 204th Honvéd Battalion. Army-, Castle Government- and Division-Commands.....	509

RÓBERT HERMANN	‘What fate has for me – I am enduring it in a few hours.’ General József Nagysándor’s Farewell Note.....	542
ISTVÁN KOVÁCS	Kazimierz Bielański’s Memoirs on his Experiences in Hungary in 1848–49	546
REVIEW		
ALEXANDER BERNER	Kreuzzug und regionale Herrschaft. Die älteren Grafen von Berg 1147–1225 (<i>László Veszprémy</i>)	593
PAUL SRODECKI	Antemurale Christianitatis. Zur Genese der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit (<i>László Veszprémy</i>)	595
RÓBERT HERMANN	From Destroying the Home Country to Saving It. Mór Perczel’s Winter Campaign, 14 December 1848 – 27 January 1849 (<i>Krisztián Kemény</i>)	598
MÁRIA HELLE (ED.)	The Most Memorable Year of my Life. Lajos Alexy’s Diary in 1848 (<i>Attila Süli</i>)	601
MARIA MESNER – ROBERT KRIECHBAUMER – MICHAELA MAIER – HELMUT WOHNOUT (HG.)	Parteien und Gesellschaft im Ersten Weltkrieg. Das Beispiel Österreich-Ungarn (<i>Tibor Balla</i>)	602
JANA ZAŤKOVÁ	Zabudnutí vojaci. Zajatci v oblasti Vojenského veliteľstva Bratislava 1914–1918 (<i>József Demmel</i>)	605
GYÖRGY UDOVECZ	Attire, Equipment and Weapons of the Hungarian Soldiers of WWI. A Handbook for Reviving Army Traditions (<i>Ferenc Pollmann</i>)	608
ATTILA SIMON	Hungarian Times in Felvidék (1938–1945). The First Vienna Award and Its Consequences (<i>László Bernát</i>)	609
CSABA B. STENGE	Baptism of Fire. The First Combat Experiences of The Royal Hungarian Air Force and Slovak Air Force, March 1939 (<i>Péter Illésfalvi</i>)	612
LENKE RABI	The Prime Targets. Almásfüzitő and Szőny in WWII (<i>Ferenc Bálint</i>)	615
ZOHAR SEGEV	The World Jewish Congress during the Holocaust. Between Activism and Restraint (<i>László Bernát</i>)	617
ZALÁN BOGNÁR – GYÖRGY JÓJÁRT – ERZSÉBET REZNÁK	History Carved Into Bricks. The History of the Prisoner Camp at Cegléd and the Inscriptions of Its Brick Walls (<i>Krisztián Glaub</i>)	620
SIBYLLE SCHEIPERS (ED.)	Heroism and the Changing Character of War. Toward Post-Heroic Warfare? (<i>Éva Tulipán</i>)	622

TABLE DES MATIÈRES

	LE MYTHE SIBÉRIEN LIÉ À PETŐFI ET LA RECHERCHE SCIENTIFIQUE
RÓBERT HERMANN	Ont-ils été emmenés ou non ? Le sort des prisonniers de guerre de la campagne transylvanienne de 1849..... 323
BALÁZS POLGÁR	L'archéologie de la guerre. Contributions à la méthodologie des fouilles archéologiques sur les théâtres d'opérations et les champs de bataille..... 337
BALÁZS GUSZTÁV MENDE	Observations critiques sur la tentative d'identification du squelette sibérien de Petőfi 350
	ÉTUDES
ILDIKÓ ROSONCZY	Envoi de la division du général de division Panioutine à la capitale autrichienne 363
LÁSZLÓ PÁSZTI	Le facteur humain et les aspects tactiques du droit militaire à travers l'exemple de la guerre d'indépendance de 1848–1849..... 394
KATALIN FARKAS	Les vicissitudes de « demi-dieux anonymes ». La question des pensions et des aides aux soldats de 1848–1849 à l'époque du dualisme..... 415
	PUBLICATIONS
ATTILA RÉFI	La division Meskó dans la campagne d'automne de 1813 ou la fin malheureuse d'une carrière glorieuse 445
FERENC LENKEFI	Prisonniers de guerre français en Hongrie en 1813–1814..... 461
FERENC SÍPOS	Épée sur le cercueil. Mémoire du lieutenant de hussards Antal Sípos..... 469
	PUBLICATIONS DE SOURCE
GÁBOR MERÉNYI- METZGER	L'inscription du comte Miklós Bercsényi au registre de baptême 487
CLAUDE MICHAUD	Un aventurier français au service de Rákóczi : Jacques-François Ravé de Baudran..... 491
ATTILA SÜLI	Registre d'ordres de la 5e compagnie du 11e bataillon «au calot rouge » de l'armée hongroise..... 495
JÓZSEF SOLYMOSI	Registre d'ordres du 204e bataillon de l'armée hongroise. Ordres d'armée, de division et de commandement de forts 509

RÓBERT HERMANN	« Ce que le destin m'a infligé – je vais le supporter dans quelques heures. » Lettre d'adieu du général József Nagysándor 542
ISTVÁN KOVÁCS	Mémoires de Kazimierz Bielański sur ses expériences de Hongrie en 1848–1849..... 546
REVUE	
ALEXANDER BERNER	Kreuzzug und regionale Herrschaft. Die älteren Grafen von Berg 1147–1225 (<i>László Veszprémy</i>) 593
PAUL SRODECKI	Antemurale Christianitatis. Zur Genese der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit (<i>László Veszprémy</i>) 595
RÓBERT HERMANN	De la perte à la défense du territoire national. Campagne d'hiver de Mór Perczel, 14 décembre 1848 – 27 janvier 1849 (<i>Krisztián Kemény</i>) 598
MÁRIA HELLE (ED.)	L'année la plus mémorable de ma vie. Journal intime de Lajos Alexy en 1848 (<i>Attila Süli</i>) 601
MARIA MESNER – ROBERT KRIECHBAUMER – MICHAELA MAIER – HELMUT WOHNOUT (HG.)	Parteien und Gesellschaft im Ersten Weltkrieg. Das Beispiel Österreich-Ungarn (<i>Tibor Balla</i>)..... 602
JANA ZAŤKOVÁ	Zabudnutí vojaci. Zajatci v oblasti Vojenského veliteľstva Bratislava 1914–1918 (<i>József Demmel</i>)..... 605
GYÖRGY UDOVECZ	Les habits, équipements et armes des soldats hongrois de la Première Guerre mondiale. Manuel pour les gardiens des traditions militaires (<i>Ferenc Pollmann</i>) 608
ATTILA SIMON	Temps hongrois dans la Haute-Hongrie (1938–1945) La première décision de Vienne et ses conséquences (<i>Bernát László</i>) 609
CSABA B. STENGE	Baptism of Fire. The First Combat Experiences of The Royal Hungarian Air Force and Slovak Air Force, March 1939 (<i>Péter Illésfalvi</i>) 612
LENKE RABI	Cibles prioritaires. Almásfüzitő et Szőny dans la Seconde Guerre mondiale (<i>Ferenc Bálint</i>) 615
ZOHAR SEGEV	The World Jewish Congress during the Holocaust. Between Activism and Restraint (<i>Bernát László</i>)..... 617
ZALÁN BOGNÁR – GYÖRGY JÓJÁRT – ERZSÉBET REZNÁK SIBYLLE SCHEIPERS (ED.)	L'Histoire gravée dans les briques. L'histoire du camp de prisonniers de Cegléd et les inscriptions sur ses murs en briques (<i>Krisztián Glaub</i>) 620
	Heroism and the Changing Character of War. Toward Post-Heroic Warfare? (<i>Éva Tulipán</i>) 622

INHALT

	DER SIBIRISCHE PETŐFI-MYTHOS UND DIE WISSENSCHAFTLICHE FORSCHUNG	
RÓBERT HERMANN	Wurden Gefangene genommen oder nicht? Das Schicksal der Kriegsgefangenen des Siebenbürger Feldzuges im Jahre 1849	323
BALÁZS POLGÁR	Archäologie des Krieges. Zur Methodologie der archäologischen Erforschung der Kriegsschauplätze und Schlachtfelder.....	337
BALÁZS GUSZTÁV MENDE	Kritische Anmerkungen zum Versuch der Identifizierung des sibirischen Petőfi-Skeletts	350
	STUDIEN	
ILDIKÓ ROSONCZY	Der Losmarsch der Division Feldmarschallleutnant Panutins zur österreichischen Hauptstadt	363
LÁSZLÓ PÁSZTI	Der menschliche Faktor und die taktischen Bezüge des Militärrechts am Beispiel des Freiheitskampfes von 1848/49	394
KATALIN FARKAS	Die Widrigkeiten „namenloser Halbgötter“. Fürsorge- und Rentenangelegenheit der Honveds des Freiheits- kampfes von 1848-49 in der Zeit des Dualismus.....	415
	MITTEILUNGEN	
ATTILA RÉFI	Die Division Meskó im Herbstfeldzug 1813, oder der unglückliche Abschluss einer glorreichen Laufbahn.....	445
FERENC LENKEFI	Französische Kriegsgefangene in Ungarn in den Jahren 1813-1814	461
FERENC SÍPOS	Schwert auf dem Sarg. Das Andenken von Oberleutnant Antal Sípos	469
	QUELLENPUBLIKATIONEN	
GÁBOR MERÉNYI- METZGER	Der Eintrag über die Taufe von Graf Miklós Bercsényi im Personenstandsbuch	487
CLAUDE MICHAUD	Ein französischer Abenteurer im Dienst Rákóczis: Jacques-François Ravé de Baudran.....	491
ATTILA SÜLI	Das Kommandobuch der 5. Kompanie des 11. Honvéd-Bataillons („rote Mützen“).....	495
JÓZSEF SOLYMOSI	Das Kommandobuch des 204. Honvéd-Bataillons. (Armee-, Festungsgouverneurs- und Divisionskommandos)	509

RÓBERT HERMANN	„Was mir das Schicksal aufgebürdet, werde ich in einigen Stunden erdulden.“ Der Abschiedsbrief von General József Nagysándor 542
ISTVÁN KOVÁCS	Die Memoiren von Kazimierz Bielański über die Erlebnisse in Ungarn in den Jahren 1848-49 546
RUNDSCHAU	
BERNER ALEXANDER	Kreuzzug und regionale Herrschaft. Die älteren Grafen von Berg 1147–1225 (<i>László Veszprémy</i>) 593
PAUL SRODECKI	Antemurale Christianitatis. Zur Genese der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit (<i>László Veszprémy</i>) 595
RÓBERT HERMANN	Vom Heimatverlust bis zur Heimatrettung. Der Winterfeldzug von Mór Perczel, 14. Dezember 1848 – 27. Januar 1849 (<i>Krisztián Kemény</i>) 598
MÁRIA HELLE (RED.)	Das denkwürdigste Jahr meines Lebens. Das Tagebuch von Lajos Alexy im Jahre 1848 (<i>Attila Süli</i>) 601
MARIA MESNER – ROBERT KRIECHBAUMER – MICHAELA MAIER – HELMUT WOHNOUT (HG.)	Parteien und Gesellschaft im Ersten Weltkrieg. Das Beispiel Österreich-Ungarn (<i>Tibor Balla</i>) 602
JANA ZAŤKOVÁ	Zabudnutí vojaci. Zajatci v oblasti Vojenského veliteľstva Bratislava 1914–1918 (<i>József Demmel</i>) 605
GYÖRGY UDOVECZ	Die Bekleidung, Ausrüstung und Bewaffnung der ungarischen Soldaten des Ersten Weltkriegs. Hilfsmaterial für militärische Traditionsvereine (<i>Ferenc Pollmann</i>) 608
ATTILA SIMON	Ungarische Zeiten in Oberungarn (1938–1945). Der Erste Wiener Schiedsspruch und seine Folgen (<i>Bernát László</i>) 609
CSABA B. STENGE	Baptism of Fire. The First Combat Experiences of The Royal Hungarian Air Force and Slovak Air Force, March 1939 (<i>Péter Illésfalvi</i>) 612
LENKE RABI	Vorrangige Zielpunkte. Almásfüzitő und Szőny im Zweiten Weltkrieg (<i>Ferenc Bálint</i>) 615
ZOHAR SEGEV	The World Jewish Congress during the Holocaust. Between Activism and Restraint (<i>Bernát László</i>) 617
ZALÁN BOGNÁR – GYÖRGY ÓJÁRT – ERZSÉBET REZNÁK	In Ziegel gemeißelte Geschichte. Die Geschichte des Gefangenenlagers von Cegléd und die Aufschriften seiner Ziegelmauern (<i>Krisztián Glaub</i>) 620
SIBYLLE SCHEIPERS (ED.)	Heroism and the Changing Character of War. Toward Post-Heroic Warfare? (<i>Éva Tulipán</i>) 622

СОДЕРЖАНИЕ

СИБИРСКИЙ МИФ О ШАНДОРЕ ПЕТЁФИ И ЕГО НАУЧНЫЙ АНАЛИЗ

РОБЕРТ ГЕРМАНН	Увозили или нет? Судьба пленных трансиль- ванского похода 1849 года.....	323
БАЛАЖ ПОЛГАР	Археология войны. К вопросу методики археологических исследований мест военных действий и битв.....	337
БАЛАЖ МЕНДЕ	Критические замечания по поводу установления личности найденных в Сибири останков, приписываемых Петёфи	350

СТАТЬИ

ИЛЬДИКО РОШОНЦИ	Выступление дивизии генерал-лейтенанта Панютина к австрийской столице	363
ЛАСЛО ПАСТИ	Человеческий фактор и тактические вопросы военного права на примере освободительной войны 1848/49 гг.....	394
КАТАЛИН ФАРКАШ	Невзгоды «безымянных полубогов». Проблемы материальной помощи и пенсий гонведам освободи- тельной войны 1848/49 годов в эпоху дуализма	415

СООБЩЕНИЯ ИСТОЧНИКОВ

АТИЛЛА РЕФИ	Дивизия Мешко в осенней кампании 1813 года или неудачное завершение славного пути.....	445
ФЕРЕНЦ ЛЕНКЕФИ	Французские пленные в Венгрии в 1813–1814 году	461
ФЕРЕНЦ ШИПОШ	Меч на гробу. Памяти гусарского старшего лейтенанта Антала Шипоша.....	469

ПУБЛИКАЦИЯ ИСТОЧНИКОВ

ГАБОР МЕРЕНИ - МЕТЦГЕР	Метрическая запись графа Миклоша Берчени.....	487
КЛОД МИШО	Французский авантюрист на службе у Ференца Ракоци: Жак-Франсуа Раве де Бодран.....	491
АТТИЛА ШЮЛИ	Книга приказов 5 роты 11 гонведского батальона «Красные шапки»	495
ЙОЖЕФ ШОЙМОШИ	Книга приказов 204 гонведского батальона (приказы по армии, приказы комендатур крепостей, приказы по дивизии)	509

РОБЕРТ ГЕРМАН	«Что уготовила мне судьба, я приму через несколько часов». Прощальное письмо генерала Йожефа Надъшандора 542
ИШТВАН КОВАЧ	Воспоминания Казимежа Беланского о венгерской революции 1848-49 гг. 546
ОБЗОР	
ALEXANDER BERNER	Kreuzzug und regionale Herrschaft. Die älteren Grafen von Berg 1147–1225 (<i>Ласло Веспреми</i>) 593
PAUL SRODECKI	Antemurale Christianitatis. Zur Genese an der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur Neuzeit (<i>Ласло Веспреми</i>) 595
РОБЕРТ ГЕРМАНН	От потери до спасения отечества. Зимняя кампания Мора Перцела, 14 декабря 1848 г. – 27 января 1849 г. (<i>Кристиан Кемень</i>) 598
МАРИЯ ХЕЛЛЕ (РЕД.)	Самый памятный год в моей жизни. Дневник Лайоша Алекси 1848 г. (<i>Аттила Шюли</i>) 601
MARIA MESNER – ROBERT KRIECHBAUMER – MICHAELA MAIER – HELMUT WOHNOUT (HG.)	Parteien und Gesellschaft im Ersten Weltkrieg. Das Beispiel Österreich-Ungarn (<i>Тибор Балла</i>) 602
JANA ZAŤKOVÁ	Zabudnuti vojaci. Zajatci v oblasti Vojenského veliteľstva Bratislava 1914–1918 (<i>Йожеф Деммел</i>) 605
ДЁРДЬ УДОВЕЦ	Обмундирование, экипировка и вооружение венгерских солдат. Вспомогательные материалы для хранителей военных традиций (<i>Ференц Польман</i>) 608
АТТИЛА ШИМОН	Верхняя Венгрия в составе страны (1938-1945). Первое венское постановление и его последствия (<i>Бернат Ласло</i>) 609
CSABA B. STENGE	Baptism of Fire. The First Combat Experiences of The Royal Hungarian Air Force and Slovak Air Force, March 1939 (<i>Петер Иллешфалви</i>) 612
ЛЕНКЕ РАБИ	Первоочередные цели. Алмашфюзитё и Сень во второй мировой войне (<i>Ференц Балинт</i>) 615
ZOHAR SEGEV	The World Jewish Congress during the Holocaust. Between Activism and Restraint (<i>Бернат Ласло</i>) 617
ЗАЛАН БОГНАР – ДЁРДЬ ОЯРТ – ЭРЖЕБЕТ РЕЗНАК SIBYLLE SCHEIPERS (ED.)	: История, вписанная в камень. История лагеря военнопленных в Цегледе и надписи на стенах (<i>Кристиан Глауб</i>) 620
	Heroism and the Changing Character of War. Toward Post-Heroic Warfare? (<i>Ева Тулипан</i>) 622

**„A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA” SOROZAT
MEGJELENT KÖTETEI**

1. *Dombrády Lóránd*: Werth Henrik, akiről nem beszéltünk. Budapest, Argumentum, 2005.
2. *Mészáros Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája, 1703–1711. Budapest, Argumentum, 2006.
3. *Hermann Róbert*: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. Budapest, Argumentum, 2007.
4. *Kubinyi András*: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Budapest, Argumentum, 2007.
5. *Jankó Annamária*: Magyarország katonai felmérései, 1763–1950. Budapest, Argumentum, 2007.
6. *Veszprémy László*: Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2008.
7. *Torma Béla Gyula – Veszprémy László* (szerk.): Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2008.
8. *Urbán Aladár*: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. Budapest, Argumentum, 2009.
9. *B. Szabó János*: A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról. Budapest, Argumentum, 2010.
10. *Borosy András*: Hadakozók, keresztesek, hadi érdemek a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Budapest, Argumentum, 2010.
11. *Székely György*: Népek, rendek, dinasztiák. Tanulmányok Közép- és Kelet-Európa hadtörténetéből. Budapest, Argumentum, 2010.
12. *Balla Tibor*: A nagy háború osztrák–magyar tábornokai. Budapest, Argumentum, 2010.
13. *Markó György*: A Honvédelmi Minisztérium szervezete, 1945–1956. Budapest, Argumentum, 2011.
14. *Farkas Katalin*: Magyar függetlenségi törekvések, 1859–1866. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2011.
15. *Hausner Gábor*: Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom. Budapest, Argumentum, 2011.
16. *Kovács László*: A magyar kalandozások zsákmányáról. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2011.

17. *Tulipán Éva*: Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban. Budapest, Argumentum, 2012.
18. *Dombrády Lóránd*: Szombathelyi Ferenc vezérezredes. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2012.
19. *Czigány István – Kincses Katalin Mária* (szerk.): Az újrakezdés esélye. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejeződésének 300. évfordulója alkalmából. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2012.
20. *Pete László*: Garibaldi magyar parancsnokai. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.
21. *Kálmán Peregrin – Veszprémy László*: Európa védelmében. Kapisztrán Szent János és a nándorfehérvári diadal emlékezete. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.
22. *Solymosi József*: Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–1849-ben. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.
23. *Lázár Balázs*: Krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornok katonai pályája. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2013.
24. *Pásztói László*: A magyar honvédsereg harcászata az 1848/49-es szabadságharcban. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Line Design, 2013.
25. *Perjés Géza*: Csatakönyv. Tanulmányok a magyar és az egyetemes történelem csatáiról. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014.
26. *Ágoston Gábor*: Európa és az Oszmán hódítás. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014.
27. *Kincse Katalin Mária*: A magyar hadtörténetírás története és aktuális kérdései. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2015.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum kiadványai megvásárolhatók
a Hadtörténeti Múzeum Múzeumpedagógiai és Kiállítási Osztályán
(1014 Budapest, Kapisztrán tér 2–4. Telefonszám: 325-1600)

TISZTELT SZERZŐINK!

A *Hadtörténelmi Közlemények* valamennyi Tisztelt Szerzőjének figyelmébe ajánlja, hogy a folyóirat kizárólag a magyar és a magyar hadtörténelemhez kapcsolódó egyetemes hadtörténet körébe tartozó, első közlésnek számító publikációkat közöl, maximálisan 2 ív (80 000 leütés) terjedelemben. A Szerkesztőség szükségesnek tartja leszögezni azt is, hogy a HK referált folyóirat, amelynek egyes rovataiban (Tanulmányok, Közlemények, Forrásközlemények) csak két független lektor és a folyóirat impresszumában olvasható Szerkesztőbizottság tagjai által jóváhagyott írások jelenhetnek meg.

Tisztelt Szerzőink! Kérjük, hogy a HK-ban megjelentetni kívánt szövegének számító-gépes kézírata elkészítésénél legyenek tekintettel a következőkre!

Minden Szerzőt kérünk, hogy a saját nevét, elérhetőségét és írása címét a kézirat elején tüntesse fel, mert a Szerkesztőség csak névvel, címmel és elérhetőséggel ellátott kéziratokat fogad el!

A Tanulmányok, Közlemények, Műhely és Forrásközlemények rovatok valamelyikébe szánt íráshoz magyar nyelvű abstractot és max. 10 kulcsszót kérünk csatolni.

Képeket, grafikonokat, térképvázlatokat külön (számozott, jól azonosítható) fájlokban, 300 DPI felbontásban, lehetőség szerint JPG fájlként vagy végszükség esetén papíron mellékeljük.

Recenziók beküldésénél a szemlézett könyv teljes címleírását közöljék (szerző, cím, sorozatcím, ha van, megjelenés helye, Kiadó, megjelenés éve, oldalszám, ISBN szám).

A *Hadtörténelmi Közlemények*ben megjelentetendő írásokhoz (a krónikák, könyv-szemlék, nekrológok kivételével) Bibliográfiát és szükség esetén rövidítésjegyzéket kérünk csatolni. A jegyzetekben a kettőnél többször idézett műveket, forrásokat rövidítve, a szerző (szerkesztő) vezetéknevével és a megjelenés évszámával kérjük megadni, amelyet az írás végére helyezett Bibliográfiában kell feloldani. Például: *Farkas 2012. Farkas Katalin: Perczel Mór az emigrációban. Hadtörténelmi Közlemények, 125. (2012) 1. sz. 41–90. o.*

A *Hadtörténelmi Közlemények*ben kiemelésre a dőlt betűs szedés (kurzíválás, italic), kivételesen a félkövér szedés (bold) szolgál, aláhúzást és ritkítást ne használjanak. Művek, szakirodalmi írások szövegének átvételét idézőjelek közé foglalásuk jelzi, az idézetek egészének kurzív szedéssel való közlése nem javasolt. A főszövegben kurzívval emeljék ki a műcímeket, az idegen nyelvű terminus technicusokat így: (*terminus technicus*), és ahogyan a jegyzetekben, úgy a főszövegben is kurziválják a folyóiratok elnevezéseit.

A jegyzetekben és a bibliográfiában a szerző család- és keresztnéve kurzívval szedendő. A keresztnévet lehetőleg mindig ki kell írni, nem kezdőbetűvel rövidíteni (kivétel, ha a címlapon csak kezdőbetű szerepel). A szerző kereszt- és családnévének sorrendje mindig a nyomtatványon olvashatóval egyezzen meg. Társszerzők nevei között nagykötojelet kell használni. A szerző(k) neve után mindig kettőspont következzen, kivétel, ha a név genitivusban áll, ekkor az írásjel elmarad (pl. *Erasmi Opera omnia; Zrínyi Miklós Válogatott művei*).

A mű címét a jegyzetekben nem kell kurziválni. Ha a műnek alcíme is van, közéjük pont kerüljön, akkor is, ha az alcím zárójelben van. A cím után, zárójel nélkül következik a kötet szerkesztőjének neve, előtte a Szerk. szócska áll, ha az idézett kötet magyar nyelvű; Ed., ha angol, olasz vagy latin; Éd., ha francia; Hrsg. vagy Hg. (= Herausgeber), ill. hrsg. vagy hg. (= herausgegeben), ha német nyelvű. Több szerkesztő esetében azok neve közé nagykötőjel kerüljön szóközökkel.

A kiadás helye, a kiadás éve e sorrendben következnek, közöttük vessző áll. A kiadás helyét mindig eredeti nyelven teljes egészében ki kell írni (pl. Wien vagy Budapest). A kiadó nevét csak akkor kell megadni, ha az valamilyen szempont miatt feltétlenül szükséges (hely nélkül, csak kiadóval megjelent kötetek, könyvtörténeti tanulmányok stb. esetén). Ekkor a kiadás helye és a kiadás éve közé, vesszővel elválasztva kerül.

Az idézett könyvet magába foglaló könyvsorozat címét a kiadás évét követően zárójelben kérjük. A könyvsorozat szerkesztőjének nevét csak akkor kell megadni, ha a címnegyedben kiemelten szerepel a könyvben.

Ezután az idézett lapszámok következnek, amelyek után az o. rövidítés áll. Több egymást követő lapra hivatkozás esetén, közéjük nagykötőjelet kell tenni, több egymással nem érintkező lapszám esetén ezek közt pont és vessző áll, az utolsó lapszám után is pont áll.

Az évszázadokat – az idézetekben és hivatkozott címekben lévő eltérő változatok kivételével – római számokkal írják.

A Szerzőnek nem feladata, hogy betördelje a szövegét, csak annyit kérünk, hogy a fentiek figyelembe vételével szerzői elgondolásait pontosan tükröző szöveget állítson elő, olyan szövegfájlt, amely karakterről karakterre pontosan azt és csak azt tartalmazza, amit közölni kíván, és amiért tartalmi tekintetben (beleértve az adatokat, címleírásokat stb.) teljes felelősséget tud vállalni!

Köszönettel:

A Szerkesztőség

